

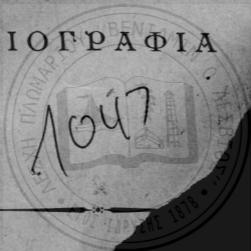
213

Γ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ

~~1/2 20 7/4~~

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

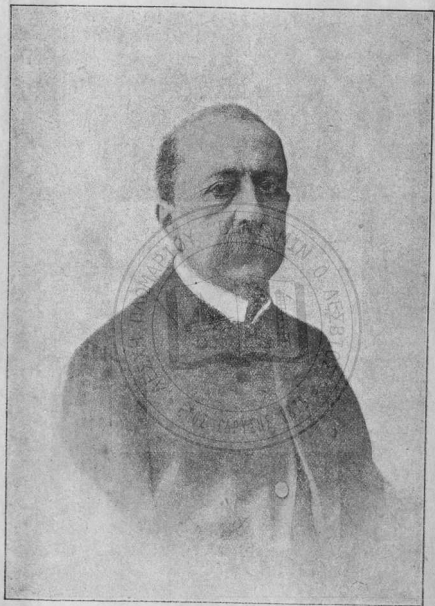

ΕΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΚΑΤ

P. 145
B. 42
100

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Τυπογ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ και ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΑΛΕΡΓΗ
Διαστ. 68. Πειραιώς και Ζήνωνος 4ρ. 2

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ σπουδαιώτατον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας ἑνὸς ἔθνους — λέγει ὁ Paul Helmin εἰς τὸν πρόλογον τῆς βιογραφίας τοῦ Βίσημρχ — ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἢ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς βιογραφίαις τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀνδρῶν τῶν πολιτικῶν οἵτινες ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν διέγραψαν ἐμφανῆς τὸ σημεῖον τῆς δράσεώς των. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὰ μεγάλα παθήματα καὶ αἱ ἔθνη-καὶ εὐτυχίαι συστέλλονται εἰς ἓν ἄτομον καὶ ἡ ἀφηρημένη ἰδέα τοῦ ἔθνους αἰσθητοποιουμένη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτοῦ πολιτικοῦ καθίσταται προσιτὴ εἰς μελέτην. Ἄπ' αὐτῆς πρωτίστως δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, εἰς αὐτὴν ὁ λαὸς θὰ σπουδάσῃ τὸν χαρακτήρα του, εἰς τὰς σελίδας τῆς θὰ σημειώσῃ καταφανῆ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσωπικῶν σφαλμάτων ἢ τὰ ὠφελήματα ἐκ τῶν δεξιῶν σκέψεων.

Τῷ ὄντι εἰς τὸν ἐξηκονταετῆ ἐλεύθερον βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν, ἀνευρίσκει ὀλίγους ἀνδρας, οἵτινες ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν ἐσημείωσαν ἰδίαν ὄλως ἐποχὴν καὶ ἀπετύπωσαν εἰς αὐτὴν τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδίου τῶν πνεύματος.

Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἰδιαιτέρην ὄλως κατέλαθε θέσιν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Αἱ πράξεις του, ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν του εἰς τὰ ὕψιστα τῆς ἔθνικῆς ἰδέας συμφέροντα μέχρι τοῦ ἐλαχίστου νομοθετικοῦ διαθήματος, ὁ βίος του ἀπὸ τῆς ἀπιστεῦτου ἀφοσιώσεώς του εἰς τὸ καθῆκον μέχρι τῆς ἀπλουστερῆς κοινωνικῆς ἀναστροφῆς, φέρουσιν ἀπότυπον ἰδιαιτέρην ἀτομικὴν τοῦ ἀνδρός σφραγίδα, τὸν τύπον τῆς ὑπερόχου του πρωτοτυπίας, τῆς μοναδικῆς του αὐτοπεποιθήσεως. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀρετὴν ἐθεμελίωσε τὸ πρόγραμμα τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν πόνων, τῶν ὁποίων ἀπόρροια ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ βάρων μελετηθεῖσα ἀναγκάσις τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐν γένει συστήματος.

Τὸν βαθὺν μελετητὴν τῆς πατρίου ἱστορίας θὰ καταπλήξῃ ἡ σπουδὴ τῆς μεγάλης αὐτῆς μορφῆς, ὡς καταπλήττει πᾶν τὸ αἰ-

ρόμενον ὑπὲρ τὰ κοινὰ ὄρια καὶ ὑψούμενον ἄνω τῶν συνήθων ἀναστημάτων. Σκέψις εὐρεῖα, πνεῦμα ὑπέροχον, μόρφωσις ἀρτία κατήρτισαν πολιτευτὴν βαθὺν καὶ ὀξύνουν ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους παράγοντες οἱ αἰῶνες ἐξαντλοῦνται, ἄνδρα θυμικστὸν προτρέξαντα ἴσως τῆς ἐποχῆς του καὶ ὄνειρευθέντα ἀναμόρφωσιν ἀδύνατον ἴσως εἰσέτι διὰ τὸ ἀμόρφωτον κράτος.

Εἰς τὸ μεμελετημένον αὐτὸ σχέδιον, τὴν θραυαλέην διχαγραφὴν τῶν σφαλαμάτων ἐπὶ νεοπαγοῦς πολιτείας καὶ τὴν θεμελίωσιν ἀρτίου καθεστῶτος προόδου καὶ ἐπιδόσεως ἀναλόγου πρὸς τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Τρικούπης ὀφείλει τὰς πρώτας του πικρίας, τὰς πικρίας του ἀποτυχίας. Τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἤλπιζε τὴν θεμελίωσιν πολιτείας ἀγνῆς καὶ ἀμέμπτου ὄν ἔτυχον τοῦ καταλλήλου ἐδάφους καὶ τὸ οἰκοδόμημα τὸ μέγα καὶ περιλαμπρὸν οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ὄνειρεύθη, ἂν ὄν κατέρρευσε, διὰ τὴν σοφὴν καὶ ἀληθῆ κατασκευὴν, πάντως ὅμως ὄν ἐστερεώθη ὡς ἐκεῖνος τὸ ἤλπισε.

Διότι κανεὶς ἕως τῶρα πολιτικός τῆς Ἑλλάδος ὄν ἔρριψε τόσον μακρὰν τὰ βλέμματ' αὐτοῦ μέχρι τῶν ἀπωτάτων γωνιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ὁ Τρικούπης. Ἡ ἐργασία ἡ ἐσωτερικὴ ὄν ἀπερρόφησε τὸ εὐρὺ καὶ στερεὸν πνεῦμά του καὶ τὰ ἐκκάστοτε ἐξωτερικά ζητήματα εὐρον αὐτὸν ἔτριμον ἐπὶ τὸ καθήκον, οὕτω δὲ πολλάκις μέγιστοι κίνδουνοι ἀπεσοδήθησαν καὶ ἐπιτυχίαι ἐθνικαὶ κατωρθώθησαν μόνον διὰ σοφῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας καὶ εὐφυοῦς καὶ δεξιᾶς πολιτικῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ πνευλλήνιος τοῦ ἀνδρός φήμη καὶ ἡ ἀπεριόριστος πεποίθησις τοῦ ἐξω Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀκόμη τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπὶ τὸν πολιτευτὴν.

Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἀνεκόπη εἰς τὸ μέσον καὶ τὰ μεγάλα ὄνειρα κατέρρευσαν, ἀπὸ τὸν βίον δὲ τὸν πλήρη δράσεως καὶ ἐπιτυχιῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρός θ' ἀπομείνουσιν τὰ ἄριστα ἀληθῶς ὑποδείγματα ἐπὶ τῶν ὁποίων πολιτικὴ ἀναμορφώσεως καὶ ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως, ὄν στηρίζει τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος τῆς ἐθνικῆς μας ὑπάρξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Κωνσταντίνος καὶ Σπυρίδων Τρικούπης — Ὁ Τρικούπης ἀντικυβερνητικός. — Ἐξορία εἰς Μῦλον — θάνατος τοῦ Κυβερνήτου. — Ἰμπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν. — Τὸ Ἀγγλικὸν κόμμα. — Ἡ ἀντιβασιλεία. — Δίκη καὶ καταδίκη τοῦ Κολοκοτρώνη. — Ἀποστολὴ εἰς τὸ Λονδίνον. — Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Λαγαοῦμην. — Ἱστορία τῆς ἐπανάστασως. — Γέννησις Χαριλάου Τρικούπη.

Κατὰ τὸν ἑπταετῆ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τὸ ἥρωικὸν Μεσολόγγι δὲν ἐκλείσθη μόνον διὰ τῶν γενναίων ἐκείνων ἀνδρῶν τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα καὶ ἢ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις προσεῖλκυσε τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, καὶ ἢ ἥρωική του ἐξοδος τῆς 10 Ἀπριλίου δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν καύχημα τῆς μικρῆς ἀλλ' ἐνδόξου πόλεως. Παράπλευροι τῶν ἥρωικῶν ἐκείνων πολεμιστῶν ὑπηρέτησαν τὴν πατρίδα των καὶ εὐφρετε καὶ δεξιοὶ πολιτικοί, παρασχόντες τὰς πολυτίμους αὐτῶν ὑπηρεσίας καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος καὶ μετ' αὐτόν, καὶ καθοδηγήσαντες τὰ πρῶτα βήματα τῆς νηπιαζούσης Ἑλληνικῆς πολιτείας εἴτε ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ κυβερνήτου Καποδιστρίου ἢ εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀντιπολιτευθέντων τὸν πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ἀνώτατον ἀρχοντα.

Ἡ Οἰκογένεια Τρικούπη, ἐκ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης πό-

λεως καταγομένη, ἔοχε τὸ εὐτύχημα νὰ ὑπηρετήσῃ τοιοῦ-
 ττρόπως διττῶς τὸν ἀγῶνα. Δύο ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς ὁ
 Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ὁ πρῶτος στρατιώ-
 τῆς γενναῖος καὶ ὁ δεύτερος πολιτικός δεξιὸς παρέσχον τῇ
 πατρίδι τὰς ὑπηρεσίας των. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος Τρικού-
 πης κατὰ τὴν περίφημον ἐκείνην ἔξοδον τῆς 10 Ἀπριλίου
 βληθεὶς ὑπὸ σφαίρας ἐχθρικῆς ἐτερμάτισεν ἐνδόξεως τὸν βίον,
 ὁ δὲ Σπυρίδων ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου κατέφυγεν εἰς
 Ναύπλιον ὁπότεν ἤρχισε τὸ λαμπρὸν πολιτικὸν του στάδιον
 πολυτίμως καὶ αὐτὸς ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα.

Ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καταφυγὼν εἰς τὸ Ναύπλιον ἐνε-
 κατέστη εἰς τὸ παρὰ τὸ Φρούριον τοῦτο χωρίον Ἀβδίμπεη,
 τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ἀγοράσῃ ἐκεῖ δὲ διέμεινε πέντε
 ἀκριβῶς ἔτη. Κατὰ τὸ 1829 πωλήσας τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκτι-
 σε δύο οἰκίας τὴν μίαν ἐν Ναυπλίῳ καὶ τὴν ἄλλην ἐν Ἄρ-
 γει μετώκησε δὲ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τῆς τελευταίας ταύτης
 πόλεως.

Ἐκεῖ εἶχε τότε συγκεντρωθῆ ἡ πυρὴν τῆς κατὰ τοῦ Κυ-
 βερνήτου Καποδιστρίου ἀντιπολιτεύσεως τῆς ὁποίας ἐπιφανὲς
 μέλος ἦτο ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῆς
 Ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ διὰ τοῦτο σφοδρωτάτας ὑφιστάμε-
 νος ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τοῦ κυβερνήτου τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε
 πρὶν γραμματεὺς καὶ τῶν ἄλλων τότε γνωστῶν κομμάτων.
 Εἰς Ἄργος δὲ εὐρίσκετο τότε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυρο-
 κορδάτος, ὁ Νέγρης, ὁ Πολυζωίδης, οἱ Ἴατροῦ καὶ ἄλλοι δι-
 απρεπεῖς πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν θερ-
 μοτέραν κατὰ τοῦ Καποδιστρίου ἀντιπολίτευσιν, καὶ παρὰ
 τῶ Τρικούπῃ συνερχόμενοι ἐκανόνιζον τὰ τῆς πολιτικῆς των.

Ἄλλ' ὁ κυβερνήτης δὲν ἤργησε νὰ πληροφορηθῆ τὰς
 ὑπόπτους αὐτῶν συναθροίσεις αἰτινες πολὺ τὸν ἠνώχλουν.
 Καὶ δεσποτικός καὶ παράτολμος ὡς ἦτο ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ἀγα-
 θὸς καὶ φιλόπατρις ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἀπεφάσισε νὰ διαλύσῃ τὸ

συνωμοτικὸν κέντρον. Ἀπέστειλε λοιπὸν τότε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἴππικοῦ Δημ. Καλλέργην μετὰ δυνάμειωσ ἰκανῆς καὶ τῆς διαταγῆς νὰ διαλύσῃ τὴν ἀντιπολιτευτικὴν ὁμάδα ἐξορίζων ἐκ τῆς πόλεως τοὺς δύο ἀρχηγούς αὐτῆς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον καὶ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην.

Ὁ Καλλέργης ἔφθασεν εἰς Ἄργος καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Τρικούπην τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κυβερνήτου· ὁ δὲ Τρικούπης ὑπακούων εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου ἀπῆλθεν εἰς Μῆλον μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου διέμεινεν δὲ ἐκεῖ ἓνα μῆνα μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Ὑδραν ὅπου ἄλλο ἀντιπολιτευτικὸν κέντρον εἰργάζετο ὑπὸ τὸν μέγαν πατριώτην, τὸν Κουντουριώτην.

Προτοῦ ὅμως ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καταστῆ εἰς τῶν θερμότερων στυλῶν τῆς κατὰ τοῦ Καποδιστρίου ἀντιπολιτεύσεως, ὑπῆρξε πολῦτιμος τοῦ κυβερνήτου συνεργάτης. Κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ Πανελληνίου — τῆς πρώτης ἐκείνης ἀποπέρας πρὸς συγκέντρωσιν τῶν διευθύνσεων τῶν ὑπηρεσιῶν — γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας διώρισθη ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, μετὰ τὸ δικαίωμα τῆς προσυπογραφῆς μετὰ τοῦ κυβερνήτου τῶν διαφόρων ἐγγράφων. Ἄν δὲ ληφθῆ ὑπ' ὄψει ἡ ἐκλογή τῶν προσώπων τὰ ὅποια ἀπέτέλεσαν τότε τὸ Πανελλήνιον ἐκεῖνο ὑπουργεῖον μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ὁ Γ. Κουντουριώτης, ὁ Ψύλλας, ὁ Αἰνιάν κλπ. κατανοεῖ τις ὅτι ὄντως μεγίστην σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Κυβερνήτης εἰς τὸν Τρικούπην διὰ νὰ ταχθῆ οὗτος εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος, δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων καὶ βοήθημα.

Δυστυχῶς ἡ παρά τῷ Κυβερνήτῃ ὑπηρεσία τοῦ Τρικούπην δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, ταχέως δὲ οὗτος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Σπηλιάδου, τέως συμβούλου τῶν Οἰκονομικῶν, ἔκτοτε δὲ ἀπέμεινεν ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς, διαπρεπὲς μέλος τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐπίφοδος ἀντίπαλος τοῦ Καποδιστρίου.

Ἐν Ὑδρα διέμενον ὁ Σπυρίδων Τρικούπης ὅτε ἐπῆλθε τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Καποδιστρίου. Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτου ἡ γερουσία συνελθοῦσα ἐξέλεξε τριμελῆ ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, ἀδελφοῦ τοῦ φονευθέντος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Ἰωάν. Κωλέττη ἧτις ἀνήγγειλεν εἰς τὸν λαὸν διὰ προκηρύξεως τὸ θλιβερὸν ἄγγελμα. Συγχρόνως αἱ τρεῖς προστάτιδες δυνάμεις φοβούμεναι ἐπικειμένας ταραχὰς καὶ ἰδίως ἐξέγερσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἧτις ἐνομιζέτο τότε ὅτι θὰ ἐζήτει νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς καταπλήξεως τοῦ λαοῦ, διεβίβασαν διαταγὰς πρὸς τὰς ναυτικάς τιν μοίρας ν' ἀποβιδάσωσι ναυτικὰ ἀποσπάσματα καὶ νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως. Τὸ μέτρον τοῦτο ὑπαγορευθὲν ἐκ δικαίων φόβων κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων λογικώτατον.

Ἐν τούτοις πρὸς τὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν ἀπεστάλησαν παρὰ τοῦ ἐν Ὑδρα ἀντιπολιτευτικοῦ κέντρου δύο ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅπως ἐν συνεννοήρῃ μετ' αὐτῆς προσκαλέσωσιν ἔθνοςυνέλευσιν ἐν ἣ ν' ἀποφασισθῇ τί ἔδει νὰ γίνῃ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν, πρὸς ἐγκατάστασιν νομίμου κυβερνήσεως ἐκλεγομένης τῇ θελήσει καὶ ψήφῳ τοῦ Ἑλλ. λαοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν δύο ἀπεσταλμένων ἦτο ὅτι ἔδει εἰς τὴν ἔθνοςυνέλευσιν δικαιοματικῶς νὰ λάβωσι μέρος οἱ ἐν Ναυπλίῳ ἀντιπολιτευόμενοι ἐβδομήκοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν ὧν τινες οἱ ἐξοχώτεροι πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς τιν. Καὶ ἡ ἀπαιτήσις τιν μὲν ἐκείνη ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς γερουσίας, ἀργότερον ὁμως ὅτε ἐνεκατέστη κυβέρνησις ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυβερνήτου Αὐγουστίνου στάσις ἐξερράγη καὶ ὁ νέος πρόεδρος ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ εἰς Κέρκυραν συναποκομίζων καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἀδελφοῦ του.

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου συνε-

στήθη ἡ «Διοικητική» ἐπικληθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐξ ἧς κατηρτίσθη τὸ ὑπουργεῖον. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν περιέλαβε τὸν Σπ. Τρικούπην ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν, Βούλγαρην ἐπὶ τῶν ναυτικῶν, Ρίζον ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Κλωνάρην ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ Ζωγράφου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, πράγματι ὅμως εἰς οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἠδύνατο νὰ προβῆ καθότι οὐδεμία ὑπηρεσία τοῦ κράτους ἐλειτούργει εἰσέτι, τούναντίον δὲ τὸ ἥμισυ τοῦ λαοῦ ὑπὸ τὸν Καλλέργην ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ὅτε παρενέβη ἡ ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἐκλογή τοῦ Βασιλέως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ἤδη ὅτι ὁ Σπ. Τρικούπης ἀνῆκεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν λεγόμενον κόμμα τοῦ ὁποῖου ἐπιφανὴς ἠγέτης ἐν Ἑλλάδι ἦν ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Τὸ κόμμα τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε τοῦ τόπου. Ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐργαζομένη εἶχε προσκτήσῃ τότε φανατικὴν τὴν εὐγνωμοσύνην μεγάλης μερίδος τοῦ Ἑλλ. λαοῦ, ὅστις εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς μεγάλης δυνάμεως ἐστήριξε τὴν ἐλπίδα ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ ἐκαλεῖτο νὰ διαδεχθῆ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐκλείψῃ Τουρκίαν. Τὰ πολιτικὰ γεγονότα τὰ ἐπελθόντα ἀργότερον καὶ μεταβαλόντα τὴν θέσιν τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου οὐδὲ νὰ μαντευθῶσιν ἠδύναντο τότε, συγχρόνως δὲ τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας διηύθυνον ἄνδρες ἐξόχου πολιτικῆς περινοίας οἵτινες ἐν τῇ ἐνθαρρύνσει τῶν ἐλπίδων τῶν Ἑλλήνων διέβλεπον τὸν μόνον τῆς χερσονήσου λαὸν ἀπομακρυνόμενον τῆς Ρωσικῆς ἐπιρροῆς.

Ἡ ἐπικράτης ὅμως τῶν ἰδεῶν αὐτῶν δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἢ ἐπελθοῦσα δὲ μετὰ τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας κατάστασις τῶν πραγμάτων ἠλάττωσεν ἀπέριωσ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιρροὴν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ τὰ πρῶτα φέ-

ροντες μεταξύ τῶν Ἀγγλοφρονούντων κατεδιώχθησαν παντοιοτρόπως ἐκ τῶν πρώτων δὲ ὁ μὲν Σπ. Τρικεύης τότε πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπεστάλη εἰς τὸ Λονδῖνον ὡς πρέβυς διὰ νὰ κατορθωθῇ τοιοιυτρόπως νὰπομακρυνθῇ εὐσχήμως τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος εἰς Βερολῖνον ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ. Τὴν ἐξορίαν δὲ αὐτὴν τοῦ Τρικεύη προεκάλεσεν ἰδίως ἡ θαρραλέα καὶ ἐντιμὸς στάσις του εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅτε ὁ φιλόπατρις πολιτευτὴς φανερὰ κατέκρινε τὴν στάσιν τῆς Ἀντιβασιλείας ἣτις εἶχε συλλάβῃ καὶ φυλακίσῃ τὸν στρατηγόν.

Θαυμασίαν σκιαγραφίαν τοῦ Σπυρ. Τρικεύη ὄχι μόνον ὡς εὐφυοῦς καὶ ἱκανοῦ πολιτευτοῦ καὶ ἰσχυροῦ δημαγωγοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς ἰδιώτου καὶ λογίου ζωγραφίζει ἡμῖν ὁ Ν. Δραγούμης εἰς τὰς ἱστορικὰς του ἀναμνήσεις (1).

«Διατρίβων ἐν Ἑσπερία — γράφει ὁ Δραγούμης — πρὸς τελειοποίησιν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ ἐσπευσεν ἅμα ἀκουσθεΐσης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ πνέων τὸν ἐνθουσιασμόν τὸν ὑπαγορεύσαντα τὸ Κλέφτικόν ἄσμα τοῦ Δήμου. Εἶχε δὲ τὸ παράστημα εὐθύ, τὸ φρόνημα φιλελεύθερον, τὸ ἦθος εὐσταθὲς καὶ τὸν νοῦν ἠσκημένον διὰ τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς ἣν εἶχεν ἐγκύψῃ πρὸ τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν Ξένην ὅπου οὐδεὶς ἀπεδήμει πρὸ τοῦ ἀγῶνος χάριν τελειότερας παιδείσεως πρὶν ἢ τραφῆ διὰ τοῦ γάλακτος τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἅς ἀπέθεντο ἐκεῖνοι εἰς τὰ ἀθάνατα αὐτῶν συγγράμματα Διότι ἐπίστευον, καὶ ἐπίστευον ὀρθότατα οἱ πρὸ ἡμῶν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, δέον νὰ ἐκμανθάνηται οὐχὶ ἀπλῶς ὡς διάλεκτος ἀλλ' ὡς ὄργανον ἐμφυτευθῆν καὶ ἐμπεδοῦν εἰς τὰς ψυχὰς τοὺς αἰδίους κανόνας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διαπλάττον αὐτὰς κατὰ

(1) Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις Ν. Δραγούμη τόμ. α. σελ. 25.

τὰς ἀναλλοιώτους ἐκείνας ἀρχάς, εἰς ἃς οὐδὲν εὖρον ἵνα προσθέσωσι καὶ ἀφ' ὧν οὐδὲν εὖρον ἵν' ἀφαιρέσωσιν οἱ αἰῶνες.

«Εἰ δὲ καὶ θιασώτης τῆς χυδαίας, ἣν ἐδόξαζεν ἀρμοδίαν πρὸς εὐχερεστέραν διάδοσιν τῶν γνώσεων ὠμίλει καὶ ἔγραφε κατὰ ἐπικρατοῦν τότε μεταξὺ τῶν λογίων ἔθος τὴν ἀρχαίαν καὶ τεμάχια ὀλόκληρα ἐσόχων συγγραφέων ἀπεμνημόνευε μέχρι τελευτῆς αὐτοῦ.

«Ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγγλικῆς ἱστορίας ἡ μελέτη καὶ ἡ μετ' ἐπιφανῶν Ἀγγλῶν διατριβὴ εἶχεν ἀναφλέξῃ ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα αὐτοῦ ἀναπτύξασα ἐν ταύτῳ καὶ τὸ ἐμδίθεός καὶ εὐμέθοδος τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ. Διὸ οὐδὲν ἐπεχειρεῖ ἀπερισκέπτως καὶ οὐδὲν ἔλεγε πρὶν ἀποβάψῃ εἰς τὸν νοῦν τὴν λέξιν ἣν ἐμελλε νὰ προφέρῃ. Ἐνθερμος δὲ ὧν τῆς ἀληθείας ἐραστὴς καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ ψεύδους κατεκρίνετο ὡς ἀπότομον ἔχων τὴν παρρησίαν. Καὶ τὰς μὲν πολιτικὰς μερίδας ἀνωμολόγει χρησίμους καὶ ἀναγκαῖα στοιχεῖα ἐλευθέρας κυβερνήσεως, τὰ κόμματα ὅμως ἢ τὰς φατρίας ἀπεστρέφετο ὡς ὀλέθρια καὶ τὰ βέλτιστα ἐπέδιωκε οὐχὶ δι' ἀνατροπῆς καὶ στάσεων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ὡς ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ δι' ἀταράχων μεταρρυθμίσεων ὡς οἱ Ἀγγλοὶ ὧν ἐθαύμαζε τὸ πολίτευμα».

Καὶ πόσον ἀληθὴς εἶναι ἡ σκιαγραφία αὕτη τοῦ ἀνδρὸς ἦν μετὰ τῆς συνήθους χάριτος καὶ δυνάμεως δίδει ἡμῖν ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀναμνήσεων, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Τρικούπη, τὸν ὁποῖον εἰς γενικὰς γραμμάς ἐδώκαμεν ἤδη. Κεκηρυγμένος ὁπαδὸς καὶ ἐκ τῶν κορυφαίων τοῦ ἐν Ἑλλάδι Ἀγγλικοῦ κόμματος, δὲν ὑπῆρξεν ἄπλοῦν καὶ τυφλὸν ὄργανον ἀλλὰ μετ' ἀφοσιώσεως ἀποδεχθεὶς τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐθεώρει μᾶλλον συμφερούσας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν ὀργάνωσιν τῆς πατρίδος του, καὶ εἰς τὰς ὁποίας δεδικοιολογημένως — τούλάχιστον ἐκ τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γεγονότων — ἐοτήριζε τὰς μεγά-

λας ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας του, μετεχειρίσθη ὀλόκληρον τὴν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ τὴν μακρὰν καὶ πολλαχῶς δοκιμασθεῖσαν πολιτικὴν του πείραν, εἰς ἐδραϊώσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀναμφισβητήτως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ αἱ ὑγιέστεραι καὶ, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων κατεδείχθη, αἱ ἐπωφελέστεραι ἦσαν.

Καὶ περὶ τῆς συζύγου δὲ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη, Αἰκατερίνης, ἀδελφῆς τοῦ μέγα σημαίνοντος πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐνθουσιωδῶς ἐκφράζεται ὁ γνωρίσας αὐτὴν Ν. Δραγούμης. Εἰς τὸν ἀρχοντικὸν οἶκόν της ὅπου συνηθροίζετο τότε ὄχι μόνον ἡ ἀρίστη τῶν χρόνων κοινωρία ἀλλὰ καὶ αἱ κορυφαὶ τῆς συγχρόνου ἠρωϊκῆς γεννεᾶς, ἡ Αἰκατερίνη Τρικούπη, ἐθαυμάζετο ὡς ἡ ἀξία συντροφος τοῦ ἀνδρός της. Πηπαιδευμένη, ἀξιοπρεπὴς ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐξέχουσα κατὰ τὸ κάλλος, διέπρεπεν ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἀργότερα ἔταν εἰς τὴν ξένην παρηκολούθησε τὸν σύζυγόν της εἰς τὰς πρεσβείας τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου. Ἡ Αἰκατερίνη, σύζυγος τοῦ Τρικούπη καὶ ἀδελφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὁ πραγματικώτερος συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν κορυφῶν τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος, καὶ ὅταν δὲ ποτε ψυχρότης καὶ δυσἀρέσκεια πρὸς στιγμὴν ἠπέιλησε τὰς σχέσεις τῶν δύο συγγενῶν, ἡ Αἰκατερίνη ὑπῆρξεν ἡ ἐπαναγαγοῦσα τὰς σχέσεις εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θερμότητα.

Ἡ οἰκογένεια Τρικούπη, περιλαμβάνουσα οὕτω δύο ἐπίσης ἰσχυροὺς χαρακτῆρας, κατέστη ταχέως ἀληθῶς ἐθνικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὅποιον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, συνηθροίζετο ὁ ἐκλεκτώτερος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κόσμος, ἰδίως δὲ μετὰ τὴν διάρρηξιν τῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ Τρικούπη, κατέστη ἐπίφοβον ἀντιπολιτευτικὸν κέντρον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐξεθερμαίνεται οὐχὶ ἡ προσωπικὴ κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀντιπολίτευσις ἀλλὰ ἡ κατὰ τοῦ συστήμα-

τος ἀντίδρασις, καὶ ἡ προπαρασκευὴ τοῦ συντάγματος τοῦ ὁποίου ἔνθερμος θιασώτης ἦτο ὁ Τρικούπης. Καὶ τὴν ὑποστήριξιν δὲ τῶν ἐλευθέρων καὶ προώρων αὐτῶν ἰδεῶν δὲν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Τρικούπης ἐξ ὑστεροβουλίας τινὸς ἢ ἐκ θερμότητος ἀλογίστου ἐγκεφάλου. Ἀλλὰ διαστάς πρὸς τὸν δεσποτικὸν Καποδίστριαν, ὅστις ἂν ἡγάπα καὶ ἐξετίμα τὴν Ἑλλάδα, οὐδεμίαν ὅμως εἶχεν ὑπόληψιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἡσθάνθη διπλασιαζομένην τὴν ἀνάγκην τῆς παροχῆς μεγαλειτέρων ἐλευθεριῶν εἰς τὸν λαὸν καὶ αὐτὸς καθ' ἣν ἐποχὴν ἀκόμη τὸ ἔθνος μόλις ἐξεληθὲν ἀπὸ τὸν αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἡσθάνετο εἰς τὸ στόμα τὸν στενὸν χαλινὸν τῆς δουλείας, αὐτὸς πρῶτος ὑψώσε τὴν ὑπὲρ παροχῆς τοῦ Συντάγματος φωνήν, εὐτυχῶς ἐγκαίρως τότε καταπιγιεῖσθαι, διότι ἄλλως φοβερὰ θὰ ἦσαν τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου ἐκείνου.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τρικούπη ὡς πρεσβευτοῦ ἐν Λονδίνῳ ὡς καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἦτο εὐσχημος ἀπομάκρυνσις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Ἡ ἀντιδασιλεῖα ὑπέβλεπε τοὺς δύο πολιτευτάς, διότι μὲ ὅλην τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος εἶχον διατηρήσει ὀλέκκληρον τὴν ὀρθοφροσύνην των καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ πνεύματός των καὶ εἰς δεδομένας περιστάσεις ἐννόουν πρὸ παντός νὰ φαίνωνται ἐθνικοί. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἕως τότε ἀποτελοῦντες μέρος τῆς κυβερνήσεως δὲν ἦτο εὐκόλον τῶρα ἀναφανδὸν νὰ ἐπικρίνωσι τὰς πράξεις αὐτῆς, ὑπῆρχεν ὅμως τὸ προηγούμενον τῆς κατὰ τοῦ κυβερνήτου ἐνεργητικωτάτης των ἀντιπολιτεύσεως, ἣτις ἐνέβαλεν εἰς πράγματα τὸν Καποδίστριαν, τόσον ὥστε ἠναγκάσθη νὰ τοῖς κηρύξη ἀμείλικτον πόλεμον. (1)

(1) Σχετικῶς πρὸς τὴν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ὄρασιν τῆς ἐν

Καὶ ἕτερος δὲ κατὰ τοῦ Τρικοῦπη λόγος δυσάρεσκείας ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως εἶχεν ἐγερθῆ κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πρὸς τοῦτο συγκληθεῖσα τότε ἐπιτροπὴ τῆ 15 Ἰουλίου 1833 ἐν Ναυπλίῳ καὶ συνισταμένη ἐξ εἴκοσι δύω ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Σπ. Τρικοῦπη, τοῦ Κ. Σχινᾶ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Σκ. Βυζαντίου, προέβη εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας χωρὶς νὰ ὑποβάλῃ πρὸς τοῦτο αἴτησιν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὁ Σπυρ. Τρικοῦπης μόνος ἀντετάχθη κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως ἣν ἐχαρακτήρισεν αὐθαίρετον, ὑποδείξας καὶ τὰ κακὰ ἅτινα ἐξ αὐτῆς ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν. Ὡς δὲ προεμάντευσεν, ὁ τότε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κατεξανέστη, σφοδρώτατα ἐγγράφα ἀντηλλάγησαν, θὰ ἐπῆρχετο δὲ ἀποτέλεσμα καταστρεπτικώτατον διὰ τὰ ἔθνη καὶ συμφέροντα καὶ ἴσως χωρισμὸς ἀπὸ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἂν μὴ ἐγκαίρως ἐπολιτεύοντο μετριοπαθέστερον ὁ τότε Πατριάρχης καὶ ὁ Σπ. Τρικοῦπης. (2) Τὴν σοφὴν τότε συμβουλήν τοῦ Σπ. Τρι-

Ἰῶρας ἀντιπολιτεύσεως ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καθηγητὴς Κάρολος Fraser γράφει εἰς τὰς ἀναμνήσεις του. «Τὸ ἐν Ἰῶρα μέγα καὶ σημαντικὸν κέντρον τῆς κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἀντιπολιτεύσεως, περιλαμβάνει ἄνδρας ὑψίστης περιωπῆς τὸν μέγαν πατριώτην Γ. Κουντουριώτην, τὸν δεξιὸν καὶ ἐπιτήδειον διπλωμάτην Μαυροκορδάτον, τὸν εὐφυέστατον καὶ λογιώτατον Τρικοῦπην. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἄνδρες διευθύνουσι σήμερον τὸ κοινὸν φρόνημα, ὀπμαγωγοὶ δὲ δεξιοὶ ὡς εἶναι καὶ ἔχοντες ὑπὲρ αὐτῶν καὶ προηγουμένας πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας των. ταχέως θὰ καταστήσῃσι δυσχερεστάτην τὴν θέσιν τοῦ Καποδιστρίου, ὅστις οὕτω θ' ἀναγκασθῆ ἢ νὰ φύγῃ ἢ θὰ συντριβῆ ὑπὸ τὴν ἐξέγερσιν». Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι αἱ γραμμαὶ αὗται περιέχουσαι πολὺ τὸ προφητικὸν ἐγράφησαν πολὺ πρὶν ἐπέλθῃ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Κυβερνήτου.

(2) Ἀριστοτέλους Εὐγενειάδου. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς αὐτοκε-

κούπη παραγνωρίζουσα ἢ ἀντιβασίλειά ἐνόμισεν ὅτι ὁ Τρικούπης ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἔπραττεν ὑπέικων εἰς τὰ Ἀγγλικά του φρονήματα, καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν δυσἀρέσκειάν της.

Ἡ εἰς Λονδίνον ἀποστολὴ τοῦ Σπ. Τρικούπη ἂν καὶ ἀνέθεσεν αὐτῷ σοβαρώτατα καθήκοντα δὲν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς δράσεως τῆς πατρίδος του. Λεπτομερῶς παρηκολούθει τὰ ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζόμενα, αἱ προρρήσεις του δὲ διὰ τὸ μέλλον ἀπεδείχθησαν ἀληθεῖς πᾶσαι. Τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος πρόσληψιν τῶν Βαυαρῶν οἵτινες περιστοιχίσαν τὸν πρῶτον ἡγεμόνα ἀπροκαλύπτως κατέκρινεν, εἰς τὰς ἐπιστολάς του δὲ πρὸς τὸν Δραγούμην σαφῶς ὑπεδείκνυε πόσων κακῶν πρόξενος θὰ ἐγένετο ἡ δημιουργουμένη ἐκείνη ἐρμαφρόδιτος κατάστασις. Ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ Δραγούμη θανειζόμεθα τὴν ἐξῆς περικοπὴν ἐπιστολῆς σταλείσης ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, ἐν τῇ ὁποία ἀποδεικνύεται ἡ περίνοια τοῦ ἀνδρός καὶ ζωγραφίζεται ἡ τότε κατάστασις.

«Δὲν εἶμαι διόλου τῆς γνώμης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας χρεωστεῖ νὰ συστήσῃ συμβούλους, ἀλλ' οὔτε ὁ βασιλεὺς μας νὰ παραλάβῃ Βαυαροὺς συμβούλους. Τὰ παρελθόντα πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσωσιν εἰς τὰ μέλλοντα. Μὲ ἄκραν ἀφοσίωσιν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν θρόνον, μὲ ἄκραν ἐφείσιν πρὸς τὴν ἡρυχίαν, μὲ τέσσαρας χιλιάδας βαυαρικὸν στράτευμα, μὲ 26 μιλλιόνια φρ. ἐκτὸς τῶν πρὸς τὴν Πόρταν ἀποζημιώσεών μας, μὲ τυφλὴν ὑπακοὴν τοῦ ὑπουργείου πρὸς τὰς βουλὰς τῆς ἀντιβασίλειας, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν δυνάμεων τί ἐκατέρωθωσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα αὐτοὶ οἱ ἐξ-

φάλου ἐκκλησίαις τῆς Ἑλλάδος. Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει 1839.

νοι σύμβουλοι; Γελοῖοι καὶ καταφρονητοὶ ἐγίναν εἰς τὸν λαὸν μετὰ τὰς διαιρέσεις των, μῖσος ἐγεννήθη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βαυαρῶν διότι παρεγνώρισαν τὴν σωτήριον ἀρχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνισμοῦ, διότι ἤρπασαν τὸ ψωμί ἀπὸ τὸ στόμα τῶν πεινῶντων Ἑλλήνων καὶ τὸ παρεχώρησαν εἰς τοὺς ξένους διότι ἔνδυσαν μετὰ τὰς Ἑλληνικὰς τιμὰς τοὺς ξένους, διότι ἀτίμασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ ξένα μετὰ τοὺς διορισμοὺς ξένων εἰς τὰ προξενεῖα, διότι ἐν ἐνὶ λόγῳ ἠθέλησαν να νομίσουν τὴν Ἑλλάδα ἐπαρχίαν τινὰ τῆς Γερμανίας καὶ κτῆμα τῆς Βαυαρίας. Δὲν βλέπω τώρα ἄλλο παρ' ὅτι δὲν θέλουν τὴν ἐπάνοδον τοῦ Μασόρερ καὶ τοῦ Ἀδελ διὰ νὰ γείνουν αὐτοί. Ὅχι οὔτε αὐτοὶ οὔτε ἐκεῖνοι. Ἡ Ἑλλάς εἶναι Ἑλλάς καὶ θὰ μείνῃ Ἑλλάς. Οὔτε τῆς ἠθικῆς των, οὔτε τῆς ἀξιότητός των, οὔτε τοῦ φιλελληνισμοῦ των, οὔτε τέλος πάντων τῆς στερεώσεως τοῦ θρόνου δὲν μᾶς ἔδωσαν καιμίαν ἀπόδειξιν δὲν μᾶς ἔδωσαν κανέν ἐχέγγυον. Ἀφίνει τὴν Ἑλλάδα ἢ ἀντιδασιλεῖα εἰς ἀκαταστάσιαν καὶ δυσαρρέσκειαν. Τοιαύτην κληρονομίαν ἀφίνει εἰς τὸ ἔθνος. Ὁ χρηστότατος βασιλεὺς μας θὰ εὐρεθῇ εἰς ἀνάγκην πρὶν θεραπεύσῃ τὰς πληγὰς τοῦ ἔθνους ὅσας ἀφῆσεν εἰς αὐτὸ ἢ ἐπανάστασε καὶ ἢ παρελθοῦσα ἀναρχία, νὰ ἰατρῆσῃ τὰ πάθη τὰ ὅποια ἐπροξένησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ ἀναξιότης διὰ νὰ μὴ εἶπω ἄλλο τι τῶν ἐπιτρόπων του. Ὁ βασιλεὺς μας πρέπει νὰ περιτριγυρισθῇ μοναδικῶς ἀπὸ Ἑλλήνων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ· ἢ Ἑλλάς δὲν πρέπει νὰ πάθῃ πολιτικῶς ὅ,τι παθαίνουν τὰ ἡττηθέντα ἢ κατακτηθέντα ἔθνη. Ἄς μείνῃ ἐλεύθερος ὁ βασιλεὺς καὶ ἄς ἐκλέξῃ ὁποῖους Ἑλλήνων θέλει συμβούλους του. Φοβῶνται μὴ ἐκλέξῃ τὸν Κωλέτην. Καὶ διατί νὰ μὴν ἐκλέξῃ τὸν Κωλέτην. Ὁ ξένος εἶναι πάντοτε ξένος καὶ ὁ Ἕλλην πάντοτε Ἕλλην... (1)

(1) Ἐπ. Κυριακίδου Ἱστορικὸν τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Τόμ. Α'

Ἐν Λονδίῳ διαμένων ὁ Τρικούπης κατέκτησε τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ λόρδου Πάλμερστον, ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας μετ' αὐτοῦ δὲ συνωμολόγησε τὴν μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐμπορικὴν σύμβασιν ἣτις ἐγένετο πολλῶν ὠφελειῶν πρόξενος εἰς τὸ ἀρτιούστατον κράτος (1). Ἐν Λονδίῳ διέμεινεν ὁ Σπ. Τρικούπης μέχρι τοῦ 1839 ὅτε ὁ βασιλεὺς Ὁθων ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διευθύνῃ τὴν ἐκεῖ πρεσβεΐαν τὴν ὁποίαν ἕως τότε διηύθυνεν ὁ πρῶτος αὐτῆς διερμηνεὺς Ἀργυρόπουλος. Ὁ Τρικούπης ὅμως προφασισθεὶς τὸ ἐπισημὰς τῆς ὑγείας του δὲν ἀπεδέχθη τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ μετ' αὐτὴν δράσις τοῦ Σπ. Τρικούπης, δράσις εὐεργετικὴ καὶ διὰ τὸ ἐν ἐπαναστάσει ἔθνος καὶ μετέπειτα διὰ τὸ νεοπαγὸς κράτος. Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἐθεσάν τότε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος τὰ φῶτα καὶ τὴν εὐρείαν τῶν μόρφωσιν ἰδιαιτέρως διακεκριμένην θέσιν κατέλαβον ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Σπυριδῶν Τρικούπης, ἀμφότεροι εὐρυτάτης παιδείας καὶ ἐκτενοῦς πνευματικῆς μορφώσεως.

Εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι κατὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πικρῶτερον ἐξετοξεύθη τὸ βέλος τῆς συκοφαντίας καὶ οὐχὶ ἀπαθὴ ἡ προσήλωσις των εἰς τὸ ἀγγλικὸν κόμμα ἐχαρακτηρίσθη ὡς προδοσία τῆς πατρίδος. Ἡδὴ ὅμως ὅτε τὰ πράγματα τῆς θυελλώδους ἐκείνης ἐποχῆς δύνανται νὰ σταθμισθῶσιν καλῆτερον καὶ ψυχρότερον καὶ αἱ μετέπειτα περιστάσεις νὰ διαφωτίσωσιν ὅ,τι τότε ἀπέμεινε σκοτεινόν, ὀφείλομεν νὰ ἐξά-

(1) Ἡ ἐμπορικὴ αὕτη συνθήκη εἶναι ἡ πρώτη συνομολογηθεῖσα μετὰ ξένης ἐπικρατείας ὑπεγράφη δὲ τῇ 14 Ὀκτωβρίου 1837. Τὸ ἀρχικόν κείμενον ἐκτοτε ἐτροποποιήθη κατὰ πολὺ.

ρωμεν τήν εἰς τὰς ἰδέας του ἀφοσίωσιν τοῦ Τρικούπη, τῶν ὁποίων τ' ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν τόσοον εὐεργετικά διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἀγγλία καὶ τότε ἀκολουθοῦσα τὴν πατροπαράδοτον πολιτικὴν τῆς πᾶν ὅ,τι ἐπραττε τὸ ἐπραττε πρὸς ἴδιον ἑαυτῆς συμφέρον ὡσάκις δὲ ἐπρόκειτο νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καταπότιον ἐφρόντιζε νὰ εἶναι τοῦτο ὅσον τὸ δυνατόν ἐπιμελέστερον κεχρυσωμένον. Εἶναι ὅμως ἐξ ἄλλου ἀληθές ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, οἱ τότε δὲ ὑποστηρίζοντες τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος οὐδὲν εἶχον τεκμήριον οὐδ' ὑπόνοιαν κἄν ὅτι τῆς κραταιᾶς δυνάμεως τὰ αἰσθήματα δὲν εἶσαν εἰλικρινῆ.

Ἄλλως τε τὸ τοιοῦτο δὲν συνέβαινε μόνον εἰς τὴν μερίδα τὴν φρονοῦσαν τὰ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ τὸ Ρωσικὸν κόμμα τοῦ ὁποίου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐπίσημος κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος τὰς αὐτὰς ἐλπίδας ἐτρέφεν ἐπὶ τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, ἠλπίζε δὲ ὅτι δι' αὐτῆς καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος θὰ κατωρθοῦτο καὶ τὸ κράτος θὰ ὑπεδεικνύετο ὡς φυσικὸς διάδοχος ἐν Εὐρώπῃ τῆς Τουρκίας τῆς ὁποίας ἡ ἀπὸ τῆς Θράκης ἐκδιώξις ὑπελογίζετο ὡς ζήτημα βραχυτάτης προθεσμίας κατὰ τὴν πλήρη αἰσιοδοξίαν ἐλπίδων ἐποχὴν ἐκείνην καθ' ἣν ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία δὲν εἶχον ἐπιἐγκλιματισθῆ ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν ὡς καὶ πάντοθεν αἱ παράτολμοι ἐλπίδες διεψεύσθησαν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἀντιζηλιαὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἴδρουον ἀλλεπάλληλα τὰ προπύργια ἢ μία κατὰ τῆς ἄλλης καὶ μόνον βαθμιαίως ἐξετοπίσθησαν καὶ ἐτέθησαν ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ οἱ ἑλληνικοὶ πόθοι, καὶ ἐθεωρήθη ἐντελῶς ἀδιάφορος ἢ σύμπραξις τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖ ὅπου ὡς πολῦτιμος ἐξετιμήθη ἢ ὑποστηρίξει τῆς Βουλγαρίας (1).

(1) Ὁ αὐστριακὸς διπλωμάτης Hömel εἰς ἐκθεσίν του ἐπὶ τῶν

Καί μετὰ τὸν πλήρη δράσεως διπλωματικὸν βίον καὶ ὑπὸ ἄλλην ἐποψίν πολύτιμον παρέσχεν εἰς τὴν πατρίδα του ὑπηρεσίαν ὁ Σπυρίδων Τρικούπης. Ὡς ἱστοριογράφος τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπεταμίευσεν εἰς τοὺς τέσσαρας τόμους τοῦ βιβλίου του μεθοδικώτατα πολύτιμον ἱστορικὴν ὕλην καὶ περιέγραψε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἑπταετῆ ἀγῶνα.

Καί εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὸ βιβλίον του πολλαχῶς ἐπεκρίθη καὶ σελίδες του ἠμφισβητήθησαν, δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονηθῆ ὅτι τοῦτο ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν πλείστα ἀκέρμη ἱστορικὰ γεγονότα δὲν εἶχον ἐξακριβωθῆ καὶ πρόσωπα καὶ πράξεις ἀπέμενον ἐν τῷ σκότει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδεὶς δύναται εἰς τὰς τυχόν ἀνακριβείας τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου ν' ἀποδώσῃ ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην δόσιν ὀπισθοδουλίαις, πανταχοῦ δὲ ὅπου ἦτο δυνατόν ἐκ τῶν πληροφοριῶν καὶ ἐκ τῶν ἐγγράφων ἀποδίδεται τὸ δίκαιον.

Περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Χαριλάου Τρικούπη δύο ἐπικρατοῦσιν ἕως τῶρα δοξασίαι, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν τῆς εἰμαρμένης καὶ τοῦ ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ ὡς τόσων ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν ὁ ἀκριθὲς τόπος τῆς γεννήσεως αγνοεῖται.

Θ' ἀναφέρωμεν ἐν τούτοις καὶ τὰς δύο δοξασίας αἵτινες

πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ 1867 προεμάντευε τὴν κατάστασιν ταύτην καὶ ἰβεθαίου ὅτι πολὺ ὀρηγώμενα τὰ Βαλκανικὰ κρατίδια θὰ ἐγκλωπθῶσιν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσσίας, ὑποκινουμένα ἕκαστοτε ὑπὸ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνάμεως, ἀνευ ἰδιαιτέρου των συμφέροντος ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τῶν μεγάλων των φίλων τὰς ὁρέξεις. Καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲ ἡμιλῶν ἔλεγεν ὅτι αὕτη ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της τῆς γεωγραφικῆς οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων.

ἄλλως τε ἔχουσιν ἀμφότεραι ὑπὲρ αὐτῶν ἱστορικάς ἀποδείξεις.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ τῇ 11 Ἰου-
 λίου 1832. Πρὸ τριῶν ἤδη μηνῶν ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ Ἑλ-
 ληνικοῦ λαοῦ εἶχεν ἀποδεχθῆ ἐνθουσιωδῶς τὴν συνθήκην τὴν
 ὑπογραφεῖσιν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας,
 Ρωσσίας καὶ Βαυαρίας, δι' ἧς ἡγεμῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνεκηρύσ-
 σετο ὁ βασιλεὺς Ὄθων καὶ ὁ λαὸς ἔκτοτε πρὶν ἀκόμῃ ἰδῆ τὸν
 βασιλέα του ἐπανηγύριζεν ἐπὶ μόνῃ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἀπέκτησε θρό-
 νον καὶ δυναστείαν. Τοιοῦτοτρόπως τὸ παιδίον ἐγεννήθη ἐν
 μέσῳ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης τοῦ λαοῦ ἐξεγέρσεως ἡ ὁποία παρε-
 τάθη καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ βασιλέως, ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται
 καὶ τὸ ὄνομα Χαρίλαος ὅπερ τῷ ἐδόθη. Διότι ἐδαπτίσθη
 κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως τοῦ βασιλέως ὅτε ἡ μικρὰ τοῦ
 Ναυπλίου πόλις ἤγε πρωτοφανῆ δι' αὐτὴν ἑορτήν. Εἰς τὸν λι-
 μένα του τριάκοντα καὶ ἑξὲ πλοῖα τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων
 εἶχον συνοδεύσει τὴν βασιλικὴν θαλαμηγόν «Μαδαγασκάρην»
 ἧς ἐπέδαινε ὁ βασιλεὺς, ὁλέκληρος δὲ ἡ περίε Πελοπόννησος
 εἶχε μεταβῆ περὶ εἰς τὴν τότε πρωτεύουσαν διὰ νὰ χαιρετίσῃ
 τὸν πρῶτον ἡγεμῶνα ὅστις ὑπὸ τοὺς κρότους τῶν τηλεβόλων
 καὶ ἐν μέσῳ φρενητιωδῶν ζητωκραυγῶν ἀπεβιδάζετο εἰς τὴν
 γῆν τοῦ κράτους του. Κατὰ τὴν πρώτην λοιπὸν ἑκδοσιν ὁ
 μικρὸς Τρικούπης προκειμένου νὰ βαπτισθῆ τὰς ἡμέρας ἐκεί-
 νας ὠνομάσθη Χαρίλαος, αὐτὴ δὲ ἡ δοξασία ἐπεκράτει ἕως
 σήμερον (1).

(1) Εἰς δίκην ἐν ἣ παρέστη ὁ Χαρ. Τρικούπης ὡς μάρτυς ἐρω-
 τηθεὶς ὑπὸ τοῦ προέδρου περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του ἐδήλω-
 σεν ὅτι αὐτός ἦτο τὸ Ναύπλιον. Εἰς τὴν παρατήρησιν δὲ τοῦ δικη-
 γόρου κ. Ποταμιάνου ὅτι καὶ τὸ Ἄργος φέρεται ὡς πατρίς του ὁ
 Τρικούπης ἐβεβχίωσεν ὅτι ἡ πληροφορία προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι
 κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γεννήσεώς του ὀλίγον πρὶν ἢ μετὰ ἡ οἰκογέ-
 νειά του διέμενε ἐν Ἄργῳ, αὐτὸς ὅμως ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ.

Νεωτέρα ὅμως ἔκδοσις φέρει ὡς τόπον γεννήσεως τοῦ Τρικούπη τὸ Ἄργος. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ὁ Σπυρ. Τρικούπης διαμένων ἐν Ἄργει ὅπου ἀνέμενε τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς νέας μεγάλης οἰκίας του ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Καποδιστρίου ν' ἀπέλθῃ τῆς πόλεως εἰς Μῆλον διὰ νὰ διαλυθῇ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐν Ἄργει πρὸ πολλοῦ ἰδρυθὲν ἐπαναστατικὸν κέντρον τὸ ὁποῖον πολὺ ἐφόβιζε τὸν Κυβερνήτην ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποτελούντων αὐτό. Συνέδησαν δὲ ταῦτα κατὰ τὸ 1830 ἤτοι δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφεῖσα παράδοσις φέρει τὴν γέννησιν τοῦ Τρικούπη. Ὁ Καλλέργης ἐλθὼν τότε εἰς Ἄργος διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου διηυθύνθη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Σπυρ. Τρικούπη τὸν ὁποῖον περιεκύκλωσε διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἐν αὐτῇ πολιτευτὴν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Καποδιστρίου. Πρὸ ὀλίγων ὅμως ἡμερῶν εἶχε γεννηθῆ τὸ παιδίον ὅπερ ἀργότερον τόσο ἐμελλεν ἐνεργὸν μέρος νὰ λάβῃ ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς πατρίδος του, ὁ δὲ Σπυρ. Τρικούπης λαβὼν αὐτὸ ἐντὸς τῶν σπαργάνων του καὶ ἐξελθὼν εἰς τὸν ἐξώστην ἐζήτησεν ἀναβολὴν τῆς ἀναχωρήσεως μέχρις οὗ παρέλθῃ ἡ τεταγμένη τῆς λοχείας προθεσμία. Ὁ Καλλέργης ὅστις ἄλλως τε πολὺ ἐξέτιμα τὸν ἄνδρα καίτοι τελείως διεφώνει πρὸς τὸν πολιτευτὴν, συγκατετέθη καὶ ἡ προθεσμία τῷ ἐδόθη.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ ταχθεῖσα προθεσμία παρήλθε καὶ τὸ νεογνὸν ἐβαπτίσθη. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Ἄργει, πλησίον τῆς οἰκίας Τρικούπη, παλαιὸν Βυζαντινὸν ναόν, μεταβληθέντα εἰς τζαμίον καὶ ἐγκαινιζόμενον πάλιν εἰς Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐτελέσθη ἡ ἑορτὴ τοῦ βαπτίσματος. Ἐγένετο δὲ μεγαλοπρεπέστατον ὡς ἐκ τῆς ἐξοχωτάτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς περιωπῆς τοῦ οἴκου Τρικούπη, ἐνώπιον πολυπληθῶν προσκεκλημένων μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο οἱ ἐξοχώτατοι τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ οἱ δημογέ-

ροντες Ἄργους. Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος ἐτέλεσεν ὁ ἀρχιερεὺς Ἄνθιμος καὶ ἀνάδοχος ἦν ὁ μέγας καὶ ὀνομαστός ἀρχιεπίσκοπος Βρεσθένης φίλος τοῦ Τρικούπη, ὅστις ὠνόμασε τὸ παιδίον Χαρίλαος (1).

(1) Τὴν ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος τούτου πληροφορίαν ἀνέγραψε πρῶτος ὁ «Δανάς» ἑφημερὶς τοῦ Ἄργους συντασσομένη ὑπὸ τοῦ δικηγόρου κ. Βαρδουνιώτου. Ὁ κ. Βαρδουνιώτης τὰς πληροφορίας του ἔλαβε παρὰ τοῦ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ γηραιῦ δικηγόρου κ. Ἐμ. Σωτηροπούλου, ὅστις βεβαίει ὅτι ἦτο παρὼν εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ βαπτίσματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β

ΣΠΟΥΔΑΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Μαθητικὸς βίος. — Ἐπιδοσίς του εἰς τὰ μαθηματικά —
Ἐπιδοδίου τοῦ βλάχου — εἰς τὸ Πανεπιστήμιον — δι-
μοκόποι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. — Ὁ βαγκαβῆς καὶ
τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον. — Μία ἐπιστολὴ τοῦ Τρι-
κούπη — Πολιτικὸν πρόγραμμα — Ἄρθρον κατὰ
τῆς Ἑλλάδος — Ἐξώσις τοῦ Σταματάκη. —
Εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Τὸν Χαρίλαον τετραστῆ παιδα εἰσέτι ἀνέλαβε νὰ διδάξῃ τὰ
πρῶτα γράμματα ἢ μητέρα του, τὴν σπουδὴν δὲ ἠκολούθησεν
ἔπειτα παρὰ τῷ πατρὶ του. Παρ' αὐτοῦ ἔλαβε τὰς πρώτας
ὕγιαι ἀρχὰς αἵτινες διέκριναν αὐτὸν ἐν τῷ μέλλοντι ἀπὸ τῶν
ἑτηλίκων, ἐπὶ τῶν κατ' ἴδιαν δὲ μελετῶν του ἐστήριζε τὴν
κατόπιν εὐρυτάτην ἐγκυκλοπαιδικὴν του μόρφωσιν, δι' ἧς κα-
τάρθωσε νὰ ᾗ ἐνήμερος εἰς πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἐκάστοτε
παρουσιαζόμενα.

Δὲν εἶχεν ὀκνίη ἐπιδοθῆ εἰς τὰς μελέτας του ὅτε ἐστάλη
εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον τὸ ὁποῖον διηύθυνε τότε ὁ
Γεννάδιος. Εἰς τὸ γυμνάσιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ καθηγηταί
του καὶ ὁ ἰδιαιτερός αὐτοῦ προγυμναστής Γρηγόριος Παπα-
δόπουλος κατεπλήρουντο ἐκ τῆς πρώτου ἀναπτύξεως τοῦ
νεαροῦ μαθητοῦ καὶ ἰδίως ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ κρίσεως ἣν
ἀνέπτυξεν ἐν μεγίστῳ βαθμῷ πρὸ πάντων ὅτε ἔδωκεν ἐξετά-

σεις ἀπολυτηρίου, διὰ νὰ καταταχθῆ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Τότε εἰς γραπτὴν ἐξέτασιν ἐπὶ τῶν δημηγοριῶν τοῦ Θουκυδίδου ἔκαμε μικρὰν ἀλλὰ σπουδαιοτάτην μελέτην ἐν ἣ ἀνέλυσε τὸ σύστημα τῆς πολιτείας κατὰ τὸν ἀρχαῖον συγγραφέα καὶ δι' οὗ ἐπέσπασε ζωηροτάτην ἐκδήλωσιν ἐπιδοκίμασίας ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν του.

Ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὅποιον πρὸ πάντων ἐπέδιδε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν σπουδῶν του ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦσαν ἐν γένει τὰ μαθηματικά. Αἱ βαρεῖται καὶ δυσονόητοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέθοδοι τὸν εὗρισκαν πάντοτε βαθύτατον μελετητὴν· οἱ κόποι δὲ τοὺς ὁποίους κατέβαλλεν εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων καὶ τῶν δυσκολωτέρων τῆς ἀλγέδρας ἦσαν εὐχέρεια ἀπέναντι τῶν βασάνων εἰς τὰ ὅποια διὰ τὰ αὐτὰ προβλήματα ὑπεβάλλοντο οἱ συμμαθηταὶ του. Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος μάλιστα τῶν σπουδῶν του τὰ μαθηματικά τῷ ἐγένοντο εἶδος μανίας πλέον καὶ ἡ ἐπίδοσίς του ἦτο τοιαύτη ὥστε ὁ πρωτεύων καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματα μαθητῆς ἦτο ἀκαταγώνιστος εἰς τὰ μαθηματικά (1).

Τὴν τοιαύτην πρόοδον τὴν παρατηρουμένην παρ' αὐτῷ ἐξέτεινε κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὰ Ἑλληνικά, ὅπου ἰδιαιτέραί του μελέται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἦσαν συχνόταται καὶ ἐμφαίνουσαι πρῶτον βαθύτητα. Διότι δὲν πρέπει

(1) Περὶ εἰργον εἶναι ὅτι πλείστοι τῶν μετέπειτα μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ κόσμου ὅλου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν των σπουδῶν ἠσθάνοντο ἀποστροφήν τινα καὶ ἔμφυτον ἀνικανότητα εἰς τὰ μαθηματικά. Οὕτω μεταξὺ ἄλλων ὁ Γλάδστων, κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἐνῶ ἐπέδιδεν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα καὶ ἰδίως εἰς τὰ Ἑλληνικά ἐπὶ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέραί του μελέται καὶ ἀναλύσεις ἔκαμαν μεγάλην αἴσθησιν, ἦτο ἀνικανώτατος καὶ τελευταῖος εἰς τὰ μαθηματικά, ὁ μετέπειτα δὲ κορυφαῖος τῶν οἰκονομολόγων τῆς Ἀγγλίας εἶχε κατορθώσει κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν νὰ μάθῃ καλῶς τὰ πρῶτα τῆς ἀριθμητικῆς στοιχεῖα.

νά λησμονηθῆ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἦν ἀφηγούμεθα ὁ Χαρίλαος Τρικούπης ἦτο νεαρῶτατος ἀκόμη δεκαεξαετής μόλις, ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν οἱ λοιποὶ συμμαθηταὶ του ἤρκοῦντο εἰς τὴν τυπικὴν μόνον ἐκμάθησιν τῶν μαθημάτων των ἀπλῶς πρὸς ἀπόκτησιν βαθμῶν καὶ ἀναρρίχῃσιν ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν.

Τὴν εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς ἐπίδοσιν τοῦ Τρικούπη ἐνέκρινε καὶ ἐνεθάρρυνε πρῶτος ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰς τὸν ὅποιον ὁ νεαρὸς μαθητὴς μετεδίβαζε τὰ μαθητικὰ αὐτὰ ἀλλὰ ἐνδεικτικώτατα πολλῶν ἐλπίδων δοκίμια. Ὁ πατὴρ του, ὁ ἐπὶ παιδείᾳ διακρινόμενος πολιτευτὴς, ὁ βαθύς ἱστορικός τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως διέγνωσε τὴν ἐπίδοσιν τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτὴν, πολλὰκις δὲ τὰ ὑποβαλλόμενα αὐτῷ προϊόντα τῆς μελέτης τοῦ νεαροῦ Χαριλάου, ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει περισσώτερον ἴσως παρ' ὅσον ἤξιζον ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀποδείξῃ ὅτι αἱ πρῶται καλαὶ ἀρχαὶ πολλὰς παρεῖχον ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον (1).

(1) Τὰς πληροφορίες ταύτας περὶ τοῦ μαθητικοῦ βίου τοῦ Τρικούπη ὀφείλομεν εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην ἐνὸς τῶν παλαιῶν συμμαθητῶν καὶ μετέπειτα θαυμαστῶν καὶ πολιτικῶν φίλων του. Ὁ σεβαστὸς οὗτος φίλος μᾶς διηγήθη ὅτι τρεῖς τῶν τότε συμμαθητῶν των ἐσπούδαζον διὰ τῶν βιβλίων τὰ ὅποια μὲ τὰς οἰκονομίας του ἠγόραζεν ὁ Χαρίλαος ὑπὲρ αὐτῶν, χωρὶς οὐδ' ἡ οἰκογένεια του οὐδ' ἄλλος τις νὰ μανθάνῃ τι. Τὴν εὐγένειαν αὐτὴν τῆς ψυχῆς δεικνύουσιν καὶ πλείστα ἄλλα ἀνέκδοτα τὰ ὅποια κατὰ τὴν πρόοδον τῆς παρούσης μελέτης θ' ἀναφέρωμεν. Ὁ εἰς ἕκ τῶν τριῶν αὐτῶν ἀπόρων συμμαθητῶν οἵτινες εἰς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην ὀφείλουσι τὴν ἐκπαίδευσίν των εἶναι ὁ ἔπειτα διακριθεὶς δικηγόρος Ἐπαμ. Σταματάκης ἀποθανὼν πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὅπου ἐσχάτως διαρκῶς διέμενεν. Ὁ Σταματάκης ποικιλοτρόπως καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν ἐξεδήλωσε τὴν πρὸς τὸν εὐεργέτην εὐγνωμοσύνην του, ἠκολούθησε δὲ αὐτὸν καὶ εἰς τὸ Λονδίνον ὅταν ἐκεῖ ἐστάλη ὁ Τρικούπης, ὅστις πάλιν ἀπεριόριστον εἶχεν ὑπόληψιν εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν βαθύνοιαν τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ του.

Ὁ ὀλίγος χρόνος ὁ ὁποῖος ἀπέμενε τῷ Τρικούπῃ ἐκ τῶν γυμνασιακῶν του μελετῶν διειπίθετο ὀλόκληρος εἰς τὰς γλωσσικὰς του μελέτας, καὶ ὁ νεαρὸς μαθητὴς ταχύτατα ἐξέμαθε τὴν Ἀγγλικὴν τὴν ὁποῖαν ὡς μητρικὴν του ὠμίλει καὶ ἔγραφε καὶ τὴν Γαλλικὴν εἰς τὴν ὁποῖαν ἐπίσης καλῶς κατηρτίσθη. Κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του αἰ μελέται του εἰς τὰς δύο αὐτὰς γλώσσας ἐγένοντο μεθ' ἧς καὶ τὰ ἄλλα του μαθήματα ἐπιμελείας, ὅλη του δὲ ἡ ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ πατρὸς του διεξήγετο Ἀγγλιστί, διὰ τὴν πρακτικὴν εἰς τὴν γλῶσσαν ἐκείνην ἀσκησιν. Ἀφ' ὅτου ὅμως προωρίσθη νὰ συμπληρώσῃ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν τότε πρωτεύουσαν τῆς χώρας ἐκείνης νομικὴν σχολὴν, ἰδιαίτερος ἐπεδόθη εἰς τὴν Γαλλικὴν τὴν ὁποῖαν ἐξέμαθε μεθ' ἧς καὶ τὴν Ἀγγλικὴν τελειότητος.

Κατὰ τὴν ἐν τῷ γυμνασίῳ φοίτησιν τοῦ Τρικούπῃ, συνέβη καὶ τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον ἀποδεικνύον πόσῃ ἀντίληψιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀπὸ τῆς νεαρωτέρας του ἡλικίας ὁ μετέπειτα ἐπιφανὴς πολιτευτὴς.

Ἐγίνοντο τότε συχναὶ διαδηλώσεις καὶ ἀταξίαι εἰς τὴν πόλιν, καὶ πᾶσα κυβερνητικὴ μεταβολὴ ἢ καὶ ὀλιγώτερον οὐσιώδη γεγονότα ἐπέφερον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις σκηνὰς αἰτινες οὐχὶ σπανίως ἀπέβαινον αἱματηραὶ. Τάεις καὶ ἀσφάλεια ἦσαν λέξεις προβληματικαὶ καὶ αἱ ἀρχαὶ πολλὰκις διὰ νὰ καταστείλωσι μικρὰν ταραχὴν ἐξώθουν τοὺς ἀτιθάσους πολίτας εἰς στάσιν. Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ γυμνασιάρχης Γεννάδιος εἶχεν ἀπολύτως ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἐλαχίστην ἀνάμιξιν εἰς τὰς τοιαύτας πολιτικὰς ἀνωμαλίας. διὰ διακοινώσεώς του δὲ τοιχοκολληθείσης εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ γυμνασίου ἀνήγγελεν ὅτι θ' ἀποβληθῇ ἀμετακλήτως ὁ μαθητὴς ὅστις θὰ ἐφωρᾶτο λαμβάνων μέρος εἰς διαδήλωσιν.

Μετά τινος ἡμέρας συνεπεία ἀδικίας τινός συμβάσης εἰς ἀνώτερον ἀξίωματικόν τοῦ στρατοῦ, διαδήλωσις διωργανώθη ἐν Ἀθήναις, εἰρηνικὴ ὅμως καὶ ἀνευ τινός ἀπευκταίου, ἣτις καὶ διελύθη ἀνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἀρχῆς. Κατὰ τὴν διαδήλωσιν ὅμως ἐθεάθη μεταξύ ἄλλων φωνασκῶν καὶ ζητωκραυγάζων καὶ ὁ μαθητῆς Βλάχος, συμμαθητῆς τοῦ Τρικούπη.

Ὁ Γεννάδιος ἔμαθε τὸ πρᾶγμα ἠγνόει ὅμως τίς ἦτο ὁ ἀπειθήσας μαθητῆς καὶ ἤρχισεν ἀνακρίσεις διὰ τὸ μάθη τὸ ὄνομά του. Οἱ ἄλλοι συμμαθηταὶ φοβούμενοι τὸν Βλάχον, ὅστις ἦτο ζωηρὸς καὶ ἐπικίνδυνος, ἠρνοῦντο νὰ καταδώσωσιν αὐτόν. Ὄταν ἦλθε καὶ ἡ σειρά τοῦ Τρικούπη ὁ γυμνασιάρχης ἔκαμεν ἐκκλησίαν εἰς τὴν φιλότιμον καὶ καλὴν διαγωγὴν του, καὶ ὁ Τρικούπης μετὰ θάρρους ἔδωκε τὸ ὄνομα τοῦ ἀπειθήσαντος, συγχρόνως ὅμως ὑπέβαλε τῷ γυμνασιάρχῃ ἀναφορὰν ὑπογεγραμμένην παρ' ὅλων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως, δι' ἧς ἐζήτηι νὰ συγχωρηθῇ ὁ Βλάχος καὶ νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν ποινὴν τῆς ἀποβολῆς.

Καὶ συγκατετέθη μὲν ὁ γυμνασιάρχης καὶ ἔδωκε τὴν αἰτηθεῖσαν συγγνώμην, δυστυχῶς ὅμως αὕτη δὲν ὑφέλησε τὸν Βλάχον, διότι ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα οὗτος ἐφρονεῦθη εἰς συμπλοκὴν τινα μετὰ τῆς ἀστυνομίας.

Ἐν τούτοις τὰ μαθήματα τοῦ γυμνασίου ἐτελείωσαν καὶ ὁ Τρικούπης ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Καὶ ἐκεῖ ὁ βίος τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα βίου σπουδαστοῦ ἀφοσιωμένου εἰς τὴν μελέτην καὶ τὸ καθήκόν του. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι πάντοτε δύσκολον διὰ νεαρὸν σπουδαστὴν τῆς ἡλικίας ἣν εἶχε τότε ὁ μετέπειτα ἐπιφανὴς πολιτευτῆς τοῦ Μεσολογγίου, ἰδίως ὅμως ἦτο δυσχερέστατον τότε, ὅτε τὸ Πανεπιστήμιον ἐθεωρεῖτο τὸ πρῶτον ἔδαφος εἰς τὸ ὁποῖον ἐπειραματίζοντο ὅλοι τῆς ἐποχῆς οἱ δημαγωγοί. Ἐκεῖ ἀπηυθύνοντο τὸ πρῶτον καὶ τὴν εὐνοίαν τῆς Πανεπι-

στησιακῆς νεολαίας ἐθεώρουν σπουδαῖον ἐφόδιον διὰ τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα, δημοσιογράφοι δὲ καὶ πολιτικοὶ ἠμιλλῶντο τίς περισσότερον νὰ ἐκκαύσῃ τὴν νεανικὴν φιλοτιμίαν τῶν φοιτητῶν καὶ τίς ἀσφαλέστερον νὰ οἰκειοποιηθῇ τὴν φιλίαν των.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ διήρουν τὴν φοιτητικὴν νεολαίαν εἰς δύο ἢ καὶ πλείοτερα κόμματα, συχναὶ δὲ ἦσαν ἐκεῖ αἱ ρήξεις καὶ σχεδὸν ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν διαδήλωσιν καὶ ταραχὴν ἢ συμμετοχὴ τῶν φοιτητῶν. Ἰδίως ἀφ' ἧς ἤρχισε κατ' ἀρχὰς κεκαλυμμένη κατόπιν ὅμως φανερὰ καὶ ἀπροκάλυπτος ἢ ἀντίδρασις κατὰ τῆς βασιλείας τὸ Πανεπιστήμιον κατέστη κέντρον ἀντιπολιτευτικὸν καὶ ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὴν πολιτικὴν καταφανέστερα. Ὁ Τρικούπης ἀποδοκιμάζων τὴν διαγωγὴν αὐτὴν διὰ νεολαίαν μαθητιῶσαν καὶ πρῶτιστον σκοπὸν ἐπιδιώκουσάν νὰ καταρτισθῇ ἐπιστημονικῶς οὐδέποτε ἔλαβε μέρος εἰς τ' ἀτακτῆματα τῶν συμφοιτητῶν του, μόνον δὲ ἅπαξ φαίνεται παρασυρθεὶς ὑπὸ ἄλλων καὶ παρευρεθεὶς εἰς διαδήλωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἐκινδύνευσε νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας.

Καὶ δικαιολογεῖται μὲν ἡ τοιαύτη ἀποχὴ τοῦ νεοροῦ Τρικούπη ἐκ τῆς πολιτικῆς ἢ ὁποία τότε πολὺ περισσότερον ἀπὸ τῶρα ἠλέκτριζε τοὺς νέους, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πατὴρ του κατεῖχεν ἀνωτάτην διπλωματικὴν θέσιν καὶ ἐπομένως πᾶσα ἀνάμιξις τοῦ υἱοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ παρεξηγηθῇ, ὅπως δήποτε ὅμως διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν θυελλώδη ἐκείνην ἐποχὴν ἀπομένει κάπως παράδοξον πῶς κατώρθωσε νὰ διατηρηθῇ ἀπλοῦς φοιτητῆς ὁ Τρικούπης ἐν μέσῳ νεολαίας ἣτις ἐκλείει τοὺς κώδικας διὰ νὰ λάβῃ τὸ ρόπαλον τοῦ διαδηλωτοῦ καὶ κατηνάλισκε περισσότερον χρόνον διὰ ν' ἀκούσῃ τοὺς ρήτορας τῆς πολιτικῆς παρά τοὺς καθηγητὰς τοῦ δικαίου ἢ τῆς ἰατρικῆς.

Κατὰ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοίτησίν του ὁ Τρικούπης ἐπεδόθη ἰδιαίτερος εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, τὸ

ὁποῖον ἐξόχως εἴλκυεν αὐτὸν καὶ κατὰ τὸν μετέπειτα πολιτικόν του βίον. Καὶ ἐπρόκειτο μὲν νὰ γράψῃ ἐπ' αὐτοῦ κρίσεις καὶ ἰδίας αὐτοῦ μελέτας αἵτινες σήμερον πολύτιμον θὰ ἀπετέλουν συμβολὴν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ ἀνδρός, δυστυχῶς ὁμως φαίνεται ὅτι παρητήθη τῆς ἰδέας ταύτης, διότι οὐδὲν μαρτυρεῖ ὅτι ἔγραψέ τι ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ μαθήματος. Ἡ σκέψις ὁμως αὕτη τοῦ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην, κατήρτισεν αὐτὸν δεινὸν Λατινιστὴν, ὡς γνωστὸν δὲ καὶ ἀργότερα εἰς πολλὰς περιστάσεις συχνὰ ἐφέρετο εἰς ταύς μεγάλους τῆς Ρώμης ρήτορας καὶ καταφαίνετο ἢ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις των. Ἀπὸ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν ἢ μετὰ τὴν ἐκμάθησιν δι' ἑὺχερείας περὶ τὴν ἐκμάθησιν γλῶσσῶν πεπροικισμένον σπουδαστὴν· αὐτῷ δὲ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου ἀποφοίτησίν του, κατεῖχεν ἤδη τὴν Ἰταλικὴν ἀρκούντως καλῶς, καίτοι οὐδέποτε μετεχειρίσθη αὐτὴν μεθ' οἷας τὴν Ἀγγλικὴν καὶ τὴν Γαλλικὴν τελειότητος.

Ἐν τούτοις τὸ σύστημα τῶν σπουδῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὡς ἦτο ὀργανωμένον τότε δὲν ἦτο βεβαίως τέλειον. Ἀπέμεναν ἀκόμη οἱ καθηγηταὶ οἵτινες εὐθύς μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου προσελήφθησαν, δὲν ἤσαν δὲ μεθ' ἧς ἀπητείτο τελειότητος κατηρτισμένοι, καὶ τὰ ἀπαιτούμενα βιβλία δὲν ὑπῆρχον καὶ τὸ σύστημα ἐν γένει πλημμελὲς καὶ ἐλλειπέδες ἦν. Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης οἱ φοιτηταὶ οἵτινες ἐπεθύμουν τελείως νὰ καταρτισθῶσιν ὑπεβάλλοντο εἰς ἀληθῶς τεραστίους κόπους, ἄλλως ἔτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ μορφωθῶσιν ἐπιστημονικῶς μετὰ περισσῶν ἐλλείψεων, καταφανῶν ἔπειτα εἰς πᾶσαν ἐν τῇ πρακτικῇ των ἐξασκήσει περιστάσιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ τότε ὑπουργὸς τῆς παιδείας ὑπέβαλε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τροποποιήσεις τινὰς ἀρκούντως σημαντικὰς καὶ ὅπως δῆποτε ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον, διεμόρφωσε τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν καθίδρυμα ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα τοῦτο

πολύ απέχετε τῆς τελειότητος, παρῆλθον δὲ ἄρκετοὶ ἑνιαυτοὶ καὶ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν ἀκόμη μέχρις οὗ τὸ Πανεπιστήμιον λάβη τὸν προσήκοντα χαρακτήρα.

Αἱ ἐλλείψεις αὗται τότε ἠνάγκαζον τοὺς εὐπορωτέρους ν' ἀπέρχωνται εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τελειότερον ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν, τῷ ὄντι δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν διακριθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας εἶχον συμπληρώσει εἰς τὴν Ἑσπερίαν τὴν ἐπιστημονικὴν των μόρφωσιν. Τοῦτο ἠνάγκασε καὶ τὸν Τρικούπην ν' ἀπέλθῃ εἰς Παρισίους κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῶν νομικῶν αὐτοῦ σπουδῶν. Ἐπρόκειτο μάλιστα καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ν' ἀναχωρήσῃ διὰ τοὺς Παρισίους, ἀλλὰ ἀσθένεια δεινὴ ἐκράτησεν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἑν εἰσέτι ἔτος καὶ μόλις τὸ ἐπόμενον κατῴρθωσε ν' ἀπέλθῃ καὶ νὰ ἐγγραφῇ εἰς τὴν νομικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Παρισίοις πανεπιστημίου.

Πλεῖστα ὅσα ἀνέκδοτα τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς τοῦ Τρικούπη ἠδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν καταδεικνύοντα τὸν ἄνδρα ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, θ' ἀρκεσθῶμεν μόνον εἰς τὰ ἐξῆς δύο χαρακτηριστικώτατα.

Κατηγορεῖτο τότε ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ὀθωνος διὰ τὰς ἐνεργείας τῆς ἐπὶ φλέγοντος στρατιωτικοῦ ζητήματος ὑπεκινεῖτο δὲ ταραχὴ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ἣτις ν' ἀποδείξῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ. Οἱ ὑποκινηταὶ μεταξὺ τῶν πρώτων ἀπέβλεψαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐστάλη ἐξημμέσος τις νέος ὁ Ἄπ. Θεοδωρίδης νὰ ὀμιλήσῃ εἰς τοὺς φοιτητὰς καὶ νὰ προκαλέσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκδήλωσιν τῆς δυσανεκείας των. Ὁ ρήτωρ ἐξήντησεν ὅλην τὴν εὐγλωττίαν καὶ ἡ θερμὴ φοιτητικὴ νεολαία ἠλεκτριοθετοῦσα ἠτοιμάζετο νὰ προβῇ εἰς πανηγυρικὴν διαδήλωσιν ὅτε προσῆλθεν ὁ Τρικούπης καὶ δι' ὀλίγων μόνον λέξεων ὑπέδειξε τὸ ἄτοπον τῆς συμμετοχῆς τῶν φοιτητῶν εἰς τὰ κινήματα τοῦ στρατοῦ. Αἱ ὀλίγαι ἐκεῖναι λέξεις αὐστηραὶ καὶ κατὰ πνεῦμα πρώτην φοράν

ἀκουόμεναι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὑπῆρξαν κάδος ψυχροῦ ὕδατος εἰς τὸν αὐξηθέντα ἐνθουσιασμόν καὶ ἡ διαδήλωσις δὲν ἐγένετο. Ἐπιστολὴ ὅμως τοῦ πατρὸς ἐπέκρινε τὴν διαγωγὴν τοῦ υἱοῦ καὶ οὗτος ἄλλοτε δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὰ διαδήματα τοῦ Πανεπιστημίου.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐγένετο σκέψις νὰ καταρτισθῇ Ἑλληνικὸν θέατρον καὶ ζωηραὶ πρὸς τοῦτο κατεβάλλοντο ἐνέργειαι. Ὑποκινητῆς καὶ διαλαλητῆς τῆς ἰδέας ἦν ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζου Ραγκαβῆς, ἡ ἐπιχείρησις ὅμως προσέκοπτεν εἰς σπουδαῖα κωλύματα. Θέατρον δὲν ὑπῆρχε, τὰ ἑλληνικὰ δράματα ἦσαν δοκίμια παιδαγωγῶδη, ὑποκριταὶ δὲν ἀπεφάσιζον ν' ἀνέλθωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, γυναῖκες δὲ ἐθεωρεῖτο ἀδύνατον νὰ εὐρεθῶσι.

Ὁ Ραγκαβῆς μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς αὐτὴν ἀπετάθη ἦσαν οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου δυστυχῶς ὅμως αἱ προσκλήσεις του ἀπέδησαν μάταιαι. Τότε συνενόηθη αὐτῷ ὁ Τρικούπης εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ραγκαβῆς μετέδωκε τὸν ὑπὲρ τῆς ἀναδίωξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου ἐνθουσιασμόν. Ὁ Τρικούπης ἤρχισε τὴν κατῆχσιν τῶν σπουδαστῶν του καὶ εἶπε μὲν ἀληθὲς ὅτι τότε δὲν κατωρθώθη τὸ ὄνειρον τοῦ Ραγκαβῆ, ὀλίγον ὅμως ἄργότερα οἱ φοιτηταὶ καταπεισθέντες ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον πειθῶν τοῦ φίλου των συνέστησαν τὸν πρῶτον σὺλλογον ὅστις ἀπετάθη εἰς τὸν Ραγκαβῆν ἀποτεθαρημένον πλέον καὶ τὸν ἐκάλεσαν νὰ προστατεύσῃ αὐτόν (1).

(1) Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ὀφείλομεν εἰς προφορικὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆ πρὸς τὸν γράφοντα ἤδη τὴν βιογραφίαν ταύτην. Συναθροίζοντες τότε ὕλην διὰ μικρὰν ἱστορίαν τοῦ ἑλ. θεάτρου ἀπετάθημεν καὶ εἰς τὸν σεβαστὸν γέροντα ὅστις μὲ τὴν διακρίνουσάν αὐτὸν εὐρύτητα τῆς μνήμης μᾶς διηγήθη τὸ ἀνέκδοτον, διαβεβαιῶν ὅτι ἄνευ τοῦ Τρικούπη τότε οὐδὲν θὰ ἐγένετο. Προσέθηκε δὲ ὁ Ραγκαβῆς ὅτι

Ὁ Τρικούπης ἀπελθὼν εἰς Παρισίους πρὸς συνέχισιν τῶν σπουδῶν του ἐνεγράφη εἰς τὴν νομικὴν σχολὴν καὶ ἐξηκολούθησε τὴν αὐτὴν πάντοτε τακτικὴν, τακτικὴν ἐργασίας καὶ μελέτης, ἀφοσιώσεως εἰς τὴν μάθησιν καὶ τὴν σπουδὴν.

Οἱ καθηγηταὶ του, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἰδιαίτερος συνεπάθουν τὸν νεαρὸν Τρικούπην καὶ διὰ τὴν οἰκογενειακὴν του περιωπὴν, καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν του μόρφωσιν, πρόωρον πολὺ διὰ τὴν ἡλικίαν του. Οἱ συμμαθηταὶ του — μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἡροκλῆς Βασιάδης, ὁ Σταματέλλος καὶ ἄλλοι — αὐτὸν ἐθεώρουν τρόπον τινὰ τὸν ἡγέτην των καὶ διὰ τὴν εὐνοίαν αὐτὴν τῶν καθηγητῶν καὶ διὰ τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις. Διότι συσταθεὶς εἰς τὸν τότε πρέσβυν τῆς Ἑλλάδος ἐν Γαλλίᾳ, στρατηγὸν Καλλέργην ἔτυχε πανταχοῦ εὐμενεστάτης ὑποδοχῆς καὶ ἐγένετο δεκτὸς μετ' ἐξαιρετικῶν ἐνδείξεων συμπαθείας ἐκ μέρους τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν παρ' αὐτῷ φοιτῶντων, διὰ τὸ πνεῦμά του καὶ τὴν εὐφυῆ ὀμηλικότητά του. Ὁ σφόδρος φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου εἰσερχόμενος εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς πρεσβείας μετεμορφώθη εἰς τὸν κοινωνικώτατον τῶν ἀνθρώπων τῶν αἰθουσῶν ἢ φαιδρὰ δὲ καὶ δηκτικὴ του ὀμιλία τῷ προσεπέριζε νέας καθ' ἑκάστην συμπαθείας.

Καὶ πρὸς ἀνωτάτης δὲ περιωπῆς Γαλλικὰς οἰκογενείας ἐγνωρίσθη καὶ ἐνωρὶς ἀπέκτα τὴν εὐνοίαν ἀνδρῶν διακριθέν-

ὁ Τρικούπης ὅστις μετεχειρίσθη τόσον ἐπιτυχῶς τὴν ἐπιτροπὴν του ἐπὶ τῶν φίλων του οὐδὲ ἤθελεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν σύλλογον ἰκεῖνον ὅστις ἀπετελέσθη μεταξὺ ἄλλων ἐκ τοῦ Ἄχ. Παράσχου, Ὁρφάνιδου, Σαρηγιάννη κ. ἄ. Καὶ δὲν ἤθελε μὲν διότι δὲν συνῆδε τόσον ἡ τέχνη πρὸς τὴν αὐστηράν του σοβαρότητα, καὶ ἂν ἤθελε ὅμως δὲν ἠδύνατο ἐνεκα φυσικῆς τινος βραδύτητος ἐν τῷ λέγειν, τὴν ὁποίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐδάμασεν ἀργότερα διὰ ὑπερανθρώπων κόπων καὶ πολυώρου ἐξασκήσεως.

των ἔπειτα ἐν τῇ Γαλλικῇ πολιτείᾳ. Ὁ πολὺς ὑπουργὸς Blasius ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν στρατηγὸν Καλλέργην τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ νεαρὸς Τρικούπης προώριστο νὰ διαδραματίζῃ σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ πατρίδι του ἂν ἐξηκολούθει νὰ μορφώνηται καὶ καλλιεργῇ τὴν ἔμφυτον εὐφυΐαν του ὡς ἔπραττε μέχρι τοῦδε.

Εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ Τρικούπης ἐπέδωθη εἰς τὰς πρώτας φιλοσοφικὰς μελέτας ἐπὶ τῶν συστημάτων τοῦ Σπένσερ. Ὁ μέγας κοινωνιολόγος ἐπέδρασε μεγάλως ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν σκέψεων τοῦ νεαροῦ σπουδαστοῦ.

Ἀπὸ τὴν βαθεῖαν καὶ ἐπιρταμένην μελέτην τῶν ἀρχῶν τούτων—ἐγράφεν εἰς τὸν εὐγενῶς δίδοντά ἡμῖν τὰς σημειώσεις ταύτας σεβαστὸν φίλον—μὲ ἐπεισαν ὅτι πολιτεία ἀγνή καὶ ἠθικῶς τελεία δὲν εἶναι τι ἀκατόρθωτον καὶ παρ' ἡμῖν. Ἡ Ἑλλὰς περιέχει στοιχεῖα ἀγνά καὶ εὐθέα ἀπὸ τῶν ὁποίων καλὴ καὶ σώφρων διεύθυνσις δύναται νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια ὑγιῶς καὶ ἀρτίου πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ τελεσθῶσιν ἐνσῶ ἀκόμη σὶ παραδόσεις διασώζονται ἀκέραιαι καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα διατελεῖ ἀμείωτον καὶ ἀκατάπτωτον. Ἀρχὰ θὰ εἶναι ἂν ἀφήσωμεν πρῶτον νὰ διαφθαρῶσι διὰ τῆς προστριβῆς τῆς πολιτικῆς τὰ ἀληθῶς λαμπρὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κέκτηται ἡ πατρίς μας ἔπειτα δὲ καταγινώμεθα εἰς ἐξευρέσιν ἢ συντέλεσιν νέων τοιοῦτων. Ἄν πρὸς τὰ ἔμφυτα τοῦ λαοῦ ἡμῶν πλεονεκτήματα ἐπιπροστεθῇ ἡ τεχνικὴ διαπαιδαγώγησις αὐτοῦ κατὰ τοὺς ὅρους τῶν ὑγιεστέρων νεωτάτων κοινωνιῶν, ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ μέλλοντι θὰ καταστῇ ἀξία τοῦ μεγάλου κατὰ τὸν Αἴμον προορισμοῦ της, καὶ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἡγεμονεύουσαν εἰς συνεταιρισμῶ τῶν περὶ αὐτὴν κρατιδίων. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτοῦνται ἄνδρες συνετοὶ καὶ μεγαλεπήβολοι, καὶ θυσίαι μεγάλαι ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν. Ὅπως δὴποτε δυσχερῆς καὶ σκληρὰ θὰ εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις τοῦ μετάλλου

ἀπὸ τῶν σκωριῶν, ὁ μέλλων δὲ νὰ ἔχη τὴν πρωτοβουλίαν τῆς φοβερᾶς αὐτῆς ἐργασίας, θεὸν νὰ ἦ ἀποφασισμένος νὰ ὑποστῇ φοβεράν καταδρομὴν καὶ ἀποτελέσματα ἴσως δυσάρεστα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς σκωρίας αὐτῆς ἥτις δὲν θὰ φανῇ εὐκόλως διατεθειμένη νὰ καταλείπη τὸ μέταλλον ἐφ' οὗ εἶχε προσκολληθῆ».

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ πραγματικῶς τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκτισε τὸ οἰκοδόμημα τῶν βλέψεων τοῦ ὁ πρώην πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, εὐρύτατον δὲ εἰς τὰς λεπτομερείας του ἀπεδεικνυσε καὶ πόσῃ μελέτῃ καὶ βαθύτητι περιεῖχε.

Ἦκολούθουν οὕτω ὁμάλως αἱ σπουδαί του νεαροῦ Τρικουπῆ ἐν Παρισίοις ὅτε συνέβη δυσάρεστόν τι ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον ἀπέδειξε τὸ ἐμφυτον θάρρος καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ ἀνδρός.

Γάλλος περιηγητὴς Ch. de Thouvenin ἐπισκεφθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Ἑλλάδα ἐπέστρεψε εἰς Παρισίους καὶ προσεπάθησε διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων νὰ ζωγραφίσῃ τὴν ἄλλως τε ἀρκούντως κακὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκετο ἡ χώρα. Τὸ βιβλίον ἔκαμε πολλὴν αἰσθησιν καὶ εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ἐλέγχθησαν καὶ ἐγράφησαν καὶ πάλιν ὅτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐπαναλαμβάνονται στερεοτύπως ὑπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου καὶ τοῦ κοινοῦ, ὅτε κεραυνοδόλου αὐστηρότητος ἀπάντησις κατεχωρήθη μίαν πρώϊαν εἰς τινα τῶν Γαλλικῶν ἐφημερίδων τῶν διαπνεομένων ὑπὸ τοῦ θερμότερου πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐνθουσιασμοῦ. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο ὄχι μόνον ἡ Ἑλλάς ὑπερησπίζετο διὰ τοῦ ἐνεργητικωτέρου τρόπου ἀλλὰ καὶ αἰσχῆ τινα Εὐρωπαϊκὰ χειρότερα ἀπὸ τὸ κατηγορούμενα Ἑλληνικὰ ἐξετίθεντο ἐν πλάτει.

Τὸ ἄρθρον ἔκαμε μεγίστην αἰσθησιν. Ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις διεδίδασεν αὐστηρότατον ἐγγράφον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρεσβείαν καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὸ ὄνομα τοῦ γράψαντος ἀπὸ

τὸν διευθυντὴν τῆς ἐφημερίδος. Ἐγνώσθη λοιπὸν ἐκ τῶν διπλῶν ἐνεργειῶν ὅτι ὁ δοῦς ἦτο ὁ συνοπouδαστὴς τοῦ Τρικούπη καὶ ἐνθερμος φίλος του Σταματάκης, νέος ἄπορος καὶ ἀπροστάτευτος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἐκ τῆς ὑποτροφίας ἣτις ἐχορηγεῖτο αὐτῷ ὑπὸ Ἑλληνικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ οἰκογενείας. Ὁ Σταματάκης προσεκλήθη εἰς τὴν πρεσβείαν ὡμολόγησεν ἑαυτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὸ φλογερὸν ἐκεῖνο ἄρθρον καὶ διετάχθη νὰ καταλίπη ἐντὸς ὠρισμένης προθεσμίας τὸ Γαλλικὸν ἔδαφος· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πληροφορηθεὶς τὸ πρᾶγμα ὁ Τρικούπης καὶ ἀνήσυχος διὰ τὴν τύχην τοῦ φίλου του μετέβη εἰς τὴν πρεσβείαν καὶ δι' ἀναμφισβητήτων ἀποδείξεων ἀπέδειξεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἁρθρου.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐξέλιξις ἐκείνου ἀπὸ τοῦ Γαλλικοῦ ἔδαφους δὲν ἦτο ὡς τοῦ Σταματάκη εὐχερῆς καὶ ὁ Τρικούπης ὄχι μόνον δὲν μετεκινήθη ἐκ Παρισίων ἀλλὰ καὶ ἐδικαιώθη διὰ τὴν δριμυτείαν ἐκείνην ἀπάντησιν.

Ἐν τούτοις ἡ ὠρισμένη πρὸς ἐξετάσεις ἐποχὴ ἐφθασε καὶ ὁ Τρικούπης παρουσιασθεὶς ἐξετάσθη καὶ ἔλαβε τὸ πτυχίον του τῆς νομικῆς μετὰ ἐπιζήλου βαθμοῦ. Κατὰ τὰς ἐξετάσεις οἱ ἐξετάζοντες καθηγηταὶ ἐπανειλημμένως συνεχάρησαν τὸν σπουδαστὴν διὰ τὴν ἀρτίαν του μάθουσιν καὶ τὰς ὀρθὰς καὶ δικαίας του παρατηρήσεις. Μετὰ τὴν ἀπόκτησιν ὅμως τοῦ διδακτορικοῦ του πτυχίου, φρονῶν ὅτι δὲν εἶχε μάθῃ ἀκόμη ὅσα ἔπρεπε καὶ ἐπιθυμῶν νὰ τελειοποιηθῇ εἰς τὴν νομικὴν προτοῦ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν πρὸς ἣν ἀρχῆθεν προωρίζετο, ἐζήτησε καὶ τῇ προστασίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Καλλέργη κατῶρθωσε νὰ διορισθῇ γραμματεὺς τοῦ ἐν Παρισίοις δικηγορικοῦ Συλλόγου.

Ἡ θέσις αὕτη ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατήρτιζεν αὐτὸν τελειώτατα εἰς τὴν νομικὴν τὸ παρῆχε καὶ τὴν καλὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούῃ συχνώτατα τοὺς μεγαλειτέρους τῆς Γαλλίας δικαστικούς ρήτορας εἰς τὰς ἀγορεύσεις των ἃς ἠναγκάζετο νὰ παρακολου-

θη διὰ τὴν κράτησιν τὸ νόημά των. Τοιοῦτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐμυήθη καὶ τὸ μυστήριον τῆς πλήρους οὐσίας καὶ ἀδράς ἐκείνης ρητορικῆς ἣτις εἰσαχθεῖσα τὸ πρῶτον δι' αὐτοῦ ἀργότερον καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ βουλῇ, κατέπληξε καὶ συνήρπασε συγχρόνως καὶ κατέστησε πιστευτὰ καὶ βαρυσήμαντα ὅσα ἐξήρχοντο ἀπὸ τοῦ στόματός του. Κατωτέρω, ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὅταν θὰ ζητήσωμεν αὐτὸν ὡς κοινοβουλευτικὸν ρήτορα θὰ ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ὠφέλειαν ἣν προσεπορίσθη ἐκ τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γραμματέως τῆς ἐνώσεως τῶν Γάλλων δικηγόρων.

Τὴν θέσιν ταύτην κατέχων ὁ Τρικούπης ἐμελέτησε καὶ ἀνέλυσε τὸ περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων ἔργον τοῦ Montesquien. Τὸ περίφημον βιβλίον ἀπετύπωσε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μέλλοντος διαπρεποῦς πολιτευτοῦ ὑγιεῖς ἀρχὰς καὶ βαθεῖας γνώσεις ἐπὶ τοῦ ἐν γένει πολιτικοῦ συστήματος.

Κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις διαμονὴν του ὁ Τρικούπης, ἀπέκτησε πλείστας συμπαθείας καὶ ἐκτιμήσεις, ὑπῆρξε δὲ περιζήτητος τῶν αἰθουσῶν θαμῶν. Εὐφυῆς ἕσθη καὶ σοβαρὸς, εὐχάριστος καὶ ὁμιλιτικώτατος, ἐνδεδυμένος ἀμέπτως καὶ κομψώτατα πάντοτε, καὶ πρὸ πάντων ὁμῶς ἀσκῶν ἰδιαιτέραν τινὰ ἐπιρροὴν ἀκαταμάχητον ἐπὶ τῶν πλησιαζόντων αὐτόν, κατέκτα καθ' ἑκάστην καὶ νέας συμπαθείας καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀνώτεροί του τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐξετίμων. Διὰ τοῦτο καὶ τότε πρόεδρος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου τῶν Παρισίων κατείχετο ὑπὸ ζωηροτάτων αἰσθημάτων πρὸς τὸν νεαρὸν Ἑλληνα, καὶ ὅταν ὁ Τρικούπης ἐπείγόμενος νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀγγλίαν παρὰ τῷ πατρί του ἀπῆλθε τῶν Παρισίων, ὁ δικηγορικὸς σύλλογος τῇ εἰσηγήσει τοῦ προέδρου του, τῷ παρέθηκε πρὸς τιμὴν του λαμπρὸν γεῦμα ἐν ᾧ θερμοτάτη ἐκδήλωσις τῆς συμπαθείας τῷ ἐγένετο.

Τοὺς Παρισίους κατέλιπεν ὁ Τρικούπης κατὰ τὸ 1856 ἐν ἡλικίᾳ δηλαδὴ 24 ἐτῶν καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅπου ὁ

πατήρ του διευθύνων τότε ὡς πρεσβευτῆς τὴν Ἑλληνικὴν πρεσβείαν τοῦ Λονδίνου, ἤρχισε νὰ προσβάληται ἀπὸ νόσημα ὅπερ τὸν κατεδίδασεν εἰς τὸν τάφον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔμεινεν ὁ Χαρίλαος ἰδιωτεύων μετ' οὐ πολὺ ὅμως τῆ ὑποδείξει τοῦ πατρὸς του διωρίσθη ἀκόλουθος γραμματεὺς τῆς πρεσβείας ἐκείνης καὶ διηύθυνεν αὐτὴ ὡς ἐπιτετραμμένος μέχρι τῆς καταργήσεώς της.

Ἡ παρὰ τῷ πατρί του ὑπηρεσία ἐν Λονδίῳ δὲν ἔδωκε καιρὸν εἰς τὸν Χαρ. Τρικούπη ν' ἀναπτύξη τὰ μεγάλα πολιτικὰ καὶ διπλωματικὰ του χαρίσματα. Ἡ ἐν Λονδίῳ πρεσβεία εἶχε παθητικὴν τὴν ὑπαρξίν τότε, κυριώτερος δὲ σκοπὸς της ἦτο νὰ διατηρῆ ἀπλῶς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ δημόσιον φρόνημα, πρᾶγμα ὅπερ ἄλλως τε δὲν ἦτο καὶ δύσκολον (1). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία ὑπονομεύουσα τὴν βασιλείαν τοῦ Ὀθωνος, προσεπάθει παντὶ σθένει νὰ ἐπιδείξῃ φιλελληνικὰ αἰσθήματα, ἐπὶ τοῦ προγράμματος δὲ τούτου ἀπαρεγκλίτως ἔβαινεν τὰ διάφορα τῆς χώρας ὑπουργεῖα.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν τῶν ὁποίων τὴν εἰλικρίνειαν θέτουσιν ἐν ἀμφιβολίᾳ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς πολιτικῆς, ὁ Τρικούπης ἠδύνατο ἀπλῶς νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν πορείαν ἣν εἶχε διαγράψῃ ὁ πατήρ του καὶ ἣτις ἐστηρίζετο πρωτίστως εἰς τὰς θερμὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις τοῦ πρεσβευτοῦ πρὸς τὰ ἐξέχοντα τῆς Ἀγγλίας πολιτικὰ πρόσωπα. Διότι πραγματικῶς οἱ ἐξοχώτεροι τῆς κοινωνίας τοῦ Λονδίνου, ἔτρεφον ἀληθινὴν καὶ μεγάλην ἐκτίμησιν πρὸς τὸν

(1) Εἰς τ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Ἄλ. Ρ. Ραγκαβῆς, ὅστις καὶ τοι ἐτίμα καὶ ἐσέβετο τὸν Σπ. Τρικούπην δὲν ἦτο ὅμως καὶ φίλος του πολιτικὸς, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐπιρροή τοῦ Σπ. Τρικούπη ἐμείου πολλάκις τὰς ἐκάστοτε ἀναφαινομένας δυσαρεσκείας τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, αὐτὸ δὲ καὶ μόνον ἦτο ὁ λόγος τῆς διατηρήσεως τῆς Ἑλ. πρεσβείας ἐν Λονδίῳ.

Σπ. Τρικούπην διὰ τὰς προσωπικὰς του ἀρετὰς καὶ τὴν εὐρυτάτην του παιδείαν, ἐπόμενον δὲ ἦτο τὰ αἰσθήματα ταῦτα νὰ διατηρήσῃ καὶ ἀργότερα ὑπὲρ τοῦ Χαριλάου, ὅστις ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ εἰσέτι ἀναλαβὼν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ πατρὸς του, τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας ὡς ἐπιτετραμένος τῆς Ἑλλάδος, ἀπέδειξε καὶ ἰκανότητα καὶ εὐφυΐαν ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀπειρίαν του.

Κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ διηύθυνε τὴν ἐν Λονδίῳ πρεσβείαν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἐσχηματίσθη τῇ ὑποκινήσει καὶ ἐνεργείᾳ του φιλελληνικὸν κομητᾶτον σκοποῦν τὴν ὑλικὴν ἀρωγὴν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων. Εἰς τοὺς ἐράνους τοὺς ὁποίους τὸ κομητᾶτον τοῦτο — προεδρευόμενον τότε ἀπὸ τὸν λόρδον Κλίγκτον — ἐνεγράφησαν μετὰ τῶν πρώτων ὁ λόρδος καὶ ἡ λαΐδα Πάλμεστρων καὶ μετ' αὐτοὺς τὸ ἄνθος τῆς κοινωνίας τοῦ Λονδίνου, βοήθεια δὲ ἀρκετὰ σημαντικὴ διενεμήθη εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ὑποδούλων Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων ἀπειρῶν εἶναι μία ἀπόδειξις τῶν θερμῶν συμπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέκτησεν ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Χαρ. Τρικούπης. Ἐπιστολαὶ διαμοιφθεῖσαι μετὰ τὸ αὐτοῦ, τοῦ λόρδου Πάλμερστον πρωθυπουργοῦ, καὶ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀνάσσης, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Τρικούπης παρ' αὐτοῖς δὲν ἦτο ὁ ἄσημος καὶ ἀνίσχυρος ἀντιπρόσωπος μικροῦ κρατιδίου, ἀλλ' ὁ ἐξέχων διπλωμάτης, ὁ δυνάμενος διὰ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς νὰ ἐπιβάλῃ τὸν σεβασμὸν εἰς τὸ κραταιώτατον πολιτικὸν κέντρον τῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις τὸ Ἀγγλικὸν κόμμα ἐν Ἑλλάδι ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐθριάμβευε. Ἡ δυσμένεια κατὰ τοῦ Ὁθωνοῦ ἢ μᾶλλον κατὰ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν ξένων καὶ μισητῶν του συμβούλων εἶχεν αὐξήσῃ εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον καὶ αἱ ἐξ Ἀθηνῶν εἰδήσεις παρίστων τὴν κατάστασιν κρῖσιμωτάτην. Τῆς

ἐξεγέρσεως αὐτῆς καὶ γενικῆς δυσαρρεσκείας ἐπωφελουμένη ἢ Ἀγγλία ἣτις εἶχε κηρύξει ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τοῦ Βαυαροῦ ἡγεμόνος ὑπεδαύλιζε τὰ πνεύματα καὶ τοι οἱ δύο κορυφαῖοι τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος εὕρισκοντο ἀμφοτέροι ἐξόριστοι σχεδὸν μακρὰν τοῦ κέντρου τῶν ἐνεργειῶν των.

Ἡ ζωογόνησις αὐτῆ τοῦ Ἀγγλικοῦ κόμματος ἢ ὁποία εἶχεν ἤδη παρατηρηθῆ ἑσχάτως ἔσχε καὶ τὸ εὐάρεστόν της ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἢ πρωτίστη ἰδίως ἐνθάρρυνσις ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας αὐτοῦ ἐρμηνεῖς καὶ ὑποκινητάς. Συγχρόνως δηλ. εἶχεν ἐπαναληφθῆ ἢ ἀπὸ τινος παρατηρουμένη κίνησις εἰς τὰς Ἰονίους Ἠμέρους ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Χαρ. Τρικούπης κατήγαγε περιφανῆ διπλωματικὸν θρίαμβον, τοῦ ὁποίου ὅμοιον δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἢ σύγχρονος Ἑλληνικῆ ἱστορία καὶ ὃν θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὸ ἐπερχόμενον κεφάλαιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀντιπολιτευτικὸν ρεῦμα ὀγκούμενον παρεσκεύαζε μοιραίως τὰ συμβάντα τοῦ 1862 καὶ τέλος τῆς ἐξερράγῃ καὶ ὁ πρῶτος βασιλεὺς ἐξεδιώχθη τῆς Ἑλλάδος, πρωτοστατούσης πάντοτε τῆς Ἀγγλικῆς μερίδος. Ἡ προσωρινὴ ἀντιβασιλεία μεταξὺ τῶν πρώτων μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἦν καὶ ἡ κατάργησις τῶν πρεσβειῶν διὰ λόγους οικονομικούς, οὕτω δὲ ὁ Τρικούπης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καθ' ἣν ἐποχὴν συνετελεῖτο ἡ ἔθνοσυνέλευσις ἐν ἣ ὁ πατὴρ του ἀντεπροσώπευε τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα Μαγχεστρίας (1).

(1) Εἰς τὸ διπλωματικὸν τάλαντον τοῦ Σπ. Τρικούπη πεπειθυῖα ἢ τότε κυβέρνησις εἶχεν ἀναθήσει αὐτῷ ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ ἐν Παρισίοις συνέδριον τῶν δυνάμεων αἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Κριμαίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶχεν ἐνεργὸν μέρος,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΚΑΙ Ο ΧΑΡ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῶν Ἰονίων νήσων. — Ἡ πρώτη ἀνακήρυξις τῆς ἐνώσεως. — Κ. Λουβάρδος. — Δηλώσεις τῆς Ἀγγλίας. — Ἡ Ἐπιάνηδος δωρεὰ εἰς τὸν νέον βασιλεῖα. — Ἀρχὴ διαπραγματεύσεων. — Ἀρνητικὴ ἀντιπροσώπων. — Ὁ πρόεδρος τῆς ἀσθερίας Ἀπολύτη. — Διπλωματικὸν τέχνασμα τοῦ Τρικούπη. — Ἀρχαὶ ἐπιτυχιῶν. — Ὁ ἄγγλος ὑπουργὸς Ρωσσελ. — Ἀκύρωσις τῆς συνθήκης. — Διπλωματικὸς θρίαμβος.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἐχαρκτηρίσαμεν τὴν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δρασίαν τοῦ Χαρ. Τρικούπη, ὡς ἓνα τῶν σπανίων διπλωματικῶν θριάμβων τῆς νεωτέρας ἱστορίας. Διὰ νὰ κατανοηθῇ ὁμοῦ ἐδῶ ἐν ὅλῃ τοῦ τῆ ἀξία τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἑλληνο-

ἐπειδὴ ὅμως φόβος ὑπῆρχεν ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκείνῃ θ' ἀνεκινεῖτο τὸ πολυθρύλητον Ἀνατολικὸν ζήτημα ἢ Ἑλλ. κυβέρνησις δὲ δὲν ἤθελε νὰ τῇ διαφύγῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη. Διὰ τοῦτο ἀπέστειλε τὸν Σπ. Τρικούπη ὡς τὸν ἰκανώτερον τῶν τότε διπλωματῶν οὗς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ.

διπλωμάτου πρέπει νά προηγηθῆ βραχεῖά τις ἔκθεσις τῶν πρὸ τῆς ἐνώσεως τῶν νήσων μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος.

Τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσιν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη κηρύξῃ ἐνδοξος πλειὰς πολιτῶν τῶν νήσων, ὁ Λιβαδάς, ὁ Ζερβός, ὁ Μομφερᾶτος, οἱ Ζακύνθιοι Δομενιγίνοι, ὁ ἱερεὺς Κλάδης, ὁ Ληγαράς, οἱ Καλλίνικοι, ἡ φωνή των δὲ διακηρύξασα τὸν πάνδημον πόθον τοῦ λαοῦ, εἶχεν ἀκουσθῆ πανταχοῦ μετ' ἐνθουσιασμοῦ· τὸ κόμμα τῶν ριζοσπαστῶν, — τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα ἦτο ἢ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσις — πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν εἶχεν ὑποστῆ κυριώτατον τραῦμα, διασκορπισθέντων καὶ ἐξορισθέντων τῶν πλείστων τῶν μελῶν αὐτοῦ εἰς Ἀντικύθηρα ὑπὸ τοῦ τότε ἀρμοστοῦ ἐκτελοῦντος τὰς αὐστηρὰς τῆς κυβερνήσεώς του διαταγὰς. Ἐσχάτως ὅμως εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα τῶν νήσων εἶχεν ἀνατείλει ἀσπὴρ πρώτης τάξεως ἀνὴρ πολιτικὸς κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν ὁ Ζακύνθιος Κ. Λομβάρδος καὶ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν καὶ πνευματώδη διεύθυνσίν του, τὸ διασπασθὲν κόμμα εἶχεν συντεθῆ καὶ πάλιν καὶ ὀργανωμένον ἤδη ἐπέδιδετο εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ὁ Λομβάρδος βοηθαόμενος ἀπὸ τοὺς ἄλλους θερμοὺς τῆς ἐνώσεως στηρικτὰς καὶ κηρύκας, προσεπάθησε διὰ παντός μέσου νά ἐξεγείρῃ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τὴν κοινὴν γνώμην ὄχι μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπεδόθη συστηματικῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ διὰ τῶν ἐν τῇ βουλῇ ἀγόρευσεῶν του, καὶ διὰ τῆς δημοσιογραφικῆς του δράσεως. Τοιοιουτρόπως ὅταν ὁ ἐπιφανὴς ἐκεῖνος πολιτευτὴς ἐνόμισεν ὅπως δῆποτε παρασκευασθεῖσαν τὴν κοινὴν γνώμην, εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἐνώσεως, ὑπέβαλε πρῶτος τὸ ζήτημα τῆς ἀνακηρύξεως εἰς τὴν Ἴόνιον βουλὴν ἣτις καὶ τὸ ἐψήφισε (1). Ὁ κατὰ τὴν ἀξιο-

(1) Ἀκριβέστερον τὸ πρῶτον ψήφισμα περὶ ἐνώσεως ὑπεβλήθη

μνημόνευτον ἐκείνην συνεδρίασιν τῆς 20 Ἰουνίου 1858 ὑπὲρ τῆς ἐπανήσου λόγος τοῦ Λομβάρδου ἀποτελεῖ ἀληθῶς μίαν ἀριστουργηματικὴν σελίδα τῆς ἐν Ἑλλάδι κοινοβουλευτικῆς ρητορικῆς, τόσον δὲ ἰσχυρὰ ἦτο ἢ ἐξ αὐτοῦ παραχθεῖσα ἐντύπωσις, ὥστε εἰς τὴν εὐθὺς ἔπειτα γενομένην ψηφοφορίαν ἢ πρώτη πρότασις περὶ ἐνώσεως ἐγένετο δεκτὴ παμψηφεί, ὑπὲρ αὐτῆς ψηφίσαντος καὶ τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς Κανδιάνου Ρώμα, ἀρχηγοῦ τότε τῶν συντηρητικῶν καὶ ἰππότου τοῦ Ἀγγλικοῦ μεγαλοσταύρου

Τὴν ἰδέαν ἅπαξ ριφθεῖσαν ὁ Λομβάρδος ἐξηκολούθησεν εἶτα καλλιεργῶν διὰ τῆς δημοσιογραφίας ἢ δὲ ἰδιόκτητός του ἔφημερις «Φωνὴ τοῦ Ἰονίου», ἐδημοσίευσεν σπουδαιότατα ἄρθρα του, ἐν οἷς ἐπειράτο νὰ διατηρήσῃ ἐν ἐξεγέρσει τὴν κοινὴν γνώμην (1).

Τὴν ἐξεγέρσιν ταύτην ἐπιθυμοῦσα νὰ καταστείλῃ ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἑπτάνησον ὡς ἀρμοστήν τὸν Γλάδσωνα. Οὗτος καταφθάσας ἐν τῇ ἀρμοστίᾳ του ἐγένετο δεκτὸς πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τῶν κραυγῶν «Ζήτω ἡ ἐνωσις. Ζήτω ὁ Γλάδσων». πανταχοῦ δὲ καὶ εἰς πάντα τὰ μέρη εἰς τὰ ὅποια ἀπέβη εὗρισκε πάντοτε ἀν-

τὴν Ἰόνιον βουλὴν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 26 Νοεμβρίου 1850 ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ Κεφαλληνίας Ἰωάννου Τυπάλδου Καστελλίτου. Τὸ ψήφισμα τοῦτο εἶχον ὑπογράψῃ 12 μόνον βουλευταί, ἢ δὲ συνεδρίασις ἐκείνη διελύθη ἀποτόμως, καὶ παρατύπως ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς τῆ διαταγῆ τοῦ τότε ἀρμοστοῦ Οὐάρδου, ἔκτοτε δὲ πᾶσα ὑποβολὴ ψηφίσματος ὁμοίου ἰθιωρεῖτο ὡς τι ἀδύνατον ἢ ἀνωφελές, τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον ὀλίγιστοι ἦσαν οἱ τολμῶντες νὰ τὸ ὑπογράψωσιν, οὐδεὶς δ' ἐτόλμα νὰ τὸ ὑποβάλῃ.

(1) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνεννοήσεις διεξήγοντο ἀκόμη μεταξὺ τῶν κορυφαίων Ἰονίων πολιτευτῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν τοῦ Γαριβιάδου καὶ τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ, ὧν πρᾶκτωρ καὶ φίλος ἦτο ὁ Λομβάρδος.

τιμέτωπον τὴν ἰδέαν τῆς ἐνώσεως θαυτάτα ἐρριζωμένην παρὰ τῷ λαῷ καὶ τελεσφόρως ὑποβοηθουμένην ὑπὸ τῶν κορυφαιῶν πολιτευτῶν. Τοιοιουτρόπως καὶ αἱ πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἐναυάγησαν καὶ ἡ φιλόπατρις δρᾶσις τοῦ Γλάδστωνος προσέκρουσε πάντοτε καὶ τὸ κοινὸν φρόνημα ἐπιτηδεῖως ὑπεκκαιομένον ἐξηκολούθει νὰ ἀπλοῦται καὶ νὰ ἐνδυναμώνηται ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως.

Τέλος τῆ 11 Μαΐου 1862 ὑπεβλήθη εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἴονίων ἀναφορὰ ἀπευθυνομένη εἰς τὴν βασιλισσαν τῆς Ἀγγλίας, ταὺς αὐτοκράτορας Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ Ρωσίας καὶ τοὺς βασιλεῖς Πρωσσίας καὶ Ἰταλίας δι' ἧς ἐξεδηλοῦτο ὁ πόθος τῶν Ἴονίων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως καὶ τὴν ὁποῖαν ἐψήφισεν ἡ Βουλὴ. Τέσσαρας μῆνας μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἡ Ἀγγλία ἐδήλωσεν εἰς τὰς λοιπὰς δυνάμεις ὅτι προθύμως θὰ παρεχώρει τὰς Ἰονίους νήσους εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς προῖκα τοῦ νέου αὐτῆς βασιλέως ἂν ἡ Ἰόνιος βουλὴ ἐψήφισε τὴν ἔνωσιν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις δι' ὄλων τῶν θεμιτῶν καὶ ἀθεμιτῶν μέσων προσεπάθησε νὰ καταρτισθῇ τοιοιουτρόπως ἡ βουλὴ κατὰ τὰς νέας βουλευτικὰς ἐκλογὰς ὥστε νὰ ὑπερισχύσῃ τὰ πλάσματα τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς καὶ ἡ ἔνωσις νὰ καταψηφισθῇ. Ἀλλῶς τε ἐν τῷ διαγγέλματι ὅπερ ὁ μέγας Ἀρμοστής ἀπηύθυνε πρὸς σύγκλησιν τῆς βουλῆς περιείχετο ὁ ὅρος ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἐξουσιοδοτεῖτο νὰ ἐξασκῇ ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων ὅλα τὰ δικαιώματα τῆς κυριαρχίας τὰ ὅποια ἐξήσκει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ Ἀνασσα καὶ οἱ ὑπάλληλοί της. Τοιοιουτρόπως εἰς τὰς Ἰονίους ἐπεβάλλετο εἶδος μοναρχίας ἀπολύτου, ἐνῶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐκυβερνᾶτο συνταγματικῶς. Εὐτυχῶς τὸν κίνδυνον κατενόησαν ἐγκαίρως οἱ Ἴόνιοι βουλευταὶ καὶ τὰς ὀπισθοδούλους προθέσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτείας ἀπεκάλυ-

ψε καὶ ἐκαυτηρίασεν ὁ Κ. Λομβάρδος εἰς λόγον θαυμαστῆς τῷ ὄντι ἐπιθετικῆς ὀρμῆς καὶ δυνάμεως (1).

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὰς νήσους ὅτε ἡ Ἑλλάς μετὰ περιπετειώδη περιπλάνησιν ἀνά τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλάς, ἐπέτυχε τέλος νὰ προσφέρῃ τὸ στέμμα τῆς εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον τῆς Δανίας ὅστις εὐγνωμόνως τὸ ἀπεδέχθη.

Εἰς τὸν νέον βασιλέα ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἤδη δηλώσῃ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προσφέρῃ ὡς προῖκα τὰς Ἰονίους νήσους πρὸς τοῦτο δὲ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, αἵτινες ὅμως προσέκοπτον ἐπὶ σπουδαιοτάτων δυσχερειῶν.

Ὁ τότε ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Σκάρλετ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀνάσσης ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ ἐν Λονδίῳ ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς μεθ' οὗ νὰ συζητήσῃ τὰ κατὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὰς ἀναφυσόμενας δυσκολίας.

Καὶ αἱ δυσκολίαι αὗται δὲν ἦσαν μικραὶ, ἀλλὰ τὸναντίον οὐσιώδεις τύποι ἐφ' ὧν ἐκινδύνευσε νὰ ναυαγήσῃ ἡ περιπόθητος ἔνωσις ἂν μὴ ἐσώζεν αὐτὴν ἡ ἐξοχος διπλωματικὴ ἰκανότης τοῦ εἰς Ἀγγλίαν ἀπεσταλμένου. Διότι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις παρεχόμεν ἔστι τὰς Ἰονίους νήσους ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως «νὰ κατεδαφισθῶσι τὰ φρούρια αὐτῶν νὰ κηρυχθῶσιν εἰς κατάστασιν οὐδετερότητος αἱ νῆσοι καὶ ἡ Ἑλλάς νὰ μὴ δύναται νὰ διατηρήσῃ ἐν αὐταῖς στρατιωτικὴν ἢ ναυτικὴν δύναμιν, περισσοτέραν ἐκείνης ἢ ὅποια ἀπολύτως χρειάζεται διὰ τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν εἰσπραξίαν τῶν φόρων.» Ἡ πρότασις νὰ κατεδαφισθῶσι τὰ φρούρια προήρχετο ἐννοεῖται ἀπὸ μόνῃς τῆς Αὐστρίας, ἥτις ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς

(1) Διονυσίου Σωμερίτου Κ. Λομβάρδου βιογραφία.

θέσεως τῆς Κερκύρας ἐφοβεῖτο ὅτι ἦτο δυνατόν ποτὲ καταλαμβάνομένη αὕτη ὑπὸ ξένης ἢ ἐχθρικῆς τινος δυνάμεως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὀρμητήριον ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, εἰς ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀνάλογοι ἀπαιτήσεις ἦσαν καὶ αἱ δύο ἄλλαι προτάσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐδημιουργεῖτο διπλοῦν τὸ καθεστῶς καὶ ἡ δωρεὰ ἀπέβαινε πράγματι ἄδωρος ὡς ἐγένετο.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκοντο τὰ πράγματα ὅτε ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ἀγγλικῆς νὰ ἴδῃ ἐν Λονδίῳ ἕλληνα ἀντιπρόσωπον μεθ' οὗ νὰ συζητήσῃ τὰς λεπτομερείας τῆς ἐνώσεως τὸ τότε ὑπουργεῖον Βούλγαρη, οὗ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἦτο ὁ Πέτρος Δηληγιάννης, ἐσκέφθη ν' ἀποστείλῃ τὸν ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει ἀντιπρόσωπον τῆς κοινότητος Λονδίνου Χαρίλαον Τρικούπην, καὶ ἡ ἐκλογή ἐκείνη ἐθεωρήθη συνεπῶς ἐπιτυχής· καὶ διότι ὁ νεαρὸς διπλωμάτης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ διευθύνσεως τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας, εἶχε δεῖξῃ πρῶτους διπλωματικὰς ἐπιτυχίας καὶ διότι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶχε κατορθώσῃ νὰ ἐλκύσῃ τὰς προσωπικὰς συμπαθείας τοῦ Πάλμερστον καὶ ἰδίως τοῦ Λόρδου Ρῶσσελ, ὡς καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας σὶρ Βοῦλβερ, διπλωμάτου ὑπερόχου βαρύτητος, ὅστις ἔτρεφεν ἄκραν ὑπόληψιν εἰς τὸν νεαρὸν Χαρίλαον Τρικούπην, διατρίβων δὲ τότε ἐν Λονδίῳ πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ εὖνους ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος λύσις.

Τυπικὴ ὅμως καὶ ἀνωφελὴς ἦτο ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Λονδίνον διότι ἐκεῖ εἶχε συνομολογηθῆ ἡ ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους συνθήκη τῆς παραχωρήσεως, εἶχεν ὑπογραφῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων τοῦ Λόρδου Ρῶσσελ ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας, τοῦ κόμητος Καδὸρ ἀντιπροσώπου τῆς

Γαλλίας, τοῦ βαρῶνου Βρυνόφ, τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων τῆς Πρωσσίας κόμητος Βέρενστορφ, καὶ τῆς Αὐστρίας τοῦ κόμητος Ἀπονύη. Ἡ συνθήκη αὕτη εἶχεν ἤδη ὑπογραφῆ πρὶν ἢ ὁ Τρικούπης φθάσῃ εἰς Λονδίνον εὐρίσκετο δὲ ἀκόμη ἐν Μασσαλίᾳ ὅτε ἐκπληκτος ἔμαθε τοῦτο.

Τὸ ἔργον τὸ ὅποιον τοιοιυτρόπως ἀνετίθετο εἰς τὸν νεαρὸν Ἑλληνα διπλωμάτην ἦτο ἀληθῶς κολοσσιαῖον διότι ἡ συνομολογηθεῖσα συνθήκη ὄχι μόνον εἶχεν ὑπογραφῆ πλέον καὶ ἐπομένως εἶχε προσλάβῃ ἀπροσμάχητον κύρος ἀλλὰ καὶ ἦτο συντεταγμένη συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἐπιθυμίας ὄλων τῶν ὑπογραψασῶν δυνάμεων· διότι ἂν μὲν πρωτοβουλία τῆς Αὐστρίας εἶχε γίνῃ ἡ πρότασις τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουρίων καὶ οὐδετερότητος τῶν νήσων, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι καὶ λαίπαι δυνάμεις συνεμερίζοντο τὴν γνώμην τῆς Αὐστρίας τοῦλάχιστον καθ' ὅσον μέρος ἀφορᾷ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ καθεστῶτος. Εὐρίσκε δὲ ἡ Αὐστρία ἰδιαιτέρως συμπαθῆς τὴν Πρωσσίαν ἣτις ἐμνησικακεῖ κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐξωσιν τοῦ Ὄθωνος καὶ τὴν Ρωσσίαν διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπικράτησιν τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἀδιάφορον δὲ ἂν μὴ συναινοῦσαν τὴν Γαλλίαν χολοθεῖσαν καὶ αὐτὴν ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ τοιοιυτρόπως καὶ ἐκ τῆς βαθυτέρας ἐπισκοπήσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐξήγετο ἀσφαλῶς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶσα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια ἦν ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ναυάγιον.

Ἐν τούτοις ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ ὁ ἀπεσταλμένος αὐτῆς δὲν ἀπεθαρρύνθησαν καὶ αἱ ἐνέργειαι πρὸς ἀνατροπὴν τῆς συνθήκης ἤρχισαν μετὰ τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως ἐκείνης ἣτις διέκρινε τὸν Τρικούπην καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα πολιτικόν του βίον. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀποτυχίαι τῶν πρώτων του διαδημάτων καὶ τὰ ναυάγια τῶν ἐνεργειῶν του ἐπέρρωσαν τὴν ἐπιμονὴν του καίτοι ἡ ἐν Ἀθήναις κυβέρνη-

σις ἀντιθέτους λαμβάνουσα προτάσεις καὶ πληροφορίας ἀπὸ τούτους παρ' αὐτῇ πρεσβευτῶν τῶν δυνάμεων εὐρίσκετο ἐν διαρκεῖ συγχύσει καὶ κυκεῶνι ἰδεῶν καὶ γνωμῶν ἠγγόει δὲ ποῦ νὰ στηριξῆ τὰς ἐλπίδας τῆς καὶ ποῦ ν' ἀποθαρρυνθῆ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς.

* Ἄλλως τε δὲν εἶχε καὶ ἄδικον ἢ Ἀθηναϊκὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κυβέρνησις. Εἰδοποιηθεῖσα εὐθύς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς ὅτι ἡ συνθήκη ὑπεγράφη, ἔσπευσε νὰ διατάξῃ τὸν Τρικούπην νὰ μὴ ὑπογράψῃ αὐτὴν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐξαντλήσῃ δὲ πάντα τὰ μέσα τῆς πειθοῦς παρὰ τοῖς ἀντιπροσώποις τῶν δυνάμεων πρὸς ἀκύρωσιν τοῦ ἀπαισίου ἐκείνου ἐγγράφου. Συγχρόνως ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ παρουσιασθεὶς εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Πέτρον Δηληγιάννην τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ ὑπουργὸς Ρώσσελ εἶχε παραγγείλῃ αὐτῷ νὰ ἐρωτήσῃ τὸν τε ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἄλλα πολιτικὰ πρόσωπα τῆς Ἑλλάδος ἀν' ἐπισημῶν νὰ κηρυχθῆ ὁλόκληρον τὸ Ἑλλ. Βασιλεῖον συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἰονίων νήσων εἰς κατὰστασιν οὐδετερότητος ἀπέναντι τῶν ξένων, ὡς διετέλει τὸ Βέλγιον ἢ νὰ περιορισθῆ ἡ τοιαύτη οὐδετερότης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν μέρη. Ὁ Ἑλληὴν ὑπουργὸς ἀπέκρουσεν ἀδιστακτικῶς τὴν πρότασιν ταύτην καὶ παρέστησεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι τὸ τοιοῦτον ἤθελεν ἀποκρουσθῆ ὑπὸ τοῦ ἔθνους μετ' ἀγανακτήσεως καθ' ὅτι ἡ τοιαύτη οὐδετερότης θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς πολιτικὸς θάνατος, ὃν οὐδέποτε ἦτο δυνατόν ν' ἀνεχθῆ ἢ Ἑλλάς (1). Τοῦτο ἀνακοινῶν ὁ ὑπουργὸς

(1) Ἡ πρότασις αὕτη περὶ οὐδετερότητος τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῶν ξένων δὲν ἐγένετο διὰ πρώτην φοράν. Καὶ ὅτε τὸ πρῶτον συνῆλθον αἱ δυνάμεις καὶ συνεσκέφθησαν περὶ ἀναγνωρίσεως καὶ παγιώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάσθη καὶ θεωρηθὲν ἀσύμφορον ἀπεκρούσθη ἀμέσως καὶ

Π. Δηληγιάννης πρὸς τὸν Χ. Τρικούπην προσέθετεν ὅτι ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ μόνον ἢ Κέρκυρα ἦτο δυνατόν νὰ ἀπομείνη οὐδετέρα ἀπέναντι τῶν ξένων οὐδὲν δὲ πλέον τούτου ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὸν παρὰ τῷ ἐλ. λαῷ.

Συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ταύτας καὶ τὴν ἀκριβοῦς καὶ τὴν ἐπισταμένην ἐπισκόπησιν τῶν πραγμάτων ὁ Τρικούπης προέβη εἰς τὰ πρῶτά του διαβήματά. Εἰς τὸ τετελεσμένον τῆς συνθήκης ἀντέταξεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸ στέμμα ἐπὶ τῇ ἄνευ ὄρων παραχωρήσει τῶν Ἰονίων νήσων. Δυστυχῶς ὅμως διατεινόμενος ταῦτα ἠγγόει ὅτι πολὺ πρὸ τῆς καθόδου τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχε συζητηθῆ τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν Κοπεγχάγῃ, ἐδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας καὶ ὁ σύμβουλος τοῦ ἀνηλίκου Γεωργίου κόμητος Σπόνεκ, ὅστις μάλιστα ἐπρότεινεν καὶ οὐδετερότητα τοῦ Ἑλ. Βασιλείου. Διότι τῷ ὄντι ἐπιτηδεῖα διπλωματικὴ ἐνέργεια τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς εἶχεν εὐχερῶς ἐπιτύχει τὴν συγκατάθεσιν ταύτην ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου — δύο δηλαδὴ μῆνας πρὸ τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης — παρὰ τοῦ κόμητος Σπόνεκ ἀφρόνως πολιτευθέντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καὶ κατὰ πρόφανη ὑπέρβασιν τῶν δικαιωμάτων των.

Ἡ ἀποτυχία ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου δὲν ἀπήλπισε τὸν Τρικούπην ὅστις ἐξηκολούθησε ἀλλεπαλλήλους συνεντεύξεις λαμβάνων μετὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ προσπαθῶν νὰ μεταπίσῃ αὐτούς. Ἐν τῷ μεταξὺ κερδίζων καθ' ἐκάστην μικρὸν ἔδαφος καὶ πολλὰς ἐλπίδας κατήρτισε σχέδιον νέας συνθήκης ἣν ἐπεμψεν εἰς τὸν ὑπουργὸν κ. Δηληγιάννην καὶ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔγκρισιν ὑπέβαλεν εἰς

ὁμοφώνως. Ἐγγραφον ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Π. Δηληγιάννη πρὸς Χαρ. Τρικούπην ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19 Δεκεμβρίου 1863.

τὸν λόρδον Ρῶσσελ ἐν μακρᾷ συνεντεύξει ἣν ἔσχεν εἰς τὴν ἐν Ρισμὸν ἔπαυλιν αὐτοῦ. (1)

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων πρωτοστατοῦντος ἰδίως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Αὐστρίας τετραγωνικῶς ὑπεδείκνυσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβερνησιν ὅτι αἱ ἐνέργειαι τῆς ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως θὰ ναυαγήσωσιν οὐδ' εἶναι δι' ἐπιτετραμμένον νὰ φαντάζηται ὅτι πέντε διπλωματικῶν ἀπεσταλμένων αἱ ὑπογραφαὶ θ' ἀκυρωθῶσιν ἐπὶ συνθήκης ἢ ἄλλως τε ὁ κυριώτατος ὅρος εἶχε γίνῃ γνωστὸς καὶ ἀποδεκτὸς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συμβούλου τοῦ βασιλέως κόμητος Σπόννεκ. Αἱ ἀλλεπάλληλοι αὗται εἰδήσεις ἐκράτουν εἰς διηνεκεῖ ἀγωνίαν τὸ δημόσιον φρόνημα ὅχι μόνον ἐν τοῖς νήσοις ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Συχναὶ διαδηλώσεις διωργανοῦντο καὶ ἡ πορεία τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν παρηκολουθεῖτο μετ' ἐνδιαφέροντος, διαταγὴ δὲ τοῦ βασιλέως ἐπέβαλεν εἰς τὸν Τρικούπην νὰ συντάσῃ γαλλιστὶ τὰ ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν του ἔγγραφα ὅπως τάχιστα διαδιδάσκονται αὐτῶν καὶ μανθάνῃ τὸ ἀποτέλεσμα.

Τὸ σχέδιον ὅμως τῆς συνθήκης τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη καὶ ἐγκριθὲν ὑπὸ τοῦ Δεληγιάννη δὲν εὐηρέστησεν ὡς ἦν ἐπόμενον τοὺς ξένους ἀντιπροσώπους, οἵτινες ἔβλεπον ἐν αὐτῷ τὴν στερὰν ἐπιμονὴν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ μὴ δεχθῇ τοὺς ὅρους τῆς κατεδαφίσεως καὶ τῆς οὐδετερότητος. Καίτοι κατὰ βάθος τὰ συμφέροντα αὐτῶν συγκρουόμενα παρεῖχον ἀσθενῆ τινα πλευρὰν εἰς ἣν ἠδύνατο ὅπως δήποτε νὰ βάλῃ ὁ Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος, οὐχ ἥττον ὅμως ἐκ προφανοῦς καὶ διαδακτικοῦ μισελληνισμοῦ. ἢ μᾶλλον πνεύματος ἐκδικήσεως ἐπέμενον καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν θὰ ἐκαρποφόρει ἂν ὀλιγώτερον διπλωματικῶς ἀγχίνους καὶ ἄρτιος ἦν ὁ μεθ'

(1) Συλλογὴ διπλωματικῶν ἐγγράφων ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζητήματος.

οὔ διεπραγματεύετο. Εὐτυχῶς ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐπιμονὴν των ἀντέτασσε τὴν ἰδικὴν του καὶ μόνον ἐφόδιον ἔχων τὰς γνώσεις καὶ τὴν ἰκανότητά του, βοήθημα δὲ τὰς προσωπικὰς του σχέσεις ἠκολούθει ἀνεκδότως τὸ δυσχερὲς ἄθλον τὸ ὅποιον ἀνέλαβε.

Τὰ διαμειφθέντα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ξένων ἀντιπροσώπων ἔγγραφα ἀποδεικνύουν τὴν ἔξοχον ἀγχίνουσιαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν ἔνθεον ἐνθουσιασμόν, ὅστις τὸν ἐνεψύχου εἰς τὸ ἔργον του. Πολλάκις δὲν εἶχε μόνον νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν ἐπιμόνων οὐσιαστικῶν ἀντιδράσεων τῶν διπλωματικῶν του ἀντιπάλων· εἶχε νὰ παλαίῃ καὶ κατὰ τῆς σκαιότητός των ἀληθῶς ἀδίκου καὶ ἀποδεικνυομένης κατάχρησιν τῶν δυνάμεών των. Οὕτω εἰς τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Τρικούπη ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἀποφασισμένη ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ μὴν ὑπογράψῃ τὴν ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους συνταχθεῖσαν συνθήκην, ὁ κόμης Βουνόφ ἀπήντα ὅτι οἱ ἀδύνατοι δὲν ἔπρεπε νὰ κάμνουν χρῆσιν τοιοῦτων ὄπλων τὰ ὅποια τοὺς βλάπτουν, ἀδύνατον δὲ ἦτο ν' ἀκυρωθῇ τὸ καθιερωθὲν διὰ τῶν ὑπογραφῶν καθεστῶς. Ὁ κόμης Καδὸρ ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Γαλλίας, ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ζητοῦσα τὴν ἀκύρωσιν τῆς συνθήκης ζητεῖ νὰ καθιερωθῇ ἐπιβλαβὲς προηγούμενον, ἐντελῶς δὲ τὴν ἄφινε ἐλευθέραν ἂν δὲν θέλει νὰ μὴ προσυπογράψῃ. Ἄλλ' αὐστηρώτερον ἀκόμη ἀπήτει ὁ λόρδος Ρῶσσελ. Ὑποκινούμενος οὗτος ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Αὐστρίας ὁ ὅποιος ἐπίτηδες ἐξύμνει τὴν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ γενναιοσύνητα τῆς Ἀγγλίας διὰ νὰ ἐξάρῃ περισσότερον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν αὐθάδειαν, διεκκήρυττεν ὅτι μόνον ὑπὸ τοὺς ὑπογραφέντας καὶ κυρωθέντας ὄρους ἦτο δυνατὴ ἡ παραχώρησις τῆς Ἐπτανήσου, ἡ Ἑλλὰς δὲ ἂν εὕρισκεν αὐτὴν ἀσύμφορον ἠδύνατο νὰ παραιτηθῇ αὐτῆς καὶ νὰ τὴν ἀφήσῃ εἰς τὸ πρῶν καθεστῶς.

Ἡ στάσις αὕτη τοῦ Ἄγγλου ἀντιπροσώπου ἀπήλπιζε κυρίως τοὺς Ἰονίους οἵτινες εἶχον ἀρχίσει τέλος νὰ ἐλπίζωσιν ὡς προσεχῆ τὴν ἔνωσιν, ἐβλεπον δὲ νῦν τὴν λύσιν διαφεύγουσαν τῶν χειρῶν των· πρὸς τοῦτο δὲ οἱ ἑπτανήσιοι πατριῶται συχνώτατα διεμαρτύροντο καὶ φλογερώτατα ἐπετίθεντο δημοσιογραφικῶς κατὰ τῶν δυνάμεων, ὅλα ταῦτα ὁμῶς ὀλίγην ἐπίδρασιν ἠδύνατο νὰ ἔχουν ἐπὶ τοῦ κύρους τῆς συνθήκης ἐπὶ τοῦ ὁποίου τσαοῦτα καὶ τοιαῦτα ἐστηρίζοντο συμφέροντα.

Ὁ Τρικούπης κατενόησεν ὅτι ἐκεῖνος ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων ὅστις ἐπρεπε πρὸ παντὸς νὰ μαλαχθῆ ἦν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας κόμης Ἀπονύκ. Εἰς μακρὰς συνεντεύξεις ἄς μετ' αὐτοῦ ἔσχε τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀκυρώσεως τῆς συνθήκης ἤτο πρόθυμος νὰ παράσχη μεγάλας καὶ σπουδαίας εἰς τὴν Αὐστρίαν ὠφελείας καὶ ἰδίως τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν γραμμῶν τοῦ Ἀτμοπλοϊκοῦ Λοῦδ ἐκ τοῦ ὁποίου παμμεγίστης ἀληθῶς ἐπερίμενε καὶ ἐπέτυχεν ἡ Αὐστρία ὠφελείας (1). Ὅταν δὲ εἶδεν ὅτι ἡ πρότασις ἤρχισε κάπως νὰ κλονίζη τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ἀπονύκ ἔσπευσεν παρὰ τῷ Βρυνῶφ καὶ ἀναγγέλλων αὐτῷ ὡς τετελεσμένον γεγονός τὴν ἐλπίδα αὐτὴν τῆς ἐνδόσεως τῆς Αὐστρίας τὸν παρακαλεῖ κέκεῖνον νὰ συνενώσῃ τὰς προσπάθειάς του. Ὁ Βρυνῶφ ὅστις οὐδέποτε εἶχεν ἐκδηλωθῆ εὐνοῦς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς αὐτὰς ἀξιώσεις κατ' ἀρχὰς ἐξεπλήσσετο

(1) Ὁ κόμης Ἀπονύκ ὑπελόγιζεν ἐν ἐγγράφῳ του πρὸς τὸν Τρικούπη τὰς ζημίας εἰς ἃς θὰ ὑπεβάλλετο ἡ Αὐστρία ἐπὶ τῆς καταργήσεως τῶν προνομίων τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἐταιρίας Λοῦδ εἰς ἐξήκοντα χιλιάδων λιρῶν. Ἦσαν δὲ αἱ προνομίαι αὗται, γενικαὶ ἀτέλειαί τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιτύχη ἡ Αὐστρία κατὰ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν τῶν νήσων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν διημεῖβοντο τὰ ἐπὶ τούτῳ ἐγγράφα ἐληγεν ἤδη ἡ σύμβασις ἡ δὲ Αὐστρία ἤτις ἐθεώρει εὐχερῆ τὴν ἀνανέωσιν τῆς μετὰ τῆς Ἀγγλίας ἐφοβεῖτο μὴ, ἀπαξ παραχωρηθεισῶν τῶν νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὕτη δὲν ἤθελε ἀνανεώσῃ τὴν συνθήκην.

ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατεπίθετο καὶ τῷ ὄντι ἀνελάμβανε καὶ συνήνου τὰς προσπάθειάς του ὅπως ἐπιτύχη τὴν συναίνεσιν τοῦ Ἀπονύη.

Τὸ αὐτὸ τέχνασμα κατέπεισε καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Πρωσσίας κόμην Βερνστόρφ νὰ καμφθῆ καὶ νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀκύρωσιν. Ὁ Τρικούπης μεταβάς παρ' αὐτῷ τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἑλλ. Βασιλείου πεπειθυῖα εἰς τὰ φιλλεληνικὰ αἰσθήματα τῆς Πρωσσίας παρακαλεῖ αὐτόν νὰ μεσολαβήσῃ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, τῷ ὄντι δὲ μετ' ὀλίγον ὁ Ἑλλην ἀπεσταλμένος ἐλάμβανεν ἐγγραφον τοῦ Βερνστόρφ εἰς τὸ ὅποτον τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ κυβέρνησις του ἦτο ἕτοιμος νὰ συγκατενευθῆ εἰς τὰς προτάσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἂν αἱ τροποποιήσεις τῆς συνθήκης γίνωσιν ὅσον ἔνεστι μετ' εὐλαθείας πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ὑπογραψαῶν αὐτὴν δυνάμεων.

Εὐκολώτατον ἦτο ἤδη νὰ καμφθῆ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλίας, ἥτις καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπεθύμει νὰ ἐπιδείξῃ τὰ φιλλεληνικὰ αἰσθήματα εἰς τὰ ὅποια ἐνησμένιζεν. Ὁ Τρικούπης μετ' τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἰδιαιτέρα μέριμνα ἤθελε καταβληθῆ ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ προστασίαν τῶν ἐν τοῖς νήσοις δυτικῶν εὐχερῶς ἐπεισε τὸν Γάλλον ἀντιπρόσωπον νὰ ἄρῃ πᾶσαν δυσκολίαν καὶ νὰ εὐχηθῆ αὐτὸς ὅπως ἴδῃ εὐδοκιμούσας τὰς προσπάθειάς τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Ἀπέμενον ἤδη οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὴν Ἀγγλίαν ὁ λόρδος Πάλμερστον, πρωθυπουργὸς καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν λόρδος Ρῶσελ· ὁ Τρικούπης κατορθώσας ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ μεταπέισῃ τοὺς λοιποὺς πρέσβεις, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς δύο τούτους.

« Ἐνῷ ἐπιδιώκω νὰ ἐπωφεληθῶ τῶν συμπαθειῶν τῶν πρέσβεων τῶν μεγάλων δυνάμεων—ἔγραφε πρὸς τὸν Π. Δεληγιάννην — οὐδόλως λησμονῶ ὅτι ὁ κύριος μοχλὸς τοῦ ζητήματος

εἶναι ἡ Ἀγγλία, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ λόρδου Πάλμερστον καὶ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ νὰ θεραπεύσωμεν ἐν μέρει τὸ ἐπαχθὲς τῆς συνθήκης τῆς 2 Νοεμβρίου, ὀφείλομεν ἰδίως τὰς παραχωρήσεις ἃς μέλλομεν νὰ ἀποκτήσωμεν.»

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τοῦ Ἑλληνος ἀπεσταλμένου καταφαίνεται ὅτι οὗτος εἶχεν ἤδη προβῆ εἰς τ' ἀναγκαῖα διαβήματα καὶ ὅπως δῆποτε ἤλπιζεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν δύο μεγάλων τῆς Ἀγγλίας πολιτικῶν· τῷ ὄντι δὲ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τ' ἀνωτέρω ὁ Τρικούπης δι' ἀπορρήτου τηλεγραφήματος τοῦ πρὸς τὸν Π. Δηληγιάννην ἀνήγγειλεν ὅτι οἱ πληρεξούσιοι τῶν πέντε δυνάμεων ὑπέγραφον ἤδη πρωτόκολλον δι' οὗ παρεδέχοντο τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξοὺς καὶ τὴν παράλειψιν τοῦ περὶ ἐνόπλου δυνάμεως περιορισμοῦ.

Τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μόλις ὑπογραφὲν ἀνεκοινώθη ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Τρικούπην ὑπὸ τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας, καίτοι εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ μὴ τῷ γείνη γνωστὸν· οὕτω πασιφανῶς ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ συμμαχικὴ ἐπιμονὴ τῶν πέντε πληρεξουσίων διεσπάσθη ἤδη τελείως καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν τινες φρονούντες πλέον ὅτι εὐρίσκονται πρὸς τετελεσμένης τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης ἐπροτίμων νὰ ἐλκύσωσι τὴν συμπάθειαν τῆς νέας κυριαρχοῦ δυνάμεως διὰ νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἐν τῷ μέλλοντι μᾶλλον πρόσφορον εἰς τὰ σχέδιά των.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ μεταβολὴ τῶν διαθέσεων τῆς Ἀγγλίας ἤτις τόσον ἐφαίνετο ἀκαμπτος κατ' ἀρχὰς ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται καταφανέστερον. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ τηλεγραφικῶς ἐνταλεῖς ἔσπευσε παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῷ ἀνήγγειλε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου, συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἀπέστειλε τῇ 16 Ἰανουαρίου ἐκ Λονδίνου εἰδικὸν ἀπεσταλμένον τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν ὅπως κομίσῃ τῷ Σκάρ-

λειτ τὸ σχέδιον τῆς Συνθήκης καὶ δῶση αὐτῶ τὰς ἀναγκαίας διασαφήσεις.

Τῆς συνθήκης αὐτῆς τὰ ἄρθρα κεφαλαιωδῶς θ' ἀναγράφωμεν ἔνταῦθα.

« Ἄρ. 1. Ἡ Α. Μ. ἡ βασίλισσα τοῦ Ἡν. Βασιλείου τῆς Μ. Βρετανίας καὶ τῆς Ἴρλανδίας, ἐπιθυμοῦσα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἴονίων βουλῶν ἐκφρασθεῖσαν εὐχὴν περὶ ἐνώσεως τῶν νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, στέργει νὰ παραιτήσῃ τὴν προστασίαν τῶν νήσων τούτων μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῶν, ὅπως αὐταὶ μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀποτελέσωσιν ἓν κράτος μοναρχικόν, ἀνεξάρτητον καὶ συνταγματικόν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τὴν ἐγγύησιν τῶν τριῶν αὐλῶν.

« Ἄρ. 2. Αἱ αὐλαὶ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, τῆ συνενάσει τῶν αὐλῶν Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας διακηρύττουσιν ὅτι αἱ νῆσοι Κερκύρας καὶ Παξῶν, ὡς καὶ τὰ παραρτήματα αὐτῶν, κατὰ τὴν ἐνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος θέλουσιν ἀπολαύει τῶν πλεονεκτημάτων διαρκοῦς οὐδετερότητος, ἣν ὑποχρεῶνται τὰ τηρήσῃ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων.

« Ἄρ. 3. Ἡ ἐνωσις οὐδεμίαν θὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις τῶν νήσων μετὰ τῶν ἑνῶν ἐπικρατειῶν, αἱ δὲ ὑποχρεώσεις αἱ καθεστηκυῖαι θὰ διατηρηθῶσι καὶ μετὰ τὴν ἐνωσιν μέχρι τῆς διαπράξεως νέων συνθηκῶν κανονιζουσῶν τὰ μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων κρατῶν συμφέροντα.

« Ἄρ. 4. Ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσις δὲν θὰ ἐπιφέρῃ οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν εἰς τὰ καθιερωθέντα περὶ ἀνεξαρτησίας τῶν διαφόρων θρησκευμάτων ἐν ταῖς νήσοις καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς λατρείας χορηγηθεῖσαν διὰ τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου τῆς Ἡνωμένης πολιτείας τῶν Ἴονίων νήσων. Ἐπίσης δὲ διατηρηθῆσεται ἡ εἰδικὴ προστασία ἡ χορηγηθεῖσα εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὡς καὶ πάντα τὰ πλεονεκτή-

ματα ὧν αὐτὴ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπήλαυε. Θὰ ἰσχύη δὲ ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ἀστυκῆς καὶ πολιτικῆς ἰσότητος μεταξὺ τῶν ὑπηκόων τῶν διαφόρων δογμάτων ἢ καθιερωμένη διὰ πρωτοκόλλου ἐν Ἑλλάδι.

« Ἄρ. 5. Ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται νὰ ἐφαρμόσῃ δεόντως τὸ ψήφισμα τῆς Ἰονίου βουλῆς καθ' ὃ προσδιωρίσθη ποσὸν 10 χιλιάδων λιρῶν στερλινῶν ἐτησίως πρὸς αὔξησιν τῆς βασιλικῆς χορηγίας (1).

« Ἄρθρ. 6. Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ρωσιῶν ἀπεφάσισαν ὅπως παραιτήσωσιν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Γεωργίου 4 χιλ. λιρῶν στερλινῶν ἐτησίως, ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀποτινομένων αὐτοῖς ἐτησίως ὑπὸ τῆς Ἑλλ. κυβερνήσεως δυνάμει τῆς συμφωνίας τοῦ 1860· τὸ ποσὸν αὐτὸ τῶν 12 χιλ. λιρῶν ἀποτε-

(1) Ὑπουργεῖον ἐξωτερικῶν ἐγγράφα ἐπίσημα ἀφορῶντα τὴν παραχώρησιν τῆς ἐπτανήσου σελ 107 ἀρ. ἐγγρ. 51. (3) Αἱ παρανομίαι τῆς Ἐταιρίας Λοῦδ - ὡς λεπτομερέστατα ἐπεξηγεῖται εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς 28 Ἰανουαρίου 1864 συνίσταντο ἰδίως τὴν εἰς τοὺς λιμένας τῶν ἐπτὰ νήσων, ἐλευθέρων κοινωνίαν, καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν λιμενικῶν φόρων ἀτέλειαν, ἣν ἡ ἔταιρία αὕτη ἀπήλαυσε εἰς τοὺς Ἰονίους λιμένας δυνάμει τῆς ταχυδρομικῆς συμβάσεως τῆς συνομολογηθείσης τῇ 1 Δεκεμβρίου 1853. Ἡ μετὰ ὅμως τῆς Ἑλλάδος καὶ Αὐστρίας ὑπάρχουσα συνθήκη δὲν παρεχόρει τὰ αὐτὰ δικαιώματα εἰς τὴν Αὐστριακὴν ναυτιλίαν ἐπομένως ἂν τὸ δικαίωμα τῆς Ἑλ. Κυβερνήσεως ἐπεξετείνετο εἰς τὰς Ἰονίους νήσους αἱ προνομίαι καταργοῦντο, ἡ δὲ ἐκ τῆς καταργήσεως ταύτης ζημία ὑπελογίζετο ὑπὸ τοῦ Ἀπονύκ εἰς ἐξήκοντα χιλιάδας λιρῶν. Εὐνόητος λοιπὸν ἐκ τούτου ἡ ἐπιμονὴ τῆς Αὐστριακῆς αὐλῆς καὶ ὑπὸ Αὐστριακοῦ ἀντιπροσώπου εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν προνομίων, ἀφοῦ ἄλλως τε οὔτε ἡ αὐλὴ οὔτε ὁ ἀντιπρόσωπος ἐλησημόνου ὅτι ἡ μετὰ τῆς Ἀγγλίας σύμβασις ἐτελείωσεν ἤδη, πᾶσα δὲ παράταξις τῶν διαπραγματεύσεων πάλιν θὰ ἐζημίωυ τ' Αὐστριακὰ συμφέροντα. Ἐγγράφα ὑπουργ. Ἐξωτερικῶν περὶ τῆς παραχώρησεως τῆς ἐπτανήσου σελ. 130—137.

λει προσωπικὴν προίκησιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου, οὐδεμίαν δὲ ἄλλην ἐπιφέρει μεταβολὴν εἰς τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν τεσσάρων κρατῶν μεταξύ των.

«Ἄρθρ. 7. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ παρατείνῃ τὸ κῦρος ὄλων τῶν ὑποχρεώσεων καὶ συμβάσεων ἃς συνῆψε νομίμως ἢ κυβέρνησις τοῦ Ἴονίου κράτους καὶ ἰδίως τοῦ δημοσίου χρέους τῶν Ἴονίων νήσων, τῆς Ἴονίου Τραπεζίης, τῆς Ἑταιρίας Λοῦδ καὶ τῆς ἑταιρίας τοῦ Ἀεριοφώτος Μελίτης καὶ Μεσογείου.

«Ἄρθρ. 8. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑποχρεοῦται ν' ἀναλάβῃ εἰς βάρος τοῦ ἀ) τὰς χορηγηθείσας συντάξεις εἰς Βρετανούς ὑπηκόους, δυνάμει τῶν Ἴονίων νόμων. β') τὰς εἰς τινὰ ἄτομα ἄτινα διατελοῦσιν ἤδη εἰς δημοσίας θέσεις ἢ θὰ στερηθῶσι μετὰ τὴν ἔνωσιν, ὀφειλομένας ἀποζημιώσεις, γ'.) τὰς συντάξεις τῶν Ἴονίων ὑπηκόων (1).

«Ἄρθρ. 9. Αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἀγγλίας θ' ἀποχωρήσωσι ἐκ τῶν νήσων τρεῖς μῆνας ἢ καὶ πρότερον ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς παρούσης συνθήκης.

Τὸ ἐγγραφοὺν τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ ἀντιγράφου τῆς ἀνωτέρω συνθήκης διεδίδασεν ὁ Τρίκουπης εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, ἀποδεικνύει καταφανῶς μετὰ πόσης δεξιότητος καὶ διπλωματικῆς τέχνης ἐπετέλεσεν ὁ Ἕλλην ἀπεσταλμένος τὸν Ἡράκλειον ἀληθῶς ἄθλον τῆς μεταβολῆς τῶν διαθέσεων τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἀκυρώσεως τῆς συνθήκης.

(1). Εἰς τὴν συνθήκην συνήφθη καὶ πίναξ τῶν ἀποζημιώσεων τούτων ὧν τὸ ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς 3.271 λίρας καὶ 12 σελίνια, διὰ τῆς συμβάσεως δὲ ὑπεχρεώθη ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων νὰ καταβάλῃ τὸ ποσὸν τοῦτο καθ' ἐξαμηνιαίας δόσεις εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλον πρέσβυν· τί δὲ ποσὸν τῶν συντάξεων ἃς ἐπίσης τὸ Βασίλειον ὑπεχρεῖτο νὰ καταβάλῃ ἀνήρχετο εἰς 7.403 λίρας καὶ τινὰ σελίνια.

Ὁ λόρδος Ρώσσελ ὅπως πρὸ ὀλίγου ἀκόμη ἐβεβαίωθε-
 τικότερα τὸν Τρικούπην ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγγιχθῆ
 τὸ κείμενον τῆς συνθήκης ἐκείνης καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀφίνετο
 ἐλευθέρα νὰ ἐκλέξῃ τὴν ἔνωσιν μετὰ τῶν νήσων ἢ νὰ παραι-
 τηθῆ αὐτῆς ἤδη ἐν ἰδιαιτέρα συνεντεύξει μετὰ τοῦ Τρικούπην,
 ἀνακεφαλαιῶν ὅσα εἶχε πράξει ὅπως πείσῃ τὴν Αὐστρίαν νὰ
 φανῆ συνδιαλλακτικώτερα ἔχαιρε ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ του, ὡς
 πρὸς τὴν οὐδετερότητα. ἐξέφραζε δὲ τὴν λύπην του ὅτι δὲν
 ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυ-
 τιλίαν. Ὑπέμνησεν εἰς τὸν Τρικούπην ὁποίους εἶχε κατα-
 βάλλῃ κόπους ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον ταῦτο καὶ τὴν τελευ-
 ταίαν αὐτοῦ πρότασιν περὶ πενταετοῦς μόνον διαρκείας τῆς
 ἐνεστώσης καταστάσεως καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερникῆσῃ
 τὴν ἐπιμονὴν τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἐνώπιον τῆς
 ὁποίας ἐπὶ τέλος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἵνα λάβῃ τὴν
 συναίνεσιν αὐτῆς ὡς πρὸς τὰς παραχωρήσεις τῆς οὐδετερό-
 τητος.»

Εἰς τὴν αὐτὴν ἰδιαιτέραν συνέντευξιν ὁ Τρικούπης προ-
 σεπάθησεν νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν Ρώσσελ ὅτι ἡ ἀξίωσις τῆς
 Αὐστρίας νὰ διατηρηθῆ ἢ σύμβασις τῆς ἀτελείας τοῦ Λούδ
 ἐπ' ἀόριστον ἦτο ἀπαίτησις περατώδης τὰ αὐτὰ δὲ ἐπανελάβε
 μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ εἰς τὸν Γλάδοτωνα ὅστις συνωμολό-
 γησε τὸ παράλογον καὶ ἐξεφράσθη σφοδρότατα κατὰ τῆς Αὐ-
 στρίας.

Δὲν ἦτο ὅμως μόνον τὸ ζήτημα τοῦ Αὐστριακοῦ Λούδ τὸ
 ὁποῖον ἤδη ἀπῆντα δυσχερείας ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἢ
 Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατορθώσασα διὰ τῆς δεξιότητος τοῦ
 Τρικούπην νὰ μετατρέψῃ τὸ ρεῦμα ὑπὲρ αὐτῆς, ἤρχισε πλέον
 νὰ προβάλλῃ μετὰ περισσοτέρου θάρρους τὰς ἰδίας τῆς λογι-
 κωτάτας, ἄλλως τε καὶ δικαιοτάτας, ἀξιώσεις. Ἡ Ἑλλὰς δὲν
 ἐθεώρει ἔχουσαν θέσιν ἐν τῇ διεθνῇ συνθήκῃ τὴν διάταξιν
 ἐκείνην περὶ τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων δικαιοτάτα δὲ

ὀπῆται νὰ γίνη ἰδιαιτέρα ἐπὶ τούτου σύμβασις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Μ. Βρεττανίας, καὶ ἐπομένως ἐνετέλλετο τῷ Τρικούπη τὴν ἀπάληψιν τοῦ ἄρθρου ἐκείνου ἐκ τῆς συμβάσεως.

Ἐπὲρ τοῦ τρίτου ἄρθρου τῆς συνθήκης ἐκηρύχθη καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Γαλλίας κ. Βουρέ, ὅστις ἐδεδαίου τὸν Π. Δεληγιάννην ὅτι θὰ διαβιάσῃ τὰς σκέψεις του αὐτὰς εἰς τὴν κυβέρνησιν του παρ' ἧς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἐπίσης ἐφάνη εὐνοικῶς διατιθέμενος ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Σκάρλετ, οὗτω δὲ τὸ ζήτημα εἰσηλθὲν ἤδη εἰς ὁδὸν πρακτικῆς καὶ βυροκράτικῆς λύσεως, ἥτις προσέκρουε μόνον κατὰ τῆς δυσπεριγράπτου ὄντως ἐπιμονῆς τῆς Αὐστρίας πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν προνομίων τοῦ Λούδ (1).

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐν Κερκύρα πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος ἐτηλεγράφει εἰς τὴν κυβέρνησιν του ὅτι ὁ γενικὸς ἀφοπλισμὸς ὄλων τῶν ὀχυρωμάτων ἐπροχώρει ταχέως, ὑπελογίζετο δὲ ὅτι πενήτηντα πλοῖα θὰ ἐχρειάζοντο διὰ τὴν μεταφορὰν

(1) Ὅλα τὰ μεταξὺ τοῦ πουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας ἀικμοιβθέντα τηλεγραφήματα καὶ ἐγγραφα, αἱ ἐκθέσεις καὶ τὰ ὑπομνήματα, τὸν ὄρον αὐτὸν θέτουσιν ὡς τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον πάσης συνεννοήσεως. Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς ταύτης καὶ ἡ Ἀγγλία εἶχε καμψθῆ καὶ ἐδῆλου ἀνεπιστήμως καὶ ἡμιεπιστήμως εἰς τὸν Τρικούπην ὅτι ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις οὐδεμίαν ἐλπίδα διατηροῦσα νὰ ἐπιτύχῃ, ἄνευ τῆς ἀπ' αὐτῆς τῆς προτάσεως ταύτης, ἐπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Αὐστρίας. Ἐπεφύλαττεν ὅμως ἡ Ἀγγλία καὶ ἑαυτῇ μίαν ἐπίμονον ἀπαίτησιν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπονομὴν τῶν συντάξεων διὰ τὴν ὁποίαν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἠνόει νὰ ὑποχωρήσῃ μεθ' ὅλας τὰς παρατηρήσεις τῆς Ἑλλ. κυβερνήσεως ὅτι οἱ ὑπαλληλοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἐπομένως μισθοδοτούμενοι ἰσοβίως θὰ ἐτίθεντο εἰς ἀνωτέραν μοῖραν ἀπὸ τοὺς ἄλλους συναδέλφους των.

τοῦ ἐξαχθέντος ὑλικοῦ. Συγχρόνως τὸ Βίδο ἐκενοῦτο καὶ ἡ φρουρὰ ἀπεχώρει διὰ νὰ τεθῆ εἰς τὰς ὑπονόμεους ἢ βαμβακοπυρῖτις δι' ἧς θ' ἀνετινάσσοντο εἰς τὸν ἀέρα τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ.

Ἡ εἶδησις αὕτη τῆς ἐνάρξεως τῆς καταδαφίσεως τῶν τειχῶν ἐκίνησεν ἐν Ἀθήναις τὴν γενικὴν δυσθυμίαν τὴν ὁποίαν ἐπέτεινεν ὁ φόβος τῆς καταβολῆς τοῦ ὑπερόγκου ἐκείνου ποσοῦ τῶν συντάξεων. Ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει σφοδρόταται ἀγορεύσεις ἠκούσθησαν ἡ ἀβεβαιότης δὲ καὶ ἡ συγκίνησις ἐξώγκωναν τὴν ἀλήθειαν τῶν φημῶν αὐτῶν, ἐνῶ οἱ ῥήτορες τῆς ἀντιπολιτεύσεως παρεξηγοῦντες τὴν βραδύτητα τῶν διαπραγματεύσεων, εὗρισκον ἐκ τούτου ἀφορμὴν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ διεγείρῃσι τὰ πλήθη ἐναντίον αὐτῆς.

Ἦτο δὲ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη λίαν τρικυμιώδης καὶ τὴν μόλις ἤδη κατορθουμένην ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων διεσάλευον ἀκόμη τῶν περασμένων ἁμαρτιῶν τὰ ἀποτελέσματα. Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι ἐν τοιαύτῃ ψυχολογικῇ τοῦ ἔθνους καταστάσει πᾶσα ἀναβολὴ τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ καὶ τῶν προσδοκιῶν ἐπὶ τετελεσμένων μάλιστα γεγονότων ἢ θεωρουμένων ὡς τοιούτων, ἀπετύπου βαθεῖαν λύπην καὶ προὔξενει μεγάλην αἰσθησιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κυβέρνησις παντὶ σθένει ἐπέσπευδε τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ Ἰονίου ζητήματος, αἱ ὁποῖαι προσέκρουον ἤδη ἐπὶ δευτερευόντων μὲν ζητημάτων ὅπως δῆποτε ὁμως οὐχὶ τοιούτων ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ παροραθῶσι.

Τῶ ὄντι αἱ διαπραγματεύσεις διεξήγοντο ἤδη ἐπὶ ἐδάφους ὀμαλωτέρου. Ὁ λόρδος Ρῶσσελ, ἐνταλεῖς ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν πληρεξουσίων ἐν Λονδίῳ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει ὅπως ἐπιτύχῃ τὸν μετριασμόν τοῦ ὄρου ἐκείνου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὰ προνόμια τῆς ἐταιρίας Λούδ, ἀνήγγειλε τέλος εἰς τὸν Τρικούπην, ὅτι ἡ

Αυστρία ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν της ὅπως εἰς τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὰ προνόμια προστεθῆ διάταξις καθ' ἣν αἱ νέα συμβάσεις συνομολογηθῆσονται ἐντὸς δεκαπέντε ἐτῶν, ἢ καὶ ταχύτερον, εἰ δυνατόν»

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τηλεγραφηθὲν εἰς Ἀθήνας προὐκάλεσεν εὐάρεστον ἐντύπωσιν. Πρὸ τινων ἀκόμη μηνῶν ὁ λόρδος Ρῶσσελ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ μεταβληθῶσιν οἱ ὅροι τῆς συνθήκης, ὑπεδείκνυε δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα ἀδύνατον ἦτο νὰ μετακινηθῶσιν ἦν καὶ ἡ διάταξις ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς προνομίας τοῦ Λούδ καὶ τὰς ὁποίας ἀπόλυτος ἐπιμονὴ ἀντιτάσσετο ἐκ μέρους τοῦ κόμητος Ἀπονύκ, ὅστις καὶ τὰς μετεχειρίζετο ὡς ὄπλον διὰ νὰ δείξῃ ἅπαξ ἐτι τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα. Καὶ ἤδη μετὰ ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, τοιαύτη ριζικὴ μεταβολὴ ἐπῆρχετο εἰς τὰς διαθέσεις τῶν δυνάμεων καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συμπαθειῶν τῶν μετεστρέφετο οὕτω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ χαιρετισθῆ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἡ νέα ἐπιτυχία τοῦ Ἑλλήνος ἀντιπροσώπου, κολακευτικώτατα δ' ἐγίνε δεκτὴ ἡ ἀγγελία τοῦ διπλωματικοῦ ἐκείνου κατορθώματος.

Ἄλλ' ἂς εἰπῶμεν ἤδη ἡ ποσόδος τῶν διαπραγματεύσεων προέκοπτε κατὰ μικροτέρων τινῶν ἀλλ' οὐχ ἦττον σημαντικῶν ἐμποδίων. Ἡ πληρωμὴ τῶν συντάξεων τοῦ Α' ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν Ἰονίων Ἀγγλων ὑπαλλήλων ἀπετέλει τὸν ἀπαραίτητον ὄρον πάσης συνεννοήσεως μετὰ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὅστις κατηγορηματικώτατα ἐδήλωσεν ὅτι ἀπολύτως ἀδύνατον ἦτο εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀνάσσης νὰ στερῆσθ τῆς μισθοδοσίας τῶν ἀνθρώπων ἐργασθέντας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν νήσων. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀδύνατον ἦτο ν' ἀναλάβῃ τὰς βαρυτάτας ἐκείνας μισθοδοσίας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δὲ τούτου διεξήγετο πεισματωδέστατος ἀγὼν ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Τρικοῦπη. Διότι ἀποτυχῶν οὗτος εἰς

τὴν πρόθεσιν ἣν ἔκαμε περὶ ἀποτίσεως ἅπαξ ποσοῦ τινος λόγῳ ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς ἀπολυθησομένους Ἀγγλοὺς ὑπαλλήλους, ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ παραχωρήσεις τινὰς διὰ τῶν ὁποίων ἐπέτυχεν ὄντως σπουδαιώτατον ἀποτέλεσμα.

Κατῶρθωσε δηλαδὴ νὰ ὀρισθῇ διὰ τοῦ ἐπεξηγηματικοῦ πρωτοκόλλου τὰς συμβάσεις, ὅπως πᾶς συνταξιοῦχος ὑπάλληλος διοριζόμενος εἰς ἄλλην Ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν χάνει τὸ δικαίωμα τῆς συντάξεως, καὶ ἂν δὲ ἡ θέσις εἰς ἣν διορίζεται εἶναι κατωτέρα ἀντιμισθίας νὰ χάνῃ τόσον ἐκ τῆς συντάξεώς του ὅσον ἀναλογεῖ πρὸς τὸν νέον μισθὸν του. Ὁ πρῶτος οὗτος ὅρος ἐπετεύχθη μετὰ πλείστης δυσκολίας καὶ συζητήσεως εἰς τὰς ὁποίας παρακλήθεις ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Γλάδστων, ὑπὲρ αὐτοῦ. Μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἐπιτυχίαν κατῶρθώθη νὰ ἐπεξηγηθῇ καὶ ἡ ἑτέρα διάταξις καθ' ἣν μετὰ τὸν θάνατον τῶν συνταξιούχων ἡ σύνταξις μετεδιδάζετο εἰς τὰ τέκνα των, κατῶρθώθη δὲ νὰ περιορισθῇ τὸ δικαίωμα τῆς συντάξεως ἀτομικῶς.

Ὡς νὰ μὴ ἤρκειν δὲ αἱ δυσχέρειαι αὗται αἱ παρατείνουσαι τὴν κατάστασιν καὶ ἐντείνουσαι τὴν ἀγωνίαν τοῦ τε ἐλευθέρου βασιλείου καὶ τῶν νήσων, προσετέθη καὶ ὁ πληρεξούσιος τῆς Αὐστρίας βαρῶνος Βρουνώφ, ὅστις κατηγορηματικώτατα ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ὑπογράφει τὴν σύμβασιν ἂν μὴ πρότερον ὀρισθῇ σαφῶς ἐν αὐτῇ τὸ ζήτημα τοῦ θρησκευματος τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη λυθῆ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπισήμως γνωστὸν ἦτο ὅτι οἱ Ἑλληνες βασιλόπαιδες θὰ ἐπρέσβευον τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὅπως δῆποτε ὅμως ἡ νέα ἀπαίτησις τοῦ Βρουνώφ παρενέβαλε νέαν δυσχέριαν καὶ μέχρις ὅτου ἀποδειχθῇ τὸ τετελεσμένον γεγονός ἀπητήθη καιρός.

Καὶ ὅμως τὴν βραδύτητα αὐτὴν ἥτις ἀπῆλπιζε τοὺς ἀνυ-

πομόνους Ἑλληνας καὶ τοὺς πολὺ μᾶλλον τούτων ἀνυπομόνους Ἴονας, δὲν ἐπεθύμει καὶ ἡ Ἀγγλία. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Σκάρλετ ὑποβάλλων εἰς τὸν ὑπουργὸν Π. Δηληγιάννην τὰ σχέδια τῆς συνθήκης ἐδεβαίου αὐτὸν ὅτι δὰ τῶν ἐπενεχθεισῶν τροποποιήσεων «αἱ τρεῖς δυνάμεις ἐφθασαν εἰς τὸ ἔσχατον ὄριον μέχρι τοῦ ὁποίου ἐδύναντο νὰ ἐνδύσωσιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Ἑλλην. κυβερνήσεως καὶ ὅτι οὐδεμία πλέον μεταβολὴ ἦτο δυνατή. Συγχρόνως δὲ ὁ λόρδος Ρῶσσελ, βλέπων ὅτι διὰ τῆς παρατάσεως τῶν διαπραγματεύσεως καθ' ἑκάστην ἔφανε καὶ νέον ἔδαφος καὶ ὁ Ἑλλην ἀπισταλμένος κατώρθωσε διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου του ἰκανότητος νὰ πείσῃ τοὺς πλήρεσθούλους καὶ νὰ κλονίσῃ καὶ ἀνατρέπῃ τὴν ἐπιμονὴν των, ἤρχισε νὰ παραπτονεῖται κατὰ τῆς δυσπιστίας τῆς Ἑλλην. κυβερνήσεως καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῶ τὸν Τρικούτην τῷ ὑπέμνησεν αὐστηρώτατα ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀποφασίσασα νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας τὰς νήσους τοῦ Ἴονίου, ἐψήφισε χάριν τῶν φιλίων αὐτῆς αἰσθημάτων ἄλλην τὴν ἀντίδρασιν ἣν ἤγειρε παρὰ τῷ Ἀγγλικῷ κόσμῳ ἡ γενναιοδωρία αὐτῆ καὶ τοὺς κινδύνους εἰς οὓς ὡς ἐκ τῆς ἐσεύροσεως τῆς κοινῆς γνώμης ἐξετέθη. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον—κατὰ τὸν λόρδον Ρῶσσελ—ἐξέθετεν ἤδη ἔτι μᾶλλον τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν εἰς τὰς λυσσώδεις ἐπιθέσεις τμήματός τινος τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἣν ἡ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος παρατηρουμένη δυσπιστία ὡς πρὸς τὸν κανονισμὸν τῶν συντάξεων, καὶ τὴν δυσπιστίαν ταύτην ὁ λόρδος ἐθεώρει προσβολὴν ὄχι μόνον διὰ τὴν Ἀγγλίαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἧς κατεγίνωσκεν ἀπιστίαν (1). Εἰς τὴν περίστασιν

(1). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀξίωσις τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως νὰ ἐλέγξῃ αὐτὴ δι' ἰδίων τῆς ὑπαλλήλων τὰ δικαιώματα καὶ τοὺς τίτλους τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἴονίου κράτους δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν παρὰ νὰ ἀφορμωίωσῃ ἀπλῶς τούτους πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑπαλλ-

ταύτην καθ' ἣν διεκινδυνεύετο ἐκ νέου καὶ δικαίως ἄλλως τε ὅ,τι μετὰ κόπων καὶ μόχθων εἶχεν ἕως τῶρα κατωρθωθῆ, ὁ Τρικούπης ἀνέπτυξεν ὄλην του τὴν διπλωματικὴν εὐτροφίαν. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ λόρδου Ρῶσσελ κατεπολέμησεν ἐν πρὸς ἐν ἐπιθυμιῶν δὲ νὰ ἄρῃ πᾶσαν ὑπόψιαν δυσπιστίας κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἐδεδαίωσε τὸν λόρδον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ζητοῦσα τὸν ἔλεγχον τῶν δικαιολογητικῶν τῶν συντάξεων τὸ ἐπραττεν οὐχὶ ἐκ δυσπιστίας ἀλλὰ διότι καὶ ἐκείνη εἶχεν λυσιώδη ἐν τῇ ἔθνοσυνελεύσει ἀντιπολίτευσιν ἥτις ἐνεπνέετο ἐκ τῶν ἐκάστοτε δημοσιευομένων πληροφοριῶν περὶ τῆς πορείας τοῦ Ἰονικοῦ ζητήματος (1). Πρὸ

λήλους τοῦ κράτους ἀφῶ ἀπὸ τοῦ ταμείου αὐτοῦ θὰ κατεβαλλοντο αἱ βαρύτεραι αὐταὶ ἀποζημιώσεις, εἶναι ὁμοίως ἐπίσης ἀληθές ὅτι ἡ πρότασις αὐτὴ ὡς διετυπώθη ἦτο προσβλητικὴ διὰ τὴν Ἀγγλικὴν ἀξιοπρέπειαν, ματαίως δὲ ἠγωνίσθη νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς ὁ Τρικούπης. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς στασεως τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ἡ ἀπαίτησις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐβλάψε οὐ μόνον τὰς διπλωματικὰς του πρὸς τὸν Ἕλληνα ἀντιπρόσωπον σχέσεις ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδιωτικὰς, τυχούσας δὲ ἐν τῷ δικαίῳ του συμπεριεφέρθη ὁ Ρῶσσελ πρὸς τὸν Τρικούπην, ἐπιμένοντα συμφῶνως πρὸς τὰς ὁδηγίας του.

(1). Τὸ Ἑλληνικὸν δημόσιον δὲν εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς διεξαγομένης διπλωματικῆς ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κυβερνήσεώς του, ἐκείνο ὁμοίως τὸ ὁποῖον ἐνέπνεε πρὸ πάντων τὴν ὁρμὴν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἦτο ἡ ἀναγγελλομένη κατεδάφισις τῶν φρουριῶν τῆς Κερκύρας καὶ ἰδίως τῆς ἀκροπόλεως διότι περὶ τῶν φρουριῶν Βίδου καὶ Ἀβραάμ ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ ἐγένετο ἡ τοιαυτὴ κατεδάφισις. Διότι ἡ κατεδάφισις τῶν ὄντι εἰς τὸ μεταξύ προεχώρει καὶ μεθ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ λόρδου Ρῶσσελ πρὸς τὸν Τρικούπην, ὁ ἐν Κερκύρᾳ μηχανικός Wynne ἐξηκολούθη τὸ ἔργον του προφαιζόμενος ὅτι δὲν εἶχεν ἀντιληφθῆ καλῶς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *démentellement* ἦν τῶν ἐτηλεγράφησεν ὁ λόρδος Ρῶσσελ, καὶ διὰ τῆς ὁποίας, ὡς ὁ λόρδος ἐδικαιολογήθη εἰς τὸν Τρικούπην ἠνόει τὸν ἀφοπλισμὸν μόνον. Ἐν-

τῆς εὐλόγου ὁμως—εἶναι ἀληθές—ἐπιμονῆς τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὅστις ἐθεώρησε τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ζήτημα ἀπολύτως ἀξιοπρεπείας ἢ Ἑλληνικῆ κυβέρνησις ἠναγκάσθη διὰ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Θεοδ. Π. Δηληγιάννη—διαδεχθέντος τὸν ἐξάδελφόν του Πέτρον Δηληγιαννῆν—να διατάξῃ τὸν Τρικοῦπην νὰ υπογράψῃ τὸν ὄρον τὸν ἀφορῶντα τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λόρδου ὑπουργοῦ, τῷ ὄντι δὲ ἡ συνθήκη καὶ ἡ σύμβασις ὑπεγράφη τῇ 29 Μαρτίου 1864 (1).

νοεῖται δὲ ὅτι ὅλων αὐτῶν τῶν βαθμιαίων ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Κερκύρα μηχανικοῦ Ἀγγλικοῦ τμήματος ἢ Ἑλληνικῆ κυβέρνησις ἦτο ἐν γνώσει διὰ τοῦ ἐν Κερκύρα προξένου Βιτάλη, ὅστις ἐνταλεῖς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του ἐκράτει αὐτὴν ἐνημέρον. Δυστυχῶς ἡ ἐνημερότης τῆς καὶ αἰ παρά τῇ Ἀγγλικῇ κυβερνήσει ἐνεργεαὶ τῆς εἰς οὐδὲν ἰσχύσαν καὶ τὸ ἔργον ἐπετελέσθη ὡς ἦτο δυνατόν πλειότερον.

(1). Τόση ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιμονὴ τοῦ λόρδου Ρῶσσελ ὥστε ὄχι μόνον εἰς τὰς πρὸς τὸν Τρικοῦπην ἐπιστολάς του τὰς ἰδιωτικὰς καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πρεσβευτὰς ἰδιωτικὰς αὐτοῦ συνεντεύξεις ὁ Ἀγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐδήλου ὅτι τῷ ἦτο ἀδύνατον νὰ δεχθῇ πᾶσαν ἄλλην συνεννόησιν, ἀνευ τοῦ προκειμένου ὄρου. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἡ ἐπιμονὴ ἣν ἀντέταξεν ἡ Ἀγγλία, ἐπιμονὴ ὑπερτέρα καὶ αὐτῆς τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως ἣτις τέλος εἶχε κμφθῆ καὶ συγκατατεθῆ εἰς τὸ ζήτημα τῆς Ἀτμοπλοΐας Λοῦδ. «Ζήτημα προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας τῆς Ἀγγλίας ἐχαρακτηρίσθη—λέγει ὁ Duvoig—τὸ ζήτημα αὐτὸ τῶν ἀπόζημιώσεων. Ἡ Ἀγγλικῆ κυβέρνησις τοὺς ὀλίγους ὑπαλλήλους οὓς διετῆρει ἐν Ἐπτανήσῳ ἀντήμοιβεν ἀδρῶς διότι ἐπληρώνοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἰονίου ταμείου, κατήντησε δὲ ὄντως ἰδιαιτέρως ἐπιμονὴ νὰ καταβάλλεται εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν θέσεων αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Ἀγγλίᾳ ὅπου οἱ κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι δὲν παραπονοῦνται διὰ τὸ γλίσχρον τοῦ μισθοῦ των. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι διὰ τοῦ συντάγματος ἀνώτεραί τινες θέσεις ἀπέμειναν ἄμισθοι, εἰς ἀντιστάθμισμα ὁμως αἰ κατώτεραι ἐπληρώνοντο ἀδρῶς.

Καὶ ἤδη ὅτε εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ τετελεσμένου τοῦ γεγονότος τῆς παραχωρήσεως τῶν νήσων ἀνευ τῶν ἐπαχθῶν ὄρων οὐς κατ' ἀρχὰς εἶχε τάξει ἢ εὐρωπαϊκῇ διπλωματία, ἀνάγκη νὰ ἐξέλθωμεν ἀναλυτικώτερον καὶ τὰς ἀνεπισημους ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως κατέβαλεν ὁ Τρικούπης,

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ὅταν ἐφθασεν εἰς τὸ Λονδίνον ἀποστολλόμενος ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εὗρε πλέον τὴν συνθήκην ὑπογεγραμμένην καὶ τὰ πράγματα ἀνεκκλήτως τετελεσμένα. τοὺς πληρεξουσίου δὲ τῶν δυνάμεων μὴ δια-

Ἐν τούτοις ὁ λόρδος Ρώσελ δὲν θὰ ἐπέμενε τόσον εἰς τὴν ριφθῆσαν ταύτην γνώμην ἂν δὲν ὑπεστηρίζετο καὶ ἐνεθαρρύνετο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Ἀπονύη. Ὁ ἐντεταλμένος τῆς Αὐστρίας βλέπων ὅτι αἱ ἰδικαὶ του ἀπαιτήσεις ἐναυάγησαν πρὸ τῆς θυμύμου συμφωνίας τῶν λοιπῶν πρεσβευτῶν ἔγνω νὰ διακρίσῃ αὐτοὺς εἰς ἄλλο ζήτημα καὶ εὗρε προσφορώτατον τὸ τῶν συντάξεων καὶ ἀποζημιώσεων ὅπου εὐκόλον τῶ ἦτο νὰ ὑποκαύσῃ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ρώσελ· τὰ τότε δημοσιευθέντα ἔγγραφα καὶ αἱ κατόπιν συζητήσεις αἱ γινόμεναι ἐν τῇ βουλῇ ἀποδεικνύουσιν πασιφανῶς τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων μας. Διότι τὰ μὲν ἔγγραφα τοῦ Αὐστριακοῦ πληρεξουσίου καίτοι μεθ' ὅλης τῆς διπλωματικῆς λεπτότητος γεγραμμένα, ἄφινον νὰ διαφκίνεται μετὰ τῶν γραμμῶν τὸ πνεῦμα τῆς ὑποκινήσεως τὸ ὁποῖον τὰ διέπνευε, αἱ δικαιολογίαι δὲ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὰς ἐπερωτήσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀπροκαλύπτως ὑποδεικνύουσιν ὡς ὑποβολία τῶν κινήσεων τοῦ τὸν Ἀπονύη καὶ ἐν μέρει τὸν Πρῶσον πληρεξουσίου». Ἐπιμείναμεν πολὺ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν ἀποζημιώσεων διότι εἶναι τὸ τελευταῖον σημεῖον τοῦ ἀγῶνος ἐφ' οὗ ἀνέπτυξεν ὀλόκληρον τὴν ἀνυπολόγιστον διπλωματικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλλάδος. Ἄν δὲ ἀληθῶς μέχρι τέλους κατενίκησεν ἢ Ἀγγλικὴ ἀπαίτησις, τοῦτο δὲν εἶναι παρὰ μία ἀκόμη ἀπόδειξις τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὅ,τι ἤδυνάτο νὰ κατορθωθῇ ἐγινε καὶ μετὰ πάσης μάλιστα τῆς δυνατῆς ἀξιοπρεπείας.

τεθειμένους οὐδεμίαν ν' ἀκούσουν μετατροπὴν ἢ παρατήρησιν. Ὅταν ἀνήγγειλε τοῦτο εἰς τὴν κυβέρνησίν του ὁ τότε ὑπουργὸς Π. Δηληγιάννης ἔδωκε μὲν τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν Τρικούπην νὰ ἐπιμείνῃ, καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὸ προσκινόμενον ἄδικον εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ὀλίγον ἤλιπιζεν εἰς τὴν ἐνεργειαν ταύτην καὶ τὸ ζήτημα ἐφαίνετο ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν. Διότι εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς παρετήρει ὁ Π. Δηληγιάννης εἰς ἓν τῶν πρὸς τὸν Τρικούπην ἐγγράφων του — δὲν εἶναι ἀπολύτως σπανία ἢ ἀνατροπὴ ὑπογεγραμμένων συνθηκῶν καὶ ἡ ἀνασκευὴ των κατὰ τρόπον ἐπανορθοῦντα ἄδικον, προσγενόμενον εἰς ἓνα τόπον ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πάντοτε σχεδὸν ὁ ζητῶν εἶναι δύναμις ἰσχυρὰ καὶ ἐπιφοβὸς τῆς ὁποίας τὴν δυσἀρέσκειαν προσπαθοῦν καὶ ἐν θυσίᾳ ν' ἀποφύγουν οἱ ἄλλοι. Τί ὅμως εἶχον νὰ φοβηθοῦν οἱ πληρεξούσιοι τῶν πέντε μεγαλειτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν δυσἀρέσκειαν τῆς μικρᾶς καὶ ἀδυνατοῦ Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτοβούλως καὶ γενναϊδῶρως ἐφαίνετο ἡ Ἀγγλία παρέχουσα τὰς ἑπτὰ νήσους καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ;

Ἀπὸ τὰς σκέψεις αὐτάς, φυσικώτατον ἦτο τελείως ν' ἀποθαρρυνθῇ ὁ Χ. Τρικούπης καταφθάνων εἰς τὸν Λονδῖνον καὶ γνωρίζων ἤδη ἀπὸ τοῦ ταξειδίου του, τὸ σημεῖον εἰς ὃ εἶχον φθάσει τὰ πράγματα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ἄρκετὰ καλά, κατενόει καὶ τὴν ἐντεχνον εἰρωνίαν ἣτις ἐγένετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τῆς βραδυνάσης αὐτῆς προσκλήσεως πρὸς συνεννόησιν καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ συνεννόησις αὐτὴ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της ἔφερε τὰς ὑπογράφας τῶν πέντε πληρεξουσίων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἀπητεῖτο μεγίστη δόσις αὐτοπεποιθήσεως διὰ νὰ ἐπιδοθῇ τις εἰς διπλωματικὰς ἐνεργείας καὶ μετὰ τὰς ἀντιθέτους αὐτάς περιστάσεις ὧν ἡ συρροὴ ἐδάρυνε τὸ ζή-

τημα. Καί τήν δόσιν αὐτήν τήν κατεῖχεν ὀλόκληρον ὁ πληρεξούσιος τῆς Ἑλλάδος.

Μετά τήν πρώτην του συνέντευξιν μέ τόν πρωθυπουργόν Παλμεροῦνα ἀπῆλθε τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, ἀποκομίζων δυσοίωνα διά τὸ μέλλον σημεῖα. Καί ἐσκέφθη τότε νά λάβῃ τήν ἄλλην ὁδόν, τῆς ἰδιωτικῆς ἐνεργείας, τῆς φιλικῆς προπαρασκευῆς. Ὁ λόρδος Παλμέστρων, ἀγγέλων αὐτῷ ὅτι δέν ἦτο διατεθειμένος νά πρωταστατήσῃ εἰς συνεννόησιν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς συνθήκης, τῷ ἐξεδήλωσε συγχρόνως τήν μεγάλην του χαρὰν διότι τὸν ἐπανεβλεπεν εἰς τὸ Λονδίνον(1) καί τὸν προσεκάλεσεν εἰς ξενίαν εἰς τήν ὠραίαν παρὰ τὸν Τάμεσον ἔπαυλιν του.

Ὁ Τρικούπης ἐπωφελήθη τῆς προσκλήσεως καί μετέδῃ παρὰ τῷ λόρδῳ ὅπου διέμεινε δύο ἐβδομάδας περίπου. Τὸ διάστημα τοῦτο δέν κατηνάλωσεν εἰς μάτην. Εἰς τὰς ἐν πλήρει ἀνέσει οἰκιακᾶς συνομιλίας του πρὸς τὸν Παλμεροῦνα, ἐξέθετεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον συστηματικῶς ὅμως καί ἀπὸ σχεδίου τήν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, τὰ βλέψεις τῆς, τὰς ἀτυχίας τῆς, τὰς ἐλπίδας τῆς, τὰς ὁποίας ἐστήριζεν εἰς τὰς δυνάμεις καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τήν Ἀγγλίαν. Τῷ ἀνέπτυξε πῶς μετὰ τήν ἐξῶσιν τοῦ πρώτου βασιλέως, ἢ πρὸς τήν Ἀγγλίαν προσέγγισις καθίστατο ἐπαισθητωτέρα καί ὅτι ἂν τὸ μέλλον τῆς ἢ μικρᾶ χώρα ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς συμπαθείας τῶν δυνάμεων, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τήν πρωτοδουλίαν τῆς Ἀγγλίας ἤλπιζεν.

Εἰς τὰς σχεδιασμένας αὐτὰς συνομιλίας εἰς ἃς ὁ Τρικούπης ἐν μόνον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πῶς νά μεταβάλῃ τὰς

(1) Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἀνεγράψαμεν ἤδη ὁ Τρικούπης διευθύνων νεαρώτατος ἀκόμη τήν πρεσβείαν τοῦ Λονδίνου ἀντὶ τοῦ πατρὸς του πάσχοντος εἶχε κατακτήτῃ τήν ἐκτίμησιν καί τήν ἀγάπην τῶν ἐπιφανέστερων πολιτικῶν τῆς Ἀγγλίας μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ λόρδος Πάλμερστων.

διαθέσεις τοῦ λόρδου πρωθυπουργοῦ, εὔρεν ἀπροσδόκητον βοήθον καὶ σύμμαχον τὴν λαίδην Παλμεροτῶνος, σύζυγον τοῦ πρωθυπουργοῦ, μεγάλως ἐπιδρῶσαν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ εὐγενὴς λαίδη, συμπαθήσασα πρὸς τὸν Ἑλληνα διπλωμάτην μὲ τὴν χαριτωμένην ἐκείνην ὁμιλιτικότητα ἣτις καὶ τότε καὶ ἐπειτα ἀνέδειξεν αὐτὸν περιζήτητον ὁμιλητὴν, ἐκηρύχθη ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ ζητήματός του καὶ ὑπῆρξεν ὁ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ λόρδου ἐπιτυχὴς μεσάζων, εἰς ὃν πρωτίστως ὀφείλεται τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐκφραστικὴ εὐγλωττία τῆς κυρίας Παλμεροτῶνος, προστεθεῖσα εἰς τὴν ἡσυχον ἀλλ' ἐσκεμμένην τοῦ Τρικούπη κατέπεισε τὸν λόρδον, ὅστις τέλος ἐσκέφθη ὅτι ἡ συνθήκη περὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἀνατρεπομένη δὲν θὰ εἶναι οὐδ' ἡ πρώτη οὐδ' ἡ τελευταία τοιαύτη εἰς τὰ διπλωματικὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου.

Φυσικώτατον λοιπὸν ἦτο ὅταν ἡ ξενία τοῦ λόρδου Παλμεροτων, ἐτελείωσε, νὰ εὑρεθῇ τὸ φρόνημα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συνθήκης μεταδεβλημένον (1) καὶ αἱ ὁδηγίαι του πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν λόρδου Ρῶσσελ νὰ εἶναι μετριώτεραι καὶ ἡπιώτεραι. Εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας ἔπνεεν ἤδη ἄνεμος φιλελληνικώτερος καὶ ἐκεῖθεν ἐξεπορεύθη ἡ μετατροπὴ ὄχι μόνον τοῦ διπλωματικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ δημοσίου ἐν Ἀγγλίᾳ φρονήματος! αὐτῷ δὲ εἰς τὴν εὐστροφον αὐτὴν πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη ὀφείλεται κατὰ τὸν μείζονα λόγον ἡ ἐπιτυχία τῆς λύσεως τοῦ Ἰονίου ζητήματος.

Διὰ μακρῶν διεξήλθομεν τὸ Ἴόνιον ζήτημα καὶ τὴν κατ' αὐτὸ ἐνέργειαν τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη διότι ἡ ἐπὶ τοῦ ζη-

(1) Ἡ πρώτη ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως τῆς προτέρας συνθήκης, κατεδείχθη ἐν τῇ βουλῇ, ὅπου καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως.

τήματος τούτου δρᾶσις τοῦ ἐπιφανοῦς πολιτευτοῦ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ θρίαμβον σπάνιον ἐφ' οὗ οὗτος ἐστήριζε τὸ πολιτικὸν του μέλλον, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ μίαν τῶν ὡραιοτέρων σελίδων τῆς νεωτερας Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τὸν μόνον αὐτῆς διπλωματικὸν θρίαμβον. Ἐκτοτε ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα δὲν ἔτυχον τοιαύτης ἐξόχου ἀντιλήψεως, οὐδὲ συνέτειναν ἀρροδίως ποτὲ τόσοσ αἱ ἀνάλογοι περιστάσεις ὥστε νὰ ἀναπαραχθῇ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἀναλόγου σημασίας ἐπιτυχία.

Διότι αἱ δυνάμεις ἀπαιτοῦσαι καὶ ἀποφασίσασαι τὴν κατεδάφισιν τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας καὶ τὴν ἀνακλήρυσιν τῆς οὐδετερότητος τῶν νήσων, ἀπέβλεπον εἰς τ' ἀνώτερα συμφέροντα τῆς παγκόσμιου εἰρήνης, πρὸ τῶν ὁποίων βεβαίως ἦσαν ἐτοιμαὶ νὰ θυσιάσωσι τὰ ὀλιγωτέρας σημασίας συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῶν νήσων εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ἐν περιπτώσει εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐπέβαλλον ὡς ὑψιστον συμφέρον τὴν οὐδετερότητα ταύτην εἶναι δὲ πράγματι καὶ σήμερον ἀκόμη θαυμαστὸν πῶς ἔστω καὶ μετὰ τῆς δυσκολίας ἐνέδωκεν ἡ Αὐστριακὴ κυβέρνησις ἀντὶ τοῦ μικροτέρου καὶ ἐπουσιώδους ἐμπορικοῦ ἀνταλλάγματος τῶν προνομίων τοῦ Λόυδ.

Ἀπὸ ὅλην ὅμως τὴν ἐργασίαν ἐκείνην ἣτις κατεβλήθη, ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ σημασία τῆς ἐπιτυχίας τοῦ περιορισμοῦ τῆς οὐδετερότητος εἰς μόνην τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξοὺς καὶ αὐτὰς μόνον ὡς ἀφορώσας εἰς τοὺς ξένους. Οὐδετερότης τοιοιτοτρόπως διατυπωθεῖσα ἀπέμεινεν ἐννοεῖται χεῖμαιρικὴ ὅλως καὶ ἀνύπαρκτος βαρύνει δὲ μόνον τοὺς ξένους, ἐν ᾧ ἀφίνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτῆ, τῆς ἐνεργείας καταδεικνύεται ἐναργέστερον ἐκ τῆς κατωτέρω ἀπαλείψεως τοῦ

περιορισμοῦ τῆς συγκεντρώσεως τῶε στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων εἰς τὰς νήσους πλὴν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ εἰσπραξίν τῶν φόρων, δυνάμεως. Εἶχε δὲ ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη σκοπὸν νὰ μὴ συγκεντρῶται εἰς τὰς νήσους ἐνοπλος δύναμις ἣτις ἠδύνατο, νὰ κάμνη συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀπέναντι ἀκτὰς ὅτε ἡ εἰρήνη θὰ διαταράσσετο (1).

Καὶ ἡ ἐπιτυχία δὲ τῶν ἐνεργειῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴν μὴ καταστροφὴν τῶν φρουρίων πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῆς. Αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ἀγγλίας περιορίσθησαν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν κατεδάφισιν μόνον τοῦ Βίδου καὶ τοῦ Ἀδραάμ μετ' ὅλην δὲ τὴν πονηρὰν προσπάθειαν τὴν ὁποίαν ἡ τότε διεύθυνσις τοῦ μηχανικοῦ κατέβαλε δὲν κατώρθωσε τὴν ἐντελῆ αὐτῶν κατεδάφισιν χάρις εἰς τὰς εὐστόχους ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτω περισώθησαν τὰ λοιπὰ καὶ ἡ θαυμασία ἀκρόπολις τῆς Κερκύρας.

Εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζήτηματος, ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπέδωκε τὴν δέουσαν ὄντως σημασίαν (2) ἡ ἐπιστροφή δὲ εἰς Ἀθήνας τοῦ Χαριλάου Τρικούπη παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῇ αὐτῷ παντοιοτρόπως καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν ἡ εὐαρέσκεια.

Ὁ νεαρῶτατος ἀλλὰ καὶ τόσον διακριθεὶς διπλωμάτης εἰσῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐθνοσυνέλευσιν ὡς ἀντιπρόσωπος

(1) E. Devoir «Τὸ Ἰονικὸν ζήτημα» Paris 1873.

(2) Μόνον ἐσχάτως ἀγὼν συνήφθη περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Τρικούπη, καὶ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Πέτρου Δηληγιάννη τοῦ ὁποίου τὴν ἐν τῷ ζήτηματι τούτῳ δράσιν ἀμφισβητεῖ ὁ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Φαίαξ ἀρθογραφῶν ἐν τῇ Ἑστία διαπρεπῆς λόγιος καὶ δημοσιογράφος.

τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος Λονδίνου καὶ κατέλαβεν ἐνεργώ-
 τaton μέρος εἰς τὴν τότε κυβερνητικὴν μερίδα ἧς ἐπὶ πολὺ
 διετέλεσε διακεκριμένον μέλος. Εἰς τὸ σῶμα τοῦτο εὐρίσκο-
 μεν τὸν Τρικούπην διὰ πρώτην φοράν ὀμιλήσαντα δημοσίως
 ἐπὶ ζητήματος σχετικοῦ μὲ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου.

Κατὰ τὴν συζήτησιν τότε τοῦ Συντάγματος, ἐπὶ τοῦ
 πρώτου ἄρθρου τοῦ καθορίζοντος τὴν ἐπικρατοῦσαν θρη-
 σκεΐαν, ὁ πληρεξούσιος τῶν νήσων Γ. Ἰακωδάτος ὑπεστή-
 ριξε παραδόξως ὅτι ἡ Ἐπτανήσος εἶδει νὰ ἐξαρτᾶται ἐκκλη-
 σιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως
 καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν τοῦ Ἰακωδάτου ἀντετάχθη ὁ
 Χ. Τρικούπης, ζητήσας τὴν θρησκευτικὴν ὁμοίωσιν τῆς
 Ἐπτανήσου μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ κατωτέρω
 λόγου τὸν ὁποῖον δημοσιεύομεν ὀλοκλήρον, διότι εἶναι ὁ
 πρῶτος δημοσίος λόγος του καὶ περιέχει ἄλλως τε λεπτο-
 μερείας τινὰς τῆς ἐν Λονδίῳ διπλωματικῆς δράσεως τοῦ
 Χαρ. Τρικούπην κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς ἐνώσεως (1).

Μετὰ μεγίστης θλίψεως ἤκουσα—εἶπεν ὁ Τρικούπης ἀπαν-
 τῶν εἰς τὸν Ἰακωδάτον—ἐκφερομένας ἐκ στόματος ἄν-
 δρός, πολλὰ μοχθήσαντος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἐπτα-
 νήσου, ἤκουσα ἐκφερομένας ἰδέας, τῶν ὁποίων ἡ παραδοχὴ
 δὲν θὰ εἶχεν ἄλλο ἀποτέλεσμα, παρὰ ν' ἀποκαθίστα τὴν
 ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἡμιτελῆ. Ἐναυ-
 λαι εἶναι εἰσέτι εἰς τὰς ἀκοάς μου οἱ ἐκφωνηθέντες ἐν τῇ τε-
 λευταίᾳ Ἴονίῳ Βουλῇ λόγοι, ἀποκρούοντες πάντα περιορι-
 σμὸν τῆς ἐνώσεως. Ἡ τελευταία Ἴονικὴ Βουλὴ ἐθεώρησε τὴν
 ἔνωσιν ἀνεξάρτητον πάσης συνθήκης, ἀνωτέραν πάσης συνθή-
 κης. Ὑπεγράφη συνθήκη, καὶ τὴν ὑπογραφεῖσαν συνθήκην

(1) Λόγοι πολιτικοὶ Χαριλάου Τρικούπην, ἐκδιδόμενοι ὑπὸ Ν.
 Σπανῶνῃ, τόμος Α'. 1888.

θά σεβασθῶμεν ὅλοι, διότι σεβόμεθα ἑαυτούς, σεβόμεθα τὴν ὑπογραφὴν μας. Ἄλλὰ πρὸ πολλοῦ ἐξεδόθη τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη. Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη πρὸς ξένας Δυνάμεις· ἤλθε τις τῶν ξένων τούτων νὰ παραπονεθῆ κατὰ τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος ; Ἦλθεν ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος· αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη φωνὴ τὴν ὁποίαν ἠκούσαμεν, κατὰ τῆς πλήρους ἐνώσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ἐπτανήσου, ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ἐχομεν, κύριοι, ὑπουργεῖον, ἔχομεν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν· ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα τοῦ Συντάγματος ἤθελον θεωρηθῆναι παρά τινων Δυνάμεων, ὡς παραβάσις τῆς συνθήκης, δὲν ἤθελον ἐλθεῖ οἱ ἀξιότιμοι οὗτοι ἄνδρες, καὶ ὁ νῦν ὑπουργὸς καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ, νὰ εἰδοποιήσωσι τὴν Συνέλευσιν ὅτι ὀλισθαίνει ; νὰ τὴν ἰδοποιήσωσιν, ὅτι, μὴ μελετήσασα ἴσως καλῶς τὴν συνθήκην, νὰ παραδεχθῆ ἄρθρα τὰ ὁποῖα θ' ἀντιφάσκουν εἰς τὰς ἰδίας ὑποχρεώσεις ; Οὐδέν, κύριοι, τοιοῦτον. Νομίζω λοιπὸν, ὅτι δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰπώμεν, ἐγὼ δὲ ἔχω προσωπικῶς τὴν πεποίθησιν, ὅτι δύναμαι νὰ εἰπῶ, ὅτι ἡ συνθήκη οὐδεμίαν ἔχει ἐννοίαν ὁποίαν τῇ ἐπέδωκαν.

Ἐνόμισεν ἄρα ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος, τοῦ ὁποίου τὸν πατριωτισμὸν, ὡς εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐκτιμῶ καὶ ἐγώ, ἐνόμισεν, ὅτι ἡ συνθήκη ὑπεγράφη διὰ νὰ σχηματίσῃ δεσμὸν μεταξὺ Ἐπτανήσου καὶ Ἑλλάδος ; Ἐνόμισεν, ὅτι ἐχρειάζετο διὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δεσμὸς συνθήκης ; Ὁχι, κύριοι ! ἡ Ἑλλάς ἠνώθη μετὰ τῆς Ἐπτανήσου δι' αἰσθήματος ἀδελφικῆς ἀγάπης· ἠνώθη μετὰ τῆς Ἐπτανήσου διότι συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς προπατορικῆς ἡμῶν ἱστορίας, συνδέεται μετ' αὐτῆς ὑπὸ κοινῆς γλώσσης, ὑπὸ κοινῆς θρησκείας, ὑπὸ κοινῆς πατρίδος· συνδέεται μετ' αὐτῆς διὰ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, συνδέεται

μετ' αὐτῆς διὰ τῶν ἀγώνων τῶν Ἰονίων Βουλῶν ἀπὸ τῆς 9, ἐν ἣ παρεκάθητο καὶ ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος.

Ἐν τῷ αἰῶνι, ἐν ᾧ ζῶμεν εἰς μόνον σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν λαῶν, εἶναι δὲ οὗτος ἡ θέλησις τῶν λαῶν (εὖγε! εὖγε.) Ἀληθῶς ἡ θέλησις ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῆς ἐνώσεως καὶ ἡ ἐνωσις δὲν ἐπληροῦτο, διότι ὑπῆρχε μεσότοιχον μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Ἡ συνθήκη ἦρε τὸ μεσότοιχον, καὶ αὐτομάτως οἱ δύο λαοὶ εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις ἀλλήλων ὥστε, κύριοι, πρὸς Θεοῦ! μὴ ὀμιλῶμεν περὶ συνθήκης ὅταν πρόκειται περὶ τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων Ἐπτανήσου καὶ Ἑλλάδος. Ἡξεύρω ὅτι ὁ ἀξιότιμος κ. Ἰακωβάτος παρεκινήθη εἰς ὅσα εἶπεν ὑπὸ αἰσθήματος ὑψηλοῦ ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας, ἴσως, διὰ τῆς προτάσεως τοῦ ἐνόμισεν ὅτι συννεοὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν δούλων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὡς τὴν συννεοὶ τὴν ὑποτάσσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅλοι θέλομεν νὰ ὑποταχθῶμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐλευθέραν, οὐχὶ δούλην (εὖγε! εὖγε.) Ἀλλ' ὁ κ. Ἰακωβάτος καλῆ τῇ πίστει παρερμηνεύσεν ἐντελῶς τὴν συνθήκην καί, ἐὰν θεωρῶ πάντῃ περιττόν, ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἐπτανήσον, τὴν ἐρμηνείαν διεθνοῦς συμβάσεως, ἣτις οὐδόλως ἀφορᾷ τὰς σχέσεις ταύτας, καί, ἂν καὶ ἡξεύρω, ὅτι ἐξωτερικῶς οὐδεμίαν ἐχομεν νὰ φοβηθῶμεν ἀνάμιξιν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οὐχ ἤττον νομίζω καλὸν νὰ δεῖξω, ὅτι τῆς συνθήκης ταύτης, τὸ ἄρθρον 4, παρηρμηνεύθη, ἢ μᾶλλον παρεννοήθη παρὰ τοῦ κ. Ἰακωβάτου.

Τί λέγει, κύριοι, τὸ ἄρθρον 4; «Ἡ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐνωσις τῆς Ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων οὐδαμῶς ἀκυρώσει τὰς ὑπὸ τῆς ὑπαρχούσης νομοθεσίας τῶν νήσων καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας.» Τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ποῦ

εὐρίσκεται ἐνταῦθα τὴν Κωνσταντινούπολιν ; « Ἐπομένως » ἐξακολουθεῖ τὸ ἄρθρον καὶ δίδει ἐρμηνείαν τῶν λέξεων ἐλευθερία τῆς λατρείας καὶ ἀνεξιθρησκείας τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἡ ἔννοια εἶναι καθαρωτάτη, αἱ λέξεις εὐληπτοὶ παρὰ πάντων, « ἐπομένως τὰ καθιερωθέντα θρησκευτικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ὑπὸ τοῦ Α' καὶ Ε' κεφαλαίου τοῦ Συνταγματικοῦ χάρτου τῆς Ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ ἰδίως ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὡς ἐπικρατούσης ἐν ταῖς νήσοις, ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς θρησκείας ἢ χορηγούμενη εἰς τὸ κράτος τῆς προστατίδος δυνάμεως κτλ. ». Τί σημαίνει ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐάγεται ἱστορικῶς· τὸ ἄρθρον τοῦτο τὸ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 17|29 Μαρτίου μεταδύ Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων, εἶναι ἀντιγραφή ἀπαράλλακτος ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῆς 2|14 Νοεμβρίου, συνθήκης ὑπογραφείσης παρὰ τῶν πέντε Δυνάμεων, ἀνευ οὐδεμιᾶς συμμετοχῆς οὐδὲ γνώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἴδου δέ, Κύριοι, τί συνέβη, ὡς πρὸς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήτησε τὴν ἐξασφάλισιν προνομίων τινῶν τῶν καθολικῶν ἐν Ἐπτανήσῳ, καὶ τὴν ἐπέτυχεν ἐν μέρει. Συνετάχθη τὸ ἄρθρον, παρατηρήθη τότε ὑπ' ἄλλων ἐπιφορτισμένων νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς συνταγῆς τῶν ἄρθρων εἰς ἕκαστον κράτος, καὶ νὰ βλέπωσι μὴ τυχὸν βλάπτωνται συμφέροντα ἔθνικα, παρατηρήθη ἐν τῷ ὑπουργεῖῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι γενομένης μνείας περὶ τοῦ καθολικοῦ θρησκευήματος, οὐδεμία ἐγένετο περὶ τοῦ τῶν διαμαρτυρουμένων, καὶ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ, ὅτι διατηροῦνται τὰ προνόμια τῶν καθολικῶν καὶ οὐχὶ τῶν διαμαρτυρουμένων· ἐτέθη ἄρα τὸ ἄλλο ἐδάφιον. Ἐρχεται τότε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσίας, ἄγρυπνος φύλαξ τῶν δικαιωμάτων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ λέγει : ἂν σεῖς ἀναφέρητε περὶ τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν, τί θέλει ὑποτεθῆ περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ; Καὶ

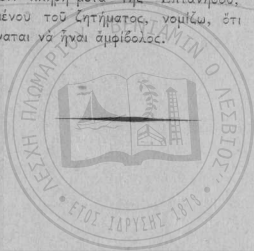
ιδού, Κύριοι, τεμάχιον ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἔγραφον πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἀπὸ 3ο ἰοβρίου (12 Ἰανουαρίου). « Ἐπὶ τοῦ τὴν θρησκείαν ἀφορῶντος ἄρθρου ὁ Βαρὼν Βρουνῶφ μοι εἶπεν ὅτι, ἀφ' ἧς τὰ δικαιώματα τῆς καθολικῆς θρησκείας ἀνεφέροντο, ὤφειλε νὰ ἐπιμείνη, ἵνα γείνη μνεία καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὡς ἐπικρατούσης. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ὤφειλε, ἵνα ἦναι προσεκτικός, ὡς πρὸς τοῦτο, καθ' ὅσον ὁ ἴδιος ἦτο διαμαρτυρούμενος. »

Λοιπὸν, Κύριοι, τί προσέθετο ἡ Ρωσσία διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου ; νὰ καθιερώσῃ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εἶναι καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἦναι ἐπικρατοῦσα θρησκεία· τί ἐρχόμεθα ἡμεῖς νὰ ἀντεῖπωμεν εἰς τοῦτο ; Βεβαίως ἡμεῖς τὸ ἄρθρον δὲν τὸ ἠθέλομεν, οὐχὶ διότι ἐνομιζομεν ὅτι περιεῖχέ τι ἀπαῖδον πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι κείμενα, ἀλλὰ, διότι ἐθεωροῦμεν ὅτι ἐν χώρᾳ ὁποία ἡ Ἑλλάς, ὅπου ἡ ἀνεξιθρησκεία ὑπάρχει ἐρριζωμένη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐν τόπῳ, ὅστις θεωρεῖται πρωτεύων ἐπὶ ἀνεξιθρησκείᾳ, δὲν ἦτο εὐπρεπὲς νὰ φαίνεται, ὅτι μᾶς ἐπιβάλλωσιν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀνέκαθεν οἴκοθεν παραδεχόμεθα· αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὅποιον ἀπεκρούσαμεν αὐτό.

Νομίζω, κύριοι, ὅτι ἐξάγεται ἐκ τούτου καθαρά, ὅτι τὸ μόνον προνόμιον, τὸ διὰ τῆς συνθήκης ἐγγυώμενον εἰς τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, εἶναι τὸ νὰ ἦναι ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ὡστε καὶ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς συνθήκης, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ χαρακτῆρος τῆς συνθήκης, λέγω, ὅτι δὲν ἔχομεν νὰ ἐπηρεασθῶμεν ἐξ αὐτῆς διόλου. Μένει λοιπὸν τὸ ζήτημα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον ναὶ ἢ ὄχι ; Ἐχοντες ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον, θὰ τὴν ἔχωμεν ὁμοῦ μὲ τὴν Ἑπτάνησον, ἢ θὰ ἡμεθα θρησκευτικῶς κεχωρισμένοι ; Ἀνέφερε τοιοῦτους λόγους καὶ ὁ κ. Ἰακωβάτος, ἀλλ' ὅταν ἀνέφερον αὐτοὺς ἐλησμόνησε βεβαίως ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς ὁ ἴδιος κατόπιν εἶπεν ὅτι ὁ Ἕλλην δὲν εἶναι

μόνον Ἕλληνα, ὡς πολίτην, ἀλλὰ εἶναι Ἕλληνα καὶ τὴν πίστιν· κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ Ἑλλάς τῶν πλείστων Εὐρωπαϊκῶν ἔθνων· ἴδομεν εἰς εὐρωπαϊκὰ κράτη μεταβολὰς θρησκευτικὰς ἄνευ μεταβολῆς πολιτικοῦ χαρακτῆρος· ἐν Ἑλλάδι δὲν δύναται νὰ γίνῃ μεταβολὴ τῆς θρησκείας ἄνευ μεταβολῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Λοιπὸν, κύριον, τὸ ζήτημα ἤδη πρόκειται καθαρὸν εἰς τὴν ἀπόφασίν σας. Παριστάμενον οὕτω γυμνὸν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, εἶναι τοῦτο· θὰ ἔχωμεν ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον; θὰ ἔχωμεν ἔνωσην πλήρη μετὰ τῆς Ἐπτανήσου, ναὶ ἢ ὄχι; Οὕτω τιθεμένου τοῦ ζητήματος, νομίζω, ὅτι ἡ ἀπόφασίς σας δὲν δύναται νὰ ᾖ ἀμφίβολος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ

Ἐπιστροφή εἰς Ἀθήνας. — Ἡ κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς κυβερνή-
σεως ἀντιπολιτευσίς. — Ἐξακολούθησις τῶν ἀγώνων.

— οἱ πρῶτοι λόγοι — Ἡ ρητορική του κατὰ
τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. — Γνώμη τοῦ Ν.

Καϊάζη. — Ὁ λόγος τοῦ Βαδοῦα.

— Ἀπάντησις τοῦ Τρικούπη. — Καὶ
πάλιν ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Χαρ. Τρικούπης ἐπιστρέψας μετὰ τὴν εἰς Λονδίνον
ἀποστολὴν ἐγένετο δεκτὸς ἐν Ἀθήναις μετ' ἐνδείξεων ἐκτι-
μήσεως ἐκ μέρους τῶν ὑπουργῶν καὶ τοῦ Βασιλέως παντοει-
δεῖς δ' ἐκφράσεις εὐγνωμοσύνης τῷ ἐγένοντο διὰ τὴν εὐ-
στοχον ἐκείνην ἐνέργειαν ἣτις ἀπέφερον ἀκεραίας τὰς νῆ-
σους εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ ὁ διπλωματικὸς θρίαμβος τοῦ Τρικούπη ἐξῆγειρεν
ὡς ἦν ἐπόμενον καὶ τὸν φθόνον τῆς μικροπολιτικῆς ἣτις εἰς
τὸν νεαρὸν ἐκείνον διπλωμάτην διεῖδε τὸν ἔσοχον ἀνταγω-
νιστὴν τοῦ μέλλοντος, συγχρόνως δὲ ἐχρησίμεισε καὶ διὰ
να ἐξεγείρῃ τὴν ἀντιπολιτευσιν ἣτις ἂν ἤγετο ἀπὸ εἰλικρι-
νέστερα καὶ ἀκεραιώτερα αἰσθήματα, ἦτο ὅμως οὐχ ἥττον
λυσιώδης. Καὶ τοιοῦτοτρόπως οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑπτανήσου ἀγῶ-
νες τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἐξηκολούθησαν μεταποπιθέντες ἀπὸ
τοῦ Λονδίνου εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἐθνοσυνέλευσιν. Ἐν
αὐτῇ οὐχὶ ἅπαξ ἠκούσθησαν δριμύταται αἰτιάσεις κατὰ τῆς
κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἀντιπροσωπεύσαντος αὐτὴν Τρικούπη.

Λυπηρόν δὲ εἶναι ὅτι αἱ αἰτιάσεις αὐταὶ δὲν ἐρρίπτοντο εἰ-
κῆ καὶ ὡς ἔτυχεν καὶ ὑπ' ἀνθρώπων ἀναξίων λόγου, ἀλλὰ
προήρχοντο ἐκ μέρους ἐξεχόντων πολιτικῶν καθ' ὧν ὁ ἀγὼν
οὐδ' εὐκολος οὐδ' εὐχάριστος ἦτο.

Ἐν τούτοις ἡ πρώτη αὐτῆ ἐκδήλωσις τῶν ἐχθρικῶν δια-
θέσεων δὲν ἀπεθάρρυνε τὸν νεαρὸν ἐκ Μεσολογγίου πολι-
τζυτὴν, τὸν ὁποῖον ἀρχῆθεν διέκρινεν ὑψίστη διὰ πολιτευσ-
μενον ἀρετῆ, τὸ θάρρος. Ἐκεῖ ἐξεφώνησε τοὺς πρώτους λο-
γους τοῦ ἐμποιήσαντας πολλὴν ἐντύπωσιν καὶ διὰ τὴν ἀδρό-
τητα τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ διὰ τὸ οὐσιαστικὸν ἐν γένει,
καθ' ἣν μάλιστα ἐποχὴν ἐθαυμάζοντο ἰδίως ὡς ρητορικὰ
ἄνθη μὲ τὰ ὅποια ἀπαραιτήτως ἐκκομοῦντο οἱ κοινοβουλευ-
τικοὶ λόγοι (1).

(1) Ὁ Τρικούπης ὡς πολιτικὸς ρήτωρ = λέγει ὁ Καζάζης
εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως τῶν πολιτικῶν λόγων τοῦ Τρι-
κούπη— οὐδαμῶς ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν συγχρόνων ἐκείνων ἐν
Εὐρώπῃ ρητόρων αἵτινες καὶ ὅτε ἀγορεύουσιν ἐπὶ εἰδικοτάτων ἀν-
τικειμένων, λαμβάνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γενικὰ τινα τῆς ἐπο-
χῆς των ἢ τῆς πατρίδος των ζητήματα, καὶ παρέχουσιν εἰς αὐτὰ
λαμπρὸν τινα τύπον διενεκτικῆς εὐγλωτείας, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ
καταπλήξωσι, νὰ γοητεύσωσι, νὰ παρασύρωσι. Μεγάλαι καὶ εὐη-
χοὶ λέξεις, πομπῶδεις φράσεις, ἐπαναλήψεις περιωνύμων ἀποστρε-
φῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κλασικῶν ρητόρων, τοιαύτη εἶναι ἡ
πηγὴ ἐξ ἧς ἀντλεῖται ἡ εὐγλωτεία πλείστων τῶν καθ' ἡμᾶς ρη-
τόρων τῆς πολιτικῆς. . . Περὶ τῆς ρητορικῆς τέχνης τοῦ Τρικούπη
ἰσχύουσιν ἀκριβῶς τ' ἀντίθετα. Ὁ Τρικούπης ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ
ἐμδρόωσε καὶ διετύπωσε τὸν ρήτορα. Μάστιγν ὁ ἀκροατῆς ἢ ὁ ἀνα-
γνώστης θέλουσιν ἀναζητήσῃ ἐν τοῖς πολιτικοῖς αὐτοῦ λόγοις τὸν
ἐξ ἐπαγγέλματος ρήτορα, ἀποβλέποντα κατὰ πρῶτον εἰς τὴν
ὑφὴν τοῦ λόγου, εἰς τὴν χάριν εἰς τὴν ἀνθοκομίαν ἐν γένει. Ἀπὸ
τῆς πρώτης στιγμῆς προβάλλει ἡ προσωπικότης τοῦ πολιτικοῦ
ἀνδρός. Ἐν τῇ ἐναργεῖ παραστάσει τῶν οἰκονομῆτων του, ἐν τῇ
καθαρᾷ καὶ συγκεκριμένῃ λογικῇ, ἐγκεῖται ἡ ἐξοχος ρητορικῆ δύ-
ναμις καὶ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ

Μεταξύ ἐκείνων οἵτινες πλειότερον ἐπέκριναν τὴν πολιτικὴν τῆς τότε κυβερνήσεως ἦν καὶ ὁ Ἴόνιος βουλευτὴς κ. Παδοῦδᾶς ὁστις ἀγορεύων τῇ 19 Ἰουλίου 1865 ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον ἐμνημόνευσε τῆς συνθήκης τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἐπτανήσου παρατηρήσας μετὰ τῶν ἄλλων ἀνακριθειῶν καὶ ὅτι ὁ Τρικούπης καίτοι ἀντιπροσωπεύων τὴν βασιλείαν καὶ τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν, δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ συναπαντηθῇ μὲ τοὺς κραταιοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰμὴ ἅπαξ ὅτε προσεκλήθη πρὸς διομολόγησιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν—κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παδοῦδᾶ—πρὸς ἐπισφράγιον αὐτῶν τῶν συνθηκῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τότε ἀσθενοῦντος πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Τρικούπης εἰς τὸν λόγον τοῦτον τοῦ Παδοῦδᾶ, ἦτο ἀδρά καὶ ἔντονος ὅσον καὶ μετριοφρων καὶ ἀμερόληπτος, τὴν παραθέτομεν δὲ ὁλόκληρον διὰ τὴν στενὴν αὐτῆς σχέσιν πρὸς τὴν ἑνώσιν καὶ διὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας περιέχει πλὴν τῆς ρητορικῆς τῆς δυνάμεως (1).

ἀνδρός. Φαίνεται ἀμέσως εὐλικρινὴς ὡς ἤθελε τὸν ρήτορα ὁ Κικέρων. Ζητεῖ νὰ πείσῃ, νὰ προσηλυτήσῃ, νὰ γοητεύσῃ, ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ λόγου, διὰ τῶν ἀνθέων, διὰ τῆς πεφουσιωμένης λογοτεχνίας ἧτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖ τὴν δυνάμιν τῶν πλείστων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος κοινοβουλευτῶν ρητόρων, τῶν ριψωδῶν τοῦ βήματός. Ὁ Τρικούπης—δύναμαι εἰπεῖν—ἀνήκει εἰς τὴν μαθηματικὴν σχολὴν τῆς ρητορικῆς τέχνης κτλ.

(1). Τὰς ἐπὶ τοῦ Ἰονίου ζητήματος δύο ἀγορεύσεις τοῦ Τρικούπης δημοσιεύομεν παραλαμβάνοντες αὐτάς ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου τεύχους εἰς τὸ ὁποῖον περιέλαβεν αὐτάς ὁ κ. Ν. Σπανδωνῆς. Δυστυχῶς τοῦ τεύχους ἐκείνου ἡ ἐκδόσις διεκοπή, οὕτω δὲ οὐδαμῶς δύναται ν' ἀνευρεθῶσιν πρόχειροι οἱ λόγοι τοῦ Τρικούπης. Καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην προῶρισται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ πρὸν βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ περιλάβωμεν ὅλους τοὺς λόγους τοῦ ἀειμνήστου πολιτευτοῦ, τοιοῦτοτρόπως δὲ θὰ ἐξετασθῇ παρὰ τῷ πολιτικῷ καὶ

«Ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας —εἶπεν ὁ Τρικούπης— ἀνέφερε τὴν συνθήκην τῆς 17)29 Μαρτίου, καὶ τὰς περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι κακῶς ἐνόησεν, ὅσα ἀνέγνωσεν, ἢ μᾶλλον δὲν τὰ ἀνέγνωσε, διότι δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἄνθρωπος τοσαύτης ἰκανότητος καὶ πείρας περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐγγράφων, ἐδύνατό ποτε νὰ τὰ παρερμηνεύσῃ, ὅπως τὰ παρερμήνευσε. Ἀλλὰ πρὶν εἰπῶ τὰς ὀλίγας λέξεις, τὰς ὁποίας νομίζω ἀναγκαίως εἰς ἀπάντησιν τῶν παρερμηνύσεων τούτων, συγχωρήσατέ μοι νὰ ἀναφέρω, ὅτι ἐπεδοκίμασα ἐγὼ τὴν πρόθεσιν τοῦ κ. Παδοῦ, ἀποκρούσαντος τὴν ἰδέαν τοῦ ἀξιότιμου συναδέλφου κ. Δεληγεώργη, ὅτι τοὔτεστιν ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός κακῶς ἐπραξε μὴ ὠφελῆθεις ἐκ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἡ θέσις αὐτοῦ, τῷ παρεῖχεν, ἵνα παρακινήσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀσπασθῇ πολιτικὴν, ὅποῖαν αἱ ξένοι δυνάμεις, κατὰ τὸν κ. Δεληγεώργην, ὑπηγόρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐγὼ, κύριοι, ἔχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι αἱ ξένοι δυνάμεις, οὐδεμίαν πολιτικὴν, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπηγόρευσαν εἰς αὐτήν· καὶ ἂν αἱ ξένοι δυνάμεις ἀνεγνώρισαν τὰ κατὰ τὴν 10 Ὀκτωβρίου καὶ μετ' αὐτὴν γενόμενα, ἂν ἐξέσχισαν τὴν συνθήκην τοῦ 1832, τὴν ἐξέσχισαν διότι σέβονται τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὡστε, κύριοι, ἂν καὶ πρόκηται περὶ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, περὶ τρόπου διοικήσεως, πρὸς τὸν ὅποιον ἔχω σὺνδρομον πατροπαράδοτον, λέγω, ὅτι μῆτε συνταγματικὸν πολίτευμα θέλω νὰ ὑπάρχῃ ἐξ ἐπιβολῆς ξένης δυνάμεως. Λέγω λοιπόν, ὅτι μετ' εὐχαριστήσεως ἤκουσα τὸν κ. Παδοῦν ἀρχόμενον τοῦ λόγου του, διότι ἐπεθύμουν ν' ἀποκρουσθῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἡ ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἀνέφερα. Μάλιστα, ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ κ. Παδοῦ, ὅστις εἶπεν, ὅτι ἡ συνθήκη ἢ ὑπογρα-

τῷ πατριώτῃ καὶ ὁ ρήτωρ, ἢ οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρουσα ἐξ ἑοχῶς ἰδιότητος τοῦ Τρικούπης.

φείσα μετὰ τῶν ξένων δυνάμεων δὲν εἶναι ἡ συνθήκη, συνε-
 πεία τῆς ὁποίας εἶναι ἡνωμένη ἡ Ἐπτανήσος μετὰ τῆς Ἑλ-
 λάδος, τὴν ιδέαν ταύτην τὴν ἠσπάζομεν, διότι καὶ ἐγὼ φρο-
 νῶ, ὅπως ὁ κ. Παδοβάς, ὅτι ἡ Ἐπτανήσος εἶναι ἡνωμένη
 μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἀμοιβαίας θελήσεως τῶν δύο λαῶν
 ἢ μᾶλλον τοῦ ἑνὸς λαοῦ εἶναι συνδεδεμένη ἐπισήμως διὰ τοῦ
 ψηφίσματος καὶ πρὸ τοῦ ψηφίσματος, διότι εἶναι εἰς καὶ ὁ
 αὐτὸς λαός, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶδον μὲ λύπην μου εἰς τι σχέ-
 διον ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, εἰς τὸν τοῦ κ.
 Τακωβάτου, εἶδον ἀναφερομένην τὴν συνθήκην, διότι ἐπιθυμῶ
 ἡ συνθήκη αὕτη οὐδέποτε νὰ μνημονευθῆται, ὡς πρὸς τὰς
 σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ἐπτανήσον. Τὰς σχέσεις ταύ-
 τας τὰς κανονίζει τὸ ὑψίσμα καὶ ἡ ἀμοιβαία θέλησις τῶν
 ἀντιπροσώπων καὶ τῶν λαῶν. Ὡς πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις
 εἴμεθα δεσμευμένοι διὰ τῆς συνθήκης καὶ ὁπότεν προσκρού-
 σωμεν, τότε ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἂς φροντίσῃ νὰ μᾶς
 ἐπαναφερῇ εἰς τὴν εὐθεϊαν ὁδόν. Ἄλλ' ἡμεῖς οὐδέποτε εἰς
 τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐπτανήσου πρέπει νὰ
 ἐπικαλούμεθα τὴν συνθήκην.

Ἄλλ' ἀφοῦ εἶπε ταῦτα ὁ κ. Παδοβάς καλῶς προσημασι-
 μένος, κατόπιν προσβάλλει τὰς τρεῖς μεγάλας δυνάμεις, τὰς
 ὁποίας ἡμεῖς συνηθίσαμεν ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα
 νὰ θεωρῶμεν εὐεργέτιδας. Ἐνῶ ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ νομί-
 ζωμεν, ὅτι ἡ εὐτυχῆς ἐκβάσις τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἡμῶν
 ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, ἐνῶ
 ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταὶ μᾶς
 ὠφέλησαν διὰ δανείων, τὰ ὁποῖα ἐγγυήθησαν καὶ διὰ τὰ ὁποῖα
 πληρῶνουν ἔτι καὶ νῦν ἀδρά χρηματικά ποσὰ ἐτησίως, ἐνῶ
 ἡμεῖς συνηθίσαμεν νὰ θεωρῶμεν ταῦτα καὶ τὴν ἐπ' ἐσχάτων
 ἔννοιαν τῆς Ἐπτανήσου, ὡς ἀποδείξεις τῶν εὐεργετικῶν δια-
 θέσεων τῶν δυνάμεων τούτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δὲν δυνά-

μεθα ἢ νὰ ἀπορήσωμεν, ἤθελον εἰπῆ, ν' ἀγανακτήσωμεν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ προαγορεύσαντος.

Κύριοι, ὀμιλῶ πρὸς Βουλὴν Ἑλληνικὴν· νομιζῶ λοιπὸν, ὅτι θὰ ἦτο περιττὸν πρὸς ὑμᾶς ν' ἀνασκευάσω τοιοῦτους λόγους· οἱ τοιοῦτοι λόγοι πρὸς ἀνασκευὴν οὐδενὸς ἄλλου χρήσουσιν ἢ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἄς ἀναγνώσῃ λοιπὸν ὁ κ. Παδοβάς τὴν ἱστορίαν αὐτὴν εἰς τὴν ὁποίαν τὸν παραπέμπω μὲ τὴν ὁδηγίαν νὰ τὴν ἀναγνώσῃ καὶ νὰ τὴν ἐννοήσῃ καλλίτερον παρ' ὅ,τι ἀνέγνωσε καὶ ἐννόησε τὴν ἱστορίαν τῶν περὶ Ἑπτανήσου διαπραγματεύσεων.

(**Παδοβάς.** Πρέπει λοιπὸν νὰ συζητήσωμεν ἐκ νέου).

Τῶντι, κύριοι, ζητῶ συγγνώμην, ὅτι ἐνῶ ἐζήτησα νὰ ὀμιλήσω μόνον περὶ τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀγορεύσεως τοῦ κ. Παδοβά, τὸ ὅποτον μέχρι τινὸς ἀφορᾷ καὶ ἐμὲ προσωπικῶς, παρεξετράπην ἴσως καὶ εἶπα ἄλλα τινά, τὰ ὅποια ὅμως δὲν ἦσαν ἐπιβλαβῆ. Ὁ κ. Παδοβάς ἀνέφερε τὰς διαπραγματεῦσεις ἐν τῇ ρύμῃ τοῦ λόγου του διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τρεῖς δυνάμεις εἰς ὅσα περὶ Ἑλλάδος εἰργάσθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως προέβητο τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιβουλήν· καὶ ἀναφέρων αὐτάς τὰς διαπραγματεῦσεις, λέγει πρῶτον, ὅτι ὑπεγράφη συνθήκη ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἔρχομαι ἐγὼ νὰ ὑπερασπίσω τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀλλ' ἐπεθύμουν ὁ κ. Παδοβάς νὰ ἀπέδλεπε καὶ εἰς τὰς προτέρας διαπραγματεῦσεις. Πρὶν ὑπογραφῆ ἢ συνθήκη τῆς 2]14 Νοεμβρίου δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι διαπραγματεῦσεις, συνεπεία τῶν ὁποίων ἡ Ἀγγλία ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῆ τῆς προστασίας. Καὶ ἡ πρᾶξις ἐκείνη τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ πατριωτικῇ καρδίᾳ τοῦ κ. Παδοβά δὲν εὗρεν οὐδεμίαν ἠχώ.

(**Παδοβάς.** Δι' αὐτὸ μάλιστα . . .)

Λοιπὸν, ἰδοὺ ὁ κ. Παδοβάς ὁμολογῶν, ὅτι ὑπάρχει καὶ μία πρᾶξις διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴν Ἀγ-

γλίαν· ἀλλὰ τώρα ἐλπίζω, ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας θὰ τῷ δώσω θὰ παραδεχθῆ, ὅτι ὑπάρχει καὶ δευτέρα, διότι ἀφοῦ ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς 2]14 Νοεμβρίου, συνθήκη περιδεβλημένη δι' ὄλων τῶν τύπων τῆς ἐπισημότητος, ἡ Ἀγγλία καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις συγκατετέθησαν νὰ πράξωσι τι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον εἶναι πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διπλωματίας· συγκατετέθησαν πρὶν ἢ ξηρανθῆ ἡ μελάνη διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ἔθεσαν τὰς ὑπογραφὰς των εἰς τὴν συνθήκην, συγκατετέθησαν νὰ τὴν μεταβάλωσιν ἐπὶ σπουδαίων ὅρων. Ὁ κ. Παδοῦδᾶς λέγει, ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις δὲν εἶχαν σχεδὸν σπουδαῖον χαρακτῆρα, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἔφερε δύο τινὰ συμβάντα· λαμβάνει ἀποσπάσματα ἐκ δύο ἐπιστολῶν μου διὰ νὰ παραστήσῃ ὅτι τίποτε δὲν ἐγένετο ἐκεῖ. Ἀλλ' ἂς παραβάλῃ τὴν συνθήκην τῆς 17]29 Μαρτίου πρὸς τὴν συνθήκην τῆς 2]14 Νοεμβρίου καὶ θὰ ἰδῆ τὰς μεταβολὰς. Δὲν ἐρωτᾷ πῶς ἐγένοντο αὐταὶ αἱ μεταβολαί; ἐγένοντο αὐτομάτως ἢ διότι αἱ παραστάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰσηκούσθησαν παρὰ τῶν δυνάμεων; Καὶ ποταὶ εἶναι αἱ διαφοραί; Ὁ κ. Παδοῦδᾶς πολὺν λόγον ἐποίησατο περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν· περὶ τούτων θὰ τῷ εἶπω ὀλίγα κατόπιν. Κατ' ἐμὲ τὸ σπουδαιότερον πάντων ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2]14 Νοεμβρίου ἐκεῖνο τῶνόντι, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ, κατὰ τὸν κ. Παδοῦδᾶν, τὸ δῶρον ἄδωρον, ἦτο ὁ ὅρος τῆς οὐδετερότητος, διότι ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ, ὡς ὅρος ἐπηρεάζων καὶ ἐλαττόνων τὴν πλήρη ἐνότητα τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Τί ἐγίνε, κύριοι, ὁ ὅρος οὗτος; Ὁ ὅρος οὗτος τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι ἐξηλείφθη ὀλοτελῶς, οὐχὶ διότι περιωρίσθη ἢ οὐδετερότης εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς Παξούς, ἀλλ' ὁ ὅρος ἔπαυσε νὰ ἔχη τὸν ἐπαχθῆ του χαρακτῆρα ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καθ' ἣν αἱ δυνάμεις παρεδέχθησαν, ὅτι ἡ οὐδετερότης δὲν θὰ εἶχε πλέον συνεπείας, ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως τῆς

Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐνῶ ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς 2]14 Νοεμβρίου ἐλέγχετο, ὅτι συνεπεία τῶν ὄρων τῆς οὐδετερότητος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ στέλλῃ ὅσον θέλῃ στρατὸν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, δὲν ἔχει ἐπομένως πλήρῃ ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν, τὸν ὄρον τοῦτον αἱ δυνάμεις συνήνεσαν ὄχι μόνον νὰ ἀπαλήψωσιν ἐκ τῆς συνθήκης, πράξεως διεθνoῦς δηλαδῆ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος καὶ αὐταὶ αἱ δύο δυνάμεις Πρωσσία καὶ Αὐστρία, αἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον τότε τὴν Ἑλλάδα, διὰ πράξεως διεθνoῦς κατεῖργησαν τὸν ὄρον αὐτὸν καὶ ἔμεινεν ἡ οὐδετερότης ὁποία ὑπάρχει ἐν τῷ Βελγίῳ, τουτέστιν οὐδετερότης μόνον ἀπέναντι τῶν ξένων δυνάμεων. Διὰ τοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἠδυνήθη νὰ δεχθῆ τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετερότητος εἰς δύο μόνον νήσους. Ἐὰν ἦτο ἄλλος, οὐδέποτε ἡ Κυβέρνησις τῆς ὁποίας προήδρευεν ὁ κ. Βούλγαρης, ἠθέλε δεχθῆ αὐτὸν, καὶ τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι οὐδέποτε ἠθέλα θέσει τὴν ὑπογραφήν μου εἰς τοιαύτην συνθήκην.

Ἐπῆρχε καὶ ἄλλος ὄρος, ὁ τῆς κατεδάφισεως τῶν φρουρίων. Τοῦτο ἐγένετο ἀνευ ἡμῶν· ἀλλ' ἂν καὶ δὲν γίνεται μνεῖα τοῦτου ἐν τῇ συνθήκῃ, ἣν ἡμεῖς ὑπεγράψαμεν, δύναται ὁ κ. Παδοβὰς νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ πάλιν δὲν ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν τὰς Ἰονίους νήσους, καθ' ὃ συνεπαγομένης τῆς ἐνώσεως τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὄρου τοῦτου· ἐγὼ, ὡς πρὸς τοῦτο λέγω ὄχι. Ὅχι διότι δὲν ὑπεγράψαμεν τὴν κατεδάφισιν, διότι αὐτὸ θὰ ἦτο ὑπεκφυγή, θὰ ἦτο στρεψοδικία· ἀλλὰ διότι, ἐνῶ ὁ ὄρος τῆς οὐδετερότητος ἦτο ὄρος ἐπηρεάζων κατ' ἀρχὴν τὴν πλήρῃ ἐνωσιν τῆς Ἐπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, τὴν πλήρῃ κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῆς Ἐπτανήσου, ὁ ὄρος περὶ τῶν φρουρίων δὲν προσέβαλλεν οὐδεμίαν ἀρχὴν, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθήματά μας. Δι' αὐτὸ ἀντέστημεν ἐπὶ τοσοῦτον, διότι ἠσθανόμεθα τὴν καρδίαν ἡμῶν πληγωνωμένην, οἷχι ὅμως διότι ἡ κυριαρχία ἐν Ἐπτανήσῳ ἠλαττοῦτο. Θὰ

ἡλαττοῦτο ἂν ἐπεκράτει ἡ ἀρχή, ὅτι καταδαφιζομένων τῶν φρουρίων, δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τ' ἀνοικοδομήσωμεν· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ δικαίωμα τοῦτο τὸ ἔχωμεν, ἐκεῖνο τὸ ὅποσον ἐχάσαμεν εἶναι χρήματα, ἡ ἀξία τῶν τειχῶν καὶ τῶν κανονίων. Καὶ πάλιν παρατηρῶ ἐκ τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τοῦ κ. Παδοβᾶ, ὅτι μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδει εἰς τὰ χρήματα· λέγω εἰς τὸν κ. Παδοβᾶν, ὅταν ὁμιλῇ περὶ χρημάτων, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, καὶ ὁ ἀντιπρόσωπός της οὐδέποτε ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην δι' οἰονδήποτε χρηματικὸν ποσόν. Δὲν ἔρχομαι νὰ εἶπω, ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῶν τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ὅτι θὰ ἦτο μικροπρέπεια ν' ἀρνηθῶμεν νὰ τὸ πληρώσωμεν εἰς μίαν δύναμιν, ἣτις δαπανᾷ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος 36 χιλιάδας λίρας κατ' ἔτος, ὡς ἐκ τοῦ χρέους τῶν ἐξήκοντα ἑκατομμυρίων, τὰς ὁποίας δίδει εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ροσχίλδου καὶ τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὠφείλαμεν νὰ δίδωμεν διότι ἂν καὶ νομίζω, ὅτι θὰ ἦτο ἀπρεπὲς πρὸς μίαν δύναμιν, τοσαύτας θυσίας ποιούσαν, νὰ ἀντιστῶμεν ἐπιμόνως περὶ τριῶν χιλιάδων λιρῶν, ἀντέστημεν ὁμῶς καὶ εἰς τὸν ὄρον τοῦτον, διότι ἐὰν ἡδυνάμεθα ὑπὲρ τοῦ πτωχοῦ ἑλληνικοῦ ταμείου νὰ οἰκονομήσωμεν καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο, θὰ ἦτο εὐτυχές· ἀλλ' ἀφοῦ δὲν τὸ ἐπετύχομεν, ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι δὲν θὰ διαμαρτυρηθῶμεν.

Πρέπει νὰ εἰσέλθω τῶρα εἰς τινὰς λεπτομερείας τοῦ λόγου τοῦ κ. Παδοβᾶ. Εἶπεν, ὅτι ἡ συνθήκη παρεδόθη εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος παρὰ τοῦ ὑπογραμματέως.

(**Παδοβᾶς.** Παρὰ τοῦ τμηματάρχου, εἶπον.)

Μάλιστα παρὰ τοῦ τμηματάρχου. Αὐτὸ λέγω, ὅτι δὲν εἶναι ἀκριδέες.

(**Παδοβᾶς.** Αὔριον τὰ λέγομεν).

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια κρατεῖ ὁ κ. Παδοβᾶς καὶ τὰ ὅποια δὲν ἔχω ἀνά χεῖρας, ὑπάρχει καὶ ἐν ἐγγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω, ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μετέδην εἰς

τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον, διὰ νὰ μάθω διὰ ποῖον λόγον δὲν μὲ προσεκάλεσεν ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ἵνα μοὶ ἀνακοινώσῃ, καθ' ἃ μοὶ ὑπεσχέθη, τὸ σχέδιον τῆς συνθήκης. Ὑπῆγα λοιπὸν εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργεῖον καὶ εὔρον τὸν ὑπογραμματέα, διότι ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργός ἐλειπεν εἰς τὴν ἐξοχὴν, ὅστις μοὶ εἶπεν, ὅτι εἶχεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ νὰ μοὶ εἶπῃ, ὅτι δὲν με προσεκάλεσε, διότι τὸ σχέδιον δὲν ἦτο ἕτοιμον. Καὶ θὰ ἰδῆτε κατόπιν ἐν ἄλλο ἔγγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγω, ὅτι ἤδη μετὰ πολλὰς ἄλλας διαπραγματεύσεις μετέβην εἰς τὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργόν, ὅστις μοὶ ἔδωκε τοῦτο καὶ τοῦτο τὸ ἔγγραφον, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τὸ σχέδιον· ἂν καὶ δὲν ἔχει καμμίαν σπουδαιότητα τοῦτο, ἀλλὰ λέγω, ὅτι μοὶ ἐνεχειρίσθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ποῖον ἄλλο περιστατικὸν ἀναφέρει ὁ κ. Παδοβάς; ὅτι μίᾳ μόνον ἐπίσημος συνέντευξις ἔλαβε χώραν καὶ αὕτη εἰς τὸν οἶκον τοῦ πρέσβους τῆς Ρωσίας, ἀσθενοῦντος. Πόσα ἐπισωρεύονται διὰ νὰ καταστήσωσι τὸ πρᾶγμα προσβλητικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα! Τί συνέβη κύριοι; Τὰς ἐπίσημους συνεντεύξεις ἀπεφεύγαμεν ἀπὸ σκοποῦ, διότι εὐρόντες μίαν συνθήκην ὑπογεγραμμένην συμφέρον ἔχομεν πρὶν γείνη ἡ ἐπίσημος συνέντευξις νὰ προετοιμάσωμεν τὰ πράγματα, νὰ δοθῶσιν ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δυνάμεων, διὰ νὰ ἦναι εἰς θέσιν, καθ' ἣν ἡμέραν συνέλθωμεν εἰς ἐπίσημον συνέντευξιν, νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἰδικὰς μας προτάσεις. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ὁ κ. Παδοβάς δὲν ἀνέγνωσε μετὰ προσοχῆς τὴν ἀλληλογραφίαν· διότι θὰ ἐβλεπεν, ὅτι πρὸ τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης προηγήθησαν πάμπολλαι διαπραγματεύσεις καὶ ὅτι εἰς τὴν συνέντευξιν ἐκείνην ὑπήγαμεν κατὰ πάντα προητοιμασμένοι καὶ ἀπλῶς διὰ νὰ περιβάλωμεν μὲ τύπον ἐπισημότητος ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πλή-

ρης συνενόησις. "Οτι συνήλθομεν εἰς τοῦ πρέσβευς τῆς Ρωσσίας τοῦτο δὲν ἀφορᾷ ἡμᾶς· ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἠσθένει· ἦτο ἰσότημος τῶν ἄλλων πληρεξουσίων. Ὁ ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις ἦτο πληρεξούσιος αὐτῆς εἰς αὐτὰς τὰς διαπραγματεύσεις, εἶχε τὸ δικαίωμα, κατὰ τὰ ἔθιμα νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ γείνη ἢ συνέντευξις εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠσθένει ὁ πρέσβυς καὶ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ μὴ γείνη ἀναβολή, εἶπομεν ἅς ὑπάγωμεν εἰς τοῦ πρέσβευς διὰ νὰ μὴ τὸν ἀναγκάσωμεν νὰ ἐξέλθῃ καὶ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἔλαβε χώραν ἢ συνέντευξις μεθ' ὅλης τῆς ἐπισημότητος· προήδρευεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας καὶ δύνασθε νὰ εὐρῆτε τὴν περὶ αὐτῆς ἐκθεσιν ἐν τῷ ἀνά χειρας τοῦ κ. Παδοῦα φυλλαδίῳ.

Λοιπὸν, κύριοι, βλέπετε, ὅτι καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ καὶ τὰ ἔγγραφα κακῶς ἐνόησεν ὁ κ. Παδοῦας καὶ λυποῦμαι, ὅτι δὲν μοι ἀπαντᾷ ἤδη ἀντὶ τῆς αὔριον, διότι ἠθέλον τῷ ἀποδείξει τὸ ἀληθές τῶν λόγων μου δι' αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, ἃ κατέχει καὶ τὰ ὅποια ἐγὼ δὲν ἔχω αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀνά χειρας.»

Ἡ ἀγόρευσις αὕτη τοῦ Τρικούπη δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ Ἑπτανησιακοῦ ζητήματος. Ἀργότερον συζητουμένου τοῦ νομοσχεδίου περὶ διαχειρίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τῆς Ἑπτανήσου καθ' ὃ τὰ ἐν τοῖς νήσοις κτήματα τῶν μονῶν καὶ ἐπισκόπων ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἑπτανήσου καὶ εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, ὁ Ἰακωβάτος, ὁ ὑποβαλὼν τὸ νομοσχέδιον, ὑπεστήριζεν ὅτι δυνάμει τῆς περὶ ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου συνθήκης, ἡ Ἐκκλησία αὐτῆς, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν δὲν ἀφομοιοῦται.

Ὁ Τρικούπης ὁ βαθύτατα μελετήσας τὰ ζητήματα τὰ συναφῆ πρὸς τὴν ἔνωσιν ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς.

«Κύριοι, ὁ κ. Ἰακωβάτος εἶχε τῳόντι δίκαιον νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνθήκην ὑπὲρ τῶν προτάσεων τὰς ὁποίας ὑπέβαλε,

διότι οὐδέποτε ἐν ἰδίῳ ὀνόματι ἠθελε τολμήσει, νὰ τὰς προ-
 τείνη· ἐννόει κατὰ πόσον αἱ προτάσεις αὐτοῦ ἦσαν ἄδικοι καὶ
 δὲν ἠθελεν αὐτὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην των. Ἡθέλησε νὰ
 τὴν ἐπιρρίψῃ εἰς ἄλλους· κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον ἔδειξεν,
 ὅτι εἶχε φιλοτιμίαν καὶ ὅτι εἶχε πατριωτισμόν, καθότι ἠθέ-
 λησε νὰ καλύψῃ τὸ ἀντιπατριωτικὸν τῆς προτάσεώς του ὑπὸ
 τὸ κάλυμμα τοῦτο. Καὶ ἄλλοτε, κύριοι, ἐγένετο συζήτησις
 περὶ τοιούτων ἀντικειμένων ἐν τῇ Ἐθνικῇ συνελεύσει· πάλιν
 ὁ κ. Ἰακωβάτος ἦλθε μὲ τοιαύτας ιδέας, αἱ ὅποσαι εἰς τὰ
 περὶ ἐκκλησίας εἶναι συστηματικαὶ παρ' αὐτῶ. Ὁ κ. Ἰακω-
 βάτος καλῶς γινώσκω, ὅτι καὶ ἤδη ἀφοῦ ἐπέψηφίσθη τὸ πρῶ-
 τον καὶ δεῦτερον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, πάλιν θεωρεῖ,
 ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀφομοίωσις δὲν δύναται νὰ γείνη, Ὁ κ.
 Ἰακωβάτος, ὅστις ἀρχομένων τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς
 ταύτης, ἦλθε καὶ εἶπεν, ὅτι τοσοῦτον ἔχει σέβας πρὸς τὸ
 Σύνταγμα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην δὲν ἀνα-
 γγνωρίζει, ἀπέναντι τῶν ὄρων τοῦ Συντάγματος, αὐτὸς, κύ-
 ριοι, λέγει, ὅτι τὰ 2 πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος πρέπει
 νὰ ἀθετηθῶσιν.

(Ἰακωβάτος. Ἐν Ἐπτανήσῳ.)

Τὸ ἴδιον εἶναι· Ἐπτανήσος καὶ Ἑλλάς εἶναι τὸ αὐτό.
 Κύριοι, προκειμένου περὶ ἐρμηνείας τῆς Συνθήκης τῆς με-
 ταξὺ τῶν δυνάμεως καὶ τῆς Ἑλλάδος περὶ ἐνώσεως τῆς
 Ἐπτανήσου, πρέπει νὰ προβαίνωμεν μετὰ πολλῆς περισκέ-
 ψεως καὶ πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι δυ-
 νάμεθα παρερμηνεύοντες τὴν συνθήκην ταύτην, δίδοντες
 εἰς αὐτὴν εὐρυτέραν σημασίαν, παρ' ὅσην πραγματικῶς ἔχει
 νὰ παραβλέψωμεν σπουδαῖα κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἐ-
 θνους. Ὁ κ. Ἰακωβάτος, φέρων ἀκαταπαύστως τὴν συνθή-
 κην ταύτην εἰς τὸ μέσον διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς ἰδίας αὐτοῦ
 ιδέας, τείνει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ὄρους αὐτῆς τῆς συν-
 θήκης πολὺ δεινότερους ἀφ' ὅ,τι εἶναι, μεταχειρίζεται ἐπι-

χειρήματα ἐκ τῆς συνθήκης διὰ τὴν ἀντλήσιν ἐξ αὐτῆς δικαιώματα ὑπὲρ Ἑλλήνων. Ἐγώ, κύριοι, τῷ ἅπαντῷ, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἐγεννήθησαν δικαιώματα ὑπὲρ ξένων δυνάμεων καὶ ὑπὲρ ξένων ὑπηκόων, οὐχὶ ποτὲ ὑπὲρ Ἑλλήνων, εἴτε Ἐπτανησίων, εἴτε ὑπηκόων τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος (εὔγε, εὔγε). Οὐδεὶς, κύριοι, Ἕλλην, εἴτε Ἐπτανήσιος εἴτε ὑπηκόος τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ἀντίλαψιν τῆς συνθήκης. Εἰς τὰ ὑπουργεῖα τῆς Ἑλλάδος ἀνήκει τὸ καθῆκον νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ἡ Ἑλλάς μὴ παραβῆ τοὺς ὅρους τῶν πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις ὑποχρεώσεων τῆς. Καὶ ἐν ὧν δὲν βλέπομεν τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰδοποιούσαν ἡμᾶς, ὅτι ὅρος τῆς συνθήκης παραβιάζεται πρὸς ζημίαν τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, ἡμεῖς κύριοι, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρχώμεθα καὶ νὰ ἐπικαλώμεθα δικαιώματα ὑπὲρ Ἑλλήνων ὑπηκόων. Τῶνόντι, κύριοι, ἀκούων τὸν κ. Ἰακωβάτον ὁμιλοῦντα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἐνόμισα, ὅτι εἶχεν ἐντολήν οὐχὶ παρὰ τοῦ λαοῦ τῆς Κεφαλληνίας, ἀλλὰ παρὰ τῶν τριῶν ἡγεμόνων τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας (χειροκροτήματα ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου), ἢ μᾶλλον παρὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας, οἵτινες ἄν καὶ δὲν ὑπεγράψαν εἰς τὴν συνθήκην ἔσχον ὅμως μεγάλην ἐπίρρειαν εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην σύνταξιν αὐτῆς. Καὶ δὲν ἠρέεσθη ὁ κ. Ἰακωβάτος εἰς ταῦτα, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐνισχύσιν τὸ ἐπιχειρημά του ἔφερε καὶ τὴν οὐδετερότητα. Καὶ δὲν ἡξεύρω τί προτίθεται ἐν τῷ μέλλοντι νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης τῆς οὐδετερότητος τὴν ὁποίαν μετὰ λύπης τὸν ἤκουσα ἀναφέροντα ἐνταῦθα· διότι δὲν δύναται ὁ κ. Ἰακωβάτος νὰ ἀγνοῇ, ὅτι ἡ οὐδετερότης οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἐπιβάλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἐπιβάλλει μόνον εἰς τὰς ξένας δυνάμεις.

Ἄλλὰ, κύριοι, ἀφοῦ ἔθεσα τὴν ἀρχὴν ταύτην, ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐρμηνεύηται ἡ συνθήκη, ἐπειδὴ τὴν συνθήκην ταύτην παρερμήνευσεν ὁ κ. Ἰακωβάτος, ζητῶ

τὴν ἄδειαν νὰ εἶπω ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Τὰ εἶπον καὶ ἄλλοτε, διότι καὶ ἄλλοτε ὁ κ. Ἰακωβάτος ἔκαμε μίαν πρότασιν ὁμοίας φύσεως. Θὰ τὰ ἐπαναλάβω λοιπόν, ἀλλὰ θὰ ἐπαναλάβω πρὸς ἄλλην ὁμήγουριν, διότι τότε ὠμίλου πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν.

Τὸ ἄρθρον τῆς συνθήκης τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ἄρθρον, τὸ ὅποιον δὲν συνετάχθη πρὸς χάριν αὐτῆς, ἀλλὰ πρὸς χάριν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῇ αἰτήσῃ τοῦ προοτάτου τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων, ὅστις ἀπήτησε νὰ τεθῆ εἰς τὸ σχέδιον ἰδιαίτερον ἄρθρον περὶ τῶν προνομίων, τὰ ὅποια οἱ καθολικοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπολαμβάνωσι μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1832 εἶχε γείνει ἰδιαίτερον πρωτόκολλον περὶ τῶν προνομίων, τὰ ὅποια ἤθελον εἰς τὸ ἐξῆς, ἀπολαμβάνει οἱ καθολικοὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Τὸ ἄρθρον τοῦτο, ὅπως ἐπροστάθη ἀρχικῶς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, δὲν ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῶν ἄλλων πληρεξουσίων, ἀλλὰ μετεβλήθη ὀλίγον καὶ μετεβλήθη ἐπὶ τὸ συμφερότερον διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ συμφερότερον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐννοῶ. πᾶν ὅ,τι δὲν ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν ὑποχρεώσεις. Ἐφοῦ ἐτέθη ὁ ὅρος οὗτος καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν ἄλλων πληρεξουσίων, τότε ἐγένετο ἡ παρατήρησις ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, ὅτι γενομένης ἰδιαίτερας μνείας περὶ τῶν καθολικῶν ἐν τῇ συνθήκῃ καὶ μὴ γενομένης περὶ τῶν διαμαρτυρομένων, περὶ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρονται οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀγγλίας, ἐδύνατο νὰ ὑποληφθῆ, ὅτι ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἶχε προνομιοῦχον θέσιν εἰς τὴν Ἐπτάνησον ὡς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους. Τότε ἐπροστάθη νὰ τεθῆ καὶ ἐτέρα παράγραφος περὶ τῶν διαμαρτυρομένων καὶ τοῦτο ἐγένετο δεκτὸν. Ἐπαρουσιάσθη τότε καὶ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσίας, διότι τοῦτο ἐγένετο πρὶν ἐτι φθάσῃ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσίας, τότε, ὁ μόνος ἀν-

τιπρόσωπος Ὁρθοδόξου Κράτους, ἠσθάνθη ἐτι μᾶλλον τὴν ἀνάγκην τὴν ὁποίαν εἶχεν αἰσθανθῆ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας, ὑπολαβών, ὅτι ἡ μοναδικὴ μνεία τῶν καθολικῶν ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς προτιμήσεις ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους· πολλῶ μᾶλλον, ὅταν ἀνεφέροντο εἰς δύο ἄλλα θρησκευάματα, ἐδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὡς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν ὑπάρχει μία θέσις οὐχὶ ἴση, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι θεοπισμένον, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εἶναι καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα· ὅθεν χάριν αὐτῆς ἐθεοπίσθη τοῦτο ἐν τῇ συνθήκῃ. Καὶ ὅταν ἀναγνώσητε προσεκτικῶς τὸ ἄρθρον θὰ ἴδητε, ὅτι περὶ οὐδενὸς ἑτέρου πρόκειται. Οἱ συντάξαντες τὸ ἄρθρον τοῦτο, διὰ νὰ ἦναι θετικώτεροι ἵνα μὴ φαγῆ, ὅτι ἔδιδον περισσότερα τῶν ὅσα εἶχε μία τις θρησκεία, ἀναφέρονται εἰς τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑπτανήσου. Λέγουσιν, ὅτι τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ συνθήκῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦσιν ἤδη δυνάμει τῶν κεφαλαίων τῶνδε τοῦ Συντάγματος τῆς Ἑπτανήσου, θέλουσι διατηρηθῆ· ὡστε ἡ μνεία τοῦ συντάγματος εἶναι περὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐν τῇ συνθήκῃ. Ἐνταῦθα δὲν γίνεται λόγος περὶ κτημάτων ἢ ἑτέρων προνομίων· ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὸ ἄρθρον. «Ἡ μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐνώσις τῆς ἡνωμένης πολιτείας τῶν Ἴονίων νήσων οὐδαμῶς ἀκυρῶνει τὰς ὑπὸ τῆς ὑπαρχούσης νομοθεσίας τῶν νήσων καθιερωμένας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας.» Ἀναφέρουσι τὴν νομοθεσίαν τῆς Ἑπτανήσου, ἵνα δεῖξωσιν, ὅτι δὲν θέλουσι νὰ νευτερίσωσι, θεοπίζοντες περὶ πραγμάτων μελλόντων νὰ διατηρηθῶσι, περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ἐκτὸς τῆς ἀνεξιθρησκείας καὶ τῆς λατρείας, λέγει ὁ κ. Ἰακωβάτος, ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδιοκτησία. Περὶ τούτου εἶναι περιττὸν νὰ δῶσω ἀπάντησιν, διότι ἡ ἐννοια εἶναι καθαρὰ· «ἐπομένως τὰ καθιερωθέντα θρησκευτικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ὑπὸ τοῦ Α' καὶ Ε' κεφαλαίου τοῦ συνταγματι-

κοῦ χάρτου τῆς ἠνωμένης πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἰδίως ἢ ἀναγνώρισις τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐκκλησίας ἐπικρατοῦσης ἐν ταῖς νήσοις.» Ἄν, κύριοι, τὸ θεοπιζόμενον εἶναι διαφορετικόν, ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι δὲν ἠθέλαμεν τὸ δεχθῆ. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἀλληλογραφίας θέλετε ἰδῆ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις οὐδεμίαν διάταξιν ἐδέχθη ἢ ὁποία ἐδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν νήσων ὁμοσπονδιακὸν χαρακτῆρα· «ἢ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς λατρείας ἢ χορηγουμένη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κράτους τῆς προστάτιδος δυνάμεως καὶ ἢ πλήρης ἀνεξιθρησκεία ἢ πρὸς τὰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας ὑποσχεθεῖσα διατηρηθῆσονται καὶ μετὰ τὴν ἔνωσιν ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἰσχύϊ.» Βλέπετε, ὅτι οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ προνομίων κτήματικῶν τῆς ἐκκλησίας.

(Ἰακωβάτος. Ἀναγνώσατε τὸ ἄρθρον 1 καὶ 5 τοῦ συντάγματος).

Ταῦτα ἀναφέρονται καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας καὶ τὴν ἀνεξιθρησκείαν. Ἡ μνεία τοῦ 1 καὶ 5 ἄρθρου ἔχει σκοπὸν περιοριστικόν· δὲν ἐγένετο, ἵνα ἐπεκτείνῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου. Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς συνθήκης εἶναι τοιαύτη, ὥστε οὐδόλως ἐπηρεάζει τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος, ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ μοναστηρίων καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐπιρροὴν εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτῆς. Ἡ συνθήκη ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῶν ξένων δυνάμεων· ὥστε αἱ ξένη δυνάμεις δύνανται νὰ κάμωσι παραστάσεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ὅτι δὲν ἐφαρμόζει τὴν συνθήκην, τότε ὑπάρχει ὑπουργεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῦτο θέλει δώσει τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν.

Καθόσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τὴν ἐποψίν τὴν καθαρῶς Ἑλληνικὴν, ἂν συμφέρη ἢ ὄχι, ἂν ὑπῆρξεν

ἔθιμον τοιοῦτον ἢ ὄχι ἐν Ἐπτανήσῳ, βλέπω τινὰς παρασκευαζομένους διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν νόμων ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ κ. Ἰακωβάτου λεχθέντα δὲν εἶναι ὀρθά· ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχον οὕτως, ὡς τὰ παρίστησεν ὁ κ. Ἰακωβάτος ἡ ἀρχὴ τῆς ἀφομοιώσεως θέλει ἐπικρατήσῃ καὶ θέλει ἐφαρμοσθῇ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἐν Ἐπτανήσῳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅ,τι ἐν τῷ πρώτῳ καὶ δευτέρῳ ἄρθρῳ τοῦ Συντάγματος, διεγράφη, καθότι, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα, δὲν δυνάμεθα ποτὲ νὰ δεχθῶμεν ὁμοσπονδίαν.»

Ἡ τελευταία ἐπὶ τοῦ Ἐπτανησιακοῦ ζητήματος ἀγόρευσις τοῦ Τρικούπη προεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ζερβοῦ ὅστις κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν περὶ ἀφομοιώσεως τῆς Ἐπτανήσου πρὸς τὴν Ἑλλάδα νόμων, ὑπέβαλε πρότασιν καθ' ἣν «Ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἰσχύει ἀνεξαιρέτως καὶ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις καὶ ἐξαρτήμασιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς 1 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1866 ἢ δὲ Ἰόνιος νομοθεσία καταργεῖται αὐτοδικαίως τὴν 31 Μαρτίου 1865.»

«Ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας βουλευτὴς Οἰτύλλου (1) —εἶπεν ὁ Τρικούπης— ὠμίλησε περὶ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Ζερβοῦ καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ Βουλὴ δύναται νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν ταύτην καὶ κατόπιν σκεπτόμεθα περὶ τῶν ἐξαιρέσεων, τὰς ὁποίας τυχὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην. Οὕτως ὅμως ὁ ἀξιότιμος προαγορεύσας δὲν πράττει ἄλλο ἢ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιτροπῆς· διότι τί λέγει ἢ ἐπιτροπὴ ἐν ἄρθρῳ πρώτῳ; ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐφαρμόζεται εἰς τὴν Ἐπτανήσον καὶ ὅλη ἡ τῆς Ἐπτανήσου καταργεῖται, ἀλλὰ θέλουν ὑπάρξει μερικαὶ τινες ἐξαιρέσεις.

(Ζερβός. Τί εἶναι τὸ ἀ λ λ ἄ τοῦτο;)

Τὸ ἀ λ λ ἄ τοῦτο δὲν τὸ δέχεται ὁ κ. Ζερβός, τὸ δέχεται ὅμως ὁ κ. Μαυρομιχάλης. Δὲν βλέπω κατὰ τί διαφέρομεν.

(1). Α. Μαυρομιχάλης.

Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν τὴν γνώμην τοῦ κ. Μαυρομιχάλη, ὡς σύμφωνον μὲ τὴν ἡμετέραν καὶ ἄς ἐξετάσωμεν τὴν γνώμην τοῦ κ. Ζερβοῦ, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ψηφίσωμέν τινας ἐξαιρέσεις ἢ ὄχι. Ὁ κ. Ζερβὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως· ὡς πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως ἐπειδὴ εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι μέλος αὐτῆς καὶ ἂν δὲν ἦμην, πάλιν θὰ ἦμην ἀρμόδιος νὰ φέρω γνώμην. Ἡ ἀπόφασις τῆς Συνελεύσεως ἦτο ἀντίθετος τῆς προτάσεως τοῦ κ. Ζερβοῦ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, διότι ἡ Συνέλευσις ἀπεφάσισε πλήρη ἀφομοίωσιν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξαιρέσεις. Δὲν ἐπρόφθασε δὲ νὰ ψηφίσῃ τὰς ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀρχὴν τῶν ἐξαιρέσεων· τοῦτο ἔκαμεν ἡ Συνέλευσις. Ἄλλ' ἐλπίζετε, ψηφίζοντες τοῦτο καὶ ὑμεῖς νὰ φέρητε εἰς πέρας τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡ Συνέλευσις δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ : Ἡ ἐπιτροπὴ, κύριοι, εἰς τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἐφθασε μετὰ ἐνδελεχῆ μελέτην τῆς Ἑπτανησιακῆς νομοθεσίας· εὗρομεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ θεσμοί, τοὺς ὁποίους καὶ ἡμεῖς ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, παραδείγματός χάριν οἱ περιορισμοὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνακρίσεως, τὸ περὶ συμβολαιογράφων κλπ. Ὡς πρὸς τοὺς θεσμοὺς τούτους εἶπομεν, ὅτι, ἀφοῦ πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία, πρέπει νὰ βελτιωθῇ καὶ νὰ παραδεχθῶμεν τὰ καλῶς ἔχοντα ἐκ τοῦ Ἑπτανησιακοῦ νόμου καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην τροποποίησιν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν. Ὑπάρχουν καὶ ἕτερα πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐθεωρήσαμεν καλῶς ἔχοντα, π. χ. τοιαῦτα ζητήματα εἶναι τὰ τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος· εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ὡς πρὸς τὰς ἀστικὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν ὑπάρχει διαφορὰ τις, ὡς πρὸς τὰ ἐνταῦθα κείμενα, διότι τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι ζήτημα καθαρῶς Ἑπτανησιακόν, ὅπερ δὲν παρουσιάζεται καὶ ἐνταῦθα· ὡς ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ ἀστικὸς Κώδιξ περιέχει διατάξεις, τὰς ὁποίας οἱ Ἑλληνικοὶ νόμοι δὲν περιέχουν. Ἄφοῦ, κύριοι,

είναι γνωστόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον σύστημα τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας ἐν Ἑλλάδι εἶναι προσωρινόν, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἤρχισε νὰ μεταβάλληται καὶ ἐπεψηφίσθησαν ἤδη τινὰ κεφάλαια τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος, ἡ ἐπιτροπὴ ἐνόμισεν, ὅτι ἐνῶ δὲν ὑπάρχει προπαρασκευασμένος ὁ ὀριστικὸς νόμος ὄλου τοῦ Κράτους, ἦτο ὄλως ἀτοπον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν Ἑπτανήσῳ σύστημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ καταργηθῇ καὶ τὸ ὁποῖον δὲν προβλέπει περὶ τοσοῦτον σπουδαίου ζητήματος, ὁποῖον εἶναι τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα τῆς Ἑπτανήσου. Καὶ διὰ τοῦτο εἶπομεν, ὄχι νὰ γίνουιν ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ ν' ἀναβληθῇ ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις ἕως ὅτου ψηφίσῃ ἡ Βουλὴ τὸν ὀριστικὸν ἀστικὸν νόμον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν τὴν μεταβολὴν ταύτην, εἶπομεν νὰ μείνῃ τὸ πρᾶγμα, ὡς ἔχει.

(Κωνσταντᾶς. Ὁ ἀστικὸς Κώδιξ τῆς Ἑπτανήσου περιέχει διατάξεις τῆς πολιτικῆς δικονομίας τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸν Ἰόνιον Κώδικα, καθὼς ἠξεύρετε, ὑπάρχουσιν δικονομικαὶ διατάξεις, ἀφορῶσαι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐλαίων καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα, τὴν προσωποκράτησιν. Ταῦτα θὰ μείνουιν.)

Κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ὅλα τὰ νομοθετήματα ἐν Ἑλλάδι περὶ ἀστικοῦ Κώδικος θέλουιν ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν Ἑπτανήσον· περὶ ὧν δὲ δὲν ὑπάρχει εἰδικὴ νομοθεσία ἐν Ἑλλάδι, αὐτὰ μένουιν, διότι ἡ ἐπιτροπὴ ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι ἀδικον νὰ προσδιορισθῇ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον εἰς τὴν Ἑπτανήσον, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι προσωρινόν διὰ τὴν Ἑλλάδα. Λέγω λοιπὸν πρὸς τὸν κ. Κωνσταντᾶν, ὅτι ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα, θὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ εἰς τῆς Ἑπτανήσον ἐκτὸς τῶν ἀγροληψιῶν. Ὑπάρχουσιν τινὰ ζητήματα συνδεόμενα μετὰ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ καταργηθῶσι χωρὶς νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ αντικαταστάσεως, τούτου ἕνεκα καὶ ὁ ἴδιος κ. Κωνσταντᾶς εἰς τὴν πρότασιν τῆς ἀφομοιώσεως πολὺ δικαίως ἔκαμεν ἐξαίρεσιν τοῦ ἀστικοῦ Κώδικος. Ἠννόησε, βεβαίως, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ἐντὸς ἐνὸς νόμου νὰ λυθῇ

τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα. Ὑπάρχωσι, κύριοι, καὶ ἄλλα ζητήματα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἀνάγκη νὰ γίνουιν ἐξαιρέσεις, καὶ ὡς πρὸς ταῦτα ἐδέχθημεν ἐξαιρέσεις. Ἐχομεν τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ἣτις ζητεῖ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀφομοιώσεως τῆς φορολογίας, στηρίζουσα τοῦτο ἐπὶ τοῦ λόγου, ὅτι εἶναι ἀνάγκη γὰρ συστηθῶσι πρῶτον αἱ δημοτικαὶ ἀρχαί, δι' ὧν θὰ ἐφαρμοσθῆ. Ἀλλὰ καὶ ἡ μειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς καὶ αὐτὴ νομίζει, ὅτι ἐξαιρέσεις τινὲς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνωσι καὶ ἰδοῦ ποταί· ἡ μειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς, φρονεῖ, ὅτι θὰ ἦτο ἀτοπον νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν Ἑπτάνησον τὸ σύστημα τῆς φορολογίας τῶν δημητριακῶν καρπῶν, διότι ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην, ὅτι ὁ φόρος οὗτος πρέπει νὰ τροποποιηθῆ. Ἡ πλειονοψηφία φρονεῖ, ὅτι πρέπει εἰς τὰς προσεχεῖς συνεδριάσεις νὰ ψηφισθῆ νόμος περὶ δημητριακῶν καρπῶν, αὐτὴ εἶναι ἡ κύριωτέρα ἐξαιρέσις. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι πολλαὶ πολὺ μικροτέρου λόγου ἄξια εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχιερέων ἡ πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ἐνόμισεν, ὅτι θὰ εἶναι ἐπιθυμητότερον καὶ καλλίτερον νὰ μένωσι τὰ πράγματα, ὅπως ἔχουσιν, ἕως οὗ ψηφισθῆ εἰς νόμος, ὅστις νὰ κανονίξῃ ἀπὸ κοινοῦ καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν Ἑπτάνησον, τί πρέπει νὰ γίνεσθαι, ἡ μειονοψηφία φρονεῖ, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ ψήφισις τοῦ νέου τούτου νόμου, ὥστε νὰ τελειώσῃ καὶ αὐτό. Ἴδου δύο ἀντικείμενα, τὸ τῆς φορολογίας καὶ τοῦ ἀστικοῦ νόμου, διὰ τὰ ὁποῖα φρονεῖ ἡ ἐπιτροπὴ, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐξαιρέσις· ὅταν δὲ καὶ ὑμεῖς νομίσετε, ὅτι εἶναι ἀνήγκη νὰ ὑπάρχωσιν αὐταὶ αἱ ἐξαιρέσεις, τότε πρέπει νὰ δεχθῆτε τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἀφομοιώσεως, ὡς ὑπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866

Ο ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Τὰ αἷτια τῆς ἐπαναστάσεως. — Κάθοδος ἐθελόντων — Λί ἀπαρ-
χαι τοῦ ἀγῶνος. — Ζυμβρακάκης καὶ Κορωναῖος — Ἡ μάχη
τοῦ Ἀβδοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Μύρωνος. — Ἡ Ἀντίταξις
τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν
Εὐρώπῃ. — Μουσταφᾶς καὶ Ὀμέρ — Ἀλῆ πασᾶς.

Τὴν 20 Ἰουλίου 1866 ἐνῶ τὰ πράγματα τῆς ἐπισήμου
καὶ ἐλευθέρας Βουλγαρίας δὲν εἶχον ἐτι προσλάβει τὴν τάξιν
καὶ τὴν ἡσυχίαν ἣτις χαρακτηρίζει τὰς παγιωθείσας ἤδη καὶ
εὐνομούμενας πολιτείας καὶ ἐνῶ οἱ κίνδυνοι ἐκ τῆς ἐξεγέρ-
σεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶχον ἀποσοβηθῆ διακοί-
νωσις τῆς ἐπιτροπῆς τῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης ἀπευ-
θυνθεῖσα πρὸς τὰς δυνάμεις ἀνήγγελεν ὡς Γενικὴ συνέλευσις
τῶν Κρητῶν ὅτι οἱ νησιῶται ἀπεφάσιζον νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα
διὰ ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν Τούρκων οἵτινες κατὰ τὸ σῶνθητες
ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς στάσεως, ὀδηγούμενοι καὶ ἐμ-
πνεόμενοι ὑπὸ τοῦ αἰμοχαροῦς Ἰσμαήλ εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς
παντὸς εἶδους σφαγὰς καὶ κακουργήματα.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ
Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῶν κυβερνήσεων τῆς ἐποχῆς ἐκεί-

νης ὡν μέλος διετέλεσεν ὁ Χαρ. Τρικούπης ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, ἀνάγκη κεφαλαιωδῶς νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν αἱματηροτάτην ἐκείνην ἐπανάστασιν ἣτις ἐπέπρωτο δυστυχῶς νὰ τελειώσῃ χωρὶς νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ πολυπαθὴς μεγαλόνησος.

Βαλκ Κατὰ τὰ τρία ἔτη καθ' ἃ ἐξηκολούθησε τὸ αἱματηρὸν ἐκεῖνο δράμα εἰς τὴν νῆσον ἐξετυλίχθησαν φοβεραὶ σκηναὶ καὶ πρωτοφανεῖς ὤμοτητες, ἐξ ὧν ἀπὸ τῶν θεωμένων τὴν φοβερὰν ἐκείνην κατάστασιν ἡ Ἑλλάς πρὸ πάντων ἀπέμεινεν ἀκίνητος ἀνίκανος νὰ βοηθήσῃ τὸ κίνημα καὶ ἀδύνατος ἀκόμη ὅπως ἐν ἀνάγκῃ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἀκόμη καὶ ἐπιφόβου Τουρκίας, ἐστερημένη στρατοῦ καὶ στόλου ἀξιωμαχοῦ, συγχρόνως δὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸ κράτος ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν.

Μετὰ τὴν ἐπίσημον ἀνακύρυσιν τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν Κρητῶν πληρεξουσίων προσέδρασαν οὗτοι εἰς τὴν ἀνακήρυσιν τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῆς ὁποίας τὴν σημαίαν ὑψωσαν καθ' ὅλην τὴν νῆσον. Εὐθὺς τότε ἤρχισαν ἡ ἀποστολὴ πολλῶν πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν συγχρόνως δὲ ἐθελονταὶ ἤρχισαν κατερχόμεναι ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἀλλαχόθεν καὶ κατάλογοι εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν ἀγῶνων ἠνοιχθησαν. Τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως εἶχε δοθῆ πλέον καὶ οἱ Κρητες προσεπάθουν νὰ παρασκευασθῶσιν ὅσον ἠδύναντο καλλίτερον καὶ οἱ Τούρκοι συνεκέντρουν τὰς δυνάμεις των ὅτε εἰς θέσιν τινα τοῦ Σελίνου Τούρκοι πολυάριθμοι προσέβαλον τὸν ὀπλαρχηγὸν Κριάρην, ἕνα τῶν κυριωτέρων καὶ ἐπιφοδοτέρων ἀρχηγῶν τοῦ κινήματος.

Ἡ εἶδησις τῆς προσβολῆς διαδοθεῖσα συνεκέντρωσεν ἐν τάχει εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο πολυάριθμα ἐπαναστατικὰ στίφη καὶ τοιουτοτρόπως ἡ ἐπανάστασις ἐπεξετάθη καὶ ἐγενικεύθη. Διότι αἱ ἀψιμαχίαι τοῦ Σελίνου δὲν ἐπέφερον μεγάλας ζη-

μίας, καὶ οἱ Τούρκοι ἐπιθυμοῦντες κατὰ τὸ σύστημά των νὰ καταπνίξωσι τὸ κίνημα ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει του μετεχειρίσθησαν πάντα τὰ μέσα. Οὕτω στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τὸν Σαχὶν πασσᾶν προσεπάθησε νὰ καταλάβῃ τὸν Ἀποκόρωνα καὶ νὰ κόψῃ τὴν συγκοινωνίαν Ρεθύμνου καὶ Κυδωνιῶν προσβλήθεις ὁμως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πολιορκηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ κατηχομημένος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ Χανία. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα νέα συμπλοκὴ συνήφθη κατὰ τὴν Μαλάξαν εἰς ἣν ἔλαβον μέρος τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα ὑπὸ τὸν Βογιατζόγλου, Πετρίτσην καὶ Τριτάκην καίτοι δὲ διήρκεσεν ἀρκετὸν καὶ μάλιστα ἐφαίνετο ὅτι θὰ εἶχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα, οὐχ ἤττον ἐτελείωσεν ἄνευ ἐνδιαφέροντος φονευθέντων ἑκατέρωθεν ὀλίγων.

Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἤρχισαν τὰς δηώσεις καὶ τὰς καταστροφὰς τῶν χωριῶν. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἄγων πολυάριθμον σῶμα στρατοῦ κατέστρεψεν ἐξ ὀλοκλήρου τοὺς Λάκκους ἠτοιμάζετο δὲ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του καὶ εἰς τὰ περίε χωρία ὅτε κατέφθασαν ἐξ Ἀθηνῶν ἐθελονταὶ ὑπὸ δύο ἀξιωματικούς τοῦ ἀλληνικοῦ στρατοῦ τοὺς γενναίους Πάνον Κορωναῖον καὶ Ι. Ζυμβρακάκην καὶ τοὺς κατώτερου ἀξιωματικούς Α. Πραϊδην, Θ. Μάνον, Δ. Σέκερην Ν. Νικολαΐδην καὶ τινὰς ἀνθυπασπιστάς. Διὰ τῶν νέων ἐπικουριῶν αὐτῶν ἀπετελέσθη σῶμα περιλαμβάνον ἑξακοσίους ἄνδρας οἵτινες παρετάχθησαν εἰς τὸ Βαρέ, κατ' αὐτῶν δὲ ἐπλήθε τότε ὁ Μουσταφᾶς ἄγων 10 χιλ. ἄνδρας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ὑπῆρξε ἀτυχὲς διὰ τὸ χριστιανικὸν στράτευμα· ἐπίλεκτοι ἄνδρες αὐτοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι, ἐξ ἄλλου ὁμως θαύματα ἀληθοῦς ἀνδρείας συνετελέσθησαν εἰς τὰ ὅποια διαγωνίσθησαν καὶ οἱ ὄρεοῖδιοι καὶ πολεμικοὶ Κρήτες, ἀλλὰ καὶ οἱ νεαροὶ καὶ ἄπειροι γενναῖοι ὁμως καὶ ἐνθουσιώδεις ἀξιωματικοὶ τῶν ἐθελοντῶν.

Ἐνῶ τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῶν ἐχθροπραξιῶν κατὰ

τὸ δυτικὸν μέρος τῆς νήσου εἰς τὰ Ἀνατολικά συνεχεντροῦντο τὰ στρατεύματα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ συνταγματάρχου Πάνου Κορωναίου. Τὰ σώματα ταῦτα ὑπῆρξαν γενικῶς εὐτυχέστερα. Ἀλλεπάλληλοι ἐπιτυχίαι ἐνεθάρρουναν τοὺς ἐπαναστάτας, δὺν δὲ μάχαι ἢ τοῦ Ἀγίου Μύρωνος καὶ τοῦ Ἀβδοῦ καρδηθεῖσαι μὲ λαμπρὰν μάλιστα ἐπιτυχίαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπτέρωσαν τὸ φρόνημα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐνέπλησαν θάρρους τοὺς ἀποθαρρυνθέντας ἐκ τῆς ἀτυχίας τοῦ Βαφί.

Δυστυχῶς ὡς ἀντισηκώματι τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, ἐπῆλθεν ἀπροσδόκητος ἢ φοδερὰ καταστροφή τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Εἰς τὸ μοναστήριον τοῦτο κατέφυγον ὑπερεξακόσια γυναϊκόπαιδα καὶ διακόσιοι μαχηταὶ ὑπὸ τὸν γενναῖον Δημακοπουλον ἀνέμενον δ' ἐκεῖ τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν ν' ἀσφαλίσωσι τὴν ὑποχώρησίν των, ὅτε ὁ Μουσταφᾶς μαθὼν τὸ καταφύγιον ἐκεῖνο ἔσπευσε καὶ τὸ περιεκύκλωσε. Ἡ γενναία τοῦ μοναστηρίου φρουρὰ ἀπέκρουσεν τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὴν ὁποίαν διηγωνίσθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ ὑπὸ τὸν ἡγούμενον Γαβριήλ, ἐπὶ τέλους ὁμῶς βεβαιωθείσα περὶ τοῦ κινδύνου τοῦ ἀναποφεύκτου ἀπεφόρισε ν' ἀποθάνῃ γενναίως διὰ νὰ μὴ παραδώσῃ τὸ μοναστήριον. Καθ' ἣν λοιπὸν στιγμήν οἱ Τούρκοι διαρρήξαντες τὰ τεῖχη εἰσῆρχοντο διὰ τοῦ ρήγματος κατὰ πλήθη εἰς τὴν μονὴν καὶ ἀλλαλάζοντες ἤτοιμάζοντο νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν σφαγὴν ὃ ἡγούμενος Γαβριήλ κατελθὼν εἰς τὸ ὑπόγειον ὅπου ἦτο ἡ πυριτιδαποθήκη ἔθηκε διὰ δαυλοῦ πῦρ καὶ τὸ γηραιὸν μοναστήριον ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα καλυπτον ὑπὸ τὰ ἐρείπιά του τοὺς ἐγκλείστους ὄλους καὶ πολυαριθμούς Τούρκους.

Ἡ ἥρωϊκὴ αὐτὴ ἀνατίναξις τοῦ μοναστηρίου ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ κινηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώ-

πης καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ζωηρόταται δὲ νὰ ἐκδηλωθῶσι συμπάθειαι ὑπὲρ τῆς ἠρωϊκῆς νήσου. Πολυάριθμοι ξένοι ἐθελονταὶ κατῆλθον εἰς τὴν Κρήτην, γάλλοι καὶ ἰταλοὶ καὶ ἐνέβαλον νέαν ζωὴν εἰς τοὺς ἀκαταβλήτους ἐπαναστάτας τοὺς ὁποίους ἡ τύχη ἠὺνόει εἰς τὰς μικρὰς τῶν συμπλοκὰς ὅπου οἱ Τούρκοι ἄφιναν καθ' ἑκάστην οὐχὶ ὀλίγους νεκρούς. Ἐφηρμόσθη δὲ τότε ὑπὸ τῶν μικρῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων σύστημα ἀληθοῦς καταδιώξεως κατὰ τοῦ μεγάλου ἐχθρικοῦ στρατοῦ, τὸ ὅποιον ὑποδοθηούμενον καὶ ὑπὸ τοῦ δριμυτάτου χειμῶνος ἐπέφερον ἐνοχλητικώτατα διὰ τοὺς Τούρκους ἀποτελέσματα, συγχρόνως δὲ διετήρει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις ἄλλως ἔνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν μέσων ἰδίως ὅμως ἔνεκα τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων τῶν προξένων δυνάμεων τινῶν, ἔτρεχε σοβαρὸν κίνδυνον. Διότι ἀληθῶς οἱ πρόξενοι καὶ ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως καὶ ἐκ δόσεως ὅμως ὑστεροβουλίας—ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη—παρεῖχον πάντα τὰ μέσα καὶ πραγματικὴν προστασίαν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ὑποταχθῶσιν ἢ νὰ φύγωσιν· ἡ τοιαύτη δὲ ἀσφάλεια ἀντιτιθεμένη εἰς τὰς φοβερὰς καὶ ἀνηκούστους ἀπανθρωπίας εἰς τὰς ὁποίας ἐξετρέπετο ὁ τουρκικὸς στρατὸς κατὰ τῶν ἀπροστατεύτων γυναικοπαίδων τῶν ἐπαναστατῶν ἠδύνστο νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ τῆς ἂν μὴ γενναίως ἐνεθαρρύνοντο οἱ ἐπαναστάται καὶ ἐκ τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν καὶ ἐκ τοῦ ἐμφύτου πόθου τῶν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἦλθε δὲ ν' ἀναπτέρωσῃ τὸ φρόνημα καὶ ἄλλη εὐτυχῆς σύμπτωσις ἢ μάχη τῶν Ἀμπελακίων καθ' ἣν τὸ ἔδαφος ἐκάλυψαν τετρακόσια τουρκικὰ πτώματα ἐνῶ ὁ ὑπὸ τὸν Κορίωναϊον ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἀπώλεσε δέκα μόνον γενναίους μαχητάς.

Τὴν μάχην ταύτην ἠκολούθησαν ἀλλεπάλληλοι ἀψιμαχίαι μικραὶ μὲν ἀλλ' ἐπιφέρουσαι σημαντικώτατας ἐκάστοτε ἀπώλειας εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ νέος πεμφθεὶς στρατηγὸς

Ὁμέρ πασσαῖς Οὐγγρος τὴν καταγωγὴν καὶ ἐξωμότης Τούρκος, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ὑποπεσόντος εἰς δυσμένειαν Μουσταφᾶ, δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος εἰς τὰς προσπάθειάς του. Μολονότι πρὸ πολλοῦ ὑποδειχθεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Μουσταφᾶ, καὶ ἐπομένως λαβὼν τὸν καιρὸν νὰ καταστρώσῃ τὰ σχέδιά του, συγχρόνως δὲ διαθέτων καὶ τὰς στρατιωτικὰς του γνώσεις αἵτινες δὲν ἦσαν εὐκαταφρόνητοι, εὐρέθη ὅμως ἐξ ἀρχῆς εἰς λίαν δυσάρεστον θέσιν Διότι εὐφυέστερος τῶν Τούρκων στρατηγῶν ἀπεφάσισε ν' ἀφήσῃ τὸ σύστημα τῶν δηώσεων καὶ τῶν ἐμπρησμῶν, σύστημα τὸ ὁποῖον εἴλκευεν ὑπὲρ τῶν νησιωτῶν τὰς συμπαιθείας τῆς Εὐρώπης, ὡς ἀδικουμένων, καὶ νὰ προσβάλῃ κατ' εὐθείαν τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τὰ ὁποῖα ἀπ' ἄκρου νὰ ἐξολοθρεύσῃ. Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο ὅσον κατ' ἀρχὰς τὴν ὑπέθεσεν ὁ Ὁμέρ εὐκόλος. Οἱ ἐπαναστάται ἠκολούθουν κατὰ πόδας τὸ πυκνὸν τοῦ στρατεύματος καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν μαχόμενοι ἐδεκάτιζον τοὺς Τούρκους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο ἐπίσης εὐκόλως νὰ ἐκτυλιχθῶσιν εἰς τὰ στενὰ καὶ δύσβατα ἐκεῖνα μέρη.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὅμως ὠγκοῦτο καταπληκτικῶς καθ' ἐκάστην ἐνῶ οἱ ἐπαναστάται ἀπέμενον οἱ αὐτοὶ ἀραιούμενοι μάλιστα ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρός ἢ τῶν ἀναφυομένων δυσαρρεκειῶν· ἐπόμενον ἦτο λοιπὸν συχναὶ ὑποχωρήσεις νὰ συμβαίνωσιν αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀπέβαινον πάντοτε ἐπιζήμιοι εἰς τοὺς Τούρκους. Τοιαῦται ὑποχωρήσεις ἐγένοντο παρὰ τὴν Κάρπην καὶ τὸ Λασιθίον, ἀργότερα δὲ εἰς τὸ ὄροπέδιον Ἀσκύφου, καὶ εἰς ἄλλα μέρη μετὰ μικρὰς τινὰς ἀψιμαχίας εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἐπαναστάται ἐπετέλεσαν πραγματικὰ θαύματα, ἰδίως ἂν ὑπολογισθῇ ὅτι ἀπέναντι 27 χιλιάδων τακτικῶν Τούρκων οἱ παρατασσόμενοι ἐπαναστάται δὲν ὑπερέβαινον τοὺς χίλιους.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἀποτέλεσμα τῶν διαρκῶν αὐτῶν

ἀψιμαχιῶν· δὲν ἦτο βεβαίως ἢ κατ' ὀλίγας δεκάδας ἀνδρῶν ἐλάττωσις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ὅσον ἢ διαρκῆς συντήρησις τῆς Κρήτης ἐν ἐπαναστάσει. Τὸ σχέδιον τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῆς ἀποστελλομένων ἀρχηγῶν δὲν ἦτο ν' ἀποδειχθῇ ὅ,τι ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς δύναται νὰ καταβάλῃ τὰ ἐπαναστατικὰ σίφη. Ἡ Τουρκία εὐφυῶς ἀναγνώριζε ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ προσεπάθη νὰ δώσῃ ἄλλην τροπὴν εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα. Ἐπεδίδeto λοιπὸν νὰ πείσῃ τὴν Εὐρώπην ὀλόκληρον ὅτι Κρητικὸν ζήτημα δὲν ὑφίστατο, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δοθῇ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐπαναστάσεως εἰς μονομερῆ ἐξέγερσιν ἐπαναστατημένων σιφῶν. « Ἡ προσπάθεια αὐτῆ τῆς Πύλης—γράφει ὁ Emile Bertrand—εὕρισκεν ἐννοεῖται εὐκόλως τοὺς ἐν Εὐρώπῃ πιστευτάς, τόσοον μᾶλλον καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν ὅτι φύλλα εἰδικῶς σχεδὸν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ταμείου συντηρούμενα, διεσάλπιζον τὰς τουρκικὰς ἐπιτυχίας εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἑλλάδος κάθοδος τῶν ἐθελοντῶν δὲν ἐδικαιοῦτο κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον ἀντικείμενον πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἢ τουρκόφωνοι « Ἐφημερίς τῶν Ἀλπεων » ἐβεβαίουν τὸν κόσμον ὅτι εἶχον κατέλθῃ πάλιν εἰς τὴν Κρήτην διάφοροι ἐγκληματαῖοι καὶ φυγόδικοι, ἀδυνατοῦντες νὰ ζήσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ἀποδιωκόμενοι ὑπ' αὐτῆς, καταφεύγοντες δὲ εἰς τὴν Κρήτην ὅπου ἐσκέπτοντο νὰ ἐπιδεσθῶσιν εἰς τὴν ληστείαν καὶ τὴν διαρπαγὴν. » Εὐτυχῶς αἱ κωμικαὶ καὶ μικροπόνηροι αὐταὶ ἀναγγέλαι τῆς Πύλης δὲν ἐτελεσοφύρουσαν ὅσον ἐκείνη ἠλπίζεν ὁ ἐπαναστατικὸς δὲ κρατὴρ ἐξηκολούθη ἀναπέμπων φλόγας οἵτινες ἐφώτιζον τὰ εἰς τὴν μεγαλόνησον συντελούμενα αἱματηρὰ δράματα.

Καὶ αἱ μυστικαὶ δὲ ἐνέργειαι τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως—δὲν εἰσῆλθομεν ἀκόμη εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δρασίαν τῆς κυβερνήσεως—ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν τουρκικῶν

ἢ τουρκοφρόνων φύλλων κατ' ἀναλογίαν πρὸς τ' ἀνωτέρω ἐπίσης κωμικῶς.

« Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις—ἐγραφεν ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τοῦ Ἐλευθέρου Τύπου—ἐν τῇ ἐνθαρρύνσει τῆς Κρητικῆς ἀνταρσίας διατρέφει τὴν μωρὰν ἐλπίδα τῆς ὑποκινήσεως γενικωτέρων ταραχῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ ἐπαιρῶμενοι διὰ τὴν καταγωγὴν των, ἀνίκανοι καθ' ἑαυτοὺς ν' ἀναλάβωσιν ἀγῶνα πρὸς τὴν Τουρκίαν, εὐχαριστοῦνται νὰ τῇ παρέχῃσι πράγματα ἀκριδῶς ὅπως μοχθηρὰ καὶ κακοανατεθραμμένα παιδιὰ πειράζουσι τὴν οὐρὰν τοῦ ὄνου τοῦ γείτονος διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν αὐτόν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Τουρκία δὲν παίζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως δὲν παίζει ποτέ. Ἦρκεσεν ἡ ἀποστολὴ ὀλιγίστου τακτικοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διὰ νὰ καταπιγῇ κίνημα τὸ ὅποῖον ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐξεγέρσεως δῆθεν πατριωτικῶν αἰσθημάτων κρύπτει ἀπλούστατα ἀρπακτικὰς καὶ κακοῦθεις διαθέσεις ».

Τὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἀναφέρουν ἂν ὁ εὐσυνείδητος αὐτὸς ἀνταποκριτὴς ἐξωρίσθη ἐξ Ἀθηνῶν ἢ ἀπηγγονίσθη. Το βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ὁ μόνος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μισθωτὸς ἐν μέσασι Ἀθήναις τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὅμοια δὲ δημοσιεύματα ἐβλεπον συχνότατα τὸ φῶς ἐν Εὐρώπῃ.

Ἐνῶ εἰς τοιαύτην εὐρίσκοντο κατάστασιν τὰ πράγματα τῆς Κρήτης κατὰ ξηρὰν κατὰ θάλασσαν ἀληθεῖς θρίαμβοι ἐτελοῦντο. Μεθ' ὅλον τὸν στενώτατον ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων ὑπὸ τῶν σωζομένων ἀκόμη τότε λειψάνων τοῦ τουρκοῦ στόλου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κυβερνώμενα ὑπὸ ἀτρομήτους πλοιάρχους διέσπων τὴν τουρκικὴν ζώνην καὶ ἐτροφοδότην τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ἐπρομήθευον αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα πολεμοφόδια. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης καὶ τὸ θάρρος μετὰ τοῦ ὁποῖου τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, τὸ « Πανελλήνιον » καὶ τὸ « Ἀρ-

κάδι» διέσπων τούς αποκλεισμούς καὶ κατώρθωναν νὰ διαφεύγουν τὰς καταδιώξεις ὥστε ἐνέπλησαν φρίκης τούς Τούρκους οἵτινες ἄδυνατοῦντες νὰ πιστεύσωσι τοιαύτην ἐπιδεξιότητα καὶ κρίνοντες ἐκ τῶν ἰδίων των ναυτικῶν τούς θαλασσινοὺς τοῦ Αἰγαίου, ἀπέδιδον ὑπερφυσικὴν τινα χάριν εἰς τὰ δύο πλοῖα καὶ ἠδυνάτουσαν νὰ πιστεύσουν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ διευθύνονται ὑπὸ ἀνθρώπων μὲ ὁσῶ καὶ σάρκας.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Πύλη βλέπουσα ὅτι τὰ πράγματα οὐδὲως καθησύχαζον τούναντίον δὲ ἡ ἐξέγερσις τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Εὐρώπῃ ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων νησιωτῶν ἀνωρθοῦτο ἀπειλητικὴ ἐξ ἄλλου δὲ πιεζομένη ὑπὸ τῆς Ρωσσίας ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν Κρήτην ὄχι πλέον καλὸν στρατηγὸν ἀλλ' ἐπιτήδειον διπλωμάτην καὶ ὡς τοιοῦτος ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν ταύτην ὁ διάσημος Ἀαλῆς ὁ ἰκανώτερος τῆς αὐτοκρατορίας πολιτικός, αὐτὸς ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ὠφείλετο ἡ προσέγγισις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Αἱ διαταγαὶ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ Ἀαλῆς ἦσαν ἀντίθετοι τῶν διαταγῶν τοῦ Ὁμέρ καὶ τοῦ Μουσταφᾶ. Ὁ Μέγας Βεζύρης, τὴν φορὰν ταύτην ἐφερε προτάσεις συνεννοήσεως, μέλις δὲ ἀποδιβάσθεις κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τεσσαράκονθήμερον ἀνακωχὴν. (1)

(1) Κατωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς κυβερνητικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος θέλομεν ἰδῆ πῶς κατορθώθη νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ἡ μικρὰ αὐτὴ ἀνακωχὴ ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν οἵτινες κατ' ἀρχὰς δὲν ἤθελον ν' ἀκούσωσι τίποτε. Ἐπιτήδειος ὅμως ἐκθέτομεν πρῶτον ἐν πάσῃ τῇ δυνατῇ συντομίᾳ τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα διὰ νὰ ἐκτυλιξώμεν κατόπιν τὴν ὁρᾶσιν τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τοῦ Τρικούπη τῶν δύο ἀνδρῶν εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀφιερῶθη πᾶσα ἐλπίς ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ἀρχοῦμεθα μόνον ἐνταῦθα νὰ εἰπώμεν ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ὅπως ἕως τῶρα ἀφηγήθημεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐπαυσε ἐπιτηδεῖως ἐνθαρρύνουσα τὸ κίνημα, σχεδὸν δὲ ἐλευθέρως ἐφυγον ἐξ Ἀθηνῶν οἱ ἐθελονταὶ

Ὁ Ἄαλῃ ἐπιτυχῶν τὴν τεσσαρακονθήμερον ἀνακοχὴν ἤρ-
 χισε νὰ θέτῃ εἰς ἐνέργειαν ὅλα τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς Τουρ-
 κικῆς μικροπολιτικῆς, τῆς σκοπὸν ἐχοῦσης πάντοτε νὰ κερ-
 δίζῃ καιρὸν καὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ ἀναβολάς. Ἐπρότεινε λοι-
 πὸν νὰ συγκληθῇ συνέλευσις ἢ ὁποία νὰ διατυπώσῃ τὰ Κρη-
 τικὰ αἰτήματα, ἀλλ' ἡ πρότασις ἐκείνη ἀπερρίφθη, τῶν ἐπα-
 ναστατῶν ἰδίως ἐνισχυομένων εἰς τὴν ἄρνησίν των ταύτην
 ἐξ Ἀθηναίων. Διότι δικαίως οἱ ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ἐξακολού-
 θησιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν καταφανῆ ἤδη μετατροπὴν
 τοῦ δημοσίου φρονήματος ἐν Εὐρώπῃ, ἐστήριζον πολλὰς ἐλ-
 πίδας καὶ ἦλθε στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν πολιτικὴ καὶ λαὸς
 ἐνόμισαν ὅτι ἡ Κρήτη ἠδύνατο πλέον νὰ θεωρηθῇ ἐλευθέρα.
 Αἱ ἐλπίδες μάλιστα αὗται μεγαλοποιοῦμεναι ὑπὸ τοῦ λαοῦ
 καὶ τῶν αἰσιοδοξῶν κατέληγον εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ αὐ-
 τῶν τῶν ἐπεφυλακτικωτέρων καὶ ἐνεθουσίαζον καὶ λαὸν καὶ
 ἐπαναστάτας οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ὑπὸ τὰς ἀόριστους ἐκείνας
 ἐνθαρρύνσεις ἐκούπτοντο πραγματικαὶ καὶ οὐσιαστικαὶ ὑπο-
 σχέςεις ἰσχυρὰς τινος δυνάμεως. Ἡ ἀπόρριψις λοιπὸν τῶν
 προτάσεων τοῦ Ἄαλῃ ἐγένετο ἀδιστάκτως καὶ μὲ τὸ θάρρος
 ὅπερ διέκρινε τοὺς Κρήτας αἰείποτε. Ἐφημερίδα ἐκδιδομένη ἐν
 Ἀθήναις ἐχαιρέτιζε τὴν ἀπόρριψιν ταύτην ὡς ἀρχὴν νέων
 ἐλπίδων πραγματικῶν καὶ ἀσφαλῶν τὴν φορὰν αὐτὴν, προέ-
 τρεπε δὲ τοὺς Κρήτας νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸν τε-
 λευταῖον πλέον ἀγῶνα τῆς πολυπαθοῦς νήσου των.

Τοιουτοτρόπως εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκείνον ὁ λαὸς ἐνεθαρρύν-
 νετο ἀσυνειδήτως ἐκ τῆς στάσεως τῆς Κυβερνήσεως, ἡ δὲ
 κυβέρνησις ἀπεκδεχομένη κάτι καλὸν ἐκ τῆς ἐπιμονῆς εἰς αὐ-
 τὸν ἐνεθάρρυνον αὐτὸν ἀγνοοῦσα ποῦ τὸ πρᾶγμα θὰ κα-
 ταλήξῃ. Διότι ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ἡ ἀτυχὴς ἐπα-

καὶ τὰ πολεμοφόδια ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ Κυβέρνησις ἐπισήμως καὶ
 φανερῶς ἐξωπλίζετο.

νάσασις τοῦ ὅδε ἐκραγεῖσα εἰς ἐποχὴν ἡκιστα κατάλληλον διὰ τὸ κίνημα ἦτο καταδεδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων εἰς ναυάγιον, οὐδεμία δὲ ἀνεπίσημος ἐνίσχυσις παρείχeto ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὸν ἀγῶνα.

Ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τοῦ Ἀαλῆ καὶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ πράγματα ἔλαβον τὴν προτέραν αὐτῶν μορφήν καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν. Ἡ Πύλη τῆς ὁποίας τὴν ἡσυχίαν πολὺ ἐτάραττε τὸ διαιωνιζόμενον ἐκεῖνο ζήτημα ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ τὸ τελευταῖον κτύπημα καὶ ἐοκέθη νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἰκανώτερον τῆς στρατηγῶν εἰς ὃν ν' ἀναθέσῃ ἅπαξ διὰ παντός καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν ὧς τοιοῦτος ὑπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων ὁ Χουσεῖν Αὐνή πασάς, ὅστις καὶ πάραυτα κατῆλθεν εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ νέος στρατηγὸς εὐθὺς μόλις ἔφθασεν ἀπεφάσισε νὰ ἐργασθῇ συντονώτατα μηδὲ στιγμὴν χάνων, διήρесе λοιπὸν τὸ πολυἀριθμὸν στρατεύμα του εἰς ἕξ σώματα καὶ τ' ἀπέστειλεν εἰς ἕξ διάφορα διαμερίσματα τῆς νήσου, κατεσκεύασαν ὀχυρωματικὰ τινὰ ἔργα ἀπολύτου ἀνάγκης καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τρόπον εὐφυέστατον καὶ μηχανικώτατον.

Ἦρξις λοιπὸν ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ αἱ μάχαι καὶ ἀψιμαχίαι διεδέχοντο ἀλλήλας· οἱ ἐπαναστάται ὀλίγιστοι, στερούμενοι πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, πλήρεις ὅμως θάρρους καὶ ἐλπίδων ἀνθίσταντο γενναίως καὶ αἱ μάχαι αἵτινες κατ' ἀρχὰς μάλιστα συνήφθησαν μεταξύ αὐτῶν καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀπέβησαν ὅλαι κατ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ὁσάκις ἐνίκηθη ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐνίκησε, τόσας ἀπωλείας ὑφίστατο εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως ἐκείνης ἐσημειώθη τὸ τέλος πλέον τοῦ αιματηροῦ ἀγῶνος. Οἱ ἐπαναστάται κατεβάλλοντο ἡμέρα τῆ ἡμέρα, αἱ ἀλλεπάλληλοι δὲ μάχαι καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ τρέχωσιν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους τῆς Κρήτης εἰς τὸ ἄλλο διὰ νὰ τὸ ὑπερασπίσωσιν εἶχεν ἐξαντλήσῃ

αυτοὺς τόσον ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἢ παραιτέρω ἐξακολουθήσεις τοῦ ἀγῶνος.

Οὕτω καὶ οἱ ἐθέλονται ἀναγνωρίζοντες τὸ μάταιον τῆς ἐπιμονῆς των, ἐξηντλημένοι καὶ πάσχοντες ἀνεχώρουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ οἱ πολυπαθεῖς καὶ ἥρωικοί ἀθληταὶ ὅπεναν μόνοι μὲ τὰς ἐλπίδας των. Εἰς τὰ Ἀνώγεια, εἰς τὸν Ἅγιον Βασιλείον εἰς τὸ Ἀμόρι, λαμπραὶ νίκαι τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ μετατρέψουν τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐπανάστασις μοιραίως ἐφέρετο πρὸς τὸ τέλος τῆς. Ἡ ἀποθάρρυνσις, ἡ διάψευσις τῶν ἐλπίδων ἐπεξετείνετο καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Καὶ συγχρόνως οἱ ἐν Κρήτῃ πρόξενοι τῶν ξένων δυνάμεων δὲν ἐπαυσὸν ἐπισημίως καὶ ἡμιεπισημίως ἀγγέλλοντες τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων νὰ μὴν ἐπιτρέψωσιν οὐδὲ τὴν παραμικρὰν μεταβολὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καθεστῶτος. Πρωτηγωνίστει δὲ εἰς τὸ ἀγῶνα τοῦτον ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας ὅστις διερμηνεύειν τότε τὰ αἰσθήματα τῆς μισοελληνικῆς κυβερνήσεώς του καὶ ἦτο ὁ μᾶλλον διαπούσιος κήρυξ τῶν Τουρκικῶν συμφερόντων.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποτον περισσότερον τῶν διαβεβαιώσεων τῶν δυνάμεων κατέβαλε τοὺς ἐπαναστάτας τῆς Κρήτης ἦτο ἡ ἔλλειψις τῶν πολεμοφοδίων καὶ τῶν τροφῶν. Ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ διατρέχωσι τὰ ὄρη πολλάκις νήστεις κατακλινόμενοι καὶ νήστεις μαχόμενοι καὶ προσπαθοῦντες νὰ καταπαύσωσι τὴν πείναν των καὶ τὴν δίψαν δι' ἀναμασοῦματος σφαιρῶν. Οὐχὶ δὲ σπανιώτερον ἐκεῖ ὅπου ἡ μάχη ἐκ τοῦ μακρόθεν ἦτο ἠσφαλισμένη, ἐχάνετο ἔπειτα διότι οἱ ἐπαναστάται δι' ἔλλειψιν πολεμοφοδίων ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιπίπτωσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ νὰ μάχωνται διὰ μαχαίρων καὶ τῶν ξιφῶν των.

Τὰς λεπτομερείας ταύτας δεόν ν' ἀναλογισθῇ τις διὰ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἑκείνην τὸν ἀληθῆ ἥρωικὸν χαρακτῆρα ὅστις τῇ ἀνήκει. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου σπανιῶ-

τατα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τοιαῦτα ἀληθῶς ἔξοχα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως. Ἐρημοὶ, ἐγκαταλελειμένοι, πινῶντες καὶ ἄστεγοι ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν κραταιὰν ἀκόμη αὐτοκρατορίαν ἐγκαταλείποντες ὀπισθεὶν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν αἰμοχαρῶν ἐκείνων θηρίων τὰς οἰκογενείας των, τὰς ὁποίας τοιοῦτοτρόπως προσέφερον θύματα εἰς τὸν βωμὸν τοῦ πατριωτισμοῦ. Εἰς χιλιάδας ὑπολογίζονται τὰ γυναικόπαιδα τὰ σφαγέντα ἢ βασανισθέντα κατὰ τὸ τριετές ἐκεῖνο διάστημα, ἡ ἱστορία δὲ ἀναφέρει παραδείγματα τοιαύτης ἀπιστεῦτου ὠμότητος ὡστε ὁ ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἐπλάσθησαν ταῦτα ὑπὸ τοῦ γράφοντος καὶ ἀπέχουσι τῆς ἀληθείας.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ἐν τούτοις ἡ Κρήτη ἔκλινε καὶ πάλιν τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸν ἀπεχθῆ ζυγὸν καὶ τὰ πεδία τὰ ποτισθέντα μὲ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων ἀνήκουσιν ἀκόμη εἰς τὴν δυναστείαν τῶν σπυροδόρων τυράννων των.

Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις ἣτις ἀδίκως ἀπεδόθη τότε εἰς ξένας καὶ ἀδίκωτερον εἰς ἑλληνικὰς εἰσηγήσεις εὔρε τὸ ἐλεύθερον βασιλείον εἰς κατάστασιν ἀξιοθρήνητον. Διεξεδίκουν τότε τὴν ἀρχηγίαν τῶν κοινῶν ὁ δεσποτικὸς Βούλγαρος καὶ ὁ δημοφιλὴς Κουμουνδουρσος, ἀπέναντι δὲ τῶν δύο τούτων ἰσχυρώτατος ἀντίπαλος ἠρθοῦτο ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώργης. Τὸ δημόσιον ἀγόμενον καὶ φερόμενον ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων δημαγωγῶν μετέπιπτεν ἀπὸ φρονήματος εἰς φρόνημα, ὄντως δὲ ἡ πολιτεία ἐκλυδωνίζετο ἐν κλύθωνι τρικυμιώδη ὁ ὁποῖος ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠπειλεῖ νὰ παρασύρῃ καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν πολιτείαν.

Διότι ἡ πολιτικὴ ἐμπάθεια κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶχεν ἐσαχθῆ εἰς τὸ κατακόρυφον, λαὸς δὲ καὶ δημαγωγοὶ οἵτινες πρὸ ὀλίγου ἀκόμη εἶχον ἀναμετρήσῃ τὴν δύναμιν των καὶ εἶχον πεισθῆ ὅτι ἡδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐκδιώξωσι βασι-

λεῖς καὶ νὰ ἐνιδρύσῃσι τὴν ἀναρχίαν, δὲν ἦτο εὐκόλον ἄπαξ ἤδη γευθέντες τὰ κατὰ τοῦ ἐκτροχιασμοῦ τῶν νὰ ἡσυχάσωσι.

Ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς τῶν πνευμάτων ἦτον αἱ ἀδιάκοποι κυβερνητικαὶ μεταβολαὶ καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναβάσεις ὑπουργῶν καὶ ὑπουργείων ἀνευ οὐσιώδους μεταβολῆς προγράμματος καὶ πολιτικῶν φρονημάτων. Ἀποδείξεις δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ κυβερνήσεις αἱ διοικήσασαι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ βασιλέως Γεωργίου μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως σχεδὸν οὐδὲν ἐπραξαν διακριτικὸν ἢ μίαν τῆς ἄλλης, ἠγνοοῦντο δὲ αἱ διαθέσεις τῶν κομμάτων καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐκλογεῖς. Ἡ μεγάλη διαφορὰ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος ἢ παρατηρηθεῖσα ὀλίγον ἀρχότερον καὶ τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴν εἶχε καθιερώσῃ ὁ Τρικούλης, δὲν εἶχε παρατηρηθῆ τότε ἀκόμη, μεταβολὴ δὲ ὑπουργικὴ ἦτο ἁπλῶς μεταβολὴ προσώπων.

Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὑπουργεῖον Ρούφου διεδέχετο τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη, εἰς τοῦτο δὲ πάλιν εὐθύς ἅμα τῷ καταρτισμῷ του ἐπὶ ἤρχοντο βροχῆδόν αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαί, τῶν ὑπουργῶν διαφωνούντων καὶ ἀδυνατούντων νὰ ἐργασθῶσιν μετὰ τοῦ δεσποτικοῦ τῶν προέδρου. (1) Ἀπομένων δ' ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώργης, ἐπετίθετο μὲ τὴν

(1) Τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετὰ ζωηρότητος καὶ ἀκριβείας ζωγραφίζει ἐν τῇ πολυτίμῳ ἰδίῳ ὑπὸ ἐποψίν πληροφοριῶν Ἱστορίᾳ τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ ὁ κ. Ἐπαμ. Κυριακίδης. Καὶ ἀγωνίζεται μὲν καὶ οὗτος ν' ἀποδώσῃ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης εἰς αὐτὴν τὴν Πύλην ἣτις εἶχε διὰ τῶν καταπιέσεων τῆς ἐξερθεῖσῃ τὰ πράγματα, φαίνεται ὅμως ὡς καὶ ἡμεῖς θὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι καὶ ὁ Δεληγιώργης — τοῦ ὁποίου αἱ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων ἰδέαι ἦσαν ἄκρως περὶ ἀτολμοὶ — δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς τοιαύτης ἐξεγέρσεως.

διακρίνουσαν αὐτὸν εἰλικρινῆ—ἀδιάφορον ἂν ἐπωφελῆ ἢ ἐπιβλαβῆ—θέρμην κατὰ τῶν κυβερνήσεων καὶ ὤευνε ἐπὶ μᾶλλον τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε ἡ θέσις καὶ τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν ἐν γένει πολιτικῶν καθίστατο δυσκολωτάτη.

Συγχρόνως ἢ ὑπὸ τοῦ βασιλέως προκληθεῖσα συνεννόησις τῶν τότε κομματαρχῶν Βούλγαρη, Δεληγιώργη καὶ Κουμουνδούρου ἐναυάγησε, καὶ μόλις κατωρθώθη νὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις τις μεταξὺ τῶν Βούλγαρη καὶ Δεληγιώργη, οἵτινες ἐσχημάτισαν τὸ συμμαχικὸν ὄνομασθὲν ὑπουργεῖον.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο εὖρε διευθύνον τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις.

Ὁ Δεληγιώργης διευθύνων τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν προσεπάθησε ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸ αἰφνιδίως ἀναφανέν ἐκεῖνο ζήτημα τὸν ἀρμόζοντα χαρακτήρα, καὶ κατευθύνθη πρὸς τὰς Δυνάμεις παριστῶν τὴν ὑπὲρ τῆς νήσου ἐπέμβασιν τῆς Ἑλλάδος ὡς φυσικὴν ἀπέρροισαν τῶν ὑπὲρ ὁμοθρήσκων καὶ ὁμογενῶν αἰσθημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ κυβέρνησις εἰσηγουμένου καὶ παροτρύνοντος τοῦ Δεληγιώργη, ἐσκέπτετο νὰ ἐπέλθῃ φανερά ἀρωγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, μεθ' ὅλην τὴν φοβερὴν κατάστασιν εἰς ἣν εἶχε περιστῆ τὸ κράτος, ὅτε ἡ ἀνυπομονὴς ἀνάμενομένη ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας ἐνθάρρυνσις τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται προβληματικὴ. Ὁ Ναπολέων ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δι' ατεθειμένος ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐπιτηδεῖως δὲ ἄφηνε νὰ πιστευθῆται ὅτι θὰ ἦτο ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ὅστις θὰ ἤρχετο τὴν τελευταίαν στιγμὴν νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα, εὐρέθη πρὸ τῆς ἀδιεξόδου τῶν γερμανικῶν ἀντιδράσεων. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁμοῦ αἱ φιλοπόλεμοι τάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δὲν ἔπαυσαν. Ἐξηκολούθη ὁ Δεληγιώργης νὰ θεωρῆ πρόσοφορον τὴν περίστασιν ἐκείνην καθ' ἣν τὸ ἥμισυ τῆς Εὐρώπης ἐφέρετο κατὰ τοῦ ἄλλου ἡμίσεως, καὶ ἡ Τουρκία

πλὴν τῶν αἰωνίων τῆς βασάνων τῆς δεινῆς τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ τῶν αὐλικῶν περισπασμῶν εἶχε καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρουμανίας.

Ὑπὸ τοιαύτην λοιπὸν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπηύθυνε πρὸς τὰς δυνάμεις διακοίνωσιν ἔντονον καὶ πειστικὴν εἰς τὴν ὁποίαν δεόντως παριστάνοντο τὰ δίκαια τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, συγχρόνως δὲ ἐπισήμως ἐδήλου ὅτι οὐδεμίαν ἐκ τοῦ νόμου ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ δυσχέρειαν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πολίτας οἵτινες κατήρχοντο εἰς Κρήτην ἐπὶ τῷ σκοπῷ ν' ἀγωνισθῶσιν, οὐδὲ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐνέργειαν ἐράνων καὶ τὴν συλλογὴν καὶ ἀποστολὴν πολεμοφοδίων. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις δὲν ἐφαίνετο ὡς ὑποκινήσασα τὸ ζήτημα καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μετέπειτα γράψαντες περὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν νὰ ἄρῳσιν ἀπ' αὐτῆς τὴν εὐθύνην, ἀκριβῆς ὅμως στάθμησις τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Δεληγιώργης δὲν ἦτο ἀμέτοχος τῆς ἐξεγέρσεως ἐκείνης, θεωρήσας καὶ δικαίως τὴν περίστασιν ὡς προφοροτάτην εἰς τοὺς σκοπούς του.

Ἄλλὰ τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως παρεκλούθουν αἱ δυνάμεις καὶ ἐλάμβανον τὰ μέτρα των. Ὁ Ναπολέων φανερὰ διὰ τοῦ γάλλου προξένου Μουτιέ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἐνείει νὰ θιχθῇ καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς Τουρκίας, ἀναλόγους δὲ ἰδέας ἐξέφραζον περὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία, μόνον δὲ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσσία ἐφαίνοντο ἔπως δῆποτε εὐνοϊκαὶ πρὸς τὸ ζήτημα. Ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν δυνάμεων τούτων ἐμπνεόμενος ὁ Δεληγιώργης ἐνέτεινε τὰς ἐνεργείας του καὶ φρονῶν ὅτι ἔπρεπε τὸ ζήτημα νὰ γενικευθῇ—ἐνῷ ὀλίγον μετέπειτα ἔψεγε τὸν Τρικούπην ἀκολουθήσαντα σχεδὸν τὸ αὐτὸ πρόγραμμα—ἐσκέπτετο νὰ ὑποκινήσῃ σύγχρονον ἐξέγερσιν τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας ὅπως ἐπέλθῃ ἀντιπερισπασμός.

Αἱ ἐπανηλειμμένα ὅμως συζητήσεις τῶν μέτρων καὶ τῶν

σκέψεων αὐτῶν κατέτρωγον χρόνον καθ' ὃν τὸ δημόσιον φρόνημα μετεβάλλετο σπουδαίως. Ὁ λαὸς παρακολουθῶν ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἐν Κρήτῃ ἐκτυλισσόμενον αἱματηρὸν δράμα καθίστατο ἡμέρα τῇ ἡμέρα μᾶλλον φιλοπόλεμος καὶ τὸ αἰσθημὰ τοῦ ἔξεδῆλου δι' ἐπανειλημμένων διαδηλώσεων ἐν Ἀθήναις καὶ διὰ καταστάσεως ἣ ὁποία ὀλίγον διέφερε τῆς ἀναρχίας. Οἱ ἐν τῇ βουλῇ ὑπέρμαχοι τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως ἤρχισαν ν' ἀραιοῦνται ἐπαισθητῶς, τέλος δὲ τῇ 16 Δεκεμβρίου 1866, τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη Δεληγεώργη κατέλιπε τὴν ἀρχὴν ἐνῶ ὁ ἔξερθετισμὸς τῶν πνευμάτων εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον. Φυσικώτατον ἐπομένως ἦτο νὰ ὑποδεχθῆ καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὑπὸ τῆς βουλῆς ὁ Κουμουन्दοῦρος ὅστις εἶχε κηρύξει ὡς πρόγραμμά του τὴν ἐν πάσῃ θυσίᾳ ἐνεργητικὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος εἰς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα.

Ὁ Κουμουन्दοῦρος κατήρτισεν εὐθύς τὸ ὑπουργεῖον του ἐκ τῶν θερμότερων φίλων του καὶ τῶν ἀκολουθούντων τὴν πολιτικὴν του, τὸ ὑπουργεῖον δὲ τῶν ἐξωτερικῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Χαρ. Τρικούπην, πρῶτην φοράν ἤδη ἀναλαμβάναντα χαρτοφυλάκιον. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κουμουन्दοῦρου, οἵτινες ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νεαροῦ πολιτικοῦ διέδλεπον φοβερὸν ἀντίπαλον, ἐπέκριναν τότε τὴν πρόσληψιν ταύτην, ὡς ἀκατάλληλον τοῦλάχιστον διὰ τὰς περιστάσεις, ὁ Κουμουन्दοῦρος ὅμως ὅστις ἐνωρὶς εἶχεν ἐκτιμῆσιν τὴν ἀξίαν τοῦ πρῶην εἰς Λονδῖνον ἀπεσταλμένου δὲν ἔδωκεν ἀκρόασιν εἰς τὰς δυσαρρεσκείας ταύτης, ὁ βασιλεὺς δὲ ἐνέκρινε τὴν πρόσληψιν ἐκτιμῶν τὸν νεαρὸν πολιτευτὴν. Τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου εἰς τὸ ὅποιον εἶχον λάβει μέρος πλὴν τοῦ Κουμουन्दοῦρου, τοῦ Τρικούπη καὶ οἱ Κεχαγιᾶς ἐπὶ τῶν οικονομικῶν, Χριστόπουλος ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Βότσαρης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ Λομβάρδος ἐπὶ τῶν ναυτικῶν, οἱ δὲ δύο τελευταῖοι οὗτοι μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Κουμουन्दοῦρου, εἶχον κη-

ρυχθῆ ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι εἰς τὰς σκέψεις ταύτας τὰς φιλοπολέμους δὲν ἐνεθάρρυνε τὴν Ἑλ. κυβέρνησιν, ἢ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους κατάστασις ἣτις ἦτο ὑπὸ ὄλας τὰς ἐπόψεις οἰκτρά, οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι αἱ Πανευρωπαϊκαὶ διαθέσεις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ πολὺ βελτιωθῆ. Ἡ ἀνατίναξις τοῦ Ἀρκαδίου καὶ αἱ ἐπιταθεῖσαι ἰδίως κατὰ τὰ δυτικὰ διμερίσματα τουρκικὰ ὠμότητες εἶχον ἐξεγείρη τὴν Εὐρώπην ὀλόκληρον ὑπὲρ τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνος, θὰ ἐπῆρχετο δὲ τότε αἰσιώτατον ἀληθῶς ἀποτέλεσμα ἂν νέα πολιτικὰ ἐν Εὐρώπῃ συμβάντα δὲν παρενέβαινον διὰ κακὴν τῆς Κρήτης τύχην.

Ἀντιζηλῖαι δηλαδὴ τῶν δυτικῶν δυνάμεων κατὰ τῆς θρυληθείσης Γαλλορωσικῆς συμμαχίας, κατέστησαν τὴν Ἀγγλίαν ἐναντίαν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀπέσχε δὲ αὕτη νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ κατὰ τῆς Πύλης διαδύματα τῶν πέντε δυνάμεων· δὲν ἤρκεσθη ὅμως εἰς ταῦτα ἡ Ἀγγλία. Βεβαιωθείσα ὅτι ἡ Ἑλλάς οὐσιωδῶς ἐβοήθει τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα δι' ὄπλων καὶ ἐθελοντῶν, προέδῃ εἰς ἐντονωτάτας παραστάσεις καὶ ἤρχισε ν' ἀπειλῆ ὅτι πρακτικώτατα θὰ ἐλάμβανεν μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Εἰρήνης. Τοιοιουτρόπως ἐπανελήφθη ἅπαξ ἀκόμη εἰς βάρος τοῦ ἀτυχοῦς Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἢ κωμωδία καθ' ἣν ὁσάκις μία τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κηρυχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ πάραυτα εὐρίσκεται ἄλλη ἐτοιμος πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐκ τῆς εὐνοίας τῆς πιθανῶν ἀγαθῶν.

Τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον διετύπωσεν ὁ Κουμουνδοῦρος προτοῦ ἀκόμη ἀνέλθει εἰς τὴν ἀρχὴν, πρόγραμμα πολεμικῆς ἐνεργείας κατὰ τῆς Τουρκίας, ἤρχισε νὰ θέτῃ εὐθύς εἰς ἐνεργεῖαν μόλις ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν. Ἀναθεῖς ὀλόκληρον τὴν διαχείρησιν τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων εἰς τὸν ἄξιον βοηθὸν του Τρικούπην, ἐπεδόθη αὐτὸς μετὰ τῶν

δύω ἄλλων πολεμικῶν ὑπουργῶν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς χώρας διὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην ἐνέργειαν. (1)

Μεθ' ὅλην τὴν ἀπερίγραπτον οἰκονομικὴν καχεξίαν τρόπος ἐξευρέθη νὰ παραγγελθῶσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ὄπλα (ἡ περίστασις αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καθ' ἣν ἐγένετο σοβαρὰ ἀπόπειρα πρὸς ἐξοπλισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἶναι δὲ ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀπαρχὴ ἐκείνη ἀπέβη ὠφελιμωτάτη καὶ ἔθεσε τὰς πρώτας βάσεις τῆς προπαρασκευῆς τοῦ βασιλείου δι' ἐνδεχόμενον κίνδυνον) τῇ εἰσηγήσει δὲ τοῦ ἀειμνήστου Λομβάρδου ἐπεδόθη εἰς τὸν καταρτισμὸν μικροῦ ἀλλ' ἀξιομάχου στόλου.

Διὰ θυσιῶν καὶ στερήσεων ἠγγράσθησαν τὰ τρία καταδρομικά ἢ «Ἐνωσις» ἢ «Κρήτη» καὶ ἡ «Μπουμπουλίνα», παρηγγέλθησαν καὶ δύο θωρηκτὰ «Γεώργιος» καὶ «Ὀλγα». Ὁ καταρτισμὸς τοῦ μικροῦ στόλου ἀπήτησε μεγίστας δυσχερείας. Συντεταγμένη ναυτικὴ δύναμις κατωτέρα ἰδίως δὲν ὑπῆρχεν ἐτι, πρέπει δὲ ν' ἀναγνώσῃ τις τὰ γραφέντα τότε ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διὰ νὰ ἐννοήσῃ κατὰ πόσων δυσυπερβλήτων δυσχερειῶν εἶχε νὰ πολεμήσῃ τὸ φιλοπόλεμον ὑπουργεῖον τοῦ Κουμουνοδούρου. Εὐτυχῶς πατριωτικὸν δάνειον εἴκοσιν ἑκατομμυρίων φράγκων ἐπῆλθε καταλλήλως νὰ

(1) Πρόσωπον πολιτικὸν δυνάμενον νὰ κατέχῃ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ τῆς ἐνεργητικωτάτης του δράσεως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἀσφαλεστάτας ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων πληροφορίας ἀποδίδει πάσας τὰς ἐνεργείας τῆς τότε κυβερνήσεως ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξωτερικὰ εἰς τὸν Κουμουνοδούρον. Ἀργότερον ὅμως ὁ Τρικούπης ἐμόρφωσεν ἴδιον πρόγραμμα πολιτικῆς ὅσον ἀφορᾷ τὴν Κρήτην τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὸν πολιτικὸν του βίον, καὶ τὸ ὁποῖον θὰ περιλάβωμεν εἰς ἐπερχόμενον κεφάλαιον. Τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπιτυχέστατον καὶ ἀληθῶς σωτήριο ὄχι μόνον διὰ τὴν Κρήτην ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐλληνικωτάτας ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν χώρας.

διευκολύνη τὰς προπαρασκευὰς ταύτας, ἀγορασθεισῶν εὐθύς τῶν ὁμολογιῶν του ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτὰς τῆς Κυβερνήσεως εἶχον ἀναθέσθαι ὄχι πλέον ἐλπίδας ἀλλὰ βεβαιότητας περὶ τῆς αἰσίας λύσεως τοῦ ζητήματος.

Συγχρόνως ὁ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἀναδιωργανοῦτο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν Βότσαρη, τάγματα ἐβελοντῶν κατηρτίζοντο, καὶ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι ἐγίνοντο εἰς τὰ σύνορα ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου εἰσβολῆς Τούρκων. Ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην δὲ προσερχομένων εἰς τὰς τάξεις ἀνδρῶν οἱ θέλοντες νὰ κατέλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀπελάμβανον πάσης εὐκολίας καὶ χρημάτων, καὶ πολεμοφοδίων, ἐνῶ τὸ ἐν Ἀθήναις κεντρικὸν κομητᾶτον τῶν Κρητῶν, διατελοῦν εἰς διαρκῆ πρὸς τὸν Κομμουνδούρον καὶ τὸν Τρικούπην συνεννόησιν, ἐνεθαρρύνετο ὑπὸ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ ἀνεζωπύρρου τὸ ἐν Κρήτῃ αἶσθημα πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀγῶνος. Ἐγίνοντο δὲ αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ ὑπουργείου Κομμουνδούρου τότε ὄχι μυστικαὶ καὶ κεκρυμμένοι ἀλλ' ἀπροκάλυπτοι σχεδὸν καὶ παρακάμπτουςαι μόνον τοὺς τύπους, τοὺς ἀπαιτούμενους πρὸς διατήρησιν εἰσέτι ἀπλῶς τῶν μετὰ τῆς Τουρκίας σχέσεων μέχρι ἐντελοῦς προπαρασκευῆς τοῦ Κράτους.

Ὑπὸ τοιαύτην κυβερνητικὴν ἐνέργειαν εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ λαὸς διετελεῖ ἐν διαρκεῖ ἐνθουσιασμῷ καὶ ἐξάψει πᾶσα δὲ ἐκ Κρήτης εἰδησις εὐτυχῆς ἢ ἀτυχῆς ἤτο σπινθήρ ἀνάπτων νέαν πυρκαϊὰν αἰσθημάτων. Οἱ ἰδιωτικοὶ ἔρανοι ἐπήρχοντο ἀλλεπάλληλοι, εἰς δὲ τὰ γυναικόπαιδα τὰ φεύγοντα τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ἀτίμωσιν καὶ ζητοῦντα ἐν Ἑλλάδι ἄσυλον, παρείχετο πᾶσα ἀδελφικὴ καὶ πρόθυμος βοήθεια.

«Εἶναι περίεργον — ἔγραφεν ὁ ἀνταποκριτῆς τοῦ Λονδίνου Χρόνου — πῶς οἱ Ἕλληνες κατορθῶνουν νὰ συνε-

νοῶνται τόσον ταχέως περὶ τῶν ἐθνικῶν των πραγμάτων. Ἦδη κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης εἰσφοραὶ καταβάλλονται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας, φαντάζεται δέ τις πόση προσοχὴ καταβάλλεται διὰ νὰ σταλῇ ἀπὸ τὸν ὑπόδουλον καὶ περίτρομον ραγιᾶν τῆς Μακεδονίας ἢ χρυσῆ του εἰσφορὰ διὰ τῆς ὁποίας θ' ἀγορασθῇ πυρίτις καὶ σφαῖραι προωρισμέναι διὰ τὰ τουρκικὰ σώματα. Ἄς μὴ φαντασθῇ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς Ἑλλήν διατηρούμενος ἀτάραχος ἐν μέσῳ τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῆς τῆς Κρήτης. Καὶ αὐτοὶ οἱ συντηρητικώτεροι καὶ οἱ ἐπιτηδευόμενοι τὸν σωφρονέστερον, ματαίως ἐπιζητοῦν νὰ καλύψουν τὸ πολεμικὸν μένος τὸν διαπνέον τὰ στήθη των. Ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης διπλωμάτης διακεκριμένος καὶ παλαιὸς τοῦ Λονδίνου φίλος, διεξάγει τὴν ἐργασίαν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν μετὰ θαυμασίας δεξιότητος. Καίτοι ψυχρότερος τῶν συναδέλφων του καὶ ὀλιγώτερον ἐκείνων παράφορος, εἶναι οὐχ ἥττον Ἑλλήν καὶ βαθύτατα πεπεισμένος ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή τῆς ἐδαφικῆς ἀξίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὴν ὁποίαν τίποτε δὲν δύναται νὰ ἀναβάλῃ. Ἐχων νὰ παλαίῃ πρὸς τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων οὐδόλως ἀποβάλλει τὴν Ἑλληνικὴν του τόλμην καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν του δημιουργήματός του, ἢ γλῶσσα δὲ τῶν ἐγγράφων του προφανῶς ἰσχυρὰ καὶ ἔντονος, προκειμένου περὶ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἀγῶνος της, οὐχὶ ἅπαξ κατέπληξε τοὺς πρέσβεις καὶ τὰς κυβερνήσεις των.»

Ἡ ἀνταπόκρισις αὐτῆ τοῦ παγκοσμίου φύλλου εἰσάγει ἡμᾶς εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν δυσχερῆ ἐκείνην ἐποχὴν. Λέγεται ὅτι ὁ Κουμουνδοῦρος μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐγγράφων τῶν διαμοιφθέντων ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῆς Ἑπτανήσου εἶπε περὶ τοῦ Τρικούπη

— Ὁ κ. Τρικούπης θὰ γίνῃ μέγας πολιτικός.

Τὴν βαθεῖαν τοῦ αὐτὴν ἐκτίμησιν ἐξεδήλωσε παραλαβὼν τὸν Τρικούπην εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν εἰς οὕτω δυσχερεῖ καὶ ἀνωμάλῳ καταστάσει. Καὶ ὁ Τρικούπης ἐδικαίωσε τὴν ὑπόληψιν τοῦ προέδρου τοῦ.

Ἐποδοθηῶν τὰς ἐνεργείας τοῦ ὑπουργείου εἰς τὸ ὅποσον ἀνήκεν ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε σαφῶς καὶ ὠρισμένως νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπηύθυνεν τὴν ἐξῆς διακοίνωσιν διὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν πρεσβειῶν.

Ἀθήναι 22 Μαΐου 1867.

Κύριε Πρεσβευτὰ

Ὅτε ὁ Στρατάρχης Ὁμέρ Πασῶς ὀλιωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Κρήτῃ τουρκικοῦ στρατοῦ ἔσπευσα νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν τὰς πληροφορίας, ἃς εἶχον λάβει, καθ' ἃς ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις, μὴ ἐλπίζουσα πλέον νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν ὄπλων, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ μετέλθῃ μέσα ἤττον ἐπιδολαβῇ πρὸς αὐτὴν καὶ μᾶλλον ἀποτελεσματικὰ κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς, ἀλλ' ἀποκρουόμενα ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ πολέμου μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν.

Εἶχομεν πληροφορηθῆ ὅτι τὸ σύστημα, ὅπερ ὁ Σερδάρ Ἐκρέμ ἐμελλε νὰ παραδεχθῆ ἦν τὸ τῆς δηλώσεως μὲν τῆς χώρας, ὅπως καταβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ λιμοῦ, τὸ τῆς σφαγῆς δὲ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν ὅπως δὲ τοῦ μέσου τούτου καταπονήσῃ ἐκείνους οὐκ αἰ τουρκικαὶ λόγχοι δὲν ἴσχυσαν νὰ καθυποτάξωσιν. Ἀληθῶς εὐθύς ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τοῦ Σερδάρ Ἐκρέμ ἐν Κρήτῃ, κατέστη βέβαιον ὅτι τὰς ὠμότητας καὶ θηριωδίας, τὰς μέχρι τοῦδε διαπραχθείσας, ὑπερέβη ἡ ἄρτι ἀρξαμένη συστηματικὴ ἐνέργεια. Ἀνεκοίνωσα ὑμῖν ἀκριβῶς τὰς πληροφορίας μου, ὑμεῖς δὲ ἐλαλήσατε περὶ αὐτῶν τῷ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργῷ τοῦ αὐτοκράτορος ὅστις συνεκινήθη ἐξ αὐτῶν.

Σήμερον περιήλθεν ὑμῖν ἐπίσημόν τι ἔγγραφον ἀπευθυνθὲν παρὰ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐπιβεβαίωθ' ὅσα ἔγραψα ὑμῖν καὶ παρέχει θλιδερὰν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῆς νήσου.

Ἐν τοιαύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει ἢ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ διαμένῃ σιωπηλῆ. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ ἵνα ἡ Κυβέρνησις του ποιήσῃται ἐκκλησίαν ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ὅπως μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀτιμώρητον διάπραξιν ἐγκλημάτων ἀτιμαζόντων τὴν ἀνθρωπότητα.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρηθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ λησμονήσῃ ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης μετέσχον τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ ἐθυσίασαν οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν κατοίκων τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἐξεδήλωσαν ἀρτίως, τρανῶς καὶ αὐτομάτως, τὴν θέλησίν των ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡ διακήρυξις αὕτη τῶν Κρητῶν προστίθησι νέον τίτλον εἰς τοὺς ὅσους κέκτηται ἤδη τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, ἵνα συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης.

Ἄφοῦ ἀναγνώσητε εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τὴν παρὰ τῆς προσωρινῆς τῆς Κρήτης κυβερνήσεως ἀπευθυνθεῖσαν διακοίνωσιν πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους, εὐαρεστήθητε νὰ παρακαλέσητε τὴν Α. Ἐξ. νὰ σᾶς πληροφορήσῃ τίνα εἰσὶ τὰ μέτρα ἃπερ αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τοῦ 1851 δυνάμεις προτίθενται νὰ λάβωσιν, ὅπως θέσωσι τέρμα εἰς καταστάσιν πραγμάτων, ἣν βεβαίως δὲν προέδλεπον, ὅτι ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην ἐκείνην.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως ἐν δυσχερεῖ θέσει διακειμένη ἐδυνήθη μὴ ἀπολειπομένη τῶν καθηκόντων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Κρητας μὴ παραιτουμένη τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ θέ-

σεως αὐτῆς, νὰ μὴ διαταράξη τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Αἱ δυνάμεις δὲν θὰ ἐπιτρέψωσιν, ὅπως ἡ Τουρκία ἐπωφεληθῆ τῆς εἰρήνης ταύτης ἴν' ἀποπειραθῆ νὰ καταπνίξῃ διὰ τῆς ἐρρημύσεως τοῦ ἐμπρησμοῦ, τῆς ἱεροσυλίας καὶ τοῦ φόνου, τοὺς ἀγῶνας εὐγενοῦς Λαοῦ, ἐπιθυμοῦντος ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του διὰ πολέμου αἰμοσταγοῦς, καὶ ἐνώσῃ τὴν τύχην του μετὰ τῆς τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ἡ διακοίνωσις αὕτη ἀπευθυνθεῖσα καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Ἀγγλία ἐθεωρεῖτο μᾶλλον εὐνοῦς πλέον πρὸς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα, καὶ τῶν ἐφημερίδων τῆς ἡ γλῶσσα εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ μεταβάλλεται, ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ ὀριστικὴν λύσιν εἰς τὸ ζήτημα. Διὰ τῶν ἀπαντήσεών του πρὸς τὰς δυνάμεις ὁ Τρικούπης ἐσκόπει νὰ προλάβῃ ἐνδεχομένην ἐλάττωσιν ἐκ μέρους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς ἄλλως τε συμβαίνει συνήθως, ἐζήτηι δὲ τὴν Ἠπειρὸν τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Κρήτην διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἔστω καὶ μόνην τὴν ἤδη ἀγωνιζομένην Κρήτην.

Εἶχε δὲ καὶ ἄλλον λόγον ἢ αἴτησις αὕτη — ἡ θεωρηθεῖσα ὡς ὑπερβολικὴ — τοῦ Τρικούπη. Ἐπρόκειτο δι' αὐτῆς νὰ παρασταθῆ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἅπαξ ἐξοπλισθὲν καὶ προετοιμασθὲν διὰ νὰ ζητήσῃ τὰ δικαιώματά του, ἦτο ἰκανὸν ἤδη, μόνον ἀπὸ τοῦ ἀπείρου του ἐνθουσιασμοῦ ὠθούμενον νὰ ποιήσῃται σύγχρονον ἐνέργειαν εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὰς μεθορίους Ἠπειρὸν καὶ Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν λύσιν ἡ κυβέρνησις ἐθεώρει προσωρινὴν ἀφίνουσα νὰ ὑποτεθῆ ὅτι θάπτον ἢ βράδουον αἱ ἀπαιτήσεις τῶν Ἑλλήνων θὰ κατενοοῦντο καὶ διὰ τὰ ἄλλα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπόδουλα μέρη.

Δυστυχῶς γεγονότα σπουδαιώτατα ἐπελθόντα εἰς μεταξὺ

συνετέλεσαν ὥστε ἡ πολιτικὴ ἐκείνη καὶ ἡ ἐν γένει στάσις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως οὐδὲν ν' ἀποφέρει ἀποτέλεσμα. Ἰδίως ἡ ἀχαρακτήριστος πολιτικὴ τῆς Γαλλίας ἐμπνεομένης ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων τῆς συμφερόντων πρὸ πάντων καὶ ἐκ τῶν φόβων τοὺς ὁποίους τῇ ἐπροξένει ἡ ἀπερχομένη ἐκ Γερμανίας θύελλα παρενέπεσεν ἐκ νέου καὶ τῆς Ἑλλάδος αἱ χεῖρες ἐκ νέου ἐδέθησαν.

Ἡ διακοίνωσις τοῦ Τρικούπη ἐξήγειρε θύελλαν ἐν τῇ Ἑλ. Βουλῇ. Ὁ ἀντιπολιτευόμενος Ἐπ. Δεληγεώργης διὰ λόγου πρωτοφανοῦς ἐπιθετικότητες ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὴν ἐγκύκλιον ἐκείνην ὡς αὐτόχρημα προδοτικὴν δὲν ἐδίστασε δὲ καὶ εἰς αὐτὴν καὶ μόνην ν' ἀποδώσῃ τὸ ναυάγιον τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Ἐψεξεν ὁ Δεληγεώργης τὰς ὑπερβολικὰς ἀξιώσεις τῆς Ἑλ. κυβερνήσεως μαλονότι δὲ ὁ Τρικούπης ἐξέθηκεν ἐξ ὀλοκλήρου τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἐλπίδας του καὶ ἀπέδωκεν τὴν ἀποτυχίαν εἰς τὴν παλιμβουλίαν τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ ἰδιαίτερώς τῆς Γαλλικῆς πολιτικῆς. ἐν τούτοις ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκμεταλλευομένη τὴν κοινὴν δυσθυμίαν διέθεσεν τὰ πνεύματα κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου, καθ' ἧς ἐπῆλθεν ἐπιθετικώτατος ὅτε Δεληγεώργης καὶ ἡ λοιπὴ ἀντιπολίτευσις.

Εἶχεν ὡς εἶπομεν ἡ ἀποτυχία τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος λόγους ἐντελῶς ἐξωτερικούς, καὶ οἱ προσπαθοῦντες ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Κουμουνοῦρου καὶ τοῦ Τρικούπη τὸ ἀτύχημα τῆς Κρήτης, ἀν μὴ ἐνεπνέοντο ὑπὸ κακῶν ἀντιπολιτευτικῶν τάσεων ἠπατῶντο καταφώρως.

Εἰς τὴν μεταβολὴν δὲ τῶν διαθέσεων αὐτῶν τῶν δυνάμεων εἶχε δώσει λαβὴν καὶ ἕτερον γεγονός εἰς τὸ ὅποιον ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ὀλόκληρον τὸ ἀνδρικὸν θάρρος του ἐν τῇ πολιτικῇ. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐπιζήτητος γαμβρὸς ἐφ' ὅσον δὲν εἶχεν ὀριστικῶς ἐκδηλώσει κάμμιαν προτίμησιν ὑπὲρ τῶν προτεινομένων αὐτῷ νυμφῶν, ἀπέκλινε τέλος ὑπὲρ τῆς

Μ. Δουκίσσης Ὀλγας, ἐλπίζων εἰς τὴν κραταιὰν τῆς Ρωσσίας ὑποστήριξιν. Εὐθύς ὁμως μετὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγγελίαν τοῦ γάμου τούτου αἱ διαθέσεις τῆς Ἀγγλίας μετεβλήθησαν τελείως, καὶ ἡ στάσις τῆς ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος κατέστη ἐχθρική.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου δὲν εὐηρέστησεν ὁ γάμος ἐκεῖνος. Εἰς συνεδριάσιν του γενομένην εὐθύς μετὰ τὴν ἀγγελίαν τῆς μνηστείας ὁ Τρικούπης χαρακτηρίσας τὸ πρᾶγμα ὡς περιφρόνησιν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐπρότεινε νὰ παραιτηθῇ τοῦτο σύσσωμον. Καὶ τότε μὲν δὲν παρητήθη τὸ ὑπουργεῖον ἔλαβεν ὁμως τοιαύτην στάσιν ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως ὥστε οὗτος ὑπέικων καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν δυνάμεων προέδῃ εἰς τὴν παῦσιν τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου καίτοι ἀπολαύοντος τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ ἑλλ. λαοῦ. Ἰδίως δι' ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὤξυνε τὰ πράγματα ἦτο ἡ ἀνδρική τοῦ Τρικούπη στάσις, ἀπέναντι τοῦ στέμματος ἔνεκα τῆς ὁποίας μετὰ ταῦτα τόσοσιν κατεδιώχθη ἑμμέσως ὁ Τρικούπης ὑπὸ τοῦ ἐπελθόντος Βούλγαρη.

Ἦτο δὲ πρωτοφανὴς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ παῦσις ὑπουργείου τόσοσιν ἰσχυροῦ κοινοβουλευτικῶς καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν, οὐδὲν κακὸν ἢ ἀτυχὲς πράξοντος, τούναντίον δὲ κατορθώσαντος νὰ διατηρήσῃ ἐν ἐξεγέρσει τὸ δημόσιον τῆς Εὐρώπης φρόνημα καὶ συγχρόνως προπαρασκευάσαν ἀξιόμαχον στρατὸν καὶ στόλον. Ἰδίως δὲ ἀδικαιολόγητος ἡ παῦσις διὰ τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα τὰ ὅποια τὸ ὑπουργεῖον ἐκεῖνο ἐκέκτητο. Διότι πλὴν τοῦ πρωθυπουργοῦ Κουμουνδούρου, ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης μετὰ πρωτοφανοῦς δεξιότητος διεχειρίσθη τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρώτην δὲ φοράν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἀπεδόθη ἡ ἀξιοπρέπεια ἣτις τῷ ἤρμοζε. Καὶ οἱ ὑπουργοὶ δὲ τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς

καὶ ἐνθέρμου ζήλου, διωργάνωσαν στρατὸν καὶ στόλον ἀνάλογον ὅπως δῆποτε πρὸς τὴν περίστασιν. Τὰς ὑπηρεσίας ἐν γένει ταύτας εἶχεν ἀναγνωρίσῃ ὁ λαὸς ὅστις ἦτο κεκηρυγμένος ὑπὲρ τοῦ ὑπουργείου καὶ ἡ Βουλὴ ἣτις δι' ἑκατὸν εἴκοσι ψήφων ὑπεστήριξεν αὐτὸ ἐνῶ μόλις ὀγδοήκοντα ἢ σχεδὸν τόσους ἠρίθμουν ὁπαδοὺς αἱ διάφοροι τῆς ἐποχῆς ἀντιπολιτεύσεις.

Ἐν τούτοις τὸ διάδημα τοῦ βασιλέως φαίνεται ὅτι διηθύνετο μᾶλλον κατὰ τῶν ὑπουργῶν Λομβάρδου καὶ Γρίβα, οὐχὶ δὲ κατὰ τοῦ Τρικούπῃ ὅστις ὅμως ὑπῆρξεν ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς στάσεως αὐτῆς τοῦ ὑπουργείου. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο ἰδίως ἐκ τῆς ἀργότερον ἀποφάσεως τοῦ Βασιλέως νὰ ἔλθῃ εἰς συνδιαλλαγὴν πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ προσληφθῶσιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον οἱ Λομβάρδος καὶ Γρίβας νὰ γίνῃ δὲ δεκτὸς ὁ Τρικούπῃς ἂν θέλῃ. Καὶ ἴσως θὰ ἐκάμπτετο εἰς τὴν βασιλικὴν ἐκείνην προσκλήσιν ὁ Κουμουνδοῦρος ἂν δὲν ἐπενέβαινε καὶ αὐτίκῃ ὁ Τρικούπῃς ὅστις ἐντονώτατα ὑπέμνησεν εἰς αὐτὸν τὴν γενομένην προσβολὴν καὶ τῷ ὑπεδείκνυε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ ν' ἀπομείνῃ ἐλεύθερος ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει. Καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος πεισθεὶς εἰς τὸ ὀρθὸν τῶν παρατηρήσεων τοῦ Τρικούπῃ ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπετέλεσθη οὕτω ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐκείνη περίοδος καθ' ἣν οἱ πρῶν ὑπουργοὶ ἀπήρτισαν τὴν ἐπ' ὀλίγον διατηρηθεῖσαν ἀντιπολίτευσιν κατὰ τοῦ Στέμματος ἧς τελευταία ἀπήχησις ἦσαν τὰ δύο πολιτικὰ ἄρθρα τοῦ Τρικούπῃ ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθέντα ἔτη τινα ἀργότερα.

Ὁ προσκληθεὶς νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον Δημ. Βούλγαρης ἐνεκαίνισεν ἀρχὴν τοῦ ἀκροτάτου πράγματι δεσποτισμοῦ. Αἱ πρῶται ἐνεργηθεῖσαι ἐκλογαὶ ἦσαν τῷ ὄντι παρωδία ἐκλογῶν. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, οἱ ἐκράσαντες ἐλευθερωτέρας πως ἰδέας κατεδιώχθησαν ἀμειλίκτως. Ὁ Κουμουνδοῦ-

ρος καταδιωκόμενος εἰς τὴν Οἴτυλον, ἀπεκλείσθη ἀπὸ τὰς ἐκλογὰς ἐκλείσθη εἰς πύργον τινα τῆς Ζαρνάνης ὅπου ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ὀθωθεὶς εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου. Ὁ δὲ Τρικούπης ἐκλογικῶς ἀδυνατώτερος, ἰσχυρώτατος ὅμως καὶ ἐπιφοδῶτατος ὡς ἀντίπαλος, ἀπεκλείσθη καὶ αὐτὸς διὰ μυρίων ποταπῶν ἐπεμβάσεων ἐν Μεσολογγίῳ ταῦτα μέσα μετεχειρίσθη τότε ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τὸ πρωτοφανοῦς δεσποτισμοῦ καὶ ἀγριότητος ὑπουργεῖον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ νὰ ἐξαντλήσῃ τελειῶς τοὺς ἀντιπάλους του καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεώς των ἐφ' ὅσον πλειότερον καιρὸν ἠδύνατο.

Καὶ διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἐκδασιν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κουμουندούρου καὶ τοῦ Τρικούπη, ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν μόνον ὅτι ἐνῶ ὀλίγον πρότερον μεθ' ὅλας τὰς προπαρασκευὰς τὰς πολεμικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργεῖου, ἡ Τουρκία ὄχι μόνον δὲν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τολμηρὰ διαβήματα, ἀλλὰ καὶ ἐπροφυλάσσετο ὀπισθεν τῶν προστατευουσῶν αὐτὴν δυνάμεων ἤδη εἶχεν ἐγείρει θρασεῖαν κεφαλὴν καὶ ὁ ναύαρχός της Χόμπερτ ἠπείλει αὐτὴν τὴν Σύβρον δι' ἀποκλείσμου. Καὶ τοῦτο διότι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως καταρρίψασα τὸ ἐξωτερικὸν γόητρον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς ὑποθέσεσιν, εἶχε δημιουργήσῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κατάστασιν ἣτις πόρρω ἀπέιχε τοῦ νὰ ἐμπνεύσῃ σεβασμὸν καὶ φόβον. Τούναντίον δὲ προφανῶς ἐξασθενοῦσα ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ τὸ ἔθνος καὶ καταβάλλουσα αὐτὸ διὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου δεσποτισμοῦ τῆς ἐδίδεν εὐκαιρίαν εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ παρασκευάζεται καὶ νὰ ἐπωφελεῖται τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας.

Διεπράχθη δὲ καὶ ἕτερον οἰκτρὸν σφάλμα ὀλίγον ἀργώτερα. Κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος προκληθείσης συνεννοήσεως μεταξύ ὄλων τῶν κομματάρχων

τῶν τότε ἐπιφανῶν, μόνον ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπέμεινεν ἐκτὸς τοῦ συμβουλίου τούτου τόση ἦτο ἢ κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς του μῆνις τῶν ἰσχυόντων.

Οὕτω οἰκτρῶς ἀπέληξεν ὁ Κρητικὸς ἀγὼν καὶ ἡ Κρήτη καταβλήθεισα ὑπέκυψεν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν ἐπαχθῆ ζυγόν. Ἀργότερον καὶ σήμερον ἤδη ὅτε τὰ πράγματα σταθμιζονται καλλίτερα, ἢς εἰργασθησαν ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Τρικούπης καὶ τὰ αἷτια ἐφ' ὧν ἡ ἐνέργεια ἐκείνη προσέκοψε.

Θ' ἀργήση πολὺ ἀκόμη ν' ἀποδίδῃ ὁ προσήκων χαρακτηρισμὸς τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Οἱ τότε πολιτικοὶ καὶ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι οἱ λυσωδῶς ἐπιτεθέντες καὶ ἀποδώσαντες τὴν ἀτυχῆ ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξίαν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως καὶ οἱ ὁμοφρονούντες αὐτῆς καὶ ἐπιδοκιμάσαντες τὰ διαδήματά της, τὴν ἐν γένει πολιτικὴν τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἀπέδωκαν εἰς εἰσηγήσεις ξένας τοῦ Κουμουνδοῦρου καὶ τῆς Ἀγγλικῆς ἐν Ἀθήναις πρεσβείας. Δὲν ἠνόουν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ πολιτευόμενοι νὰ ἀποδώσωσι τὰ διαδήματα τοῦ τοῦ Τρικούπη εἰς ἰδίαν αὐτοῦ ἐμπνευσιν, καὶ σκοτίμως ἀπεμάκρυναν ἀπ' αὐτῶν τὸν ἀληθῆ τῶν σκοπὸν καὶ τὰ ἀληθινὰ αἷτια, ἀφ' ἐνὸς διὰ νὰ παραπλανήσωσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ κατασυντρίψωσι τὸν μόλις εἰσερχόμενον — ὑπὸ ἀρίστους ὁμως οἰωνοὺς — εἰς τὴν πολιτικὴν Χαρίλαον Τρικούπην.

Ἡ ἀμερόληπτος καὶ ἀδέκαστος ἱστορία ἣτις καθῆκον ἔχει νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὰ γεγονότα καὶ εἰς τὰς σκέψεις ὅπου ἀδυνατοῦσι νὰ ἐγκύψωσιν ὁ πολὺς λαὸς καὶ οἱ τετυφλωμένοι ἐκ προσωπικῶν παθῶν, θ' ἀποδώσῃ ἀμέριστον τὸ δίκαιον εἰς τὸν Τρικούπην. Διότι ἀληθῶς δεξιὰ καὶ μεγαλεπήβολος ὑπῆρ-
 ξεν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη καὶ συγχρόνως ἀνδρική πλέον ἢ ὅσον

ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῆ ἐκ τῶν περιστάσεων. Διότι ἐνεπνέετο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς νὰ ἐπιτύχη καὶ διπλωματικῶς ὅτι θὰ ἦτο δυσκολώτατον νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς βίας. καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυχῶς εἶχε καλλιεργήσῃ τὸ δημόσιον φρόνημα ἐν Εὐρώπῃ εἶχε δὲ κατορθώσῃ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Ἀθήναις πρεσβευταὶ τῶν ξένων δυνάμεων νὰ φαίνωνται εὐνοϊκοὶ πρὸς τὸ ζήτημα (1). Μεγαλεπήβολος δὲ διότι κατ' αὐτὴν πρώτην ἐφηρμόσθη ἢ ἡ ἀρχὴ τοῦ Τρικοῦπη καθ' ἣν αἱ βλέψεις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔπρεπε νὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς Κρήτης ἢ τῆς Ἠπείρου ἢ τῆς Θεσσαλίας, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐπεκτείνεται ἐπὶ πάσης δεδουλομένης Ἑλληνικῆς γῆς, οὐδὲ ν' ἀποδεικνύεται ἡ Ἑλλάς ἐκείνη μικρὰ μόνον ν' ἀπαιτήσῃ καὶ νὰ ἐπωφεληθῆται θορύβου καὶ ταραχῶν διὰ νὰ κερδήσῃ ἐξ αὐτῶν ὅπως ὁ λύκος ἐκ τῆς ἀνεμοζάλης, ἀλλ' ὅτι ἦτο ἰκανὴ καὶ αὐτὴ μόνη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς βλέψεις τῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν ὑπὸ τὸν Τοῦρκον χωρῶν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ζητήματα καὶ ἀντιπερισπασμὸν ἐκεῖ ὅπου ἔθεωρεῖτο καθεύδουσα ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Συγχρόνως δὲ ἡ πολιτικὴ του ὑπῆρξε καὶ ἀνδρική ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἢ τότε κατάστασις τῆς Ἑλλάδος καὶ πλειότερον ἐτι. Ἄν ληφθῆ ὑπ' ὄψει ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη ἢ πρὸς τὰς δυνάμεις διακοινωνοῖς τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1867 καὶ ἡ αὐστηρὰ στάσις τῆς Κυβερνήσεως ἀπέσῃσεν τὰς Πύλας, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Τρικοῦπη, θὰ κατανοηθῆ ὅτι τίποτε πλειότερον δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ κράτος μικρὸν καὶ ἀνέτοιμον κατὰ τὴν δυσφερῆ καὶ ἐπικίνδυνον ἐκείνην ἐποχὴν.

Καὶ ὅμως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐπεκρίθη λυσοσῶδως. Ὁ Δελογεώργης ὅπως ἐζήτηι ἀφορμὴν νὰ ἐπικρίνῃ τὸ ἔργον τῆς κυβερνήσεως, ἀγόμενος ὅμως καὶ ἀπὸ χρηστῆς συνειδήσεως

(1) La question Orientale, par, Paul Heré Paris 1870.

καὶ ἀδυνατῶν νὰ παραδεχθῆ τὴν εὐρύτητα τῶν βλέψεων τοῦ Τρικούπης εἰς οὕτω συγκεκριμένον καὶ ὠρισμένον ζήτημα ὡς τὸ Κρητικόν, ἐξήγειρε τὴν δημοσίαν γνώμην κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπέδωκεν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ διευθύνοντος τὸς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Κατηγορήθη ὁ Τρικούπης ὅτι ἐμπνέόμενος ὑπὸ τῶν φιλαγγλικῶν του αἰσθημάτων, τῶν ὁποίων τὴν ἐκδήλωσιν εἶχε κάμει πρὸ πολλοῦ ὡς εἶδομεν ἐν τε τῇ ἐθνοσυνελεύσει καὶ τῇ Βουλῇ, εἶχε θυσιάσῃ τὸ Κρητικόν ζήτημα ἀκριδῶς καθ' ἣν στιγμὴν τοῦτο ἐπληροίλαζεν εἰς τὴν λύσιν του, αἱ ἀρχαὶ δὲ αὐταὶ διαδιδόμεναι καὶ ἀκουόμεναι ἐντὸς τῆς βουλῆς διέθετων δυσμενῶς τὴν κοινὴν γνώμην. Ἐπιτροπαὶ Κρητικαὶ διεμαρτύροντο κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ὑπουργείου ἐξημμένους δὲ πῆς πατριώτης ἐπυροδόλησε τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ θὰ τὸν ἐφόρευε ἂν μὴ τυχαία κίνησις τοῦτου τὸν ἔσωζε. Ὁ δράστης συλληφθεὶς ἀπελύθη πάραυτα κατ' αἴτησιν τοῦ Κουμουνδοῦρου τοῦτο δὲ κάπως καθυστάσας τὴν ἐξεγερθεῖσαν κοινὴν γνώμην.

Σήμερον ὅτε τριάκοντα ὅλα ἔτη παρήλθον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ μεγαλοφυῆς πολιτικὸς ἀνήκει πλέον εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, σήμερον πρέπει ν' ἀποδοθῆ τὸ δίκαιον εἰς τὸ ἔργον του. Τὸ Κρητικόν ζήτημα τὸ ὁποῖον εἰς τόσον εὐάρεστον σημεῖον εἶχε φέρει ὁ Κουμουνδοῦρος διὰ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ Κράτους εἰς ἀπαιτησὶν τῶν δικαιωμάτων του καὶ ὁ Τρικούπης διὰ τῆς εὐφυοῦς πολιτικῆς του ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς ἐν Εὐρώπῃ παρασκευῆς τῆς κοινῆς γνώμης, ἐναυάγησεν ἐξ ἀνωτέρων λόγων. Αἱ ἐνδιαφερόμεναι διὰ τὴν ἀνατολήν δυνάμεις ἐπεθύμουν ἐκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν θρόνον τῆς Βασιλείσης τῆς Ἑλλάδος, πλατωνικὰς βεβαίως ἐκ τούτου ὁπεκδεχόμεναι ὠφελείας καὶ τὸ ζήτημα εἶχον ἀναγάγῃ εἰς σπουδαιότητα προσωπικῆς φιλοτιμίας. Ἦρκεσε

λοιπὸν ἢ σπουδὴ μεθ' ἧς προετιμήθη ἡ Ρωσσίς Μ. Δούκισσα Ὀλγα νὰ διαλύσῃ τὰ ὄνειρα τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ νὰ μεταστρέψῃ τὰς διαθέσεις αὐτῶν, ἐνῶ δυστυχῶς δὲν ἔφερον ὡς ἀντισηκῶμα τὴν ἐνεργὸν καὶ ἀποτελεσματικὴν δρᾶσιν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσσίας ἣτις ἀπέμεινε ἢ κατὰ τὸ σὺνθηθεὶς ψιλὴ προστάτις τῆς Ὁρθοδοξίας. Μετὰ ἕξ μῆνας ἢ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος ἄνοδος τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας θὰ εὔρισκε πλέον τὰ πράγματα τετελεσμένα καὶ τὴν νῆσον προσηρτημένην ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω ἐσκέπετο καὶ ὁ Τρικούπης ὅταν ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς μνηστείας προσέτρεπε τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον νὰ παραιτηθῇ οὐσωμον, οὕτω δὲ ἔβλεπε τὰ πράγματα καὶ ἡ Ἀγγλία ἣτις εὐθύς μεταστραφεῖσα ἐδείξε παγεράν ἀδιαφορίαν ἐκεῖ ὅπου ἐνηρμενίζετο ν' ἀποδεικνύῃ τὸ ἐνδιαφέρον της.

Συμπληρωματικῶς δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐπῆλθεν καὶ ἡ νέα φάσις τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιδείνωσις τῶν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας σχέσεων καὶ ἡ ἐπὶ τῶν πραγμάτων μεταστροφή τῶν διαθέσεων τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο πρὸ τῆς συρροῆς τῶν περιστάσεων αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων καὶ ἡ εὐστοχωτάτη τῆς κυβερνήσεως ἐνέργεια νὰ ναυαγήσῃ καὶ ἡ Κρήτη νὰ καταδικασθῇ καὶ εὐθύς εἰς τὸν ζυγὸν ὑπὸ τὸν ὅποιον ἔστενεν. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθεθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Ναπολέοντος θὰ ἔστεργε νὰ πρωτοστατήσῃ ὡς πρὶν ἐπὶ κοινῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐνεργείας ὑπὸ τὰς περιστάσεις τὰς ὁποίας διέτρεχεν καὶ ἐνῶ ὁ κίνδυνος ρήξεως ἐκ Γερμανίας ἐπεκρέματο ἄνωθεν ὡς σπάθη Δαμοκλέους, ἢ ἡ Ἀγγλία θὰ ἐξηκολούθη νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν Κρητῶν μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ρωσσίας ἐν τῷ συνοικεσίῳ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ

Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει. — Πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν. — Ἀρνησις τῆς πύλης νὰ τὸν δεχθῆ — Ἀπομάκρυνσις τοῦ ἀπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον — Ὁ Τρικούπης ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ.

Τίς πταίει. — Ἐνεστὼς καὶ παρελθόν.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδοῦρου καὶ τὴν ἐπίμονον ἀρνησιν τοῦτου νὰ συνεννοηθῆ πρὸς τὸν βασιλέα, τὸ ἐκλεκτὸν ἐκεῖνο κόμμα τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ἀληθῶς ἀρτίωτατα στοιχεῖα ἀπέμεινεν ἐλεύθερον ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει ἀποτελοῦν τὸ κυριώτερον αὐτῆς σῶμα. Διότι μετὰ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν ἄδικον κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τῶν ἀντιπολιτευτικῶν μερίδων, τὸ Κουμουνδουρικὸν κόμμα ἐξηκολούθει ἀπολαῦσον πολλῆς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ εὐνοίας, ἐπιρρωθεύσης ἰδίως ἐκ τῶν ὑπερμέτρων καταδιώξεων ἃς διηύθυνε κατ' αὐτοῦ ὁ Βούλγαρης.

Τοῦ Κουμουνδουρικοῦ λοιπὸν κόμματος ἐπίλεκτον μέλος ἀπετέλει ὁ Τρικούπης ὅστις ὅμως καὶ μετὰ τὴν συνεννόησιν τοῦ Κουμουνδοῦρου μετὰ τοῦ βασιλέως δὲν ἠθέλησε ν' ἀναλάβῃ ὑπουργεῖον, ἀλλ' ἀπέμεινε φίλος τοῦ Κουμουνδοῦρου

οὐχὶ ἔμως καὶ συμπράκτωρ αὐτοῦ. Ἐθεωρεῖτο δὲ τότε ὡς ὁ κυριώτερος φίλος καὶ ἐνδεδειγμένος οὕτως εἰπεῖν ἀρχηγὸς τῶν κληθέντων Ὀθωνιστῶν βουλευτῶν, τῶν ὁποίων τὴν προσέγγισιν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον αὐτὸς εἶχεν ἐνεργήσῃ καὶ ἐπιτύχῃ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ πρῶτον ἤγειρεν τὴν κεφαλὴν ἢ ὑποτελὴς Βουλγαρία ζητήσασα ὑπὲρ ἑαυτῆς προνόμια τινα θρησκευτικὰ τὰ ὁποῖα εἰς δεινὴν στενοχωρίαν ἐνέβαλον ὄχι μόνον τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Πύλην. Διέτι τῷ ὄντι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χρονολογοῦνται αἱ ἔκτοτε ἀέναοι τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεις αἱ οὐδέποτε πλέον καταπαύσασαι καὶ καθ' ἐκάστην αὐξανόμεναι. Συνίσταντο δὲ αἱ ἀπαιτήσεις αὗται εἰς εἶδος τι Βουλγαρικῆς ἡμιανεξαρτησίας, εἰς τὴν παράστασιν δηλαδή παρὰ τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ βουλγαρικῆς ἀντιπροσωπείας ἐντελῶς ἀνεξαρτήτου ὑπὸ ἔποψιν διοικήσεως. Ἐζήτησαν δὲ προσέτι οἱ Βούλγαροι χωρισμὸν τῶν Βουλγαρικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας οὕτως ὥστε οἱ Βούλγαροι ἢ Βουλγαρόφωνοι ἀγρόται νὰ ἔχωσι ἰδίους αὐτῶν ἐπισκόπους βουλγάρους. Τὸ τοιοῦτον ἐννοεῖται ἀπέβλεπεν εἰς πολιτικὴν μᾶλλον διαίρεσιν, ἀναμφισβητήτως δὲ ὑπὸ τὸ θρησκευτικὸν πρόσχημα οἱ Βούλγαροι ἐζήτησαν νὰ παρουσιάσωσιν εἰς τὴν Εὐρώπην εὐσχήμως τὰς πρώτας αὐτῶν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας τόσαι καὶ τόσαι ἐπηκολούθησαν ἔπειτα.

Εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ταύτας οἱ Βούλγαροι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐνεθαρρύνοντο. Ἀλλὰ ἢ Ἑλλὰς δὲν ἠνόει κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀποδεχθῇ τὰς ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων αἰτινέας ἔκτος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως προωρίζοντο νὰ δημιουργήσωσιν κατάστασιν ἐπισφαλεστάτην καὶ ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς ἑλληνικωτάτης Μακεδονίας. Ἀλλεπάλληλοι λοιπὸν συννενοήσεις διεξήγοντο μεταξὺ τῆς Κυβερνή-

σεως καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, τὸ ὅποῖον ἐζή-
τησε ἐνεργὸν τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἑλληνικῆς διπλωματίας.

Δυστυχῶς ὅμως ὄχι μόνον ἡ Ρωσικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ Τουρ-
κικὴ κυβέρνησις ἐφάνη ἀποκλίνουσα ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων καὶ
ἀναφάνδον ὑποστηρίζουσα τὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις
καὶ ἀδυνατοῦσα νὰ ἴδῃ ὀλίγον μακρύτερον τῆς ρινός τῆς
ποῖα θὰ ἦσαν κατόπιν τὰ αἰτήματα τῶν Βουλγάρων, ὅταν
τόσον ἐνεθαρρύνοντο τὰ πρῶτα αὐτῶν διαδήματα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις
ἀπεφάσισε πρὸ τοῦ καθ' ἐκάστην ὄγκουμένου κινδύνου νὰ
προβῇ εἰς γενναίαν διπλωματικὴν ἐνέργειαν καὶ ν' ἀποστείλῃ
εἰς Κωνσταντινούπολιν ἱκανότατὸν τῆς διπλωμάτην διὰ νὰ
προσπαθῆσῃ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κίνδυνον.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐστράφη τότε πρὸς τὸν Τρικούπην
καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν δυσχερῆ ἀποστολὴν,
συγχρόνως δὲ διὰ τοῦ ἡμιεπισήμου τῆς Κυβερνήσεώς του ὄρ-
γάνου ἐπεδόθη εἰς τὴν παρασκευὴν τῆς διπλωματικῆς ἐκεί-
νης ἀποστολῆς.

Ὁ Τρικούπης κατ' ἀρχὰς δὲν ἀπεδέχθη τὴν θέσιν τοῦ
ἐκτάκτου πληρεξουσίου ἀπεσταλμένου καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι
ἀπέστεργε ν' ἀναλάβῃ τὴν δυσχερῆ ἐντολὴν ἢ ἀπέλειπεν αὐ-
τὸν ἢ ἐφ' ἑαυτὸν πεποιθῆσις, ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐφοβεῖτο
μὴ μετατρεπομένων τῶν διαθέσεων τῆς Ρωσσίας ἢ ἐνδίδοντας
τοῦ Πατριαρχείου τὸ ζήτημα λυθῆ κατὰ τρόπον δυσάρεστον
πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐπιρριφθῆ δὲ εἰς αὐτὸν ἡ εὐθύνη τῆς πο-
λιτικῆς ἐκείνης μεταστροφῆς.

Ἄλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος ὅστις ἀπύλυτον ἔτρεφε πεποιθη-
σιν εἰς τὸν πρῶτον ὑπουργὸν του, δὲν ἔβλεπε δὲ περὶ ἑαυτὸν
καὶ ἄλλον ἱκανὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀποστολὴν ἐπέμεινε καὶ
μετὰ πολλὰς δυσκολίας κατῴρθωσεν νὰ πέισῃ τὸν Τρικούπην
νὰ δεχθῆ. Ἐκοινοποιήθη λοιπὸν ὁ διορισμὸς του καὶ ἀνεμέ-
νετο ἡ τυπικὴ ἀναγνώρισις τῆς Πύλης ὅτε συνέδῃ τι οὐχὶ

σύνηθες εἰς τὰ διπλωματικά χρονικά. Ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ δεχθῆ παρ' ἑαυτῆ ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλλ. Κυβερνήσεως τὸν Τρικούπην· ἔκαμε δὲ τὴν ἄρνησίν της ταύτην γνωστὴν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον διὰ τοῦ τότε πρεσβευτοῦ της ἐν Ἀθήναις Φωτιάδου πασοῶ. Ἡ ἄρνησις αὕτη κατ' ἀρχὰς παρώργισε τὸν Κουμουνδοῦρον ὅστις καὶ ἐντονώτατα διεμαρτυρήθη εἰς τὸν Τοῦρκον πρεσβευτὴν ἐν τέλει ὅμως ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ διότι ἄλλως τε οὐδὲν δικαίωμα εἶχε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν πρόσωπον ὅπερ δι' οἰονδήποτε λόγον αὕτη δὲν ἐπεθύμει νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῆ. Ἡρέσθη λοιπὸν νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Φωτιάδην ὅτι «πολύ ἠδίκηει ἡ Πύλη τὸν Τρικούπην μὴ δεχομένη αὐτὸν διότι ὁ Τρικούπης εἶναι ὁ πολιτικὸς τοῦ μέλλοντος».

Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῶσιν οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὸν Τρικούπην. Δὲν ἐλησμόνει αὕτη ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν οὗτος διηύθυνεν τὴν κατ' αὐτῆς διπλωματικὴν ἐργασίαν τῆς συνέπεια μικροῦ δεῖν νὰ εἶναι ἡ ἀπώλεια τῆς Κρήτης· ἐξ ἄλλου δὲ ἐφοβεῖτο τὸν δεξιὸν ἐκεῖνον πολιτικὸν ὅστις εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντιληφθῆ τὰ ἀσθενῆ της μέρη καὶ φεύγων ν' ἀποφέρῃ ὀλόκληρον κατ' αὐτῆς σχέδιον ἀντιδράσεως τοῦ ὁποίου τ' ἀποτελέσματα ἀνέμενε λίαν ἐπιβλαβῆ ἢ τουρκικὴ πολιτικῆ. Διὰ τοὺς ἰσχυροτάτους τούτους λόγους ὁ Τρικούπης ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὀλίγων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διπλωματῶν οἵτινες δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ παρὰ τῆς κυβερνήσεως δι' ἣν προωρίζοντο, τοῦτο ὅμως πρὸς τιμὴν καὶ τῆς εὐφροσύνης των καὶ τῆς ὑπερόχου των διπλωματικῆς ἱκανότητος.

Ἐν τούτοις ἡ σύμπραξις Τρικούπη καὶ Κουμουνδοῦρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ πολὺ. Ὁ Τρικούπης καθ' ὅσον ἐπροχώρει ἐν τῇ πολιτικῇ κατὰ τοσοῦτον ἀπεμακρύνετο τοῦ συστήματος τοῦ Κουμουνδοῦρου, φύσει δὲ ἀγέρωχος καὶ

ὑπερήφανος καὶ ἐπομένως ἀποδοκιμάζων τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς ὁ Κουμουνδοῦρος ἐκολάκευε τὰ πλήθη, περιῆλθεν εἰς διάστασιν μετὰ τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ του, ἀφ' οὗ τόση διαφορὰ χαρακτήρος τὸν ἐχώριζε, καὶ ἀπέμεινεν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀντιπολιτεύσει. Ὁ Κουμουνδοῦρος ὅμως οὕτω πολιτευόμενος δὲν εἶχεν ἄδικον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Πολιτευόμενοι καὶ λαὸς εἶχον ἐξεγερθῆ κατὰ τοῦ ἀγρίου δεσποτισμοῦ ὃν ἤσκει ὁ Βούλγαρος, ἐχρειάζετο δὲ ἀκριδῶς ἀντίθετος ἐκείνου χαρακτήρ μειλίχιος καὶ πρᾶος καὶ καταδεκτικὸς διὰ νὰ ἐπιβληθῆ καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς ταύτας ὁ Κουμουνδοῦρος ὡφείλε τὴν τεραστίαν του δημοτικότητα.

Κατὰ τοῦ Κουμουνδοῦρου ὅμως εἶχον δυσареσθηθῆ καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς τοῦ κόμματός του βουλευταί, ἐν οἷς ὁ Λομβάρδος, ὁ Πετμιζᾶς καὶ ἄλλοι, ἀπετέλουν δὲ κόμμα ἰδιαίτερον ἄνευ ἀρχηγοῦ καὶ διευθυνόμενον ἀπλῶς ὑπὸ τοῦ Λομβάρδου, ἐν τῇ κατὰ τῶν διαφορῶν κομμάτων ἐπιθετικῇ του στάσει. Ὁ Λομβάρδος τότε ὀρμητικώτατος καὶ ἐπιθετικώτατος ἦτον ἀντίπαλος ἐπίφοδος, ἐτι μᾶλλον δὲ ἐπίφοδος ὡς κομματάρχης.

Εἰς τὸ κόμμα αὐτὸ προσῆλθε καὶ ὁ Τρικούπης. Καίτοι δὲ νεώτερος ὄλων τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ καὶ ὀλιγώτερον ἐκείνων ἐν τῇ πολιτικῇ διατρίψας, εὐθύς ὡς προσῆλθεν ἀνεγνωρίσθη ἀρχηγὸς καὶ ἀπετέλεσε μετ' αὐτῶν τὸ πέμπτον κόμμα, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἅς διήρχετο τότε ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐδρασεν ὡς ἔπρεπε, διέγραψεν ὅμως τὴν πολιτικὴν ἣν πιστώτατα ἠκολούθησε μετέπειτα ὁ Τρικούπης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Δὲν ὑπῆρχε δὲ τότε εὐρὺ στάδιον ἐνεργείας εἰς τὸ νεαρὸν κόμμα ἰδίως διότι ἡ ἀλλεπάλληλος διαμάχη τῶν κομμάτων ἀνεβίβαζεν καὶ κατεβίβαζεν τὰς κυβερνήσεις ἄνευ ἰδιαίτερας τινὸς ἀνάγκης, ἔχανεν ἐπομένως τὴν ἀξίαν της ἢ ἐν τῇ βουλῇ ἀντιπολίτευσις, ὅπως δήποτε καὶ καθ' οἷον δήποτε τρόπον καὶ ἂν διηυθύνετο αὕτη.

Κατὰ τὸ 1873 μετὰ τῶν δυσηρεσθημένων κατὰ τοῦ Κου-

μουνδούρου προσήλθε καὶ ὁ Δ. Ράλλης, οὕτω δὲ νέα δύναμις προσετέθη εἰς τὸ νεαρὸν κόμμα τὸ ὁποῖον τοιαυτοτρόπως ἠρίθμει ἤδη μεταξύ τῶν ὀλίγων του ὁπαδῶν τρεῖς ἔτι τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤρχισε ἀπὸ τοῦ κοινοβουλίου καὶ διὰ τοῦ τύπου βιασιότατη κατακραυγὴ κατὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, τὸ ὁποῖον διετηρεῖτο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν δι' ἀσθενοῦς πλειοψηφίας βουλευτῶν. Εἰς τὴν ἀντίδρασιν ταύτην συχνὰ ἀνემιγνύετο καὶ ἡ αὐλὴ καὶ ἡ βασιλεία εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεδίδοντο τότε τάσις πρὸς ἐνεργείας ὑπερβαίνουσας τὴν δικαιοδοσίαν τῆς καὶ πείνουσας πρὸς καταπάτησιν ἢ κατάργησιν τοῦ συντάγματος. Βιασιότερα ὅμως τῆς ἐν τῇ βουλῇ ἐπιθέσεως ἦτο ἡ ἐπίθεσις διὰ τοῦ τύπου.

Τὰς ἰδέας τοῦ πέμπτου κόμματος διερμήνευε τότε ἡ ἐφημερίς «Καιροὶ» διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ κ. Πέτρου Κανελλίδου, δημοσιογράφου εὐθαρσοῦς καὶ τολμηροῦ, διακρινομένου διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἰσχυρὰν πρωτοτυπίαν τῶν ἰδεῶν του καὶ τὴν ἀκεραιότητά του. Εἰς τοὺς «Καιροὺς» λοιπὸν ἐδημοσιεύοντο αἱ ἀρχαὶ τοῦ πέμπτου κόμματος, φαίνεται δὲ ὅτι οὐχὶ σπανίως ἐν αὐτοῖς ἄρθρα ἐγράφοντο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1874 ὁ διευθυντὴς τῶν «Καιρῶν» κ. Πέτρος Κανελλίδης ἀναχωρήσας διὰ τὰ λουτρά ἀνέθηκε τὸ κύριον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος εἰς τὸν Τρικούπην ὅστις εἰς τὸ φύλλον τῆς 29 Ἰουνίου ἐδημοσίευσε τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο ἄρθρον «Τίς πταίει» τὸ ὁποῖον παρήγαγε πρωτοφανῆ παρὰ τῷ κοινῷ συγκίνησιν. Τὸ ἄρθρον τοῦτο, μοναδικῆς παρρησίας καὶ εὐθύτητος δημοσιεύομεν ὡς ἔχει :

ΤΙΣ ΠΤΑΙΕΙ ;

Ἄφ' ὅτου κατὰ τὸ 1868 ἐγκθιδρύθη ἡ ἀρχὴ τῶν κυβερνήσεων τῆς μειοψηφίας, πᾶν νέον βῆμα τῆς ἐξουσίας μαρ-

τυρεί περί τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν αὕτη ἀποβλέπει· ἀψευδῆς δὲ ἀπόδειξις τοῦ διενεργουμένου σχεδίου καὶ αἱ ἄρτι διεξαχθεῖσαι-βουλευτικαὶ ἐκλογαί.

Βιαιότερον καὶ ἀδεξιώτερον μετῆλθον τὰ ὑπουργεῖα τοῦ κ. Βούλγαρη τὰς κυβερνητικὰς ἐπεμβάσεις, ὑπουλότερον δὲ καὶ ἐπιτυχέστερον τὰ τοῦ κ. Ζαΐμη καὶ τοῦ κ. Δεληγεώργη· κατ' οὐσίαν ὅμως ἐπίσης κακοήθης ὑπῆρξεν ὑφ' ὅλα τὰ ἀπὸ τοῦ 1868 καὶ μέχρι σήμερον ὑπουργεῖα ἢ τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἐνέργεια. Ὁ κ. Βούλγαρης, ὁ κ. Ζαΐμης, ὁ κ. Δεληγεώργης ὑπῆρξαν ὄργανα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτικῆς, ἐκτελεστοὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν καθ' ὑπόδειξιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὐδεὶς αὐτῶν ἐξεπροσώπευσε τὰς εὐχὰς τοῦ ἔθνους· καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τούτέστιν ὑπῆρξάντων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τοῦτου, ὅτε δὲ δι' ἐκείνου· οὐδεμίαν ἠθικὴν εὐθύνην φέρει τὸ ἔθνος ἐπὶ τῇ διαγωγῇ τῶν προσώπων τούτων. Ἄν προήγοντο οἱ εἰρημένοι πολιτευταὶ διὰ τῆς ψήφου τῆς Βουλῆς, ἢ παράλυσις τῆς διοικήσεως καὶ ἢ παρ' αὐτῶν, ὡς ἐκλεκτῶν τοῦ ἔθνους κατάχρησις τῆς ἐξουσίας κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς παραβιασμὸν τῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλογέων ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἐνδείξις τῆς ἀνικανότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν αὐτοδιοίκησιν· ἀλλ' ἡ διοικητικὴ καχεξία καὶ τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς ὄργανα δὲν εἶναι ἔργον ἐξουσίας ἐκπροσωπούσης τὴν πλειονοψηφίαν τῆς βουλῆς καὶ ἐπομένως εὐθυνούσης διὰ τῶν πράξεών της τὸ ἔθνος· εἶνε ἔργον ἀνθρώπων ὀφειλόντων τὴν ὑπουργικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν εἰς μόνην τὴν ἀπόλυτον χρῆσιν τῆς ἐν τῷ Συντάγματι ἀναγεγραμμένης ὑπὲρ τοῦ Στέμματος προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν· ὁ κ. Βούλγαρης ὅτε μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς ἐν τῇ τελευταίᾳ βουλῇ συμμαχίας τῶν κομμάτων ἐκλήθη ἐκ νέου εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἔλαβε τὴν

διάλυσιν τῆς βουλῆς, μόλις 12 ἠρίθμει φίλους ἐν τῇ βουλῇ. Ἐπτά ἠρίθμει φίλους βουλευτὰς ὁ κ. Δεληγεώργης ὅτε ἐγένετο πρωθυπουργὸς κατὰ τὸ 1872 καὶ διέλυσε τὴν τότε βουλὴν· μόλις δ' εἰκοσιπέντε βουλευτῶν προίστατο ὁ κ. Ζαΐμης πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1869 διαλύσεως τῆς βουλῆς. Πᾶν ἄλλο ἄρα δύναται νὰ θεωρηθῶσι τὰ παρ' αὐτῶν σχηματισθέντα ὑπουργεῖα ἢ ὡς ἔθνικα, ἢ δὲ διαγωγὴ τοιοῦτων ὑπουργείων οὐδὲ ὡς δικαιολογεῖ μομφὰς κατὰ τοῦ ἔθνους, προκαλεῖ μόνον σκέψεις περὶ τῆς καταχρήσεως τῆς συνταγματικῆς προνομίας τοῦ διορισμοῦ καὶ τῆς παύσεως τῶν ὑπουργῶν.

Ἡ προνομία αὕτη εἰς οὐδένα ὑπάγεται ἐν τῷ Συντάγματι ρητὸν ὄρον· ὑπόκειται ὁμῶς εἰς τοὺς ἐκ τῶν πραγμάτων περιορισμοὺς τοὺς προκύπτοντας ἐκ τῶν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ συντάγματος καθιερωμένων δικαιωμάτων τῆς βουλῆς. Πρὸς τὴν ἐκμηδένισιν τῶν περιορισμῶν τούτων οὐ μόνον ἐπετράπη, ἀλλὰ καὶ ἀνήχθη εἰς πολιτικὸν δόγμα, ἢ ἐπέμβασις τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐκλογάς. Ἄν ὁ λαὸς ἐξέλεγεν ἐλευθέρως τοὺς ἀντιπροσώπους του, δὲν θὰ ἦτο ἐφικτὸς ὁ σχηματισμὸς ὑπουργείων προσωπικῶν, διότι ἡ βουλὴ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ἰδίων αὐτῆς προνομιῶν ἤθελε καταστήσῃ ἀναπόδραστον τὸν σχηματισμὸν ὑπουργείου ἀπολαύοντος τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς πλειονοψηφίας αὐτῆς. Ἰνὰ μὴ συμβῇ τοῦτο καὶ ἔχει ὁ τόπος κυβέρνησιν ἰδίαν ὑπηρετοῦσαν τὴν πολιτικὴν ἔθους, ἀπεφασίσθη κατὰ ἑθνικὴν εἰσήγησιν, ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1867, ἢ πτῶσις τοῦ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐκεῖνο κυβερνήσαντος ἀληθῶς κοινοβουλευτικοῦ ὑπουργείου, ἢ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἄλλου ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς παρακολουθουμένη ὑπὸ ἐπεμβάσεων κατὰ τὰς ἐκλογάς πρὸς μετατροπὴν τῆς μειονοψηφίας εἰς πλειονοψηφίαν. Ἐκτοτε ἡ πολιτικὴ αὕτη, ἢ ἐκμηδενίσασα τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἐν Ἑλλάδι ἐξακολουθεῖ λειτουργοῦσα· ἢ δὲ τελευταία διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ αἱ γενόμεναι ἐκλογαὶ ἐνδεικνύ-

ουσιν ὅτι θὰ ἐξακολουθῆ ἀναπτυσσομένη, ἕως οὗ φέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν μοιραίαν αὐτῶν καταστροφὴν.

Διατελοῦμεν ἤδη θεαταὶ τοῦ ἐλλεινοῦ ἐκλογικοῦ δράματος, ὅπερ ἀπὸ τὸ 1868 παρίσταται περιοδικῶς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἡμετέρου κράτους. Ἀμέσως μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς τελευταίας βουλῆς, ἀντὶ νὰ ἴδωμεν τοὺς πολιτευομένους σπεύδοντας πρὸς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν, ὅπως προκαλέσωσι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ψῆφον τοῦ λαοῦ, εἶδομεν ἀπεναντίας τοὺς ἀξιούοντας ν' ἀντιπροσωπεύσωσι τὰς ἐπαρχίας σπεύδοντας εἰς Ἀθήνας ὅπως λάβωσι τὸ χρῖσμα τῆς ὑπουργικῆς ὑποψηφιότητος. Ἐκτὸς ὀλιγίστων, μοναδικῶν ἴσως, ἐξαιρέσεων, πάντες ἐλησμόνησαν καὶ πολιτικὰς σχέσεις καὶ ἀτομικὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκλιπαροῦντες τὴν ἄνωθεν κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀντίληψιν, ἡ δὲ κυβέρνησις καθήρτιζε, διέλυε, μετερρῦθμιζε, τοὺς συνδυασμοὺς ὡς κηδεμῶν τῆς ψῆφου τοῦ λαοῦ. Ἦρξατο ἡ δευτέρα πρᾶξις καὶ εἶδομεν τοὺς ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους ἐπανερχομένους εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ κύπτοντας ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς ὑπουργικῶν δώρων, εἶδομεν τὴν ὑπηρεσίαν ὅλην ἀνόστατον, τὸν στρατὸν εἰς πλήρη παράλυσιν ὑπακούοντα ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ ἕως τοῦ ἐσχάτου στρατιώτου εἰς τὰ νεύματα τοῦ ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου καὶ γινόμενον τὸ ὄργανον τῆς καταπατήσεως τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ πολίτου. Ἦδη λαμβάνομεν ἀλληλοδιαδόχους τὰς ἀπαισίας εἰδήσεις περὶ τῆς τρίτης πράξεως, καθ' ἣν τελοῦνται αὐτούσια κατὰ τὴν ψηφοφορίαν τὰ ἐκλογικὰ ὄργια. Μετ' ὀλίγον θὰ παρασταθῆ ἡ τετάρτη πρᾶξις, ὅτε κατὰ τὰς ἐξελέγεις θὰ ἐκτυλιχθῶσιν ἐπισημῶς αἱ τελεοθεῖσαι ἀσχημίαι καί, κατὰ τὰ εἰθισμένα, θὰ διαπραχθῶσι βεβαίως καὶ ἤδη νέαι ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτικῷ περιβάλλῳ χεῖρονες τῶν πρώτων, καὶ ταῦτα πάντα ὅπως παρασκευασθῆ ἡ ὑστάτη πρᾶξις τῆς συγκροτήσεως βουλῆς φερούσης τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ ἔθνους καὶ ἀναδεχθρομένης ἐν ὀνόματι τοῦ

ἔθνος τὴν εὐθύνην τῶν ἀνοσιουργημάτων τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων. Ἀηδιάζοντες καὶ ἀγανακτοῦντες ἐπὶ τῷ θεάματι, τοῦ ὁποίου παριστάμεθα θεαταί, καὶ βλέποντες τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ φρονήματος τῶν πολιτευομένων, δισταζομεν ἐπὶ στιγμὴν καὶ ἐρωτῶμεν ἡμᾶς αὐτούς, μὴ τυχὸν ἀληθῶς πταίει τὸ ἔθνος; Θαρρύντως ὅμως ἀπαντῶμεν, τὸ ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862, τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως. Εἶνε τὸ ἔθνος καταδικαστέον, διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον; Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσει ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους, χερηγεῖται εἰς αὐτὰς ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεων τῶν ἐκλογῶν, καὶ λέγομεν ὕστερον, ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Τί δύναται ὁ λαὸς κατ' αὐτῆς; Οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναστατήσῃ· ἀλλὰ τίς ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνῃ εὐλόγως τὸν λαόν, διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ ὡς ἔσχατον καταφύγιον, καὶ πρὶν ἢ προέλθῃ εἰς αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἐξαντλούμενα ἔλα τὰ προληπτικὰ μέσα; Ἄν δὲν πταίῃ ὁ λαός, πταίσουσιν οἱ πολιτευόμενοι, λέγουσιν οἱ ἄλλοι, καὶ ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῶν εὐθύνει τὸ ἔθνος, ἀφ' οὗ οὗτοι εἰς τὸ ἔθνος ἀνήκουσιν. Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠῦθνε τὸ ἔθνος, ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς. Ὅστις τῶν πολιτευομένων δὲν ἀσπάζεται τὰ γινόμενα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ ἢ νὰ παύσῃ πολιτευόμενος, ἀφ' οὗ κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν καθεστῶς οὐδὲν ὑφίσταται δι' αὐτὸν στάδιον ἐννόμου καὶ ἐντίμου ἐνεργείας. Οἱ πολιτευόμενοι εἶνε πλάσματα τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ πολι-

τεία στοιχείου, τὸ ἔθνος οὐ μόνον δὲν εἶνε τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ πολιτικῇ, ἀλλ' εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν.

Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία.

Ἄλλ' ἐκτός τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν ἅπαντες ἀποτροπιαζόμεθα, δὲν ὑπάρχει ἄρα ἄλλο μέσον θεραπείας; Παρ' ἄλλαις συνταγματικαῖς ἐπικρατεῖαις καταστέλλονται καὶ προλαμβάνονται αἱ καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας διὰ δυνάμεις ἀνωτέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τῆς ἠθικῆς ἐκδηλώσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν κοινὴ γνώμη, ὡς πολλὰκις ἀπεδείχθη, καὶ ὅσάκις ἐκτάκτως ἐξεδηλώθη ἐπέφερον ἀσφαλῶς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἀλλ' ἡ κανονικὴ ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς γνώμης προϋποθέτει χρόνον τινὰ κοινοβουλευτικοῦ βίου, ἡ δὲ Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ 1844, ὅτε τὸ πρῶτον ἐσυνταγματίσθη καὶ ἕως τῆς σήμερον, μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἦται κατὰ τὸ 1867, ἐβίωσε κοινοβουλευτικῶς. Εἶνε ἄρα ἡ κοινὴ γνώμη ἀδιοργάνωτος καὶ ἐλλείπει ἀφ' ἡμῶν ὁ σπουδαιότερος οὗτος φραγμὸς τῶν καταχρήσεων τῶν προνομίων. Παρήγορον ὁμῶς φαινόμενον μαρτυροῦν τῆς κοινῆς γνώμης τὴν ἀνάπτυξιν παρ' ἡμῖν παρουσιάζει ἡ ἐκλογή τῆς πρωτευσούσης. Ὁ λυσιώδης πόλεμος, ὃν ἐκήρυξε κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κ. Τιμολ. Φιλήμονος Αὐλῆ καὶ ὑπουργεῖον, διετράνωσαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ὑποψηφιότητος αὐτοῦ. Ὁ κ. Φιλήμων ἐξέθηκε κάλην οὐχὶ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος ἰδέας, διότι ἀπέσχε συστηματικῶς καὶ ἀπὸ πάσης ἀτομικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐκλογὴν. Οἱ θιασῶται τῆς ἰδέας, ἦν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλη τοῦ κ. Φιλήμονος ἐπράξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅσα οἱ ἄλλοι ὑποψήφιοι ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους ἀνεξαιρέτως εἶνε ἠναγκασμένοι νὰ πράττωσιν αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Ὅποια δὲ ἡ ἰδέα; Ὁ κ. Φιλήμων διὰ τοῦ Αἰῶνος ὑπε-

ρεμάχησεν ἐκθύμως ὑπὲρ πολλῶν ἐθνικῶν ζητημάτων. Κατήγγειλε τὰς καταχρήσεις τῶν προνομιῶν τοῦ στέμματος, τὰς προσωπικὰς κυβερνήσεις, τὰς ἀδικαιολογήτους διαλύσεις τῶν βουλῶν, τὰς ἐπεμβάσεις τῶν διαφόρων ὑπουργείων εἰς τὰς ἐκλογάς, τὴν μεγάλην λαυρεωτικὴν φενάκην τὴν ἀπολήξασαν εἰς τὴν διὰ τῆς κυβείας λήστευσιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ βουλευτικοῦ βήματος προσβληθεῖσαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Λομβάρδου, τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν πάσχουσαν ἐκ τῆς παρεισαγωγῆς εἰς τὴν αὐτὴν προσώπων δυνάμει διορισμοῦ ξένου Ἡγεμόνος. Πάντα ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ιδέας, ἣν ἐκπροσωπεῖ ἡ κάλη τοῦ κ. Φιλήμονος καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀληθὴς καὶ ὑψηλὴ ἐννοία οὐδένα λανθάνει. Ἡ ἰδέα αὕτη μανιωδῶς πολεμηθεῖσα παρὰ τῆς ἐξουσίας ἤρατο νίκην ἐπιφανῆ. Χαίρομεν διὰ τὸν κ. Φιλήμονα, εἰς τὸν ὅποιον ἀνοίγεται στάδιον ἀτάξιον τῆς ἰκανότητός του, χαίρομεν διὰ τὸ βῆμα τῆς βουλῆς, ἀφ' οὗ θέλει ἠχησῆ φωνὴ φιλελευθέρα καὶ τολμῶσα νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἰδίως ἀγαλλόμεθα διότι ἡ νίκη τοῦ κ. Τιμολ. Φιλήμονος εἶνε ἄθλον εἰρηνικὸν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὡς ἐλπίζομεν σπουδαία ἀπαρχὴ γενικωτέρας αὐτῆς ἐκδηλώσεως. Οἱ δοῦλοι λαοὶ κυμαίνονται μεταξὺ ἀνοχῆς τῆς ἀυθαιρεσίας καὶ συνωμοσίας. Ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶνε δ' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμὸν. Εἰρηνικωτέρα, νομιμωτέρα, ἀλλὰ τρανωτέρα ἐκδηλώσις τῆς γενομένης διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ὑπὲρ τοῦ κ. Φιλήμονος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Θὰ νοηθῆ ἄρα ἡ σημασία αὐτῆς ; Τὸ εὐχόμεθα ἀλλὰ δὲν τὸ ἐλπίζομεν. Ποῦ δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τοιαύτην ἐλπίδα; Ὅσάκις παρέστησαν δυσχέρειαι καὶ ἐγένοντο ὑποχωρήσεις, αὗται δὲν ἦσαν σπουδαῖαι, ἀλλ' ἀπέβλεπον μόνον εἰς τὸν ἐξαγορασμὸν τῶν καιρῶν καὶ εἰς τὴν ἐπίρριψιν τῆς εὐθύνης εἰς ἄλλους. Τοιαῦται ὑποχωρήσεις βλάπτουσι καὶ τὸν δίδοντα καὶ τὸν λαμβάνοντα.

Οὐδείς ἀπατάται περί τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθῆς ἠθικὴ εὐθύνη μένει ἐν τῇ συνηθῆσει τοῦ ἔθνους ὅπου ἀνήκει· τοῦτο προσεπιμαρτυρεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ κ. Φιλῆμονος.

Ἴνα ἐπέλθῃ θεραπεία πρέπει νὰ γείνη εἰλικρινῶς ἀποδεκτὴ ἢ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς καινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως, ὅτι τὰ ὑπουργεῖα λαμβάνονται ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Τὰ ὄργανα τῆς νῦν καὶ τῶν πρώην προσωπικῶν κυβερνήσεων, αἱ ἐφημερίδες τῶν κ. κ. Βούλγαρη, Ζαΐμη καὶ Δεληγεώργη, ἀνακινήσασαι ἐσχάτως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐκθύμως ὑπερεμάχησαν ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τοῦ στέμματος νὰ καλῆ εἰς τὰ πράγματα τὴν μειονοψηφίαν τῆς βουλῆς. Ὅτι τοῦτο δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ γράμμα τοῦ συντάγματος, οὐδείς ἀντιλέγει ἐπίσης ἀδύνατον ν' ἀρνηθῇ τις ὅτι προσκρούει εἰς τὴν ὄλην οἰκονομίαν τοῦ συντάγματος καὶ ὅτι καθιστᾶ ἀδύνατον τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Θεμέλιον τοῦ πολιτεύματος τούτου εἶνε ἡ ὑπαρξίς δύο κομμάτων ἐν τῇ βουλῇ, τοῦτα δὲ ἀναγνωρίζουσι καὶ οἱ θιασῶται τῆς προσωπικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ τὸ ἀναγνωρίζουσι μόνον ἵνα ὄνειδίσωσι τὴν βουλήν ἐπὶ τῷ καταμερισμῷ αὐτῆς εἰς πολλὰ κόμματα. Πόθεν ὅμως ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν κομμάτων; Οὐχὶ ἄλλοθεν εἰμὴ ἐκ τῆς προσκλήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν μειονοψηφῶν. Ποῖον κόμμα ἀποφασίζει νὰ συγχωνευθῇ μετ' ἄλλου πρὸς καταρτισμὸν πλειονοψηφίας, ὅταν ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας του ταύτης εἶνε ὁ ἀποκλεισμὸς του ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, ἐνῶ μόνον ἐν τῇ μειονοψηφίᾳ ἔχει τὴν ἐλπίδα νὰ κληθῇ εἰς τὴν ἀρχήν, νὰ λάβῃ τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς, καὶ νὰ διευθύνῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς ἐκλογάς; Ἐνόσω ἢ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς· ὅταν ὅμως ἀποφασίσῃ εἰλικρινῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι μόνον τὴν πλειονοψηφίαν καλεῖ εἰς τὴν ἐξουσίαν, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι καὶ ἐν

Ἑλλάδι, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, δὲν θὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ ἐκθετον τὸ ἐπίζηλον τοῦτο γέρας, ἀλλὰ θὰ συνεννοηθῶσιν αἱ μειονοψηφίαι περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἐκάστην ὑποχρεώσεων, ὅπως συγχωνευθῶσιν εἰς πλειονοψηφίαν.

Δὲν πταίει ἄρα τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, δὲν πταίει τὸ ἔθνος, ἂν ἡ βουλή εἶνε κατατετμημένη εἰς πολλὰ κόμματα καὶ δὲν ἔχει ἐτοιμὴν πλειονοψηφίαν, ὅταν ζητηθῇ. Ἄς ἀφεθῇ νὰ λειτουργήσῃ τὸ πολίτευμα ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς μορφώνεται ἡ κυβέρνησις καὶ ταχέως θὰ ἴδωμεν τὴν βουλήν συντασσομένην εἰς δύο κόμματα. Οὐδὲν τῶν θεμελιωδῶν ζητημάτων ἄτινα ἐν Γαλλίᾳ ἢ Ἰταλίᾳ διαιροῦσι τοὺς πολιτευομένους εἰς πολλὰ κόμματα, ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι· τὰ πολλὰ κόμματα παρ' ἡμῖν εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς προσκλήσεως τῶν μειονοψηφῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἢ εὐθύνη ἄρα πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς παραδιᾶζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς.

Ἀριθμοῦντες ἐπὶ τῇ καταστάσει εἰς ἣν περιήλθον τὰ τῆς πολιτείας καὶ ἄτινα ζωηρότερον αἰσθανόμεθα ἤδη ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἐπιτελουμένων τῇ εἰσηγήσει τῆς κυβερνήσεως καὶ παρὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς ἐκλογικῶν ὀργῶν, ἠθελήσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν μήπως ἡμεῖς πταίωμεν, ὅπως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἀναζητήσωμεν τὴν θεραπείαν. Ἄλλ' ἡ εἰλικρινὴς μελέτη τοῦ θέματος μᾶς ἤγαγεν εἰς τὸ ἀλάνθαστον συμπέρασμα ὅτι δὲν πταίει τὸ ἔθνος. Ἄλλοῦ ἐγκεῖται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία.

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΕΝΕΣΤΩΣ

Ἡ παραγνώρισις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος παρὰ τῆς ἐκπτώτου δυναστείας ἔφερε τὸ ἔθνος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862.

Αἱ σπάνια ἰδιωτικά ἄρετα τοῦ βασιλέως Ὁθωνος δὲν ἴσχυσαν ἵν' ἀποτρέψωσι τὴν καταϊγίδα τὴν ὁποῖαν προεκάλει ἡ συστηματικὴ παρ' αὐτοῦ καταδολίευσις τῶν δικαίων τοῦ ἔθνους.

Δὲν εἶχε δὲ μόνον ἰδιωτικὰς ἀρετὰς ὁ βασιλεὺς Ὁθων. Γεννηθεὶς βασιλόπαις καὶ ἡγεμονικῆς τυχῶν ἀνατροφῆς, εἶχε πλήρη τὴν συναίσθησιν, ὅτι ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ ἐκάθητο, ἰδρύθη οὐχὶ χάριν αὐτοῦ, ἀλλὰ χάριν τοῦ ἔθνους, καὶ ὅτι αἱ προνομίαι τοῦ στέμματος εἶχον μόνον λόγον ὑπάρξεως τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτέλεισιν τῶν εἰς τὸ στέμμα ἐπιβαλλομένων καθηκόντων. Πλὴν ὀλίγων ἡρῶν ἀναπαύσεως ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν κατεγίνετο εἰς τὴν διεκπαιρέωσιν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων μὴ περιοριζόμενος εἰς τὸ ἐνεστώδες ἀλλ' ἀνατρέχων εἰς τὰς ἱστορικὰς τοῦ παρόντος πηγὰς. Οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατεῖχε τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, οὐδεὶς πλείοτερον ἐπεδείκνυε σεβασμὸν εἰς πᾶσαν δόξαν τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἑλληνισμοῦ. Συνεταύτιζεν ἑαυτὸν μετὰ τοῦ θρόνου του καὶ ἀπέναντι ἑλλήνων ἢ ξένων ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἑλληναθεωρῶν πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγωρίαν ὡς προσωπικὴν πρὸς αὐτὸν προσβολήν. Οὐδέποτε ἀνήγγελε τελευταίας δοκιμὰς ἐπάπειρον ἐπαναλαμβανομένας, οὐδὲ διελογίσθη πολλῶ δὲ μᾶλλον δὲ ἠπειλήσε κενὰς ἀπειλὰς, νὰ καταλίπη τὸν θρόνον του, διότι δὲν ἐθεώρει αὐτὸν ὡς προστυχὸν κτῆμα διὰ συμβολαίου ἀποκτώμενον καὶ αὐτοδούλως ἐπιστρεφόμενον, ἀλλ' ἐξετίμα τὴν βασιλείαν ὡς ἀποστολὴν ἐπιβεβλημένην καὶ τὴν ὁποῖαν δὲν ἦτο κύριος νὰ παραιτήσῃ. Ἐπὶ τοσοῦτον συνήγου τὰ συμφέροντα τοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἔθνους ὥστε ἀπέκρουε τὴν ἐξόγκωσιν τῆς ἀνακτομισθίας ἀποδίδων εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν ἡραῖς ἀνάγκης μέρος αὐτῆς, διότι δι' αὐτὸν τὸ δημόσιον ταμεῖον δὲν ἦτο ξένη περιουσία ἐξ ἧς νὰ ζητῆ ν' ἀρπάσῃ ὡς πλείονας ἐ-

φευρίσκων προφάσεις ἀλλὰ πλοῦτος τοῦ θρόνου, καθὼ πλοῦτος τοῦ ἔθνους. Προκειμένης τῆς ναυπηγήσεως θαλαμηγοῦ, ρητὴν ἔδιδε ἐντολὴν κατ' οὐδὲν οἱ θάλαμοι νὰ παραβλάψωσι τὴν πολεμικὴν ἀξίαν τοῦ πλοίου, διότι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀνεῖσιν ὡς οὐδὲν ἐλογίζετο ἀπέναντι τοῦ δημοσίου συμφέροντος. Ζηλότυπος εἰς ἄκρον τῆς ἀξιοπρεπειᾶς του, οὔτε εἰς ξένους ἡγεμόνας ἐπέτρεπε νὰ παρεμβαίνωσιν εἰς τὰ τῆς αὐλῆς του, οὔτε εἰς εὐνοουμένους νὰ παρίστανται ὡς ἐπίτροποι καὶ διαχειρισταὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας· ἠσμένιζε δὲ νὰ κοσμήῃ τὴν αὐλὴν του διὰ τῶν ἐνδόξων ὀνομάτων τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸ προσωπικὸν αὐτῆς βίον σεμνοπρεπῆ καὶ ἀποχῆν ἀπὸ κερδοσκοπικῶν καὶ ἄλλων ἐπιχειρήσεων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Διορίζων δὲ τοὺς ὑπουργοὺς δὲν ἐφρόνει ὅτι ἠδύνατο δι' αὐτῶν νὰ ἐνεργῆ πᾶσαν παρανομίαν ὑπ' εὐθύνην ἄλλων. Ἐννόει ὅτι μόνον τῆς νομικῆς εὐθύνης ἀπήλλαττεν αὐτὸν τὸ Σύνταγμα ἀλλ' ὅτι ἄκεραία διετελεῖ παρ' αὐτῷ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἐπὶ ταῖς πράξεσιν, αἵτινες ἐξ αὐτοῦ ἐπήγαζον. Ὅθεν ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους πλειότερον ἢ εἰς τὰ τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ ὡς ἐκ τῆς πολλῆς αὐτοῦ πείρας ἦτο ὁδηγὸς καὶ ἐλεγκτὴς τῶν ὑπουργῶν.

Χτὰς ἀρετὰς ὅμως ταύτας κατέστρεφεν ἄρδην ἡ πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δυσμένειά του καὶ ἡ πεποίθησίς του ὅτι ἡ ἐκμηδένισις τοῦ Συντάγματος ἦτο καὶ δικαίωμά του καὶ καθήκον του. Πιστεύων εἰς τὸ θεῖον δίκαιον τῶν ἡγεμόνων, οὔτε τὰς ἐκ τῆς ἐκλογῆς του, κατὰ τὸ 1835, οὔτε τὰς ἐκ τῆς συνομολογήσεως τοῦ Συντάγματος κατὰ τὸ 1844 ὑποχρεώσεις του συνηθάνετο, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἡγεμόνων καὶ λαῶν ἐθεώρει ἄνωθεν διαγεγραμμένα, πᾶσαν δὲ μεταρρυθμίσειν αὐτῶν τῶν θεσμῶν ἀνθρωπίνων ὡς παράβασιν θεοῦ νόμου, εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ μόνον πρὸς καιρὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν τῶν περιστάσεων, ἐπι-

φυλαττόμενος νὰ δράττηται τῶν εὐκαιριῶν, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὰς ἀμοιδαίας σχέσεις εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατὰ τὸ θεῖον δίκαιον κατάστασιν. Τοιαῦται αἱ πεποθησείαι αἵτινες ὑπῆρξαν ἀφετηρία μεγίστων δεινῶν τοῦ ἔθνους. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐπαναστάσεων φέρουσιν οὐχὶ οἱ ἐκτελοῦντες, ἀλλ' οἱ καθιστῶντες αὐτὰς ἀναποδράστους. Τὴν εὐθύνην ἄρα σὺμπασαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862 φέρει ἡ ἀνένδετος ἐπὶ 18 ἔτη τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἐπιμονὴ εἰς παραβίασμον τῶν κοινοβουλευτικῶν τοῦ ἔθνους θεσμῶν. Ἄλλ' ὑπόλογος ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ἡγεμὼν οὗτος καὶ δι' ἕτερον βαρύτερον ἐκείνου κοκόν. Τὰς ἐκ τῶν ἐπαναστάσεων ζημίας ἀναπληροῖ ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ διαφθορὰ τῶν ἡθῶν ἀνατρέπει ἐκ βάθρων τὰς κοινωνίας· οὐδὲν δὲ ὀλεθριώτερον εἰς τὰ ἡθῆ τοῦ λαοῦ τοῦ παρὰ τῶν κυβερνῶντων παρεχομένου εἰς αὐτὸν παραδείγμα^ςτος τῆς τῶν νόμων περιφρονησεως. Ὄταν ὁ λαὸς ὀλοκλήρως βλέπει ἡγεμόνα λογιζόμενον ἐνάρετον ν' ἀθετῇ συστηματικῶς τὸν πάνδημον ἔρκον του, νὰ λογίζηται ὡς ἱερὸν καθῆκον τὴν καταδολίσεια τοῦ θεμελιώδους νόμου νὰ ἐπιτρέπη κατὰ τὰς ἐκλογὰς τὰς ἐσχάτας κακοηθείας πρὸς σφετερισμὸν ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῆς ψήφου, ἣν ὁ νόμος ἐνεπιβτεύθη εἰς τὴν ἐλευθέραν συνείδησιν τοῦ πολίτου, πρὶν εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸν τ' ἀποτελέσματα τοιοῦτου παραδείγματος; Ὁ ἀπὸ τοῦ 1844 καὶ ἕως τοῦ 1862 βίος τῆς Ἑλλάδος ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἐγκολάπτων εἰς τὴν ἐκπτωτον δυναστείαν τὸ ἀνεξίτηλον στίγμα τῆς διαφθορᾶς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἀγαθὴ διοίκησις ἥτις ἀπὸ τοῦ 1856 ἰδίως ἤρξατο ἐπικρατοῦσα, ὁ παραδειγματικὸς ἰδιωτικὸς βίος τῆς αὐλῆς, ἡ πρὸς τὸ ἔθνος ἀφωσίωσις τῶν ἡγεμόνων δὲν ὑπῆρξαν ἱκανὰ ἵν' ἀντικαταστήσωσι τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῆς ἀνωθεν διδασκομένης εἰς τὸν λαὸν πολιτικῆς κακοηθείας. Ὑποσκάπτων ὁ βασιλεὺς Ὁθων τὰ θεμέλια τοῦ Συντάγματος, τοῦτο μὲν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνατρέψῃ διότι στηρίζεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ

Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐξενεύρισε τὴν πολιτείαν καὶ ὤρυξε βόθρον, εἰς ὃν ἐνέπεσεν ὁ θρόνος τοῦ ἐπὶ τῷ κλονισμῷ τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀντικατέστησε τότε τὴν ἐλέω Θεοῦ δυναστείαν τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἢ τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου, ἐκ τοῦ Συνατάγματος ἀρυομένου τὸν τίτλον αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης ἀναγνωρισθέντος οὐχὶ ὡς «βασιλέως τῆς Ἑλλάδος» ἀλλ' ὡς «Συναγματικοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.»

Μετὰ δεκαετῆ βίον ὑπὸ τὸ σύνταγμα τοῦ 1864 ἄς παραβάλωμεν τὴν νῦν κατάστασιν πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ σύνταγμα τοῦ 1844 περιορίζοντες τὰς σκέψεις ἡμῶν εἰς τὰς ὑπευθύνους κυβερνήσεις.

Λυπηρὰ, ἀλλὰ πανθομολόγητος ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην ἐκαρκινοδοτήσαμεν. Ἡ δημοσία ἠθική, ἣτις εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης πολιτείας, δεινότερα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι ὑπέστη καὶ ὑφίσταται τραύματα· τὸν δὲ χορὸν τῆς κακοηθείας οὖρει ἐμμανῶς ἡ ὑπεύθυνος κυβερνήσις.

Ὅποιαν εἰκόνα κυβερνήσεως συναγματικῆς παριστᾷ ἡ ἀφελὴς ἐπιστολὴ τοῦ βουλευτοῦ κ. Δ. Ράλλη περὶ τῶν ἐν τῷ δήμῳ Κρωπίας κατὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς συμβάντων; Καλπονόθευσις τελομένη τῶν θυρῶν κλεισμένων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς καὶ προτάσεις πρὸς ὑποψήφιον περὶ καλύψεως τοῦ ἐγκλήματος καὶ περὶ περαιτέρω καλπονοθεύσεως γεινόμεναι παρὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς· ταῦτα δὲ πάντα ἐν χωρίῳ κατὰ τὰ πρόθυρα τῆς πρωτευούσης. Ἐν ἐτέρῳ δήμῳ τῷ τῶν Ἀχαρνῶν, ἀνήκοντι ἐπίσης εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς πρωτευούσης, ἔχομεν ἐπίσημον πρωτόκολλον τῆς διαλογῆς βεβαιῶν, ὅτι ὁ ἀδελφὸς ρίπτεται χαμαὶ ὑπὸ παρανόμου χειρός καθ' ἣν ὦραν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καταμετρεῖ τὰ λευκὰ σφαιρίδια τοῦ αὐτοῦ ἀντιπολιτευομένου ὑποψηφίου, καθ' οὗ καὶ ἡ ἐν Κρωπία καλπονόθευσις· κεῖται δὲ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ διαπράτ-

τεται τὸ ἐγκλημα, ἐν τῇ ἀμέσῳ γειτονίᾳ τῆς βασιλικῆς ἐπαύ-
 λεως. Ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ βασιλείου ἀναβάλλεται
 παρὰ τὸν νόμον ἢ συγκάλεσις τῆς ἐπὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἐπι-
 τροπῆς, ὅπως ἐξευρεθῇ μέσον πρὸς ἀποκλεισμόν τοῦ παρὰ
 κυβερνήσεως καὶ αὐτῆς ἀπηνῶς καταδιωκομένου, παρὰ τοῦ
 λαοῦ δὲ ἐνθουσιωδῶς ὑποστηριζομένου ὑποψηφίου, ἀφοῦ δὲ ἡ
 πλειονοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς μειονοψηφούντων μόνον τῶν ἐν
 αὐτῇ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἀνακηρύττει τοῦτον βουλευτὴν,
 ἀρνεῖται ὁ νομάρχης νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιτακτικῶς παρὰ τοῦ
 νόμου ἐπιβαλλόμενον αὐτῷ καθήκον τῆς ἐκδόσεως πρὸς αὐ-
 τὸν εἰδοποιητηρίου, ἀνακηρύττει δὲ ἄλλον. Ἐν Ζακύνθῳ ἀ-
 ποκλείονται διὰ τῆς λόγῃς ἀπὸ τῆς ψηφοφορίας οἱ πλείστοι
 τῶν ἐκλογέων τῆς νήσου ὅπως δυνηθῇ ὁ νομάρχης νὰ τηλε-
 γραφήσῃ κωμικῶς πρὸς τοὺς προισταμένους τοῦ ὅτι ὁ λαὸς
 Ζακύνθου ἀποδοκιμάζει τὰς φιλελευθέραις ἰδέαις τοῦ κ. Λομ-
 βάρδου τὸν ὁποῖον ἔως χθὲς ἐλάτρευε. Ταῦτοχρόνως δὲ λαμ-
 βάνομεν ἐκ Κερκύρας τὴν ἀλγεινὴν εἰδήσειν τῶν ὀλεθρίων ἀ-
 ποτελεσμάτων τῆς παραλύσεως τοῦ στρατοῦ ἧτις εἶναι συνέ-
 πεια τῆς εἰς τοιαύτας ἐκθέσεις ἐνεργείας χρήσεως αὐτοῦ.

Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ κακὸν περιωρίζετο εἰς τὰς παλαιὰς τοῦ
 κράτους ἐπαρχίας, ἐπέτεινεν ἄπλως καχεξίαν προϋπάρχουσαν·
 ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν Ἰονίων νή-
 σων ἔχει ἐθνικὴν σημασίαν ἀνυπολόγιστον, καὶ τὴν ὁποίαν
 δυστυχῶς αἱ κυβερνήσεις ἡμῶν εἰς μόνην τὴν πραγματοποιή-
 ησιν τοῦ σχεδίου αὐτῶν καταγινόμεναι, οὐδὲνως συναισθά-
 νονται. Αἱ νῆσοι ἐκεῖναι βαρέως φέρουσι τὴν προσβολὴν ὅτι
 παρεδόθησαν τιμᾶριον εἰς εὐνοούμενον τὸν ὁποῖον ἢ ἐπὶ
 τῆς προστασίας διαγωγή αὐτοῦ εἶχε καταστροφή ἀντικείμενον
 περιφρονήσεως τοῦ τε λαοῦ τῆς Ἐπτανήσου καὶ τῆς προστά-
 τιδος δυνάμεως· ἤδη δὲ ἐξεγείρονται βλέπουσαι τὰ στοιχειώ-
 δεις αὐτῶν ἐλευθερίας ἃς ἐσέβοντο καὶ προήσπιζεν ὁ στρατός
 καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς προστασίας ποδοπατουμένας ὑπὸ στρα-

τοῦ καὶ κυβερνήσεων ἐθνικῶν. Ἀπέναντι τῶν ἰδιοτελῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς, ἦν ὑπηρετοῦσι συστηματικῶς αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις δὲν λαμβάνουσι ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ ὕλική εὐημερία τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τὴν ἔνωσιν δὲν εἶναι ζήτημα ἐσωτερικῆς μόνον διοικήσεως, ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διότι εἰς τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐνώσεως ἀποβλέπουσι καὶ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ὅπως ἐπιδείξωσιν αὐτὰ ἐπ' ὠφελείᾳ ἢ βλάβῃ ἡμῶν.

Ἀντὶ φιλοστόργου πρὸς τοὺς νέους συμπολίτας συμπεριφορᾶς ἠκούσαμεν ἀνευλαβεῖς θεωρίας περὶ προσωπικῆς δῆθεν προσαρτήσεως τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὸ Στέμμα ὡσανεὶ δὲν ἦτο ἱστορικῶς βεβαιωμένον ὅτι ἡ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος παραίτησις τῆς προστασίας ἦτο ἀποφασισμένη καὶ εἶχε δοθῆ περὶ τούτου ἐπίσημος ὑπόσχεσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα πρὶν ἢ λόγος κἂν γίνῃ ἢ σκέψις περὶ τοῦ Στέμματος ὡς κατόπιν διετέθησαν τὰ κατ' αὐτό, καὶ ὡσανεὶ δὲν ἦτο τίτλος τῆς ἐνώσεως ἢ περὶ αὐτῆς ψῆφος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Παρὰ τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος ζητεῖ λόγον διὰ τὴν πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους πολιτείαν τῶν ἀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς ἢ δὲ χάριν ἐννοουμένων καταπατήσις τῶν λαῶν αὐτῶν, ἢ περιφρόνησις τοῦ παρὰ ἀτρατοῦ παραλελυμένου καὶ ἢ βιαιὰ στέρσις τοῦ ἀπὸ μετόχους εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ ἔθνους διὰ τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων του, εἶναι καίρια τραύματα κατὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν πόθων τοῦ γένους.

Ἄλλεπάλληλα γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ νόμος ἀντὶ νὰ ἐκτιμᾶται παρὰ τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων ὡς ἐγγύησις τῆς τάξεως θεωρεῖται ὡς αὐθάδης περιορισμὸς τῆς ἐλευθέρως ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ ὀθετεῖται διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι εἶναι νόμος.

Τὸ Σύνταγμα ἀπαγορεύει εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ εἰσπράττῃ φόρους καὶ νὰ δαπανᾷ τὰ δημόσια ἀνευ νόμου διὰ τῆς διατάξεως δὲ ταύτης ἐν τοῖς κοινοβουλευτικοῖς πολιτευ-

ομένοις ἔθνεσιν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν κυβέρνησιν ἢ θέλησιν τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Ὅθεν δὲν συγκαλεῖται ἢ βουλή ἐγκαίρως ὅπως ψηφίσῃ προϋπολογισμὸν καὶ φορολογικοὺς νόμους, δαπανᾷ καὶ εἰσπράττει ἢ κυβέρνησις αὐθαιρέτως καὶ διδασκεται ὅλας νὰ σέβηται τοὺς νόμους μόνον ἐφ' ὅσον συμφέρει. Ἐντέλλεται ὁ νόμος τὸν καταρτισμὸν φάλαγγος τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἀλλὰ σπεῖραι κυβερνητικῶν ὀπλοφόρων ἐπιτίθενται ἐξ ἐνέδρας κατὰ τῶν φοιτητῶν ζητούντων εἰρηνικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δικαιώματος αὐτῶν. Ἐγγυᾶται τὸ Σύνταγμα τὸ ἀπαραβίαστον τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν, ἀλλὰ τεμάχιον ἰδιαίτερας ἐπιστολῆς ἀξιωματικοῦ δι' ἐγκλήματος ἀποκτηθέν, χρησιμεύει ὡς πρόφασις ὅπως ἀφαιρεθῇ ὁ ἀξιωματικὸς τὸν βαθμὸν του. Καταργοῦνται παρὰ τῆς Βουλῆς, τῇ εἰσηγγήσει τῆς Κυβερνήσεως, αἱ διὰ τῆς πρεσβείας πιστώσεις καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς βουλῆς, διορίζονται ἐκ νέου πρέσβεις καὶ μισθοδοτοῦνται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Τὰ τῆς Βασιλικῆς χρηγίας κανονίζονται ὑπὸ τοῦ Συντάγματος καὶ παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος περιλαμβάνει ὁ προϋπολογισμὸς προσαυξήσεις αὐτῆς.

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἢ τῶν νόμων ὀλιγωρία εἰσῆχθη εἰς τὰ ἔθνη τοῦ τόπου παρὰ τῆς κυβερνήσεως ὥστε σπάνιοι οἱ ἀντιστάμενοι εἰς τὰς παρανόμους αὐτῆς προτάσεις ἢ ἐκδηλοῦντες τὴν ἀποδοκιμασίαν ἢ ἀπορίαν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Οἱ βουλευταὶ ψηφίζουσιν ἄνευ ἀντιρρήσεως τὰς ἀντισυνταγματικὰς πιστώσεις περὶ ἀνακτορικῶν δαπανῶν οὐδεμία δὲ ἀκούεται ἀπὸ τοῦ βήματος φωνὴ κατὰ τῆς παρουσίας ἐν τῇ ἑλληνικῇ αὐλῇ προσώπου διορισθέντος εἰς αὐτὴν παρὰ ξένου ἡγεμόνος. Ἀξιωματικοὶ διακεκριμένῃ κατέχοντες ἐν τῷ στρατῷ θέσιν ὑπηρετοῦσιν τὰς αὐθαιρέτους ὀρέξεις τοῦ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ, μόνῃ δὲ ἢ ἀστυκῇ δικαιοσύνῃ σώζει, ἐφ' ὅσον αὐτῇ ἀνήκει, ἀπὸ τῶν ἐνύχων αὐτοῦ τὸν κ. Τ. Πλέσαν καὶ τὸν κ. Θεόδ. Κολοκοτρώνην. Οὐδεὶς τῶν εἰς οὓς

προσεφέρθησαν θέσεις πρέσβων ἐδίστασε νὰ ἐξυπηρετήσῃ αὐτοπροσώπως τὸν παραδιασμόν τοῦ νόμου δεχόμενος θέσιν καὶ λαμβάνων μισθὸν παρά τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς Βουλῆς. Βεβαίως δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. Βαλαωρίτης ὅτι ληστεύει τὸ δημόσιον ταμεῖον, λαμβάνων ἐξ αὐτοῦ ὡς πρέσβυς τετρακισχιλίας δραχμὰς κατὰ μῆνα εἰς τὸ πείσμα τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ νόμου. Ἄλλὰ θὰ γελάσῃ ἂν τῷ ἀποτεῖνῃ τις τοιαύτην παρατήρησιν. Διὰ τί ἄλλως ὑπάρχει ὁ λαὸς ἢ ὅπως παρέχῃ εἰς εὐνοουμένους χρήματα καὶ τιμὰς; Καὶ ἀληθῶς οὐ μόνον χρήματα ἀλλὰ καὶ τιμὰς ὑπέκλεψεν ὁ κ. Βαλαωρίτης ἐφ' ὅσον δύναται νὰ θεωρηθῇ τιμὴ τὸ παράσημον τοῦ Σωτήρος Ἡ «Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως» νεκρικὴν ἐτήρησε σιγὴν περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων ἐσχάτως παρασήμων πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του καὶ τῇ συστάσει αὐτοῦ πρὸς ἄλλους λυπηρὰς ἀφήσαντας ἀναμνήσεις ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις, ἐν οἷς καὶ πρὸς τὸν οὐχὶ ἐπίζηλον κατέχοντα σελιῶα ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν Στῆδενς. Ἡ παρανομία τῆς μὴ δημοσιεύσεως μαρτυρεῖ ὅτι τοῦλάχιστον δὲν ἐξέλιπεν ἔτι ἀπὸ τῶν κυβερνώντων πᾶσα αἰδώς.

Ἄξιοδάκρυτον φαινόμενον ὁ νόμος μὴ εὐρίσκων πλέον ἀντιλήπτορας κατὰ τῆς ἀσεβείας τῆς κυβερνήσεως ἐν τῷ τόπῳ τυγχάνει ἠθικῆς ἀρωγῆς παρά ξένης κυβερνήσεως. Βεβαίως ἐστὶν ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπὶ τῷ διορισμῷ τοῦ κ. Βαλαωρίτου ὡς πρέσβευς ἐξέφρασεν ἀπορίαν διὰ τὴν ἐκλογὴν προσώπου ὅπερ πρὸ ἐτῶν μετέβη εἰς Λονδίνον ὅπως βολιδοσκοπήσῃ τὴν Βρεττανικὴν κυβέρνησιν περὶ πραξικοπήματος κατὰ τοῦ Συντάγματος· ἀπεκρούσθη δὲ παρά τοῦ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ λόρδου Κλαρενδῶνος, δηλώσαντος ὅτι τὴν βασιλείαν ἐν Ἑλλάδι ἀνεγνώρισεν ἡ Ἀγγλία ὡς συνταγματικὴν καὶ ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον ἦτο συνταγματικὴ ἰσχυον τὰ περὶ αὐτῆς μεταξὺ τῶν Δυνάμεων συντεθειμένα. Ἄλλὰ περὶ τούτων ἴσως πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον προ-

σεχῶς σχετίζοντες αὐτὰ καὶ πρὸς τὰς ψιθυριζομένας ἀπειλὰς περὶ τελευταίων διορισμῶν.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ βλέπομεν τὴν διοίκησιν ἐπὶ τοσοῦτον παραλύσασαν ὥστε μηδεμίαν σχεδὸν νὰ ἐκπληροῖ τῶν ἐν εὐνομουμέναις πολιτείαις ἀποστολῶν αὐτῆς ἐκδηλοῦσαν δὲ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἰδίως ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐξυπηρετηθῶσιν αἱ προσωπικαὶ ὀρέξεις τῶν κυβερνήσεων καὶ νὰ παραβιασθῇ ὁ νόμος.

Ἐν τῷ στρατῷ ἡ χαλάρωσις τῆς πειθαρχίας ἐφθασεν καὶ εἰς τὰ ἔσχατα αὐτοῦ στρώματα. Ἐν τῇ ἐπαναστάσει τῆς 3 Σεπτεμβρίου εἶχον τὴν πρωτοβουλίαν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, διατηροῦντες ἐτι ἀκεραίαν τὴν πρὸς αὐτοὺς πειθαρχίαν τῶν ἀπαθεστέρων. Κατὰ τὴν Ὀκτωβριανὴν μεταπολίτευσιν ἐπρωταγωνίστησαν οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ συνωμόσαντες κατὰ τῶν ἀνωτέρων τῶν. Ἦδη δὲ ὡς μαρτυροῦσιν ἐν Κερκύρα, κίνδυνος ὑπάρχει μὴ ἰδῶμεν μετὰ τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ τοὺς στρατιῶτας πρωτοστατοῦντας ἀφοῦ ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἔρχονται εἰς ἀμέσους σχέσεις μετὰ τῆς κυβερνήσεως καλοῦσης αὐτοὺς προσωπικῶς εἰς καταπίεσιν τῶν ἐκλογέων καὶ παραβιασμὸν τοῦ νόμου, κατὰ τῆς ἐκλογῆς.

Ὡσεὶ δὲν ἤρκουν ταῦτα εἰσῆγαγον αἱ προσωπικαὶ κυβερνήσεις εἰς τὸν τόπον τὸν τέως ἀγνώστον παρ' ἡμῖν κυβείαν. Εἰθισμένος δὲ ὁ λαὸς νὰ ζητῇ τὸ κέρδος ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἐσώζετο ἐν μέρει διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς δηλητηριώδους ἐπιδράσεως τῆς πολιτικῆς τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, διότι ἄριστον ὄργανον ἠθικοποιήσεως εἶναι ἡ ἐντιμὸς ἐργασία. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ προσωπικὴ κυβέρνησις διώκουσα τὰ ἴδια τέλη ἐπειράθη γὰρ μεταβάλλῃ τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ διδάσκουσα αὐτὸν νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἀκαριαίαν ἀπόκτησιν πλοῦτου ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ. Βιομήχανοι καὶ χειρῶνακτες κατέλιπον τὰ ἔργα τῶν ἐπόμενοι εἰς τὰς προσκλήσεις τῶν κυβερνήσεων καὶ

ἀμιλλώμενοι πρὸς πρόσωπα ἅτινα καίτοι ὑψηλὴν κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ δέχονται μετοχὰς κατὰ χάριν παραχωρούμενας ἐπὶ τῇ ἰδρύσει ἐταιριῶν διημερεύουσιν ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ καὶ χρῶνται τῇ ἐπιρροῇ αὐτῶν εἰς παραχώρησιν μεταλλείων καὶ εἰς ὑπογραφὴν συμβάσεων ὑπὲρ φίλων καὶ συνεταιρῶν. Συμβάσεις ὑπογράφονται παρὰ τῆς κυβερνήσεως οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐκτελέσεώς τῶν ἐν αὐταῖς ἀλλ' ὅπως διὰ τῆς ἐναλλάξ αὐξήσεως καὶ μειώσεως τῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν κερδίωσιν οἱ εἰδότες παρὰ τῶν μὴ εἰδότες. Πρὸς κύρωσιν δὲ τῆς λαυρεωτικῆς συμβάσεως εἰσάγεται παρ' ἡμῶν ἐπινευσάσης τῆς κυβερνήσεως ἡ ἐσχάτη ἐξαχρείωσις τῆς ἀγορᾶς βουλευτικῶν ψήφων διὰ μετοχῶν, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ὁποῦ προσοδοκᾷ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καταπνίγεται ἐν αὐτῇ τῇ γενέσει τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χρηματιστικῆς κερδοσκοπείας ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου, ἀντικαταστήσαντος τὴν ἐπιδίωξιν ὠφελείας ἐκ τῆς διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ λυσιτελεστέρας παραγωγῆς.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀπαριθμησώμεν μίαν ἐκάστην τὰς βαθμίδας τὰς ὁποίας κατήλθομεν ἀπὸ δεκαετίας ἕως τῆς κλίμακος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀλλ' ὁμολογοῦμεν πικρὰν ἀλήθειαν ἣν οὐδεὶς ἀπαθῶς σκεπτόμενος θέλει ἀρνηθῆ λέγοντες ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων ἀποκρουουσῶν πᾶσαν ὑψηλὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἀποπτουουσῶν τὸν χαλινὸν τοῦ συντάγματος καὶ τῶν νόμων καὶ ἐπιζητουουσῶν ἐν τῇ πολιτικῇ προσωπικὰ καὶ εὐτελεῆ συμφέροντα, τοσοῦτον κατέπεσε καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὄλου Ἑλληνισμοῦ ὥστε ἐγγύς πλέον εἶναι ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ θεραπεία θὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τοῦ κακοῦ.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰ ἐνεστῶτα εἶναι καταφανής. Καθὼ στηριζόμενον τὸ παρελθὸν ἐπὶ τῆς δουλειᾶς

σεως τοῦ θεμελιώδους νόμου, φέρει τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς διὰ τοῦ παραδείγματος διαφθορᾶς τοῦ ἔθνους· ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐλειτούργει τότε ἡ κυβερνητικὴ μηχανὴ καὶ συνεκρατεῖτο τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἄνευ διηνεκοῦς συνταράξεως τοῦ κράτους διὰ συνεχῶν διαλύσεων τῆς βουλῆς καὶ βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ἡ δὲ διοίκησις διετέλει ἐν προόδῳ. Ἦδη ὅμως εἴμεθα σχεδὸν ἀκυβέρνητοι καὶ ἀδιοίκητοι, ἐν τοῖς σπαραγμοῖς τοῦ ἀγῶνος οὐτιδανῆς ἐξουσίας πρὸς καταστολὴν τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἔθνους. Εἰς τὴν κληροδοτηθεῖσαν δ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ παρελθόντος πολιτικὴν διαφθορὰν εἰς ἄκρον ἐπιταθεῖσαν ἐπιπροσετέθη ἡ ἄμεσος ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως πρὸς κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἄλλ' ὑπερτερεῖ τοῦ παρελθόντος τὸ ἐνεστώσ ἐκ τῶν διδασμάτων ἀπερ' ἡμᾶς κατέλιπεν ἐκεῖνο. Εὐχόμεθα δὲ τὰ διδάγματα ταῦτα νὰ χρησιμεύσωσι πρὶν παρέλθῃ ἡ ὥρα καὶ νὰ ἀποσοδήσωσιν τὴν ἐπικειμένην κρίσιν.

Ἡ δημοσιεύσις τῶν δύο τούτων ἄρθρων προὔξενησε κατὰ πληξιν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν νῦνπαὶ ἦσαν ἀκόμη αἱ ἀγριαὶ σκηναὶ τῆς μεταπολιτεύσεως καὶ αἱ ἐπανάστασις κατὰ συνθηθέστατον, ἡ δημοσιογραφικὴ ἀντιπολίτευσις συχνὰ ἐξικνεῖτο εἰς ἀπίστευτον βιαιότητα ἢ γλῶσσα δὲ τοῦ τύπου δὲν περιωρίζετο εἰς κανὲν ὄριον. Διὰ τοῦτο αἱ κατὰ τοῦ τύπου καὶ τῶν δημοσιογράφων καταδιώξεις ἦσαν συχνώταται· ὁ Φιλήμων, ὁ Γονίδης, διευθυντῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πνεύματος, ἄλλοι θερμοὶ τῆς ἐποχῆς δημοσιογράφοι εἶχον ὑποστῆ ἄμειλικτους καταδιώξεις ἰδίως παρὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, τὸ ὅποτον εἶχε καθιερώσει οὕτως εἰπεῖν τὴν διὰ πάσης βίας ἐπιβολὴν τῶν σκέψεών του καὶ τῶν ἀποφάσεών του εἰς τὰ πλήθη. Συννηθισμένον ἐπομένως ἦτο τὸ κοινὸν εἰς τὴν βιαίαν τῶν ἐφημερίδων γλῶσσαν, ἀφ' ἧς οὐδὲ τὸ Στέμμα πολλάκις ἐσω-

Ζητο καὶ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Τρικούπη ἤμποροῦσαν νὰ παρέλθουν ἀπαρατήρητα. Οὐδέποτε ἔμως εἰς τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων τότε ὁ λαὸς εἶχεν ἀναγνώσῃ αὐστηροτέραν καὶ δικαιοτέραν συγχρόνως ἀνάλυσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου. Ἐκάστη λέξις, ἐκάστη γραμμὴ ἀπεκάλυπτε καὶ μίαν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν φανεράν καὶ ἀναμφισβήτητον καὶ ἡ γραφὴ τοῦ ἀρθρογράφου εἶφαινετό εἰσδύσασα ἐκεῖ ὅπου ποτὲ δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ εἰσδύσῃ καὶ ἐμπνευσθῶσιν οἱ ἄλλοι. Ἡ μάχαιρά του κατεφέρετο εἰς τὰ βαθύτερα μέρη τῆς πληγῆς καὶ μὲ τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ἐπιστήμης, ὑπεδείκνυε σαφῶς τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ χωρὶς οὐδὲν νὰ ἐξογκῶνῃ ἀλλ' οὐδὲ ν' ἀποκρύπτῃ τὸν κίνδυνον. Τὰ γεγονότα ὅσα ἀλλεπαλλήλως ἀνέφερον εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἰδεῶν του, εἶχον περιέλθῃ ὅλα πλέον εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον κατοχὴν τῆς ἱστορίας καὶ ὁ ἀναγινώσκων ἤρκει νὰ σκεφθῆ διὰ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἐπιθετικὴν τῶν ἐπιφερομένων συμπερασμάτων.

Τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Τρικούπη δὲν ἦσαν μόνον βιαία καὶ κανονικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς ἐποχῆς του. Ἦσαν συγχρόνως ἀνάλυσις τῆς δράσεως τῆς πολιτείας καὶ ὑπόδειξις θεραπείας διὰ τὸ μέλλον. Τὰ γεγονότα δὲν ἐπιφέροντο ἀφ' ἑαυτῶν, ἀνευ τινὸς κρίσεως ἀπλῶς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄπλα ἀντιπολιτευτικά· τὸναντίον συνηρμόζοντο πρὸς ἀλλήλα καὶ συνεδύαζοντο πρὸς τὰς περιστάσεις ἀφίνετο δὲ κατάφωρον τὸ συμπέρασμα χωρὶς ὁ ἀρθρογράφος νὰ ἐπιτηδευσθῆ τὴν ἀπόδειξιν των.

Αὕτη αὕτη ἡ ἀρχὴ του, πικρὸν παράπονον κατὰ τῆς πολιτείας τοῦ Στέμματος ἐπὶ τῶν συμβάντων τοῦ 1868, ὅτε ἀπελύθη τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου καίτοι ἀπήλαυε τῆς πλειοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, ἀπέδειξε τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ ὁποῖον θὰ διωργανοῦτο ἡ δημοσιογραφικὴ ἐκκίνησις ἐκστρατεία, πνεῦμα ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν κυβερνητικῶν καταπιέσεων, τὰς ὁποίας μετῆρχετο ἰδίως βιαίο-

τερον καὶ μᾶλλον ἀπροκαλύπτως ὁ Βούλγαρος. Καὶ εἶχε τελευταῖον πρὸς τοῦτο παράδειγμα ὁ Τρικούπης τὰς βουλευτικὰς ἐκλογὰς πρὸ ὀλίγου διενεργηθείας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀληθινὰ ὄργια εἶχον διαπραχθῆ, καὶ οἱ βουλευταὶ τῆς κυβερνήσεως εἶχον ἐπιδῶληθῆ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τῆς λόγῃ καὶ τῆς μπαγιονέττας. Οἱ κορυφαῖοι τῆς κατὰ τοῦ Βούλγαρη ἀντιπολιτεύσεως εἶχον ἀποκλεισθῆ εἰς τὰς ἐκλογὰς ἐκεῖνας, ἀνεφέραμεν δὲ εἰς προηγουμένην σελίδα τὰ μέσα τὰ ὅποια ἠ τότε κυβέρνησις μετεχειρίσθη διὰ ν' ἀποκλείσῃ τὸν Κουμουνδούρον ἐν Οἰτύλῳ καὶ τὸν Τρικούπην ἐν Μεσολογγίῳ. Ἄλλὰ καὶ αἱ μετ' αὐτὴν κυβερνήσεις δὲν εἶχον διεξαγάγῃ καλλίτερον τὴν ἐκλογὴν τῶν, ἐπὶ καιρὸν ἦτο λοιπὸν τὸ θέμα ἐφ' οὗ ὁ Τρικούπης ἐθειώθησε σκόπιμον νὰ ἐκτεθῆ.

Ἡ αἵρεσίς του ἄλλως τε ὅτι τὰ οὕτω σχηματιζόμενα ὑπουργεῖα πᾶν ἄλλο ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ ἐθνικὰ, ἢ ὀρθοτάτη καὶ δικαιοτάτη. Κανὲν αὐτῶν δὲν ἀντεπροσώπευε τὴν γνώμην τοῦ ἔθνους καὶ ἀπόδειξις τὸ μετὰ τὸν Κουμουνδούρον ὑπουργεῖον Βούλγαρη, τὸ ὅποσον διὰ τοιούτων μέσων ἀναχθὲν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἐφήρμοσε πρόγραμμα ἐνεργείας ἐντελῶς ἀντίθετον τῶν ἐπαγγελιῶν του, καὶ ἐντελῶς ἀντίθετον τῶν βλέψεων τοῦ ἔθνους καὶ τοῖς ῥῥαῖς τότε ἐξεπροσώπευσε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἰδέας τῆς μειοψηφίας τοῦ ἔθνους ἐκαλεῖτο καὶ παρέμενεν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ἐφ' ἧς βιαίως ἀπεμακρύνετο τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἀπολαῦον καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἔθνους καὶ διαχαράζαν πολιτικὴν σύμφωνον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις.

Καὶ τῷ ὄντι εἶχεν ἀναχθῆ τότε ἢ ἐπέμβασις τῆς κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐκλογὰς, εἰς τὸ δόγμα δὲ ὑπεδοθήθουν οἱ ἐμπνεύσαντες τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν τοῦ 1867, ἐξένοι εἰσηγηταὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἰδίως πικρώτατα κατεφέρετο ὁ Τρικούπης καὶ οἱ ὅποιοι ἐγένοντο πρὸ πάντων ἀφορμὴ ν' ἀποσπασθῆ οὗτος τοῦ Κουμουνδούρου. Ὁ Σπόνεκ εἶχεν ἐμνεύσῃ τὸ μέ-

τρον ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θὰ ἐπέφερεν ἀληθῶς καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα ἂν μετὰ τινα ἔτη κληθεῖς ὁ Τρικούπης ἐπὶ τὴν ἀρχὴν δὲν ἀνεκήρυττεν ὡς ἀρχὴν του τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων του καὶ δὲν διενήργει τὰς πρῶτας ἀνεπηρεάστους βουλευτικὰς ἐκλογάς, ὡς λαμπρὸν καὶ εὐσυνειδήτητον ἀπαρχὴν τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου.

Διότι ἀληθῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπεμδάσεως τῶν διαφορῶν κυβερνήσεων εἰς τὰς ἐκλογάς δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθῶσι καὶ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπλῆ καὶ συγγνωστὰ παρατυπία. Εἰς πολιτεύματα συνταγματικὰ ὅπως τὸ ἡμέτερον, τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς κυβερνήσεως, ἐπρεπεν ἀναγκαίως νὰ θεωρηθῆται ἢ πρὸς αὐτὴν εἰλικρινῆς ἐκτίμησις τοῦ λαοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν δὲ νὰ θεωρηθῆ καίτοι διερμηνεύσασα τὸ δημόσιον φρόνημα ἐφ' ὅσον δὲν προήρχετο ἐκ τῆς ἐλευθέρας τοῦ λαοῦ βουλήσεως καὶ ψήφου. Τὴν ἀρχὴν ὅμως αὐτὴν δὲν ἐφαίνετο ἐννοῶν ὁ Σπόννεκ ὁ σύμβουλος τοῦ βασιλέως, καὶ κυρίως ὑπεύθυνος διὰ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἱστορία ἀναγράφουσα τὴν κυβερνητικὴν τῆς ἐποχῆς ἐξέλιξιν μετὰ τινος ἀπορίας βλέπει ἀλλεπαλλήλως ὑπουργεῖτα διαδεχόμενα ἄλληλα, μὴ ἀπολαύοντα δὲ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ, τὸν Ζαΐμην ἠγούμενον εἴκοσι πέντε μόνον φίλων, καὶ καλούμενον ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν Βούλγαρην ἀκολουθούμενον ἀπὸ δώδεκα μόνον καὶ τὸν Δεληγεώργη ἀπὸ ἑπτὰ, ἀπέναντι δὲ αὐτῶν συμπαγεῖς ἀντιπολιτευτικὰς ομάδας ἀποτελουμένας ὄχι μόνον ἐκ πολλῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων πολιτευτῶν, ἐφ' ὧν ὁ λαὸς ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας του, παραγκονιζόμενας ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα νὰ τὴν λάβωσιν ὑπ' ὄψει.

Δικαιώτατα λοιπὸν ὁ Τρικούπης κατεφέρετο κατὰ τοῦ συστήματος τούτου μετὰ τῆς παρρησίας καὶ τοῦ θαρρους ὅπερ διέκρινε καὶ μετέπειτα τὸν πολιτευτὴν, δικαίωτατος δὲ καὶ ὁ θόρυβος ὃν συνεπεία τούτου ἤγειρε τὸ πρῶτον του ἄρθρον

«Τίς πταίει». Όλοι εκείνοι αὐ ζωντανὰ περιγραφαὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κυβερνήσεως, χωρὶς οὐδὲως νὰ ἐξογκοῦνται, ἦσαν ἢ πραγματικωτέρα εἰκὼν τῆς καταστάσεως, καὶ ἢ τελευταία δὲ πράξις τοῦ δράματος ὡς τὴν προεμάντευσε ὁ ἀρθρογράφος ἐπῆλθεν ἀπαράλλακτα, δικαίωςασα τὰς προβλέψεις του καὶ κατενεγκοῦσα τὸ τελευταῖον κτύπημα. Ὁ Βούλγαρος εἰσελθὼν εἰς τὴν βουλὴν καὶ αὐθις ὡς εἰσηλθεν ἐφήρμοσε ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν πολιτικὴν ἣν εἶχε ἀκολουθήσει ἀπὸ ἐτῶν ἤδη, ἢ καταπίσεις δὲ καὶ ἢ κατάπνιξις τοῦ δημοσίου φρονήματος ἤρχισεν ἔκτοτε τὴν κυοφορίαν τῆς κακοήθους συναλλαγῆς τῆς ὁποίας τ' ἀποτελέσματα βαρύνουσι, μέχρι σήμερον καὶ θὰ βαρύνουσι ἐπὶ πολὺ ἐτι ἀπὸ τῆς προσόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἡμετέρου βασιλείου. Διότι τὰ βίαια μέτρα μετεχειρίζετο ὁ λαὸς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς ἐκεῖ ὅπου δὲν ἴσχυεν ἢ πειθῶ καὶ ἢ ἀσυστόλως διενεργουμένη ἀγοραπωλησία τῶν ρουσοφειῶν, ἐπόμενον δὲ ἦτο ὁ λαὸς μετὰ τοῦ πειρασμοῦ τῶν προσφορῶν καὶ τῆς λάμπσεως τῆς λέξεως νὰ θυσιάσῃ τὸ φρόνημά του καὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν βίαν, ἀφ' οὗ οἱ ἀξιοῦντες νὰ τὸν προστατεύσωσι καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν σημαίαν τῆς ἀναμορφώσεως, κατεδιώκοντο ἀμειλίκτως καὶ μέχρις ἐξοντώσεως.

Καὶ μετὰ τὸν φιλιππικὸν ἐκεῖνον κατὰ τῆς τοιαύτης ἐκθέσεως ἐνεργείας τῶν ὑπευθύνων, ὁ Τρικούπης ἐξέφραζε τὴν χαρὰν του διότι ἢ ἐν Ἀθήναις κοινὴ γνώμη εἶχε νικήσει καὶ ἐκέρδησε τὴν ἐκλογὴν τοῦ κ. Τιμ. Φιλήμωνος. Ὁ κ. Φιλήμων ἐξεπροσώπει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῶν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κομμάτων ἐνεργείας, ἀναπτύσσων δὲ τὸ πρόγραμμα εἶχεν ἐπανειλημμένως καὶ δεινῶς καυτηριάσει μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εὐγλωττίας τὰς παρεκτροπὰς τῆς κυβερνήσεως καὶ τὰ ἀνευλαβῆ μέσα τὰ ὁποῖα αὐτὴ κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κοινῆς γνώμης μετήρχετο. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ

διευθυνθῆ κατὰ τοῦ κ. Φιλήμονος ὀλόκληρος ἡ ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως ἣτις οὐδὲν μέσον ἀφῆκε τὸ ὅποσον νὰ μὴ μεταχειρισθῆ πρὸς ἐπιτυχίαν. Εὐτυχῶς ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης θριαμβευτικῶς ἔφερε τὸν κ. Φιλήμονα εἰς τὴν βουλήν καὶ τὴν νίκην αὐτὴν ἐθειώρησε κάλλιστον ἀληθῶς οἰωνὸν ὁ Τρικούπης, ὅστις ἐξ αὐτῆς ἤντησε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἔθνος δὲν πταίει διὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἀλλοῦ δὲ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ καὶ ν' ἀποδυθῆ ἢ εὐθύνη.

Καὶ τὸ μετ' ὀλίγας ἡμέρας δημοσιευθὲν διὰ τῶν «Καιρῶν» δεῦτερον ἄρθρον τοῦ Τρικούπης, εἶναι σοφὴ δημοσιογραφικὴ μελέτη τῆς καταστάσεως πολιτικῆς τε καὶ ἐθνικῆς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περιέχουσα μοναδικῆς ἀκριθείας ἀνάλυσιν τῶν πραγμάτων, καὶ ὑπερόχου ἀντιλήψεως συμπεράσματα.

Δριμύτερον τοῦτο καὶ ὑποδεικνύον διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τοῦ ὅτι ὁ ἀρθρογράφος τοῦ «τίς πταίει» εἶχεν ἐνθαρρυνθῆ ἐκ τῆς παρὰ τοῦ λαοῦ ἐντυπώσεως τοῦ πρώτου τοῦ ἀρθρου καὶ εἶχεν ἀκούσῃ εὐκρινῶς τὸν στεναγμὸν τῆς ἀνακουφίσεως τὸν ὅποσον ἀνέστυρεν ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ λαοῦ ἢ ἐκθεσίς τῶν πικρῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, περιελάμβανε τὴν πολιτικὴν ἐπισκόπισιν τῆς τελευταίας δεκαετίας φιλοσοφικώτατα ἀναλελυμένην καὶ συγχρόνως μᾶλλον συγκεκριμένην διὰ τῆς παραθέσεως προσωπικῶν πλείον τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐκπτώτου βασιλείας πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Γεωργίου. Ὁ Ὅθων τοῦ ὁποίου τὴν ἀποπομπὴν μόλις τότε εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ χαίρηται ἡ Ἑλλάς, παρίσταντο εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ὡς πρότυπον ἀληθῶς ἡγεμόνος Ἕλληνας σκοπίμως δὲ ἐξήρνοντο τὰ προτερήματά του ὅπως καταδειχθῆ ὅτι ὀλίγον διάφορος πολιτικῆ τοῦ θρόνου θ' ἀπέφερον ἀνυπολογίστους καταστροφάς. Ἄλλως τε ἀνωμολογεῖτο εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ὅτι πάσας ταύτας τὰς ἀληθῶς ἡγεμονικὰς ἀρετὰς εἶχεν ἐπισκιάσῃ ἡ

πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα δυσμένειά του καὶ ἡ τάσις του ὅπως καταστήσῃ τὸ Σύνταγμα ἀπλοῦν τύπον, σκιῶν μᾶλλον πρὸς ἐκφόβισιν ἢ πραγματικὸν πολιτικὸν θεμέλιον.

Μετὰ τοῦτο δὲ ἐπηκολούθη σειρὰ ὄλη κυβερνητικῶν ἐπεμβάσεων ὅπως πλαστογραφηθῆ τὰ δημόσιον φρόνημα κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μετὰ πάσης θυσίας ἔστω καὶ τῆς δημοσίας ἠθικῆς ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν βουλὴν ἄνθρωποι, ὄργανα μᾶλλον τῆς κυβερνητικῆς μερίδος. Καὶ ἀνεγράφετο πρῶτον τὸ σκάνδαλον ἐκεῖνο τῆς ἐκλογῆς Κρωπίας τοῦ ὁποίου ὄμοιον δὲν ἀναφέρει συχνὰ ἡ κοινοβουλευτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, στρατιωτικὴν δηλαδὴ καὶ δικαστικὴν ἀρχὴν συμπραττούσας εἰς τὸ ἐλεεινότερον πολιτικὸν ἐγκλήμα καὶ νοθευούσας τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς εἰς τὰ πρόθυρα αὐτὰ τῆς πρωτεύουσας. Εἶτα τὸ σκάνδαλον τοῦ δήμου Ἀχαρνῶν καὶ τέλος ἡ πρωτοφανοῦς παρανομία ἐπέμβασις τῆς νομαρχίας εἰς αὐτοὺς τοὺς τύπους τῆς θριαμβευτικῆς διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν ἐκλογῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ διὰ τῆς λόγῃς ἀποκλεισμός τῶν ψηφοφόρων φίλων τοῦ κ. Λομβάρδου ἐν Ζακύνθῳ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀφήγησις τῶν ἄλλων συμβάντων εἰς τὰ ὁποῖα εἰσέρχεται χωρὶς νὰ τὰ σχολιάζῃ ὁ ἀρθογράφος ἐπαρκῶς ζωγραφίζουσι τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εἶχε περιστῆ ἡ χώρα κατὰ τὴν ἐποχὴν, πραγματικῶς καρκινοβάτησα ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς δημοσίας ἠθικῆς. Ἡ σκανδαλώδης ἐκεῖνη ἐπέμβασις εἰς τὰ μυστικά τῶν ἰδιωτῶν, ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν φοιτητῶν (1)

(1) Ἡ φοιτητικὴ νεολαία ἅμα τῇ ἀνόδῳ τοῦ Δεληγιώργη εἰς τὰ πράγματα ζητήσασα τὴν ἀνασύστασιν τῆς Πανεπιστημιακῆς φάλαγγος εὗρε παρ' ἐλπίδα τὴν κυβέρνησιν μὴ διατεθειμένην εἰς τοῦτο, λυπηραὶ δὲ σκηναὶ ἤρχισαν ἀπὸ τῆς 9 Νοεμβρίου 1875 καὶ παρετάθησαν μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Τὸ ὑπουργεῖον Δεληγιώργη ἀρνήθην ὅλας τὰς προτεράστου ἐπαγγελίας καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἀπελάκτισε τὴν νεολαίαν καὶ μετῆλθε μέτρα ἀπιστεύτου βιαιότητος κατ' αὐτῆς. Οὕτω τὴν 9 Νοεμβρίου ἐνόη

τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ καθαιρέσις τοῦ ἀξιωματικοῦ, ὁ παράνομος διορισμός τῶν πρέσβειων, καί ἡ αὐξήσις τῆς βασιλικῆς χορηγίας παρά τὰς διατάξεις τοῦ συντάγματος, ἦσαν ἔλως ὀλισθηρὰ βήματα εἰς τὰ ὅποια ἡ κυβέρνησις προώριστο ἀργὰ ἢ ὀγρήγῳρα νὰ ὀλισθήσῃ.

Ἰδίως ὅμως ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπίθεσις ἐξήχθη εἰς πραγματικὸν ὕψος φανερὰς δημοσίας κατηγορίας δικαιολογουμένης ἐκ τοῦ ὅτι τὴν ἐνέπνεεν εἰλικρινῆς καὶ ἀληθῆς μέριμνα ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καλοῦ, ἦσαν αἱ παράγραφοι αἱ ἀφορῶσαι τὸν πρεσβευτὴν Βαλαωρίτην. Οὗτος δὲν ἦτο προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ Τρικοῦπη ἢ ἐκλογὴ τοῦ ὅμως εἶχε καταστῆ πραγματικὸν σκάνδαλον τὸ ὅποτον εἶχε διεγείρει τὴν κοινὴν γνώμην. Διότι ἦσαν γνωσταὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ διπλωμάτου τούτου ἐν Λονδίῳ ὀλίγον πρὶν, ὁ δὲ Τρικοῦπης ἀποκαλύπτων τὸ σχέδιον τῆς μελετηθείσης ὑπ' αὐτοῦ καταργήσεως τοῦ συντάγματος τῇ συνδρομῇ τῆς Ἀγγλίας, δὲν ἔλεγα νεώτερόν τι καὶ ἄγνωστον, ὑπενθύμιζεν ὅμως ἐν δεῖγμα τῆς παλιμβουλίας τοῦ ἀνδρός καὶ δι' αὐτοῦ κατέφερε σοβαρὸν κτύπημα

οἱ φοιτηταὶ μετέβαινον πρὸς ἐπίδοσιν ἀναφορᾶς εἰς τὸ ὑπουργεῖον· ἀστυνομία καὶ χωροφυλακὴ ἐπατέθη κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς οἰέλυσε βιαίως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Συντάγματος νέα διαδήλωσις τῶν φοιτητῶν διελύθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ τῆς χωροφυλακῆς ἣτις συνέλαβε τριάκοντα φοιτητὰς καὶ τοὺς ἐφυλακίσε. Οἱ φοιτηταὶ ἐκδικούμενοι τὴν παλιμβουλον πολιτικὴν τοῦ Δεληγιώργη παρεμόνευσαν καὶ ἐπιτυχόντες αὐτὸν μόνον ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν οἶκον του τὸν ἐσύριξαν ἀνηλεῶς εἰς ἐνδοξιν τῆς ἀποδοκιμασίας των. Αἱ λυπηραὶ ἐν τούτοις σκηναὶ ἐξηκολούθουν εἰς τὸ μεταξύ καὶ αἱ συγκρούσεις τῶν φοιτητῶν ἦσαν συχναὶ μετὰ τῆς ἀστυνομίας ἣτις καὶ αὐτὸ τὸ καθιερωθὲν Πανεπιστημιακὸν ἄστυλον παρεβίαζεν ὅτε ἐπῆλθε ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ τῆς 4 Φεβρουαρίου 1874 καὶ ἡ θύελλα ἐκείνη ἣτις ἀναμφισβητήτως ἠδύνατο νὰ ἔχη σοβαρότερας καὶ λυπηροτέρας συνεπειὰς κατεστάλη.

κατά τῆς κυβερνήσεως ἥτις τῷ εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἀντιπροσωπεῖαν τῆς.

Εἰς ἐπίμετρον δὲ εἶχον ἐπέλθει ἐκείνας τὰς ἡμέρας τὰ λυπηρὰ διαδέματα τῆς φρουρᾶς τῆς Κερκύρας ἥτις καταπατήσασα πάντα θεομὸν πειθαρχίας καὶ τάξεως εἶχε στασιάσει καὶ ἠπεῖλει νὰ θύσει καὶ ἀπολέσει· τοῦτο δὲ ἦτο ἀληθῶς τὸ λυπηρότερον σύμπτωμα τῆς δεινῆς ἐκλύσεως εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιστῆ ἡ πολιτεία.

Τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ πολυκρότου ἄρθρου ἀφέθη ἐπίτηδες νὰ περιλάβῃ τὸ ζήτημα τῆς συστάσεως τοῦ χρηματιστηρίου τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ὄνομα μόνον ἐνεποῖει τόσην φρίκην. Δὲν ἦτο δὲ ὑπερβολικὴ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν διέγραφεν ὁ Τρικούπης τῆς μανίας ἥτις εἶχε καταλάβῃ τὸν πολὺν κόσμον τότε διὰ τὴν νεωστὶ εἰσαχθεῖσαν κυβεῖαν ἥς τὸ ἄσκοπον καὶ τὸ ἐπικροδὲς εἰλκυεν μανιώδεις καὶ φανατικούς στηρικτάς. Μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἔληγε τὸ πολύκροτον ἄρθρον τῶν «Καιρῶν» τὸ ὁποῖον συνέπληρωσεν τὴν ἐκ τοῦ πρώτου παραχθεῖσαν ζωηροτάτην ἐντύπωσιν.

Καὶ ἡ κυβερνήσις συνεταράχθη ἐκ τοῦ θορύβου ἐν ἡγεῖρον τὰ δύο ἄρθρα καὶ ἀπεφάσισε νὰ προσβῇ εἰς δικαστικὴν καταδίωξιν τοῦ συγγραφέως τῶν, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔφερον ὑπογραφὴν ἐμηνύθη ὁ διευθυντὴς τῶν «Καιρῶν» Πέτρος Κανελλίδης, ὅστις ἐπιστρέφων ἀπὸ τὰ λουτρά ἐν σπουδῇ διὰ τὰ γενόμενα εὔρε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνέργειαν τῆς ἀρχῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πληροφορηθεὶς τοῦτο ὁ Τρικούπης ἐσπευσε δι' ἐπιστολῆς του νὰ δηλώσῃ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου τοῦ ὁποίου ὀλόκληρον τὴν εὐθύνην ἠνείκε ν' ἀναλάβῃ, ἐκ τῆς δηλώσεως δὲ ταύτης ἐκορυφώθη ἡ συγκίνησις τοῦ κοινοῦ ἡ ὁποία εἶχεν ἐξεγερθῆ ἤδη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου ἐκείνου.

Ἡ ἀνάκρισις κατηρτίσθη ἐκ τῶν εἰσαγγελέων τῶν ἐφετῶν

καὶ πλημμελιοδικῶν, παρίστατο δὲ κατ' αὐτὴν καὶ ὁ ἀνακριτῆς σιωπηλῶς μετέχων αὐτῆς.

Ὁ Τρικούπης ἠρωτήθη πρῶτον τυπικῶς ἂν ἀνεγνώριζεν ὡς ἰδικὴν τοῦ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν εἰσαγγελέα τῶν ἐφετῶν δι' ἧς ἀνελάμβανεν τὴν εὐθύνην τῶν ἐν τοῖς «Καιροῖς» γραφέντων, ἐδήλωσε δὲ ὅτι ἀνεγνώριζε πράγματι τὴν ἐπιστολὴν καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ γράψας τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο συγχρόνως δὲ ὅτι καὶ ἄλλα ἄρθρα ἐπὶ τῆς καταστάσεως πολιτικῆ εἶχε γράψῃ ἀπὸ τινος ἰδίως δὲ ἐφ' ὅσον ὁ διευθυντῆς τῶν «Καιρῶν» Πέτρος Κανελλίδης ἀναχωρῶν διὰ τὰ λουτρά τὴν εἶχε παρακαλέσῃ πρὸς τοῦτο.

Μετὰ τὰς τυπικὰς ταύτας δηλώσεις ἡ ἀνάκρισις προέβη εἰς τὰ τῆς οὐσίας καὶ ἀπηύθυνεν αὐτῷ ἐρώτησιν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ φράσεως «τὸ ἔθνος δὲν παίζει». Ἐκ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης ἐξηγεῖται εὐθὺς ὅτι ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ ἤρχετο ἐσκεμμένως ν' ἀνεύρῃ τὰ στοιχεῖα τῆς καταδιώξεως κατὰ τοῦ Τρικούπῃ τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἀποστέλλοντα αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ τὴν κυβέρνησιν ἐπικινδύνου ἀντίπαλου.

Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων οἵτινες εὐκόλως δύνανται νὰ συλληφθῶσιν εἰς τοιαῦτα δίκτυα, ἄλλως τε δὲ καὶ τὴν στάσιν τοῦ ἐδοῆθαι ἢ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ἀλήθεια ἐξ ἧς εἶχε δανεισθῆ τὰ ἐπιχειρήματά του. Παρατήρησε λοιπὸν ὅτι τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο εἶχε πλήρη ἐνότητα καὶ ἐπομένως ἡ ἐννοία αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τοῦ συνόλου, ὅθεν λογικώτερον ἦτο ἢ ἐξέτασις νὰ ἐγίνετο πρῶτον ἐπὶ τῶν ἐν γένει καὶ κατόπιν ἐπὶ τῶν καθέκαστον ἦτοι ἐπὶ τῶν φράσεων καὶ τῶν λέξεων. Θὰ οἰκονομεῖτο δὲ οὕτω καὶ ὁ χρόνος διότι δὲν θὰ ἐπανήρχοντο ἐπὶ τὰ αὐτά.

Ἄλλ' ἡ ἀνάκρισις ἐφαίνετο ἐκ τῶν προτέρων διατεθειμένη νὰ μὴ παραχωρήσῃ οὐδὲν ὄπλον εἰς τὸν ἀντίπαλον ἠδύνατο μάλιστα νὰ πιστευθῆ ὅτι ἦν ἤδη ἐγγράφως διετετυπω-

μένη δι' ὃ παρατήρησεν ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν ἐφετῶν ὅτι ἡδύνατο ὁ Τρικούπης μετὰ τὴν ἐν μέρει ἐξέτασιν νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ὄλου σκέψεις του.

Ἦναγκάσθη ἐπομένως ὁ Τρικούπης ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν ἐρώτησιν καὶ ἐξέθηκε τὴν γνώμην του. Ἡ γνώσις τοῦ τίς πταίει καὶ ἂν τὸ ἔθνος πταίει ἦτο ἀπαραίτητος ὄρος πρὸς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν μέσων τῆς θεραπείας εἰς ἣν ἀφεύρα τὸ ἄρθρον. Μικρὰ θὰ ὑπῆρχεν ἐλπίς ταχείας θεραπείας ἂν ὁ νοσῶν ἦτο τὸ ἔθνος, παρήγορον δὲ εἰς πάντα κηδόμενον τῆς διορθώσεως τῶν παρ' ἡμῖν κακῶς ἐχόντων, ὅτι αἴτιος τῆς καταστάσεως δὲν ἦτο τὸ ἔθνος περιέχον στοιχεῖα ἠθικῆς ὑγείας τὰ ὅποια διαγινωσκόμενα ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀσφαλῆ θεμέλια πρὸς οἰκοδομήν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Τρικούπῃ ἐσημειώθη ἀκριδῶς μεθ' ὃ ἡ εἰσαγγελία ἀνέγνωσεν τὴν ἐξῆς περικοπὴν. «Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862 τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον ;»

Τὸ δίλημμα τοῦτο — εἶπεν ὁ Τρικούπης — εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσιν παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ ἐπιβάλωσι τὴν αὐθαιρεσίαν, οἱ δὲ ἐλευθεροφρονοῦντες ἔχουσι τὸ συμφέρον ν' ἀποκρούωσι τοιοῦτον δίλημμα ἀνοίγοντες ἄλλας διεξόδους. Ὅθεν τὸ ἄρθρον πολεμοῦν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὰς ἐπαναστάσεις καταδεικνύει ὅτι ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμέναις ἐπικρατείαις τὸ μόνον ἀντίδοτον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας εἶναι ἡ ἐπανάστασις ἀλλ' ἐν ἐπικρατείαις ἐνθα ἀνθοῦσιν φιλελεύθεροι θεσμοί, ἰσχυροτέρα τῶν ἐπαναστάσεων εἶναι ἡ εἰρηνικὴ καὶ νόμιμος ἐνέργεια τῆς κοινῆς γνώμης, ταύτης δὲ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκδήλωσιν συνιστᾷ ἐκθύμως εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ δεσποτικοῦ καὶ ἐν ταῖς ὑπὸ φιλελευθέρου πολιτεύματος διεπομέναις ἐπικρατείαις,

ὅταν τὰ κακὸν ὑπερβῇ ὄριόν τι, ἐπέρχεται κατὰ φυσικὸν καὶ ἀνεπίδραστον νόμον μεταβολή. Ἡ μεταβολή ὁμως αὕτη ἔχει ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἐπικρατείαις, ὡς ἀντίτιμον τὴν ἐπαναστάσιν, ἣτις οὐδέποτε εἶναι ἀμιγῆς κακῶν, ἐνῶ ἐν ταῖς ἐπικρατείας ἐνθα ἐπιτρέπεται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην νὰ φωτίζηται νὰ μορφοῦται καὶ νὰ λειτουργῇ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ κατορθοῖ ἐκεῖνη νομίμως εἰρηνικῶς ἀταράχως ὅτι ἀλλαχοῦ κατορθοῦται διὰ τῶν ἐπαναστάσεων. Κατ' ἀντίθεσιν λοιπὸν πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις—διςτείνεται ὁ Τρικούπης—ἐξήρουντο εἰς τὸ ἄρθρον του ἡ ἰσχὺς καὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς κοινῆς γνώμης τῆς ὁποίας τὴν ἀνάπτυξιν ἐν τῇ πρώτευούσῃ τοῦ βασιλείου ἐμαρτύρησεν ἡ ἀριστα σοφιστικὴ ἐκλογή τοῦ κ. Φιλήμονος. Τὸ δῖλλημα ἄρα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαίρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως τίθεται εἰς τὸ ἔθνος παρὰ τῶν ἀπολυτοφρόνων, τὸ δὲ ἄρθρον ἐπικαλεῖται εἰς διέξοδον ἀπ' αὐτοῦ τὴν παρέμβασιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἣτις ἐν ταῖς συνταγματικαῖς ἐπικρατείας εἶναι τὸ στοιχεῖον δι' οὗ καταστέλλονται αἱ κάτωθεν καὶ ἄνωθεν ὑπερδασίαι καὶ προλαμβάνονται αἱ συνέπειαι αὐτῶν ἤτοι αἱ βίαιαι μεταβολαί.

Ἡ ἐπομένη φράσις τοῦ ἄρθρου «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεως ἀποκρουόμενοι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους» ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάκρισιν νὰ ἐρωτήσῃ ποῖον ἡννοεῖ ὁ Τρικούπης διὰ τῆς λέξεως **καλοῦνται**, διότι εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι δι' αὐτῆς ἡννοεῖτο ἡ ἀνεύθυνος βασιλεία. Ἄλλ' ὁ Τρικούπης ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἐκφρασίς ἐκεῖνη ἦτο ἀπόλυτος οὐδεμία δὲ δίδεται νύξιν ὅτι ὑπεννοεῖται ἄλλος παρὰ τὸν νομίμως καὶ ὑπευθύνως καλοῦντα, ὅθεν ἡ ὑπόνοια ἦν ἐμφαίνει ἡ ἐρώτησις προδίδει ἐκνόμους σκέψεις οὐχὶ τοῦ γράψαντος ἀλλὰ τοῦ ὑπονοοῦντος. Ὁλόκληρον τὸ ἄρθρον καὶ πᾶσα φράσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς συνταγματικούς θεσμούς, τῶν ὁποίων θεμελιώδης ἐγγύησις εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν ἀντίστοιχον ἔχουσα τὸ ἀνεύ-

θνον του βασιλέως. Ἐκ τῆς εὐθύνης δὲ τῶν ὑπουργῶν ἀρύεται καὶ ὁ τύπος τὸ δικαίωμα τῆς ἐξελέξεως.

Οἱ ἀπολυτόφρονες προσπαθοῦσι πάντοτε ν' ἀπαλάττωσι τοὺς ὑπουργοὺς τῆς εὐθύνης ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τῶν προνομίων τοῦ Στέμματος, ἵνα καλύπτωσιν οὕτω τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν ὀπισθεν τῆς ἀσπίδος τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸ σύνταγμα, τὴν ὁποίαν ὠφείλουσι πάντες οἱ εὐλαβούμενοι τὸ σήμερον πολίτευμα ν' ἀντικρούωσι παντὶ σθένει. Ὁ τύπος ἔχει δικαίωμα ἐλέγχου ἐπὶ πάσης πολιτικῆς πράξεως ὃ δὲ ἔλεγχος ὑποθέτει ἀντίστοιχον εὐθύνην ἣν διὰ τὰς πράξεις τῆς βασιλείας φέρουσιν οἱ ὑπουργοί. Ἄπασαι αἱ πράξεις τῆς βασιλείας ἐνεξαιρέτως ὑπέκινται εἰς τὴν ὑπουργικὴν τούτέστιν εὐθύνην εἰς τὸν ἔλεγχον. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία ἀσκεῖται ἄνευ ὑπευθύνου ἐκτελεστοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ πλημμελιοδικαίαις εἰσαγγελεύς ἀντέταξε τὸ ἄρθρον τοῦ συντάγματος καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργοὺς του, συμπεραίνων ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ καλῶν ἐπομένως ἦτο ὁ βασιλεὺς, ἀντέταξεν αὐτῷ ἕτερον ἄρθρον τοῦ συντάγματος ὃ (Τρικούπης καθ' ὃ οὐδεμία πράξις τοῦ βασιλέως ἰσχύει ἄνευ προσυπογραφῆς τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργοῦ καθισταμένου ὑπευθύνου διὰ τῆς ὑπογραφῆς του καὶ τὸν ἠρώτησεν ἂν οἱ καλούμενοι εἰς τὴν ἐξουσίαν διωρίζοντο μόνον διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἂν ἐφερῆν ὁ διορισμὸς ὑπογραφὴν ὑπουργοῦ ὑπευθύνου διὰ τὸν διορισμὸν καὶ ἐπομένως ἐξελεγκτέου δι' αὐτόν.

Παρατήρησε τότε ὁ κ. Τρικούπης ὅτι τοιαῦται συζητήσεις ἐν μόνῃ τῇ Ἑλλάδι μεταξὺ τῶν συνταγματικῶν ἐπικρατειῶν, δὲν ἦσαν δυνατὰ διότι ὁ γράφων περὶ συνταγματικῶν θεμάτων κινδυνεύει νὰ νοηθῇ ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι κυβερνήσεων, ὅσον ὁ γράφων ἀραβιστί. Οὐδεμία βασιλικὴ προνομία διεκφεύγει τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην καὶ ἐπομένως τὸν ἔλεγχον, καὶ τοῦτο οὐχὶ συνεπεῖα μόνον θεωρητικῶν ἀρχῶν, τῆς ὁποίας ἠδύνατο

ν' ἀρνηθῶσιν οἱ ἀπολυτόφρονες, ἀλλὰ συνεπέια ρητοῦ ἄρθρου τοῦ συντάγματος τοῦ ὁποίου τὴν ἰσχὺν δὲν δύναται τις νὰ θέτῃ εἰς ἀμφιβολίαν. Εἰς τὴν ὑπουργικὴν εὐθύνην ὑπάγονται ἢ πρόσκλησις προσώπων εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἢ διάλυσις τῆς βουλῆς ἢ διαχείρησις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ αὐτὴ ἢ ἀπονομὴ χάριτος ἣτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἔχει χαρακτηριστικὴν προσωπικόν, καθὼ πηγάζουσα μᾶλλον ἐκ τῆς καρδίας ἢ ὑποστελλομένη εἰς ἀπολύτους κανόνας. Περί τούτου δὲ ὁμοθυμῶς καὶ κυβέρνησις καὶ βουλή ἀπεφάνθησαν προβάσει τῆς βουλῆς κατὰ τὸ 1872 εἰς ἐλεγχον τῶν ἀπονεμηθεισῶν βασιλικῶν χαρίτων καὶ μετασχούσης τῆς συζητήσεως ὁλοκλήρου τῆς κυβερνήσεως.

Κατόπιν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης ἡ εἰσαγγελία ἐζήτησε ἐξηγήσεις ἐπὶ τῆς λέξεως **ΒΑΣΙΛΕΙΑ** τῆς ἀπαντήσεως ἐν τῇ περικοπῇ. « Ἐγὼσὶ ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὰς ἐπεμβάσεις, ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιαζῶνται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς. »

Ὁ Γρικούλης ἀπελογήθη σαφῶς καὶ εἰς τοῦτο διὰ τῆς εὐκρινούς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν του. **Βασιλεία** παρετήρησεν εἶναι ἢ ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν ἀσκουμένη βασιλικὴ ἐξουσία, γίνεται δὲ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης ὅπως καὶ τῶν λέξεων **Στέμμα**, αἱ προνομίαι τοῦ βασιλέως κλ., ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ. Καίτοι δὲ ἐν τῷ ἄρθρῳ οὐδαμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως, ἡδύνατο ὅμως νὰ γίνῃ ἀνεπιλήπτως ἂν προκειμένου περὶ εὐθύνης ἦτο πρόδηλον ὅτι αὐτὴ ἀπεδίδετο οὐχὶ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀρχήν. Τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξουσία εἶναι σχεδὸν ἅπασα ἢ ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν διαχειριζομένη ἐξουσία. Ἰδίαν ἀρμοδιότητα ἔχουσιν οὗτοι μικρὰν καὶ ἐπὶ μικρῶν, ἀλλὰ διαχειρίζονται ὑπευθύνως τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως, συμπληροῦντες ἐν ταῖς πράξεσι τὸν ἀνεύθυνον αὐτοῦ· ἂν λοιπὸν αἱ κατὰ

τῆς ἐξουσίας ταύτης προσβολαί θεωροῦνται ὡς προσβολαί κατὰ τοῦ βασιλέως, παύει πᾶσα συζήτησις καὶ ἐπομένως ἡ Ἑλλάς διατελεῖ ὑπὸ δεσποτισμόν. Βεβαίως εἰς ἄρθρον προτιθέμενον νὰ καταπολεμήσῃ τὸν παραβιασμόν τοῦ συντάγματος, τὴν ἀθέτησιν τῶν νόμων καὶ τὰς ἀπολυτόφρονας τάσεις τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος, δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ ἐννοια ἀντικειμένη πρὸς τὴν κρηπίδα ταύτην τῶν ἐλευθεριῶν, τὴν θεμελιώδη συνταγματικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνευθύνου βασιλέως.

Καὶ ἐπὶ τῆς φράσεως «κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους» ἐζητήθησαν ἐξηγήσεις. Ἐν ἐπικρατεία συνταγματικῇ—εἶπεν ὁ Τρικούπης—ἀντιπροσωπεία τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ βουλή ἐπομένως ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς εἶναι πλειονοψηφία τοῦ ἔθνους. Ὅθεν τὰ ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς ὑπουργεῖα ἀποκρουόμενα παρὰ τῆς πλειοψηφίας αὐτῆς ἀποκρούονται παρὰ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους.

Ἐξετασθεὶς ἐπειτα ἐπὶ τῆς περικοπῆς «ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι, ὁποῖους πλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθέστωσιν» ἀπήντησεν ὅτι ἐν ἄλλαις ἀληθῶς συνταγματικαῖς ἐπικρατεῖαις δὲν ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ ὅτι ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς ἐσχηματίζοντο αἱ κυβερνήσεις παρ' ἡμῖν ὅμως οὐ μόνον ἠμφισβητεῖτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀλλὰ καὶ ἐπεκράτει ἡ ἀντίθετος, ἦτοι ὁ σχηματισμὸς τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς. Τὴν ἀρχὴν ταύτην θεωροῦσι διαστροφὴν τοῦ συντάγματος οἱ ἀσπαζόμενοι ἐκείνην, ὅπως ἴσως οἱ ἀσπαζόμενοι ταύτην καταδικάζουσιν ὡς διαστροφὴν τοῦ συντάγματος τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς ἦτοι τοῦ ἔθνους. Εἰκονικότητα δὲ βουλῆς—ἐδήλωσεν ὅτι ἠνόει ὁ Τρικούπης—τὴν κατάστασιν

ταύτης τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν κυβερνητικῶν ἐπεμβάσεων καὶ τῶν νοθεύσεων κατὰ τὰς ἐκλογὰς αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον νὰ θεωρηταί ὡς γνησίᾳ ἀντιπροσωπεία τοῦ ἔθνους. Νόθον δὲ καθεστὼς ἦτο τὸ προϊόν τοῦ συνδυασμοῦ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς ὡς ἀνωτέρω ἐξηγήθησαν. Ἐρωτηθεὶς τί ἠννόει λέγων ὅτι εἰκονικὴν μόνον ἔχει μετοχὴν εἰς αὐτήν, ἀπήντησεν ὅτι τὸ ἔθνος μετέχει τῆς πολιτικῆς διὰ τῆς βουλῆς, ἢ εἰκονικότης ἄρα τῆς βουλῆς εἰκονικὴν καθίστα καὶ τὴν τοῦ ἔθνους μετοχὴν εἰς τὰ τῆς πολιτείας.

Ἀνακριθεὶς ἐπὶ τῆς παραγράφου « Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπασά εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν συνεκentrώθη ὀλοκλήρος ἡ ἐξουσία » τί ἠνόει διὰ τῆς λέξεως στοιχεῖον ἀπεκρίθη ὅτι ὑπενόει διὰ τούτου τὸ ἐπικρατῆσαν σύστημα τῶν ἐκ μειονοψηφιῶν κυβερνήσεων.

Ἐκεῖνο ὅμως εἰς τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἐπέμεινεν ἡ ἀνάκρισις ἦτο ἡ λέξις αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὁ Τρικούπης κηρύξασαν πόλεμον κατὰ τοῦ κ. Φιλήμονος λυσσώδη. Ὁ Τρικούπης ἀπέδειξεν ὅτι δι' αὐτοὺς ἠννόει τὸ ἀνώτερον πρωσωπικὸν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἦν ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του, καὶ ὑπόκειται εἰς τὸν διὰ τοῦ τύπου ἔλεγχον, καὶ τοῦτο ἀπλῶς τὸ δικαίωμα ἤσκησεν ἀναγράφας καὶ τὰς αὐλικὰς ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐκλογῆς ἐνεργείας, παρὰ ταῖς ἐνεργείαις τῆς κυβερνήσεως.

Εἰς τὴν ἐρώτησιν τέλος τῆς εἰσαγγελίας ἐπὶ τῆς φράσεως « ἀλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῆ ἡ θεραπεία » τί ἐννοεῖ διὰ τῆς λέξεως κακὸν καὶ θεραπεία, ὁ Τρικούπης ἔσχε τὴν ἀφορμὴν νὰ δώσῃ μίαν γενικωτέραν ἐξήγησιν τοῦ ἄρθρου του ὀλοκλήρου. Τὸ πρῶτον μέρος — εἶπε — ἐξηγεῖ ποῦ ἔγκειται τὸ κακόν, τούτέστιν ἐν τῇ ἐπικρατῆσει συστηματικῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφιῶν, αἵτινες διὰ τὰ

συγκροτηθῶσιν ἀπαιτοῦσιν τὰς συνεχεῖς διαλύσεις τῶν βουλῶν τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ τὰ παρεπόμενα κακά. Τὸ δεύτερον συνιστᾷ ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεραπείας τὰ φιλειρηνικά καὶ νόμιμα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐπαναστατικά, ἐνὶ δὲ λόγῳ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ δὲ τελευταῖον καταδεικνύει αὐτὴν τὴν θεραπείαν, τοῦτέστι τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν μειονοψηφῶν διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν κυβερνήσεων τῶν πλειονοψηφῶν καὶ ἐπομένως τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ τόπου ἀπὸ τῶν συνεχῶν διαλύσεων τῆς βουλῆς καὶ τῶν εἰς τὰς ἐκλογὰς ἐπεμβάσεων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς βουλῆς εἰς ἰθὺς κόμματα, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον ὄρον κανονικῆς λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος.

Πρὶν ἢ προδῆ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Τρικούπη εἶχε ἤδη σπεύσει νὰ μετέλθῃ ὅλα τὰ μέσα τὰ ὅποια ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τοῦ νόμου, οὕτω δὲ τὸ φύλλον τῶν «Καιρῶν» κατεσχέθη καὶ τὸ συμβούλιον τῶν πλημμελειοδικῶν εἶχεν ἀποφανθῆ ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς κατασχέσεως ταύτης. Συγχρόνως ὁ ἀνακριτὴς ἐξέδωκεν ἐντάλμα συλλήψεως κατὰ τοῦ Πέτρου Κανελλίδου ὅτε παρενέπεσεν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Τρικούπη ὅστις ἀνελαμβάνε μόνος του τὴν εὐθύνην τῶν γραφέντων. Καὶ θὰ κατεδιώκετο μὲν καὶ ὁ Κανελλίδης ὡς συνυπεύθυνος τῆς δημοσιεύσεως ἀλλ' ἀπεφυλακίσθη καὶ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ ἐστράφη τότε κατὰ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ προσωρινοῦ διαχειριστοῦ τῶν «Καιρῶν» Γ. Τσιάκου. Ὁ Τρικούπης λοιπὸν συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη παρέμεινε δὲ εἰς τὰς φυλακὰς μέχρις ὅτου δι' αἰτήσεώς του πρὸς τὸν εἰσαγγελεᾶ ἀπεφυλακίσθη δι' ἐγγυήσεως.

Μετὰ τὴν ἀνάκρισιν λοιπὸν ὁ εἰσαγγελεὺς Γ. Θανόπουλος ὑπέβαλεν εἰς τὸ συμβούλιον τῶν ἐν Ἀθήναις πλημμελειοδικῶν τὴν πρότασίν του ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως.

«Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου «Τίς πταίει;» — λέγει ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως (1) — ἐξετάζων τὰ πολιτικὰ ἐν τῷ κράτει ἡμῶν συμβεβηκότα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868 μέχρι σήμερον καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης ἔκτοτε παρανομίας, νοθεύσεις ἐκλογῶν καὶ ἄλλας δηθεν Κυβερνητικὰς παρεκτροπὰς ἀποδίδει τὰ κατὰ τὴν κρίσιν του τελούμενα ἀνομήματα εἰς τὴν βασιλείαν, ἵνα διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγείρει τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖσος τῶν πολιτῶν κατ' αὐτῆς ἥτοι ἀποδίδει εὐθύνην ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τοιαύτη. Διεστάθη ἡ κατάσχεσις τοῦ φύλλου καὶ ἡ ποινικὴ καταδίωξις τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου Π. Κανελλίδου διότι κατὰ τὸ ἄρθρον 44 τοῦ νόμου περὶ ἐξουρίσεως καὶ τύπου δίδει λόγον διὰ πᾶν ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος ὃ τε ὑπεύθυνος συντάκτης καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου, καὶ τὸ μὲν συμβούλιον τῶν πλημμελειοδικῶν εἰς ὃ ὑπεβλήθη ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀπὸ τῆς κατασχέσεως τοῦ φύλλου πρότασις περὶ διατηρήσεως τῆς γενομένης κατασχέσεως διέταξε τὴν διατήρησιν ταύτης ἀνευρὸν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄρθρον ἐστὶν ἐπιλείψιμον καὶ καταδιώξιμον ὃ δὲ ἀνακριτὴς ἐξέδωκεν ἐνταλμα συλλήψεως κατὰ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου Π. Κανελλίδου· ἅμα δὲ τούτου συλληφθέντος καὶ κρατηθέντος, ὁ Χαρίλαος Τρικούρης αἰφνης ἀπηύθυνε τὴν ἀπὸ 4 Ἰουλίου ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἐνταῦθα εἰσαγγελέα τῶν ἐφετῶν, δι' ἧς ἀνεκοίνου τούτω ὅτι συντάκτης τοῦ ἄρθρου τοῦ ἐπιγραφομένου «τίς πταίει» εἶναι ὁ ἴδιος, γράψας τοῦτο ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ὁ Π. Κανελλίδης ἦν ἀπὼν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τούτου, ὅτι ἀναδέχεται ὄλην τὴν εὐθύνην τῶν διὰ τοῦ ἄρθρου γραφέντων. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 24 Ἰουνίου ἐπιστολῆς τοῦ Κανελλίδου ἀπευθυνθείσης ὑπὸ τούτου πρὸς τὸν Χαρ. Τρικούπην, ἀπευθύναντα τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἀνάκρισιν

(1) Πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως Γ. Θανοπούλου ἀρ. 13,727.

δι' ἧς ὁ Κανελλίδης παρεκάλει τὸν Χ. Τρικούπην νὰ γράψῃ δύο τρία πολιτικὰ ἄρθρα κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ εἰς τοὺς «Καιροὺς» καὶ ἐκ τῶν ἄλλων συλλεγεῖσων ἀποδείξεων ἐβεβαιώθη ὅτι συγγραφεὺς μὲν τοῦ ἄρθρου εἶναι ὁ Χ. Τρικούπης ἢ δὲ καταχώρησις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου καὶ ἐν χρόνῳ καθ' ὃν οὗτος ἦν μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἀπελύθη τῶν φυλακῶν ὁ Π. Κανελλίδης μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ ἐξέτασιν αὐτοῦ, ὡς μὴ ὑπεύθυνος διὰ τὰ ἐν τῇ ἐφημερίδι αὐτοῦ γραφέντα, ἢ δὲ ἀνάκρισις ἐστράφη πλέον ἀποκλειστικῶς κατὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου Χ. Τρικούπη, ὅστις καὶ προσφυλακίσθη, ἀπελύθη δὲ τῶν φυλακῶν κατ' αἰτήσιν αὐτοῦ περὶ ἀπολύσεως δι' ἐγγυήσεως.

«Κατὰ τὸν νόμον ὑβριστὴς θεωρεῖται ὅστις διὰ τοῦ τύπου ἢ ἐντύπων εἰκονικῶν παραστάσεων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐξυβρίζει δυσφημεῖ ἢ χλευάζει τὸν βασιλέα ἢ προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μίση ἢ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως ἢ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν Χ. Τρικούπην τοιαύτη ἀπεδίδοτο κατηγορία προσεκλήθη οὗτος εἰς ἀπολογία, ἀπελογηθῆν δὲ διὰ μακρᾶς ἀπολογίας ὅτι διὰ τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου δὲν ἐνόησε ποτε νὰ ἐξυβρίσῃ τὸν βασιλέα ἢ ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πράξεων, ἀλλ' ἠθέλησε μόνον νὰ ἐλέγξῃ τὰς παρεκτροπὰς τῶν κυβερνήσεων καὶ ἐπομένως πᾶν ὅ,τι ἐγράψεν εἰς τοὺς «Καιροὺς» ἀφορᾷ τοὺς ὑπευθύνους ὑπουργοὺς τῆς Συνταγματικῆς βασιλείας.

«Βεβαίως ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου Χ. Τρικούπη, ἄνδρα λαβόντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν ἐν τῇ συνταγματικῇ αὐλῇ καὶ βιώσαντα ἐπὶ πολὺ ὑπὸ τοὺς συνταγματικούς θεσμοὺς τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους, ἐνῶ διακρίνει τοὺς πολιτικούς καὶ πολιτευομένους ἢ θρησκευτικὴν πρὸς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας ἀφοσίωσις, ἢ ἀκριβῆς αὐτῶν τήρησις καὶ ὁ ἄκρος πρὸς τὴν συνταγματικὴν βασιλείαν, πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ συνταγματικοῦ βασιλέως καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐπι-

κρατείας σεβασμός, δὲν ἠδύνατό τις νὰ περιμένῃ ἐναντίας δοξασίας, διότι ἐν τῇ συνταγματικῇ βασιλείᾳ ὁ βασιλεὺς εἶναι ἀνεύθυνος, ὑπεύθυνοι δὲ μόνον οἱ ὑπουργοὶ του. Ἐνῶ λοιπὸν τοιαῦται αἱ συνταγματικαὶ τοῦ Χ. Τρικοῦπη ἰδέαι, ὡς διὰ μακρῶν ἀνέπτυξε καὶ ἐν τῇ ἀπολογία αὐτοῦ, ἐξεταστέον ἐὰν ἐτήρησε τὰς συνταγματικὰς ἀρχάς, ἃς προσδεύει καὶ ἂν τῷ ὄντι διὰ τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου του, θεωρεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Κράτους μόνους ὑπευθύνους διὰ τὰς κυβερνητικὰς πράξεις ἢ καὶ τὸν βασιλέα τὸν ὅποιον τὸ Σύνταγμα ἀναγνωρίζῃ ἀνεύθυνον.

«Ὅποταν πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ ἂν ἄρθρον τι εἶναι τῷ ὄντι ἀξιοκατάκριτον καὶ ἂν διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐκφράσεων ἀποδίδονται ἐμέσως ὕβρεις εἰς τὸν βασιλέα, δὲν ἀρκεῖ ἐν τῷ ἄρθρῳ νὰ μὴ ἀναφέρηται καὶ μὴ κατανομάζηται ρητῶς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, ἀρκεῖ νὰ δύναται δι' ἐμμέσου ἄλλου τρόπου νὰ χαρακτηρίζηται αὐτὸ ἢ ἐκ τούτου νὰ ἐξάγηται καὶ ὑπονοεῖται ἀριθμητικῶς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως, διότι ἂν τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, τότε οὐδένα σκοπὸν εἶχεν ὁ περὶ ἐμμέσου ἐξυθρίσεως νόμος ματαίᾳ δὲ πᾶσα αὐτοῦ περὶ ταύτης διάταξις.

«Καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅλου ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ παραγράφους μερῶν αὐτοῦ, προκύπτει ἀναντιρρήτως ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν σκοπὸν μόνον κύριον εἶχε νὰ διαγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς βασιλείας, ἢν δι' ὅλων τῶν κατὰ μέρος φράσεων ὑπονοεῖ καὶ ν' ἀποδώσῃ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεων εἰς τὸν βασιλέα.

«Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἐν τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ τῆς ἐφημερίδος γράφει» καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τούτέστιν ὑπηρετᾶται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τούτου ὅτε δὲ δι' ἐκείνου.» Διὰ δὲ τῶν φράσεων τούτων δῆλον γίνεται ὅτι ὁ

συγγραφεὺς ἐναντίον τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν ἄς πρεσβεύει, ἐννοεῖ οὐχὶ πλέον τὸ ὑπεύθυνον συνταγματικὸν ὑπουργεῖον ἀλλὰ τὸν ἐν τῇ συνταγματικῇ κυβερνήσει ἀπολύτως ἐνεργοῦντα βασιλέα, διότι οἱ πρόεδροι τῆς συνταγματικῆς κυβερνήσεως δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι τοιοῦτοι, εἰμῆ ὡς πρόεδροι τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλέως τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ὑπῆρέται κατὰ τὴν φράσιν τοῦ συγγραφέως τοῦ ἄρθρου.

«Ἐπίσης καὶ διὰ τῶν φράσεων «καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεως ἀποκρουόμενοι ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτάς ἢ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τριαύτην κατάστασιν.»

«Καταφανὲς ἐπίσης γίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἐννοεῖ τὴν βασιλείαν καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς αὐτὴν τὰς κυβερνητικὰς πράξεις καὶ τὰς κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ συγγραφέως γενομένας νοθεύσεις τῶν ἐκλογῶν ἵνα οὕτω πῶς ἐγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ, διότι ὁ βασιλεὺς τὰς Κυβερνήσεις διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργούς, ἂν καὶ διὰ τῆς ἀπολογίας αὐτοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι διὰ τῶν λέξεων «τὸν καλοῦντα τὰς κυβερνήσεις» ἐννοεῖ τοὺς ὑπευθύνους ὑπουργοὺς τοῦ Στέμματος.

Ἐπίσης διὰ τῶν φράσεων «ἂν δὲν πταίει ὁ ἴδιος πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι κτλ... Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγή τῶν πολιτευομένων θὰ ἠῦθνε τὸ ἔθνος ἐὰν ἡ Ἑλλάς αὐτοδικεῖτο... Ἄλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος ἐπόμενον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποῖους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς» ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι διὰ τὰς κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν του γενομένας νοθεύσεις τῶν ἐκλογῶν ἐπεμβάσεις εἰς αὐτὰ κτλ. οὐδ' αὐτὸς

ὁ λαὸς διότι τότε θὰ ἔπαιον οἱ πολιτευόμενοι, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου, ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο. Ἐπειδὴ ὁμως δὲν αὐτοδιοικεῖται ἀλλὰ κυβερνᾶται, κατὰ τὴν κρίσιν του, πράγματι, ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἄρα πταίουςι κατὰ τὸν Χ. Τρικούπην ἐκεῖνοι οἵτινες ἀρχουσι ὡς ἐν μοναρχίᾳ ἀπολύτῳ, ἤτοι ἡ βασιλεία, καθόσον εἰς τὴν λέξιν πολιτευόμενοι, ὡς ἀπόλυτον, περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐν τῇ κυβερνήσει πολιτευόμενοι.

«Ἄφοῦ δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἰσχυρίσθη ὅτι διὰ τὴν κακὴν κατ' αὐτὸν κατάπτωσιν δὲν πταίει οὔτε ὁ λαός, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι, οὔτε τὸ πολίτευμα, συμπεραίνει «ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελεστέμοις ἀνήκει ἅπασα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποιον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὀλόκληρος ἡ ἐξουσία, ἤτοι διὰ τῆς παραγράφου ταύτης συμπεραίνει ὁ γράφων, ὅτι ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει τὴν βασιλείαν καὶ ταύτην ἐννοεῖ διὰ τῶν φράσεων του, διότι ἐν τῇ συνταγματικῇ πολιτείᾳ ἀφ' οὗ οὔτε ὁ λαὸς πταίει, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι, οὔτε τὸ πολίτευμα ἀλλ' ὁ καλῶν τὰς κυβερνήσεις, ταύτας δὲ καλεῖ ὁ βασιλεὺς, ἔπεται λογικῶς ὅτι οὐδεὶς ἄλλος πταίει ἢ ἡ βασιλεία, καὶ ταύτην ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐμμέσως ἂν καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ ἀπήντησεν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ἀπαντήσεων ἃς ἔδωκεν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι αἱ κυβερνήσεις τῆς μειονοψηφίας.

«Διὰ τῶν προεκτεθεισῶν φράσεων τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καταφανέστατον γίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ Χ. Τρικούπης ἐννοεῖ τὸν βασιλέα, φοβούμενος ὁμως μὴ δὲν ἐνοηθῆ σαφῶς ὑπὸ τῶν ἀπλουστέρων ἀναγνωστῶν τοῦ ἄρθρου ἢ ὑπὸ τῶν ἥττον προσεκτικῶν καὶ θέλων ν' ἀποδείξῃ ὅτι πανθ' ὅσα ἔγραψεν ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ ἀφορῶσι τὴν βασιλείαν καὶ οὐχὶ τὰς κυβερνήσεις ἀπεφάσισε καὶ ἐν τῇ προτελευταίᾳ τοῦ ἄρθρου παραγράφῳ ἔγραψε ρητῶς καὶ ἀνεπιφυ-

λάκτως ὡς συνέχισαν τῶν ἀνωτέρω σκέψεών του» ἐνόσω ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν, τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας» ἤτοι ἠθέλησε διὰ τοῦτου ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τὰς δῆθεν γενομένας ἐπεμβάσεις κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς ἀναίρεσιν ἀπάσης τῆς περὶ συνταγματικῶν ἀρχῶν μακρᾶς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ ἀφοῦ μάλιστα ἀπολογούμενος εἶπεν, ἵνα ἐλέγξῃ τοὺς ζητοῦντας δῆθεν δι' ἐμμέσων ἐννοιῶν καὶ συμπερασμάτων νὰ ἐξηγήσωσιν ἐκ τῶν φράσεων τοῦ ἄρθρου τὸν Βασιλέα «ἀσέβεια πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πρὸς τὸ σύνταγμα εἶναι, ἐνῶ οὐδεμία περὶ βασιλέως γίνεται μνεία ἐν τῷ ἄρθρῳ μου, οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναφέρεται, ν' ἀποδίδωνται εἰς τὴν εὐθύνην αὐτοῦ πράξεις ἀναφερόμεναι καὶ ἐλεγχόμεναι ἐν τῷ ἄρθρῳ ὡς εὐθύνουσαι τοὺς ὑπουργούς.»

«Ἐντεῦθεν δὲ φρονῶ ὅτι οὐδ' ἡ ἐλάχιστη μένει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου ἐννοεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν βασιλείαν πανθ' ὅσα ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ γράφει. Ἐρωτηθεὶς δὲ ὅποιαν σημασίαν δίδει εἰς τὴν λέξιν Β α σ ι λ ε ῖ α ἀπήντησε. «Βασιλείαν ἐννοῶ τὴν ὑπ' εὐθύνην τοῦ ὑπουργείου διαχειριζομένην βασιλικὴν ἐξουσίαν». Πλὴν τοιαύτη ἐξήγησις οὔτε γραμματικῶς οὔτε συνταγματικῶς εἶναι ὀρθή διότι διὰ τῆς λέξεως Βασιλεία πάντες ἐννοοῦσι τὸν Βασιλέα. Ἄλλ' ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον καὶ οὐχὶ τὸ φυσικὸν διὰ τῆς λέξεως «Βασιλεία», πάλιν ἡ πράξις αὐτοῦ εἶναι ἀξιοποινος, διότι ὁ νόμος προβλέπει καὶ περὶ τῶν ἀσεβούντων πρὸς τὴν Βασιλικὴν ἐξουσίαν.

Καὶ διὰ τῶν φράσεων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ ἀξιοκατακρίτῳ ἄρθρῳ «δὲν πταίει τὸ πολίτευμα δὲν πταίουσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, δὲν πταίει τὸ ἔθνος . . . Ἡ εὐθύνῃ πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς παραβιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειοψηφίας τῆς βουλῆς» ὁ συγγραφεὺς

έννοεῖ τὴν βασιλείαν διότι αὕτη σχηματίζει κατὰ τὸ σύνταγμα τὰς κυβερνήσεις ἔστω καὶ ἐκ τῆς μειονοψηφίας τῆς βουλῆς, πλὴν καὶ ἐκ τῶν φράσεων τούτων ἀριδῆλως προκύπτει ὅτι σκοπὸς κύριος τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἐπίρριψις τῶν παρανομημάτων εἰς τὴν βασιλείαν καὶ ν' ἀποδώσῃ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως εἰς αὐτὴν ἵνα οὕτω διεγείρῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν πολλῶν κατ' αὐτῆς.

Διὰ τῆς φράσεως δὲ «ἀλλοῦ ἐγκεῖται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ θεραπεία» ἀναδεικνύεται εἰς τὸν λαὸν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐπιζητεῖται διὰ ταύτης ἡ θεραπεία, ἀφ' οὗ τὸ κακὸν κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου κεῖται οὐχὶ εἰς τὸ πολίτευμα οὐχὶ εἰς τοὺς πολιτευομένους ἀλλὰ ἀλλοῦ, ἥτις εἰς τὴν μὴ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατονομαζομένην ἐξουσίαν καὶ τοιαύτη ἀναγκαίως δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ λαοῦ, τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν πολιτευομένων, παρὰ ἡ Βασιλεία καὶ ταύτην έννοεῖ ὁ συγγραφεύς. Ἡ δὲ τοιαύτη πρὸς ἐπανάστασιν ἀπόδειξις χαρακτηρίζεται ὡς ἀπόπειρα πρὸς στάσιν.

Ἐπειδὴ πράξεις αἰτινες δύναται νὰ διεγείρῃσιν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ, εἰσὶν αἱ παραστάσεις διὰ τοῦ τύπου, ὅτι καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων του, καὶ ὅτι ἐπεμβαίνει εἰς κυβερνητικὰς πράξεις ἡ βασιλεία, τοιαῦται δὲ ἐάν θεωρηθῶσιν ἀληθεῖς καὶ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν βασιλείαν, ὡς περᾶται ν' ἀποδείξῃ ὁ συγγραφεύς τοῦ ἄρθρου, δύναται νὰ ἐγείρῃσιν τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν τοῦ κοινοῦ κατὰ τῆς βασιλείας.

Ἐπειδὴ ἀρκοῦσαι καὶ ἀποχρῶσαι προκύπτουσιν ἐνδείξεις κατὰ τοῦ Χ. Τρικούπη πρὸς ὑποστήριξιν δημοσίας ἐπὶ ἀκροατηρίου κατηγορίας.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν καταθέσεων τοῦ Ἀλ. Κανελλοπούλου διευθυντοῦ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἐλ. Ἀνεξαρτησίας, ἐνῶ

τυποῦται ἡ Ἐφημερίς «Καιροὶ» καὶ Εὐθ. Ἀντωνοπούλου, διανομέως τοῦ φύλλου τῶν «Καιρῶν» βεβαιοῦται ἡ κυκλοφορία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 196 φύλλου τούτων.

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ Χ. Τρικούπη καὶ τῶν καταθέσεων τῶν μαρτύρων Α. Κανελλοπούλου, Γ. Τσιόκου, Β. Μαζιώτου, Ν. Σδρίνια καὶ λοιπῶν βεβαιοῦται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου εἶναι ὁ Χ. Τρικούπης.

Ἐπειδὴ εἶναι ἐπίσης βεβαιωμένον ἐκ τῶν αὐτῶν μαρτύρων καὶ λοιπῶν ἀποδείξεων ὅτι τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον ἐγγράφει καὶ καταχωρίσθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 196 φύλλῳ τῶν «Καιρῶν» ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου αὐτῶν Π. Κανελλίδου καὶ ἐν χρόνῳ καθ' ὃν αὐτός ἦν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἀρὰ ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει μόνον τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου.

Ἐπειδὴ τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον κατεχωρίσθη ἐν τῇ ἐφημερίδι ἐν γνώσει καὶ κατὰ θέλησιν τοῦ Τρικούπη, ὥστε εὐθύνη δὲν ἐπίκειται πρὸς τὸν Γ. Τσιάκον ἀναπληρωτὴν τοῦ Π. Κανελλίδου. Προέτεινε ἵνα τὸ συμβούλιον ἀποφανθῇ καὶ παραπέμψῃ εἰς τὸ κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνταῦθα ἐφετῶν Κακουργοδικεῖον τὸν Χαρίλαον Τρικούπην γεννηθέντα ἐν Ναυπλίῳ καὶ κατοικοῦντα ἐνταῦθα ἐτῶν 42 ἰδιώτην καὶ ὀρθόδοξον ἵνα αὐτὸς δικασθῇ ὡς ὑπαίτιος ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 196 τῆς 29 Ἰουνίου 1874 φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Καιροὶ» δημοσιευθέντι καὶ τεθέντι εἰς κυκλοφορίαν κατεχώρησεν ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «Τίς πταίει ;» ἀρχόμενον δὲ ἀπὸ τῶν λέξεων «Ἄφ' ὅσον κατὰ τὸ 1868 ἐγκαθιδρύθη κτλ. καὶ λήγον εἰς τὰς λέξεις «ἀλλοῦ ἐγκτεται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἡ θεραπεία» τοῦ δὲ ἄρθρου συγγραφεὺς ἐστὶν ὁ ἴδιος διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἰδίως διὰ τῶν περικοπῶν «καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς κυβερνήσεως, τούτέστιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως, ἐνεργούσης ὅτε μὲν διὰ τούτου ὅτε δὲ δι' ἐκείνου,»... «Κα-

λοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις ἀποκρουόμενας ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἔθνους, χ ο ρ η γ ε ἴ τ α ι εἰς αὐτάς ἢ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ συνάμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαός. . .

« Ἄν δὲν πταίῃ ὁ λαὸς πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι λέγουσιν ἄλλοι καὶ ἡ ἐξαχρείωσις αὐτῶν εὐθύνει τὸ ἔθνος εἰς ὁ οὔτοι καὶ τὸ ἔθνος ἀνήκουσιν. Ἄπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠῦθυνε τὸ ἴδιον ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτεδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς εἰκονικότητος τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος ἐπόμηνον ἦτο νὰ καταστῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς . . . » Ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς συντελουμένοις ἀνήκει ἅπαντα εἰς τὸ στοιχεῖον εἰς τὸ ὅποσον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν ἡμῶν θεσμῶν συγκεντρώθη ὁλόκληρος ἡ ἐξουσία . . . » « Ἐνόσω ἡ Β α σ ι λ ε ἰ α προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειοψηφίας θὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἀπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς ». « Μὴ τυχὸν ἀληθῶς πταίει τὸ ἔθνος; Ὁαρροῦντες ὁμῶς ἀπαντῶμεν, τὸ ἔθνος δὲν πταίει. Μετὰ τὰ παθήματα τοῦ 1862 τίθεται ἐκ νέου εἰς τὸ ἔθνος τὸ δίλημμα τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον διότι δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον; » « Καὶ λέγομεν ὕστερον ὅτι πταίει ὁ λαὸς διὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Τί δύναται ὁ λαὸς κατ' αὐτῆς; οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναστατήσῃ. Ἄλλὰ καὶ ὁ δυνάμενος νὰ κατακρίνη εὐλόγως τὸν λαὸν διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ ὡς ἔσχατον καταφύγιον καὶ πρὶν ἢ προσέλθῃ εἰς αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἐξαντλούμενα ὅλα τὰ προληπτικὰ μέσα » « Δὲν πταίει ἄρα τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ ἀν-

τιπρόσωποι τοῦ ἔθνους δὲν πταίει τὸ ἔθνος· ἄλλοῦ ἔγκειται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ἡ θεραπεία.

α'.) Ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεως τῆς κυβερνήσεώς του.

β'.) Προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ

γ'.) Θέλων νὰ μεταβληθῆ τὸ καθεστῶς διὰ βιαίων μέσων προεκάλεσε διὰ τῶν ἄρθρων του τὸν λαὸν εἰς τοῦτο ἀποπειραθεὶς οὕτω τὴν τέλεσιν στάσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἔνεκα τούτου ἀποτέλεσμα ἐπὶ παραβάσει τῶν ἄρθρων κτλ. Ἡ εἰσαγγελία προτείνῃ εἰς τὸ συμβούλιον ν' ἀποφανθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν κατὰ τοῦ Π. Κανελίδου κατηγορουμένου διὰ τὴν αὐτὴν πράξιν ὡς ὑπευθύνου συντάκτου τῆς ἐφημερίδος «Καιροί», ν' ἀποφανθῆ ἔτι δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν κατὰ τοῦ Γεωργίου Τσιόκου κατηγορουμένου ἐπίσης ὡς αἰτίου τῆς καταχωρίσεως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως ἡ ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ δικαστήριον. Διὰ νὰ διατηρηθῆ ἀκεραία ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς καταδιώξεως ταύτης κατὰ τοῦ Τρικούπη παρεθέσαμεν ὀλέκληρον τὴν πρότασιν ὡς καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου ἔχουσαν ὡς ἑξῆς.

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης τακτικῆς ἀνακρίσεως ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 196 δημοσίῳ φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «οἱ Καιροί», τῆς συντάκτης ὑπεύθυνος διατελεῖ ὁ κατηγορούμενος Π. Κανελίδης, ἐδημοσιεύθει ἄρθρον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τίς πταίει;» — Ὅτι τὸ φύλλον τοῦτο ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν τῇ 29 Ἰουνίου ἐ. ἔ. καὶ τὸ ρηθὲν ἄρθρον ὡς ἀξιοκατάκριτον θεωρηθὲν, καθὸ ἐξυβριστικὸν κατὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, κατεσχέθη παρὰ τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συντάγ-

ματος, διατηρηθείσης τῆς κατασχέσεως ταύτης τοιοῦτω λόγῳ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 336 ἐ. ἐ. βουλευματος. Ὅτι μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ ἐντάλματος συλλήψεως κατὰ τοῦ ρηθέντος συντάκτου τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος Π. Κανελλίδου, καὶ τὴν σύλληψιν καὶ ἐξέτασιν αὐτοῦ, προέκυψεν ὅτι οὗτος μὲν διετέλει ἀπὼν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ φύλλου τούτου, καὶ ὅτι συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου τούτου τυγχάνει ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης (ἐπιφορτισθεὶς διὰ τῆς ἀπὸ 24 Ἰουνίου ἐπιστολῆς τοῦ Π. Κανελλίδου τὴν σύνταξιν πολιτικῶν ἄρθρων ἐν τῇ ἐφημερίδι του κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ) ὅστις καὶ διὰ τῆς ἀπὸ 4 Ἰουλίου ἐ. ἐ. ἐπιστολῆς τοῦ (πρὸς τὸν παρὰ τοῖς ἐνταῦθα ἐφέταις Εἰσαγγελέα ἀπευθυνθείσης καὶ διὰ τῆς ἀπολογίας του ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς ἠμολόγησεν, ὅτι συνέγραψε τὸ ἄρθρον τοῦτο ὅπερ καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν διὰ τοῦ τύπου δημοσίευσιν ἐν τῇ ἐφημερίδι ταύτῃ, διευθυνομένη τότε ὑπὸ τοῦ Γ. Τσιάκου, ὅστις παρέλαβε τὸ ἄρθρον τοῦτο παρὰ τοῦ συγγραφέως Χ. Τρικούπης, καὶ ἔδωκε πρὸς ἐκτύπωσιν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας, ἔνθα ἐκτυποῦται καὶ ἡ περί ἧς ὁ λόγος ἐφημερίς, καθ' ὅπερ βεβαιοῦνται ταῦτα ἐκ τῶν ἐν τῇ δικογραφίᾳ ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν καταθέσεων τῶν κατηγορουμένων Χ. Τρικούπης, Π. Κανελλίδου, καὶ τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων Α. Κανελλοπούλου διευθυντοῦ τοῦ τυπογραφείου, Ν. Σδρίνια ἐργοστασιάρχου καὶ Β. Μαζιώτου τυπογράφου καὶ τοῦ διανομέως τῆς ἐν λόγῳ ἐφημερίδος Β. Ἀνεστοπούλου· ὅθεν ἀπηγγέλθη κατὰ νόμον ἡ δέουσα κατηγορία καὶ κατὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου, τοῦ καὶ ἀναδεξαμένου πᾶσαν τὴν εὐθύνην τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, μεθ' ὃ διετάχθη ὑπὸ τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς ἡ προφυλάκισις του, εἶτα δὲ ἡ ἀπόλυσις αὐτοῦ, κατόπιν ἐγγυήσεως, διὰ βουλευματος τοῦ συμβουλίου τούτου ὑπ' ἀριθ. 33 ἐ. ἐ. προκειμένου περὶ πολιτικοῦ ἐγκλή-

ματος, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ Συντάγματος, οὕτω περατωθείσης νομίμως τῆς ἀνακρίσεως, δεόν νὰ ἀποφανθῇ ἤδη τὸ συμβούλιον τοῦτο ὡς πρὸς τε τὰς ἀξιοποίνους πράξεις, αἵτινες κατηγγέλθησαν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνοχὴν τῶν κατηγορηθέντων προσώπων. Ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπαγγελθείσης πρὸς τοὺς ἀνωτέρω κατηγορουμένους κατηγορίας ἀπεδόθησαν αἱ ἐξῆς ἐπὶ λέξεσιν ἐγκληματικαὶ πράξεις α') ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἀξιοκατακρίτου ἄρθρου καὶ ἰδίᾳ διὰ τῶν ἐπιληψίμων θεωρουμένων περικοπῶν αὐτοῦ ἐπιρρίπτεται ὑπὸ τῶν κατηγορουμένων ὅλη ἡ εὐθύνη τῶν δῆθεν γενομένων παρανομιῶν καὶ νοθεύσεων τῶν ἐκλογῶν καὶ τῶν ἄλλων κυβερνητικῶν πράξεων εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα τὸν κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος κηρυττόμενον ἀνεύθυνον, ὑπευθύνων δὲ μόνον τῶν ὑπουργῶν, β') ὅτι οἱ κατηγορούμενοι ἐδυσφήμησαν τὸν Βασιλέα καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, γ') ὅτι οἱ κατηγορούμενοι ἀπεπειράθησαν, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ νὰ διεγείρωσι στάσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μεταβάλλωσι τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων προκαλοῦνται τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν. Ταῦτα δὲ διαλαμβάνει καὶ τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τοῦ κατηγορουμένου Χ. Τρικούπη ἔνταλμα φυλακίσεως. Διὰ δὲ τῆς προκειμένης προτάσεώς του ὁ Εἰσαγγελεὺς ὑποστηρίζει τὰς ἐξῆς κατηγορίας κατὰ μόνον τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου ὡς διατυποῦνται ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ, ἤτοι ὅτι διὰ τῶν ἐν αὐτῇ παρατιθεμένων περικοπῶν καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ συνόλου τοῦ ἄρθρου τούτου ὁ συγγραφεὺς, Χ. Τρικούπης, α) ἀποδίδει εἰς τὸν Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεών του, β) προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, γ) θέλων νὰ μεταβληθῇ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων

ἀπεπειράθη οὕτω τὴν τέλει στάσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἔνεκα τούτου ἀποτέλεσμα, ἐπικαλούμενος τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἄρθρων 4 τοῦ νόμου τῆς 20 Νοεμβρίου 1837, 1 τοῦ ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1850 (μεταρρυθμίσαντες τὸ ἄρθρον 2 τοῦ νόμου τοῦ 1837, περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου καὶ 123 § 2 συνδυασμένον μὲ τὸ ἄρθρον 129 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου.) *Ὅθεν ὡς πρὸς ταύτας τὰς ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ διακεκριμένας κατηγορίας, ὀφείλει τὸ Συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐπασχοληθῇ.

Ἐπειδὴ προκειμένου περὶ ἀδικημάτων, διαπραττομένων διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τύπου ἢ ποινικὴ δικαιοδοσία ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, πρῶτον, ὅτι τὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιορίζεται ἡ ἔννομος ἐνέργεια αὐτῆς εἰς λίαν πεπερασμένα ἐν ὧν μόνον πρόκειται περὶ ἐξελέγξεως τῆς διανοίας τοῦ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ἴσως διαφεύγει τὸν ἔλεγχον τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καὶ περὶ ἧς οὐδεὶς δύναται νὰ ζητηθῇ λόγος, μὴ ὑποκειμένης εἰς βάσανον ἢ εἰς οἰονεὶ λογοκρισίαν (*Cogitationis nemo poenam patitur*), καθ' ὅτι μόνον ἐφ' ὅσον ἐξωτερικεύεται ὁ ἐνδιάθετος λόγος διὰ τοῦ προφορικοῦ, καὶ ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐκδηλοῦται νὰ ἐπιληφθῇ ἢ ἀνθρώπινος δικαιοσύνη, οὐχὶ δὲ νὰ εἰσδύῃ εἰς τοὺς μυχθοὺς τῆς ἐξωτερικῆς ἀνεξελέγκτου διανοίας (*Non cerchiamo dalle leggi ch é l' opera degli uomini quel che dobbiamo dalla religione ch é l' opera di Dio*, λέγει ὁ Tilomghieri, *Scienza della Legislat.* L. 3, p. 151) β) ὅτι προκειμένου ἰδίως περὶ τῆς διὰ τοῦ λόγου ἀποτελουμένης ἐξυβρίσεως, πρωτίστως δεόν νὰ ἐξετασθῇ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀδικήματος τούτου ὅπερ οὐνίσταται εἰς τὴν ἐγκληματικὴν πρόθεσιν καὶ ἐντεῦθεν (*injuria ex affectu facient*,) καὶ ἡ ἐξέτασις αὕτη εἶναι ἡ κυριωτέρα, δευτερεύουσα δὲ ἡ μνειάσις τῶν ὄρων καὶ λέξεων· γ) ὅτι προκειμένου περὶ ἐγκλήματος συντελεσθέντος διὰ τοῦ τύπου, ὃν ὁ

θεμελιώδης νόμος κηρύσσει ἐλεύθερον καὶ ἀπαγορεύει τὴν λογοκρισίαν, ἢ ποινικὴ δικαιοσύνη ὀφείλει αὐστηρῶς νὰ διαγνώσῃ ἂν ὑφίσταται τὸ ὑπὸ τοῦ Νόμου προβλεπόμενον καὶ τιμωρούμενον ἔγκλημα. δ) ὅτι τὸ δικαστήριον τοῦτο δὲν κέκληται τὸ παράπαν ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν δοξασιῶν τοῦ συγγραφέως, ἐφ' ὅσον αὐται ὡς πολιτικαὶ ἀπλῶς δοξασίαι ἐκφέρονται, οὐδ' εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἢ μὴ αὐτῶν ὑπὸ πολιτικὴν ἢ ὑφ' ἑτέραν οἰανδήποτε ἐποψιν, πλὴν ἐὰν αὐται παριστῶσιν ἐγλημματικὴν καὶ δολίαν προαίρεσιν πρὸς ἐκτέλεσιν, ἀδικήματος ρητῶς προβλεπομένου καὶ τιμωρούμενου ὑπὸ τοῦ Ποινικοῦ Νόμου. Ὅθεν ὑπὸ τοιαύτας ἐπόψεις θέλει ἐκτιμῆσαι τὸ Συμβούλιον τὰ περὶ τῶν ὁ λόγος ζητήματα καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἐννοίαν ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Νόμος τιμωρεῖ καὶ τὴν δι' ἐμμέσου τρόπου ἐκδηλουμένην ἐγκληματικὴν διάνοιαν ἐν τινι δημοσιευθέντι ἀξιοκατακρίτῳ ἄρθρῳ, οὐχὶ δὲ ἀπολύτως καὶ οἷον αὐθαιρέτως, καὶ οὐχὶ διὰ τῆς συγχύσεως διακεκριμένων ἀξιοποιῶν πράξεων.

Ἐπειδὴ τούτων τεθέντων, ἐξεταστέον ἤδη τυγχάνει πρὸ πάντων τὸ ἀξιοκατάκριτον ἄρθρον (ὅπερ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος ἀποτελεῖ) πρὸς ἐξακρίθωσιν ἂν ὑπάγεται εἰς τινὰ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων, ἀποτελουσῶν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, ὀριζόμενα ἔγκλήματα, ὡς πρὸς τούτο δὲ δεόν οὐ μόνον αἰ κατὰ μέρος περικοπαὶ τοῦ ἄρθρου νὰ ἐκτιμηθῶσιν, ὅσαι φαίνονται ἐπιλήψιμοι, κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως, ἀλλ' ἐν συνδιασμῷ πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου τούτου, οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ δεσπόζουσαν ἐννοίαν ἣν ὁ συγγραφεὺς ὡς θέμα ἐξέλαβεν, πρὸς διάγνωσιν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ, τοῦ ἀπλῶς πολιτικοῦ ἢ ἐγκληματικοῦ, καὶ ἰδίως τοῦ ἤδη ἀποδιδόμενου ὑπὸ τῆς προκειμένης κατηγορίας, ἄλλως ἢ οἷονεὶ ἀνατομία τοῦ ἔργου ἤθελεν εἶσθαι διαμελισμὸς αὐτῆς τῆς διανοίας, ἣν πρόκειται τὸ Συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐξελέγῃ.

Ἐπειδὴ, κατὰ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν πρώτην κατηγορίαν,

περί τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου εἰς τὸν ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος, τῶν πράξεων τῶν Κυβερνήσεων του ἢ πράξεως τοῦ Εἰσαγγελέως ὑποστηρίζει ὅτι τὸ αὐτοτελές τοῦτο ἔγκλημα, οὐ μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν περικοπῶν τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἀλλὰ καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου του ἀποτελεῖται καὶ τὸ ἕτερον αὐτοτελές ἔγκλημα, ἤτοι ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, πλὴν ἀλλ' ὅμως κατὰ νόμον αἱ πράξεις αὗται εἰσὶ λίαν διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ κεχωρισμέναι ὀρίζονται (ἄρθρον 4 τοῦ νόμου τοῦ 1837 καὶ 1 τοῦ νόμου τοῦ 1850), ὥστε τὸ Συμβούλιον τοῦτο δὲν ὀφείλει νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ἐπιληψίμους περικοπὰς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, οὐδὲ τὸ σύνολον αὐτοῦ, κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς ἑκατέραν τῶν εἰρημένων ἀξιοποίνων πράξεων, τῶν ἧ μὲν ἀποτελεῖ ἐλαφρὰν ἢ δὲ βαρεῖαν ἐξιούριον κατὰ τὸν κανόνα ὅτι ὁ Ποινικὸς Νόμος στενῶς ἐρμηνεύεται (*strictus senso*).

Ἐπειδὴ ὑπὸ τοιαύτην ἐποψίν θεωρουμένης τῆς πρώτης κατηγορίας, παρατηρήτέον ὅτι ἡ μόνη περικοπὴ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἐφ' ἧς μεμονωμένης ἡδύνατο νὰ στηριχθῇ τοιαύτη αἰτίασις, εἶναι ἡ ἐν τῇ προτελευταίᾳ παραγράφῳ τοῦ ἄρθρου ἔχουσα ὡς ἑξῆς: « Ἐν ὅσῳ ἡ Βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν τὴν διάλυσιν καὶ τὰς ἐπεμβάσεις ὡς βραβεῖον εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας, θὰ πολλαπλασιάζονται ἐπ' ἄπειρον οἱ μνηστῆρες τῆς ἀρχῆς », καθόσον μόνον ἐνταῦθα ἀναφέρεται ὁ ὅρος « Βασιλεία » καὶ οὐδαμοῦ τοῦ ἄρθρου τούτου, εἰς ἣν κατὰ τὴν κατηγορίαν ἐπιρρίπτει ὁ συγγραφεὺς τὸ ὄνειδος καὶ τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν κυβερνήσεων, τοῦθ' ὅπερ μόνον ὁ Νόμος τιμωρεῖ (ἄρθρ. 4) πρὸς κύρωσιν τοῦ Συνταγματικοῦ δόγματός τοῦ θεμελιώδους ἡμῶν Νόμου περὶ ἀνευθύνου

τοῦ Βασιλέως καὶ εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν (ἄρθρ. 21 τοῦ Συντάγματος), πλὴν παρατηρητέον ὅτι διὰ τῆς περικοπῆς ταύτης σχετιζομένης πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου, ὡς καὶ παρακατιὸν ρηθῆσεται, ὁ συγγραφεὺς μακρὰν τοῦ ν' ἀποδώσῃ ρητῶς εἰς τὴν Α. Μ. τὴν εὐθύνην, περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξελεγχομένων διαλύσεων τῶν βουλῶν καὶ τὸ ὄνειδος τῶν κατ' αὐτὸν ἐπεμβάσεων καὶ τὸν ἐκ τούτου πολλαπλασιασμόν τῶν κομμάτων (ὡς τ' ἀποκαλεῖ) ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ κακὰ ταῦτα, κατ' αὐτόν, προέρχονται ἐκ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, ὡς λέγει, μετοχῆς τῶν μειονοψηφιῶν τῆς βουλῆς, διὰ δὲ τοῦ ὅρου «Βασιλεία» δὲν ἐννοεῖται τὸ ἀνεύθυνον πρόσωπον τοῦ Βασιλέως ἀλλ' ἐννοεῖ τὴν ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν ἐξασκουμένην Βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὡς ἐμφαίνει ἡ ἐννοια καὶ τοῦ ἀφηρημένου ὅρου «Βασιλεία» οὕτω δὲ εἰς ταύτας τὰς κατ' αὐτὸν Κυβερνήσεις ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν τῆς βουλῆς ἀποδίδει οὕτως καὶ ἐπανειλημμένως ἐν ὅλῳ τῷ ἄρθρῳ τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν διαλύσεων καὶ ἐπεμβάσεων, περὶ τῶν ὁ λόγος, καὶ ὀνομαστί μάλιστα κατονομάζει τὰς Κυβερνήσεις ταύτας ἀρχῆθεν καὶ ἀμέσως ἐν τῇ παραγράφῳ δευτέρᾳ, τοῦ ἄρθρου του. Ἡ ἐναντία ὅθεν ἐξήγησις τῆς περικοπῆς ταύτης καὶ τῶν σχετικῶν αὐτῇ, ἤθελεν εἶσθαι λίαν βεβιασμένη ἢ τοῦλάχιστον μὴ στηριζομένη εἰς πλῆρη πεποιθήσιν, ἐξήγησις ἣν δὲν δύναται καὶ νὰ δικαιολογήσῃ αὐτήν, προκειμένου περὶ τοῦ δόγματος τοῦ ἀπαραδιάστου καὶ ἀνευθύνου προσώπου τοῦ Βασιλέως, εἰς ὃν ὁ Νόμος κατὰ τὸν Blackstone ἀναγνωρίζει τὴν ἀπόλυτον τελειότητα τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ καὶ κατ' αὐτήν τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως, πρόκειται περὶ συγγραφέως ἀνατραφέντος καὶ βιώσαντος ἐν συνταγματικαῖς ἀρχαῖς, καὶ γνωρίζοντες κάλλιστα καὶ εὐλαβομένου τὰ δόγματα ταῦτα.

Ἐπειδὴ ἄλλως τε καὶ ἂν ἀμφιβολία τις ἤθελεν ὀπομείνῃ ὡς πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκτίμησιν τῆς περὶ ἧς πρόκειται περι-

κοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, αὕτη αἴρεται, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὡς πρὸς τοῦτο ἀπολογίας τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως, ὅστις ἀγανακτῶν ἐπὶ τῷ ἐνδοιασμῷ κατὰ τῆς παρεξηγουμένης ἐννοίας του ταύτης (τοιαύτη δὲ ἀγανάκτησις προδίδει ἄδολον διάνοιαν), ἀφ' οὗ εὐλαδῶς κηρύττει ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐννοεῖ ἐν τῷ ἄρθρῳ του τὸ ἱερὸν πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ἀπαντᾷ ὡς πρὸς τὴν περικοπὴν ταύτην ὡς ἐξῆς· «διὰ τῆς λέξεως Βασιλεία ἐννοῶ τὴν ὑπ' εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν » διαχειριζομένην βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὡς καὶ ἀλλαγῶν πάλιν » περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ῥημῶν μεταχειρίζομαι τὴν φράσιν «προνόμια τοῦ στέμματος», διότι οἱ ὑπουργοὶ δὲν ἀσκοῦσι τὸ πλεῖστον ἰδιὰν ἐξουσίαν, ἀλλὰ διαχειρίζονται τὴν ἐξουσίαν τοῦ Βασιλέως. Ἐπομένως αἱ πράξεις τῶν ὑπουργῶν, δι' ἃς οὗτοι εἶναι ὑπεύθυνοι, καὶ ἐπομένως ἐξελεγκτέοι ὑπὸ τοῦ τύπου, εἶναι πράξεις τῆς ἀνευθύνου Βασιλείας» ὡς παράδειγμα δὲ φέρει ὁ ἀπολογούμενος συγγραφεὺς τὸ περὶ ἐπικρίσεως τοῦ Βασιλικοῦ λόγου ἐν δημοσίαις τελεταῖς περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς M. Chassan ἐν τῇ πραγματείᾳ του (*Traité des delits et les contraventions de la parole T. I. Part 1 Liv. 2 Ch. 1 Sect 1 § 2*) ἑρμηνεύων τὸ ἄρθρον 4 τοῦ ἀπὸ 9 Σεπτεμβρίου 1835 Νόμου τοῦ 1837 περὶ ἐξυβρίσεων ἐν γένει καὶ περὶ τύπου.

Ἐπειδὴ πλὴν τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς, ἐν οὐδενὶ ἑτέρῳ χωρίῳ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τὸ Συμβούλιον οὐδὲ κἀν λέξιν ἢ φράσιν ἀνευρίσκει ἐπιζήμιον σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν κατηγορίαν, οὐδὲ πολλῷ μᾶλλον εἰς τὸ σύνολον ἄρθρου τούτου ἀναφαίνεται ἡ διάνοια τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐπιρριψῆαι τὸ κατ' αὐτὸν ὄνειδος τῶν κατονομαζομένων ὑπ' αὐτοῦ Κυβερνήσεων τὰς (ἐπεμβάσεις κτλ.) ἢ τὴν εὐθύνην (τῶν διαλύσεων κτλ.) εἰς τὸν Βασιλέα· ὅθεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περικοπῆς ταύτης τοῦ ὑποδίκου ἄρθρου δὲν δύναται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Συμβουλίου νὰ στηριχθῇ τοιαύτη δημοσία

ἐπ' ἀκροατηρίῳ κατηγορία, ἐπὶ παραδόσει τοῦ ἀρθρ. 4 τοῦ ἀπὸ 23 Νοβρίου 1837 περὶ ἐξυβρίσεως ἐν γένει καὶ περὶ τύπου Νόμου.

Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸν ἕτερον ἐγκληματικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐν λόγῳ ἀρθρου τὸν ἀπαρτίζοντα κατὰ τὴν κατηγορίαν τὸ ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 27 Ἰονίου 1830 Νόμου ἐν ἀρθρῳ τελευταίῳ προνοούμενον ἐγκλημα παρατηρητέον πρὸ πάντων ὅτι τοῦτο ὑφίσταται μόνον ὡσάκις σκοπεῖται ἢ διέγερσις τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως ἀφ' ἑνός, ἢ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀφ' ἑτέρου, τοῦτο ὁ Νόμος ἀπαιτεῖ ὡς κύριον στοιχεῖον τοῦ τοιοῦτου ἐγκλήματος καὶ τιμωρεῖ τὴν προσπάθειαν τοῦ σκοποῦντος τοιοῦτον τέλος, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἀπαντᾶται εἰς πᾶσαν ἑτέραν ἐξυβρίσιν, περὶ ἧς τὸ αὐτὸ ἀρθρον διαλαμβάνει (καὶ περὶ ἧς οὐδὲ κατὰ τὴν πρότασιν τοῦ Εἰσαγγελέως ἤδη πρόκειται), τοιαύτη δὲ τοῦ νόμου ἐρμηνεία ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν γενομένων ἐν Γαλλίᾳ συζητήσεων ἐν τῇ ἐπιψηφίσει τοῦ ἀντιστοιχοῦντος τῇ ἡμετέρα νομοθεσίᾳ ἀρθρου 2 τοῦ ἀπὸ 9 Σεβρίου 1835 νόμου (ᾧρα Rapport à la Chambre des Deputés, séance du 18 Août 1819) «δὲν ἀληθεύει ὅτι πᾶσα ὑβρις, κατὰ τοῦ Βασιλέως ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἐξέγερσιν τοῦ μίσους κατὰ τοῦ προσώπου ἢ τῆς ἐξουσίας του, ἢ προσβολὴ κατὰ τοῦ Βασιλέως δύναται νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπ' αἰσθήματος ὅπερ οὔτε τὴν βαρύτητα ταύτην οὔτε τὸν τρόπον τοῦτον κέκτηται δύναται νὰ ἦ ἀπλῆ ἀνευλάβεια, ἐνοχος ἐξυβρίσις ἀνευ σημασίας καὶ βαρύτητος πολιτικῆς, ἀπαιτούσης σοβαρὰν ποινὴν οὔτε ὑψηλοτέραν δικαιοδοσίαν». C'est surtout le but que nous avons voulu atteindre, et c'est pour y parvenir que nous avons fait cette de finition», ὅθεν, καθὼς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται δὲν δύναται τις νὰ συναντήσῃ, τὴν προηγηθεῖσαν κατηγορίαν μετὰ τῆς προκειμένης, οὕτω καὶ ἐνταῦθα καθῆκον ἔχει ἡ δικαιοσύνη νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς διὰ

τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου προσέθετο τοιοῦτον ὠρισμένον σκοπὸν ἐν αὐτῷ ἐκδηλούμενον καὶ ἂν ἡ προσπάθεια αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διὰ τοῦ ἄρθρου του τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς ἀπλουστεροὺς (κατὰ τὴν κατηγορίαν) τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἄρθρου τούτου, ἀλλὰ καὶ εἰς οἷονδήποτε αὐστηρὸν ἐπικριτὴν.

Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ α) ὡς πρὸς τὴν ἐγκληματικὴν προσπάθειαν τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως πρὸς διέγερσιν τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, τὸ Συμβούλιον τοῦτο εἰς οὐδεμίαν τῶν διὰ τῆς προτάσεως τοῦ Εἰσαγγελέως, παρατιθεμένων περικοπῶν τοῦ ἄρθρου ἀνευρίσκει ἐννοίαν, οὔτε ἄμεσον οὔτε ἔμμεσον ἐμφαίνουσαν τοιοῦτην πρόθεσιν καὶ τοιοῦτον σκοπὸν, τοῦ συγγραφέως, οὔτε ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ δύναται νὰ προέλθῃ τοιαύτη ἐντύπωσις, καθόσον ἐνῶ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως ἐν αὐταῖς οὐδεμίᾳ μνείᾳ γίνεται, τοῦναντίον ρητὴ καὶ κατηγορηματικὴ γίνεται μνεία περὶ τῶν κατὰ τὸν συγγραφέα κατακριτέων, ὡς παραιτίων τῶν ἐξιστορουμένων, κατ' αὐτὸν κακῶν, καίτοι οὗτοι εἰσὶν οἱ ἀπαρτίζοντες τὰς ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν ἐν τῇ βουλῇ δῆθεν Κυβερνήσεις «Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι, κατονομάζει ὁ συγγραφεὺς μίαν ὠρισμένως, ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς Κυβερνήσεως κλπ., καὶ παρακατιῶν «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν Κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ ἔθνους κλπ», ὅθεν ἀριδῆλως ἐξάγεται, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ὁ συγγραφεὺς προσεπάθησε διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῶν ἐκ τῶν μειονοψηφιῶν δῆθεν τῆς βουλῆς, καταρτισθεισῶν καὶ ὠρισμένων Κυβερνήσεων ἐπικρίνων τὸ τοιοῦτον σύστημα, δὲν κατηγορεῖται ὅμως περὶ τούτου, οὔτε τῷ ἀπηγγέλην τοιαύτη κατηγορία, οὔτε τῷ ἐζητήθη λόγος περὶ τοῦ τοιοῦτου ὅπως ἀνεξαρτήτου τοῦ προκειμένου ἐγκλήματος, πρεδλεπομένου ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 20 τοῦ περὶ ἐξυβρί-

σεως κτλ. Νόμου, τοῦ τιμωροῦντος καὶ τὸν ποσοπαθοῦντα νὰ διεγείρῃ μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν πράξεών της, τοῦθ' ὅπερ οὖν τοῖς ἄλλοις ἀποδεικνύει ὅτι διακεκριμένον εἶναι τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸ τοῦ Βασιλέως καὶ διακεκριμένον εἶναι καὶ τὸ ἀδίκημα, ὅπερ καὶ ὁ Ποινικὸς Νόμος προβλέπει καὶ τιμωρεῖ διὰ διαφόρων ποινῶν.

Ἐπειδὴ τὸ ἐπιχείρημα τῆς κατηγορίας ὅτι ὑπονοεῖται ὁ Βασιλεὺς διὰ τῶν φράσεων. «Καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν πρόεδροι προσωπικῆς Κυβερνήσεως, τούτέστιν ὑπηρεταί μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως» λόγῳ ὅτι ἡ ὑπαρξίς προέδρων Κυβερνήσεως συνταγματικῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῆ, οὐδὲ νὰ ὑπάρξωσι τοιοῦτοι, εἰμὶ ὡς πρόεδροι τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλέως κ.τ.λ. ἤκιστα συνάδει πρὸς τὴν ἐννοίαν, ἣν τὸ πολίτευμα παρ' ἡμῖν καθιεροῖ εἰς τὰς καθεστηκυίας ἀρχάς, καὶ ἀποτελεῖ σύγχυσιν τῶν ἐξουσιῶν, καθόσον ἐν συνταγματικῇ πολιτείᾳ, οἱ πρόεδροι τοῦ ὑπουργείου εἴτε πρωθυπουργοί, εἴτε πρόεδροι τῶν Κυβερνήσεων (ταῦτα εἰσι συνώνυμα), δὲν παριστάνουσι τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως οὐδὲ καλύπτονται ὑπὸ τοῦ ἀνευθύνου αὐτοῦ οὐδὲ ὁ ἐπικρίνων, ἢ ἔστω ὁ παραδιδάσκων τὸ πρὸς τὰς πράξεις τῶν σέβας, ἐπικρίνει ἢ ἐξυβρίζει τὸν Βασιλέα, οὐδὲ ἐννοεῖ τὸν Βασιλέα ὁ ἀναφέρων τοὺς προέδρους τῆς Κυβερνήσεώς του, εἴτε ἀποκαλῶν αὐτοὺς προσωπικῶς ἢ μὴ Κυβερνήσεις, εἴτε ὑπηρετας ἢ ὅπως ἄλλως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θελήσεως καθάπερ ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, ἐκφράζεται, τοιαύτην ἐμμεσον ἐξυβρίσιν ὁ νομοθέτης δὲν ἠγνόησε ποτὲ νὰ καθιερώσῃ διὰ τῆς σύγχυσεως διακεκριμένων ὀνομάτων· ἐπομένως κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, πᾶν ἄλλο ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης ἠθέλησεν ἢ εἰς τὸ πρόσωπον τῶν τριῶν προέδρων προσωπικῆς, ὡς λέγει, Κυβερνήσεως νὰ ἐννοήσῃ ἢ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ὑπέρτατον πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, ὥστε καὶ ἂν προσεπάθησε διὰ τοῦ ἄρ-

θρου του να διεγείρη τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν, ἢ τινὰ τῶν πράξεων των, δὲν ἔπεται ὅτι τοιοῦτον τί ἐνόησε, προσέθετο, προσεπάθησε καὶ κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως.

Ἐπειδὴ ἐπίσης δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν παρὰ τοῦ Συμβουλίου τούτου τὸ ἐπιχείρημα τῆς κατηγορίας, ὅτι ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης ὑπονοεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, καθ' οὗ προσπαθεῖ νὰ διεγείρη τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τῇ ἐπομένῃ περικοπῇ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου του, «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν Κυβερνήσεις ἀποκρουόμεναι παρὰ τῆς πλειονοψηφίας τοῦ Ἔθνους, χορηγεῖται εἰς αὐτὰς ἢ διάλυσις τῆς Βουλῆς καὶ ἑνῶμα πᾶν μέσον ἐπηρεασμοῦ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ καὶ νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν κτλ.» λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλεὺς καλεῖ τὰς Κυβερνήσεις, διορίζων καὶ παύων τοὺς ὑπουργοὺς κατὰ τὸ ἄρθρον 3, τοῦ συντάγματος καθόσον τοιαύτη ἐξήγησις τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπῆς ἠθελεν ἐπιφέρει ὑπὸ τὴν ἐννοίαν μὲν τὴν συνταγματικὴν, τὴν σύγχυσιν τοῦ ἀνευθύνου πρὸς τὰ ὑπεύθυνα πρόσωπα ποινικῶς δέ, ἠθελεν ἐπιφέρει τὸ ἄτοπον ὅτι πᾶσα ἐπίκρισις, ἢ ἔστω καὶ ἐγκληματικὴ ἀσέβεια κατὰ ὑπουργείου ἢ τῶν πράξεων του, καθὼς καὶ πάσης ἄλλης ἀρχῆς, ἐπίσης διοριζόμενης ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἠθελεν θεωρεῖσθαι ἔμμεσος κατὰ τοῦ Βασιλέως προσβολή, καὶ ἠθελον τότε οἰοθεῖ συνταυτισθῆ μετὰ τὴν μόνην διάταξιν τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ νόμου τοῦ 1850 ὡς πρὸς τὴν ἔμμεσον ἐξύβρισιν ἅπασαι αἱ κατὰ τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν προβλεπόμεναι ὑπὸ τῶν ἄρθρων 19—25 ἐξυβρίσεις, ἄλλως διατί νὰ μὴ εἴπη τις, καὶ ὅτι ἡ προσβολή ἢ ἐξύβρισις μιᾶς ἐκ τῶν ἀρχῶν, περὶ ᾧ διαλαμβάνει τὸ ἄρθρον 21 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεων νόμου, εἶναι ἔμμεσος καὶ αὕτη προσβολή ἢ ἐξύβρισις καὶ κατὰ τῆς διορισίας τοὺς ὑπαλλήλους τούτους κυβερνήσεως.

Ἐπειδὴ τοῦτ' αὐτὸ ἐναργῶς καὶ ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἐξάγεται, καθόσον, ἀφ' οὗ ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης ἡ-

ρωτήθη ὡς ἔξῃς, «Μήπως διὰ τῆς λέξεως κυβερνήσεως ἐννοεῖ καὶ τὸν Βασιλέα; Ὑστερον δὲ ἠρωτήθη περὶ τῆς ἐννοίας τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος περικοπῆς τοῦ ἄρθρου, ἀπολογεῖται ὡς ἔξῃς. «Ἐπειδὴ δὲ μὲ ἠρωτήσατε εἰδικῶς τί ἐννοῶ διὰ τῆς φράσεως, «Καλοῦνται εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβερνήσεις, τουτέστι τίς ὁ καλῶν αὐτάς, ἀπαντῶ, ὅτι, κατὰ τὸ Σύνταγμα, πᾶσα πρᾶξις τοῦ Βασιλέως ἔχει τὸν ὑπεύθυνον ἐκτελεστήν, ἐπομένως καὶ ἡ πρόσκλησις εἰς τὴν ἐξουσίαν ἔχει κατὰ τὸ Σύνταγμα τοὺς ὑπευθύνους· τοὺς τοιούτους δὲ ὑπευθύνους ἐννόησα εἰπὼν, ὅτι καλοῦμεν εἰς τὴν ἐξουσίαν κτλ. εἶναι δὲ ὑπεύθυνοι οἱ ὑπουργοὶ τοῦ στέμματος» τοιαύτην δὲ ἐξήγησιν δὲν δύναται τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ μὴ ἐκτιμήσῃ θεόντως, προκειμένου περὶ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς ἐννοίας αὐτοῦ/τούτου τοῦ κατηγορουμένου συγγραφέως, ἣν καὶ ἡ ἀνάκρισις ὀρθῶς ποιῶσα ἠγωνίσθη νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν πρὸς τὸν κατηγορούμενον τοῦτον λυσιτελῶν ἐρωτήσεών της.

Ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῆς ἐτέρας περικοπῆς τοῦ ἄρθρου τούτου, ἐνθα ὁ συγγραφεὺς, Χ. Τρικούπης, ἐκθέτει ὡς ἔξῃς. «Ἄν δὲν πταίει τὸ ἔθνος, πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι; Ἄπαντῶμεν ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν πολιτευομένων θὰ ἠύθυνε τὸ ἔθνος ἂν ἡ Ἑλλάς αὐτοδιοικεῖτο, ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῆς βουλῆς κυβερνᾶται πράγματι ἡ Ἑλλάς ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ἐπόμενον ἦτο νὰ κατασταθῶσι καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁποίους διαπλάττει αὐτοὺς τὸ νόθον καθεστῶς», δὲν δύναται τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι ὑπονοεῖται ἐνταῦθα ὁ Βασιλεὺς (κατὰ τὴν κατηγορίαν) καθόσον δὲν ἀνευρίσκει ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ εἰμὴ ἀπλήν τινα πολιτικὴν δοξασίαν τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πολιτευομένων καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀξιοῖ ὅτι κυβερνᾶται ἡ Ἑλλάς, περὶ δὲ τῆς ὀρθότητος τῶν φρονημάτων του τούτων οὐδεμίαν βεβαίως ἔχει ἀρμοδιότητα τὸ συμβούλιον τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲ δύναται ἐτέρωθεν νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὴν πρό-

τασιν τοῦ εἰσαγγελέως, δηλ. ἐπειδὴ κατὰ τὸν συγγραφέα, Χ. Τρικούπην, δὲν πταίουν οἱ πολιτευόμενοι, διότι ἡ Ἑλλάς δὲν αὐτοδιοικεῖται (κατὰ τὴν κρίσιν του), ἀλλὰ κυβερνᾶται δῆθεν ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, ὅτι ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἐννοεῖ ὅτι πταίει ὁ Βασιλεὺς διὰ τὰ παρ' αὐτοῦ ἐξιστορούμενα δῆθεν κακά, διότι ὀφείλει δῆθεν τις νὰ συμπεράνη τότε ὅτι κατὰ τὸν συγγραφέα Τρικούπην, πταίουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἄρχουσιν ὡς ἐν μοναρχίᾳ ἀπολύτῳ, καθ' ὅσον οὐδ' ὁ συγγραφεὺς Τρικούπης, τοιοῦτόν τι λέγει, οὐδὲ εἶναι ἐπιτετραμμένον διὰ συλλογισμοῦ ἐξ ὑποκειμένου νὰ ἐπιζητηταὶ ἐξηγήσεις εἰς ὅ,τι δεόν νὰ προκύπη ἐξ ἀντικειμένου, τούτέστιν εἰς ὅ,τι αὐτὴ ἡ ἐννοία τοῦ λόγου παριστᾷ καὶ ὅπως αὕτη παριστᾶται ἐκδηλοῦσα τὸν συλλογισμὸν τοῦ γράφοντος ἢ λαλοῦντος, ὥστε ἐνῶ οὔτε ἀμέσως ἐξάγεται ὅτι ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, οὐδὲ ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ οὐδὲ ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ ἄρθρου ἀποφαίνεται ὅτι πταίει ὁ Βασιλεὺς (ἀλλὰ μάλιστα ρητῶς λέγει ὅτι πταίει σύστημα πολιτικὸν τῆς κατὰ σύνταγμα ἢ μὴ διοικήσεως τοῦ τόπου, χωρὶς νὰ ἀναμιγνύη ἐν τούτῳ τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως), ἐτέρωθεν οὐδὲ ἐμμέσως τοιαύτη ἐννοία ἐξάγεται, οἷαν ἡ κατηγορία ὑποστηρίζει, καθόσον ὁ συγγραφεὺς συλλογιζόμενος ὅτι δὲν πταίει οὔτε τὸ Ἔθνος, οὔτε οἱ πολιτευόμενοι ἐν τόπῳ διοικουμένῳ δῆθεν ὡς δι' ἀπολύτου μοναρχίας, ἐννοεῖ ὡς ἐκ τούτου ὅτι πταίουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἄρχουσιν ὡς ἐν ἀπολύτῳ μοναρχίᾳ, ἄρα ὁ Βασιλεὺς, κατὰ τὴν κατηγορίαν, τοῦτο τὸ συμπέρασμα δὲν εἶναι τὸ λογικὸν ἐξαγόμενον τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου παρεξήγησις τῆς ἐννοίας του.

Ἐπειδὴ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸ συμβούλιον τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀσπασθῇ τὴν ἐρμηνείαν τῆς περικοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου, ἐν ἧ ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς ἐκθέτει, ὅτι «ἡ εὐθύνη ἄρα ἐπὶ τοῖς τελουμένοις ἀνήκει ἅπανα εἰς τὸ

στοιχείον εἰς τὸ ὅποιον διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν θεσμῶν συνεκεντρώθη ὀλόκληρος ἡ ἐξουσία», ὅτι δηλ. τὸ στοιχείον τοῦτο εἶναι ὁ βασιλεὺς, κατὰ τὴν κατηγορίαν, καὶ τοῦτο μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ συγγραφεὺς, Τρικούπης, ἀποκλείει τῆς εὐθύνης (περὶ ἧς γράφει) τὸν λαόν, τοὺς πολιτευομένους καὶ τὸ πολίτευμα, καὶ ὅτι οὕτω αὐτομάτως ἐννοεῖ ὅτι πταίει δηθεν ὁ καλῶν τὰς κυβερνήσεις, ἤτοι ὁ βασιλεὺς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀμέσως τοιοῦτον τι δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης ἀλλ' οὔτε ἐμμέσως δύναται τις νὰ προδῇ εἰς τοιαύτην ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τοῦ συγγραφέως, οἷον δι' ἐπιχειρήματος ἐκ τοῦ ἐναντίου «*carg. a contrario*», καθότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοιοῦτον εἶδος ἐρμηνείας δὲν ἀναγνωρίζει ὁ νόμος ἐπὶ ποινικῆς ὕλης ὡς ἐπὶ πολιτικῆς (ἐνθα ἰσχύει τὸ ἀξίωμα *inclusio unius exclusio alterius*), ἐτέρωθεν ὁ κατηγορούμενος συγγραφεὺς, ὡς τὸ σύνολον τοῦ ἄρθρου τοῦτου ἐμφαίνει, ὑποδεικνύει προδήλως πῶς τὸ ὑπαινιττόμενον παρ' αὐτοῦ στοιχείον, ὅπερ δηθεν πταίει διὰ τὴν κατ' αὐτὸν κακὴν τοῦ τόπου κατάστασιν, τοῦθ' ὅπερ εἶναι καὶ τὸ κύριον θέμα τῆς ὅλης συγγραφῆς του ταύτης, ἤτοι αἱ κατ' αὐτὸν κυβερνήσεις τῶν μειονοψηφῶν, καὶ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῶν κυβερνήσεων τούτων εἶναι βεβαίως ἀνεξάρτητον καὶ διακρινόμενον τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως» (ἄρα ὀλόκληρον τὴν δευτέραν τοῦ ἀξιοκατακρίτου τούτου ἄρθρου).

Ἐπειδὴ τὰ αὐτὰ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἐτέρας περικοπῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου ἐχούσης, ἴδε πως. Δὲν πταίει τὸ πολίτευμα, δὲν πταίουσιν οἱ πολιτευόμενοι, δὲν πταίει τὸ ἔθνος. «Ἡ εὐθύνη πᾶσα τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀνήκει εἰς τοὺς παραβιάζοντας τὴν κοινοβουλευτικὴν ἀρχὴν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων ἐκ τῆς πλειονοψηφίας τῆς βουλῆς», καὶ περὶ ἧς ἡ κατηγορία ὑποστηρίζει, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπονοεῖται ὁ βασιλεὺς, λόγῳ ὅτι κατὰ τὸ Σύνταγμα ὁ Βασιλεὺς σχηματίζει τὰς κυβερνήσεις καθ' ἕσον πρὸς τοῖς ἄλλοις α')

ἐκτός τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς κατονομάζει τίνες οἱ παραβιάζοντες κατ' αὐτὸν τὴν κοινοβουλευτικὴν, ὡς λέγει, ἀρχήν, ἐτέρωθεν δὲν ἐπιτεταμένον, ὅτι ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἢ εὐθύνη, περὶ ἧς ὁ λόγος, αὐτὰς ταύτας τὰς κυβερνήσεις βαρύνει καὶ οὐχὶ τὸ ἀνεύθυνον πρόσωπον τῆς Α. Μ. καὶ β) διὰ τοῦ συστήματος τούτου τοιαύτης ἐμμέσου ἐξηγήσεως ἠθελεν ἐπέλθῃ τὸ ἄτοπον τῆς δεσμέσεως, τῆς ἐλευθερίας τοῦ φρονήματος, ἣν τὸ σύνταγμα ἐξασφαλίζει, ὅταν ἠθελεν ἀπαγορευθῆ εἰς τὸν κατηγορούμενον, ὡς δημοσιογράφον, νὰ συζητήσῃ διὰ τοῦ τύπου μίαν πολιτικὴν, δοξασίαν, ἣν φρονεῖ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κυβερνήσεων τῆς πατρίδος του ἐκ τῶν μειονοψηφῶν, ἢ μὴ τῆς βουλῆς, καὶ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁποίας ρητέον καὶ αὐθις δὲν κέκληται ν' ἀποφανθῆ ἢ ποινικὴ δικαιοσύνη, χαρακτηριζομένης ταύτης ὡς ἐγκλημα.

Ἐπειδὴ, κατὰ τὰ ρηθέντα, ἐξ οὐδεμιᾶς τῶν ἀνωτέρω περικοπῶν, ἂς παραθέτει καὶ ἡ πρότασις τοῦ εἰσαγγελέως, οὐδὲ ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἀρθροῦ, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, ἐξάγεται ἡ ἐγκληματικὴ διάνοια καὶ δὴ ἡ δολία προαίρεσις (προκειμένου περὶ κακουργήματος ἧτις ἀποδίδεται εἰς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούλην, ἅτε, προσπαθήσαντα νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως), οὐδὲ ἐξ ἐτέρας τινος περικοπῆς τοῦ ἀρθροῦ προκύπτει, ἀλλὰ δυνατόν μόνον τοιαύτη προσπάθεια νὰ ἐξαγεται πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν ὡς πρὸς τὰς πράξεις τινῶν ὑπουργείων, περὶ οὗ ὅμως ἰδογενοῦς ἐκλήματος οὐδὲ τὸ συμβούλιον δύναται οἰκοθεν νὰ διατάξῃ κατ' αὐτοῦ καταδίωξιν, οὐδ' ὁ εἰσαγγελεὺς τοιοῦτόν τι ἐπιζητεῖ διὰ τῶν προτάσεων του, ἀλλ' οὐδὲ πόρρωθεν ὑποστηρίζει.

Ἐπειδὴ τοιαύτην ἐγκληματικὴν προσπάθειαν τοῦ κατηγομένου συγγραφέως δὲν εὕρισκει τὸ συμβούλιον τοῦτο, οὐδὲ καὶ πρὸς τὴν διέγερσιν τοῦ μίσους καὶ τῆς περιφρονήσεως κατὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, κατὰ τὴν ἀπαγγελθεῖσαν αὐτῷ

κατηγορίαν, συνωδᾶ πρὸς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἀπὸ 27 Ἰουνίου 1830 νόμου, ἐνθα διὰ τοῦ ὅρου βασιλικῆ ἐξουσία ὁ νόμος ἐννοεῖ μόνον τὴν προσβολὴν τῆς συνταγματικῆς ἐξουσίας τοῦ Ἡγεμόνος ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῆς κατ' αὐτῆς διεγέρσεως τοῦ μίσους ἢ τῆς περιφρονήσεως (autorité constitutionnelle), λίαν διακρινομένης τῆς κατὰ τῆς βασιλικῆς κυριότητος (autorité royale) περὶ ἧς προδίδει ἐτέρα μὴ ἐπικαλουμένη ὑπὸ τῆς κατηγορίας διάταξις τοῦ ποινικοῦ νόμου, τῆς προσβολῆς, τότε (attaque) ἀποτελοῦσης ἀδίκημα ἐσχάτης προδοσίας, ἐπίσης δὲ διαφόρου τῆς ἐτέρας γνωστῆς ὑπὸ τὸν ὄρον (Dignité royale) ὅρα ἀποφ. ἀκυρ. τῆς Γαλλίας 10 Ἰουλίου 1841 καὶ Chassan. ὡς ἀνωτέρω, 3).

Ἦδη οὔτε ἐν ταῖς ἀνωτέρω περικοπαῖς τοῦ ἄρθρου, περὶ οὗ ὁ λόγος, οὔτε ἐν οὐδενὶ ἐτέρῳ χωρίῳ αὐτοῦ ἐμφαίνεται, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ὅτι ὁ κατηγορούμενος, Χ. Τρικούπης, προσπαθεῖ νὰ διεγείρῃ τὸ μῖσος, καὶ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς συνταγματικῆς, ἐξουσίας τοῦ Βασιλέως τοιοῦτον τι, κατὰ τὰς ἀνωτέρω σκέψεις οὔτε αἱ ἀνωτέρω προεξετασθεῖσαι ὡς πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν κατηγορίαν περικοπαὶ περιέχουσι διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, οὐδὲ τοιαύτην ἐννοίαν ἔχει ἡ περικοπή, «ἐνόσω, ἡ βασιλεία προσφέρει τὴν ἐξουσίαν, τὴν διάλυσιν, τὰς ἐπεμβάσεις, ὡς βραβεῖόν εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ μειονοψηφίας», καθόσον δυνατὸν ὁ συγγραφεὺς ἐνταῦθα νὰ ἐξελέγξῃ ἔστω καθ' ὑπόθεσιν καὶ ἀτόπως, τὴν διὰ τῶν ὑπουργῶν τοῦ στέμματος ἐξασκουμένην ὑπ' εὐθύνην των βασιλικὴν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐκλογῶν, δὲν ἔπεται ὅμως ἐντεῦθεν, ὅτι προσπαθεῖ οὕτω νὰ διεγείρῃ καὶ τὸ μῖσος ἢ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνταγματικῆς ἐξουσίας τοῦ ἡγεμόνος, ἀλλὰ μέμφεται μόνον τὰς κατὰ τὴν ἰδέαν του μειονοψηφίας τῆς βουλῆς καὶ κυβερνήσεις εἰς ἃς κατὰ τὴν γνώμην του, δὲν πρέπει νὰ προσφέρεται ἡ ἐξέσκησης τῆς συνταγματικῆς

βασιλικῆς ἐξουσίας, καὶ αἵτινες κατὰ τὸ φρόνημά του, ἐνεργοῦσι τὰς ἐπεμβάσεις, ἰσχυριζόμενος ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου πολλαπλασιάζονται δῆθεν τὰ κόμματα, τοῦθ' ὅπερ δὲν θέλει ἐπιουμῆθῃ, κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐὰν κληθῶσιν εἰς ἐξουσίαν μόνον αἱ δῆθεν πλειονοψηφίαι τῆς βουλῆς ἀλλὰ τούτων οὕτως ἐχόντων, δὲν ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ διαγεῖρῃ οὕτω τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν κατὰ τῆς συνταγματικῆς βασιλικῆς ἐξουσίας θεωρουμένης ὡς θεσμοῦ καθιερωθέντος ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους τῆς πολιτείας νόμου, ἐπομένως οὐδ' ἡ κατηγορία αὕτη στηρίζεται, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου, ὅπως ὑποστηριχθῆ ἐπ' ἀκροατηρίου.

Ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν κατηγορίαν τῆς ἐσχάτης προδοσίας τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν κατηγορούμενον συγγραφέα, Χ. Τρικούπην, παρατηρητέον πρὸ πάντων, ὅτι ὁ εἰσαγγελεὺς διὰ τῆς προτάσεώς του στηρίζει ταύτην εἰς τὰς συνδιασμένας διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 123 καὶ 2 καὶ 129 τοῦ ποινικοῦ νόμου, κατὰ τὸ γράμμα δὲ τῶν διατάξεων τούτων, ἀπαιτεῖται ὁ ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας ρητῶς νὰ προεκάλεσεν ἢ εἰς συνωμοσίαν ἢ εἰς διέγερσιν στάσεως, ὅπως ἐπιδόθη χειρὸς κατὰ τινος μέλους τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ ταῦτα ἀποφασίσας καὶ θέλων ἢ νὰ μεταβάλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων, ἢ ν' ἀπομακρύνῃ τοῦ θρόνου τὸν νόμιμον ἡγεμόνα, ἢ νὰ ἀποδιώξῃ τὴν βασιλεύουσαν οἰκογένειαν, ἢ νὰ μεταβάλῃ τὴν νόμιμον τῆς διαδοχῆς τάξιν· ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ὁ εἰσαγγελεὺς διὰ τῆς προτάσεώς του ὑποστηρίζει μόνον ὅτι ὁ κατηγορούμενος Χ. Τρικούπης ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα διὰ βιαίων μέσων, ἐπροκάλεσε δὲ πρὸς τοῦτο τὴν διέγερσιν στάσεως, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἀποτέλεσμα καὶ ταῦτα πάντα διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ὑποδίκου ἀρθροῦ ἐν ταῖς περικοπαῖς, περὶ ὧν ἡ πρότασις του ἀναφέρει.

Ἐπειδὴ πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῆς τῆς κατηγορίας αὐτὸ τοῦτο τὸ ὡς ἀξιοκατάκριτον θεωρούμενον ἄρθρον, ἐφ' οὗ καὶ μόνου καὶ ἡ κατηγορία αὕτη στηρίζεται, αὐτόλαλον μαρτυρεῖ περὶ τῆς πλήρους ἀθωότητος τοῦ συγγραφέως του, καθόσον ἐκτὸς τῶν ὡς ἐπιληψίμων κρινομένων ἀπὸ τῆς κατηγορίας διακεκριμένων τούτων περικοπῶν τοῦ ἄρθρου, δι' ὧν ἀποτελοῦσαι δῆθεν τὸ ἐγκλημα τοῦτο καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς προσηκούσης ἀληθοῦς ἐννοίας αὐτῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι περικοπαὶ συνεχίζουσαι τὴν διάνοιαν τοῦ συγγραφέως, δι' ὧν ἀναιρεῖται τὸ ἐγκλημα τοῦτο. Τῷ ὄντι ἡ ἐβδόμη παράγραφος τοῦ ἄρθρου τούτου ἢ συνεχίζουσα τὰς προηγουμένας, ἢ ἡ κατηγορία ἐπικαλεῖται, ἄρχεται διὰ τῶν ἐξῆς φράσεων, «ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως τὴν ὁποῖαν ἅπαντες ἀποτροπιάζομεθα», ἐρωτᾷ καὶ ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς «δὲν ὑπάρχει ἄλλο μεσον θεραπείας ;» καὶ ἐξακολουθῶν ἀναφέρει αὐτολεξεί ὡς τοιοῦτον κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ «τὴν ἠθικὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης» ἀναφέρων περὶ αὐτῆς παράδειγμα ἐπιμαρτυροῦν, κατὰ τὴν κρίσιν του, τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἐξακολουθῶν λέγει. «ἴδιον τῶν ἐλευθέρων λαῶν εἶναι δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τὸν πρὸς αὐτοὺς σεβασμόν»· ὅθεν δὲν ἀρκεῖ καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἄλλο εἰμὴ ταύτας καὶ μόνας τὰς φράσεις τοῦ συγγραφέως, ἵνα πεισθῇ ἀνευδοιάστως ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ προεκλήθῃ διὰ τοῦ ἄρθρου του ἡ ἐπανάστασις, τούναντίον, κατὰ τὴν φράσιν του, ὡς ἀποτροποῖα, ἀποκρούεται, καὶ ταῦτα ἀφ' οὗ σχετίση καὶ μετὰ τὰς φράσεις, «εἶναι τὸ ἔθνος καταδικαστέον, ἀφ' οὗ δὲν σπεύδει νὰ παραδεχθῇ τὸ δεύτερον (τὴν ἐπανάστασιν)» καὶ μετὰ τὴν φράσιν, «καὶ ὁ θυνάμενος νὰ κατακρίνη εὐλόγως τὸν λαόν, διότι τὴν ἐπανάστασιν θεωρεῖ τὸ ἔσχατον καταφύγιον ;» δὲν δύναται εἰμὴ ν' ἀποφανθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντὶ νὰ παρορμήσῃ καὶ νὰ ἐξεγείρῃ τὸν λαόν εἰς ἐπανάστασιν διαταράσσων τὴν κοινὴν διάνοιαν ἢ ἀναρριπίζων τὰ κοινὰ

πάθη, τὸναντίον ἀποκρούει ταύτην· ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῆ τις, ὅτι, τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς μέσον ἀναφερόμενον πρὸς διόρθωσιν δῆθεν τῶν κατ' αὐτόν, κακῶς κειμένων, ἤτοι ἢ κοινὴ γνώμη, καὶ ἢ κατὰ τὸν συγγραφέα εἰρηνικωτέρα, νομιμωτέρα, καὶ τρανωτέρα, ἐκδήλωσις αὐτῆς, παριστᾷ ἐν τῶν βιαίων ἐκείνων μέσων, ἅτινα ὁ νόμος ἀπαιτεῖ πρὸς ὑπαρξιν τοῦ ἐγκλήματος τούτου τῆς ἐσχάτης προδοσίας.

Ἐπειδὴ πλὴν τούτων ἡ κατηγορία προκειμένου περὶ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος, πρέπει ὅπως στηριχθῆ νὰ βεβαιώσῃ τὴν δολίαν προαίρεσιν, ἣν ὁ νόμος ἀπαιτεῖ (ἄρθρ. 36 ποιν. νόμον) πρὸς ὑπαρξιν παντὸς κακουργήματος, τὸναντίον δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξάγεται ὡς πρὸς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούπην, ὅπως καταλογοῖσθῃ αὐτῷ ἡ δολία προαίρεσις πρὸς ἀνατροπὴν διὰ βιαίων μέσων τοῦ καθεστώτος τῆς πατρίδος του α) ἐκ τοῦ καὶ ὑπὸ τῆς προτάσεως τοῦ εἰσαγγελέως ἀναγνωριζομένου χαρακτήρος αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὴν συνταγματικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναμφισβήτητον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν του, β) ἐκ τοῦ ὅτι οὐδεμία κἄν μνεία γίνεται ἐν τῷ ἄρθρῳ περὶ μεταβολῆς τοῦ καθεστώτος καὶ μάλιστα διὰ βιαίων μέσων, γ) ἐκ τοῦ ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ ἐπιζητῆ ὁ συγγραφεὺς οὗτος νὰ προσβάλῃ τὴν μορφήν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ἀγωνίζεται μόνον εἰς τὴν ὑποστήριξιν ἰδεῶν, ἅς κατὰ τὴν κρίσιν του φρονεῖ συντελεστικὰς πρὸς παγίωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δ) ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀμφισβήτησις καὶ ἡ συζήτησις περὶ ἀρχῶν καθαρῶς πολιτικῶν καὶ ἐξιστόρησις κακῶν, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς Χ. Τρικούπης, νομίζει ὑφιστάμενα καὶ ἢ κατὰ τὴν γνώμην του ὑπόδειξις τῶν κρινομένων παρ' αὐτοῦ ὡς μέσων θεραπείας, οὐδένα ὑποδεικνύοντα βίαιον τρόπον, δὲν ἀποτελοῦσι σύμπλεγμα δολίας προαιρέσεως πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ καθεστώτος πολιτεύματος, ἀφ' οὗ ὁ μὲν θεμελιώδης νόμος δὲν ἀπαγορεύει τὴν διὰ τοῦ

τύπου έκφρασιν τοιούτων φρονημάτων, καὶ ἀφ' οὗ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη οὐδεμίαν ἔχει ἀρμοδιότητα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐξέλεγεῖν πολιτικῶν ἀπλῶς δοξασιῶν, ε) ἐκ τοῦ ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο εἰς τὸν κατηγορούμενον Χ. Τρικούπην, νὰ καταλογισθῇ τοιοῦτον κακούργημα, ἔπρεπε τὸ συμβούλιον τοῦτο νὰ πεισθῇ, ὅπως παραπέμψῃ αὐτὸν εἰς δίκην, ὅτι ἠθέλησε νὰ μεταβάλλῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὅτι ἠθέλησε τοῦτο, ἀλλ' ὅτι καὶ διὰ βιαίων μέσων ἀπεπειράθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν θέλησιν ταύτην καὶ πρὸς τοῦτο ἐπροκάλεσε τὸν λαὸν εἰς βίαια μέσα, ἀλλὰ δὲν ἐπῆλθεν ἀποτέλεσμα, ἔνεκεν ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς του περιστάτικῶν, ἀλλ' ὅτι ἀρχὴν ἐκτέλεσεως τοῦ κακούργημάτος του ἀποτελοῦσιν αἱ ρηθεῖσαι ὑπὸ τῆς κατηγορίας ἀναφερόμεναι περικοπᾶί τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τοῦ τοιαύτην δὲ πεποίθησιν ἀδιστακτικῶς τὸ συμβούλιον δὲν ἐσχημάτιζεν.

Ἐπειδὴ ἐπομένως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Χ. Τρικούπην ἐγκληματικὴν ταύτην πράξιν, οὐδεμία κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συμβουλίου τοῦτου ὑπάρχει ἀφορμὴ πρὸς κατηγορίαν. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τοὺς ἑτέρους κατηγορουμένους δέον ν' ἀποφανθῇ τὸ συμβούλιον ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ κατηγορία κατ' ἐννοίαν τοῦ ἀρθρ. 44 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεων καὶ περὶ τύπου νόμου.

Διὰ ταῦτα·

Ἰδὸν καὶ τ' ἀρθρα 251 § 1 καὶ 252 τῆς Ποινικῆς δικονομίας·

Ἀποφαίνεται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γείνη κατηγορία κατὰ τῶν 1) Χαριλάου Τρικούπη γεννηθέντος ἐν Ναυπλίῳ καὶ κοινοῦτος ἐνταῦθα, ἐτῶν 42, ιδιώτου, ὡς ὑπαιτίου, ὅτι διὰ τοῦ συγγραφέντος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 196 τῆς 29 Ἰουνίου ἐ. ἐ. φύλλῳ τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης ἐφημερίδος τῶν «Καιρῶν» δημοσιευθέντος καὶ εἰς κυκλοφορίαν τεθέντος

ἄρθρου «Τίς πταίει ; » 2) Πέτρου Κανελλίδου, γεννηθέντος εἰς χωρίον Κουτίφαρι τῆς Ἐπαρχίας Οἰτύλου καὶ κατοικοῦντος ἐνταῦθα, ἐτῶν 31, ὡς ὑπευθύνου συντάκτου τῆς Ἐφημερίδος τῶν «Καιρῶν» καὶ 3) Γεωργίου Τσιάκου γεννηθέντος εἰς Ἀργυρόκαστρον τῆς Ἀλβανίας, καὶ κατοικοῦντος ἐνταῦθα, ἐτῶν 20, φοιτητοῦ τῆς νομικῆς ὡς αἰτίου τῆς καταχωρίσεως τοῦ ἄρθρου τούτου, ὅτι 1) ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν εὐθύνην καὶ τὸ ὄνειδος τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεώς του 2) προσπαθοῦσι νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, 3) θέλοντες, νὰ μεταβληθῇ τὸ καθεστῶς πολιτεῦμα διὰ βιαίων μέσων προσεκάλεσαν διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου τὸν λαὸν εἰς τοῦτο ἀποπειραθέντες τὴν ἔγερσιν στάσεως, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἕνεκα τούτου ἀποτέλεσμα.

Ἀπεφασίσθη καὶ ἐγένετο ἐν Ἀθήναις, τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1874, καὶ ἐξεδόθη τὴν 23ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους.

Ὁ Πρωτοδρεῦων

Σπ. Ν Μαυροματίης

Θ. Φραγκόπουλος

Β. Κριεζῆς

Ὁ Γραμματεὺς

Σπ Γιαννακόπουλος

Παρεθέσαμεν ὀλόκληρα καὶ ἐν λεπτομερείᾳ πάντα τὰ ἀφορῶντα τὸν Τρικούπην κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ σημείου ἐκείνου ἀρχίζει ὁ καθαυτὸς πολιτικὸς βίος τοῦ ἀνδρός. Πᾶν ὅ,τι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε πράξῃ καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς ἐν Λονδίῳ πρεσβείας καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῷ Ἰονίῳ ζητήματι καὶ ἡ ὑπουργία του ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εἶχε μὲν ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ὅμως εἶχεν ἀκόμη διεγείρει ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοι-

νήν προσοχήν ἐφ' ἧς πρὸ παντός βασιζονται οἱ κομματάρχαι καὶ ἀναδεικνύονται ἐπίσημοι πλέον ἀρχηγοὶ ἐν τῇ πολιτικῇ.

Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὅποσον δὲν εἶχον κατορθώσῃ μέχρι τοῦδε αἱ πολύτιμοι πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαι του, αἱ σοβαραὶ καὶ εὐφρεῖς του πολιτικαὶ πράξεις τὸ κατώρθωσεν ἡ δημοσίευσις τοῦ ἀρθρου εἰς τοὺς «Καιρούς» καὶ μᾶλλον ἢ κατ' αὐτοῦ ἐνέργεια τῆς ἀρχῆς. Διὰ τὴν ἐννοηθῆ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο καὶ τὴν δικαιωθῆ καὶ ἡ κοινὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνώμη καὶ ὁ Τρικούπης, πρέπει νὰ ψυχολογηθῆ ἡ σύγχρονος τῶν πραγμάτων κατάστασις καὶ νὰ σταθμισθῶσιν τὰ ἀνάλογα γεγονότα. Διότι πραγματικῶς ἐσχάτη ὕβρις θὰ ἦτο καὶ διὰ τὸν Τρικούπην καὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν λαὸν ἂν διετείνετό τις ὅτι ὅλαι αἱ προηγούμεναι πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίαι του παρῆλθον ἀπαρατήρητοι, ἐπεβλήθη δὲ ὁ πολιτικὸς εἰς τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τοῦ θορύβου ὃν περὶ αὐτὸν ἤγειρε τὸ καταδιωχθὲν ἄρθρον. Ἀκριδῆς ὅμως ὅπως εἶπομεν ἐξέτασις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μελέτη ἐπὶ τῆς καταστάσεως, ἀποδεικνύει ὅτι διὰ τὴν καλὴν τύχην τοῦ Τρικούπη ἐπικαίρως παρενέπεσαν τὸ ἔτος αὐτὸ συμβάντα τὰ ὅποια ὑπεβοήθησαν αὐτὸν καὶ τὸ ἄρθρον του δημοσιευθὲν ἐν οὕτῳ χαλεπαῖς ἡμέραις ὑπῆρξεν ἀντίλαλος πράγματι τῆς ὑποκώφου κραυγῆς ἧτις ἐξήρχετο ἀπὸ ὄλων τὰ στόματα.

Εἶχε φθάσῃ ἀκριδῶς ἡ κατάστασις τότε εἰς σημεῖον ἀπροχώρητον. Ὁ δεσποτισμὸς τοῦ Βούλγαρη κραταιούμενος ὑπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ἐπιτυχιῶν του—ἐπιτυχανομένων ἐννοεῖται διὰ τῆς βίας καὶ τῆς λόγῃς—ἠπλοῦτο ἤδη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βουλήν ὅπου ἀπαρτίαι πλασταὶ κατηρτίζοντο καὶ πρακτικὰ παρανόμως ἐκυροῦντο, μεθ' ὅλας τὰς φωνὰς τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Συγχρόνως τὸ βασιλεῖον σκληρῶς ἐδοκιμάζετο ὑπὸ τῆς πολιτικῆς του ταύτης πάντες δὲ οἱ ἀντιφρονούντες κατεδιώκοντο ἀμελικτικῶς οὕτως ὥστε φωνὴ πλέον νὰ μὴν ἐγείρεται κατ' αὐτοῦ. Καὶ παρὰ τὰς γενικὰς

αὐτὰς καταπίεσεις οὐχὶ ὀλιγώτεραι ἦσαν αἱ ἰδιωτικάι, ἐν δὲ παράδειγμα τὸ τῆς παραδιάσεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ ἐκείνου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Τρικούπη, καταδεικνύει μέχρι τίνος σημείου εἶχε φθάσῃ ἡ πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐξαχρείωσις.

Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, μετὰ τὴν ἀπόφασιν μάλιστα τοῦ δικαστηρίου τὸ ὁποῖον ὕστερον ἀπὸ τόσον λεπτομερῆ ἐξονύχισιν ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Τρικούπης δὲν προέθετο σκοπὸν νὰ ἐξυβρίσῃ τὸν βασιλέα ἐμμέσως δὲ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἀλαθῇ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ πρόθεσις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου.

Ὁ θόρυβος ὅμως ὃν ἤγειρεν ἡ δημοσίευσίς τοῦ «Τίς πταίει» δὲν περιωρίσθη ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲ περὶ αὐτοῦ ὡς χαρακτηριστικοῦ τῆς κοινῆς καταστάσεως ἐγένετο καὶ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ. «Ὡς συγκεφαλαιοῦν ὀλόκληρον τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων—ἐγράφεν ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τοῦ Χρόνου—ἐπῆλθεν ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τοὺς «Καιροὺς» καὶ ἀποδοθὲν εἰς τὸν κ. Τρικούπην, τὸν διακεκριμένον ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει πολιτευτὴν. Τὸ ἄρθρον τοῦτο συνοψίζον τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων περιλαμβάνει ὅλας τῶν ὄντι τὰς πικρὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔπρεπε ν' ἀκουσθῶσιν, ζωγραφίζει δὲ τὴν ἐκκυσιν εἰς τὴν ὁποῖαν περιήχθη τὸ κράτος πολιτικῶς μεθ' ὅλης τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς δυνάμεως. Φαίνεται ὅτι ὁ κ. Τρικούπης ἔχει ὀρθοτάτην τὴν ἀντίληψιν καὶ πρὶν εἰσελθεῖ εἰς τὴν ἀτραπὸν τὴν ἀγούσαν εἰς τοὺς κρημνοὺς, γνωρίζει νὰ προμαντεύῃ τὸν κίνδυνον. Ἄν ἕως τῶρα δὲν ἀπέδειξεν ὅτι ἠξέυρει καλῶς καὶ νὰ τὸν παρακάμπτῃ πάντως ὅμως εἶναι ἀρκετὸν ὅτι γνωρίζῃ νὰ προαισθάνηται τὸν κίνδυνον ἴσως δὲ εἶναι ὁ μόνος ὅστις θά

δύναται νά τόν ἀποφύγη. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, συσπειρωμένοι εἰς κόμματα καὶ φατρίας συχνάκις ἐκθέτουσι διὰ τοῦ τύπου τὰς ἰδέας των, ὡς ἄλλως τε τοῦτο συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν καὶ πανταχοῦ. Πολλάκις δὲ ἄρθρα τῶν κορυφαίων πολιτικῶν ἐπὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως, πολλήν παρήγαγον αἰσθησιν καὶ κατάπληξιν εἰς τὸν λαόν. Κανὲν ὅμως ἕως τώρα δὲν εἶχε τὸ βαθύτατον ἀποτέλεσμα τὸ ὅποιον παρήγαγε τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Τρικούπης. Πυρκαϊὰ ὑποδόσκουσα εἰς κατάκλειστον δωμάτιον δὲν ὄρμα ἅμα ἀνοιχθῶσι τὰ παράθυρα νά καταφάγη τοὺς τοίχους μεθ' ἧς βίας ἢ κοινῇ ἐν Ἑλλάδι γνώμη ἐξηγέρθη εἰς τὴν τραχεῖαν ἀλλ' ἀληθινήν καὶ εἰλικρινῆ ἐκείνην φωνήν. Τὰ πράγματα δι' αὐτῆς ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους θεσμοὶ ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν αἱ ἐλπίδες αἰσιωτέρου μέλλοντος ὑπερασπίσθησαν ἐρρωμένως ἐν μέσῳ τῆς πανταχόθεν ἐπιθέσεως ἐκείνης πρὸς ἀποτίναξιν παντὸς ὅτι θὰ ἠδύνατο νά περιστείλῃ τὰς φιλόργους διαθέσεις τῶν διαφόρων κομματαρχῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι πολὺ ἐξαιρέται ἡ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος περίοδος—ἐνταῦθα δὲν πρέπει νά λησμονηθῇ ὅτι ὁ γράφων εἶνε Ἄγγλος ἀνταποκριτῆς—εἶναι βέβαιον ὅμως ὅτι ἡ νέα δυναστεία ἀφήρσα πλειότεραν ἐλευθερίαν εἰς τὰς κυβερνήσεις τῆς διαπράττει σφάλμα καθ' οὗ ἀντετάχθη ὁ κ. Τρικούπης. Ἀπόδειξις δὲ τοῦ σφάλματος τούτου εἶναι καὶ αὐτὴ ἢ κατὰ τοῦ δημοσιογράφου πολιτικοῦ καταδίωξις τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῃ φανερά πρόθεσις πρὸς ἐξύδρισιν τοῦ βασιλέως. Διότι ἐν Ἑλλάδι, χώρα τῶν τύπων καὶ τῆς παραγνώρισεως τῆς οὐσίας, αἱ πικραὶ ἀλήθειαι αἵτινες εἰς τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο ἠπλώθησαν δὲν ἔκαμαν τὴν αἰσθησιν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὴν κυβερνήσιν τοῦλάχιστον ἡ ἀδιόρατος πρόθεσις προσωπικῆς κατὰ τοῦ βασιλέως ἐπιθέσεως. Εὐτυχῶς τὸ δικαστήριον ἀπέδωκε εἰς τὸν ἀρθρογράφον τὸ δίκαιον καὶ οὕτω εἰς τὸ ἄρθρον

ἐκεῖνο ἄνευ τῆς ἐγκολάφειας τοῦ στίγματος τῆς καταδίκης τούναντίον ἀπέμεινεν ἢ τιμῆ ὅτι ἀνέσυρε τὸ παραπέτασμα καὶ ἀφῆκε νὰ φανῇ ἐν ὄλῃ τῆς τῆ εἰδεχθεία ἢ σκηνῆ ἣν παριστᾷ κράτος περιπεσὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνθρώπων θυσιαζόντων τὰ πάντα πρὸ τῆς ιδέας των καὶ ἰδίως πρὸ τῆς φιλαρχίας των».

Ἐνάλογος μνεῖα περὶ τοῦ ἄρθρου ἐκείνου ἐγίνετο καὶ εἰς ἄλλα φύλλα Εὐρωπαϊκὰ ἰδίως δὲ παρὰ τῷ Γερμανικῷ τύπῳ, ὅστις καὶ τότε ἀκόμη δὲν εἶχε λησμονήσῃ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὁθωνος.

«Τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Τρικούπη, — ἔγραφεν ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ Ἐλευθέρου Τύπου, — παρήγαγεν ἀληθῆ κατάπληξιν καὶ εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ μέχρι αὐτοῦ τοῦ θρόνου. Ὁ πολιτικὸς ὅστις ἔγραψε καὶ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην αὐτοῦ ἔχει ἐπισταμένως μελετήσει τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, φαίνεται δὲ διαπνερόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ τῆ φανῇ χρήσιμος ὑπὲρ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών του. Πραγματικῶς εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν χώραν ὅπου ὁ πολιτισμὸς παρουσιάζεται ἀκόμη μόνον ὑπὸ τὴν κακὴν του ὄψιν, ἔλα τὰ σοβαρῶτερα τῆς πολιτείας συμφέροντα παίζοντα ἐν εἰδει κωμωδίας ἀπὸ τὰ διάφορα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς δρωῖντα πρόσωπα, παρωδία δὲ ἀληθινὴ παντὸς δικαιώματος τοῦ πολίτου εἶναι καὶ αἱ ἐκλογαὶ καὶ οἱ διορισμοὶ καὶ αἱ παύσεις καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἐν τῇ βουλῇ συζητήσεις. Πρέπει νὰ ἐμπνέσται τις ἀπὸ ἀπεριόριστον φιλελληνισμὸν διὰ νὰ διατηρῇ ἀκόμη ἐλπίδας περὶ ὀρθοποδησεως κράτους τὸ ὅποιον ἔχει τὸ ἀτύχημα νὰ ἐμπιστεύηται τὴν ὑπαρξίν του εἰς τοιαύτας χεῖρας. Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους ἢ δημοσιογραφικὴ ἐπίθεσις τοῦ κ. Τρικούπη εὐνόητον εἶνε ὅτι ἔκαμε τὴν αἴσθησιν ἣν ἔκαμεν. Ὁ ἀρθρογράφος φαίνεται διὰ μέσου τῶν γραμμῶν ἐπαναλαμβάνων τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο τοῦ Σωκράτους. «Ἀλλοίμονόν εἰς ἡμᾶς ἂν δὲν ἔλθῃ κανεὶς ἄνωθεν νὰ μᾶς σώσῃ» καὶ περιγράφων

τὴν οἰκτρὰν ἔκλυσιν πολιτείας στρατοῦ διοικήσεως, ἀνορθοῖ εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν-θέσιν μόνον τὸ δημόσιον φρόνημα ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται ἐλπίζων τὴν ἀνάκυσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Καὶ τῷ ὄντι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον πρωτίστως ἔχει νὰ ἐλπίζῃ ἢ Ἑλλὰς εἶναι ὁ λαὸς τῆς. Οἱ πολιτικοὶ τῆς ἀνδρες δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐκλέγονται ἐκ τῶν χειροτέρων καὶ ἀνικανότερων δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολὴ ἂν ἔλεγέ τις ὅτι ὑπὲρ τὰ κοινὰ ἀναστήματα κάμμία κεφαλὴ δὲν φαίνεται ὑψουμένη. Ἴσως ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τοῦ κανόνος τούτου ὁ εὐφυὴς καὶ διπλωματικὸς Κουμουνδοῦρος ἂν μὴ ἦτο γνωστὴ ἢ πρὸς τὰ πλήθη ἐνδοτικότης του ἢ καταστρέφουσα ἀληθῶς ὅ,τι κατορθώνει ἢ δεξιότης τοῦ γνησίου αὐτοῦ Πελοποννησίου. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰλικρινῶς ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐλπίζουν πολλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἤδη ἐμφανιζόμενον ἐπὶ τῆς σκηνῆς κ. Τρικούπην, διὰ τὴν ἰκανότητα τοῦ ὁποίου πολλὰ ψυθυρίζονται ἅτινα ἴσως θὰ βεβαιώσῃ ὁ χρόνος.

Ἡ τεργεσταία «Ἡμέρα» εἰς τὴν θαυμασίῳ σκιαγραφίαν τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπῃ ὁ συντάκτης αὐτῆς δικαίως ἀποδίδει τὴν πρώτην πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικούπῃ εἰς τὸ πολύκροτον αὐτὸ ἄρθρον. Καὶ ὡς ἤδη ἐπαρκῶς προσπαθήσαμεν ν' ἀποδείξωμεν ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ἀληθέστατος. Ἡ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἰκτρὰ καὶ ἀπελπιστικὴ. Ἐντὸς τῆς βουλῆς διεπράττοντο κατὰ τῶν τύπων ὄργια τὰ ὁποῖα ἐκτὸς τῆς βουλῆς ἐπεξετείνετο εἰς τὴν οὐσίαν. Τὸ σύνταγμα ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει μόνον ἐφ' ὅσον ἐδόθῃ εἰς τὴν καταπάτησιν τῶν νόμων διὰ τῆς στρεβλώσεως τοῦ πνεύματος του οὕτως δὲ παρωδία θεμελιωδῶν θεσμῶν ἦσαν τὰ ἄρθρα του ὡς ἐφηρμόζοντο. Δύω μῆνες μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Τρικούπῃ ἐδημοσιεύθη τὸ διάταγμα τῶν ἐπαναλήψεων τῶν ἐργασιῶν τῆς βουλῆς ἀλλ' αἱ δυνά-

μεις τοῦ Βούλγαρη, αἱ κομματικά, δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τύπων. Ὁ Βούλγαρης ὁμως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν ὑποχωρούντων πρὸ τοιούτων προσκομμάτων. Ἄν ἡ πλειοψηφία του δὲν ἦτο ἀρκοῦσα πρὸς ἀπαρτίαν ἢ δὲ ἀντιπολίτευσις καθ' ἑκάστην ἐνισχύετο, ἐν τούτοις αἱ ἐργασίαι ἐξηκολούθουν καὶ κατὰ τρόπον μάλιστα μὴ ὑπερφαίνοντα καμμίαν ἐκ μέρους τῶν παραβιαστῶν τύψιν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀντιπολίτευσις λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μέθοδον τῆς κωλυσιεργείας καὶ ν' ἀφήσῃ τοῦλάχιστον τοιοιουτρόπως τὴν εὐθύνην εἰς μόνην τὴν κυβέρνησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ

Ἡ ἐκ τῶν ἄρθρων τοῦ Τρικούπη ἐντύπωσις. — Ἐν ἄρθρον τῶν «Καιρῶν». — Ἐκφρασίς Πανελληνίου εὐγνωμοδύνης. — Ὁ Τρικούπης δημοτικώτατος. — Μέτρα κατὰ τοῦ τύπου. — Ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ Πρωθυπουργοῦ. — Ἐπιστολαὶ καὶ ψήφισματα. — Ὁ Τρικούπης εἰς μεθολόγγιον.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἡ ἐκ τῶν δύο ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθέντων ἄρθρων τοῦ Τρικούπη παραχθεῖσα ἐντύπωσις ἦτο ἡ πρώτη βᾶσις ἐφ' ἧς ἐδημιουργήθη ἡ ἐκτότε καταπληκτικῶς αὐξάνουσα δημοτικότης τοῦ Χαρ. Τρικούπη. Ἡ προτέρα ἐργασία τοῦ ἀνδρὸς ἐξήρθη ἰδίως ὅτε ἡ δημοσίευσίς τῶν δύο ἐκείνων ἄρθρων τὸν ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν πολὺν κόσμον εἰς τὸν κόσμον τὸν μὴ δυνηθέντα ἕως τότε ν' ἀναδιφήσῃ τὰ ἐγγραφα τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν καὶ νὰ μελετήσῃ τὸ μέρος ὅπερ ὁ Τρικούπης ἐπαιξε κατὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, καὶ τὸν κόσμον ἐκείνον τὸν δυσαρεστημένον ἐκ τῶν διαφόρων κατ' αὐτοῦ διαδόσεων περὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἐν τῷ Κρητικῷ ζητήματι, τὸ ὅποσον ἐπιτήδευοι ἀντίπαλοι ἐξεμεταλλεύοντο κατ' αὐτοῦ, εἰς τὰ διπλωματικά του διαθήματα ἀποδίδοντες τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος.

Ἀποκεκλεισμένος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς εἶχεν ἀπομείνῃ ὁ Τρικούπης μόνον μὲ τὸν εὐφημον ὑπὲρ αὐτοῦ λόγον τῶν ἐφημερίδων καὶ τὴν συμπάθειαν ἣν εἶχε διεγείρει ἡ λυσσώδης κατ' αὐτοῦ καταδίωξις. Ἄλλος ὀλιγώτερον ἐκείνου εὐσυνείδητος καὶ μᾶλλον ἐπιτήδειος εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν παρουσιαζομένων περιστάσεων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαρθῇ εὐθύς εἰς ἐπικίνδυνον δημαγωγὸν ὅστις νὰ θέσῃ σκοπὸν τῶν πολιτικῶν του ἐνεργειῶν εὐρεῖαν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων καὶ νὰ σημειώσῃ δι' αἵματηρῶν γραμμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ τόπου του τὸ ὄνομά του. Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἤγετο ἀπὸ τοιαῦτα αἰσθήματα. Πεπειθὼς εἰς τὴν ἰδίαν του ἀξίαν ἐπερίμενε νὰ ἐγερθῇ αὐτῇ ἐκ τῶν γεγονότων καὶ τῶν περιστάσεων, ἄνευ τινος ἐκ μέρους του ἄλλης ἐνεργείας, ἡ τοιαύτη δὲ τοῦ ἀνδρός εἰλικρίνεια ἐπέτυχε πλείοτερον ὄλων τῶν μέσων τὰ ὅποια χαρακτήρ ἄλλος θὰ μετεχειρίζετο εἰς ὁμοίαν περίστασιν.

Φίλος καὶ συναθλητὴς τοῦ Τρικούπη κατὰ τὴν ἐποχὴν διηγεῖται ἡμῖν χαρακτηριστικώτατον ἀνέκδοτον τῆς διαγωγῆς του κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐκράτειτο εἰς τὰς ποινικὰς φυλακὰς τοῦ Γκαρπολά μετὰ τοῦ Τρικούπη καὶ κοινός τις ἐγκληματίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρὸ ὀλίγου συλληφθεὶς. Ὁ Τρικούπης ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του—ἔσχεν ἢ τότε κυβέρνησις τὴν λεπτότητα ταύτην—ἔτυχε περιποιήσεων τινῶν καὶ ἐπομένως δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συναγελάζηται μετὰ τῶν ἐν τῇ φυλακῇ συκρατούμενων, τοῦτο δὲ ἠρέθισε τὸν ἐγκληματίαν, περὶ οὗ ἀνωτέρω, ὅστις ἤρχισε νὰ διαμαρτύρεται καὶ ὑβριστικώτατα νὰ ἐκφράζεται περὶ τοῦ Τρικούπη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ λοιποὶ ἐν τῇ φυλακῇ κρατούμενοι οἵτινες εἶχον παρακολουθήσῃ τὰ τελευταῖα πολιτικὰ γεγονότα καὶ ἐγνώριζον διατὶ κατηγορεῖτο ὁ Τρικούπης ἐπενέβησαν καὶ ἐξήγησαν εἰς τὸν συνάδελφόν των τίς ἦτο ὁ διακεκριμένος ἐκεῖνος κρατούμενος ὅστις ἐτύγχανε κάπως ἐξαιρετικῶν περι-

ποιήσεων. Ἄλλ' ὁ Τρικούπης ἐν τῷ μεταξὺ μαθὼν τὰ οὕτω διεγερθέντα παράπονα ἐξ ἄλλου δὲ ἐπιθυμῶν αὐστηρώτατα νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς νόμους, δὲν ἐδέχθη καμμίαν ἐξαίρεσιν δι' ἑαυτὸν καὶ ὑπήχθη εἰς τοὺς κοινούς τῆς φυλακῆς κανονισμούς.

Ἐκτακτον ὅμως ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἐπέδειξεν ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοῦ καταδιωχθέντος πολιτευτοῦ τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ κυβέρνησις ἐδειξε διαθέσεις νὰ προβῇ εἰς βιασιότατα μέσα καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν συναθλητῶν τοῦ τοῦ Τρικούπη. Τρεῖς φιλελεύθεροι ἀντιπολιτευόμενοι δημοσιογράφοι ἠπειλοῦντο ἀενάως διὰ συλλήψεως ἐνῶ ἡ διεύθυνσις τῆς Ἀστυνομίας ἐξέδιδε διαταγὰς ἀποκλειούσας εἰς τοὺς πολίτας ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ συγέχεσθαι ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ σχολιάζειν τὰ πράγματα, καθιερούσα τοιοῦτοτρόπως εἶδος τι λογοκρισίας ἐπαχθοῦς πῆν ὅποιαν αὐστηρώτατα ἦν ὄσον νὰ ἐφαρμόζουν τὰ ὄργανά της. Ἀλλὰ καὶ συγκεντρώσεις στρατοῦ πολυπληθεῖς ἐγίνοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ περιπολῖαι διέτρεχον αὐτήν, ὡς ἐν παραισοναῖς ἐπαναστάσεως, ἐπὶ τῇ εἰδήσει δὲ ὅτι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταὶ Α. Κουμουνδοῦρος, Ζαίμης, Δεληγιώργης ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἐνισχύοντο καὶ τάγματα μετεκαλοῦντο ἀπὸ τὴν Αἴγιναν καὶ ἀπὸ τὰς Θήβας ὥστε νὰ καταπιγῇ κάθε κίνημα τὸ ὅποιον θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς τῶν ἀντιπολιτευομένων.

Χαρακτηριστικώτατα περιγράφει τὴν κατάστασιν ταύτην τὸ ἐξῆς ἄρθρον τῶν «Καιρῶν».

Ἀθήναι 16 Ἰουλίου 1874.

Τὰ μέχρι σήμερον

Ἐξακολουθοῦμεν περιγράφοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ σκανδαλώδους ἐπεισοδίου, οὗ ἀφορμὴν ὑπῆρξε τὸ ἐν τοῖς «Καιροῖς» καταχωρισθὲν πολιτικὸν ἄρθρον τοῦ κ. Τρικούπη τὸ

ἐπιγραφόμενον «Τίς πταίει ;» Ὅτε ὁ κ. Τρικούπης ἀνέλαβε τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου τὴν εὐθύνην διὰ τῆς ἐπιστολῆς, ἦν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν εἰσαγγελέα τῶν Ἐφετῶν τὰ φιλέκδικα σχέδια τῆς ἐξουσίας ἀνετράπησαν καὶ διερράγησαν. Ἡ Κυβερνητικὴ χεὶρ, ἡ κρυπτομένη ὀπισθεν τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς προσέκοψεν εἰς φοβερὸν ἐμπόδιον, τούτου δὲ ἕνεκα συνεκροτήθησαν ὑπουργικὰ συμβούλια παρουσία ὑπαλλήλων τῆς Αὐλῆς, καὶ τὰ πάντα ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν, ὅπως ἐξευρεθῆ ὁ καταλληλότερος τρόπος πρὸς λύσιν τῆς παρουσιασθείσης δυσχερείας.

Φιλέκδικοι καὶ αἰμοχαρεῖς ὑπουργοί, ἐξ αἰσθημάτων ποταπῶν προαγόμενοι ἐσκεύωρσαν τὴν καταστροφὴν ἀθώου νέου, ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα τιμωρήσωσι τὸ θάρρος αὐτοῦ καὶ κορέσωσι πάθος παράφορον. Δὲν ὑπώπτευον δὲ ὅτι πρὸ τοῦ κ. Κανελλίδου ἤθελε προτάξει θάρρος εὐγενῆς πολιτικὸς ἀνὴρ γινώσκων νὰ ἐκπληροῖ εὐλαδῶς τοῦ ἐλευθέρου πολίτου τὰ καθήκοντα. Ἐν τούτοις ἀπεφάσισαν νὰ ἐνεργήσωσιν, ὅπως καλύψωσι τὴν ἀσχημίαν, ὅπως δικαιολογήσωσι τὰς παρεκτροπὰς τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης. Τὸ παρελθὸν Σάββατον περὶ τὴν τρίτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν, ὁ κ. Τρικούπης, προσληθεὶς εἰς τὴν εἰσαγγελίαν ὑπεβλήθη εἰς ἀνάκρισιν ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ κ. Κριεζῆ, τοῦ εἰσαγγελέως τῶν πρωτοδικῶν καὶ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν. Ἐπὶ τέσσαρας δὲ ὅλας ὥρας οἱ ἀξιότιμοι δικασταὶ ἐβασάνισαν τὸν κ. Τρικούπην ἀπευθύνοντες αὐτῷ ἐρωτήσεις ἀτόπους, ἐρωτήσεις ἐκνόμους καὶ παραπειστικάς, ἐρωτήσεις μαρτυρούσας παντελεῖ ἀμάθειαν ἀπὸ μέρους τῶν ἀνακρινόντων καὶ τῶν κανόνων τῆς ἀνακρίσεως καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Συνταγματικῶν θεοσμῶν. Ὁ κ. Τρικούπης μολαταῦτα εἰς πάσας τὰς ἐρωτήσεις ἐκείνας ἀπήντησε δεξιῶς ὑπερασπίζων τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ ἐκτυλίσων δίκην διδασκάλου πρὸς ἀμαθεῖς μαθητὰς θεωρίας περὶ συνταγματικοῦ δικαίου. Περίληψις τῆς ἀνακρίσεως αὐτοῦ ἐδημοσι-

εὐθὴ διὰ τῆς Στοᾶς καὶ ἄλλη ἐκτενεστέρα ταύτης διὰ τοῦ τελευταίου φύλλου τῆς «Παλιγγενεσίας». Ἐν ταῖς περιλήψεσι δὲ ταύταις βλέπει τις ἀμυδρῶς οὐ μόνον τὴν ἐμβριθείαν τῶν γνώσεων καὶ τὴν πολιτικὴν παρρησίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθωότητα τῶν ἰδεῶν, ὧν ἔνεκα ἐνηργήθη ἡ καταδίωξις, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι σκοποῦσιν αὐται νὰ διεγείρωσι μῖσος καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας· ὁ κ. Τρικούπης διατάθη ὅτι ἡ βασιλεία εἶναι νομικῶς, ἀνεύθυνος, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ εὐθύνει ἐπιβαρύνει αὐτήν, ἡ δὲ κατάχρησις τῶν ἡγεμονικῶν προνομίων ὑπέκειται εἰς τὸν κοινὸν ἔλεγχον καὶ ἐπιβαρύνει τοὺς νομικῶς ὑπευθύνους ὑπουργούς. Ἐπεταί ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ὑπέκειται εἰς τὸν κοινὸν ἔλεγχον, εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ τύπου καὶ τῆς ἀντιπροσωπείας, διότι διαχειρίζονται αὐτήν οἱ ὑπεύθυνοι ὑπουργοί.

Πᾶς δ' ἔλεγχος τῶν προνομίων τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ δικαιώματος τῆς χάριτος εὐθύνει τοὺς ὑπουργούς καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προσβολὴ ἄμεσος κατὰ τοῦ βασιλέως. Τὸ σύνταγμα, καθιεροῦν τοῦ τύπου τὴν ἐλευθερίαν, τιμωρεῖ τὰς ἄμεσους προσβολὰς κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' οὐδαμῶς τοὺς ἐλέγχους κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἣν διαχειρίζονται ὑπουργοὶ ὀφείλοντες εὐθύναις διὰ τοῦτο ἑνώπιον τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀντιπροσωπείας αὐτοῦ. Ὅτι δὲ τοιοῦτον εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος δεικνύουσιν ἄπειρα παραδείγματα, αἱ συζητήσεις τῆς Βουλῆς, δι' ὧν κατεκρίθησαν πολλάκις καὶ οἱ λόγοι οἱ βασιλικοί, καὶ ἡ κατάχρησις τῶν ἡγεμονικῶν χαρίτων. Δὲν ἐξηρέθησαν δὲ τῆς κατακρίσεως οὔτε τὰ πρόσωπα τῆς βασιλικῆς θεραπείας, ὧν ἡ διαγωγή πολλάκις κατεκρίθη καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ κυβέρνησις κέκτηται πλήρη δικαιοδοσίαν, δυναμένη ν' ἀποβάλλῃ τῶν ἀνακτόρων τοὺς μὴ ἀπολαύοντας τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς. Ἐννοεῖται ἐκ τούτου ὅτι τὸ καταδιωκόμενον ἄρθρον οὐδε-

μίαν περιέχει κατὰ τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος προσωπικὴν προσβολὴν ἀξίαν τιμωρίας, ἀλλ' ἐξελέγχει τὰς πράξεις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, δι' ἧς αἱ μειονοψηφίαι τοῦ Κοινοβολίου καταλαμβάνουσι περιοδικῶς τὴν Κυβέρνησιν καὶ κυβερνῶσι τὸν τόπον κατὰ τὸ σύστημα τῶν προσωπικῶν κυβερνήσεων, ὅπερ εἶναι καθαρὰ ἄρνησις τοῦ καθιερωθέντος παρ' ἡμῖν κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Πολλὰς ἄλλας ἀπηύθυναν αὐτῷ ἐρωτήσεις π.χ. τί ἐννοεῖ διὰ τῆς λέξεως Κυβέρνησις διὰ τῆς λέξεως Αὐλή καὶ διὰ τῆς τελευταίας τοῦ ἀρθρου φράσεως. Ἄλλοῦ ἐγκεῖται τὸ κακὸν καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ζητηθῆ ἡ θεραπεία. Ὁ κ. Γεωκούρης ἀπήντησεν ἐτοίμως, ὅτι, ἀνεύθυνον Αὐλὴν δὲ τὰ πρόσωπα τῆς βασιλικῆς θεραπείας, ἡ δὲ ἐννοια τῆς τελευταίας φράσεως κατανοεῖται ἐκ τῆς ὅλης τοῦ ἀρθρου ὕψης καὶ θεωρίας. Ἡ θεραπεία δύναται νὰ ζητηθῆ ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοδιοικήσει τοῦ ἔθνους καὶ ἐν τῇ καταπαύσει τοῦ συστήματος τῶν προσωπικῶν Κυβερνήσεων διὰ τῆς παροχῆς τῆς ἐξουσίας εἰς τὰ μειονοψηφούντα κόμματα. Καθ' ὅλην τὴν ὥραν τῆς ἀνακρίσεως τοῦ κ. Τρικούπη οἱ κ. εἰσαγγελεῖς διετέλουν παρὰ τὸ πρέπον εἰς διαρκῆ συνενόησιν μετὰ τῶν ὑπουργῶν, ἅμα δὲ τῇ λήξει τῆς ἀνακρίσεως, ἤτοι τὴν 6 1)2 περίπου μ. μ. γὰρ κ. Τρικούρης ἀπῆλθε καὶ ἐτέθη κατὰ τὰ νενομισμένα ὑπὸ προσωπικὴν κράτησιν ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Τὴν ἐπιούσαν δὲ μ. μ. κλητῆρ δικαστικὸς μεταβάς ἐφ' ἀμάξης ἐπέδωκε τῷ κ. Τρικούπη τὸ ἐνταλμα τῆς προφυλακίσεως καὶ ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ παράρτημα τῶν φυλακῶν τοῦ Γκαρπολᾶ ἤτοι εἰς τὴν παρακειμένην ταῖς φυλακαῖς οἰκίαν τοῦ Τριγγέτα, ἣν τὸ δημόσιον ἐνοικίασεν ἐφέτος πρὸς χρῆσιν τῶν ὑποδίκων καὶ τῶν κρατουμένων ἐν ταῖς φυλακαῖς, ἀντὶ ὑπερόγκου ἐνοικίου. Ἡ κοινὴ προσοχὴ καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, ὡς ἦν ἐπόμενον, εἶχον διεγερθῆ παρὰ τῇ κοινωνίᾳ τῆς πρωτευούσης, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγένετο γνωστὴ ἡ εὐγενὴς ἀπόφασις τοῦ κ. Τρικούπη. Ἄλλ' ἅμα τῷ ἀπρο-

σδοκήτῳ ἀκούσματι τῆς συλλήψεως καὶ φυλακίσεως αὐτοῦ τὸν ἐνθουσιασμόν διεδέχθη ἡ συμπάθεια καὶ τὴν προσοχὴν ἢ ἀγανάκτησιν καὶ οἱ φόβοι περὶ ἀπαισίου μέλλοντος.

Οἱ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας νομίζουσιν ὅτι ἐπανῆλθον εἰς τὴν πρὸ τῆς μεταπολιτεύσεως ἐποχὴν. Οἱ πάντες συναισθάνονται τὴν κακὴν πορείαν τῶν δημοσίων, πολλοὶ δὲ λαλοῦσιν ἀναφανδὸν περὶ τῶν κινδύνων τοῦ πολιτεύματος, περὶ συνφοσιῶν καὶ ἐπαναστάσεων. Ἄπειροι δὲ σπεύδουσι νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν κ. Τρικούπην ἐν τῇ φυλακῇ, καίτοι πλεῖστα παρεμβάλει προσκόμματα ἢ ἐξουσία χορηγοῦσα μετὰ σκανδαλώδους φειδοῦς τὰς ζητούμενας ἀδείας. Ἄλλὰ πρὸ πάντων τὴν ἐξασπιν τῶν πνευμάτων καὶ τὴν πρόδον τοῦ κακοῦ ὑποθάλλει δι' ἀφρόνων μέτρων αὐτῇ ἢ κυβέρνησις. Στρατοὶ συγκοιμίζονται ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ Βασιλείου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ ὅστις ἀποπέμπεται εἰς Στυλίδαν καὶ Λαμίαν. Στρατιωτικαὶ σκηναὶ καὶ φρουροὶ τίθενται περὶ τῆς πόλεως. Ἐγκύκλιοι τῆς Ἀστυνομίας συνταγμέναι με ὕψος καὶ πνεῦμα ἀλλόκοτον ἀπαγορεύουσι τὰς ψευδεῖς εἰδησεις καὶ τὸ δικαίωμα τῶν συναθροίσεων, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ παρεμποδιθῶσιν αἱ παρασκευαζόμεναι ἐπιδεικτικαὶ ὑποδοχαὶ ὑπὲρ τῶν ἀφικνουμένων εἰς Ἀθήνας πολιτικῶν. Ἐν Πειραιεῖ σταθμεύουσι δύο λόχοι πλήρεις, ὅπως κωλύσωσι διὰ τῆς βίας καὶ τῶν ὄπλων πᾶσαν ἐπίδειξιν τὰ δὲ ἀστυνομικὰ ὄργανα συνάγουσι αὐθαιρέτως τὰ ὄπλα τῶν πολιτῶν, ἐν γένει εἶπεῖν ἢ σκανδαλώδης συμπεριφορὰ τῆς ἐξουσίας δημιουργεῖ φόβους ὑποθάλλει κακοήθως τὸ πνεῦμα τῶν ἐπαναστατικῶν ἐξεγέρσεων καὶ ἀναγκάζει τοὺς πολίτας εἰς ἄμυναν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ τῆς συνταγματικῆς ἐλευθερίας. Ἐχουσιν ἄρα γε συναίσθησιν τῶν ἀνοσιῶν πράξεων αὐτῶν οἱ παράφρονες διαχειρισταὶ τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὠθοῦσιν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημοῦ τὸ ἔθνος καὶ τὴν δυναστείαν; Ἐν ὀνόματι τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑπάρχει ἄρα ὁ

δυνάμενος νὰ ἀποστείλῃ αὐτοὺς εἰς τὸ σωφρονιστήριον. Δι-
ατί πειθαναγκάζουσι τὸ ταλαίπωρον τοῦτο ἔθνος ληστεύον-
τες τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, τὴν ἡουχίαν αὐτοῦ, τὸ μέλλον αὐ-
τοῦ, νὰ τραπῇ ἀκουσίως ἐπὶ σωτηρία εἰς ἀγῶνας κινδύνων
καὶ εἰς ἔργα ἀναρχίας.

Ἐν τούτοις ὁ κ. Τρικούπης κρατεῖται ἔτι μέχρι σήμερον
ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ἠτήσατο μὲν τὴν δι' ἐγγυήσεως ἀπόλυσιν
ἀλλ' ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν ἀπὸ δύο ἡμερῶν ἐδρα-
πέτευσεν σκοπίμως ὅπως ἀποφύγῃ τὴν ὑποβολὴν τῆς αἰτή-
σεως εἰς τὸ Συμβούλιον, κατορθώσῃ δὲ διὰ τῆς βραδύτητος
τὴν ἐπιτυχίαν τῶν προθέσεων τῆς κυβερνήσεως. Ἀρίστη ἐγ-
γύησις ὑπὲρ τῶν δικαίων εἶναι καθὰ λέγουσιν ὁ πρόεδρος τῶν
Πλημμελειοδικῶν κ. Ἀγαθόνικος, τοῦτον ὁμως προσπαθοῦσι
παντὶ σθένει νὰ ἄρῳσιν ἐκ τοῦ μέσου, χορηγήσαντες αὐτῷ
προχθὲς ἄδειαν τετραμήνου ἀπουσίας. Ἀλλὰ τί ἐκ τούτου
θὰ κερδίσωσιν αὐτοὶ οἱ μωροί. Ἐὰν ἡ ἰσχύς καὶ τὸ μεγαλεῖον
τοῦ πολιτικοῦ ἀπαρτίζωνται ἐκ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ τῆς
συμπαθείας μεθ' ἧς περιβάλλει αὐτὸν τὸ ἔθνος, ὁ κ. Τρι-
κούπης ὀφείλει εὐγνωμοσύνας εἰς τοὺς ὑπουργούς. Ἡ ἄδικος
φυλάκισις καὶ ἡ εὐγενὴς ἀφρωσίωσις αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν δικαιω-
μάτων τοῦ λαοῦ, διήγειρον ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν κοινὴν συμπά-
θειαν καὶ παρέδωκαν αὐτῷ ἐν τῷ ἐθνικῷ τούτῳ ἀγῶνι τὴν
σημαίαν τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πρωτοβουλίας. Ἡ δὲ περαιτέρω
διαμονὴ αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τῶν παθημάτων καὶ ἡ κυβερνη-
τικὴ καταδίωξις ἐρεθίζουσα ἀφ' ἑνὸς τοὺς πολίτας ἐναντίον
τῶν διωκτῶν ἐνισχύουσιν ἀφ' ἑτέρου τὰς κοινοβουλευτικὰς
ιδέας, τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τοὺς ἐτοί-
μους νὰ προβῶσιν εἰς μαρτύρια καὶ εἰς προσωπικὰς θυσίας.
Ἐπέστη λοιπὸν ἡ πεπρωμένη στιγμή; Ἄναντιρρήτως ἡ φυ-
λάκισις τοῦ κ. Τρικούπη πολιτικοῦ πρωτεύοντος ἐπὶ παιδείᾳ
οἰκογενειακῷ ἀξιώματι, τιμιότητι καὶ χρηστότητι χαρακτη-
ρος πολιτικοῦ ἀνδρὸς κατασχόντος τὰς ὑψίστας τῶν δημο-

σίων λειτουργειῶν καὶ κεκτημένου τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ κοινοῦ, προῦρισταὶ νὰ καταλίπη ἴχνη ἀνεξάλειπτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν βίου. Ἐντεῦθεν ἀρχεται ἡ ἐποχὴ εὐγενούς, ἀμίλλης καὶ πολιτικοῦ ἥρωισμοῦ· τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ἀναβάλλουσιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν καρδιῶν καὶ τὸ ἔθνος βλέπον τοὺς θεσμοὺς αὐτοῦ κινδυνεύοντας καὶ ἐξευτελιζομένους ὁρμᾷ ἀποφασιστικῶς εἰς εὐτυχέστερον βίον πάλλης καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πραγματικῆς εὐημερίας.

Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς διαθέσεως τῶν πνευμάτων εἶναι καὶ τὸ ἐπόμενον συγχαρητήριον τῶν Μεσολογγιτῶν.

Σεβαστὲ ἡμῖν συμπολίτα κ. Χ. Τρικούπη.

Ἐκ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων ἐμάθομεν τὴν προφυλάκισιν ὑμῖν διὰ τὸ ἐν τοῖς «Καιροῖς» δημοσιευθὲν ἄρθρον «τίς πταίει».

Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ οἱ πάντες κατετάραχθημεν ἀπροκαλύπτως πλεόν ἐκδηλωθεισῶν τῶν τάσεων καὶ τῶν σχεδίων ἐκείνων, δι' ὧν ζητεῖται ἡ κατάπνιξις τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀπολυτισμοῦ.

Κατὰ τῶν τάσεων καὶ τῶν σκοπῶν τούτων εὐθαρῶς ἀντετάχθητε πάντοτε διὰ τῆς πολιτείας ὑμῶν· διὰ δὲ τοῦ ἐμβριθεστάτου καὶ κριτικωτάτου ἐκείνου ἄρθρου ἀπεκαλύψατε πᾶσι τὸν κίνδυνον πρὸς ὃν φερόμεθα καὶ ὑπεδείξατε τὰ μέσα τῆς προλήψεως αὐτοῦ.

Ἀποτελοῦντες καὶ ἡμεῖς μέρος τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ὁπαδοὶ καὶ θιασῶται τῆς πολιτικῆς ὑμῶν ὄντες ἀπερίοριστον δὲ σέβας πρὸς ὑμᾶς καὶ πρὸς τὰς πολιτικὰς ὑμῶν δοξασίας τρέφοντες ἅς τὰ πράγματα καθιστῶσι σεβαστὰς καὶ ἀξιομιμήτους, συγχαίρομεν ὑμῖν ἐπὶ ταῦταίς καὶ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς νὰ ἐξακολουθητε ἐμμένοντες εἰς αὐτὰς περιφρονοῦντες ἀπειλάς καὶ πάντα κίνδυνον ἀψηφῶντες, ὅστις δι' ὑμᾶς εἶναι δόξα καὶ τιμὴ ὑπερμαχοῦντας ὑπὲρ τῶν Ἐθνικῶν συμφερόντων.

Δέξασθε κτλ.

(Ἔπονται 400 ὑπογραφαί)

Ἐν Μεσολογγίῳ 14 Ἰουλίου 1874.

Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν πολυκρότων ἄρθρων ὁ Χ. Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ ἐπ' ὀλίγον εἰς Μεσολόγγιον διὰ νὰ ἡσυχάσῃ. Τὸ ταξίδιον ἔφερεν ἐντελῶς οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα, συνώδευε δὲ τὸν πολιτευτὴν ἡ ἀδελφή του δεσποινὶς Σοφία.

Ἐν τούτοις μεθ' ὅλον τὸν ἀνεπίσημον χαρακτῆρα του τὸ ταξίδιον ἐκεῖνο ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθῶσι τὰ αἰσθη-
ματα τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τὰ ὁποῖα ἡσθάνετο ὁ λαὸς τοῦ Μεσολογγίου πρὸς τὸν ἐπιφανῆ πολιτευτὴν. Διότι μεθ' ὅλας τὰς ποταπὰς ἐνεργείας τῆς ἀρχῆς εἶχον κατέλθῃ πρὸς ὑποδοχὴν του πάντες εἰ τὰ πρῶτα φέροντες πολῖται καὶ ὁ πολὺς λαὸς ἐν γένει δὲ ἡ πόλις προσέβαλεν ὅψιν ἐντελῶς πανηγυρικὴν. Εἷς τῶν διακεκριμένων δικηγόρων τῆς πόλεως προσεφώνησε τὸν Τρικούπην καὶ διὰ λόγων θερμῶν ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διότι αὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῆ τὸ Μεσολόγγι πᾶσαν δὲ στροφὴν τῆς προσφωνήσεως του ὑπεδέχετο ὁ λαὸς διὰ ζητωκραυγῶν.

Εἰς τὸν συμπολίτην του δικηγόρου ὁ Τρικούπης ἀπῆν-
τησε μὲ τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην εὐγλωττίαν ἡ ὁποία τῶν ἐχα-
ρακτήριζεν εἰς ἀναλόγους περιστάσεις. Ἐκφράσας τὴν χαρὰν
του διότι ἐπανευρίσκετο μεπαξὺ τῶν συμπολιτῶν του ἐδράτ-
τετο τῆς εὐκαιρίας νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτοῦς διὰ τὴν θερμὴν
ἐνθάρρυνσιν ἣν τῆ ἑκάμνον εἰς τὸν πολιτικὸν του ἀγῶνα ἐ-
βεβαίωνε δὲ ὅτι ἡ ἐνθάρρυνσις αὕτη τὸ ἀπὸ πολῦτιμον στή-
ριγμα διὰ τὸν μετέπειτα χρόνον. Καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν
ταύτην εἰσήρχετο εἰς τὴν ἐκθεσιν πολιτικοῦ προγράμματος
τοῦ ὁποίου τὰς λεπτομερείας ἐπεξήγησεν ἀργότερον εἰς δευ-
τέραν πολιτικὴν ὁμιλίαν· εἰς τὰς δύο ἐκεῖνας περιστάσεις ὁ
Τρικούπης διὰ πρώτην φοράν ἐξέθηκε δημοσίᾳ πολιτικὸν
πρόγραμμα δέον δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν πρώτην του
αὐτὴν ἀπόπειραν ἐπέστειψεν ἐντελής ἐπιτυχία διότι εἰς ὀλί-

γας μόνον γραμμὰς ἐξετέθη ὀλόκληρος ἡ πολιτικὴ ἦν πιστῶς ἔκτοτε ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἠκολούθησεν.

Ὁ λαὸς ἔφερε τὸν Τρικούπην θριαμβευτικῶς εἰς τὴν οἰκίαν του, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τῆς ἐκεῖ διαμονῆς του τῷ ἐπιδαιψίλευσε πᾶσαν ἔνδειξιν θαυμασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως.

Μετὰ μηνιαίαν ἐν Μεσολογγίῳ διαμονὴν ὁ Τρικούπης ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὸ Ἄγρινιον. Ἡ ὑποδοχὴ ἣτις ἀνέμενεν ἐκεῖ τὸν Τρικούπην ἦτο πραγματικῶς πρωτοφανὴς διὰ τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην. Διοχίλιοι περίπου πεζοὶ καὶ τριακόσιοι ἔφιπποι ἐξῆλθον εἰς προὔπαντήσιν τοῦ ἔξω τῆς πόλεως, ἣτις προσέλαβε χαρακτῆρα πανηγυρικὸν καὶ ἐσημαιοστολίσθη ὡς ἐν ἐθνικῇ ἑορτῇ. Οἱ πεζοὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἵππεῖς συνώδυσαν τὸν Τρικούπην μέχρι τῆς θύρας τῆς οἰκίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ καταλύσῃ, ἐκεῖ δὲ αὐτὸς καὶ πάλιν προσεφώνησε τὸν ἐνθουσιῶντα λαὸν καὶ ἀνέπτυξεν συντόμως τὰς ιδέας του. Καὶ ἐκεῖ δὲ ἀνάλογα μέσα εἶχον καταβάλει αἱ ἀρχαὶ ὅπως ἐμπροσθῶσιν αἱ ὑπὲρ τοῦ Τρικούπην ἐκδηλώσεις ἀλλ' ὁ λαὸς ἐμμένων εἰς τὸν δίκαιον ἐνθουσιασμόν του δὲν ὑπεχώρησε καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Τρικούπην ἀπετέλεσεν ἀληθινὴν ἑορτὴν διὰ τὴν μικρὰν ἀλλ' ἐνθουσιῶδη πόλιν.

Ἐν Ἄγρινίῳ ὁ Τρικούπην διέμεινεν ἐπ' ὀλίγον μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Μεσολόγγι ὅπου παρέμεινε μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου ἀπέχων οὕτω πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν πολιτικὴν μελετῶν καὶ ἐργαζόμενος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ πλεῖστοι πόλεις τῆς Στερεᾶς (1) προσεκάλουν αὐτὸν νὰ μεταβῆ ἐκεῖ, οὗτος

(1) Αἱ πόλεις αἵτινες προσεκάλεσαν τὸν Τρικούπην νὰ τὰς ἐπισκεφθῆ εἶναι ἡ Ναύπακτος, ὁ Κραβασαράς, ἡ Λαμία, ἡ Ἄμφισσα καὶ τὸ Καρπενήσιον. Τοῦ τελευταίου μάλιστα ὁ λαὸς διὰ ψηφίσματος ἐξέφρασεν τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ἀλλ' ὁ Τρικούπης καὶ τότε ἠναγκάσθη ν' ἀρνηθῆ ἐννοεῖται ὅτι τὰς ἀρνήσεις ταύτας ἐξεμεταλλεύθη ἡ ἀντιπολίτευσις ἣτις διετείνατο εἰς τὸν κόσμον ὅτι ὁ Τρικούπης δὲν πηγαίνει εἰς τὰς πόλεις ταύτας φοβούμενος τὴν

ὄμως ἡρνήθη ἀποδώσας τὸ ταξείδιον τοῦ Μεσολογγίου εἰς ἐπείγουσαν ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἀρνούμενος τὴν ἐκδρομὴν ἐκείνην εἰς τὰς διαφόρους πόλεις, ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποκτήσῃ στερεὰν δημοτικότητα, ἀλλ' ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰς ἀρχάς του δὲν ἐδίσταζε νὰ θυσιάσῃ εἰς ταύτας πᾶσαν ἰδιωτικὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καὶ τοιοουτρόπως ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν.

Εἶναι ἄλλως τε βέβαιον ὅτι οἰκογενειακὴ ὑπόθεσις σπουδὴν ἠνάγκαζε τὸν Τρικούπην νὰ παραμείνῃ ἐν Μεσολογγίῳ μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ κατάστασις ἐν Ἀθήναις ἐφθασεν εἰς τοιοῦτο σημεῖον οὕτως ὥστε οὗτος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τὰ μέσα Νοεμβρίου.

Τῷ ὄντι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις εἶχε περιστῆ εἰς σημεῖον πρωτοφανοῦς οὕτως ὥστε ἀναφανδὸν δὲ ἀγέμετο λόγος ὄχι μόνον περὶ ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ ῥιζικωτέρας τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς, ἀληθῆς δὲ τρομοκρατίας εἶχεν ἐγκατασταθῆ ὑπὸ τὸν Βούλγαρον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Ὀπλοφόροι καὶ ροπαλοφόροι τῆς κυβερνήσεως προσεπάθουν διὰ τῆς βίας νὰ κλείσωσι τὰ διαμαρτυρόμενα στέμματα, συχνάκις δὲ συνέβαιναν σκηναὶ πρωτοφανοῦς ἀγριότητος. Συνήθως τὰ προχειρότερα θύματα τῆς ἐξαγριώσεως αὐτῆς τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόμματος ἦσαν οἱ δημοσιογράφοι καὶ αἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρίθουσι περιγραφῶν, ἐπιθέσεων καὶ ἀποπειρῶν δολοφονίας καὶ παντοειδῶν κακώσεων, ἅς οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ μάρτυρες ὑφίσταντο. Ἦσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ δημοσιογράφοι ὑποχρεωμένοι ἐξερχόμενοι νὰ λαμβάνωσι πάσας τὰς προφυλάξεις καὶ νὰ ὀπλιζῶνται ὡς ἂν μετέβαινον εἰς ἐκστρα-

κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν τοῦ λαοῦ, ἰδίως δὲ εἰς τὰ μέρη ὅπου ἐπεκράτουν οἱ βουλευταὶ τοῦ Δεληγεώργη, λυσσωδέστατα πολεμοῦντες τὸν Τρικούπην.

τείαν ἵνα κατορθώσωσιν ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑπερασπιθῶσι τὴν ζωὴν τῶν κατὰ τῶν διαφορῶν ἐπιδρομέων.

Ἐν τῷ μεταξύ, διὰ τῆς βίας καὶ τῆς καταπίεσεως τῆς κοινῆς γνώμης, παρεσκευάζετο ἡ ἐντελής καταπάτησις τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ πάσης ἐκδηλώσεως τοῦ δημοσίου φρονήματος. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ κυβέρνησις εἶχε φθάσῃ μέχρις ὀργίων ἦτο ὄντως ἡ βουλή, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ἐκείνην ἀνετυλίχθη ἐν αὐτῇ ἡ ὑπόθεσις ἐκείνη τῶν Στηλιτικῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα σημεῖα τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Ἡ κυβερνητικὴ πλειονοψηφία τοῦ Βούλγαρη εἶχε σπουδαίως κλονισθῆ καὶ αἱ δυνάμεις τῆς ἡραιοῦντο σημαντικῶς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκέρδιζε καθ' ἑκάστην ἔδαφος καὶ κατέκτα εὐρύτερας συμπαθείας. Γὰρ τοιοῦτον βλέπων ὁ Βούλγαρης προεμάντευε ταχεῖαν τὴν παρακμὴν του καὶ ἀπεφάσισε διὰ παντός μέσου νὰ διατηρηθῆ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Οὕτω μετὰ τὴν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς διεπράχθη πραξικόπημα, τὸ ὁποῖον ἀποτυχὸν ἐδημιούργησε τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς πατρίδος του.

Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Βούλγαρης νὰ κηρύξη τὴν Βουλὴν ἐν ἀπαρτίᾳ εἰς οἰονδήποτε ἀριθμὸν καὶ ἂν ἀνῆρχοντο οἱ παρόντες καὶ ἀφωσιωμένοι αὐτῷ βουλευταί, διότι εἶπομεν ἤδη, ὅτι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι βουλευταί βλέποντες ὅτι ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντισταθῶσι κατὰ τῆς κυβερνητικῆς πλειονοψηφίας, εἶχον ἀποφασίσῃ ν' ἀπέχῃσι τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς διὰ ν' ἀφήσωσι πλήρη τὴν εὐθύνην αὐτῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν.

Κατὰ τὴν ἀξιωμαθόμενον λοιπὸν συνεδρίασιν τῆς 19 Μαρτίου 1875 οἱ ἐν τῇ Βουλῇ παραστάτες 82 βουλευταί ἐκήρυξαν αὐτὴν ἐν ἀπαρτίᾳ, ἐνῶ κατὰ τὸν νόμον ἐχρειάζοντο δεκατέσσαρες ἀκόμη διὰ νὰ εἶναι νόμιμος τοιαύτη.

Ἡ Βουλὴ προέβη οὕτω ἀνόμως συγκεκροτημένη εἰς τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἐκλογῶν καίτοι τὸ πραξικόπημα εἶχε προξενήσει

ἀληθινὴν κατάπληξιν, διότι οὐδέποτε ἄλλοτε κυβερνήτης εἶχε φθάσει εἰς τοσοῦτον θράσος ὥστε τόσον ἀουστόλως νὰ καταπατήσῃ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμους. Μεθ' ὅλας ὁμως τὰς διαμαρτυρίας τοῦ τύπου καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ὁ Βούλγαρος προέβη εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐκλογῶν τῶν φίλων του καὶ τὴν ἀκύρωσιν τῶν ἐκλογῶν τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἐξηκολούθησεν ἡσύχως τὰς ἐργασίας του. Μετ' ὀλίγας μάλιστα ἡμέρας πρὸς κορύφωσιν τῆς ὕβρεως κατὰ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν νόμων, ὑπέβαλλεν εἰς οὕτω ἀνόμως συγκεκροτημένην Βουλὴν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1875 ὅστις καὶ ἐψηφίσθη.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ τύπος καὶ λαὸς εἶχον ἐκμανῆ καὶ ἐξέφραζον τὴν ἀγανάκτησίν των διὰ παντός τρόπου. Οἱ 82 βουλευταὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν παράτυπον ἀπαρτίαν ἀνεγράφησαν εἰς σπερδετύπον στήλην τῶν τότε ἐφημερίδων καὶ ὠνομάσθησαν ο τ η λ ῖ τ α ι, ἄρθρα φλογερῶτα ἐγράφοντο καὶ ἐν γένει βιαιοτάτῃ διεξήγγετο κατὰ τοῦ ὑπουργείου ἐπίθεσις. Ὁ λαὸς δὲ μὴ ὑστερῶν εὐρίζεν ἀνηλεῶς καὶ ἐγιουχάιζε τοὺς ὑπουργικοὺς βουλευτάς, τῶν ὁποίων οὐδεὶς πλέον ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς οἰκίας του καὶ νὰ ἐμφανισθῇ εἰς δημόσια μέρη· τοῦτο δὲ δὲν ἐγένετο μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὁποῦθεν τηλεγραφικῶς ἀνηγγέλλοντο αἱ τοιαῦται κατὰ τῶν βουλευτῶν ἐκδικήσεις τοῦ λαοῦ.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς λοιπὰς αὐτὰς ἐκδηλώσεις ἡ κυβέρνησις δὲν ἔμενεν ἀπαθής. Τὰ ὄργανά της ἐνήργουν πολυπληθεῖς συλλήψεις, πολίτης δὲ τις συλληφθεὶς εἰς τὸ κafenεῖον τῆς Ὁραίας Ἑλλάδος, διότι εἶχε συρίξῃ τοὺς ὑπουργικοὺς βουλευτάς διερχομένους ὠδηγήθη εἰς τὸ κρατητήριον ὅπου ἐκινδύνευσε ν' ἀποθάνῃ ἐκ τῶν βασανιστηρίων εἰς ἃ ὑπεβλήθη. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης μεταξύ ἀρχῶν καὶ λαοῦ σχέσεως ἦτο καὶ ἡ μονομαχία μεταξύ Σταΐκου καὶ Ρόκου Χοϊ-

δα, καθ' ἣν ἐπληρώθη καιρίως οὗτος καὶ ἐπὶ πολὺ ἐπάλαισε πρὸς τὸν θάνατον.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πρωθυπουργὸς δὲν ἐτόλμα νὰ παρουσιασθῆ πρὸ τοῦ κοινοῦ ἄνευ συνοδείας, ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὴν οἰκίαν του ἐκ τοῦ ὑπουργείου, προεφυλάσσετο ὑπὸ δεκάδος ἐφίππων χωροφυλάκων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἑτοιμοὶ εἰς πᾶσαν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὕβριν ν' ἀντιτάξωσι τὰ εἶφη των. Καὶ ὁμοῦ οὐδ' ὁ Βούλγαρος μεθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς προφυλάξεις ἀπέφυγε τὸ σύριγμα καὶ ἐσπέραν τινὰ ἀνύποπτος ἐνῶ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν οἰκίαν του μετὰ τῶν χωροφυλάκων του, συναυλία ὀλόκληρος συριγμῶν τὸν ὑπεδέχθη ἐκ τινος οἰκίας ἀνηκούσης εἰς τολμηρὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δημοσιογράφου.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ τὸ κίνημα ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις καὶ ὁ ἀγὼν ὁ διεξαγόμενος ὑπὸ τοῦ τύπου εὔρισκεν ἡχώ εἰς πάσας τὰς καρδίας. Οὕτω οἱ διάφοροι δικηγορικοὶ σύλλογοι τῶν ἐπαρχιῶν διὰ ψηφισμάτων ἀνεκήρυκτον τὴν ἀγανάκτησίν των διὰ τὰ διαπραττόμενα καὶ ἡ πράξις των αὕτη παρήγαγε ζωηροτάτην συγκίνησιν εἰς τὰ πλήθη, παρ' οἷς ἡ παρανομία τῆς κυβερνήσεως ἐθεωρεῖτο μία ἀπὸ τὰς θρυλλουμένας διαθέσεις αὐτῆς πρὸς κατάργησιν τοῦ συντάγματος. Συγρόνος δὲ ἡ μαθητικῶσα νεολαία ἐξεδηλώθη ἀπροκαλύπτως κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἣτις ἐξηκολούθει τὸν δρόμον τῆς ἡσυχος. Τὸ Βαρβάκειον λύκειον ἰδίως εἶχε καταστῆ ἀληθὲς στασιαστικὸν κέντρον καὶ σκηναὶ καθημερινῶς συμβαίνουσαι ἐκεῖ συχνάκις προὔκαλουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀστυνομίας. Ἰδίως δὲ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐξώθησε τοὺς μαθητὰς εἰς φανεράν κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκδήλωσιν ἦτο ἡ διαγωγή τοῦ Γυμνασιάρχου Πετρῆ. Οὗτος φίλα φρονῶν τῇ κυβερνήσει προσεπάθει νὰ μὴ κρύπτη τὰ φρονήματά του, τοῦτο δὲ ἐξήρεθισε τοὺς μαθητὰς οἵτινες καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ ἐκτὸς αὐτῶν ἐπανειλημμένως ἐζητωκραύγασαν ὑπὲρ τοῦ συντάγματος, ἐσύριξαν τὴν κυβέρνησιν καὶ ἔκαυσαν τὰ φύλλα τὰ

ὑποστηρίζοντα τὴν πολιτικὴν τῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ πρωτεργάτης τῶν σκηνῶν αὐτῶν μαθητὴς Πολίτης, συνελήφθη καὶ ἐπροφυλακίσθη, ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο ὡς καὶ ἡ παῦσις τοῦ μὴ ἀρεστοῦ εἰς τὴν κυβέρνησιν καθηγητοῦ Λιακοπούλου ἀντὶ νὰ καθησυχάσῃ τὰ πράγματα τὸναντίον ἐξώθησαν αὐτὰ εἰς τὰ ἄκρα καὶ τὸ Βαρβάκειον ἐκλείσθη, ὡς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐκλείσθη καὶ τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, τοῦ τελευταίου μάλιστα διακόψαντος τὰ μαθήματά του μέχρι τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη.

Καὶ κατὰ τῶν δικηγόρων δὲ οἵτινες ἐξεφράσθησαν κατὰ τῆς κυβερνήσεως αὕτη ἀπεφάσισε νὰ μετέλθῃ βίαια μέτρα. Ὁδηγηθεῖσα ἐκ τοῦ νόμου ὅστις θεωρεῖ τοὺς δικηγόρους δημοσίους ὑπαλλήλους ἠθέλησε νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς παραδειγματικῶς ἀλλ' ἡ ἀπόφασίς τῆς αὕτη προσέκρουσε κατὰ μεγάλων δυσχερειῶν καὶ ἐματαιώθη ἡ ἐνέργειά τῆς, ἐπισυμβάσης ἐν τῷ μεταξύ τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς τοῦ 1876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η

ΠΡΩΤΗ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑ

Ἡ πτώσις τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρον. — Πρόσκλησις τοῦ
Τρικούπη. — Σχηματισμός τοῦ ὑπουργείου. — Ἐπαγγελίαι
τῆς νέας κυβερνήσεως. — Αἱ πρῶται ἀνεξάρτη-
τοι ἐκλογαὶ — Ὑπουργεῖον Κομμουνιστοῦ.

Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὐρίσκοντο τὰ πράγματα κατὰ τὴν
ἐποχὴν ἐκείνην· σημεῖον ἐκρυθμον δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ καὶ
ἀπαρχὴ ἐποχῆς στάσεων καὶ ταραχῶν ἂν μὴ ὁ λαὸς ὑπομο-
νητικὸς καὶ νομιμόρφων ὡς πάντοτε ὑπετάσσεται ἀκόμη ἅπαξ
εἰς τὴν ἀφόρητον ἐκείνην ἀυθαιρεσίαν, ἀσκουμένην ἐν πρω-
τοφανεί πιέσει καὶ βίᾳ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως πᾶσαι αἱ ἡμερίδες τῆς ἀντιπολι-
τεύσεως ἤρχισαν ἀναγγέλλουσαι ὅτι ἐπίκειται ὑπουργικὴ κρί-
σις εἰς τὴν διάδοσιν δὲ ταύτην ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸ πάντων
πρόσκλησις ἐσπευσμένη τοῦ Βούλγαρον εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ
ἐπὶ δίωρον συνομιλία αὐτοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως μετὰ τὴν ὁ-
ποίαν συνεκροτήθη ὑπουργικὸν συμβούλιον διαρκέσαν ἐπὶ
πολλὰς ὥρας καὶ μυστικὰ συνελθὸν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρω-
θυπουργοῦ. Διὰ τὴν διαφεύσῃ ὅμως τὴν φήμην ταύτην ἐμμέ-
σως ἡ κυβέρνησις ἐξηκολούθει δημοσιεύουσα διατάγματα καὶ

ἐνεργοῦσα διορισμοὺς καὶ παύσεις ἐξ ἄλλου δὲ διαψεύδουσα διὰ τῶν ὀργάνων τῆς πᾶσαν ἐλπίδα προσεχοῦς ὑπουργικῆς κρίσεως, καὶ εἰρωνευομένη τὰς ἀντιπολιτευομένας ἡμεριδὰς διὰ τὴν ὑπόθεσιν ἦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἕκαμαν.

Ἐνῷ δὲ τοιουτοτρόπως ἤρχισε νὰ κλονίζηται ἡ πεποίθησις τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ νὰ ὑποτίθηται ὅτι ὄντως καλῶς θὰ ἦτο στερεωμένος ὁ Βούλγαρος διὰ νὰ ἐξακολουθῇ τῆρῶν τὴν ἀρχὴν ἀκόμη, αἴφνης τὴν 22 Ἀπριλίου αἱ διαδόσεις περὶ τῆς κρίσεως ἐπετάθησαν καὶ τέλος τὴν 23 τοῦ ἰδίου μηνὸς ὁ Βούλγαρος ἀνελθὼν εἰς τ' ἀνάκτορα διὰ νὰ εὐχηθῇ τῷ βασιλεῖ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ὑπέβαλε συγχρόνως καὶ τὴν παραίτησιν ὀλοκλήρου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς ἀπεδέχθη αὐτοστίχμει.

Ἐλέχθη καὶ ἐγράφη ὅτι τὸ διάδημα τοῦτο τοῦ Βούλγαρου ἦν αὐθόρμητον ἀφορμὴν δὲ εἶχε τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ ὑπουργείου του κατακραυγὴν ἢ ὁποία ἐκ τῶν περᾶτων τῆς Ἑλλάδος ὑψῶτο πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἀκριβῆς ὁμοίως ἐξέτασις τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίως τοῦ πνεύματος ἐν γένει τοῦ ἀνδρός ἐκείνου ὅστις ἐπὶ τόσα ἔτη δια τοιούτου τρόπου διηύθυνε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, πείθει ὅτι ὁ Βούλγαρος δὲν ὑπήκουσε εἰς τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος ἀλλ' εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Βασιλέως. Διότι ἀληθῶς ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἀπολύτως δὲν ἦτο δυνατὸν ἐπὶ πλέον ν' ἀνέχεται τὴν κατάστασιν ταύτην, οὕτω παραβιαζομένων τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, ἐξ ἄλλου δὲ ἀδύνατον ἐπίσης ἦτο νὰ παραβλέψῃ ἐπὶ μᾶλλον τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρου κατακραυγὴν ἢ ὁποία ἀπειλητικὴ ἔφθανεν μέχρι τοῦ θρόνου. Δὲν εἶναι δὲ ὀλιγώτερον σημαντικὸν νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς αὐτῆς καὶ τῆς ἰδιαίτερας θεραπείας τοῦ Βασιλέως εἶχον φθάσῃ αἱ ἐνέργειαι τῆς κυβερνήσεως σκάνδαλα δέ τινα διαδιδόμενα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐκορύφωσαν τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ ἐξαν-

τληθῆ καὶ τοῦ βασιλέως ἡ ὑπομονὴ ὅστις εὐσχήμως τέλος ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς του ὅτι ἡ παραμονὴ των ἐν τῇ ἐξουσίᾳ θὰ ἦτο πλέον ἀληθές σκάνδαλον. Τὴν τοιαύτην περὶ τῆς Βασιλικῆς ἐνεργείας δοξασίαν ἐπιδοθηεὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ μετὰ τὴν παραίτησιν στάσις τοῦ Βασιλέως μὴ ἀπευθυνθέντος εἰς κανένα τῶν ἀναδεδειγμένων κομματαρχῶν τῆς ἀποταθέντος δὲ εἰς πολιτευτὴν, προσωρινῶς ἰδιοτεύοντα.

Ἡ εἰδησις τῆς παραίτησεως τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη ἐνέπλησε χαρᾶς τὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἐορταὶ καὶ διαδηλώσεις διενεργήθησαν, καταστήματα ἐσημαιοστολίσθησαν καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι δυνατὰ ἔν' ἀποδείξῃ τὴν θερμότεραν χαρὰν τοῦ λαοῦ ἐτελέσθη. Συγχαρητήρια δὲ τηλεγραφικῶς ἐδημοσιεύοντο πρὸς τὸν βασιλέα καὶ δημοψηφίσματα συνετάσσοντο.

Τὴν χαρὰν δὲ τοῦ λαοῦ μόνην ἐμείου ὀπωδήκατε ἡ ἀγωνία του μέχρις αὐτοῦ βασιλεὺς ὀρίσῃ τὸν ἀντικαταστάτην τῆς κυβερνήσεως.

Εὐθὺς μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν ἐν Ἀθήναις προσωρινῶς διαμένοντα Κουντουριώτην, πρεσβευτὴν Αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ κ. Κουντουριώτης πρὸ μηνός σχεδὸν εἶχε προσκληθῆ εἰς Ἀθήνας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τοῦτο δὲ γνωσθὲν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μυρίας διαδόσεις περὶ σχηματισμοῦ ἀχρόου ὑπουργείου ὑπ' αὐτόν, πρὸς ἐνέργειαν ἐκλογῶν ἀνεπηρεάστων ἐξ ἄλλου δὲ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Βούλγαρη καὶ τῶν συνυπουργῶν του διὰ τὸ διάδημα τοῦ βασιλέως, τὴν ἀπ' εὐθείας δηλαδὴ πρόσκλησιν τοῦ πρεσβευτοῦ. Εἰς τὸν Κουντουριώτην λοιπὸν ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὸν σχηματισμὸν ἀχρόου ὑπουργείου, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη κατηγορηματικῶς προφασισθεὶς τὸ ἐπισηφάλες τῆς ὑγείας του, καίτοι ὁ βασιλεὺς τῷ ἐδή-

λωσεν ὅτι θὰ ἔμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν μόνον πρὸς ἐνέργειαν τῶν ἐκλογῶν κατόπιν τῶν ὁποίων θὰ ἐσχηματίζετο ἡ ὀριστικὴ κυβέρνησις. Μετὰ τὴν ἄρνησιν ὁμῶς τοῦ Καουντουριώτου, ὁ βασιλεὺς εὐρέθη εἰς τὴν προτέραν δυσχερῆ θέσιν. Ἐκ τῶν κομματαρχῶν τῆς βουλῆς κανεὶς δὲν παρεῖχε τὰ ἐχέγυθα ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὰς ἀνεπηρεάστους, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐστράφη πρὸς τὸν πολιτευτὴν ἐκεῖνον. ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχε δεῖξῃ πλείοτερα δείγματα πολιτικῆς εὐσταθίας καὶ ἀνεξαρτησίας, πρὸς τὸν Χαρίλαον Τρικούπην.

Δύω ὥρας παρέμεινε παρὰ τῷ βασιλεῖ ὁ Τρικούπης κατὰ τὴν πρώτην πρὸς συνεννόησιν αὐτῶν συνέντευξιν, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ σχηματίσῃ τὸ ὑπουργεῖον του. Πράγματι εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἀνακτόρων κάθοδόν του προσεκάλεσε παρ' ἑαυτῶ τὸν φίλον καὶ συναγωνιστὴν του Κ. Λομβάρδον καὶ μετ' αὐτοῦ συνέταξε τὸν κατάλογον τῶν ὑπουργῶν ὅστις τὴν ἐσπέρας παρουσιάσθη εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ κατάλογος οὗτος κατηρτίσθη ὡς ἑξῆς: **Χ. Τρικούπης**, πρωθυπουργός, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, **Κ. Λομβάρδος**, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, **Δ. Ράλλης**, ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς παιδείας, **Λ. Μετμεζᾶς**, τῶν οικονομικῶν, **Π. Γοννατᾶς**, τῶν στρατιωτικῶν καὶ **Γ. Σέρβος**, τῶν ναυτικῶν. Ἐκ τούτων ὁ τελευταῖος διαμένων ἐν Κερκύρα ἔλαβε γνῶσιν τῆς προσκλήσεώς του τηλεγραφικῶς, ἐδήλωσε δὲ ὅτι δέχεται.

Ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ὅποιον προσηνέχθη ὁ κατάλογος τῶν μελῶν τοῦ νέου ὑπουργικοῦ συμβουλίου οὐδεμίαν ἐξήνεγκεν ἀντίρρησιν καὶ τὴν 25 Ἀπριλίου 1875 ἐκοινοποιήθη ἐπίσημως διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς κυβερνήσεως ὁ σχηματισμὸς τοῦ νέου ὑπουργείου τὸ ὅποιον τὴν ἐπομένην ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἑλλ. λαὸν τὴν ἐπομένην προκήρυξιν.

Προκήρυξις πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν

Συμπολίται,

Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Βασιλέως ἐκάλεσεν ἡμᾶς εἰς τὴν κυ-
βέρνησιν τῆς χώρας πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ
τῆς πολιτικῆς, ἧς εἴμεθα συνήγοροι. Ἀνελάθομεν δὲ τὴν ἐν-
τολὴν ἐν τελείᾳ συναισθῆσαι τῆς εὐθύνης καὶ ἐπὶ τῇ πεποι-
θήσει ὅτι τὸ ἔθνος θέλει μᾶς ὑποστηρίξει πολιτευομένους καὶ
ἐν τῇ ἐξουσίᾳ συμφώνως πρὸς τὰς ἐκτὸς αὐτῆς ἐπαγγελίας
μας.

Ἡ ἀνέκδοξις τοῦ Συντάγματος ἐν τῷ γράμματι καὶ τῷ
πνεύματι αὐτοῦ ἐστὶ ὑπογραμμὸς τῆς ἡμετέρας πορείας ἐν
τῇ ἐλευθέρᾳ ἐνασκήσει τῶν ἀνατεθέντων ἡμῖν ὑπὸ τῆς Α.Μ.
καθηκόντων.

Ἀνυπέρθετον ἡμῶν ἔργον ἐστὶ κατὰ διαταγὴν τῆς Α.
Μ. νὰ παρασκευάσωμεν ἐν τάχει τὰ δεόντα καὶ νὰ ἐπιστατή-
σωμεν κατὰ τὸν νόμον εἰς τὴν ἐλευθέρᾳ ἀπὸ πάσης ὑπουρ-
γικῆς ὑποψηφιότητος καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως
τῆς ἐξουσίας ἐνασκήσειν τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος τῶν πο-
λιτῶν πρὸς συγκρότησιν νέας Βουλῆς.

Μόνη ἡ σύμπραξις τοῦ ἔθνους ἐκφραζομένου διὰ τῶν νο-
μίμων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων ἐν γνησίᾳ κοινοβουλίᾳ δύναται
νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν τῆς πολιτείας κατάστασιν ἣν παρήγα-
γον λυπηρὰ γεγονότα.

Ἐνῶ δὲ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ
τὰ τῆς παρεπομένης εὐθύνης καθὼς ἀνήκοντα εἰς τὴν ψῆφον
τῆς μελλούσης Βουλῆς θέλουσι λυθῆ κατὰ τὰς εὐχὰς τοῦ ἔ-
θνους, ἢ ὡς ἐξ αὐτῶν ὑφισταμένη ἔλλειψις νομοθετημάτων
ἀναποδράστου ἀνάγκης θέλει ἀναπληρωθῆ προσωρινῶς διὰ Β.
Διαταγμάτων ὑποβληθησομένων εἰς τὴν νομικὴν κύρωσιν ἅμα
συνελθούσης τῆς Βουλῆς.

Πρώτιστον δικαίωμα καὶ ὑποχρέωσις τῆς Βουλῆς ταύτης

έσεται νά παράσχη εἰς τὸ Στέμμα καὶ εἰς τὸν τόπον ὑπουργεῖον, ὅπερ ἀπολαῦον τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους θὰ ἔχη τὸ κύριον προσὸν συνταγματικῆς κυβερνήσεως.

Οὕτω θέλει ἐπανέλθῃ ἡ πολιτεία εἰς τὴν τροχίαν αὐτῆς καὶ θέλει ἐμπεδωθῇ ἡ λειτουργία τῶν κοινοβουλευτικῶν ἡμῶν θεσμῶν, συγκροτουμένης βουλῆς ἐξ ἀληθινῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἀποδιδομένων εἰς αὐτὴν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐπιρροῆς ἅτινα προσήκουσιν ἐν συνταγματικαῖς πολιτείας εἰς τὸ ἐθνικὸν συνέδριον.

Ἀθήναι, 27 Ἀπριλίου 1875.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

**Χ. Τρικούπης, Κ. Λομβάρδος, Δ. Ράλλης,
Α. Πετμεζᾶς, Π. Γουνατᾶς Γ. Σέρβος.**

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου παρήγαγεν ἀγαθωτάτην ἐντύπωσιν· ἐκ τῶν ὑπουργῶν ὁ Τρικούπης εἶχε ἤδη ἐλκύσει τὰς γενικὰς συμπαθείας ἐκ τῶν προηγουμένων αὐτοῦ πολιτικῶν ἐκδουλεύσεων, γνωστότατος δὲ κοινοβουλευτικὸς ἀνὴρ, ἦτο ὁ Ζακύνθιος Λομβάρδος, πολιτικὸς εὐρυτάτης μορφώσεως καὶ μεγάλης τάλμῃ, πρωτοστάτης δὲ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἰονίων νήσων. Καὶ ὁ Δημ. Ράλλης δὲ νεώτατος ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ἀπαρχῇ τοῦ πολιτικοῦ του σταδίου, ἦτο ὅμως ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς ἐποχῆς πολιτικῶν καὶ ἰδίως ἐξ ἐκείνων τοῦς ὁποίους δὲν εἶχε μολύνῃ ἢ πανταχόθεν περιβάλλουσα αὐτοὺς πολιτικὴ διαφθορά. Ἀναλόγως δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τὸ ὑπουργεῖον ἀποτελέσαντες πολιτευταὶ διεκρίνοντο διὰ τὰ ἀνεξάρτητά των φρονήματα καὶ τὴν ἰκανότητά των. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νά γίνῃ δεκτὸς ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου μετὰ χαρᾶς ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν καὶ δίκαια ἦσαν τὰ τηλεγραφικῶς ἀποσταλλέντα πανταχόθεν αὐτῆς συγχαρητήρια.

Ἡ ἀντιπολίτευσις ὅμως παρηγκωνισθεῖσα ἐν τῇ περιστά-

σει ταύτη δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα τὴν πρόσκλησιν τοῦ Τρικούπη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν. Καὶ δι' αὐτὸν μὲν προσωρινῶς ὑπενθύμιζε τὴν δῆθεν ἀποτυχίαν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Διὰ τὸν Λομβάρδον δὲ τὴν ἀγρίαν κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ ἀναλόγως διὰ τοὺς λοιποὺς ὑπουργοὺς τῶν ὁποίων τὸ πρόγραμμα προσεπάθει νὰ καταστήσῃ καταγέλαστον καὶ νὰ μειώσῃ τὴν ἐκ τῆς δημοσιεύσεώς του παραχθεῖσαν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν.

Ἄλλ' ἡ κυβέρνησις σχηματισθεῖσα ἐπέδόθη εὐθύς μετὰ ζήλου εἰς τὸ καθήκον τῆς, βαρὺ καὶ δυσχερές, ἐπαγγελόμενον τὴν ἀνόρθωσιν τόσοσιν κακῶς κειμένων καὶ τὴν κάθαρσιν τόσοσιν κηλίδων. Ἐχρειάζετο τῷ ὄντι θάρρος μέγα διὰ ν' ἀρχίσῃ τις ἐπιχειρῶν γενικὴν ἀναμόρφωσιν ἐπὶ τοῦ συστήματος ὅπερ εἰς τοιαύτην εἶχε περιστῆ καταστάσιν, ἢ δὲ ἐγχείρισις ἔπρεπε ν' ἀσφαλισθῇ ἐκ τῶν προτέρων διὰ τὴν ἀποτυχίαν διότι ἄλλως διπλοῦν θὰ ἦτο καὶ φοδερῶτερον τὸ κακόν. Εὐτυχῶς τὴν νέαν κυβέρνησιν διέκρινε πρὸ πάντος ἀκατάβλητον θάρρος καὶ τέλη καὶ ἡ ἐργασία ἤρχισε συντόμως.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ ὑπουργεῖον διεκήρυξεν ὅτι προσελθὼν εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκλογὰς αὐθέντα ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ νέον νόμον, ἠρκεῖτο ἐπομένως εἰς τὴν διὰ Β. Διαταγμάτων διοίκησιν τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς μόνην ἐκ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένην. Καὶ τὴν ἀρχὴν ταύτην λυσσωδῶς ἐπολέμησεν ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπὸ τοῦ σημείου δὲ τούτου πρὸ πάντων ἤρχισε ὁ δημοσιογραφικὸς κατ' αὐτῆς ἀγὼν ὅστις τὴν παρηκολούθησε καὶ πέραν τῆς ὑπάρξεώς τῆς καὶ παρὰ τὴν πλειοψηφίαν τῆς κοινῆς γνώμης. Εἶτα δὲ ἡ κυβέρνησις ἀνήγγειλεν ὅτι καταργεῖ ὅλους τοὺς κατὰ τὸ προηγούμενον διάστημα καθ' ὃ ἡ Βουλὴ ἐνομοθέτει ἄνευ πλειοψηφίας κυρωθέντας νόμους, ὡς κυρωθέντας παρανόμως. Εἰς τὸ μέτρον δὲ τοῦτο περιελήφθησαν καὶ αἱ πρεσβεῖται αἵτινες ὑφίσταντο εἰσέτι καὶ ἐλειτούργουν ἄνευ προϋπολογισμοῦ· ἐδήλωσεν δὲ

ἡμιεπισημως ἢ κυβέρνησις ὅτι ἐμμένουσα εἰς τὰς ἀρχάς της δὲν ἐπεθύμει τὴν κατάργησιν τῶν πρεσβειῶν, ἀλλὰ μόνον τὴν συμφώνως πρὸς τὸν προϋπολογισμόν ὑπαρξιν αὐτῶν. Τέλος δὲ ἐγνώσθη ὅτι ἡ κυβέρνησις προϋτίθετο νὰ ἐγκαλέσῃ ἐνώπιον εἰδικοῦ δικαστηρίου τὸ πρῶην ὑπουργεῖον καὶ ἰδιαιτέρως τὸν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργὸν κατηγορηθέντα τότε ἐπὶ δωροδοκία, αἱ εἰδήσεις δὲ αὗται διαδοθεῖσαι διὰ τοῦ ἡμιεπισημοῦ ὄργανου τῆς Κυβερνήσεως τῶν «Καιρῶν» ἐπανάφεραν γενικὴν ἀναστάτῳσιν τῆς δημοσίας γνώμης.

Τὴν διάδοσιν ταύτην ἐπεβεβαίωσε μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ διαταγὴ τῆς κυβερνήσεως ἐναρξίαι ἀνακρίσεων ὑπὸ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν Μπέσση κατὰ τῶν ὑπουργῶν καὶ ἰδίως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἀνακρίσεις αἵτινες ἐξηκολούθησαν εἴτα ἐπὶ πολὺ.

Τέλος τῇ 19 Μαΐου ἐδημοσιεύθη τὸ Β. Διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου αἱ ἐκλογαὶ ὠρίζοντο τῇ 8 Ἰουλίου 1875, ὀλίγας δὲ ἡμέραι μετὰ ταῦτα ὁ Τρικούπης ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς νομάρχας περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν (1).

Ἐντονωτάτη καὶ σαφὴς ἦτο ἡ ἐγκύκλιος αὕτη πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους περιλαμβάνουσα δὲ τὸν διακαέστερον πόθον τῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς ανεπιηρέαστου ἐνεργείας τῶν ἐκλογῶν ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ὑπελόγιζε τὸ πολιτικόν της μέλλον καὶ πράγματι εἰς τοῦτο δὲν ἠπατήθη.

Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια ἐκλογῶν ὑπὸ πνεῦμα τοιοῦτον κατὰ πόσων δυσκολιῶν εἶχε ν' ἀντιπαλαίῃ! Ἐπὶ μακρὰν ἤδη σειρὰν ἐτῶν αἱ προσωπικαὶ ἐν τῇ βουλῇ πολιτικαὶ μερίδες κατηρτίζοντο διὰ παντὸς θεμιτοῦ καὶ ἀθεμιτοῦ μέσου, ἰδίως δὲ ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησε τὸ ἰσχυρὸν τοῦ Βούλγαρη κόμμα ἢ ἐλευθέρως διαθέσις τῆς ψήφου τοῦ πολίτου ἦτο κωμικὴ θεωρία, τύπος ἀπολέσας ὄλην τοὺς τὴν ὑπόστασιν τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη,

(1) Τὴν ἐγκύκλιον ταύτην παραθέτομεν εἰς ἐπομένην σελίδα.

διαθέτον τὰ πλείοτερα μέσα καὶ μὴ ὑποχωροῦν πρὸ οὐδενὸς προσκόμματος, διευθυνόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον φέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἐπιβλήθει· διὰ τῆς ἀκαταβλήτου του ἐπιμονῆς καὶ θελήσεως, εἶχε τοιοιουτρόπως καθιερώσῃ πολιτείαν καθ' ἧς ἐξανίσταντο μὲν οἱ ἄνθρωποι οἱ λαμβάντες τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ὑπὸ τὴν κυρίαν καὶ τὴν πραγματικὴν του σημασίαν, αἱ φωναὶ τῶν ὅμως κατεπνίγοντο διὰ τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας. Ἄλλὰ τὸ οὕτω δημιουργηθὲν καθεστῶς ὅσω ἐξηγγίον τὴν ἀντιπολίτευσιν καὶ τοὺς ἀπὸ ἀρχῶν εὖ φρονοῦντας τόσοσὺν διέθετε καὶ ἄλλους ὑπερθερμούς ὑποστηρικτάς, οἵτινες δι' αὐτοῦ κατῴρθωναν τὰ ἐξυπηρετῶσι τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα. Τοιοιουτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπετελέσθη περὶ τὸ σύστημα ἰσχυρὸν πειρασμοῦ δίκτυον εἰς τὸ ὁποῖον εὐκόλως συνελαμβάνοντο ὅσοι ἐκείνοι ὅσοι δὲν εἶχον ἰσχυρὰν τὴν θέλησιν καὶ βαθέως ἐρριζωμέναν ἀρχάς. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἀπετέλουν καὶ τὴν πλεονοψηφίαν εὐνόητον εἶνε ὅτι ἡ θεωρία ἢ πολιτικὴ ἀντὶ τὰ ἐλαττοῦται τὸναντίον ἠδὲ ἀνέτετο ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ καὶ ἡ διαφθορὰ ἐπετείνετο.

Τὸ σύστημα ἐκεῖνο εἶχε πρωτίστως τὴν ἀφορμὴν του ἐκ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν. Καθ' ὅλας τὰς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη διενεργηθείσας ἐκλογάς, ἐφηρμόσθη ἡ μέθοδος τοῦ ἀποκλεισμοῦ παντός πολίτου εὐθαροῦς καὶ ἐπιφόρου διὰ τὴν κυβέρνησιν, ἱκανοῦ δὲ νὰ καυτηριάσῃ τὰς πράξεις τῆς. Καὶ ἂν δὲ τις ἐκ τῶν τοιούτων ἰσχυρῶν καὶ ἀτρομήτων ἀνθρώπων κατῴρθωνε νὰ σωθῇ καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἐπεμβάσεις νὰ ἐξέλθῃ ὑπεριοχῶν ἀπὸ τὰς κάλπας, εἶτα ἀμειλικτος καὶ ἀδικωτάτῃ τὸν περιέμενον ἐξέλεγξιν ἐν τῇ βουλῇ, τῆς ὁποίας δυσκολώτατον ἦτο νὰ διασωθῇ.

Ζωγραφίζομεν διὰ μελανῶν χρωμάτων τὴν ἐποχὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς δράσεως τοῦ Βούλγαρη. Ἄλλ' ὁ ἀναδιφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ πρακτικὰ τῆς βουλῆς καὶ τὰς ἐφημε-

ρίδος καὶ τὰ ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα ἔγγραφα, συναποφέρει τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε ἠσκήθη δεσποτισμὸς ὑπὸ ἀπεχθεστέραν μορφήν καὶ ἐν πλήρει λειτουργίᾳ συνταγματικοῦ πολιτεύματος. Ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ ἣτις δυστυχῶς ἔκτοτε λυμαίνεται τὸ κράτος ἐκεῖθεν ἔσχε τὴν πρώτην τῆς ἀρχῆν, ἐρριζώθη δὲ τόσον στερεῶς ὥστε τῶν ἐτῶν μετέπειτα κοινοβουλευτικὸς βίος ὑπὸ κυβερνήσεις φιλελευθέρας καὶ συνταγματικὰς κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ὡς αἱ κυβερνήσεις Τρικούπη καὶ Δηληγιάννη, δὲν ἴσχυσε νὰ μετατρέψῃ τὸ καθιερωθὲν σχεδὸν σύστημα καὶ νὰ ἐξυγιάνῃ τὴν πολιτείαν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅπερον κινεῖ ἰδιαίτερος τὴν ἀγανάκτησιν ἐν τῇ ἀναδιφῆσει τῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς εἶναι ἢ ἀμείλικτος καταδιώξις ὄλων ἐκείνων οἵτινες διὰ τοῦ λόγου, τῆς γραφίδος καὶ ἐν γένει τῆς στάσεως ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐπίφοβοι εἰς τὴν κυβέρνησιν. Διὰ τοῦτο οὕτω ἀμειλίκτως κατεδιώκετο ὁ Λομβάρδος εἰς τὴν Ζάκυνθον, ἣν εἶχεν καταστήσῃ κέντρον πολιτικῆς συνεννοήσεως εὐρυτάτης, ὁ Τρικούπης ὁ μόλις ἀναφαινόμενος ἰσχυρὸς ἀντίπαλος καὶ κομματάρχης, ὁ Κουμουνδοῦρος πολιορκούμενος ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐν Οἰτύλῳ καὶ πολεμούμενος ὡς ἀλλόφυλος ἐχθρός, ἐν μέσῃ δὲ τῇ πρωτεύουσῃ φριττηταὶ καὶ δημοσιογράφοι ἀνηλεῶς καθ' ἑκάστην τυπώμενοι καὶ πληγόμενοι ὑπὸ τῶν ἐμπίσθων τῆς ἀρχῆς ῥοπαλοφόρων. Μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τὴν δεσποτικὴν τοῦ Σταμπούλῳ δικτατορίαν παρουσίασεν ἀνάλογον θέαμα. Καὶ οὐδεὶς μὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχει ἀνυπολόγιστος διαφορὰ μεταξύ τοῦ ἑλληνος πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ βουλγάρου δικτάτορος, οὐδεὶς ὅμως ἐπίσης δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι τὰ δύο κράτη πολλὴν ἀπέδειξαν ἀναλογίαν διοικητικοῦ συστήματος καὶ πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Βούλγαρος ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ ἀγνοτέρου πατριωτισμοῦ καὶ χάριν αὐτοῦ πρὸ πάντων

μετήρχετο τὰ μέσα τὰ ὅποια ἐφήρμοζεν εἶναι, ὅμως ἐξ ἴσου βέβαιον ὅτι ἡ ἀδέκαστος ἱστορία, ἡ οὐδεμίαν ἀναλαμβάνουσα εὐθύνην ἀπέναντι τῶν προσώπων τὰ ὅποια ἔχει νὰ κρίνη, εἰς τὸν Βούλγαρον θ' ἀποδώσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξαχρείωσιν, ἣτις ἐπὶ ἔτη ἤδη ἐδάρυε τὸ ἡμέτερον κράτος καὶ παρέλυσε τὴν κανονικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ.

Κατὰ τοιαύτης λοιπὸν καταστάσεως ἦλθε ν' ἀντιταχθῆ ἡ νέα κυβέρνησις καὶ τὸν Ἡράκλειον αὐτὸν ἄθλον ἀνέλαβεν ἐν πλήρει πεποιθήσει τῶν ἰδίων δυνάμεων. Βεβαίως δὲν ἠδύνατο ὁ Τρικούπης νὰ ὑποσχεθῆ ὅτι κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς κυβερνήσεώς του, τὰ καθιερωθέντα θ' ἀνετρέποντο καὶ σύστημα ὑγιές θὰ ἐπεκράτει. Ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς διαδήματα ἀπεδείκνυον ὅτι πλήρους ἀναμορφωτικοῦ σχεδίου ἡ ἀρχὴ ἐπρόκειτο νὰ ἐφαρμοσθῆ, καὶ τὸ πρῶτον κτύπημα κατεφέρθη ἐπὶ τῶν παρανόμως ψηφισθέντων νόμων ὑπὸ τῆς πρώην κυβερνήσεως. Διότι, ὡς εἶπομεν ἤδη, ἡ κυβέρνησις Βούλγαρη ἀπὸ τῆς 30 Νοεμβρίου — τῆς πολυθρῦλλου ἐκείνης συνεδριάσεως — ἐξηκολούθει ἐργαζομένη νομοθετοῦσα ἄνευ τῆς νομίμου ἀπαρτίας καὶ ἄνευ ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἔδει λοιπὸν ὀλέκλιρος ἡ ἐργασία ἐκείνη ν' ἀκυρωθῆ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ εἰσαχθῆ ἐκ νέου εἰς τὴν Βουλὴν ὅπως προσλάβῃ τὸ νόμιμον κῦρος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὸ πρῶτον αὐτὸ διάδημα ἐξήγειρεν ἀληθῆ πόλεμον διὰ τῆς δημοσιογραφίας, ὅχι μόνον ἐκείνης ἣτις ὑπεστήριζε τὸ πρῶην ὑπουργεῖον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων κομμάτων.

Τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐν τούτοις δὲν ἐσταμάτησεν ἐκεῖ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀνηγγέλθη ἡ κατάργησις τῶν παρανόμως λειτουργουσῶν πρεσβειῶν, αἵτινες ὑφίσταντο ἄνευ πρᾶυπολογισμοῦ καὶ ἡ ἀνασύστασις αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προϋπολογισμοῦ, μέτρον ὅπερ ἀπεδείκνυεν ὅχι μόνον τὴν ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων μέριμναν τοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ καὶ

τὴν φειδῶ αὐτοῦ ἔσον ἴφορᾶ εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ δημοσίου πλοῦτου. Μετ' ὀλίγον νέα ἀφορμὴ ἐδόθη εἰς τὰς ἀντιπολιτευομένας ἐφημερίδας· ἡ κυβέρνησις προέβαινεν εἰς ἀπολύσεις καὶ διορισμούς ἀνωτέρων τινῶν ὑπαλλήλων εἰς ἐμπιστευτικὰς θέσεις καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς θέσεις ἐκεῖνας, αἵτινες εἶχον σχέσιν καὶ ἐπιδράσιν ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν.

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις ἤνοιξεν ὀλοκλήρους τὰς κανονοστοιχίας τῆς, ἦτο τὸ ζήτημα τῆς παραπομπῆς τοῦ ὑπουργείου Βουλγαρη, ἐνώπιον εἰδικοῦ δικαστηρίου ὅπως δώσῃ λόγον τῆς παραβίασεως τῶν νόμων διὰ τὴν ὁποίαν φανερά ὁ Τρικούπης τὸν κατηγορεῖ. Ἡ δίκη ἐκεῖνη ἡ μέλλουσα νὰ χαρακτηρίσῃ μίαν κοινοδουλεντικὴν τῆς Ἑλλάδος περίοδον ἐξήγειρε γενικὴν ὀταραχὴν. Διαπρεπὴς δημοσιογράφος τῆς ἐποχῆς ἔγραφε. «Ἡ δίκη αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν τρέχοντα αἰῶνα περιέχει δὲ μοναδικῆς σπουδαιότητος σημασίαν. Τὸ ὑπουργεῖον Βουλγαρη κατέλιπε τὴν ἀρχὴν ὑπὸ το ἄχθος τῆς βαρείας κατηγορίας ὅχι μόνον ὅτι κατεδολιεύθη καὶ κατέπατησε τοὺς ἐνεστώτας νόμους ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐμελέτησε τὴν ἀνατροπὴν τοῦ συντάγματος. Ὁ κ. Βουλγαρης οὕτω ἀπὸ ἄκρος συνταγματικὸς δὲν ἤργησε νὰ θεωρήσῃ σκόπιμον τὴν μεταβολὴν τρυ εἰς ἄκρον μοναρχικόν, καὶ ἀρχηγὸν κινήματος προωρισμένου νὰ ἀνατρέψῃ ὅ,τι διὰ κόπων καὶ θυσιῶν καὶ αἱμάτων ἐπετεύχθη ὑπὸ τῶν πατέρων μας καὶ ἡμῶν. Αἱ τελευταῖαι μαλίστα διαδόσεις περὶ συνεννοήσεως μετὰ σπουδαίων πολιτικῶν τοῦ κόμματός του καὶ τινῶν ἀνωτέρων στρατιωτικῶν, ἐπέτειναν τὴν κοινὴν ἀγωνίαν σκόπιμος δὲ εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη καὶ ἡ ἀπόφασίς τῆς νὰ παραπέμψῃ τὸν Βουλγαρη καὶ τοὺς συνυπουργούς του ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ὅπως διευκρινισθῇ ἡ θέσις καὶ τοῖς ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον ἂν εἶναι ἀθῶοι ἢ τιμωρηθῶσιν ἂν ἐπταίσαν ἀπέναντι τῶν νόμων τῆς πατρίδος των».

Σήμερον ὅτε ἡ ἐποχὴ ἐκεῖνη παρῆλθε, ἀναλογιζόμεθα τὸ

θάρος τὸ ὅποιον ἔπρεπεν νὰ ἔχη ὁ πρῶτην φοράν ἐρχόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν πολιτικός διὰ νὰ κατέλθῃ εἰς τοιοῦτον ἀληθῶς ἐπικίνδυνον ἀγῶνα. Διότι τὸ κόμμα τοῦ Βούλγαρη ἀπὸ ἐτῶν ἤδη παγιωθὲν καὶ διαμείναν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, διετήρει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς τὴν μεγάλην του ἐπιρροὴν καὶ ἐξηκολούθει ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀνθρώπους ἀποφασισμένους καὶ συνειθισμένους εἰς τὴν καταπάτησιν θεσμῶν καὶ τύπων. Ἄλλως τε δὲ οἱ ἀδιάφοροι καὶ ψυχρότερον σκεπτόμενοι εὗρισκον ὅτι ἦτο ἴσως βαρὺ νὰ ἐκτοξευθῇ κατηγορία κατὰ τῶν πρῶν ὑπουργῶν καὶ μάλιστα κατηγορία τοιαύτη, ἀπέδιδον δὲ οὐκ ὀλίγοι εἰς τὸν Τρικούπην τὴν πρόθεσιν νὰ καταστρέψῃ τελείως ἰσχυρὸν ἀντίπαλον ὁ ὁποῖος τὸν ἐφοβίζε διὰ τὸ μέλλον του.

Οἱ ἀνεξάρτητοι ὅμως πολῖται ὑπεδέχθησαν μετὰ χαρᾶς τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν τῶν διαθέσεων τῆς νέας κυβερνήσεως ὡς ἀγαθὴν ἀπαρχὴν νέου πολιτικοῦ καθεστῶτος προωρισμένου ν' ἀνορθωσῇ τὸ καταρρέον οἰκοδόμημα. Ὁ Ρόκκος Χοιδᾶς, γνωστότατος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δικηγόρος καὶ κατόπιν βουλευτής, ἀντιπροσωπεύων ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως, τὰς τολμηροτέρας τῆς ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τοῦ Βούλγαρη ἀρχάς, διετύπωσεν ἐν δημοσίᾳ διαλέξει τὴν κατὰ τῶν ὑπουργῶν ἐκείνων κατηγορίαν ἐπὶ ἀποπειρᾷ καταργήσεως τοῦ συντάγματος καὶ ἐπομένως ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, συνεπαγομένη ποινὴν θανατικὴν. Ὅλα ταῦτα ἐξήγειρον τὴν κοινὴν συγκίνησιν καὶ ὁ λαὸς ἐπὶ μῆνας διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος διαρκούς ἀγωνίας.

Ἐν τούτοις ὁ Τρικούπης διατυπώσας τὴν πρόθεσιν τῆς καταδιώξεως τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη, ἀφῆκε τὸ ἔργον εἰς τὴν Βουλὴν ὅταν αὕτη θά συνεκροτεῖτο ἐξηκολούθησε τὴν προπαρασκευὴν του διὰ τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβε τῆς ἐνεργείας ἐκλογῶν ἀνεπηρεάστων καὶ ἐλευθέρων καὶ πρὸς τοῦτο προέβη εἰς τὰς μεταβολὰς ἐν τῷ προσωπικῷ τῶν ὑπαλλήλων, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἶπομεν.

Ἡ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς νομάρχας περὶ διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἐνεποίησεν ἀγαθωτάτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν κόσμον. Ἄλλ' ἢ κυβέρνησις δὲν ἠρέεσθη εἰς τοῦτο μόνον τὸ ἐγγραφον, οἱ νέοι δὲ νομάρχαι πρὶν ἀναχωρήσωσιν ἐλάμβανον καὶ προφορικὰς παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἐνήργουν. Συγχρόνως ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν δι' ἐγκυκλίου του πρὸς τὰς στρατιωτικὰς τοῦ κράτους ἀρχὰς προέτρεψεν αὐτὰς νὰ πράξωσι πᾶν τὸ δυνατόν ὅπως ἐπιτύχωσι καὶ αὐτοὶ τὴν μᾶλλον ἀμερόληπτον ἐκδήλωσιν τοῦ δημοσίου φρονήματος.

Τοιοιουτρόπως παρεσκευάσθη καταλλήλως τὸ ἔδαφος διὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ οἱ διάφοροι ἐνθουσιασμοὶ ἐσχηματίσθησαν. Μόνον ὁ Τρικοῦπης ἀποκρούων τὸ σύστημα τῶν συνδυασμῶν ἐξετέθη μόνος τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ ἔχων ἀπέναντί του τὸν ἰσχυρὸν βουλευτικὸν συνδυασμὸν τοῦ Δεληγιώργη.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐνέργειαι τῆς κυβερνήσεως τὰ διάφορα κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως παρεσκευάζοντο ἐλεύθερα πάσης κυβερνητικῆς πιέσεως διὰ τὸν ἀγῶνα. Οἱ διάφοροι κομματάρχαι, τῶν ὁποίων πᾶσα μετακίνησις προὐκάλει ἐπὶ Βούλγαρη καὶ τὰς μετακινήσεις ὀλοκλήρων στρατιωτικῶν σωμάτων, ἀπὸ τὰς διάφορους ἐπαρχίας τοῦ κράτους, ἤρχοντο καὶ ἀπῆρχοντο τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῶν ἐπαρχιῶν των, γενόμενοι δεκτοὶ ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ τῶν φίλων των χωρὶς καμμία ἀρχὴ νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Τοιοιουτρόπως πανηγυρικῶς ἐδειξίωθη ἡ πρωτεύουσα τὸν Δεληγιώργην τὸν Ζαίμην καὶ τὸν Κουμουνδοῦρον πολὺ δὲ πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἐφάνη ὅτι ὑπὲρ τοῦ τελευταίου ὠγκοῦτο καθ' ἑκάστην τὸ ρεῦμα τῶν λαϊκῶν συμπαθειῶν. Πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον εἶχε ψυχρανθῆ ἀπὸ τινος ὁ Τρικοῦπης, καὶ τελείως διαφωνήσῃ εἰς ζητήματά τινα τὰ ὅποια καὶ ἐπέφεραν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Τρικοῦπης ἀπὸ τὸν Κουμουνδοῦρον, οὐχ ἦττον ὅμως ἡ κατάστασις αὐτῆ τῶν σχέσεων δὲν ἠμπόδισε τὸν Τρικοῦπην νὰ παράσῃ πᾶσαν

ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος. Τοιοῦτοτρόπως διαδηλώσεις Κουμουνδουρικαὶ ἐγένοντο καὶ συλλαλητήρια διωργανώθησαν πανταχοῦ δὲ ἡ ἀρχὴ παρέστη διὰ νὰ τηρήσῃ τὴν τάξιν μόνον οὐδαμοῦ δὲ διὰ νὰ ἐπιβληθῇ.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν ἐχαιρετίσθη μετὰ χαρᾶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ Βουλὴ συγκροτηθεῖσα ἀνέβαλε τὴν συνέχειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς διὰ τὸν Ὀκτώβριον. Ἡ Βουλὴ αὕτη εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἰσχύοντα κόμματα συμπαγῇ καὶ ἐπιθετικᾷ παρουσιάσθησαν, εἶναι ἡ πρώτη ἣτις διήνυσε κανονικῶς τὸ τετραετές αὐτῆς διάστημα ἀνευ διαλύσεως.

Τὴν 1 Ὀκτωβρίου ἐπανελήφθησαν αἱ ἐργασίαι τῆς βουλῆς καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπαναλήψιν αὐτῆς ὁ Χ. Τρικούπης κατόπιν ἐπεισοδίου τινας συμμόαντος κατὰ τὴν ἐξέλεξιν τῆς ἐκλογῆς Βάλτου ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν παραίτησίν του, ὅστις ἀπελπισθεὶς νὰ τὸν μεταπέισῃ, ἠναγκάσθη νὰ τὴν δεχθῇ καὶ παρεκάλεσε τὸν Τρικούπην νὰ ἐξακολουθήσῃ διευθύνων τὰ τοῦ κράτους μέχρις οὗ ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καταδείξῃ ποῖον τὸ πρόσωπον τὸ συγκεντροῦν τὰς μεγαλητέρας κομματικὰς δυνάμεις. Τὸ ἐντι τὸ ὑπουργεῖον ἐξηκολούθησεν τὰς ἐργασίας του ἐπιμελῶς ἀποφυγὴν νὰ νομοθετησῇ ἐν τῷ μεταξύ ἢ ἐν γένει νὰ προσῆλθῇ εἰς διάδημα ὅπερ θὰ ἦτο ἂν οὐχὶ παράνομον γὰρ τὸ ὑλάχιστον παράτυπον. Τέλος τῆς 9 Ὀκτωβρίου ἐγένετο ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καὶ τοιοῦτος ἀνεδείχθη ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, ὑποστηρικθεὶς ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὁλοκλήρου.

Ὁ Κουμουνδοῦρος λοιπὸν συγκεντρώσας τὰς περισσοτέρας ψήφους ἐν τῇ ἐκλογῇ ἐκείνῃ ὑπεδείχθη ὡς ὁ διάδοχος τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦτον προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς τῆς 15 Δεκεμβρίου πρὸς σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, τῆς δὲ 16 Ὀκτωβρίου τὸ ὑπουργεῖον ἐσχηματίσθη ὡς ἑξῆς : Α. Κουμουνδοῦρος πρῶτος πρῶτος καὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν, Σ. Σωτηρό-

πουλος ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν, Α. Κόντόσταυλος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, Γ. Μίλησις ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Ι. Παπαζαφειρόπουλος, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Κ. Καραϊσκάκης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ Α. Αὐγερινός ἐπὶ τῶν ναυτικῶν. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ὑπουργείου τούτου ἔκαμεν ἐν γένει καλὴν ἐντύπωσιν. Ἐκ τῶν ἀποτελεσάντων αὐτὸ ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδούρος, ἐπὶ μακρὰ ἤδη ἔτη πολιτευόμενος εἶχε καταλείπη πάντοτε ἀγαθὴν μνήμην, ἐθεωρεῖτο δὲ ἰκανώτατος τῶν συγχρόνων τοῦ παλαιότερων πολιτικῶν. Δεινὸς περὶ τὰ οἰκονομικά ὁ Σωτηρόπουλος ἦτο μίᾳ ἐγγύησις περὶ τῆς ἀρίστης λειτουργίας τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, ἧτις τότε ἦτο ὅπως δήποτε εἰς ἀνθηροτέραν τῆς παρούσης κατάστασιν καὶ ἐπομένως κάπως τῆς σημερινῆς εὐχερεστέρα. Ὁ Μίλησις εἶχε διακριθῆ ὡς εἰς τῶν εὐγλωττοτέρων ρητόρων καὶ τῶν παλαιότερων καὶ μᾶλλον ἀφροσιμένων φίλων τοῦ Κουμουνδούρου, εἶχε δὲ διακριθῆ καὶ ὡς δίκηγορός εἰς τὰ διάφορα τῆς πρωτεύουσας δικαστήρια. Ἀναλόγου ἀξίας ἦσαν καὶ οἱ ἄλλοι ὑπουργοὶ τοῦ Κουμουνδούρου.

Ὁ Τρικούπης ἀπέμεινεν ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει ἡγούμενος τῶν φίλων τοῦ αἰτινες πιστοὶ τὸν ἠκολούθησαν. Ἄλλ' ἢ Βουλὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε σπουδαιστάτας ἐργασίας νὰ διεξαγάγῃ, εἰς τὰς ὁποίας ἐπεδέθη εὐθύς μετὰ τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἐκλογῶν. Οὕτω τὸ πρῶτον ζήτημα ὅπερ παρουσιάσθη ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη προταθεῖσα ἀκύρωσις τῶν νόμων τῶν ψηφισθέντων κατὰ τὴν παράνομον ἐκείνην συνεδρίαν τῆς 19 Μαρτίου 1875. Ἐκ τῶν ρητόρων οἰτινες ἔλαβον τὸν λόγον ὑπεραμυνόμενοι τῆς προκίσεως ταύτης ἦτο καὶ ὁ Τρικούπης, τῷ ὄντι δὲ ἡ Βουλὴ παρεδέχθη τὸ ἄκυρον αὐτῶν καὶ διέταξε τὴν κατάργησίν των. Τοιοῦτοτρόπως ἠκυρώθησαν ὅλοι οἱ ἐν σπουδῇ εἰσαχθέντες νόμοι ἐκεῖνοι τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν ἀπλῶς προσωπικαὶ χάριτες εἰς τοὺς ἰσχύοντας τῆς ἐποχῆς κομματάρχας, ἄλλοι δὲ ἐντελῶς ἀτομικοὶ τῶν ὑπουργῶν.

Ἐν τοῖς τελευταίοις ἦσαν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργοῦ Τριγγέτα ἐντελῶς ἀτομικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ρουσφέτια, τὰ ὁποῖα σφοδρώτατα κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως.

Ἀλλὰ ἡ ἀκύρωσις τῶν νομοσχεδίων τούτων δὲν ἦτο ὁ σπουδαιώτερος σκόπελος ἐφ' οὗ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ προσκρούσῃ ἡ Βουλὴ.

Ἀπέμεινε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἡ πολλαπλῆ κατὰ τοῦ πρώην ὑπουργείου κατηγορία, ἣτις τόσον εἶχεν ἐξεγείρει τὴν κοινὴν περιέργειαν καὶ τὴν κοινὴν ἀγανάκτησιν. Ὁ Τρικούπης—ὡς ἐγράψαμεν ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρωθυπουργίας του εἶχεν εἰσαγάγῃ εἰς δίκην τοὺς πρώην ὑπουργούς, καὶ ἡ εἰσαγγελία ἐνεργήσασα ἀνακρίσεις εἶχε συναθροίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἐτοίμη νὰ τὸ ὑποβάλῃ εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐπιτροπῆς. Αἱ κατὰ τοῦ ὑπουργείου κατηγορίαι ἦσαν αἱ ἐξῆς·

α') Κατὰ τὴν πρῶτην κατηγορίαν Βούλγαρη καὶ τῶν συναπογομένων του κατηγορία ἐπὶ ἐκθέσει καὶ ἀντισυνταγματικῇ πορείᾳ, ἐκλογικαῖς ἐπεμβάσεσιν κτλ.

β') Κατὰ τῶν ὑπουργῶν Νικολοπούλου καὶ Βαλασσοπούλου, ἐπὶ δωροδοκίᾳ, διὰ τὴν γνωστὴν ὑπόθεσιν ἧς μεθῆξαν καὶ δύο ἀνώτεροι κληρικοί.

Ὁ φάκελλος τῆς καθ' ὁλοκλήρου τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη κατηγορίας κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν ἣτις ἐξέλεξεν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπὴν εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ ἀποφανθῆ ἀν ὑπῆρχεν ἀφορμὴ καταδιώξεως κατὰ τῶν βουλευτῶν. Ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, προεδρεύων τῆς ἐπιτροπῆς ἐκείνης μετὰ τῶν τεσσάρων εἰσαγγελέων βουλευτῶν, ἐκάλεσε τὸν Βούλγαρη εἰς ἀπολογία, οὗτος δ' ἔσπευσε μὲν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ προσῆλθεν εἰς τὴν ἀνάκρισιν δὲν ἠθέλησεν ὅμως τίποτε νὰ καταθέσῃ πρὸς ὑπεράσπισίν του ἐδήλωσε δὲ μόνον ὅτι ὀριστικῶς θὰ κάμῃ γνωστὰς τὰς σκέψεις του καὶ θ' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ

δικαστηρίου. Ἡ εἶδησις ἐν τούτοις γνωσθεῖσα παρὰ τῷ λαῷ παρήγαγε μεγάλην συγκίνησιν καὶ πλῆθος πυκνώτατον ἀνέμενε τὸν Βούλγαρην πρὸ τοῦ Βουλευτηρίου. Ὁ Κουμουδοῦρος ἐπιθυμῶν ν' ἀποφύγη δυσαρέστους διὰ τὸν πρῶην πρωθυπουργὸν σκηνὰς ἐκ μέρους τοῦ πλῆθους ἔλαβε πάντα τὰ μέτρα, συνώδευσε δὲ ὁ ἴδιος φιλοφρόνως αὐτὸν μέχρι τῆς κλίμακος. Τὸ πλῆθος ὁμῶς ἐτήρησε τὸναντίον ἀρίστην ὄντως στάσιν καὶ ὁ πρῶην πρωθυπουργὸς ἀνενόχλητος ἀπῆλθε διὰ τῆς ἀμάξης εἰς τὸν οἶκον του.

Οἱ ἄλλοι τοῦ Βούλγαρη συνυπουργοὶ δὲν ἐφάνησαν τόσον ὅσον ἐκεῖνος ἐπιφυλακτικοί, τὸναντίον δὲ εἶπον ὅ,τι ἠδύναντο εἰς ὑπεράσπισίν των. Μετὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ δίκη ὠρίσθη ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου καὶ εἰς τὸ μεταξύ δύο ψηφίσματα βουλευτῶν ὑποβληθέντα εἰς τὴν Βουλὴν ἐζήτηον τὸ μὲν ὑποβληθὲν τῇ 16 Δεκεμβρίου τὴν παραπομπὴν τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη ἐπὶ πλαστογραφίᾳ καὶ ἀντιποιήσῃ ἀρχῆς, τὸ δὲ ἀπὸ 22 Δεκεμβρίου ἐπὶ ἐκλογικαῖς ἐπεμβάσεσιν. Οἱ κατηγοροὶ βουλευταὶ ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης κατηγορίας ἀπῆλλαξαν μόνον τὸν βουλευτὴν Ν. Παπαμιχαλόπουλον, καθ' οὗ οὐδεμία ἀφορμὴ ὑπῆρχε.

Αἱ οὕτω διατυπωθεῖσαι κατηγορίαι προσήχθησαν πρὸ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἣτις ἐπελήφθη τοῦ ἔργου της. Οἱ δὲ ἐπὶ δωροδοκίᾳ κατηγορούμενοι ὑπουργοὶ Βαλασσόπουλος καὶ Νικολόπουλος μετὰ τῶν συνεργῶν των ἀρχιεπισκόπων Πατρῶν Κεφαλληνίας καὶ Μεσσηνίας, παρεπέμφθησαν εἰς τὸ κακούργιοδικεῖον τὸ ὁποῖον ἤρχισε τῇ 16 Ἰανουαρίου 1876 καὶ παρέτεινε τὴν δίκην ταύτην μέχρι τῶν μέσων Μαρτίου, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων. Τέλος μετὰ δύο μῆνας ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις δι' ἣς πάντες οἱ κατηγορούμενοι ἐκηρύχθησαν ἔνοχοι τῶν ἀποδιδόμενων εἰς αὐτοὺς πράξεων καὶ ὁ μὲν Βαλασσόπουλος κατεδικάσθη εἰς ἐνὸς ἔτους φυλάκισιν, τριετῆ στέρησιν τῶν πολι-

τικῶν του δικαιωμάτων καὶ εἰς ἐπιστροφήν 56 χιλ. δρ. ἂς εἶχε καταχρασθῆ, ὅπως αὐταὶ διατεθῶσιν ὑπὲρ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ, ὁ Νικολόπουλος εἰς φυλάκισιν 10 μηνῶν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν εἰς ἀπόδοσιν 24 χιλ. δρ. τοῦ διπλασίου δηλαδή τῶν δώρων καὶ ὁ Μεσοσηνίας εἰς 20 χιλιάδων. Ἡ δίκη αὕτη καθ' ἣν ἀπεκαλύφθησαν σκάνδαλα τελούμενα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὑπευθύνων καὶ τῶν ἰσχυόντων, ἐκράτησεν ἐν διαρκεί συκινήσει τὸ κοινόν, τὸ ὅποιον πρώτην φοράν παρίστατο θεατῆς τοιοῦτων δραμάτων.

Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει ἡ ἐκ τῆς δίκης ταύτης παραχθεῖσα ἐντύπωσις ἐπῆλθεν εὐθύς μετὰ ταῦτα ἡ ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου προσαγωγή τοῦ ὑπουργοῦ Βούλγαρη, ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ ὑπὸ τῶν 12 βουλευτῶν διατυπωθέντος κατηγορητηρίου. Συζητήσεις μακραὶ καὶ χρόνος πολὺς κατηναλώθη διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὅτε δὲ τὸ κοινόν ἀνέμενεν ἀνυπομόνως τὴν ἀπόφασιν, ὑποκρινόμενον καὶ ὑπὸ τῶν ρητόρων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν κεφαλὴν τοῦ Βούλγαρη ἐπὶ πίνακι, — ἰδίως τοῦ Ρόκκου Χοιδᾶ, προτείνοντος νὰ καταδικασθῆ ὁ Βούλγαρης καὶ οἱ συνυπουργοὶ του ἐπὶ ἐσχάτη προδοσίᾳ εἰς θάνατον — ἐξεδόθη ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου τούτου ἀναβάλλουσα τὴν δίκην ἐπ' ἀόριστον. Ὀλέθριον ἦτο τοῦτο καὶ διὰ τὴν δικαιοσύνην τῆς Βουλῆς ἣτις δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀφήσῃ ἐπικρεμάμενον κατὰ τοῦ μετώπου τόσων πολιτικῶν ἀνδρῶν αἰωνίως τὸ στίγμα τῆς ἀτιμίας καὶ κατὰ τούτων ἐτι διότι διὰ τοῦ τρόπου καθίσταντο οἰωνοὶ αἰώνιοι ὑπόδικοι ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐν τούτοις οὕτω ἠθέλησεν ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ λαοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Βούλγαρης, μὲ τὸ αἰώνιον παράπονον εἰς τὴν ψυχὴν ὅτι ἡ δίκη δὲν ἀποπερατώθη διὰ νὰ δικαιωθῆ ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης. Διότι ὅσον δεσποτικὸς καὶ βίαιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ τραχὺς καὶ ἐπίμονος ἐκεῖνος πολιτικός, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι καλὴ καὶ ἀθῶα πρό-

θεσις διηύθηνε πάντοτε τὴν πολιτικὴν του καὶ ἄκρατος πατριωτισμὸς διέπνεε τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας του, μόνον δὲ ἀπεριόριστος ἐγωϊσμὸς καὶ φυσικὴ τις τραχύτης ἐνόθευον τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνδρός.

Τὸ μικρὸν διάστημα τῆς πρώτης πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη ἐξησφάλισεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἀναλαβὼν τὴν ἐντολὴν νὰ ἐνεργήσῃ ἀπλῶς ἐκλογὰς καὶ νὰ παραδώσῃ τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρχὴν εἰς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἀβίαστος καὶ ἀνεπηρέαστος θὰ ὑπεδείκνυεν ἡ κοινὴ γνώμη, ἐξέτελεσε τὸ ἔργον του τοῦτο μετὰ περισσοῦς λεπτότητος καὶ ἄκρας εἰλικρινείας, οὐδὲ ἐν δὲ παράπονον ἠγέρθη κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐκλογῶν. Ἐχθροὶ του προσωπικοὶ καὶ ἄσπονδοι ἔτυχον πάσης εὐκολίας δυνατῆς καὶ νομίμου, φίλοι του δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαθέσωσιν ὑπὲρ αὐτῶν οὐδὲ ἐν μέσον τῆς ἐξουσίας καὶ παραδείγμα ἔστωσαν αἱ δύο ἰδίως ἐκλογαὶ ἡ τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἐξετίθετο ὁ ἴδιος καὶ ὁ παλαιὸς καὶ πολῦτιμος συναθλητῆς καὶ φίλος του Λομβάρδος.

Πεποιθὼς ὅμως εἰς τὸ δίκαιον τὸ ὁποῖον τὸν ἐνέπνεε δὲν περιωρίσθη μόνον ἕως ἐδῶ. Τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Βούλγαρη ἐκθέσμως νομοθετηθέντα, τῇ προτάσει καὶ τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ κατηργήθησαν· τοῦτο δὲ ὑπῆρξε τὸ καίριον κτύπημα κατὰ τοῦ κρατήσαντος πρὸ τῆς 27 Ἀπριλίου συστήματος, συστήματος ὅπερ ἐχαρκτηρίσαμεν ἤδη ὡς ἐγκυμονῆσαν τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν μέχρι τῆς σήμερον διασωθεῖσαν συναλλαγὴν. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἀπέδειξεν ὁ Τρικούπης τὴν τόλμην του καὶ τὸ ἀνδρικὸν του θάρρος ὑπῆρξεν ἡ εἰσήγησις τῆς κατὰ τοῦ Βούλγαρη κατηγορίας. Ὁ ἰσότημος ἤδη πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἰσχυρὸς κομματάρχης δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐκ προσωπικῆς ἀντιπαθείας νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τοῦ ἐκπεπτωκότος ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀπολέσει πᾶν δικαίωμα ἐκτιμῆσεως ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ δὲν ἐχρειάζετο τελευταῖον κτύπημα διὰ νὰ

πέση. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἔφερε τὸν Τρικούπην ἢ συν-
αίσθησις τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς δικαιοσύνης, πράγματι δὲ
τοῦτο εἶναι τὸ προσδῶσαν νέαν αἰγλήν εἰς τὸ ἄρτιπαγὲς ὑπὸ
τὸν Τρικούπην κόμμα.

Ἀπὸ τῆς πρώτης του ταύτης πρωθυπουργίας ὁ Τρικού-
πης ἐξασφάλισεν ἐπιζήλον θέσιν μεταξὺ τῶν τότε κομματαρ-
χῶν καὶ ὑπεδεικνύετο ὡς ὁ πολιτικὸς τοῦ μέλλοντος ὑπ' ἐκεί-
νων οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν ἐκ τῶν παρελθόντων νὰ συν-
αγάγῃσι συμπεράσματα ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ καὶ ἀκριδῶς ἀπὸ τῆς
πρωθυπουργίας του ἐκείνης ἤρχισεν ὁ λυσσώδης κατ' αὐτοῦ
πόλεμος ὄχι μόνον τοῦ τύπου ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς κυβερνή-
σεως. Εἰς συνεδρίασίν τῆς Βουλῆς, ὁ πρωθυπουργὸς Κου-
μουνδούρος προσωπικῶς προσέβαλεν αὐτόν, οὗτος δὲ ἀπήντησε
δριμύτερον κοί ἢ Βουλὴ ἐγένετο ἐπὶ παλῷ ἀνάστατος. Ἐξ ἄλ-
ἄλλου εἰς τὸν τύπον τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐπανειλημμένως ἐ-
χαρακτήρισθη ὡς ἀμαθὴς, ὅπως ὁ φίλος καὶ συνυπουργὸς του
Λομβάρδος ἐχαρακτηρίζετο ὡς κινῶν κακοῦργος· τὰς διαδό-
σεις αὐτὰς καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κοινοῦ ἐκάνονισε σὺν τῷ
χρόνῳ ἡ ἔκθυμος καὶ πατριωτικὴ ἐργασία τοῦ ἀνδρός, ὅστις
θυσιάζων ἑαυτὸν πρὸ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, δὲν ἐπεζήτησε νὰ
ἐξέλθῃ νικητὴς ἀπὸ τὰς καλπὰς τῆς 8 'Ιουλίου, ἀλλὰ ν' ἀπο-
δώσῃ εἰς τὸ ἔθνος τοὺς γνησίους τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ εἰς
τοὺς πολίτας τὴν ἐλευθέραν τῆς ψήφου των διάθεσιν, καίτοι
ἐν γνώσει ὅτι μετὰ τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου
Βουλγαρῆ, ἀνελάμβανεν οὗτος τὸν Ἡράκλειον ἀθλον τῆς ἀ-
ποκαθάρσεως τῶν σταύλων τοῦ Αὐγείου.

Ἡ ἐγκύκλιος ἣτις τόσῃν παρήγαγεν αἰσθησὶν καὶ περὶ ἧς
εἶπομεν ἤδη ἔχει ὡς ἑξῆς :

26 Μαΐου 1875

Πρὸς τοὺς Νομάρχας καὶ Ἐπάρχους τοῦ κράτους.

Ἀποστείλας ὑμῖν τὸ περὶ τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς

τῆς σ' περιόδου καὶ συγκαλέσεως νέας Β. Διάταγμα, ὑπέμνησα κεφαλαιωδῶς δι' ἰδιαιτέρας μου ἐγκυκλίου, τὰ παρεπόμενα καθήκοντα ὑμῶν.

«Εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ἐκείνῃ παραπέμνω ὑμᾶς εἰς τὴν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν προκήρυξιν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἐνθα ἐξετέθησαν οἱ ὑπαγορεύσαντες τῆς Βουλῆς λόγοι, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν νέων ἐκλογῶν πορεία τῆς Κυβερνήσεως.

«Αἱ μέχρι τοῦδε πράξεις ἡμῶν ἐπεισαν, φρονοῦμεν, ἅπαντας, ὅτι ἀπόφασιν ἔχομεν ἀμετάστρεπτον οὐδὲ κατὰ κεραίαν νὰ παρακλίνωμεν ἀπὸ τοῦ προγράμματος ἡμῶν. Ἀγρύπνωσ δὲ θὰ ἐπιτηρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπαλλήλων Ἀρχῶν ὅπως ἀμείληκτοι καταστέλλωμεν οἰανδήποτε ἀπ' αὐτοῦ παρεκτροπὴν.

«Οἱ Βουλευταὶ εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οὐδὲν δὲ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις διακεκριμένην ἔχει ἐν τῇ Πολιτεία ἀποστολήν. Πᾶσα ἄρα ἐπίδρασις τῆς Κυβερνήσεως ἢ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, δι' ἔργου διὰ λόγου, ἐπὶ τὴν συνείδησιν τοῦ ἐκλογέως Λαοῦ, ἀποτελεῖ νοθεΐαν τῆς ἐκλογῆς καὶ διαφθείρει τὸ θεμέλιον τοῦ Συνταγματικοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ οἰαδήποτε ἀνάμιξις τῆς ἐξουσίας εἰς συνδυασμοὺς ὑποψηφίων ἢ ἡ οἰαδήποτε ὑπόδειξις ὑποψηφίων, ὡς ἀρεστῶν αὐτῆς εἶναι ἀντιποίησις ἀλλοτρῶν καὶ ἱερῶν δικαιωμάτων.

«Ὁφείλετε νὰ ἐνστερνωθῆτε τὴν ἰδέαν ὅτι ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος εἶναι Κυβέρνησις προερχομένη ἐκ τῆς Βουλῆς, ἀνατροπὴ δ' αὐτοῦ Βουλὴ προερχομένη ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως.

«Μόνος κληρὸς τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, εἶναι ἡ φρούρησις, δι' ὅλων τῶν ὑπὸ τοῦ Νόμου χορηγουμένων αὐτῇ μέσων τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνταγωνιζομένων καὶ τοῦ ἀνεπηρέαστου τῆς ψήφου τῶν ἐκλογέων.

« Ἐπιτελοῦντες τὸ ἐφ' ὑμῖν τὸ καθήκον τοῦτο, θὰ συνεννοῆσθε ἐκάστοτε μετὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν, ἵνα λαμβάνητε πᾶν νόμιμον καὶ πρόσφορον μέτρον πρὸς περιορισμὸν τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιτρεπομένων ὁρίων.

« Ὅπως δὲ ἡ Κυβέρνησις κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα διὰ τῆς καταλλήλου ἐκλογῆς τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως ἀποχωρήσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, παρέχουσα οὕτως ἐγγύησιν ἀπροσωποληψίας περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐσύστησεν ἀρχηγεία, ἔχοντα αὐτοτελῆ ἐνέργειαν δι' ἣν προσδοκᾶται ἡ συντονωτέρα καὶ ἀποτελεσματικωτέρα αὐτοῦ ἐργασία, ὡς φρουροῦ τῆς τάξεως καὶ τοῦ Νόμου.

« Τῆς δὲ δικαστικῆς ἀρχῆς τὴν σωτήριοι ἀποδειχθεῖσαν συνδρομὴν θέλει ἐπιζητήσῃ καθ' ὅλα τὰ στάδια τοῦ ἀγῶνος, καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ὅσον ἐνεστὶν εὐρυτέρᾳ ἐφαρμογῇ τοῦ μέτρου τῆς παραστάσεως τῶν Ἀνακριτῶν ἐν ταῖς ἐκλογικαῖς περιφερείαις.

« Ἄλλ' ὅσω δραστηκωτέρα εἶναι ἡ Ἐξουσία εἰς πρόσοψιν τοῦ Νόμου, τοσοῦτα μᾶλλον ὀφείλουσι τὰ ὄργανα αὐτῆς, καὶ ὑμεῖς ἰδίως, διὰ τῆς συμπεριφορᾶς ὑμῶν, ἐν τε ταῖς δημοσίαις καὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς σχέσεσι, νὰ ἐμπνεύσητε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ὑμετέρα ἐνέργεια εἶναι καθ' ὅλα εἰλικριτῆς καὶ ἀπροσωπὸληπτος.

« Ἡ Κυβέρνησις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν, οὐδόλως θέλει ἐξετάσει τίνα τὰ ἀναδειχθέντα ἐκ τῆς ἐκλογῆς πρόσωπα, διότι τοῦτο εἶναι ἀλλότριον τῶν σκέψεων τῆς καὶ τῶν καθηκόντων τῆς· ἡ δὲ περὶ τοῦ ὑποψηφίου ἀπόφανσις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τοῦ ἐκλογέως. Ἡ Κυβέρνησις θέλει μόνον ἐξετάσει ἂν διὰ τῆς καταλλήλου χρήσεως τῶν μέσων ἅπερ ὁ Νόμος χορηγεῖ, ἠδυνήθητε νὰ ἐξασφαλίσητε τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὴν ἐλευ-

θέραν παρὰ τῶν Πολιτῶν ἐξάσκησιν τῶν ἐκλογικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων.

«Ὅσοι τοῦτο κατορθώσετε, θέλετε ἀποκτήσει δικαιώματα ἐπὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Τόπου καὶ τῆς Κυβερνήσεως· ἀπεναντίας δὲ θέλουσι προκαλέσει καθ' ἑαυτῶν τὰς αὐστηροτέρας τιμωρίας ὅσοι ἐξ ὑμῶν παραγνωρίσωσι τὴν ἀποστολὴν των καὶ ἐκκλίνωσι τῆς συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως, ὡςδε χαραχθεῖσης ὁδοῦ.

Ὁ Ὑπουργός

Χ. Τρικούπης.

Ἡ ἐκλογὴ ἐνηργήθη ἐν πλήρει τάξει. Κατὰ τὰς τέσσαρας ἡμέρας τῆς συγκλήσεως τῆς αἰ πολιτικῆς ἐπέδειξαν παραδειγματικὴν νομιμοφροσύνην, τὸ τοιοῦτον δὲ ἐχαρακτήρισεν ὁ τύπος τότε ὡς σημεῖον μεταβλητῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἱ τηλεγραφικαὶ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον εἰσήσεις πᾶν ἀνήγγελλον ὡς ἄλλοτε τὰς φοβερὰς συμπλοκὰς, συμβάντα δὲ μόνον λυπηρὰ ἔλαβον χώραν εἰς τὴν Ἰόρην ὅπου ὁ ἀρχηγὸς προέβη εἰς σκανδαλώδεις ὑπὲρ τοῦ πρώην ὑπουργοῦ ἐκδηλώσεις, ἐπισύραξ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κόσμου. Ἐπίσης ὑστύχνηματά τινα ἀνάλογα συνέβησαν καὶ εἰς τινὰς ἄλλας ἐπαρχίας, πάντα γὰρ ἡμῶς ἡ ἀρχὴ ἐπρόλαβε καὶ οὐδαμοῦ τὰ ἀτοπήματα ταῦτα ἔλαβον μεγαλειτέρας διαστάσεις.

Ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν ἦτο ἡ ἀπογῆ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὰς ἐκλογὰς, οὐδαμοῦ δὲ παράπονον ἠγέρθη κατὰ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐνέργειαν τῶν ἐκλογῶν ὑπαλλήλων. Δικαίως λοιπὸν μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐκλογῶν ὁ Τρικούπης ἀνῆλθεν εἰς τ' ἀνάκτορα καὶ εἰδέχθη τὰ θερμὰ συγχαρητήρια τοῦ βασιλέως.

Καὶ ὅμως διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ τὸ εὐάρετον τοῦτο ἀποτέλεσμα πόσῃ προσοχῇ κατέβαλλεν ἡ κυβέρνησις δύναται ν' ἀποδείξῃ καὶ τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον. Εἰς Εὐρυτανίαν — κατὰ τὴν ἐπειτα ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν Βουλὴν ἐκθεσιν τῆς εἰςκείας ἐπιτροπῆς — αὐτὸς ὁ εἰρηνοδίκτης φοβούμενος ἐκ τῶν προηγουμένων σκηνῶν τῶν ἐκλογῶν Βουλγαρῆ, οὐδὲν ἔλαβε μέτρον κατὰ τὰς ἐκλογὰς, τῶν ὁ-

ποιών απέσχε καὶ αὐτὴ ἡ στρατιωτικὴ ἀρχή. Ἐν Ἀθήναις οἱ κλητῆρες τῆς ἀστυνομίας μεταδάντες εἰς τὰ τμήματα ἐψήφισαν τῶν ἀστυνόμων ἀπομεινάντων ἐκτός τῶν τόπων τῆς ἐκλογῆς ἵνα τοιοῦτοτρόπως οὐδῶς ἐπηρεάσωσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψήφου των διαθέσιν, τοῦτο δὲ προϋξένησεν ἀληθῆ καταπληξιν.

Μία δὲ ἀκόμη ἀπόδειξις τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἣτις ἀρέθη εἰς τοὺς πολίτας κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἶναι καὶ ἡ ἰσοψηφία τοῦ τε πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Ἐπαμ. Δεληγιώργη ἀμφοτέρων λαβόντων 3557 ψήφων. Ἐκ τῶν ὑπουργῶν τοῦ Τρικούπη μόνος ὁ ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν Δ. Σέρβος ἀπέτυχεν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, ὅπερ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του, ἣτις ὅμως δὲν ἐγένετο δεκτὴ τότε ἀλλ' ἀργότερον ὅτε ἡ δεύθυνσις τοῦ ὑπουργείου τῶν ναυτικῶν ἀνετίθη εἰς τὸν Λομβάρδου.

Κατὰ τὴν ἀξιωμαθημόνευτον ταύτην ἐκλογὴν δεκά μόνον ἐκ τῶν 82 στηλιτῶν κατώρθωσαν νὰ σωθῶσι, μεταξύ δὲ αὐτῶν καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Δημ. Βουλγάρων ἐν Ὑδρα ὁ ἑλαχίστος πλειοψηφίας ἀποτυχόντων καὶ τῶν ἄλλων φίλων του καὶ ὁ κ. Φλογαίτης δὲ συνδουασθεὶς ἐν Εὐβοίᾳ μετὰ τῶν στηλιτικῶν ἀπέτυχε καὶ αὐτὸς μετ' ἐκείνων, ἀμειλίχως πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Ἡ τοιαύτη ἐπιτυχία ἐν τῇ διεξχώγῃ τῆς ἐκλογῆς ἐχαιρετίσθη μετὰ χάρας ὄχι μόνον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὁμογενῶν. Αἱ κοινότητες τῆς Ρουμανίας ἀπέστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν δὲ ἐπιστολαὶ καὶ ἀνταποκρίσεις ἀετοκνώσαν τὴν ἀγαθὴν τῶν πολιτῶν ἐντύπωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν των διὰ τὰς ἐκλογὰς.

Καὶ ἔσπευσε μὲν ἡ κυβέρνησις μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν της εἰς τὸν βασιλέα οὗτος ὅμως δὲν ἀπεδέχθη αὐτήν καὶ παρεκάλεσε τὸν Τρικούπην νὰ ἐξκολουθήσῃ δευθύνων τὰ ἐπισημὰ πράγματα μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, ὅτε θὰ ἐφαίνετο πῶς ἐκ τῶν τριῶν ὑπολειπομένων κομματάρχων θὰ συνεκέντρον περισσοτέρως ψήφους καὶ ἐπομένως θὰ ἐξεπροσώποι τὴν πλειονοψηφουσαν μερίδα ἐν τῇ πολιτικῇ. Οὕτως ἐγένετο μόνον δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ ὑπουργοῦ Δ. Σέρβου τῇ 9 Αὐγούστου, τὰ λοιπὰ δὲ μέλη τῆς κυβερνήσεως ἐξηκολούθησαν τὰς ἐργασίας των.

Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ὑπουργικῆς Τρικούπη, ὄχι ὀλίγα

καλαί βάσεις ἐτίθησαν καὶ ἔργα τινὰ συνετελέσθησαν πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Οὕτω ἐπὶ τῆς ὑπουργίας αὐτοῦ συνέστη ἡ μεγάλη ἐπιτροπὴ ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν ὑποστρατήγου Σμολένσκη, συνταγματαρχῶν Πάνου Κορωναίου καὶ Σαπουντζάκη, τῶν ἀντισυνταγματαρχῶν Καρνάλη καὶ Βλάση, τῶν ταγματάρχου Μακρῆ καὶ ἐπιπτρου Σούτσου καὶ τοῦ λοχαγοῦ Ν. Τσαμαδοῦ, ἧτις ἀνέλαβε τὴν ἐπεξεργασίαν ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀργανισμῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη παρέτεινε τὰς ἐργασίας τῆς ἐπὶ δύο περίπου μῆνας μεθ' ἧς ὑπέβαλε τὸ πόρισμα τῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ἡ μεσολαβήσασα ὁμως κυβερνητικὴ μεταβολὴ δὲν ἔδωκε καιρὸν εἰς τὸν Τρικοῦπην νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νέον ὀργανισμόν. Ἐν τούτοις ἡ ἐπελευθεύσα κυβέρνησις εὗρεν ἑτοιμον σχεδὸν τὸν ὀργανισμόν τούτον καὶ ἐπ' αὐτοῦ κατόπιν ἐστηρίχθη μετὰ τινὰς ἐπουσιώδεις τροποποιήσεις ὁ νεώτερος τοῦ στρατοῦ ὀργανισμός.

Ἐπίσης κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικοῦπη πολλὴ φροντίς κατεβλήθη ὅπως ἐλαττωθῇ ὁ ὄσμος τῆς σταφίδος ἐν Γερμανίᾳ καὶ κατωρθώθῃ τούτο διὰ τοῦ τότε ἐν Göttingen διαμένοντος ἀειμνήστου Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆ. Ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις μάλιστα προτίθετο τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ραγκαβῆ νὰ υποβιβάσῃ ἔτι πλέον τὸν εἰσαγωγικὸν αὐτῆς ὄσμον ἀπέναντι ἄλλων παραχωρήσεων ὧν καὶ αὕτη θὰ ἐτύγχανε πρὸς τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθεν ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ καὶ οὕτω διεκόπη ἡ διαπραγματεύσις ἐκείνη.

Αἱ ἐργασίαι δὲ τῆς Βουλῆς ἐπὶ Τρικοῦπῃ ἐνεκαινίσαν καὶ τὸ νέον τοῦ Βουλευτηρίου κατάστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγαρθῆ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σταδίου καὶ Κολοκοτρώνη, καὶ ὅπερ παρέμεινε μέχρι σήμερον ὡς τότε ἐκτίσθη. Τὸ κτίριον ἐκεῖνο ἤγειρε τότε δεινὸν μεταξὺ ἀρχιτεκτόνων ἐπιστημονικὸν ἀγῶνα, τῶν μὲν ὑποστηρίζοντων ὅτι ἦτο βαρὺ καὶ ἀκαλαισθητὸν, τῶν δὲ ὅτι ἐπλήρου πασὰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ προορισμοῦ του. Κατέληξε δὲ ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ οὐδὲ οἱ δύο τῆς αἰθούσης κίονες — οἱ πλειότερον ὅλου τοῦ κτιρίου ἐπικριθέντες — ἀφῆρέθησαν ἐκεῖθεν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ βροχθεῖα ἀλλὰ πλήρης δράσεως ἐθνωφελοῦς πρωθυπουργία τοῦ Τρικοῦπῃ. Δι' αὐτῆς ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτευτῆς ἀπέδειξεν ὅτι ἡ θέλησις καὶ ἡ νομιμοφροσύνη συνυπάρχουν

ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀρκεῖ δὲ προσηκόντως νὰ καλλιεργηθῶσι διὰ νὰ εὐδοκιμήσωσιν.

Ἐκ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες τὸν ἠκολούθησαν κατὰ τὸ στάδιον αὐτὸ τοῦ πολιτικοῦ τοῦ βίου ἀπηρτίσθη ὁ πυρὴν τοῦ ἔπειτα μεγάλου τρικούπικου κόμματος, τὸ ὁποῖον τσαάκις ἀνήγαγε τὸν ἀρχηγόν του ἐπὶ τῆς ἐξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ☒.

ΑΝΩΜΑΛΙΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Ἡ ἐσώτερικὴ κατάστασις ἐν Τουρκίᾳ — Ἐξεγέρσεις ἐν Ἐρζεγοβίᾳ. — Πόλεμος Σερβοτουρκικὸς καὶ σύμφραξις τοῦ Μαυροβουγίου. — Τὰ ἐν Ἑλλάδι. — Ὑπουργεῖον Κομμουνιστοῦ καὶ πτώσις αὐτοῦ. — Ὑπουργεῖον Δελφινώφου καὶ κοινοβουλευτικὴ τῶν ἀποτυχία. — Καὶ πάλιν ὁ Κομμουνιστὸς. — Συγκινήσεις ἐν Ἀθήναις. — Μία εὐχὴ τοῦ λαοῦ — Συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν κομματάρχων — Δείνωσις τῶν πραγμάτων καὶ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος.

Τὸ αἰώνιον ἀνατολικὸν ζήτημα τὸ ὅποιον ἀπέμεινε πλέον παροιμιώδες διὰ τὸ ἄλυτον αὐτοῦ καὶ τὸ σκοτεινόν, εἶχεν ἀρχίσῃ πάλιν νὰ κινή τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1875.

Ὅλα τὰ μικρὰ ἔθνη τοῦ Αἴμου ὑποκινούμενα ἐπιτηδείως ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ὑπὸ Ρώσων πρακτόρων, ἐδείκνυεν πάλιν νέα σημεῖα ἐξεγέρσεως, τέλος δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1875, ἡ Ἐρζεγοβίᾳ πρώτη ὕψωσε φανερὰ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον κρούσμα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἣτις ἐπέφερε

ἀργότερον τὴν γενικὴν ἐξέγερσιν τῶν Βουλγάρων τῶν Μαυροβουνίων καὶ τῶν Σέρβων. Ἐν τούτοις ἡ Πύλη ἀκριδῶς μαντεύουσα καὶ φοβουμένη τὴν ἐξέγερσιν ἐκείνην ἔσπευσε νὰ δείξῃ σημεῖα τινὰ ἐνδοτικώτατα—κατὰ τὴν συνήθη καὶ στερεώτυπον μέθοδόν της—μέχρις οὗ ἢ τῇ ἐπεμβάσει τῶν δυνάμεων ἢ διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς προπαρασκευῆς κατορθώσῃ νὰ ταταστείλῃ τὸ κίνημα. Ὡς ὅμως συμβαίνει πάντοτε τὸ διάδημα τοῦτο τῆς Πύλης δὲν ἠπάτησε τοὺς ἐπαναστάτας οἵτινες καὶ μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τῶν προξενείων τῶν δυνάμεων ἐξηκολούθουν τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐπαναστατικὸν πῦρ ἐγενικεύετο καὶ ἐπεξετείνετο εἰς τὴν Ἑρζεγοβίην, συγχρόνως ἤρχισαν ἀνησυχητικαὶ πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τῆς Σερβίας, ἐξ ἄλλου δὲ τὸ Μαυροβούνιον ἐδείκνυε τάσεις φιλοπολέμους. Φυσικωτάτη λοιπὸν ἡ ἀνησυχία τῆς Πύλης, ἥτις ἐξηντλημένη ἀκόμη ἐκ τῶν ἐσχάτων ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Μ. Ἀσίας ταραχῶν, δὲν ἐθεώρει εὐκόλον τὴν ἀντίστασιν πρὸς τὰ μικρὰ ἀλλ' ἐπιφοδὰ τοῦ Αἵμου ἔθνη.

Καὶ διὰ νὰ συμπληρωθῇ τῆς Πύλης ἡ ἀνησυχία καὶ οἱ δίκαιοι φόβοι της, ἐπῆλθε καὶ ἡ ἀπέναντι αὐτῆς ἐχθρική στάσις τῆς Ρωσίας, τὴν ὁποίαν ἐπέτεινε ἡ ἀγρία ἐν Θεσσαλονίκῃ σφαγὴ τῶν δύο προξενῶν τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

Εἶναι γνωστὰ τὰ κατὰ τὴν σφαγὴν ἐκείνην. Χριστιανὴ κόρη καταδιωκομένη ὑπὸ Ὀθωμανῶν οἵτινες ἐβίαζον αὐτὴν καὶ ἐξόμωσαν, κατέφυγεν εἰς οἰκίαν τινὰ προστατευθεῖσα ὑπὸ τοῦ προξένου τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ τουῦρκοι περιεκύκλωσαν τὸ προξενεῖον καὶ ἐζήτησαν τὴν παράδοσίν της. Εἰς τὴν ἐξέγερσιν αὐτὴν τοῦ ὄχλου ἔσπευσαν οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ὅπως καθηουχάσωσι τοὺς φανατικοὺς ὀθωμανοὺς, ἀντὶ τούτου ὅμως συνελήφθησαν καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τζαμίον τι ὅπου τοῖς ἐπεβλήθη νὰ ἐνεργήσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς κόρης, ἄλλως θὰ ἐσφάζοντο.

Οἱ δυστυχεῖς κρατούμενοι ἔγραψαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους των ἀλλὰ πρὶν ἢ κόρη παραδοθῆ ἁμφότεροι ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ μαινομένου ὄχλου. Τὸ γεγονός παρήγαγε φοβερὰν ἐντύπωσιν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Εὐρώπῃ ἐξηγέρθη καὶ οἱ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπρόσωποι ἐζήτησαν αὐστηροτάτην τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων, πράγματι δὲ οἱ πρωτουργοὶ συνελήφθησαν καὶ ἀπηγχονίσθησαν, ἀποζημιώσεις δὲ ἐδόθη εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν θυμάτων ἅτινα ἐκηδεύθησαν δαπάνῃ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἐν τῷ μεταξύ στόλος Εὐρωπαϊκὸς κατέπλευσεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ μεταξύ τῶν πλοίων αὐτοῦ καὶ τὰ ἡμέτερα «Βασιλεὺς Γεώργιος» καὶ «Σαλαμινία» τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον παρέμεινεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ ἄλλο δὲ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ὄχλος εἶχε δεῖξει ἀνησυχητικὰ τινα σημεῖα.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἐποχῆν οἱ Βούλγαροι ἐπωφεληθέντες τῆς τροπῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐξηγέρθησαν καὶ προσέβαλον στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα καὶ ἐπυρπόλησαν πυρροῦς, σταλείσης ὅμως ἐγκαίρως ἀνωτέρας στρατιωτικῆς δυνάμεως, τὸ κίνημα κατεστάλη καὶ οἱ ἐπαναστάται ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς στρατιώτας τῆς Πύλης οἵτινες ὤμώτατα ἐξεδικήθησαν αὐτοὺς.

Ἄλλὰ ἡ καταστολὴ τῆς Βουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τὴν Πύλην. Διότι ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς αὕτη ἐπνίγετο ἐν τῷ αἵματι τῶν ἐπαναστατῶν ἡ Σερβία προφασίζομένη τὰς ἀδίκους ἐπιδρομὰς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τοῦ Σερβικοῦ ἐδάφους, παρεσκευάζετο εἰς πόλεμον, ὑπὸ ἀναλόγους δὲ προφάσεις τὸ Μαυροβούνιον ἐκήρυττεν ὅτι θὰ εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀνάγκην ἐνόπλιως νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀκεραιότητά του. Τέλος μετ' οὐ πολὺ ὁ Μιλάνος — τῇ 6 Ἰουλίου 1876 — ἐκήρυττε τὸν πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν ἐν αὐτῷ τῷ τουρκικῷ ἐδάφει, συγχρόνως

δὲ ὀλίγοι ἀπέναντι ἀπειραρίθμων ἥρωικοί Μαυροβούνιοι ἐπήρχοντο κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ καὶ κατέθραυον αὐτὸν, εἰς ἥρωικάς ἀληθῶς μάχας.

Καὶ ὁμως ἡ τύχη δὲν ἐφάνη εὐνοοῦσα τὰ Σερβικά ὄπλα καὶ μετ' ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας ὁ βασιλεὺς Μιλάνος ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν μεσολάβησιν τῶν δυνάμεων. Καὶ ἐπενέδησαν μὲν ὅπωςδήποτε αἱ δυνάμεις, ἀλλ' οἱ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ὑποβληθέντες ὄροι ἦσαν τοιοῦτοι ὥστε σχεδὸν ἐκ τῶν προτέρων ἀπερρίφθησαν ἄνευ συζητήσεως, καὶ νέα ἐπέμβασις ἐπῆλθε πρὸς διακανόνισιν τοῦ ζητήματος.

Ἡ γενικὴ αὕτη ἀναστάσις τῶν κρατιδίων τοῦ Αἴμου ἔσχε φυσικώτατα τὸν ἀντίκτυπον καὶ ἐν Ἀθήναις ὅπου ἀνησυχία ἐβασίλευε μὴ τῶν δυνάμεων ἀναλαμβάνουσῶν τὴν διακανόνισιν τῶν ἐκκρεμῶν αὐτῶν πρὸς τὴν τουρκίαν λογαριασμῶν τῶν Σέρβων Βουλγάρων καὶ Μαυροβουνίων, ἐγκαταλειφθῆ μέχρι τέλους μόνον ἡ Ἑλλάς ἄνευ τινὸς ἀντιλήψεως ἐκ μέρους τῶν προστατῶν τῶν ἄλλων.

Καθ' ὅλον λοιπὸν αὐτὸ τὸ δίσθημα τῶν ταραχῶν καὶ τῶν πολέμων ἐν Ἀθήναις συλλαλητήρια συνεκροτοῦντο καὶ λόγοι πατριωτικοὶ ἐξεφέροντο, ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις σφοδραὶ ἐγένοντο περὶ τοῦ ἀξιομάχου τῶν δυνάμεων τοῦ Κράτους, τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τότε ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἐπεδίδετο εἰς προπαρασκευὰς συντόνους ὅπως τοῦλάχιστον ἐν δεδομένη περιπτώσει εὔρεθῆ ὅπως δῆποτε εἰς καλὴν κατάστασιν. Δυστυχῶς ὁμως καὶ κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην στιγμὴν αἱ πολιτικαὶ ἀντιζηλῖαι δὲν ἐγκατελείφθησαν καὶ οἱ κομματάρχαι μεταξὺ των οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσαν ν' ἀλληλοτρῶγωνται ὡς συνήθως, τέλος δὲ ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου ἀπολέσασα τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ, ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν τῆς καὶ προσεκλήθη ὁ Δεληγεώργης νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη καὶ ὁ Κουμουνδούρος

ἐπέισθη νὰ μείνη ἐπ' ὀλίγον. Μενά τινας ὅμως ἡμέρας παραιτηθέντος καὶ πάλιν τοῦ Κουμουνδούρου προσεκλήθη ὁ Δεληγεώργης ὅστις καὶ ἐσχημάτισεν ὑπουργεῖον ὅπερ ἀντράπη μετ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν προσλαβὼν καὶ τὸν ὑπουργὸν κ. Μπούμπουλην ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις εὖρε τὴν Ἑλλάδα θῦμα μεγάλης συγκινήσεως. Καὶ τῷ ὄντι δικαιοτάτοι ἦσαν οἱ φόβοι τῶν ἐν Ἀθήναις. Δὲν ἦσαν μόνον οἱ Τουρκοὶ τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ὅπωςδῆποτε ἐφόβιζε τοὺς Ἕλληνας πολιτικοὺς, διότι ἐκείνων ὁ ζυγὸς ἐδάρυνε χλιαρῶτερον τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας, δὲν εἶχον δὲ ἐκδηλωθῆ εἰσέτι οἱ ἐκ Βορρᾶ φόβοι τῶν κρατιδίων τοῦ Αἴμου. Ἀλλ' ἐκεῖνο διὰ τὸ ὅποσον ἀνησυχεῖ ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἦτο ἰδίως ἡ ἐναγωνίως ἀναμενομένη συνδιασκέψις ἧτις φόβος ἦτο μὴ παντελῶς λησιμονήσῃ τὰς ἀξιώσεις τὰς δικαιοτάτας τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῶν ὀλιγώτερον δικαίων ἀξιώσεων τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων.

Τότε πρῶτον ἤρχισε νὰ ὀρθοῦται ἀπειλητικὸν πρὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ φάσμα τῆς Βουλγαρικῆς προσόδου, τῆς ἀκατασχέτου ἐκείνης προσόδου ἧτις μαζῇ μετ' τὴν ἄνοιαν τῆς θρασυτήτος ἧτις ἐχαρακτήρισεν πᾶν Βουλγαρικὸν ἕως τῶρα διάδημα κατέστη σκόπελος διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦτο ἰδίως ἔνεκα τῆς πλαγίας ὑποστηρίξεως ἧτις παρείχετο ἐκ μέρους τῶν Ρώσων εἰς τὴν φυλὴν ταύτην στηριζόντων τὰς περὶ Πανσλαβισμοῦ ιδέας των.

Ὑπὸ τοιούτους ὄρους καὶ ἂν δὲν ἐπετύγχανεν ἡ πρώτη βουλγαρικὴ ἐξέγερσις καὶ ἂν ἡ Σερβία δὲν εὐδοκίμει πολεμοῦσα πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἐν τούτοις τὸ Βουλγαρικὸν στοιχεῖον καθίστατο ὁσημέραι ἐπικίνδυνον καὶ οἱ πολιτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προηροθάνοντο τὸν κίνδυνον τὸν ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐλπίδων του. Τῶν Βουλγάρων ἡ ἐπίδοσις ἠπεί-

λει τὴν Μακεδονίαν καὶ ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἐλευθέρου Βασιλείου, εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ νὰ προμαντεύῃ τοῦτο ἀλλ' ἦτο μακρὰν ἀκόμη νὰ ὑποπτεύῃ τὰ πραγματικὰ μέσα τὰ ὅποια οἱ Βούλγαροι θὰ μετεχειρίζοντο πρὸς πραγμάτων τῶν ἐλπίδων τῶν.

Αὐτὰ ἐσκέπτετο ἡ ἐν Ἀθήναις κοινὴ γνώμη καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς ἣτις εἰς παρομοίας περιστάσεις καταλαμβάνει τὰ πλήθη καὶ μάλιστα τὰ ἑλληνικὰ ἀνεδίδαζε καὶ κατεδίδαζεν ὑπουργοὺς καὶ ἠλλάσεν ὑπουργεῖα θεωροῦσα αὐτὰ ἀνίκανα ν' ἀντιμετωπίσωσι τὰς περιστάσεις πρὶν ἔτι δοκιμάσῃ αὐτὰ ἐν τῇ πράξει· ἕκαστον συλλαλητήριον ἐν Ἀθήναις—καὶ ἐγένοντο τότε τοιαῦτα καθ' ἡμέραν σχεδὸν—διωργάνου καὶ μίαν πολιτικὴν μεταβολὴν καὶ σχεδὸν πάντοτε τὴν ἐπετύγγανεν, οὕτω δὲ ἀντὶ νὰ ἰσχυροποιῆται ὡς ἀπῆλθον αἱ περιστάσεις ἢ κυβερνήσις νέα πρόσωπα ἀνερχόμενα ἐπὶ τὴν ἀρχὴν εὐρίσκοντο πρὸ λαδυρίνου ἀδιεξόδου, τὸν ὅποτον παρήλθον πρὶν δυνηθῶσιν νὰ εἰσεέλθωσι, παρασυρόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ τοῦ ἀντιθέτου ρεύματος τῆς ἐπομένης.

Οἱ δύο τῆς ἐποχῆς μεγάλοι κομματάρχαι Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Δεληγιώγης διεξεδίκουν τότε τὴν ἀρχὴν καὶ κατήρχετο ὁ εἰς διὰ ν' ἀνέλθῃ ὁ ἄλλος. Οὕτω κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1877 ἀκριδῶς ὅτε τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καθίσταντο ἐπαισθητῶς θολώτερα καὶ προηγέλλετο τὸ τελευταῖον πρωτόκολλον τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις Κουμουνδοῦρου ἔχασε τὴν ἐν τῇ Βουλῇ πλειοψηφίαν τῆς καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ προσεκλήθη δὲ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Ἐπαμ. Δεληγιώγης ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ἔξῃς ὑπουργεῖον. Ἐπ. Δεληγιώγης ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς τῶν ἐσωτερικῶν, Δ. Λεβίδης ἐπὶ τῶν οικονομικῶν, Θ. Κανακάρης ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, Α. Μαυρομιχάλης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν, Σ. Ἀντωνόπουλος ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Γ. Ζωχιὸς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ἐνῶ ὁμως τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο κατελάμβανε τὴν ἀρχὴν καὶ διεκέρυττε πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἡ κυβέρνησις θ' ἀκολουθήσῃ πολιτικὴν ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τῶν περιστάσεων, σπουδαιότατον γεγονός, ἐκίνησε πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀγωνιώδη τὰ βλέμματα τοῦ κόσμου, ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ἐνσκήψας αἰφνηδίως ὡς κεραυνὸς οὐχὶ βεβαίως ἐν αἰθρία, ἀλλ' ὅπως ὅποτε ἐν πολιτικῇ καταστάσει ἣτις δὲν ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἐπεκταθῆ μέχρι πολέμου.

Εἶχε δὲ ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος αἰτίαν μὲν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ρωσίας νὰ προστατεύσῃ πραγματικώτερον τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ φανῆ δικαιούσα τὸν τίτλον τῆς ὑψηλῆς προστατίδας τῆς ὀρθοδοξίας τὸν ὁποῖον τῇ ἔδιδον, ἀφορμὴν δὲ αὐθαδέα ἐγγραφὸν τῆς Πύλης τὸ ὁποῖον αὕτη ἀπετύθυνεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 19 Μαρτίου. Τὴν 11 τοιοῦτον Ἀπριλίου τὸ προσωπικὸν τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας ἐγκατέλειπε τὴν Τουρκικὴν πρωτεύουσαν καὶ διακοπειῶν ἐπίσημας τῶν σχέσεων ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη, τοῦ ὁποίου ἐννοεῖται δὲν ὠκνησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἡ Ρουμανία καὶ τὸ Μαυροβούνιον κηρυχθεῖσαι ὑπὲρ τῆς Ρωσίας.

Τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἰδησιν τῆς ἐκβάσεως τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων ἡ Ἑλλὰς ὑπεδέχθη διὰ νέας κυβερνητικῆς μεταβολῆς. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπίσημον κήρυξιν τοῦ πολέμου καὶ ἐνῶ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ρώσων ἠγωνίζοντο οἱ Ρωμοῦνοι καὶ οἱ Μαυροβούνιοι, ἐγένετο ἐν Ἀθήναις ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς καταδείξασα τὰς κυβερνητικὰς δυνάμεις κατὰ τι ἀσθενεστεράς τῶν ἀντιπολιτευομένων, τὸ γεγονός δὲ ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν νὰ παραιτηθῆ πρὶν ἀκόμη δυνηθῆ οὐδὲ νὰ γνωρίσῃ καν ἁπλῶς τὰ περὶ αὐτὴν συμβαίνοντα. Κατὰ τὸ ἐλάχιστον δ' ἐκεῖνο διάστημα καθ' ὃ ἐν τῇ ἀρχῇ διετηρήθη ὁ Δεληγιώργης μόνον γνώμην ἐξέφρασεν ὅτι ἐπρεπε καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς ἐμμέσου ἐνεργείας καὶ νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς παρεχομένης αὐτῇ πε-

ριστάσεως, παρέχουσα τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν καὶ περισπῶσα οὕτω εἰς τὰ σύνορα τὴν προσοχὴν τῆς Τουρκίας, δεινῶς πανταχόθεν πολεμουμένης.

Μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Δεληγιώργη προσεκλήθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσαχημάτισεν ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς : Κουμουνδοῦρος, ἑξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, Οἰκονομικῶν Σωτηρόπουλος, Ἐκκλησιαστικῶν Λ. Νοταρᾶς, Στρατιωτικῶν Σ. Πετμεζᾶς, Ἐσωτερικῶν Παπαμιχαλόπουλος καὶ Ναυτικῶν Μπούμπουλης. Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἐφάνη ἀποκλίνων ὑπὲρ τῆς ἐνεργείας, κατὰ τὰς ἐπαγγελίας ἄλλως τε ἅς ἰακτός τῆς ἀρχῆς εὐρισκόμενον ἔδιδε, καὶ κατὰ τὸ πρόγραμμα ὅπερ αἰετοτε εἶχεν πρὸ αὐτοῦ ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδοθῆ, μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν προπαρασκευὴν τοῦ κράτους ὅπως εὐρεθῆ τοῦτο προσεχῶς ἐν θέσει νὰ δράσῃ ἐν περιπτώσει δράσεως ἐκ μέρους καὶ τῶν ἄλλων παρὰ τὸν Αἴμιον κρατῶν.

Ἐπεκράτησεν γὰρ κατὰ τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο διάστημα γνώμη κοινὴ παρὰ τῷ λαῷ ὅτι ἡ συμμετοχὴ ὄλων τῶν κομμάτων πρὸς παραγωγὴν ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως, θὰ συνεπήγετο τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ σχηματισθῆ ἀρχὴ ἀνάλογος πρὸς τὰς δεινὰς περιστάσεις ἃς τὸ γένος διέτρεχε, τὴν γνώμην του δὲ ταύτην ἐξέφραζεν ὁ λαὸς πανδήμως καὶ ρήτορες ἐν δημοσίοις συλλαλητηρίοις ἀπεξεδέχοντο ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης ἐνεργείας τῶν κομμάτων τὴν εὐστοχον ἀντιμετώπισιν τῶν περιστάσεων.

Εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκφραζομένην γνώμην αὐτὴν ὑπέικων καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος πρὶν ἐτι σχηματισθῆ τὸ ὑπουργεῖον του προσῆλθε πρὸς τοὺς κομματάρχας Ζαΐμην καὶ Τρικούπην καὶ ἐζήτησε τὴν σύμπραξιν των. Ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχε πρὸς τοῦτο ὑποστηρικτὰς τῆς ἰδέας του ἐκ τοῦ Τρικουπικοῦ κόμματος μόνον τὸν Λομβάρδον ὅστις ἐκθύμως ἐκηρύχθη ἀρχῆθεν ὑπὲρ τῆς ἰδέας ταύτης ἐλπίζων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν

μετὰ τοῦ λαοῦ ἐπιτυχίαν ἐκ τοῦ συνασπισμοῦ ἐκείνου. Ὁ Τρικούπης πρὶν ἀπαντήσῃ ὀριστικῶς εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Λομβάρδον καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην του, ὁ δὲ Ζακύνθιος βουλευτὴς τὸν προέτρπε νὰ σπεύσῃ. Καὶ ὅμως ὁ Τρικούπης μὲ τὴν ἰδιαίτεράν ἐκείνην προορατικότητά ἤτις ἀνεκάθεν διέκρινεν αὐτὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐκηρύχθη κατὰ τοῦ συνασπισμοῦ θεωρῶν αὐτὸν ἐπιβλαβῆ. Εἰς ἐπιστολὴν κατευθυνθεῖσαν τὴν αὐτὴν ἐσπέραν πρὸς τὸν Λομβάρδον ἐξέθηκεν εὐρέως τὰς σκέψεις του τὰς ὁποίας περιέλαβεν ἔπειτα καὶ τὸ ἐπίσημον ὄργανόν του ἢ «Ὡρα».

Κατὰ τὸν Τρικούπην ἡ σύμπραξις ἐκείνη δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ καταλήξῃ εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Πολιτικὴ ἀπὸ βάθρων διαφέρουσα καὶ ἔχουσα τελείως ἀντιθέτους ἀρχὰς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνατρέψῃ αὐτὰς τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ νὰ κανονίσῃ ἕκαστος τῶν πολιτικῶν τὰς ἰδέας του ἐντελῶς διαφόρους, πρὸς τὰς τοῦ ἄλλου, οὐχὶ ἀπὸ προσωπικῶν φιλοτιμιῶν, ἀλλὰ ἐκ γενικωτέρων πεποιθήσεων. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου εἶχεν ἐπιδιωχθῆ ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ διοργάνωσις τοῦ κράτους κατὰ τρόπον ὥστε ἐν δεδομένῃ ἐκτάκτῳ περιστάσει νὰ δύναται καὶ ἐξωτερικῶς νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς βλέψεις του καὶ νὰ καταστήσῃ σεβαστὰς τὰς ἀειώσεις του. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶχεν ἐπιτευχθῆ. Κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ ἐξωτερικοὶ περισπασμοὶ καὶ ὁ ἀγὼν τῆς Μεγαλονήσου εὗρον τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον ἐντελῶς ἀπαράσκευον μόλις ἐξερχόμενον ἀπὸ φοβεροῦς ἐσωτερικοὺς περισπασμούς, ἐξηντλημένον ἐκ τοῦ ἀδελφικοῦ αἵματος, τὸ ὅποῖον εἶχε χυθῆ, ἀνίκανον νὰ διατυπώσῃ κἀν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν πραγματοποιήσιν της.

Τότε μόνον τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδοῦρου, οὗτινος μέρος εἶχεν ἀποτελέσει καὶ ὁ Τρικούπης, προέδῃ εἰς σπασμωδικὰς τινὰς ἐνεργείας, ὅπως οὖν ἐπιτυχεῖς, πάντοτε ὅμως κατωτέρας τῶν περιστάσεων καὶ ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν

ἀναγκαίων χρημάτων. Τὸ δάνειον τῶν 20 ἑκατομμυρίων μόλις ἐπῆρκεσε διὰ τὰς μικρὰς ταύτας προπαρασκευάς, καὶ ἐξηντλήθη πρὶν ἀκόμη αὐταὶ συντελεσθῶσι. Πρωτίστως λοιπὸν ἐπεβάλλετο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξευρέσεως χρημάτων καὶ τῆς δι' αὐτῶν προπαρασκευῆς τοῦ κράτους εἰς δύναμιν ἀξιομαχὸν ἱκανὴν ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν.

Τὴν γνώμην ταύτην διετύπωσεν ὁ Τρικούπης, εἰς ἐπίρρωσίν τῆς δὲ ἦλθον καὶ ἐξ Ἀγγλίας συμβουλοὶ φιλειρηνικαὶ ὡς πάντοτε καὶ προτρέπουσαι τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ν' ἀμείνῃ τὴν Εὐρώπην πρὸς διακανόνισαί τῶν ἀφορώντων αὐτὴν ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἰαδήποτε ἐπέμβασίς ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ἤθελε προκληθῆ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Οἱ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριταὶ τῶν ἀγγλικῶν φύλλων ἐνθέρμως ὑπεστήριζαν τὸ ἀίτημα τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος φρόνιμον στάσιν τοῦ Δεληγιώργη καὶ τοῦ Τρικούπη.

«Εἶναι ἀληθές—ἐγραφεν ὁ «Ἡμερήσιος Χρονογράφος»—ὅτι τὸ ἐν Ἀθήναις ρεῦμα τῆς κοινῆς γνώμης ὀγκοῦται καθ' ἑκάστην καὶ ἐπιδεικτικώτατα ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἐνέργειαν. Ἀλλοίμονον ὅμως εἰς τοὺς πολιτικούς ἐκείνους, οἵτινες ἀναμένουσιν ἐκ τῶν σφαλερῶν ὀρμῶν τῆς κοινῆς γνώμης νὰ κανονίσωσι τὴν πορείαν των ἐν οὗτω μάλιστα ἐπισηφαλεῖ καταστάσει. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διὰ νὰ τύχῃ τῆς ἀμερίστου ὑπολήψεως τοῦ λαοῦ τῆς καὶ τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀπαραιτήτου ἐμπιστοσύνης του, ἔχει ἀκόμη πολλὰ νὰ ἐπιτελέσῃ καὶ τὸ κράτος τὸ τόσο ἀτυχὸν ἐσωτερικῶς πρὸς ἑαυτὸ πρέπει πρῶτον ν' ἀπευθύνῃ τὴν προσοχὴν του, ἀφίνον τὰ ἐξωτερικὰ ὡς σήμερον ἔχουσιν ἀφοῦ ἄλλως τε ὁ πόλεμος μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας δὲν φαίνεται ὅτι θὰ ἔχῃ ἀποτέλεσμα μεταβολὴν τινα ἐν τῇ καταστάσει τῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου. Ἄς ὀργανωθῆ λοιπὸν τὸ κράτος εἰς δύναμιν καὶ τότε εὐρὺ μέλλον τῷ παρέχεται νὰ πρωτοστατήσῃ

ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμβησομένων.» Ἀνάλογον γλῶσσαν ἐτήρησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀγγλικαὶ ἐφημερίδες· κατωτέρω δὲ θὰ ἴδωμεν καὶ τὰ προφορικά παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει διαβήματα τῆς ἐπισήμου ἐν Ἀθήναις ἀγγλικῆς ἀντιπροσωπείας.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας δεύτερον ἄρθρον σφοδρότερον τοῦ πρώτου ἐπῆλθε πολλὴν ἐμποίησαν ἐν Ἀθήναις ἐντύπωσιν.

«Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν—ἔλεγε τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο—εἶναι ὁ αἰώνιος λαὸς τοῦ παιδαριώδους ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἄκρας θερμοκεφαλιᾶς. Ὡς ν' ἀνεκάλυψε τὸν τρόπον νὰ πολεμῇ ἀνευ ὀπλῶν καὶ χρημάτων, συνέχεται σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἰς τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ ἐκοφενδονίζει κραυγὰς καὶ ἀπειλὰς κατὰ τῆς Τουρκίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους δὲν ἤξευραν τὸ συμφέρον τῶν καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ποτὲ ἐλπίς νὰ τὸ μάθουν. Βαυκαλίζονται ἀπὸ κενὰς ἐλπίδας καὶ ἡ αὐτοῦς μεγαλομανία τῶν τοὺς κοιμίζει ἐπὶ ὁσδῶν, ἐνῶ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωσιν ἐκ τῆς γενναϊότητος τῶν Δυνάμεων ὅ,τι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποκτήσωσιν ἐκ τῆς ἰδικῆς τῶν ἰσχύος.

«Ἐγνώσθη ἤδη ὅτι δύο ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ τόπου πολιτικῶν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς ῥητῆς παρασκευῆς μὲν ὅπως καθησυχάσωσι τὴν δημοσίαν γνώμην λίαν ἐξεγερθεῖσαν τελευταίως ἐξ ὄλων αὐτῶν τῶν περιστάσεων, ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος ὅμως ἐν τῇ προκειμένῃ ἐποχῇ, καθ' ἣν ὅλως ἀνέτοιμος εὐρίσκεται ἡ Ἑλλάς. Οἱ δύο οὗτοι πολιτικοὶ εἶναι ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Δεληγιώργης, ἄνδρες συνετοὶ καὶ νουνεχεῖς, πολλὰς ἕως τῶρα ὑπηρεσίας παρασχόντες τῇ πατρίδι αὐτῶν. Ἀπέναντι τούτων τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου φαίνεται διαπνεόμενον ὑπὸ φιλοπολέμων διαθέσεων. Χθὲς ἐθεάθησαν ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἄνθρωποι γνωστοὶ ὡς ὑποκινήσαντες ἄλλοτε ἀποτυχόντα ἀνταρτικὰ κινήματα εἰς ἑλληνικὰς ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χώρας, αἱ συνεντεύξεις τῶν δὲ μετὰ τῶν

ὑπουργῶν φαίνονται ἔχουσαι ἀνάλογον, σκοπόν. Ἡ τοιαύτη διάθεσις τοῦ ὑπουργείου πρέπει νὰ κανονισθῇ καὶ νὰ περιορισθῇ ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως. Κανένα λόγον δὲν ἔχει ἡ ἐξέγερσις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτάς τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Καταπίεσις ἐκ μέρους τῶν Τούρκων οὐδαμοῦ γίνεται. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Κρήτη ἀπαθεῖς θεωῦνται τὴν πάλην τῶν δύο μεγάλων Δυνάμεων, ὅπως δὲ ἀνεξήγητος θὰ εἶναι ἡ εἰς τὸ μέσον εἰσοδος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτῆς εἰς τὴν πάλην.»

Ἀνάλογον γλῶσσαν ἐτήρησαν καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς Ἀγγλίας ἐφημερίδες, αἵτινες δὲν ἐπαύσαν νὰ ἐκφράζωσι τὴν γνώμην των περὶ τοῦ ἀσκόπου καὶ ἀνοήτου τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ὅμως τὰ λοιπὰ παρὰ τὴν Τουρκίαν ἔθνη, τὸ Μαυροβούνιον, ἡ Σερβία καὶ ἡ Ρουμανία, ἐωπλίζοντο καὶ μετεῖχον ἐνεργητικῶς τοῦ πολέμου, κανεὶς δὲ δὲν εὕρισκετο νὰ τὰ ἐμποδίσῃ καὶ νὰ καταργήσῃ τὴν ἐνέργειαν, διὰ τὸ ν' ἀπαδειχθῇ ἅπασι ἀκόμη ὅτι ὅλα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τὰ πράγματα κρίνονται πάντοτε διὰ δύο μέτρων καὶ δύο σταθμῶν. Ὅχι μόνον δὲ ἡ γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς διέφερον ἐν Ρουμανίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ οἱ πρόξενοί τῆς ἐτήρουν σιγὴν ἰχθύος καὶ ἂν μὴ ἐνεθάρρουν τὰ κατὰ τῆς Τουρκίας διαβήματα τῶν Ρωμούνων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Μαυροβουνίων, οὐδεμίαν παρακέλευσιν ἐξέφραζον κἄν, διότι ἴσατο ὅπισθεν τῶν μικρῶν ἐκείνων λαῶν ἰσχυρὸς καὶ ἀκλόνητος προστάτης ἡ Ρωσσία, τῆς ὁποίας τὸ μέρος ἔλαβον.

Τοιαύτη ἦτο ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ γνώμη τοῦ Κουμουνδούρου. Παλαιὰ του διαβήματα διπλωματικά παρὰ τῇ Σερβίᾳ εἶχον πείσει αὐτὸν ὅτι ἡ σύγχρονος ἐνέργεια τῶν δύο κρατῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἐδαφικὴν αὐξήσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπανάλαβε τὰς

συνεννοήσεις του μετὰ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως, διακοπείσασ ἔκτοτε καὶ περιορισθείσας εἰς προφορικὴν μυστικὴν συμφωνίαν. Ἡ σερβικὴ κυβέρνησις προθύμως ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Κουμουνδούρου καὶ αἱ συνεννοήσεις ἐπετάθησαν εἰς τρόπον ὥστε ταχέως νὰ ἐπέλθῃ τὸ εὐχάριστον ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους συμφωνίας καὶ ὁμοθυμοῦ δράσεως, ὅτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καὶ μὴ θέλων κἂν νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀληθῶς εἰργάζετο ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἐξηγέρθη καὶ ἐζήτει ἄμεσον τὴν συνεννόησιν μετὰ τῶν κομματαρχῶν πρὸς σχηματισμὸν τοῦ μεγάλου ὑπουργείου.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ στάσις τοῦ Ἀγγλικοῦ τύπου ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἀνάλογος ἦτο καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ἐπισήμου Ἀγγλικῆς ἀντιπροσωπείας παρὰ τῇ κυβερνήσει τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ πρεσβεία τῆς Ἀγγλίας διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἰκανωτάτου τότε ὄσον καὶ πανούργου διπλωμάτου Λαγιάρδ, συνεκέντρωσεν ὅλας τὰς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ἀπέβλεψε. Νὰ μὴ κινηθῇ ἡ Ἑλλάς. Ἐγνώριζεν ἡ Ἀγγλικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὴ τὰς δυσχερείας καὶ τὴν πραγματικὴν ἀπόγνωσιν τῆς Πύλης ἐν τῇ περιστάσει καθ' ἣν ἐκ τῶν νῶτων θὰ προσεβάλλετο ἡ Τουρκία ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη προσβληθῆ πανταχόθεν πλέον ὑπὸ τῶν Ρώσων, τῶν Σέρβων, Ρωμιούνων καὶ τῶν Μαυροβουνίων καὶ μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην μέριμναν τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει ἡ Ἀγγλία ὑπὲρ οἷας δῆποτε χώρας ὅσας τὰ συμφέροντά των ταυτίζονται ἢ τοῦλάχιστον πρόκειται νὰ πολεμηθῇ ἀντίπαλος ἰσχυρὸς καὶ ἐπίφοβος ἀνέλαβεν ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνη τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν λόρδος Δέρβυ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν Λαγιάρδον.

Πρέπει νὰ μεταχειρισθῆτε ὀλόκληρον τὴν ὑμετέραν παρὰ τῶν πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδος ἐπιρροὴν ὅπως πείσητε αὐτὸν νὰ διαβιάσῃ τῇ κυβερνήσει του ὁδηγίας τεινούσας πρὸς καθήσυχασιν τῶν πνευμάτων ἐν Ἑλλάδι. Ὁ καιρὸς δὲν εἶναι πρόσφορος πρὸς ἐνέργειαν ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ἡ εἰρήνη δὲ ἢ διαταραχθεῖσα εἰς τὸν Αἴμιον πρέπει νὰ μείνῃ ἀσάλευτος εἰς τὸ Αἰγαῖον. Κράτος μικρὸν καὶ ἀπαρέσκευον ὡς εἶναι ἡ Ἑλλάς δὲν πρέπει νὰ ἐκτίθεται εἰς τοὺς μεγάλους αὐτοὺς κινδύνους, ἃς ἐμπιστευθῆ δὲ τὴν τύχην του εἰς ἐκείνους οἵτινες ἀνέκαθεν ἀνέλαβον τὴν προστασίαν του. Καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀφίσχητε τὴν Ἑλλάδα νὰ κινήθῃ. Ἀναλόγους διαταγὰς διαβιάζω καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς Ἀνάσσης Στούαρτ.» (1)

Ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Ἀνάσσης Στούαρτ δὲν ἐλάμβανε μόνον διαταγὰς ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν του τῶν ἐξωτερικῶν· εἶχε καὶ τὰς θερμωτάτας προτροπὰς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφου Λαγιάρδου.

Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἦσαν μόνον ὁ Στούαρτ καὶ ὁ Λαγιάρδος οἱ ἐμπνέοντες πρὸς τὴν κυβέρνησιν τὰς τάσεις πρὸς τὴν ἡσυχίαν καὶ προσπαθοῦντες νὰ ματαιώσωσιν πᾶσαν αὐτῆς ἐνέργειαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς Κουντουριώτης ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Ἀγγλικοῦ προξένου, ἀπέστειλεν μακρὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν του ἐκθέσεις πόρισμα ἐκτενῶν συνεντεύξεων ἃς μετὰ τοῦ Λαγιάρδου ἐλάμβανεν ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς. Οὗτος διαταχθεὶς νὰ ἐξετάσῃ τὴν γνώμην τοῦ Λαγιάρδου ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν σχεσῶν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν, εὔρε τὸν Λαγιάρδον

(1) *Moniteur Diplomatique*. Ἐγγραφα σχετικὰ πρὸς τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας. Φυλλάδιον Α. σελ. 63 Ἐκδόσεις Λονδίνου.

ἀνένδοτον εἰς τὴν ἐπίμονον ἀπαίτησίν του νὰ ἀπρακτῆσῃ τελείως ἡ Ἑλλάς, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ αὐτὸ τῆς συνεντεύξεως μετεδίβασεν εἰς τὴν Κυβέρνησίν του μετὰ τὴν ἰδιαίτεραν σύστασιν τοῦ νὰ πειθῆ ἡ Ἑλλάς εἰς τὰς ἀγγλικὰς προτροπὰς.

Δυστυχῶς τὸ σφάλμα τοῦ Κουντουριώτη δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο μόνον ὅτι τόσον στενῶς ἐνεπνέετο ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Μετ' οὐ πολὺ διέπραξε σφάλμα διπλωματικὸν μεγαλειτέρας σημασίας τὸ ὅποιον ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὰς διαθέσεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ καθουχάσεν αὐτὴν τελείως ἐπὶ τῆς στάσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Κουντουριώτης — ἀνευ βεβαίως τῶν διαταγῶν τῆς κυβερνήσεώς του — διεβεβαίωσε τὸν Λαγιάρδον, ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο δυνατὸν ποτὲ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ρώσων ἀπὸ τοὺς ὁποίους οὐδὲν ἐπερίμεγε καλὸν καὶ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ ὄχι μόνον δὲν συνεδιβάζετο ἀλλὰ καὶ ἀντετίθετο πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ συμφέροντα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη βεβαίως δὲν ἦτο νέα διὰ τὸν Λαγιάρδον, ἡ ἀποκάλυψις τῆς τὸν ἐπίεισε ὅτι δὲν εἶχε τίποτε νὰ φοβῆται ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔσπευσε νὰ καθουχάσῃ τὴν Πύλην ἧτις — ὡς θὰ εἶδομεν κατωτέρω — ἀπεθρασύνθη τελείως ἐκ τῆς δηλώσεως ταύτης. (1)

Διεδιβάσθησαν λοιπὸν ἀναλόγως πρὸς τὴν συνέντευξιν ἐκείνην ὁδηγίαι τοῦ Λογιάρδου πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις πρησθευτὴν Στούαρτ, ἄνδρα μετρίας πολιτικῆς ἰκανότητος, πανοῦργον ὅμως καὶ κατέχοντα ἐπαρκεῖς γνώσεις ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ ὁ Στούαρτ ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὰ λοιπά.

Ἐπὶ τῆς ὑπουργείας τοῦ Κουμουνδούρου, ὁ Στούαρτ εὔρε πολλὴν ἀντίστασιν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν φιλειρηνικῶν του προτάσεων. Καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἀποδείξει ἡ κυβερνήσις τὰς

(1) Αὐτόθι, φυλλάδιον Ε' . σελίς 189.

φιλοπολέμους διαθέσεις αὐτῆς καὶ ἤδη δὲν ἀπέκρυπτεν ἀπαραιτήτους τὰς ἐνεργείας τῆς. Ὁ Στούαρτ τῇ 19 Μαΐου ἔλαβε μακρὰν μετὰ τοῦ Κουμουνδοῦρου συνέντευξιν κατόπιν τῆς ὁποίας διεδίδασεν ἀπελπιστικὸν τηλεγράφημα πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του. Ὁ Κουμουνδοῦρος πνιγόμενος ἰδίως παρὰ τῆς κοινῆς γνώμης ἦτις ἀπῆτει τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν, εἶχε δεῖξει ἀνησυχητικά τινα σημεῖα καὶ ἐφάνη διαπνεόμενος ἀπὸ ἐνεργητικωτέρας σκέψεως. Εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἀπροκαλύπτως ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐθεώρει ἑαυτὴν ἐλευθεράν νὰ ἐνεργήσῃ ἢ ὄχι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων χωρὶς οὐδεμίαν τῶν δυνάμεων ἐπίρραξιν νὰ θελήσῃ ν' ἀναγνωρίσῃ ἐφάνη δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐντελῶς ἀποκρούων τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας. Τὸ τηλεγράφημα ἐκεῖνο ἐνεσκηψεν ὡς κεραυνὸς παρὰ τῷ Λαγιάρδῳ ὅστις εἰς μίαν στιγμὴν ἐνόμισεν ὅτι ἠπειλοῦντο νὰ καταρρεύσωσι τὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα τῷ ἐνέπνεεν ὁ ἄπειρος πρὸς τὴν Τουρκίαν ἔως του.

Νεαὶ λοιπὸν διαταγαὶ ἐστάλησαν εἰς τὸν Στούαρτ καὶ νέα συνέντευξις του μετὰ τὸν Κουμουνδοῦρον ἀπέφερε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Εὖρον ὅμως ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας κεκρηυγμένους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς του δῶν διαπρεπεῖς τῆς Ἑλλάδος πολιτεutas, τὸν Ἐλεγγέωρον καὶ τὸν Τρικούπην.

Εἶπομεν ἤδη ἐν προηγουμένη σελίδι τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους εἶχεν ὁ Τρικούπης θεωρῶν τὴν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὄχι μόνον ἀλυσιτελῆ ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβή. Ὁ Τρικούπης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἔπειτα ἀπέδειξεν ὅτι ἐνεπνέετο πάντοτε ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἦτις ὅμως δι' αὐτοῦ ἐφάνη — ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν εὖνους πάντοτε καὶ ὠφέλιμος τῇ Ἑλλάδι.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ ἐνέργεια τοῦ διπλωματικοῦ τῆς Ἀγγλίας ἀντιπροσώπου καὶ τοιαύτη ἡ γλῶσσα τῶν Ἀγγλι-

κῶν ἐφημερίδων ἐντελῶς ἀντίθετος ἐφαίνετο ἡ στάσις τοῦ Γερμανικοῦ τύπου. Ὁ Βίσμαρκ ἐφαίνετο εὐνους μᾶλλον εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις Γερμανὸς πρεσβευτὴς δὲν προέβη εἰς διαδήματα ἐνθαρρυντικά παρὰ τῆ Ἑλληνικῆ κυβερνήσει, ὁ Γερμανικὸς τύπος ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ ἀντιπροσωπεύων ἐπισημῶς τὰς ἰδέας τοῦ Γερμανοῦ ἀρχικαγκελαρίου, ἐνεθάρρυνε τὴν Ἑλλάδα εἰς ἄμεσον ἐνέργειαν.

Οὕτω τηλεγραφικῶς ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ ἄρθρον τῆς «Βορειογερμανικῆς» ἐφημερίδος τοῦ Βίσμαρκ εἰς τὸ ὅποιον ἀπροκαλύπτως συνιστάτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἄμεσος ἐνέργεια. «Ἡ συγκέντρωσις τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἔλεγεν ἡ ἐφημερίς αὕτη, ἐπιβάλλεται εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας καθ' ἃς ἡ εἰς τὴν σκηνὴν ἐμφάνισις τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου θὰ ἐπέφερε λύσιν τῆς Ρωσοτουρκικῆς διαφορᾶς ὅχι μόνον ἀποκλειστικὴν διὰ τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Σλαῦους. Δύναται ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην νὰ ἐγειρῆ δικαίως τὰς ἀξιώσεις της καὶ νὰ ὑποστηρίξη αὐτάς ἐνεργητικῶς εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὰς καταστήσῃ σεβαστάς; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα.»

Καὶ ἡ ἐφημερίς δὲ «Ἐφημερίς τοῦ Βερολίνου» ἔγραφεν ἐν κυρίῳ ἄρθρῳ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα «Εἰς τὸ δρᾶμα τὸ ὅποιον ἐξελίσσειται παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μόνον οἱ Ἕλληνες ἀκόμη δὲν ἐδήλωσαν τί μέρος θὰ λάβουν. Αὐτοὶ οἱ πλείοτερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν πάλην ἥτις συνάπτεται εἰς τὰς χώρας αἰτινες πατροπαραδότως τοῖς ἀνήκων, αὐτοὶ ἀκόμοι δὲν εἶπον ἂν θὰ ζητήσουν καὶ τί θὰ ζητήσουν καὶ ἕως τῶρα ἐφάνησαν ἀποκρούοντες καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρώσων τὰς προτάσεις. Βεβαίως ἡμεῖς δὲν θέλομεν νὰ συμβουλευσωμεν ὠρισμένως τὴν ἐνέργειαν ἢ τὴν ἀδράνειαν. Εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ πλείοτερον παντὸς ἄλλου γινώσκουσα τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τί δύναται νὰ πράξῃ

καί τί δύναται νά παρίδῃ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπιβαλλόμενον εἶναι ἡ ἐσωτερική της προπαρασκευὴ ὅπως κατορθώσῃ γ' ἀντιμετώπισῃ πάντα κίνδυνον. Λυπηρὸν εἶναι ἐν ἐποχῇ τοιαύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικῆς ἀνεμοζάλης μόνον ἡ Ἑλλάς νά φαίνεται μοιραίως ἀψηφοῦσα τὰ περὶ αὐτὴν καὶ περιορίζουσα ὅλας τὰς φροντίδας της εἰς τὸ ἀναβίβασμα καὶ καταβίβασμα ὑπουργείων μόνον».

Ἀνάλογος ἦτο καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἄλλων ἐφημερίδων. Εὐνόητος δὲ εἶναι ἡ συγκίνησις τὴν ὁποίαν διήγειρον ἐν Ἀθήναις τὰ ἄρθρα ταῦτα παριστάνοντα τὴν Γερμανίαν φανερώς καὶ ἀπροκαλύπτως κλίνουσαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ οὐδέποτε τοιαῦτα θερμὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα εἶχον προέλευσιν τῶν τῶ Βερολίνου. Ὁ λαὸς ἐν συγκινήσει ἐλάμβανε γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἄρθρων, τηλεγραφικῶς πρὶν ἢ τὰ φύλλα τὰ περιέχοντα αὐτὰ καταφθάσῃ κατόπιν δὲ ἐκάστου τῶν ἄρθρων ἐκείνων συλλαλητήρια συνήρχοντο καὶ ἐνθουσιώδεις λόγοι ἠκούοντο καὶ ψηφίσματα συντάσσοντο ὑπὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε πνεῦμα, τῆς συστάσεως δηλαδὴ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, ἐξ ὧν τῶν κομματαρχῶν, ἧτις νά εἶναι ἰκανὴ ν' ἀντιμετώπισῃ τὰς περιστάσεις.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐπεδεινοῦτο ἡ κατάστασις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ Ἑλλάς διετέλει ὑπὲρ τὸ κράτος δεινῆς συγκινήσεως. Ὁ λαὸς ὡς εἶδομεν ἤδη ἐμφαντικώτατα ἐξέφραζε τοὺς πόθους του· συλλαλητήριον τῶν φοιτητῶν πρὸ τοῦ πανεπιστημίου ἤνοιξε τὴν σειρὰν τῶν πολυπληθῶν συλλαλητηρίων τὰ ὅποια κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας ἡμέρας ἐγένοντο. Τὸ συλλαλητήριον ἐκεῖνο ἐξέλεξε καὶ ἐπιτροπὴν ἧτις μετέβη παρὰ τῷ Τρικούπῃ. Ὁ Τρικούπης εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐκείνην ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπεν ὅτι ἡ σύμπραξις τῶν κομματαρχῶν εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει ἂν πρότερον δὲν συνεταυτίζοντο αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ βάσεις τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐνεργείας των. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκεῖθεν διευθύνθη εἰς τὸν Δεληγεώργη.

Συγχρόνως ὁ τύπος ἐξέφραζε τὴν δυσἀρέσκειάν του κατὰ τῆς κυβερνήσεως Κουμουνδούρου διότι εἰς οὕτω κρίσιμους περιστάσεις δὲν συνεκάλει τὴν Βουλὴν. Ὁ Τρικούπης ἐν δριμυτάτῳ ἄρθρῳ του δημοσιευθέντι διὰ τῆς "Ὠρα" προπεκάλει τὴν Κυβέρνησιν νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν, πράγματι δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας αὕτη ἠναγκάσθη ὑπέικουσα εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκδηλουμένην ἐπιθυμίαν ταύτην νὰ δημοσιευθῇ τὸ οἰκεῖον διάταγμα.

Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς ἐπιμονῆς τῆς κοινῆς γνώμης ἐπῆλθε καὶ τὸ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ ἐπιβλητικώτατον συλλαλητήριον. Ἐξακιοχίλιοι πολῖται συνήλθον εἰς τὸ συλλαλητήριον τοῦτο καὶ ἤκουσαν ἐνθουσιώδους λόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Κρέμιου ἐκφράσαντος τὴν κοινὴν πλέον εὐχὴν περὶ συμπράξεως τῶν κομμάτων. Τὸ συλλαλητήριον ἐν τέλει τῇ προτάσει τοῦ κ. Κρέμιου ἐψήφισε ψήφισμα περιλαμβάνον τὰ ἑξῆς : α'.) Ἐκφράζει τὸ ἔθνος τὴν εὐχὴν νὰ σχηματισθῇ κυβέρνησις ἐξ ὅλων τῶν κομμάτων ἰσχυρὰ καὶ ἰκανὴ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς παρούσας δεινὰς περιστάσεις β'.) Ἡ σχηματισσομένη κυβέρνησις νὰ ἐπιδιώξῃ παντὶ ἰσθένει τὴν στρατιωτικὴν διοργανώσιν τῆς χώρας, γ'.) Νὰ ἐκφρασθῇ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς βουλευτὰς καὶ ἐν γένει τοὺς πολιτευτὰς ἐκείνους οἵτινες ἐξέφρασαν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν κομμάτων.

Εἶτα ἐξελέγη ἐπιτροπὴ ἣτις ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδώσῃ τὸ ψήφισμα εἰς πάντας τοὺς κομματάρχας. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀκολουθουμένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ προσήλθεν εἰς τοὺς κομματάρχας. Καὶ πρῶτον μὲν παρουσιάσθη εἰς τὸν Δηληγεώργην ὅστις ἐδήλωσεν ὅτι δέχεται καὶ ἀνευφημήθη ὑπὸ τοῦ πλήθους. Ἐκεῖθε ἡ διαδήλωσις μετέβη παρὰ τῷ Κουμουνδούρῳ καὶ τῷ Ζαίμῃ οἵτινες ἀπὸ τοὺς ἐξώστας τῶν ἐδήλωσαν ὅτι θὰ βοηθήσωσι τὴν ἔνωσιν ταύτην ἵνα ἐπιτευχθῇ.

Μεθ' ὃ τὸ συλλαλητήριον διηυθύνθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ

Τρικούπη καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἀνῆλθε παρ' αὐτῶ· οὗτος ἐδήλωσεν ὅτι ὑπέικων εἰς τὴν παρακέλευσιν τοῦ λαοῦ θὰ προσέλθῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἐφανέρωσεν ὅμως καὶ τὰς ἀρχάς του.

— Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρελθούσης συνόδου — εἶπε πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν — ἡ ἰδέα αὕτη ὑπεστηρίχθη παρ' ἑμοῦ ἢ ἰδέα τῆς συμφωνίας ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἣτις συνεπάγεται τὴν συμφωνίαν καὶ σύμπραξιν ἐπὶ τῶν προσώπων. Εἶναι δὲ τὰ πράγματα αἰ προσωπικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ χρηματικαὶ θυσίαι πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπὶ πόλεμον συντεταγμένης παρασκευῆς. Ὅταν γίνεται δὲ λόγος περὶ θυσιῶν πρὸς αὐτάς καὶ τὴν ἰδέαν αὐτὴν δεόν νὰ ἐθιοθῇ ὁ λαὸς ἂν ὄντως θέλῃ νὰ πεισθῇ ὅτι κίνδυνοι ἐπίκεινται, οἵτινες πρέπει νὰ εὕρωσι τὴν χώραν ἑτοιμον διὰ πᾶν διάδημα. Ἐν τῷ μεταξὺ δύναται ὁ λαὸς νὰ ἐκφράζῃ ἡσυχῶς καὶ ἐπιδητικῶς τὰς ἰδέας του καὶ τὸ συνταγματικώτερον μέσον τῆς τοιαύτης ἐκδηλώσεως εἶναι σοβάρᾳ καὶ ἀνάλογα τῶν περιστάσεων συλλαλητήρια, οὐχὶ δὲ θορυβώδεις συναθροίσεις καὶ ταραχώδεις συναγωγαὶ ὑποβιάζουσαι καὶ τῶν περιστάσεων τὴν σοβαρότητα καὶ τοῦ λαοῦ τὸν χαρακτήρα, καὶ ζημιούσαι τὸν τόπον ὑπὸ ἠθικὴν ἐποψίν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Πολιτικοὶ ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματός των εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες μεταβάλλουσιν γνώμην ἢ φρόνημα ὑπέικοντες εἰς τὴν πείρῃν ἑστῶ καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἀξίους δὲ τιμῆς ἔδει νὰ θεωρῇ ὁ λαὸς τοὺς τιμήσαντας αὐτὸν διὰ τῆς σταθερότητος εἰς τὰς ἰδέας των. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἤδη ἐπιβάλλετο εἰς τὸν λαὸν εἶναι ὅτι πρέπει νὰ κατανοηθῇ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν αἰ ἀποθῆκαι νὰ πληρωθῶσι μόναι των πολεμοφοδίων καὶ ἡ χώρα νὰ παρασκευασθῇ στρατιωτικῶς ἀνευ μεγάλων χρηματικῶν δαπανῶν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Τρικούπη εἰλικρινῆς καὶ αὐστηρά, καθορίζουσα δὲ τὰ πράγματα καὶ θέτουσα τὸ ζήτημα εἰς τὴν θέσιν του, ἐνέπλυσε τοὺς ἀποτελέσαντας τὴν ἐπιτροπὴν ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὁ Τρικούπης ἐξελθὼν εἰς τὸν ἐξώστην ἐν-

θουσιωδῶς. Εἶτα ἐδήλωσεν ὅτι μετέχη τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ κ. Θ. Δηληγιάννης.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κουμουνδοῦρος προέβη εἰς διαβήματα πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ὑπουργείου τοῦ κληθέντος μεγαλόυ ὑπουργείου, ἐνῶ ἡ ἀγωνία ἠϋξάνεν καὶ αἱ διαδόσεις αἱ κυκλοφοροῦσαι ἐπλαττον μυρία καθ' ἑκάστην στιγμὴν ὑπουργεῖα διαψευδόμενα μετ' ὀλίγον.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπηυθύνθη πρῶτον εἰς τὸν Ζαΐμην, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη ἄνευ ἑρων νὰ συμμετέχη τῆς νέας κυβερνήσεως οὕτω δὲ ἐκ τῶν προτέρων ὠρίσθη αὐτῷ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης. Εἶτα ὁ Κουμουνδοῦρος ἀπηυθύνθη εἰς τὸν Τρικοῦπην, οὗτος ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι εἶναι μὲν πρόθυμος νὰ μὴ ἀντιπολιτευθῇ τὴν κυβέρνησιν καὶ νὰ βοηθήσῃ μάλιστα αὐτὴν κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς, ἤρνεϊτο ὅμως νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου καὶ τὴν ἀρνησίαν του ταύτην ἐστηρίζεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἐπιδοθείς θὰ ἦτο ἡ σύμπραξις.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ὅμως ἐπέμεινε. Δύο οἱλοι τοῦ βουλευταί, οἱ κ. κ. Σωτηρόπουλος καὶ Φιλήμων, ἐστάλησαν μετὰ τὴν παράκλησιν νὰ τὸν πείσωσιν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Τότε ὁ Κουμουνδοῦρος ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Κεχαγιᾶν καὶ ἡ ἐπεμβάσις τούτου ὡς καὶ τὸ ἐπελθὸν μέγα συλλαλητήριον ἐπέισαν τέλος πρὸς τὴν Τρικοῦπην νὰ δηλώσῃ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὸ ὑπουργεῖον.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἡ συγκίνησις ἐν τῇ πόλει καὶ ἡ ἀγωνία ἐπετεινετο, ὁ δὲ ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Καλλίνος καὶ συχνὰ ἐπισκέφθη τοὺς κορυφαίους τῶν πολιτευομένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ζητῶν τὴν γνώμην των ἐπὶ τῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιστάσεων.

Τέλος τὴν 23 Μαΐου μετὰ δίωρον συνομιλίαν, ἣν ἔσχε μετὰ τοῦ Βασιλέως ὁ Κουμουνδοῦρος μετέβη εἰς τὴν παρὰ τῇ Κυψέλῃ ἐπαυλίῳ τοῦ Κανάρη καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ τὸν ἴδῃ προεδρεύοντα τοῦ ὑπουργικοῦ

συμβουλίου. Ὁ ἐνδοξὸς γαύραρχος ἐδέχθη τὴν ἐντολὴν ἀνευδοιάστως καὶ ἀνελθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Βασιλέως. Τὴν ἐπομένην δις συνῆλθον παρ' αὐτῶ οἱ κορυφαῖοι τῶν κομμάτων καὶ δις διελύθησαν ἀπρακτοί· τέλος δὲ τὴν μεθεπομένην κατηρτίσθη τὸ μέγα ὀνομασθὲν ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς :

Κ. Κανάρης πρόεδρος καὶ ὑπουργὸς πῆ τῶν Ναυτικῶν.

Χ. Τρικούπης ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἄλ. Κουμουνοῦρος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἐπ. Δεληγεώργης ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Θρ. Ζαΐμης ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Θ. Δηληγιάννης ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Παιδείας.

Χαρ. Ζυμβρακάκης ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ἅμα κατηρτίσθη ἐσπευσέ νὰ γνωρίσῃ τοῦτο εἰς τὸν λαὸν ὅστις ἐξέφρασε παντοιοτρόπως τὴν χαρὰν του. Φωταΐσαι καὶ διαδηλώσεις ἐγένοντο ἐπὶ τῇ ιδέᾳ δὲ μόνον ὅτι τὸ ὑπουργεῖον ἐκεῖνο ἤρχετο εἰς τὰ πράγματα διὰ νὰ συντάξῃ στρατιωτικῶς τὴν χώραν καὶ μετὰ τὴν δήλωσιν μάλιστα τοῦ Τρικούπῃ περὶ θυσιῶν, μόνον ἐν Τριπόλει τὴν ἰδίαν ἐσπέραν τῆς συστάσεως τῆς νέας κυβερνήσεως συνελέγησαν δι' ἐράνου καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης 20,000 δρ.

Συγχρόνως καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τύπου ἤρχισε μεταβαλλομένη καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ «Καιροὶ» οἱ τόσον αὐστηροὶ συνήθως κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐξηυμενίσθησαν ὅπως δήποτε.

Οἱ Ἕλληνες — ἔγραφεν ἑκτακτὸς ἀντιποκριτὴς πρὸς τὸ Λονδίνειον φύλλον οἱ ἔχοντες περισσότερα δικαιώματα παντὸς ἄλλου λαοῦ πρὸς ἐξέγερσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐφρουράζουσιν οὐχὶ διότι λησμονοῦν τὰ ἀπαράγραπτα αὐτῶν δικαιο-

ώματα τὰ ὁποῖα καὶ ἡ ἱστορία τοῖς ἀναγνωρίζει κατὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, ἀλλὰ διότι φοβοῦνται τὰς δυνάμεις καὶ ἰδίως τὴν Ἀγγλίαν. Αἰσθάνεται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὅτι ἂν ἐξεγείρωνται οἱ Σλαῦοι ἔχουσιν ὀπισθεν αὐτῶν τοὺς Ρώσους ὑποκινητὰς καὶ συμπράκτορας. Ἀποροῦσι δὲ καὶ δικαίως ἐνταῦθα διὰ τὴν ἀκατανόητον στάσιν τῆς Ἀγγλίας. Ἐάν αὕτη εἰλικρινῶς ὑποστηρίζει τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας μόνον διότι φοβεῖται τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ρωσσίας πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τότε πρέπει νὰ πεισθῇ ἀκριβῶς ν' ἀντιπράττῃ κατὰ τῶν σχεδίων τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμούνων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν πρωτοπορείαν τοῦ Παναλλαβισμού, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες πράγματι δύναται νὰ εἶναι τὸ μόνον κατὰ τῆς Ρωσσίας πρόσκομμα καὶ ἐκτεινόμενοι πρὸς τὰ ἄνω καὶ καταλαμβάνοντες χώρας αἵτινες τοῖς ἀνηκουοῖ, καὶ ἀναγνωρίζοντες ἴδιον καὶ ἀνεξάρτητον ἔθνος μὲν νὰ ἐμποδίσωσι φυσικῶς τὸν Σλαβικὸν χείμαρρον ἀπὸ τοῦ νὰ παρασύρῃ ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Δὲν λησμονοῦν οἱ ἐν Ἀθήναις ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὀφείλεται τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα τελεσίγραφον τῆς Πύλης κατὰ τὸ 1867 τὸ παραδόσαν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Πύλην μετὰ τριετῆ αἱματηρὸν ἀγῶνα. Ἐάν τῷ ὄντι ἡ Ἀγγλία ἔχῃ συμφέρον ν' ἀνακοπῇ ἢ πρόοδος τοῦ Παναλλαβισμού δέον νὰ ἐνστερνισθῇ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσῃ τέλος ἡ Ἀγγλικὴ διπλωματία.

« Ὑβρίζουσι τοὺς Ἕλληνας οἱ Ἀγγλοὶ καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν θεωρεῖ αὐτοὺς φλυαροὺς, ὀκνηροὺς, κακῶς διαχειρισθέντας τὴν ἐλευθερίαν ἣν τοὺς ἐδώκαμεν καὶ τέλος πολὺ κατωτέρους ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἀνδρείαν. Καὶ ὅμως προκαλῶ τοὺς λέγοντας ταῦτα νὰ διέλθωσιν ἐξ Ἀθηνῶν. Θὰ ἴδουν πόλιν φανερώουσαν φιλοπονίαν τῶν κατοίκων τῆς, λαὸν ἤρεμον καὶ προσηνῆ. Ἄλλως τε ποῖα εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ἄλλων ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφῶν αὐ-

τῶν ἢ μᾶλλον ποία εἶναι ἡ θέσις τῶν ἄλλων ἐλευθερωθεισῶν ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν φυλῶν :»

Λέγεται ὅτι καὶ ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη ὑφείλετο εἰς τὸν αὐτὸν τακτικὸν τῶν «Καιρῶν» ἀνταποκριτὴν τὸν γνωστὸν ἐν Ἀθήναις Φρῆμαν ὅστις πολλακίς εἶχεν ἀποστείλει ἀνταποκρίσεις πολὺ ταύτης διαφερούσας. Προκειμένου ὅμως νὰ μεταβάλλῃ πολιτικὴν τὸ παγκόσμιον φύλλον κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας περιστάσεις ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ προπαρασκευάσῃ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔδαφος διὰ τῆς ἀνταποκρίσεως ἐκείνης.

Κατὰ τὸ πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου διάστημα ὁ Τρικούπης ἐγράψε σειράν θαυμασίων ἀρθρῶν ἐν τῇ «Ὠρᾷ» ἐξ ἧν μεταφέρομεν τὰ δύο κατωτέρω.

Πολιτικὸν Δελτίον

Ἡ ἐξεύρεσις καὶ ἡ πραγματοποιήσις τῶν καταλλήλων πρὸς τὰς περιστάσεις ἀποφάσεων ἀπαντᾷ δύο κατηγορίων ἐχθροῦς. Ἐπίσης ἀντιοστρατεύονται πρὸς τὴν τελεσφόρον ἐνέργειαν τοῦ ἔθνους οἱ ἀρνούμενοι ἢ περιορίζοντες ἐντὸς ὅριων ἀνεπαρκῶν τὴν ἀνάγκην ἐκτάκτων μέτρων καὶ οἱ οὐνιστῶντες ἢ παριστῶντες ὡς ἀπαραίτητα μέτρα ἀπαράδεκτα καὶ ἀπραγματοποίητα. Ἐνόσω ὁ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος δὲν εἶχε κηρυχθῆ, πολιτευόμενοι ὑπέικοντες εἰς τὰς ἀναγκαίας τῇ περιστάσει θυσίας ἐναντιότητά τῆς δημοσίας γνώμης, καλυπτομένην ὑπὸ κενοῦς περὶ παρασκευῶν λόγους, ἀπέφευγον οἱ πλεῖστοι τὴν νομοθέτησιν ἐκτάκτων μέτρων ἀληθοῦς καὶ ἐπαρκοῦς ἐθνικῆς ἐνεργείας· ἀφοῦ δὲ ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη, κατ' οὐσίαν δὲν μετεβλήθησαν αἱ διαθέσεις, πολλοὶ ὅμως ἐστράφησαν ἄλλην ὁδὸν πρὸς καταπολέμησιν τῆς πραγματοποιήσεως μέτρων ἐκτάκτου ἐθνικῆς ἐνεργείας, παριστῶντες τὰ μέτρα ταῦτα ὡς τοσοῦτον ὑπέρτερα τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους καὶ τοσοῦτον

ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν ὀλέθρια, ὥστε ἀναποδράστως ν' ἀγῶσιν εἰς τὸ ἀποσιωπώμενον συμπέρασμα, ὅτι τοιαύτης ἐνεργείας σωτηριωδεστέρα ἢ ἀποχή.

Ἐνῶ οἱ ἐμμένοντες εἰς τὸ πρῶτον σύστημα προσπαθοῦσι διὰ παντός μέσου νὰ φέρωσι τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ ἐφεδρείας νόμου ἐξογκοῦντες τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην πρὸς διευθέτησιν τῶν στρατοπέδων καὶ παριστῶντες ταῦτα καὶ τὴν ἐγκύμνασιν τῶν ἀνδρῶν ὡς ἀχρηστα, οἱ τὸν ἕτερον τρόπον τῆς καταπολεμήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας ἀσπαζόμενοι συνιστῶσι τὴν ἐπαύξεισιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληθησομένων ἀνδρῶν, καθ' ἣν ὥραν τσοαῦται ἀναφύονται δυσχέρειαι εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἤδη ὠρισμένου ἀριθμοῦ, ὥστε παρὰ πολλῶν καὶ οὕτω προλέγεται ὡς ἀφευκτος ἡ ἀποτυχία τοῦ νόμου. Ἄντι μόνον τῶν ἐφεδρῶν τῶν δύο κατηγοριῶν, καλέσατε, λέγουσιν, εὐθὺς ἀμφοτέρας, ἐπιτρέψατε δὲ τὴν διὰ βασιλικῆς διατάγματος ὑποβολὴν εἰς προσωπικὴν ἐργασίαν παντασ ἄγοντος ἡλικίαν ἀπὸ τοῦ 16 ἕως τοῦ 60 ἔτους· ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον καταστήσωσιν ἐναργὲς τὸ ἀσκοπον καὶ ἀπατηλὸν τῆς θυσίας, περιορίσατε, λέγουσι, τὴν ἐγκύμνασιν τῶν ἐφεδρῶν εἰς 40 ἡμέρας, μεθ' ἧς βεβαίως ἐννοοῦσιν ὅτι θὰ ἐπανέλθωσιν οἱ ἐφεδροὶ εἰς τὰς ἐστίας τῶν ὡς ἀχρηστοὶ ἐν τῷ στρατῷ. Ἐνῶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐκτάκτων ἐνεργειῶν διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἀνεπαρκείας τῶν μέσων ἠρνήθησαν ἐλάττωσιν τιμῆς τοῦ δανείου τῶν 10,000,000 δραχμῶν ἐκ τριῶν ἑκατοστῶν, δι' ἧς ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπιτυχία, οἱ διὰ τοῦ ἀντιθέτου συστήματος ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀντὶ τριῶν προτείνουσι 19 ἑκατοστῶν ἐλάττωσιν συνάμα δὲ καὶ διπλασιασμόν τοῦ τόκου. Ψηφίσατε, λέγουσι, νόμον δανείου ἑκατὸν ἑκατομμυρίων εἰς ὁμολογίας ἐξ ἑκατὸν δραχμῶν ἐχούσας πραγματικὴν ἀξίαν 60 καὶ τόκον 12. Ἴνα δ' ἡ κατάδηλον καὶ τὸ ἀπραγματοποίητον τοῦ τοκογλυφικοῦ τούτου δανείου προσθέτουσιν ὅτι αἱ ὁμολογίαι ἔσονται 100 δραχμῶν, τουτέστι προ-

ωρισμένοι εἰς διάθεσιν παρὰ τῷ λαῷ· τοῦ δέ, ὅτε εἶναι γνωστόν ἐκ τῆς τελευταίας μάλιστα μετατροπῆς τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος, ὅτι τὸ κυκλοφοροῦν μέταλλον ἐν τῇ χώρᾳ εἶναι πολλοστημόριον τῶν 100 ἑκατομμυρίων· δὲν ἀρκεῖ ὅμως τοῦτο· ἐπιβάλλουσι καὶ ἔρανον ἀναγκαστικὸν καὶ σφετερισμὸν λόγῳ δανείου τῶν λιμενικῶν ταμείων καὶ τῶν κληροδοτημάτων. Εἰς ἐγγύησιν δὲ τοῦ ἀποφέροντος τόκον 20 τοῖς 0)0 δανείου 60 ἑκατομμυρίων πραγματικῶν παριστώντων 100 ἑκατομμύρια ὀνοματικά, ἤτοι ἐτησίᾳ πληρωμῆς 12 ἑκατομμυρίων, προσφέρουσιν οἰκονομίας ἐκ τῆς καταργήσεως τῶν ἡμίσεων δημοσίων θέσεων καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς μισθοδοσίας τῶν ἄλλων κατὰ 30 0)0 τοῦ δανείου δὲ ὄντος διηνεκοῦς, ὡς μὴ προσδιορισθέντος ἐτησίου χρεωλύτρου, διηνεκὲς ἔσται καὶ τὸ μέτρον τῶν οἰκονομιῶν. Ἐπειδὴ δ' αἱ οἰκονομίαι αὗται κατὰ πλεῖστα ἑκατομμύρια ὑστεροῦσι τῶν 12 ἑκατομμυρίων, συμπληρώσατε, λέγουσι, τὰ λοιπὰ διὰ βεβαίων φόρων ὡς εἶναι οἱ τελωνειακοί, προσαποιοῦμενοι ὅτι λησμονοῦσιν ὅτι εἰσερχομένης τῆς Ἑλλάδος εἰς στάδιον πολέμων καὶ καταστροφῶν, στερεῦουσιν αἱ πηγαὶ τῶν τελωνειακῶν εἰσοδημάτων.

Ἰκανὰ ταῦτα αὐτολεξεῖ μετενεχθέντα ἐκ δημοσιεύσεων τῶν τοιαῦτα τερατευομένων εἰς ἔνδειξιν τῆς μεθόδου, δι' ἧς ἐφαρμόζοντες τὸ σύστημα τῆς εἰς ἀτοπὸν ἀπαγωγῆς προσπάθοῦσιν οὗτοι ν' ἀποτρέψωσι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν καθηκόντων αὐτῆς.

Δυσχερῆς ἀληθῶς εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἐνέργεια, ἣν αἱ περιστάσεις καλοῦσι, καὶ μεγάλαί αἱ θυσίαι, εἰς ἃς θά ἐκθέσῃ αὕτη τὸ ἔθνος, ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ θυσίαι, καὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι ὑπέρτεραι τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἂν ἔχη τὴν θέλησιν καὶ λογικῶς ἐνασκήσῃ αὐτήν. Ἐκοιμᾶτο μέχρι τοῦδε ἡ θέλησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἂν δὲν ἴσχυσαν ἵνα ἐξυπνίσωσιν αὐτὴν τὰ προανακρούσματα τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολέμου, θέλει ἀφεύκτως ἐγερθῆ τοῦ πολέμου συνισταμένου. Ἡ ἀτυχὴ

ὅμως ἐνάσκησις τῆς θελήσεως δύναται ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων νὰ ματαιώσῃ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς, εἴτε μὴ λαμβανομένης ἐγκαίρως ἐπαρκoῦς πρὸς τὴν ἀνάγκην προνοίας, εἴτε παρεκτρεπομένης τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας εἰς ἀποφάσεις, τῶν ἄμεσον ἀποτέλεσμα ἔσται ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ Κράτους. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος οὔτε ὁ ἔλος Ἑλληνισμὸς εἶναι, οὔτε τὸ πλεῖστον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τοῦ κράτους σπουδαῖαι ἐθνικαὶ δυνάμεις· ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει δύναται νὰ ὑπάρῃ ὄργανισμὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, οὔ ἄνευ ἀνέφικτος ἢ ἐπιτυχία. Ἐπιμελῶς ἄρα ὀφείλει ἡ Βουλὴ ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν πρότασιν τείνουσαν εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. Αἱ οἰκονομίαι εἶναι ὠφέλιμοι, ὅταν ἀποκεπῶσι τὰ περιττά, εἶναι ἀσπασταὶ καὶ ὅταν καταργῶσιν ἔξοδα πολυτελείας, ἐπιβάλλονται δ' ἐν τῇ παρούσῃ στιγμῇ γενικώτερον εἰς ἐνδεικίῳ τοῦ μέτρου, ἐνῶ πάντες ὀφείλουσι νὰ ὑποστῶσι θυσίας, ἀλλὰ πέραν τῶν ὀρίων τούτων, ὅταν αἱ οἰκονομίαι περικόπτουσαι τ' ἀναγκαῖα πρὸς τὴν κίνησιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς φέρωσι προσκόμματα εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῆς λειτουργίαν, πάντοτε μὲν εἶναι ἀποκρουστέαι, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἤδη ὅτε πᾶσα ἢ ἕκτακος ἐθνικὴ ἐνέργεια δέον ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς κανονικῆς τοῦ κράτους κυβερνητικῆς λειτουργίας καὶ νὰ συνδυάζηται πρὸς αὐτήν. Οἱ χρηματικοὶ πόροι, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν κυριώτερον μοχλὸν τῶν πολεμικῶν ἔργων, εἶναι ἐλπίς νὰ ἐξευρεθῶσι μόνον διὰ τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τοῦ κράτους· αὐτὰ τὰ τακτικὰ ἔξοδα τοῦ κράτους θέλουσιν ἐλαττωθῆ ἐπαίσθητῶς ἢ καὶ ἐκλείψῃ τὸ πλεῖστον, ἂν ἐπιτραπῇ νὰ εἰσχωρήσῃ ἢ παράλυσις εἰς τὴν διοίκησιν διὰ τῆς καταργήσεως ἀναγκαίου προσωπικοῦ ἢ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν συντήρησιν αὐτοῦ μέσων. Τὰ ἕκτακτα οἰκονομικὰ μέτρα, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν, εἶναι προσωρινά, ἐπομένως ἢ ἐξ αὐτῶν χρηματικὴ ὠφέλεια εἶναι μικρά. Ἡ πρότασις περὶ

ἐκτάκτου μέτρου καταργήσεως θέσεων καὶ περικοπῆς τῶν μισθῶν συνδυασθησόμενου πρὸς διαρκές δάνειον ἀποδεικνύει τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν ἐπιχειρούντων ἐπὶ ζητημάτων τοσοῦτον σπουδαίων ν' ἀποφαίνονται ἀμελέτητοι, ὡσανεὶ ἐπρόκειτο περὶ ἐπουσιώδους διατάξεως συνήθους τινὸς νομοθετήματος. Ἀποδεχόμενοι οἰκονομίας, ἐφ' ὅσον βελτιοῦσι τὴν ὑπηρεσίαν ἢ ἐπιδιώκουσι σκοπὸν ἠθικόν, δὲν πρέπει ν' ἀπατώμεθα περὶ τῆς ἐννοίας οὕτῶν προσδοκῶντες ἐκ τῶν οἰκονομικῶν σπουδαίους πόρους. Οἱ πόροι δι' ὧν θὰ ἐπιτελεσθῶσι τὰ ἔργα, εἰς ἃ ἀποβλέπομεν ἤδη, ὅτε ὁ πόλεμος εἶναι ὁ παρά πάντων ἀνομολογούμενος σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλοι ἢ δάνεια· δάνεια δὲ δύναται νὰ ἐλπίσῃ μόνον τὸ κράτος, οὗτινος ἡ διοίκησις καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχειρίσις ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἐννοίαν εὐνομούμενης πολιτείας.

Ταύτην λοιπὸν τὴν ἐννοίαν ὀφείλομεν διὰ πάσης προσοφείας νὰ καταστήσωμεν ἐναργεστέραν περὶ τᾶσφρωντα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν στρατιωτικὴν σύνταξιν ἐμμένομεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι μηδὲν διακόπτοντες τὰ τῆς ἀρεαμένης ταπεινῆς συντάξεως, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μεταβατικοῦ περὶ ἐφεδρείας νόμου, διότι ἡ ἐγκατάλειψις αὐτοῦ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐκτελέσεως, εἰς ὃ σήμερον περιήλθε, θὰ ἦναι πολλαχῶς ἐπιβλαβής, ὀφείλομεν κατὰ τᾶλλα νὰ κανονίσωμεν τὰ τῆς ἐκτάκτου συντάξεως, καθ' ὃν τρόπον ὑπαγορεύει αὐτὰ ἡ κατάστασις τῆς χώρας ὑπάρχει αὕτη ἢ θεμελιώδης διαφορὰ μεταξὺ τακτικῆς στρατιωτικῆς συντάξεως καὶ ἐκτάκτου πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, ὅτι ἐν τῇ τακτικῇ στρατιωτικῇ συντάξει ἐπιζητεῖται διὰ ταύτης καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν ἠθῶν τῆς χώρας συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς νέας νομοθεσίας ἐνῶ ἐν τῇ ἐκτάκτῳ πρὸς πόλεμον παρασκευῇ μόνος σκοπὸς εἰς ὃν ὀφείλομεν ν' ἀφορῶμεν, εἶναι ἡ ἐπιτυχία ἐν τῇ πολεμικῇ ἐνεργείᾳ, συνδυαζομένων τῶν στρατιω-

τικῶν μέτρων πρὸς τὰ ἤθη τῆς χώρας καὶ μὴ ἐπιζητουμένης τῆς τροποποιήσεως τούτων δι' ἐκείνων ἐν μέτρῳ τακτικῆς συντάξεως ἐπιτρέπεται ν' ἀπαιτῶμεν τὴν ἐκπλήρωσιν ὑποχρεώσεων, ὑπὲρ ὧν ἡ χώρα, ὡς ἀσυνείθιστος εἰς αὐτάς, δὲν δεικνύεται διατεθειμένη· τὴν ἐλλείπουσαν συνήθειαν θέλει μεταδώσει εἰς τὸν λαὸν αὐτὴ ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου σκοπὸν ἔχοντος ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν. Ἐπικειμένου ὁμοῦ πολέμου, ἵνα συγκεντρώσωμεν εὐθύς τὰς δυνάμεις, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, ὀφείλομεν συμφώνως πρὸς τὰ ἤθη τῆς χώρας νὰ ἐργασθῶμεν καὶ διὰ τοῦτο προετείναμεν σήμερον, ὅτε ὁ πόλεμος εἶναι βῆθ' ἐν Ἀνατολῇ καθεστώς, τὴν ἀνυπέρθετον συμπλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἐκ ταγμάτων ἐθελοντῶν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο δύναται ἡ Ἑλλάς ἐντὸς ὀλίγων ἐβδομάδων νὰ ἔχη ἐτοιμοπόλεμον στρατὸν 30 ἕως 40 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὁ δὲ παρακολουθῶν ἐπιμελῶς τὰς διπλωματικὰς καὶ στρατιωτικὰς περιπετείας τοῦ ἀρξαμένου πολέμου θέλει δυστάσει ν' ἀποφανθῇ, ὅτι ἔχουσα ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τοιαύτην δύναμιν δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ποιήσῃ λυσιτελῆ αὐτῆς χρῆσιν.

Πρὸς καταρτισμὸν καὶ συντήρησιν διωργανουμένου στρατοῦ 30 ἕως 40 χιλιάδων ἀνδρῶν μεγάλαι ἀπαιτοῦνται θυσίαι ἀλλ' οὐχὶ ὑπέρτεραι τῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, ὅταν τὸ ἔθνος θελήσῃ νὰ υποβληθῇ εἰς αὐτάς. Τὸ ἀληθὲς τοῦτο μέτρον τῆς κατὰ ξηρὰν στρατιωτικῆς συντάξεως συμπληρουμένης δι' ἀναλόγου καὶ κατὰ θάλασσαν, ὀφείλομεν νὰ ἐπιδεικνύωμεν εἰς τὸ ἔθνος ἵνα πειθόμενον, ὅτι δὲν ζητοῦνται παρ' αὐτοῦ τ' ἀδύνατα, ἐκφράσει ὁμόφωνον τὴν ἀπαίτησιν αὐτοῦ, ὅπως ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία κανονίσῃ ἐσπευσμένως τὰ εἰκότα πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἐφικτῆς ταύτης παρασκευῆς. Δυνατὸν ἢ συζήτησις ν' ἀποδείξῃ λυσιτελεῖς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἐκτάκτων δυνάμεων ἰδέας διαφερούσας τῶν παρ' ἡμῶν ἐκφρασθεισῶν· ἀλλ' ἀναμφροδότητον

εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ ἐργασθῆ ὡς κράτος διωργανω-
 μένον καὶ οὐδὲν νὰ ἐπιτρέψῃ δυνάμενον νὰ χαλαρώσῃ τὴν
 κυβερνητικὴν λειτουργίαν, ὡς κράτος δ' ὀργανωμένον ἐργα-
 ζόμενον ὀφείλει νὰ ὑποβληθῆ εἰς ἐπαρκεῖς πρὸς τὸ ἔργον θυ-
 σίας ὀδηγούμενον ἐκ τῶν ἐνεστώτων τῆς χώρας ἐθίμων περὶ
 τοῦ τρόπου τῆς ταχυτέρας ἐκτελέσεως καὶ τῆς τελεσφορωτέ-
 ρας διαρρυθμίσεως τῆς πολεμικῆς τοῦ ἔθνους παρασκευῆς.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐπηκολούθησε μετὰ τινὰς ἡμέρας τὸ κα-
 τωτέρω ἄρθρον τὸ ὁποῖον ἔκαμε μεγάλην αἰσθησιν :

« Ἦτο ἐποχή, καθ' ἣν αἱ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ὅλως
 ἀνεπαρκεῖς πρὸς διεξαγωγὴν ὀργανωμένου ἀγῶνος. Ἰδίως,
 ὅτε κατὰ τὸ 1854 παρεσύρθη ὁ ἑλληνισμὸς εἰς ἐπανάστασιν,
 ἀδύνατον ἦτο νὰ γίνῃ παρασκευὴ πρὸς συντεταγμένον ἀγῶνα,
 καὶ ἀφοῦ ὅπωςδήποτε ἀπεφάσισε τότε ὁ ἑλληνισμὸς ν' ἀγωνι-
 σθῆ, δὲν ἠδύνατο νὰ κατέλθῃ ἄλλως εἰς τὸ στάδιον ἢ ἀσύν-
 τακτος, ἀδιοργάνωτος καὶ στηριζόμενος εἰς μόνας τὰς φυσικὰς
 αὐτοῦ ἐπαναστατικὰς δυνάμεις. Ἄλλ' ἂν ὁ τότε ἀγὼν οὕτω
 διεξαγόμενος μικρὰν παρεῖχεν ἐλπίδα ἐπιτυχίας, αἱ ἔκτοτε γε-
 νόμεναι τελειοποιήσεις τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου καὶ οἱ πρόοδοι
 ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ ἐπηύξησαν τὰς δυσχερεῖας τῆς πάλης
 ἐπαναστατικῶν σιφῶν πρὸς πᾶγματα συντεταγμένα. Εὐτυ-
 χῶς ὅμως ἔκτοτε τοσοῦτον ὕλικῶς προσώδευσεν ὁ ἑλληνισμὸς,
 ὥστε, ὅ,τι τότε ἦτο ἀνέφικτον, σήμερον δὲν εἶναι ἀκατόρθω-
 τον. Ἄν ἡ Ἑλλὰς, ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ περὶ παρα-
 σκευῶν ἀπαίτησις, ἔφερε τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ἐν τῇ θελή-
 σει, ὡς προέφερεν αὐτὴν ἐκ τῶν χειλέων, καὶ ἐπεβάλλετο
 εἰς παροχὰς χρημάτων καὶ προσωπικῆς ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρε-
 σίας μεγάλης μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνωτέρας τῶν δυνάμεων αὐτῆς,
 σήμερον θὰ ἦτο τὸ κράτος ἀρκούντως συντεταγμένον στρα-
 τιωτικῶς, ἵνα δύνηται ν' ἀφορᾷ πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν
 ἀξιώσεων αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν, ἀφοῦ μάλιστα σή-
 μερον ἡ πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λα-

ους τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἀντίθετος τῆς κατὰ τὸ 1854. Παρῆλθεν ὁ τῆς παρασκευῆς χρόνος ἐν ἀπραξίᾳ καὶ ἀνέτοιμον κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα ἢ ἔκρηξις τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, δυσχερεστάτη δὲ ἤδη ἢ ἐκ τοῦ προχείρου ὀργάνωσις τῆς χώρας πρὸς ἔγκαιρον στρατιωτικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καίτοι δυσχερῆς, δὲν εἶναι καὶ ἀδύνατος ἢ ὀργάνωσις αὕτη, ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν τὴν θέλησιν καὶ νὰ διευθύνωμεν τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς νοημόνως. Οἱ φρονοῦντες ὅτι δι' ἀσυντάκτων ἐπαναστατικῶν ὁμάδων δύναται νὰ διεξαχθῇ ὁ ἀγὼν, εἰς ὃν παρασύρει τὴν Ἑλλάδα ἢ φορὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων, τοσοῦτον ἀποδεικνύονται ἀμόλυμποῦντες πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ἢ τοσοῦτον στεροῦνται εἰλικρινείας, ὥστε πᾶσα πρὸς αὐτοὺς συζήτησις ματαία. Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἢ τε ἐσωτερικὴ καὶ ἢ ἐξωτερικὴ, μόνον ὀφείλει νὰ ἔχη σκοπὸν, ὑπὲρ οὗ πᾶσαν ἄλλην σκέψιν νὰ θυσιάσῃ, τὴν συγκράτησιν τῶν πραγμάτων, τὴν ἀποφυγὴν πάσης διπλωματικῆς ρίψεως, τὴν πρόληψιν παντὸς ἀσυντάκτου κινήματος, ἐωςὸς διεξαγάγῃ δι' ἐκτάκτου καὶ ἐσπευσμένης, ἀλλ' ἐσκεμμένης καὶ συστηματικῆς ἐνεργείας, τὴν στρατιωτικὴν σύνταξιν, πρὸς ἣν συνδραζόμεναι αἱ ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ διπλωματικὴ ἐνέργεια τοῦ κράτους δύνανται ν' ἀποδώσι τελεσφόροι. Τὴν ἐν τῇ παρούσῃ ὥρᾳ διατάραξιν τοῦ διπλωματικοῦ καθεστῶτος ἢ τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς, θεωροῦμεν συμφορὰν ἐθνικὴν, ἔγκλημα δὲ, ἂν παρ' ἡμῶν αὐτῶν προκληθῇ. Ὡς διάκεινται σήμερον διπλωματικῶς τὰ τῆς Ἑλλάδος οὐδὲν εἰς τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προμηθείας τοῦ ὑλικοῦ πολέμου παρεμβάλλεται διεθνὲς πρόσκομμα τῆς ἐσχάτης δ' ἀσυνεσίας ἀπαγόρευσις θὰ ἦτο πᾶσα παρ' ἡμῶν παράκλησις προῦρου μεταβολῆς διεθνoῦς καταστάσεως.

Ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι αἱ πραγματοποιούμεναι πρὸ τῆς στρατιωτικῆς ἡμῶν διοργανώσεως καὶ μὴ ὑποτεταγμέναι εἰς αὐτὴν θέλουσι καταστήσει ταύτης τὴν δι-

εξαγωγήν ἀνεπίτευκτον καὶ ἐπομένως θέλουσι προκαλέσει χείρονα τῆς ἐκ τῆς ἐντελοῦς ἡμῶν ἀπραξίας καταστροφὴν. Ἄλλὰ δὲν παραλύουσι μόνον τὰ πρόωρα ἐπαναστατικά κινήματα τὴν πρὸς τὴν στρατιωτικὴν διοργάνωσιν τῆς χώρας κυβερνητικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔκτακτα μέτρα τὰ ἐπιζητοῦντα πόρους οὐχὶ ἐν τοῖς ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ κράτους στηριζομένοις δανείοις καὶ ἐν τῇ πρὸς ἀπότισιν τῶν τόκων τῶν δανείων τούτων φορολογία, ἀλλ' ἐν τῇ ἀποσυνθέσει τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας χάριν οἰκονομιῶν ἐξαγοραζομένων δι' ἐλαττώσεως ἐσόδων πολὺ αὐτῶν ὑπερέτερων καὶ διὰ καταναγκαστικῶν δανείων φυγαδευσόντων ἐκ τῆς χώρας πᾶν κεφάλαιον καὶ πᾶσαν πίστιν χάριν προϊόντος μηδαμίου. Βάσις τῆς συντεταγμένης στρατιωτικῆς παρασκευῆς τῆς χώρας εἶναι τὰ χρήματα, τὸ δ' ἀπαιτούμενον ποσὸν τῶν χρημάτων μόνον διὰ δανείων δύναμεθα νὰ πορισθῶμεν καὶ τούτων ἐξωτερικῶν. Τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ στρατιωτικῷ προμηθείας οφειλομένους νὰ πληρώσωμεν ἀπάσας εἰς μεταλλικόν, τὸ δ' ὅλον ἐν Ἑλλάδι μεταλλικόν δὲν εἶναι ἀνώτερον τῶν 25 ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Καὶ ἂν δι' ἀναγκαστικοῦ δανείου καταρθούτο ὅλον τὸ ποσὸν τοῦτο ν' ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν τραπεζῶν καὶ ἰδιωτῶν, πάλιν ἀνεπαρκῆς θὰ ἦτο ὁ πόρος πρὸς τὴν ἀνάγκην. Ἡ δὲ οἰκονομικὴ καταστροφὴ τῆς χώρας καὶ αὐτοῦ τοῦ δημοσίου ταμείου τοῦ ἐν ταῖς χρηματικαῖς προσόδοις τῆς χώρας ἀντλοῦντος θὰ ἦτο τελεία. Ἐν τούτοις τοιαύτας ἰδέας ἠκούσαμεν καὶ ἀνέγνωμεν ὑποστηριζόμενας· ἠκούσαμεν προτεινόμενον ὅπως, πλὴν τοῦ μεταλλικοῦ τῶν τραπεζῶν δανειζομένου πρὸς τὸ δημόσιον, δανείση καὶ ὁ λαὸς ἀπέναντι ἑκατονταδράχμων ὁμολόγων 10,000,000 δραχμῶν. Τὸ ὅλον τοῦ παρὰ τῷ λαῷ μεταλλικοῦ, ἐξαιρέσει τοῦ ἀποταμιεύματος τῶν τραπεζῶν, δὲν ὑπερβαίνει τὰ 5,000,000 δραχμῶν, ὧν ἄνευ δυσχερεστάτη ἢ χρηματικὴ αὐτοῦ δοσοληψία· ἀλλ' ἔστω ὅτι ἀφαιρούμεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ 1)10 ἢ τὸ 1)5 τοῦ δανείου, πολὺ ἀπέχομεν τῶν 100,000,000 δραχμῶν· ἂν

δὲ καὶ τὸ ὅλον ἀφαιρέσωμεν, πάλιν τὸ προτεινόμενον ἀναγκαστικὸν δάνειον εἶναι ἰδανικὸν κατὰ τὰ 18)20. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ Βουλὴ, ἐὰν τοιαῦται ἰδέαι ριφθῶσιν ἐν αὐτῇ, θέλει ἀποδιοπομπεύσει αὐτάς ἐν περιφρονήσει. Ἡ Βουλὴ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ ἐννοήσῃ τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτῇ ἀποστολὴν τῆς συγκρατήσεως τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀποκρούσεως παντὸς μέτρου τείνοντος εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. Ἄν οἱ πρότερον τυφλῶς πιστεύοντες εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πεποιθήσεως ἔνεκα ταύτης ἀντιπράττοντες εἰς πᾶν μέτρον στρατιωτικῆς παρασκευῆς, σήμερον, ὅτε ὁ πόλεμος ἐξερράγη, ἐκπληκτοὶ ἐπὶ τῇ εὐθύνῃ διὰ τὸ ἀνέτοιμον τοῦ κράτους ἐπιζητήσωσι δι' ἀπονενοημένων σχεδίων νὰ παρεκτρέψωσι τὴν χώραν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως, ἡ Βουλὴ βεβαίως δὲν θέλει παρασυρθῆ ὑπὸ προσηπορημένων ἐπιδείξεων ἐνθουσιασμοῦ εἰς ἐνεργείας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῶν περιστάσεων μόνον διὰ τοῦ μεγαλείου τῆς καταστροφῆς, ἣν παρασκευάζουσιν. Ἡ Ἑλλάς ἀληθῶς δὲν ἐπράξε μέχρι τοῦδε τὰ εἰκότα καὶ σπουδαίως ἐκ τούτου κινδυνεύει νὰ ζημιωθῆ· ἀλλὰ πολὺ ἀπέχει ἔτι τῆς ἀπογνώσεως, εἰς ἣν παριστῶσιν αὐτὴν περιελθοῦσαν αἱ ἀπονενοημένα ἢ προτάσεις πτῶν τέως μυκτηριζόντων πάντα θεωροῦντα τὴν εἰρήνην ἐπισηφελῆ, σήμερον δὲ συνιστώντων ἀντὶ πολεμικῆς συντάξεως τὴν κυβερνητικὴν ἀποσύνθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

ΤΟ ΜΕΓΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ

μυστικά συνεδριάσεις τῆς βουλῆς. — Ἐν λογοπαί-
γνιον τοῦ Τρικούπη. — Ὑπουργικὰ συμβούλια
εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν. — Σύν-
τονα μέτρα. — Στρατιωτικαὶ προπαρα-
σκευαί. — Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ φωτιά-
δου βέη. — Γάλλοι διοργανωταί
τοῦ στρατοῦ.

Τὸ ὑπουργεῖον εὐθὺς μετὰ τὸν καταρτισμὸν του (1) ἀ-
νηγγέλθη εἰς τὴν βουλὴν ἣτις ἐξεδήλωσεν ἄκραν χαρὰν διὰ
τὸν σχηματισμὸν αὐτὸν ἐπαρκῶς ἱκανοποιοῦντα τὰς ἀξιώσεις
ὄλων τῶν κομμάτων τῶν οἱ κορυφαῖοι εὐρίσκοντο εἰς αὐτό.
Μόνον οἱ περὶ τὸν Βούλγαρον ἡγεῖραν θόρυβόν τινα, ἀλλ' ἡ
πλειοψηφία τοῦ τύπου διεκοίνωσεν ἤδη ὅτι κατ' ἀρχὴν ὁ
Βούλγαρος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ μέρος τοῦ ὑπουργείου

(1) Οἱ ὑπουργοὶ μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν τῶν ἐνώπιον τοῦ βασι-
λέως μετέβησαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀειμνήστου Δεληγεώργη ὅπου
ἡ σύζυγός του περιχαρῆς ὑπεδέχθη αὐτούς. Λέγεται ὅτι ἡ κ.
Δεληγεώργη προσφέρουσα εἰς τὸν Τρικούπη τὸν καφὸν τῷ εἶπε·

— Δὲν θὰ εἶναι πολὺ καλὸς, κ. Τρικούπη. Ἄλλ' ἂς εὐχη-
θῶμεν νὰ πάρωμεν τὴν Κρήτην διὰ νὰ σὰς προσφέρω Τουρκικόν.

Καὶ ὁ Τρικούπης ἐτοιμῶς ἀπήντησεν·

— Τὸ ἐλπίζω, κυρία μου. Ἄν καὶ ὡς Τουρκικὸς θὰ μὰς κο-
στίσῃ ἀκριβώτερα.

ἐκείνου ἀφοῦ ἄλλας ἐξέφρασεν ἀρχάς, πλὴν τούτων δὲ καὶ ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς ἀπὸ διειτίας ἤδη παραμένων, δὲν ἦτο ἐν γνώσει τῆς τελευταίας πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἐν γένει ὅμως ὁ τύπος καὶ τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἐγράψε μετὰ πολλῆς ἀδρότητος κατὰ τοῦ πρῶην πρωθυπουργοῦ ὅστις ἀφ' ὅτου εἶχε κατηγορηθῆ, ἢ μᾶλλον ἀφ' ὅτου εἶχε μείνει ἐκκρεμῆς ἢ κατ' αὐτοῦ κατηγορία, εἶχεν ἐλκύσει πολλὰς συμπαθείας καὶ ὠμίλουν περὶ αὐτοῦ μετὰ τινος σεβασμοῦ ὡς περὶ νεκροῦ.

Ἦρχισαν λοιπὸν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς κατ' ἀρχάς ὑπηρεσιακαὶ ἐντελῶς, ἐνῶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀνήσυχος ἀνέμενε νὰ ἴδῃ τί θὰ ἐγέννα τὸ μέγα ἐκεῖνο ὑπουργεῖον περὶ τὸ ὁποῖον συνκεντρώθησαν τσσαὶ ἐλπίδες. Καὶ ἡ τοιαύτη ἐπουσιώδης ἐργασία τῆς βουλῆς συνισταμένη εἰς σπουδαίους νόμους περὶ αὐξήσεως τῆς τελωνοφυλακῆς καὶ περὶ τοῦ νόμου τοῦ χαρτοσήμου ἐξηκολούθηον οὕτως ἀπελπιστικά, ὅτε μετατροπὴ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἐπέβαλε τὴν ἄμεσον μετατροπὴν τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ βουλή συνεκλήθη εἰς ἐκτάκτους μυστικὰς συνεδρίας εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ σκέπτηται περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κράτους. Αἱ μυστικαὶ αὗται συνεδριάσεις ἐξήγειραν εἰς τὸ κατακόρυφον τὴν κοινὴν περιέργειαν ὅτε κατηργήθησαν καὶ ἤρχισεν ἡ δημοσία συζήτησις τῶν μέτρων τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν παρουσῶν περιστάσεων. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ συνήθης πολυλογία δὲν ἀπεκλείσθη καὶ πλεῖστοι συνεδριάσεις κατηναλώθησαν εἰς τὴν συζήτησιν μόνον ἄνευ οὐδεμιᾶς πρακτικῆς ἐργασίας.

Τὸ ὑπουργεῖον ὅμως δὲν περιωρίζετο εἰς τὰς ἐν τῇ βουλῇ ἐργασίας αὐτοῦ. Δις καὶ ἐνίοτε τρίς τῆς ἡμέρας οἱ ὑπουργοὶ συνήρχοντο ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ναυάρχου Κανάρη, εἰς ἰσόγειον δωμάτιον τοῦ ὑπουργείου τῶν ναυτικῶν, ὅπου παρέμενον ἐπὶ πολὺ διασκεπτόμενοι ἐπὶ τῆς κατα-

στάσεως, τὰς ἀποφάσεις των δὲ ἀνεκοίνουν καθ' ἑκάστην εἰς τὸν βασιλέα ὅστις εὐθὺς μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου εἶχεν ἀπέλθει εἰς Δεκέλειαν ὅπως διέλθῃ τὸ θέρος. Εἰς τὰ συμβούλια ταῦτα συχνὰ προσεκαλοῦντο ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ἐξ ὧν δὲ τῆς μυστικῆς ἐργασίας τοῦ ὑπουργείου τοῦτο μόνον ἐπρόδιδε ὅπως δῆποτε τὴν ἐπὶ τῶν προπαρασκευῶν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Αἱ διαδόσεις δὲ καὶ αἱ φῆμαι περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, μεγαλοποιούμεναι ἐπέφερον φοβερὰν συγκίνησιν. Διεδίδετο ὅτι αἱ σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας ἐπρόκειτο νὰ διακοπῶσι καὶ ὅτι ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας Φωτιάδης ἐπέδωκεν ἐντανωτάτην διακοίνωσιν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, δι' ἧς παρεπονεῖτο διὰ τὰς στρατιωτικὰς προπαρασκευὰς τῆς Ἑλλάδος. Καὶ συγχρόνως ἀλλεπάλληλοι ἐπῆρχοντο αἱ διὰ Κωνσταντινουπόλεως εἰδήσεις ὅτι ἡ Τουρκία φοβουμένη τὴν ἐκ μεθοριῶν εισβολὴν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἠπειρὸν, ἐνίσχυε τὰ ἐκεῖ στρατιωτικὰ τῆς σώματα, καὶ τοῦτο γνωστὸν ἐν Ἀθήναις προσέκαλεσε ζῶροτάτην ἐντύπωσιν.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦτα ἦσαν τὰ διαδήματα τῆς Τουρκίας, ἀνάλογα ἔκαμεν ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς παρὰ τῶν ὑπουργῶν Τρικούπη, ὅστις μετὰ περισσοῦς διπλωματικῆς λεπτότητος διευθύνων τὰ τοῦ ὑπουργείου τούτου, ἀπήλπιζε τὸν Φωτιάδην. Ἐν ἐπιστολῇ ἦν οὗτος συνῆψε πρὸς τὰ ἐγγραφα τὰ ὅποια διεδίδαζεν εἰς τὴν κυβέρνησιν του ὡμολόγει ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξαγάγῃ ἀσφαλὲς συμπέρασμα περὶ τῆς στάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν συνεντεύξεων του μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπη. Οὗτος εἰς ἑκάστην συνέντευξιν λεπτότατα ἀπέφευγε νὰ τῷ δηλώσῃ ἀκριβῶς τὴν γνώμην του, ὅταν δὲ ὁ Φωτιάδης, ἀγανακτῶν διὰ τὴν διπλωματικὴν αὐτὴν τοῦ Τρικούπη ὑπεκφυγὴν, τὸν προσεκάλει νὰ δηλώσῃ ὠρισμένως

ποίαν πολιτικὴν ἡνόει ν' ἀκολουθήσῃ, ὁ Τρικούπης τὸν προσεκάλει νὰ δηλώσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν πορείαν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πραγμάτων καὶ τότε ἦτο ἔτοιμος νὰ τῷ κάμῃ γνωστὴν τὴν πολιτικὴν του. Ἀνάλογοι ὁδηγίαι ἐστέλλοντο εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνα πρεσβευτὴν Κουντουριώτην. Οὗτος ὡς ἐγράψαμεν διατέλει εἰς στενάς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Λαυάρδου, ἠσθάνετο δὲ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροὴν τοῦ ἰσχυροῦ φίλου του καὶ μάλιστα εἶχεν ἐκτεθῆ εἰς ἀκριτομυθίας τινὰς ἠκίστα διπλωματικάς. Τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῷ διεδίδασεν ἐγγραφον ἐνῷ τὸν καθίστα προσεκτικὸν εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν διαβήματα τοῦ Λαυάρδου καὶ τῷ ὑπεδείκνυεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὑπουργείου ἔπρεπε νὰ λαμβάνῃ ὁδηγίαι διὰ πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι συνέντευξίν του μετὰ τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ.

Ἐνῷ δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ πράξεις τοῦ ὑπουργείου, ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν παρεσκευάζοντο συντόμως καὶ μετ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης ἐχεμυθείας, οὕτως ὥστε τὸ πολὺ κοινὸν οὐδεμίαν νὰ ἔχη γνῶσιν τῶν προπαρασκευῶν, ἐπιτηθεῖως δὲ ἐνισχύοντο καὶ τὰ παρὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν στρατιωτικά σώματα, διὰ μεταθέσεως σωμάτων τινῶν δῆθεν πρὸς καταδίωξιν τῆς τότε ἀναφανείσης ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ φοβερᾷ ἐπιβολῇ ληστείας διὰ τῆς σφραγίσσεως πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν συμμοριῶν.

Χαρακτηριστικὸν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἰδίως τῶν ἐπ' αὐτῆς σκέψεων τῶν ξένων εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς περικοπὴ ἐκ τῆς «Νέας Ἡμέρας»:

« Ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῆς Κολωνίας» ἐδημοσιεύθη μακρὰ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστολή, συνταχθεῖσα πιθανῶς ὑπὸ Ἑλληνοῦ καὶ περιέχουσα πολλὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἐπιστολογράφος παρατηρεῖ ἐν ἀρχῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι μὲν σύμφωνοι ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, διαφωνοῦσιν ὁμῶς ὡς πρὸς τὰ μέσα. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες

ἦσαν ὡς ἐθεωροῦντο ἄλλοτε, ἀπερίσκεπτος ληστρικὸς λαός, ἢ ἐπανάστασις θὰ εἶχεν ἤδη ἐκραγῆ. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀποσβέσεως τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο φρονιμώτεροι καὶ εἰρηνικώτεροι· ἢ δὲ ἀνάπτυξις τῆς ὀλικῆς εὐημερίας ἐξήλειψε τὸ τυχοδιωκτικὸν αὐτῶν πνεῦμα. Ἡ σημερινὴ Ἑλλάς δὲν εἶναι ἢ Ἑλλάς τοῦ 1852, ὅτε ὁ Ἀβούτος συνέτασσε τὴν σάτυράν του. Αἱ Ἀθήναι εἶναι ἢ ὠραιότατη πόλις τῆς Ἀνατολῆς ὁ δὲ Πειραιεὺς φέρει τὰ γνωρίσματα τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐζωίας. Πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ὁ γερουσιαστὴς ἠγόραζε μόνος ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Ἑρμοῦ τὰ κρόμμυα καὶ τὰ λαχανικά, ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ γεῦμα του. Σήμερον ὁ βουλευτὴς περιμένει τὴν ἐναρξιν τῆς Βουλῆς ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῶν Ξένων· εἰς τὰς Ἀθήνας διεχύθη σχετικὴ εὐπορία, εἰς τὸ αἶσθημα δὲ τοῦτο δέον ν' ἀποδοθῆ κατὰ μέγα μέρος ἢ ἄχρι τοῦδε εἰρηνικὴ πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων. Φοβούνται μὴ ἐκθέσωσιν εἰς κινδύνους τὰς Ἀθήνας, τὸ λαμπρότερον δημιούργημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως πανταχοῦ ἀντηχοῦσι παράπονα. Ἡ ἐπέκτασις τῶν ὀρίων κατέστη τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τοῦ ἔθνους. «Ἡ Θεσσαλία καὶ ἢ Ἡπειρος πρέπει νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἄλλως ἐχάθην» λέγουσιν, ὅλοι. Εἰς μάτην ὑπομιμνήσκει τις εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅποια μεγαλοῦργήματα ἐπετέλεσαν ἐννέα ἑκατωμμύρια Ἑλλήνων ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἕλλην ὁμοιάζει πρὸς μείρακα ὅστις δὲν χωρεῖ πλέον εἰς τὰ φορέματα τοῦ παιδός. Ἐὰν δὲν πλατυνθῶσι τὰ φορέματά του, θὰ τὰ σχίσῃ. Ἐὰν δὲν μεγαλυνηῖ ἢ Ἑλλάς θὰ ἐκραγῆ ἐσωτερικὴ ἐπανάστασις. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐπαναστάσεων οὐδὲν ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες. Μεταμέλονται διὰ τὰ παρελθόντα σφάλματα, δὲν ἀρύονται ὅμως μαθήματα, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον. Παράδειγμα ἔστω ἢ πτῶσις τοῦ Ὄθωνος. Οὐδέποτε ἐχύθησαν ἐπὶ πολιτικῇ μεταβολῇ πικρότερα δάκρυα μετανοίας! Ὁ Δεληγιώργης ἀποκαλεῖ τὴν ἐπανάστα-

σιν τοῦ 1862 μίαν τῶν μεγίστων ἀνοησιῶν τῆς ζωῆς του. Καὶ ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐτοιμάζονται νὰ μεταχειρισθῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸν Γεώργιον. Ἀφοῦ κατεκρίνετο ἄλλοτε ὡς ἀναμιγνυόμενος εἰς τὰ τῆς διοικήσεως, κατακρίνεται νῦν ὡς ἀπέχων τῶν κυβερνητικῶν φροντίδων. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ εἰς ἄκρον τοὺς Ἀγγλους. Τὴν δημοτικότητά του θ' ἀνέκτα ὁ Γεώργιος, ἐὰν ἀνελάμβανε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος κατὰ τῶν Τούρκων. Πᾶς Ἕλλην θ' ἀνευφήμη αὐτὸν ἐνθουσιωδῶς.

Ἄλλ' ὁ Γεώργιος προβλέπων πόσον ταχέως θὰ διεσκεδά-
ζετο ὁ ἐνθουσιασμός καὶ παραμελεῖ ἄχρι τοῦδε τὸ ἐθνικὸν
κίνημα. Ὁ Δεληγεώργης εἶναι τὸ ἄκρον ἀντίθετον τοῦ Κου-
μουνδούρου. Ὁ Κουμουνδούρος συνιστᾷ τὴν σύμπραξιν μετὰ
τῆς Ρωσσίας, ἐνῶ ὁ Δεληγεώργης ἐλπίζει ν' ἀποκτήσῃ τὴν
Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἠπειρὸν δι' εἰρηρικῶν διαπραγματεύσεων
μετὰ τῆς Τουρκίας. Ὡς πρωτοπονογός διέπει τὰ τῆς κυβερ-
νήσεως δικτατορικῶς. Ἡ ἀκαταμάχητος εὐγλωττία του τὸν
καθιστᾷ δημοφιλεῖ, ἰδίως εἰς τοὺς φοιτητὰς· μεγάλως δὲ θὰ
βαρύνῃ εἰς τὴν πλάστιγγα ἢ ἐτυμηγορίᾳ τοιοῦτου ἀνδρός
ὑπὲρ τοῦ πολέμου. Ὁ Κουμουνδούρος εἶναι ὁ ἄνθρωπος
τῶν μικρῶν μέσων. Καίπερ ρωσόφιλος, φοβεῖται τὴν κεκηρυγ-
μένην προσχώρησιν εἰς τὴν πάλιν καὶ θὰ προετίμα, τὸν
ἐκ τοῦ ἀφανοῦς πόλεμον. Ἀτομικῶς διακρίνει αὐτὸν μαγευ-
τικὴ εὐπροσηγορία. Ὁ Τρικούπης εἶναι ἐκ τῶν Ἑλλήνων
πολιτικῶν ὁ θετικώτατος, δραστηριώτατος καὶ μᾶλλον πεπαι-
δευμένος. Τὸ πρόγραμμά του δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς.
Οὐχὶ μεμονωμένα κινήματα, οὐχὶ ἰδιωτικαὶ ἐνέργειαι. «Ἐὰν
ἐνεργήσῃ, πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ ὅλον τὸ ἔθνος».

Τὰ πράγματα εὐρίσκοντο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅτε ἐπι-
συνέδη τὸ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐπεισόδιον τὸ ὀ-
πιότεν ὡς ἑξῆς ἐξέθηκεν ὁ Τρικούπης εἰς τὴν Βουλὴν, ὡς ὑ-
πουργός τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις, εἶπεν ὁ Τρικούπης, εἶναι σχεδὸν περατωμένη δύναμαι ν' ἀνακοινώσω εἰς τὴν βουλὴν τὰ κατ' αὐτὴν, καὶ εἶναι τῷ ὄντι πρέπον τοιαῦται ὑποθέσεις μετὰ τὸ πέρασ αὐτῶν νὰ φέρωνται εἰς ἰγνώσιν τῆς βουλῆς, ὅπως, εἰάν ἡ βουλὴ δὲν ἐγκρίνη τὰ γενόμενα δυνηθῆ ν' ἀποφανθῆ ἐπ' αὐτῶν πιστεῦω δ' ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπάρξῃ ἀφορμὴ πρὸς ἐπίκρισιν.

Ἡ κυβέρνησις εἰδοποιήθη πρό τινος χρόνου ὅτι εἶχον ἀποβιβάσθῃ εἰς Κέρκυραν ἐν τῷ τελωνειακῷ καταστήματι πολλὰ κιβώτια περιέχοντα πολεμοφόδια καὶ κατὰ τὰς δοθείσας ἐξηγήσεις εἰς τὸ τελωνεῖον, μεταφερόμενα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ προωρισμένα διὰ τὰς ἀγκτὰς τῆς Ἀλβανίας· ἀφοῦ ἔλαβε τὴν εἰδοποίησιν ταύτην τῆς τελωνιακῆς ἀρχῆς ἡ κυβέρνησις εἰδοποιήθη καὶ παρὰ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας περὶ τούτου, ἣτις προσφορικῶς τὸ πρῶτον ἐζήτησε παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἵνα παρακλύσῃ τὴν διάβασιν τῶν πολεμοφοδίων τούτων εἰς τὴν ἐμπολέμον χώραν εἰς ἣν ἦσαν προωρισμένα ἵνα σποσταλῶσιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ οὐδέτερα κράτη δὲν πρέπει νὰ παρέχωσι τὸ ἔδαφος αὐτῶν ὡς ἀποθήκην πρὸς μεταφορὰν λαθρεμπορίου πολέμου ἀπὸ ἐμπολέμου εἰς ἐμπολέμον τόπον. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας, ὡς ἐμπολέμου πρὸς οὐδέτερον κράτος ἐθεώρησεν ἡ κυβέρνησις ὡς δεδικαιολογημένας ἐζήτησε μόνον ὅπως ἡ αἴτησις γίνῃ ἐγγραφὸς, προσέτι δὲ βεβαιωθῆ ὅτι τὰ κιβώτια περιεῖχον πολεμοφόδια καὶ ὅτι ἦσαν προωρισμένα εἰς ἐμπολέμον χώραν. Ὅτι περιεῖχον λαθρεμπόριον πολέμου ἦτο βεβαιωμένον ὑπὸ τῆς τελωνιακῆς ἀρχῆς, ἣτις ὑπέβαλε περὶ τούτου ἔκθεσιν· ὅτι προήρχοντο ἐξ ἐμπολέμου χώρας ἦτο βεβαιωμένον ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐταιρίας Λούδ, ἣτις ἔφερον αὐτὰ, καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἀποσταλῶσι εἰς Πρέβεζαν ἐβεβαιουτο ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐταιρίας ἣτις ἀπηύθυνεν αἴτησιν ὅπως ἐπιτραπῆ νὰ παραλάβῃ ταῦτα ἀπὸ τοῦ τελωνείου καὶ ἀποβιβάσῃ

αὐτὰ εἰς τὸ ἀτμόπλοιον τὸ ἀναχωροῦν εἰς Πρέβεζαν· ὥστε ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποδεικνύοντα ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ χρῆσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους πρὸς μεταβίβασιν πολεμικῶν εἰδῶν εἰς ἐμπόλεμον χώραν ὑπῆρχον πλήρη. Ἐσπευσα ἐπομένως νὰ τηλεγραφήσω πρὸς τὰς ἐν Κερκύρα ἀρχάς, ἵνα παρακωλύσωσι τὴν μεταβίβασιν τῶν εἰδῶν τούτων καὶ κρατήσωσιν αὐτὰ ὅπως εὐρίσκοντο· ἀλλὰ τὸ τηλεγράφημα ἔφθασεν ἄφοῦ τὰ κιβώτια εἶχον ἐπιβίβασθῆ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου τοῦ αὐστριακοῦ τοῦ ἀναχωροῦντος εἰς Πρέβεζαν. Ἐκ τούτου δὲ ὡς βλέπετε, παρενέβαιναν εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἑτέρα δύναμις, ἔχουσα τὰς αὐτὰς ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τῶν ἐμπολέμων. Ἐτηλεγράφησά τότε, ἐπὶ τῇ αἰτήσει ὀδηγιῶν παρὰ τῶν ἐν Κερκύρα ἀρχῶν πρὸς τὰς ἀρχάς ταύτας, ὅτι ἔδει νὰ δηλώσωσι πρὸς τὸν πλοίαρχον τοῦ Αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου Λούδ ὅτι τὰ πολεμοφοδία κακῶς ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ τελωνείου ἄφοῦ ἐπρόκειτο νὰ μεταβιβάσῃσιν εἰς οὐδετέραν χώραν, ἢ μεταβίβασις ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ νόμιμος. Ἐπὶ τῇ προσκλήσει δὲ ταύτῃ γενομένη παρὰ τῶν ἐν Κερκύρα ἀρχῶν ὁ πλοίαρχος ἀπεβίβασε τὰ κιβώτια εἰς φορτηγίδας, τούτοχρόνως δὲ ἐτηλεγράφησαν αἰτούμενος ὀδηγίας καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πρόξενος τῆς Αὐστρίας εἰς τὸν ἐνταῦθα ἐπιτετραμμένον τὰ τῆς ἐπικρατείας ἐκείνης, ὅστις ἐλθὼν πρὸς με ἐζήτησεν ἐξηγήσεις περὶ τῶν γενομένων· παρέστησε δὲ, ἀναγνοὺς καὶ τηλεγράφημα, ὅπερ εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ἐν Κερκύρα προξένου, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ μεταβιβάσῃσι τὰ κιβώτια εἰς Πρέβεζαν, ἀλλ' ἀπευθείας εἰς Τεργέστην, εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον ἀπήντησα, ὅτι ἐνόσω τὰ εἶδη ταῦτα ἐπρόκειτο νὰ μεταβιβάσῃσιν εἰς χώραν ἐμπόλεμον δὲν ἠδύνατο ἢ Ἑλληνικῇ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μεταβίβασιν. Ἄν ἢ Αὐστριακῇ κυβέρνησις οὐδετέρα, ὡς καὶ ἡμεῖς, ἐγγυᾶται ὅτι ἀληθῶς ἐπρόκειτο τὰ πολεμοφοδία νὰ μεταβιβάσῃσιν εἰς τὴν ἰδίαν οὐδετέραν χώραν καὶ ὅτι ἐκεῖ μεταβιβαζόμενα ἠθελον

διατηρῆ ὅπως ἀπαιτοῦσιν οἱ νόμοι τῆς οὐδετερότητος ὑπὸ εὐθύνην τῆς κυβερνήσεως τῆς Αὐστριακῆς, ἤθελον ἐπιτρέψει τὴν μεταβίβασιν εἰς οὐδετέραν χώραν, ἀπητειτο ὅμως πρὸς τοῦτο νὰ ἀπευθυνθῆ ἐπισήμως καὶ ἐγγράφως πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἀρχὰς ἢ Αὐστριακῆ.

Ὀλίγον μετὰ τοῦτο ἔλαβεν ἡ κυβέρνησις διακοίνωσιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας λέγουσαν, ὅτι ἐπληροφορήθη ἡ κυβέρνησις του περὶ τῆς κατασχέσεως τῶν πολεμοφοδίων πρὸς τὴν γνώμην ἣν προηγουμένως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπὶ ἄλλης ὁμοίως φύσεως ὑποθέσεως, ἐν ἣ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἦτο ἡ αἰτοῦσα τὴν κατάσχεσιν, εἶχεν ἀποφανθῆ. Ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις κατὰ τὸ ἔτος 1876 διὰ τοῦ ἐν Ἀθῆναις πρεσβευτοῦ αὐτῆς εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργῶν αἴτησιν ὅπως κατὰσχῆ τὰ προωρισμένα διὰ τὸ Μαυροβούνιον, ὁ δὲ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός εἶχεν ἀπαντήσῃ ὅτι ἀληθῶς ἡ Ἑλλάς, οὐδετέρα, ὤφειλε νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ γίνεταί σουστηματικὴ χρῆσις τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ὡς ἀποθήκης πρὸς διαβίβασιν εἰς τοὺς ἐμπολέμους πολεμικῶν εἰδῶν, ἀλλὰ τὰ εἶδη ὧν ἐζητεῖτο ἢ κατάσχεσις δὲν ἠδύναντο ὅτε εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Κέρκυραν νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς λαθρεμπόριον πολέμου, οὐδ' ἠδύναντο νὰ ἐφαρμοσθῆ ἢ ἀρχὴ ἦν προανέφερον ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνῃ διότι τὰ εἶδη ταῦτα εἶχον μετενεχθῆ εἰς Κέρκυραν, πρὶν ἐκραγῆ ὁ πόλεμος Μαυροβουνίου καὶ Τουρκίας. Ἐπομένως ἐνῶ προκειμένου περὶ εἰδῶν ὧν ἡ μεταφορὰ ἐγένετο ἐν καιρῷ εἰρήνης ἢ ἀρχὴ αὐτῆ δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθῆ ἐφαρμοζομένη ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐφαρμοσθῆ, καὶ τοῦτο εἶπον εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Τουρκίας, προκειμένου περὶ μεταφορᾶς πολεμοφοδίων ἀπὸ ἐμπολέμου εἰς ἐμπόλεμον χώραν ἐν ὥρᾳ πολέμου· ὥστε μακρὰν τοῦ νὰ ὑπάρχη ἀντίφασις ἔχομεν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίου τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἣτις ἐν τῇ περιπτώσει ἐκείνῃ ἐζήτει, ὅ,τι σήμερον ἀποκρούει, ἦτοι τὴν κατάσχεσιν

τῶν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους πολεμικῶν εἰδῶν, ἡ δὲ γενομένη τότε αἴτησις παρὰ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἀπαράδεκτος ὡς ἀναγομένη εἰς πράξιν ἐνεργηθεῖσαν ἐν ὥρᾳ εἰρήνης, ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ κατὰσχη τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἐν ὥρᾳ πολέμου ἀποτιθέμενα εἰς διαδίβασιν εἰς ἐμπόλεμον χώραν κιβώτια πολεμοφοδίων.

Ἐπίστευον ὅτι μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου συζήτησις, διότι ἡ ἀπάντησις μοι ἐφαίνετο καταστρέφουσα πᾶν ἐνάντιον ἐπιχείρημα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας με εἰδοποίησεν, ὅτι ἔχει ἀνάγκη νὰ μὲ ἴδῃ κατεπειγόντος καὶ ἄνευ ἀναβολῆς συνέπειά τηλεγραφήματος τὸ ὅποσον ἔλαβε τὸν ἐδέχθη ἀμέσως καὶ μοι εἶπεν, ὅτι ἔλαβε τηλεγράφημα ὡς ὀρθῶς ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ κιβώτια δὲν εἶχαν ἀποδιβασθῆ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Κερκυραϊκοῦ, ἀλλ' ἐπρόκειται νὰ μεταδιβασθῶσι καὶ εἶχεν μεταδιβασθῆ ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον ἐντὸς τοῦ λιμένος, καὶ ὅτι τὸ ἀκώλυτον τῆς τοιαύτης μεταφορᾶς τῶν κιβωτίων ἀπὸ οὐδετέρου εἰς οὐδέτερον πλοῖον, ἐθεώρει ὡς ἐξησφαλισμένον ἐν οὐδετέρῳ λιμένι, τοῦτο δὲ συνεζήτητο ἐν τῷ τηλεγραφήματι διὰ μακρῶν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὸν πρεσβευτὴν, ὅτι τὴν θεωρίαν, ἣν ὑποστήριζεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις περὶ τῆς ἀδείας ἣν ἔχουσι τὰ οὐδέτερα πλοῖα νὰ μεταφέρωσι λαθρεμπόριον πολέμου ἀπὸ πλοίου εἰς πλοῖον ἐντὸς οὐδετέρου λιμένος ἦτο περιττὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν, οὐδ' ἔχομεν συμφέρον ν' ἀμφισβητήσωμεν, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν ἐπρόκειτο περὶ τούτου αἱ πληροφορίες τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐσφαλμένα καὶ ἐπρόκειτο περὶ λαθρεμπορίου πολέμου ἀποδιβασθέντος ἐπὶ Ἑλληνικῆς χώρας, καὶ τὸ ὅποσον ἐπρόκειτο ἐκ ταύτης νὰ μετενεχθῆ πάλιν εἰς χώραν ἐμπόλεμον· ἀλλὰ τὸ τηλεγράφημα παρεῖχε καὶ ἄλλοτε λίαν σπουδαῖον ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχε

θεωρήσει ὁ πρεσβευτὴς λίαν κατεπίγουσαν τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ· ἔλεγεν ὅτι πλοῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου ἤθελε μεταβῆ ἀνυπερθέτως εἰς Κέρκυραν ἵνα λάβῃ τὰ κιβώτια θεωρησομένης οἰοδήποτε ἀρνήσεως ἢ ἀντιστάσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἀρχῶν ὡς παραβιασμοῦ τῆς οὐδετερότητος. Ἠρώτησα τὸν πρεσβευτὴν ἂν πράγματι τὸ τηλεγράφημα περιεῖχε τὴν φράσιν ταύτην, διότι αἱ σχέσεις ἡμῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν ἦσαν σχέσεις εἰρήνης, αἱ δὲ φράσεις ἦσαν ἐχθρικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς ὑφισταμένας σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ὁ πρέσβυς ἀπήντησεν, ὅτι περιέχονται αἱ φράσεις καὶ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ τὰς ἀνακοινώσῃ ἐπισημως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἀνταπήντησα, εἶμαι καὶ ἐγὼ ἠναγκασμένος νὰ εἶπω ἐπισημως, ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ λάβῃτε τὰ κιβώτια ταῦτα, καὶ ὅτι ἂν ὑμεῖς ἀποστείλῃτε εἰς Κέρκυραν πλοῖον, θὰ ἀποστείλωμεν καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ὄσον ναυτικὴν δύναμιν νὰ διαθέσωμεν, ὅπως πρόστατεύσωμεν τὴν οὐδετερότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀξιοπρέπειαν ἀπέναντι τῆς προσβολῆς, ἣτις μᾶς ἀπειλεῖ.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πρεσβευτοῦ ἔσπευσα νὰ συνεννοηθῶ μετὰ τῶν συναδέλφων μου, ὅπως δοθῶσιν ὁδηγίαι εἰς τὰ ἐν Πειραιεῖ δύο θωρηκτὰ ἵνα μεταβῶσιν εἰς Κέρκυραν, ἔσπευσα δὲ νὰ ἀνακοινώσω τὰ γενόμενα καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους, τῶν οὐδετέρων δυνάμεων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον ἡμῶν ἐν Βιέννῃ, ὅπως φέρῃ ταῦτα εἰς γνῶσιν τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἣτις ἐνέχεται ὡς καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἐπὶ πλοίου φέροντος σημαίαν αὐστριακὴν περιείχοντο τὰ κιβώτια.

Εἰς τὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν εἰς Κέρκυραν ἔδωκεν ἡ κυβέρνησις ὁδηγίαν ἵνα ἐπιτηρῶσιν ἐκεῖ τὰ κιβώτια καὶ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰς οὐδένα ν' ἀφαιρέσῃ αὐτὰ ἀπὸ τῶν φορηγίδων ἐνθα εὐρίσκοντο, εἰμὴ μόνον ἐὰν ἐπρόκειτο εἶτε νὰ

μετενεχθῶσιν εἰς τὸ τελωνεῖον τῆς Κερκύρας εἴτε μετὰ προηγουμένην ἔγγραφον αἴτησιν τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως κατὰ τὰ προαποσταλέντα εἰς τὰς ἐν Κερκύρα ἀρχάς, αἴτησιν συνεπαγομένην τὴν εὐθύνην τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, νὰ μεταφερθῶσιν εἰς χώραν οὐδετέραν. Ἐὰν οὐδέτερον τούτων συνέβαινε, μόνην περαιτέρω ὁδηγίαν εἶχομεν δώσει εἰς τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς τιμῆς τῆς σημαίας καὶ ὅπως μὴ συμβῆ οὐδὲν ὅπερ αἱ ὁδηγίαι ἡμῶν δὲν ἐπέτρεπον.

Τὰ πλοῖα ταῦτα ἐφθασαν, ὡς γινώσκετε, προχθὲς εἰς Κέρκυραν, προχθὲς δὲ μ.μ. ἔλαβον κοινοποίησιν παρὰ τοῦ κ. πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐνταῦθα, καθ' ἣν ἡ κυβέρνησις του διαδηλοῖ ὅτι, εἰποῦσα διὰ τοῦ πρώτου τηλεγραφήματος ὅτι ἐπρόκειτο νὰ στείλῃ πλοῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, ἐνόει πλοῖον ἐντελῶς ἄοπλον, εἰποῦσα ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶχεν ἐντολήν νὰ λάβῃ (pour prendre) τὰ κιβώτια ἐὰν ζητηθέντα ἐδίδοντο. Ποιήσασα δὲ λόγον περὶ ἀντιστάσεως, ἐνόει ὅτι ἐὰν τὰ ζητηθέντα δὲν ἐδίδοντο καὶ ἀντίσταντο αἱ ἀρχαί, εἶχεν ἐντολήν τὸ πλοῖον νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Τοῦ τηλεγραφήματος συμπέρασμα ἦτο ὅτι ἤδη δὲν πρόκειται νὰ μεταβῆ πλοῖον, καὶ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο θέλει λυθῆ ὡς πέποιθεν ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις, διὰ τῆς πειθοῦς, διότι δὲν ἠδύνατο ν' ἀμφισβῆσθῆ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε παραδεχθῆ τὴν γνώμην τῆς Τουρκικῆς ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὅποιον φρονεῖ αὕτη ὅτι ἔχει ν' ἀπαιτῆ τὴν ἀδειαν τῆς ἀποστολῆς τῶν κιβωτίων εἰς Πρέβεζαν. Χθὲς δὲ ἔλαβον τηλεγράφημα τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις μοὶ λέγει, ὅτι ἔλαβεν ἐντολήν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας νὰ μοὶ ἀνακοινώσῃ, ὅτι οὐδέποτε εἶχε σκοπὸν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τῆς βίας, ἀλλ' ὅτι ἐπεθύμει καὶ ἐπιθυμεῖ, νὰ εἶναι ἡ διεξαγωγή αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς διπλωματικῆς

συζητήσεως· προσθέτει δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτής, ὅτι τοιαύτην ἀνακοίνωσιν ἔκαμεν ὁ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν ὑπουργὸς καὶ πρὸς ἄλλους ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτάς, συνεπεία δὲ τούτου πολλὰ τηλεγραφήματα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλήφθησαν παρὰ τῶν ἐνταῦθα συναδέλφων των θεωροῦντα τὴν ὑπόθεσιν λελυμένην. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔξωμαλισμένη ἡ ὑπόθεσις ἀπέναντι τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὑφίσταται ἔτι ζήτημα ἀπέναντι τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως· ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι εὐδιάλυτον, διότι ἡ Αὐστρία εἶναι ἐπίσης ὡς καὶ ἡμεῖς οὐδετέρα, καὶ ἐπομένως εἶναι φυσικὸν νὰ βαδίσῃ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν καὶ ἡμεῖς ἐστηρίχθημεν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, ἥτις, ὡς εἶπον ἐν ἀρχῇ εἶχεν ἀνακοινώσει διὰ τοῦ ἐνταῦθα ἐπιτετραμμένου αὐτῆς τὴν πρόθεσιν τῆς ἐταιρίας Λόυδ ὅπως μεταβιβάσῃ τὰ κιβώτια ταῦτα ἀπ' εὐθείας εἰς Τεργέστην, εἶνε πρῶτος νὰ ἐγγυηθῇ ἤδη ὅτι ἡ μεταβίβασις γενήσεται εἰς οὐδετέραν χώραν καὶ ὅτι δὲν θέλουσι κατ' οὐδὲν παραβίασθῃ οἱ κανόνες τῆς οὐδετερότητος ἐπομένως τὰ κιβώτια ἐπιβιβασθήσονται εἰς πλοῖον ὑπὸ τὴν αὐστριακὴν σημαίαν ὅπως μεταφερθῶσιν εἰς Τεργέστην καὶ οὐχὶ εἰς ἐμπόλεμον χώραν κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς ἐταιρίας Λόυδ ἀπόπειραν, ἐφ' ἣ ἐπετιμήθη αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπόθεσις λαμβάνει τὴν λύσιν ἣν ἡ Ἑλλάς ὡς χώρα οὐδετέρα ὠφείλε ν' ἀπαντήσῃ, διότι ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος ἔχει μεγάλην ἐθνικὴν σπουδαιότητα, ἡ δ' Ἑλλάς κατ' οὐδὲν ἀνεχομένη τὸν παραβιασμὸν τῆς οὐδετερότητος ἐκπληροῖ ὑποχρέωσιν πρὸς ἄλλας ἐπικρατείας, ἀλλὰ πρὸ πάντων καθῆκον πρὸς ἑαυτήν.»

Τοιοῦτοτρόπως ἐλήξε τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο τῶν Τουρκικῶν πολεμοφοδίων καθ' ὃ ὁμολογουμένως ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ εἰδικώτερον τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἔξωτερικῶν ἐπολι-

τεύθη μετὰ περισσοῦς ἀξιοπρεπειάς, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Τρικούπη ὁμολόγησαν.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου ὁ ἔξοχος ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴς τῆς Τεργεσταίας Ἡμέρας, ἔγραφε εἰς μίαν ἀνταπόκρισίν του. «Πολλάκις μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἐπικρίνω τὸν κ. Τρικούπην ὡς πολιτικὸν ἄνδρα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης αὐτοῦ πρωθυπουργίας· ὀφείλω ὅμως νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶναι ὁ θετικώτερος καὶ εὐφυέστερος τῶν συγχρόνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος ἰδίως δὲ ὡς ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος ὅστις ἐχρειάζετο διὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους ὑποθέσεων.» Καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐξηκολούθει ὁ ἀνταποκριτὴς θαυμάζων τὸν Τρικούπην εἰς ἓν ἀπὸ τὰ πλήρη χάριτος καὶ συγχρόνως δυνάμειως ἄρθρα ἐκεῖνα τὰ ὅποια τόσον ἐθαυμάζοντο.

Ἐν τούτοις τὸ ἐπεισόδιον τῶν τουρκικῶν πολεμοφοδιῶν μικροῦ δεῖν νὰ ἔχη δυσάρεστον ἀκολουθίαν. Ὁ Φωτιάδης βέης, ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῆς Πύλης, μετὰ τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἡ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καθ' ἑλὴν τὴν γραμμὴν, περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Σουλτάνου, διεδόθη δὲ ὅτι ἐπρόκειτό ν' ἀνακληθῆ καὶ μάλιστα ὅτι ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τούτου ἡ Πύλη θὰ ἐψύχραινε τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις τῆς. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως τοῦ ἀξιοπρεποῦς τρόπου καθ' ὃν εἰργάσθη τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἰδίως ἡ ἐντύπωσις ἣτις ἐκ τούτου παρήχθη ἐπέισε τὴν Πύλην ὅτι καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα καὶ τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Φωτιάδης ἀπέμεινεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τουρκίαν διετηρήθησαν πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον.

Ἐκ τῶν ὑποδοῦλων ὅμως ἑλληνικῶν χωρῶν, ἡ Κρήτη ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε καὶ πάλιν ν' ἀφήσῃ τὴν ἐποχὴν ἐκεί-

νην καθ' ἣν ἡ Τουρκία εὐρίσκετο εἰς τοιοῦτους περιπα-
 σμούς, χωρὶς νὰ δεῖξῃ ὅτι ἐπεθύμει καὶ πάλιν νὰ κινηθῇ πρὸς
 ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς. Ἀφορμὴ λοιπὸν ἐδόθη καὶ
 πάλιν ἐκ τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς καὶ ὑπόμνημα κατευ-
 θύνθη ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν Τοῦρκον ἐπὶ τῶν ἐ-
 ξωτερικῶν ὑπουργῶν, ἐν ᾧ σαφῶς καὶ ὠρισμένως διετυποῦντο
 τὰ αἰτήματα τὰ ὁποῖα ἐζήτησαν ἐν Κρήτῃ.

Συγχρόνως μεμονωμένα τινα κινήματα καὶ ἀτακτήματα ἐ-
 γίνοντο, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐν σπουδῇ ὡς πάντοτε συνεπλήρουν
 τῆς δυνάμεις των ἐπιθυμοῦντες νὰ προλάβωσι πᾶσαν ἐξέγερ-
 σιν. Μέχρις ὅμως τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀφηγοῦμεθα τὰ Κρη-
 τικὰ πράγματα περιορίζοντο εἰσέτι εἰς σημεῖον οὐχὶ ἐπικίνδυ-
 νον μόνον δὲ οἱ ἐν Ἀθήναις Κρητῆς συχνὰ συνήρχοντο καὶ
 ἀπεφάσιζον τὰ τῆς πατρίδος των καὶ προσεπάθουν νὰ κρα-
 τοῦν ἐκεῖ πάντοτε τὸ δημόσιον φρόνημα ἐν ἐξεγέρσει ὅπως
 ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Κρήτη ἢ ἀτοίμη νὰ ἐνωθῇ μὲ τὰς ἐλ-
 ληνικὰς χώρας αἵτινες τότε θὰ ἐθεώρουν σκόπιμον νὰ ἐξε-
 γερθῶσι. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μάλιστα τοῦ παρελθόντος
 ἔτους ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ διαδηλώσις ἐκ Κρητῶν,
 ἐοχημάτισε τὴν ἐπιτροπὴν ἣτις ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν
 ἐν Κρήτῃ προϋχόντων καὶ ὀπλαρχηγῶν θὰ διηύθυνε τὰς ἐπα-
 ναστατικὰς ἐνεργείας.

Ἐσχάτως ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ἐκτραχυνθῆ καὶ αἱ ἐκ
 Κρήτης ἀνταποκρίσεις παρίστων λίαν προσεχῆ τὴν μεταῦ
 τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν καὶ τῶν Τοῦρκων στρατιωτῶν
 ρῆξιν, τὴν ὁποῖαν ὁμολογουμένως πάσῃ δυνάμει προσεπάθησε
 τότε νὰ προλάβῃ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καθησυχάζουσα
 τοὺς Κρητὰς καὶ προσπαθοῦσα νὰ πείσῃ αὐτοὺς ὅτι ἐπρεπεν
 ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ν' ἀναμείνωσι τὸ σύνθημα τῆς
 ἐνεργείας.

Δὲν ἦσαν ἐπομένως ὁμαλὰ καὶ ἡσυχὰ τὰ πράγματα, καὶ ὁ
 λαὸς διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος πάντοτε τῆς αὐτῆς ἀγωνίας,

ὅτε ἐγνώσθη ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμῶν φανερά νὰ κάμη γνω-
στὴν τὴν ἐπὶ τῶν περιστάσεων γνώμην του καὶ τὸ συμβού-
λιον τῶν ὑπουργῶν του ὑπέβαλλεν αὐτοῖς ἕκτενές ὑπόμνημα,
ἐν ᾧ περιείχοντο αἱ σκέψεις του μετὰ τὴν σύστασιν νὰ συζη-
τηθῆ τοῦτο καὶ μελετηθῆ ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ. Πράγ-
ματι οἱ ὑπουργοὶ συνῆλθον ἐπανειλημμένως καὶ ἐπὶ πολλὰς
ῥάρας παρέμειναν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ἐνῶ αἱ
ἑφημερίδες ἐχάνοντο εἰς μυρίας εἰκοσίας περὶ τῆς αἰτίας τῶν
ἐπανειλημμένων ἐκείνων ὑπουργικῶν συμβουλιῶν. Τέλος καὶ
τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπομνήματος ἐκείνου ἐγνώσθη. Λέγεται
ὅτι δι' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, βλέπων ἐξαπτόμενον καθ' ἐκάστην
τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιθυμῶν ν' ἀναγάγῃ τὴν
χώραν εἰς σημεῖον ἀνάλογον τῶν περιστάσεων, προέτεινε μέσα
τινα, συγκαιφαιούμενα εἰς τὴν ὀχύρωσιν ἐπισημῶν τινῶν
παραλίῳν, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς παραμεθορίου γραμμῆς καὶ τὴν
ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐν γένει προπαρασκευὴν τῆς χώρας.

Κατὰ τοῦτο ἦτο ἤδη σύμφωνος τελείως ὁ βασιλεὺς μετὰ
τῆς κυβερνήσεώς του. Τῷ ὄντι πυρετώδεις προπαρασκευαὶ
εἶχον ἤδη ἀρχίσει ὑπὸ τὸν ζωηρώτατον τοῦ λαοῦ ἐνθουσια-
σμόν. Οἱ προσκληθέντες εἰς τὰς τάξεις ἑφεδροὶ προσῆλθον
πρόθυμοι καὶ εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, συγχρόνως
δὲ πυκνοὶ ἐθελονταὶ κατετάσσοντο καὶ οὕτω καθ' ἐκάστην ἐν-
δυναμοῦτο ὁ στρατός. Ὄταν δὲ ἐπαρκῶς τὰ στελέχη ἐνδυνα-
μώθησαν ἤρχισεν ἡ ἐνίσχυσίς τοῦ στρατοῦ τῶν συνόρων.

Τὰ ἀναχωροῦντα διὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν στρατιωτικὰ
σώματα προεπέμποντο ὑπὸ χιλιάδων λαοῦ ἐνθουσιωδῶς ἀπο-
χαιρετῶντος τοὺς στρατιώτας καὶ ἐν εὐχαῖς προπέμποντος
αὐτούς. Ὄταν μάλιστα ἤρχισεν ἡ διὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν
ἀναχώρησις τῶν πυροβολαρχιῶν ὁ ἐνθουσιασμός ἐκορυφώθη.
Τὰς πυροβολαρχίας προέπεμπε πλῆθος πυκνὸν μέχρι τοῦ Δα-
φνίου, οἱ στρατιῶται εὐθυμοὶ καὶ χαρούμενοι ἀπῆρχοντο ἐκεῖ
ὅπου τοὺς ἐκάλει τὸ καθῆκον. Εἰς τὰς Θήβας νεάνιδες ἐκέν-

των τὰς σημαίας καὶ τὰς παρέδιδον ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθελοντάς, ἐν γένει δὲ φρενίτικ ἀληθῆς εἶχε καταλάβῃ τὸν λαόν καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶχε φθάσῃ εἰς τὸ κατακόρυφον.

Ὁ Ἄγγλος ἀνταποκριτὴς τῶν «Ἡμερησίων Νέων» Σκῆν-νερ, ὁ φιλελληνικώτερος τῶν ἐν Ἑλλάδι ξένων ἀνταποκριτῶν, ἐξέδραμεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὰς Θήσας, εἰς τὰς ἀνταποκρίσεις του δὲ μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα περιέγραψε τὸν λαϊκὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμόν «Ὅστις δὲν εἶδε τὰς τελευταίας αὐτὰς ἡμέρας τὴν Ἑλλάδα—ἔγραφεν εἰς τὰς ἀνταποκρίσεις του—δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ ἕως ποῦ ἢμπορεῖ νὰ φθάσῃ ὁ ἐνθουσιασμός ἐνὸς λαοῦ, ἀγομένου ἐκ τῆς εὐγενοῦς ιδέας τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δούλων αὐτοῦ ἀδελφῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἥτις ἀγωνιωδῶς παρηκολούθει τὰς κυβερνητικὰς ἐνεργείας, ἤδη ἐνθουσιωδῶς ἐπίδοθητὶ τὸ ἔργον τῶν ἀρχῶν καὶ εἰς τὰς σημαίας ἔρχονται νὰ καταταχθῶσι πυκνοὶ οἱ ἐφεδροὶ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐθελονταὶ προσέρχονται πυκνοί. Προχθὲς ἐφθασαν τριάκοντα περίπου ἀπὸ τῆν Ρουμανίαν, χθὲς δὲ 72 μᾶς ἦλθαν ἐξ Ἀλεξανδρείας. Εἶναι ὅλοι νέοι εὐσταλεῖς καὶ ἀρρυνωποί, ἄμετρος δὲ εἶναι ἡ χαρὰ ἣτις κατέχει αὐτοὺς προσερχομένους νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν πατρίδα των. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον ἰδίως ἐκπληττεῖ εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τοῦ λαοῦ καθ' ἑκάστην ἀναχώρησιν τάγματός τινος εἰς τὰ μεθόρια. Ἐνῶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν συγγενῶν δακρύουσιν καὶ οἱ ξένοι ἐκχύνονται εἰς ἀκράτητον ἐνθουσιασμόν, ἐν τούτοις ἡ μᾶζα ἐκείνη τοῦ λαοῦ ὀλόκληρος, κατέχεται καὶ ὑπὸ πραγματικοῦ τινος σεβασμοῦ δικαιολογουμένου ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ ἀναδεικνύοντες τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, ἐκπληκτικὴν τῷ ὄντι ὑψηλοφροσύνην. Παρέστην χθὲς εἰς τὴν ἀναχώρησιν τῆς ὑπὸ τὸν Χατζῆ-Πέτρον πυροβολαρχίας γενικῶς ἐδῶ πιστεύεται ὅτι ἡ πυροβολαρχία αὐτὴ θ' ἀνοίξῃ τὸ πῦρ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ διὰ τοῦτο ἢ ἐκ μέρους τοῦ Ἀ-

θηναϊκοῦ λαοῦ προπομπή της εἶχε κάτι τὸ ἰδιαίτερον. Ὁφθαλμοὶ ἐδάκρυζαν, ζητωκραυγαὶ ἠκούσθησαν οἱ οἰκετοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς ἀπεχαιρέτων μὲ τὸ μανδήλιον καὶ οἱ εὐστατεῖς πυροβοληταὶ μόλις ἐξήλθον τῆς πόλεως, ἐξεχύθησαν εἰς ζωηρώτατον καὶ ἐνθουσιῶδες πολεμικὸν ἐμβατήριον, τὸ ὁποῖον ἐψαλαν ὅλοι μαζῇ, δίδοντας τὸ παράδειγμα πρώτου τοῦ ἀρχηγῶ των. Ὁμολογῶ ὅτι ὁ μεμετρημένος, ὁ εὐγενὴς αὐτὸς ἐνθουσιασμός μὲ κατέπληξε καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν μου δὲν ἠδυνήθην νὰ κρύψω ἀπὸ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι ὅλον αὐτὸν τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὴν εὐγενῆ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς δράσεως ὁρμὴν ἀρύεται ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ μέγα κληθὲν ὑπουργεῖον τὸ ὁποῖον διευθύνει τὰς τύχας του, εἶναι ὄσιον καὶ περιλαμβάνει ἀληθῶς τὰς κορυφὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἐκεῖνον τοῦλάχιστον τὸν ὁποῖον ἐξ ἰδίας καὶ ἡμεῖς ἀντιλήψως γνωρίζομεν ὁ κ. Τρικούπης ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, εἶναι ἀληθῶς πνεῦμα ὑπέροχον καὶ ἀντάξιον τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ κλάδου τῶν ὑποθέσεων ἐφ' ὃν ἐκλήθη».

Συγχρόνως τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν διεξῆγε διαπραγματεύσεις πρὸς συνομολόγησιν συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Σερβικῆς καὶ Ρωσικῆς κυβερνήσεως, δυστυχῶς ὅμως δι' ἀνωτέρους λόγους ἀμφότεραι αὐταὶ αἱ διαπραγματεύσεις ἀπέτυχον.

Ὡς γνωστὸν μετὰ τῆς Σερβίας πρὸ ἐτῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως ὁ Κουμουνδοῦρος εἶχε προβῆ εἰς μυστικὰς τινὰς ἐνεργείας αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν διομολόγησιν προφορικῆς συμμαχίας Ἑλλάδος καὶ Σερβίας. Ὁ κυριώτερος ὅρος ἐννοεῖται τῆς συμφωνίας ταύτης ἦτο ἡ σύγχρονος ἐνέργεια ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν ἐν περιπτώσει πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ οἷος δήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ πρῶτος προκαλούμενος. Δυστυχῶς ὅμως ἡ Ἑλλὰς προ-

φανῶς ἠθέτισαν τὸν ὄρον τοῦτον καὶ τῆς Σερβίας καταλθούσης εἰς τὴν πάλην ἐκείνη ἐπροτίμησε νὰ μείνῃ ἀπλοῦς θεατής. Καὶ τότε μὲν οὐδὲν διάδημα ἔκαμεν ἡ Σερβία πρὸς ὑπόμνησιν τῆς συμφωνίας ἐκείνης ὅταν ὅμως ὁ Τρικούπης ἠθέλησε ν' ἀνανεώσῃ τὴν πρὸς τὴν Σερβίαν συμμαχίαν εὔρε καὶ δικαίως τὴν χώραν ἐκείνην ἐντελῶς ἀπρόθυμον, ὁ πρίγκηψ δὲ ἀπήντησεν ὅτι θὰ ζητήσῃ πρῶτον τὴν συμβουλὴν τῆς Ρωσσίας διὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἄλλ' ὁ Ἕλλην ὑπουργὸς ἐννόησεν ὅτι τοῦτο ἦτο πρόφασις καὶ ἐπανελάβε τὰς προτάσεις του. Πόσον ὅμως ἐπωφελῆς θὰ ἦτο ἡ σύμπραξις ἐκείνη τῶν δύο κρατῶν ἔστω καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τὸ ἀπέδειξεν ἡ ἐκβάσις τοῦ Ρωσοβουλγαρικοῦ πολέμου καὶ ἡ τύχη ὅλων τῶν παρὰ τὴν Βαλκανικὴν κρατιδίων τοῦ Αἴμου.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τῆς Ρωσσίας ἐγείνεν ἀπόπειρα συνεννοήσεως ἣτις θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀνυπολογίστους ὠφελείας. Ὁ Τρικούπης μετ' ὅλας τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς — τὴν ὁποίαν τὸν κατηγοροῦν ἐπιτόσον πιστῶς ἠκολούθει — ἀπεκδεχόμενος τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος του ἐκ τῆς ἀμέσου τότε ἐνεργείας, προσέβη εἰς προκαταρκτικά τινα διαδήματα τὰ ὅποια ἡ Ρωσσία ἀπεδέχθη εὐγνωμόνως ἐφ' ὅσον ἀμφίβολος ὅπως δηποτε ἦτο ἀκόμη ἡ τύχη τῶν Ρωσικῶν ὀπλῶν. Ἄλλὰ αἱ διαπραγματεύσεις δὲν ἐπεσπύθησαν τότε, τοῦ ὑπουργείου ἀπησχολουμένου τότε εἰς τὰς προπαρασκευὰς καὶ τῶν Ρώσων περισσότερον ἐτι ἀπησχολημένων εἰς τὸν πόλεμον, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ρώσων ἐν τῷ πολέμῳ ἐξησφαλίσθη καὶ ἡ σύμπραξις τῆς Ἑλλάδος κατέστη περιττή, τοιοῦτοτρόπως δὲ τὸ σχέδιον τῆς Ἑλληνο-Ρωσικῆς συμμαχίας ἐγκατελείφθη.

Πολλάκις ἐπεκρίθη ἡ προσήλωσις—ἡ τυφλὴ καὶ ἀδικαιολόγητος προσήλωσις—πολιτικῶν τινῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς μίαν ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων τῶν πρωτοστατουσῶν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἀλήθεια αὕτη πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε βαθύτατα νὰ κατανοηθῆ, ἢ Ἑλλάς δὲ νὰ παραμείνῃ ἐντελῶς πάσης ὑποχρέωσης ἐλεύθερος, ὥστε νὰ κανονίζῃ τὴν πολιτικὴν ταύτης οὐχὶ ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν ἐνδιαφερομένων ἀλλὰ μᾶλλον συμφώνως πρὸς τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα. Ἰδίως ὁμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκκωφεύη ἢ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασις τῆς ἀρχῆς ταύτης. Ἡ Ἑλλάς μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων τῆς Ρωσσίας συμφέρον ἐχούσης νὰ βοηθηθῆ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν πάλην κατὰ τῆς Ἀγγλίας, αὐτοκηρυχθείσης προστάτιδος τῆς Τουρκίας ἐν τῇ περιστάσει ἐκείνῃ. Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ πολὺ ἐταλαντεύθη μεταξὺ τῆς θράσεως καὶ τῆς ἀπραξίας καὶ οὕτω πολῦτιμος καιρὸς ἀπώλετο καὶ περιστάσεις εὐνοϊκαὶ ἐχάθησαν αἵτινες ἠδύναντο νὰ προσπορίσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνυπολόγιστον ὄφελος καὶ ὀριστικῶς νὰ κανονίσωσι τὴν θέσιν τῆς μεταξὺ τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Καθ' ὃν ὁμως χρόνον συνέβαινον ταῦτα σπουδαιότατον γεγονός, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὴν διεθνή αὐτοῦ σημασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βαρύτητα τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποφάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐλάμβανε χώραν, μεγάλην προωρισμένον νὰ ἔχῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς.

Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἐγράψαμεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικὴ πρεσβεΐα ἐπιτελοῦσα τὰς ὁδηγίας τοῦ φιλοτούρκου Δέρβυ, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως βεβαιωθῆ περὶ τῆς ἀπραξίας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου· διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ταύτην ἡ Τουρκικὴ πρεσβεΐα εἰργάσθη μετὰ περισσοῦς ἐπιμελείας, πρὸς τοῦτο δὲ ἐπανελλημμένας ἔσχε συνεντεύξεις ὁ πρέσβυς Λαγιάρδος μετὰ τοῦ Ἑλληνοῦ πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου. Ὁ Κουντουριώτης, — τὸ εἶπομεν ἤδη — ἐφάνη δεχόμενος τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ Λαγιάρδου καὶ ὄχι μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ διεδίδασε

τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνομιλίας τοῦ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ προέβη εἰς τὰς ἀξιοκατακρίτους δηλώσεις περὶ τῶν ὁποίων ἐκάμαμεν ἤδη λόγον. Ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου ἐνεθάρρυνε τὸν Λαυᾶρδον, ὅστις προέβη εἰς ἐντονώτερα διαδήματα καὶ φαίνεται ἔδωκεν ἔμμεσον ὑπόσχεσιν εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα, δὲν ἔχει ἡ Τουρκία νὰ φοβῆται τι, ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδος.

Διέταξε λοιπὸν τηλεγραφικῶς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας τὸν ἐν Ἀθήναις προσωρινῶς διευθυντὴν τῆς πρεσβείας νὰ μεταβῆ παρὰ τῷ Τρικούπῃ καὶ νὰ λάβῃ ὠρισμένας καὶ σαφεῖς δηλώσεις. Ὁ ἐπιτετραμμένος πρᾶγματι τῇ 23 Αὐγούστου φέρων καὶ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Δέρβυ μετέβη παρὰ τῷ Τρικούπῃ εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἠρώτησε τὸν Ἑλληνα ὑπουργόν, ἂν τὸ ἐπιτρέπη νὰ δηλώσῃ ἐκ μέρους αὐτοῦ εἰς τὴν Πύλην ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐσκέπετο νὰ κινήσῃ πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας οὐδὲ νὰ γίνῃ ἐνοχος ὑποκινήσεως ἐπαναστάσεως ἐν τινὶ τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἐπαρχιῶν τῶν διεκδικουμένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ τηλεγράφημα δὲ τοῦ Δέρβυ ὑπενθύμιζεν εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον ὅτι ἄλλοτε ὁ Τρικούπης δικαιολογῶν τὰς πολεμικὰς προπαρασκευὰς διεσέβαίον τὸν Στράυαρτ, πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις, ὅτι αἱ προπαρασκευαὶ αὗται εἶχον λόγον ἀμυντικὸν ὅπως δι' αὐτῶν δὲ ἡ Ἑλλὰς δὲν προϋτίθετο ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀλλ' ἀπλῶς διατήρησιν τῆς δυνάμεώς τῆς εἰς σημεῖον ἀνάλογον τῶν περιστάσεων.

Ὁ Τρικούπης ἀνεγνώρισεν ὅσα εἶπεν εἰς τὸν Στρουάρτ περὶ τῶν ἐξοπλισμῶν, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ κάμῃ νέας δηλώσεις διὰ τὴν τελευταίαν αἴτησιν τοῦ Ἀγγλοῦ ἐπιτετραμμένου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέφρασε τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὸ τολμηρὸν τῆς αἰτήσεως ἐκείνης. Ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἀπαίτησις τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῶν φιλικῶν ἀ-

πέναντι δυνάμειω φιλικῆς ἀπαιτήσεων. Ἐδήλωσε δὲ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ Ἑλλάς δὲν ἐσκέπτετο νὰ διαρρήξῃ τὰς πρὸς τὴν Πύλην εἰρηνικὰς σχέσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς ἐνοπλιον ἐνέργειαν· τοῦτο ὅμως μόνον ἐδικαιούτο νὰ ζητήσῃ ἡ Πύλη καὶ οὐδὲν τούτου πλειότερον· ἡ διάρρηξις τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Πύλην καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ ἀνευ δεδικοιολογημένης τινος ἀφορμῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Οὐδὲν ὅμως ἐλεύθερον κράτος εἶναι ὑπόχρεων νὰ προμαντεῦῃ τὸ μέλλον του ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον, ἢ ὄχι, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, ἰδίως δὲ ἀναλόγως τῶν μέσων τὰ ὅποια διαθέτει. Διὰ τὰ αὐτονομούμενα κράτη ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου ἐπιταί ὡς πορίσμα ὠρισμένων περιστάσεων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἠθέτει τὰς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ τόπου καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑποχρεώσεσις τῆς, ἀπογυμνοῦσα ἑαυτὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἢ περιορίζουσα αὐτὴν εἴτε ὀπλῦτως εἴτε δι' ὑποδείξεω ἐνδεχομένων περιστάσεων. Ἡ Ἑλλάς εἶναι ὑπόχρεωσ ὡς ἐκ τῶν διεθνῶν νομίμων νὰ μὴ ὑποθάψῃ ταραχὰς ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ τὴν καταστολὴν αὐτῶν διὰ μέσου τῆς Ἑλλάδος. Ὅ,τι ἐπραξεν ἡ Ἑλλ. κυβέρνησις ἕως τῶρα ὅπως καθησυχάσῃ τοὺς Ἕλληνας τὸ ἔκαμε διὰ λόγους καθαρῶς ἐθνικοὺς θὰ παύσῃ ὅμως τὴν ἐνέργειαν ταύτην εὐθὺς ὡς ἀνώτερα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπαιτήσωσιν ἐπέμβασιν.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸ ὅποιον ἐπὶ πολὺ ἀπησχόλησε τὴν Εὐρωπαϊκὴν διπλωματίαν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν τύπον ὁ Χ. Τρικούπης ἀπηύθυνε τὴν ἐξῆς διακοίνωσιν πρὸς τὸν ἐν Λονδίνω ἐπιτετραμμένον τῆς Ἑλλάδος.

Σχέσις Διεθνῶν

Ἀθήναις 23)4 Σεπτεμβρίου 1877

Κύριε ἐπιτετραμμένε,

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως, ἐπισκεφθεὶς με σήμερον, μοὶ ἀνεκοίνωσε τὸ περιεχόμενον τηλεγραφήματος τοῦ Λόρδου Δέρβυ, δι' οὗ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς ἀνάσσης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀνησυχίαν, εἰς ἣν, κατὰ τὰς ἐκθέσεις, τοῦ κ. Λαγιάρδου ἐμβάλλει τὴν Πύλην ἢ διαγωγή τῆς Ἑλλάδος, ἐρωτᾷ ἐὰν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξουσιοδοτῆ τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας, νὰ παράσχη τῇ Πύλῃ πᾶν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ κηρύξη κατ' αὐτῆς πόλεμον, καὶ δὲν θὰ καταστῇ συνέννοχος πράξεων ἀσπευκυῶν τὴν ὑποκίνησιν ἐπαναστατικῶν κινήματων εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας.

«Ὁ κ. Οὐίνδχαμ, προσκαλεῖται διὰ τοῦ αὐτοῦ τηλεγραφήματος νὰ μοὶ ἀναγνώσῃ δύο ἐκθέσεις τοῦ κ. Στούαρτ, πρὸς τὴν κυβέρνησιν του, ἐν αἷς ὁ Ἀγγλὸς πρεσβευτὴς ἀφηγεῖτο συνδιαλέξεις του μετ' ἐμοῦ περὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν προϋτίθετο νὰ μετέλθῃ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸς τὴν Τουρκίαν.

«Λαβῶν γνῶσιν τῶν ἐγγράφων τούτων ἐσπευσα νὰ ἀναγνώρισω τὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς ἀπέδωκε τὸ νόημα τῶν λόγων μου ὁ κ. Στούαρτ. Ἀληθῶς εἶχον εἶπει τότε τῷ κ. Στούαρτ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν προϋτίθετο πρὸς τὸ παρὸν νὰ κηρύξη πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἐπανελάβον δὲ τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι τοῦτο καὶ μόνον ἐδικαιοῦτο νὰ ζητήσῃ ἡ Πύλη παρ' ἡμῶν, ἢ ἄλλη τις δύναμις ἐν ὀνόματι αὐτῆς, διότι οὐδὲν ἀνεξάρτητον κράτος εἶναι ὑπόχρεων νὰ προσδεσμεύσῃ τὸ μέλλον του ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κηρύττειν τὸν πόλεμον.

«Διὰ τὰ αὐτονομούμενα κράτη ἢ κήρυξις τοῦ πολέμου ἔπεται ὡς πόρισμα ὠρισμένων περιστάσεων, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ

κυβέρνησις θὰ ἠθέτει τὰς πρὸς τὴν ἀνεξάρτησίαν τοῦ τόπου καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑποχρεώσεις αὐτῆς, ἀπογυμνοῦσα ἑαυτὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἢ περιορίζουσα αὐτὴν εἴτε ἀπολύτως εἴτε δι' ἐνδεχομένων περιστάσεων. Ἡ Πύλη διετύπωσε παρομοίας ἀπαιτήσεις κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Καθὼς ἀναφέρεται ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τῷ ἀναγραφέντι τῇ 9]21 Ἰουλίου 1832 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπήτησεν ὅπως ἀπαγορευθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει νὰ παρέχωσιν οἰανδήποτε ὑπηρεσίαν καὶ ἀρωγὴν εἰς τὰς δυνάμεις, τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰ ἔθνη, μεθ' ὧν ἡ Πύλη θὰ ἐτύγχανε νὰ διατελῆ εἰς πόλεμον, καὶ ὅπως ἐπιβληθῆ αὐτῇ ἢ τήρησις αὐστηρᾶς οὐδετερότητος.

« Ἄλλ' ἢ ἀξίως αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν κυβερνήσεων Ρωσίας καὶ Γαλλίας, ρητῶς καὶ κατηγορηματικῶς διὰ πρωτοκόλλου τῆς ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ Λονδίνου συγκροτηθείσης τῇ 30 Αὐγούστου συνδιασκέψεως, λέγοντος ὅτι «τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς οἷον δῆποτε μεταξὺ τρίτων δυνάμεων ἐκρηγνύμενον πόλεμον, εἶναι ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας, ἐξαιρέσει ἐκείνων μόνον τῶν κρατῶν ὅσα ἀνιδρύθησαν ἕσσει οὐδετερά.»

« Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ παραιτηθῆ βεβαίως νῦν τῆς διεθνοῦς θέσεως ἧς τὴν ἀναγνώρισιν ἐπέτυχε πρὸ 46 ἐτῶν. Ἐπομένως καίπερ διακηρύξας τῷ Ἄγγλῳ ἐπιτετραμμένῳ ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν προτιθεται ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσιν νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον παρετήρησα τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι ἡ διακήρυξις αὕτη δὲν ἐμείου κατ' ἐλάχιστον τὸ μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν αὐτονομουμένων κρατῶν συνυπάρχον δικαίωμα τοῦ ρυθμίζειν τὴν μέλλουσαν αὐτῶν διαγωγὴν συνωδὰ πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ πρὸς τὰ καθήκοντα ἅτινα ἐνδέχεται νὰ ἐπιβάλλωσιν αὐτοῖς αἱ περιστάσεις πρὸς προφύλαξιν

τῆς ἀξιοπρεπείας ἢ τῶν νομίμων αὐτῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ὁ κ. Στουάρτ ἀνέφερε πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἐκθέσει του ὅτι ἐγὼ εἶπον αὐτῷ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καταβάλλει τὴν ἐπιρροὴν τῆς ὅπως προλάβῃ πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἐκρηξὴν ἐπαναστατικῶν κινήματων ἐν ταῖς μεθορίοις ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Παρητήρησα τῷ κ. Οὐίνδχαμ, ὅτι ὁ κ. Στουάρτ ἔγραψεν αὐτολεξεὶ ἀληθῶς ὅ,τι εἶπον, ὅτι ὅμως τὴν ἀνακοίνωσιν ἐκείνην ἐποίησάμην αὐτῷ ἐν εἴδει ἀπλῆς πληροφορίας. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δυνάμει τῶν διεθνῶν αὐτῆς καθηκόντων εἶναι ὑποχρεωσὲς νὰ μὴ ὑποκινή ταραχὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κράτους μεθ' οὗ διατελεῖ εἰς φιλικὰς σχέσεις, ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῆς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πρόληψιν ἢ τὴν καταστολὴν στάσεων, οὐδὲ στέργει ἡ Ἑλλὰς ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην ὑποχρέωσιν.

« Ἐάν, ὡς εἶπον τῷ κ. Στουάρτ, καταβάλλῃ τὴν ἐπιρροὴν ἣν κέκτηται ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐκείνης, ὅπως κωλύσῃ στάσεις πράττει τοῦτο ἐκ λόγων καθαρῶς ἐθνικῶν, καὶ προτίθεται νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνει αὐτὴν ὡς πρόσφορον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα εἶναι καὶ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα.

» Ἀφοῦ ἐξήγησα οὕτω τὴν ἐννοίαν τῆς ζητουμένης διακηρύξεως, δὲν ἐδίστασα νὰ εἶπω τῷ κ. Οὐίνδχαμ ὅτι ἠδύνατο ν' ἀναγγεῖλῃ τῷ λόρδῳ Δέρβυ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις πληροὶ καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ πληροῦσα τὸ καθῆκον αὐτῆς καὶ μὴ προκαλοῦσα ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐν ταῖς γειτονικαῖς ἐπαρχίαις. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἐννοεῖται οἰκοθεν μεταξὺ κρατῶν διατελούντων ἐν εἰρήνῃ, ἢ δὲ Ἑλλὰς ἀναγνωρίζουσα τὰς διεθνεῖς αὐτὰς ὑποχρεώσεις δὲν προτίθεται ν' ἀθετήσῃ αὐτάς. «Φρονεῖτε, ἠρώτησεν ἐν τέλει ὁ κ. Οὐίνδχαμ, ὅτι αἱ ἐξηγήσεις αὐταὶ θὰ καθησυχάσωσι καὶ θὰ εὐχαριστήσωσι τὴν Πύλην;» Ἀπήντησα ὅτι αἱ ἐξηγήσεις μου εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ εὐαρεστήσωσι τὴν Πύλην, διότι τοιαύτας μόνον ἠδύνατο

νά περιμένη παρά κράτους κηδομένου τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας, τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν καθήκοντων αὐτοῦ πρὸς ἄλλους μεθ' ὧν συνδέεται δι' ὑποχρεώσεων. Ἄλλ' ὅπως δήποτε εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ εὐχαριστήσωσι τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, διότι δὲν δύναμαι ν' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ κυβερνήσις αὕτη σέβεται τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐξ ὧν ὑπηγορεύθησαν αἱ ἐξηγήσεις αὗται.

» Ὁ κ. Οὐίνδχαμ ἐξηγῶν τὰς ἀνησυχίας τῆς Πύλης ἐποίησατο λόγον καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων προπαρασκευῶν καὶ ἐξοπλισμῶν καὶ στρατιωτικῶν συγκεντρώσεων, δὲν ἐδίστασεν ὁμως νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἂν ὡς μέτρον ἐλαμβάνοντο οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰσαχθέντες πανταχοῦ στραταλογικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὄργανισμοί, ὁ στρατὸς ἡμῶν δὲν εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ κράτους. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ πρωτόκολλα τὰ ὅποια ἐπεκαλέσθη ἡδὴ ἀναιροῦσι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πᾶσαν ἐνστάσιν.

» Διαρκουσῶν τῶν περὶ ἀναγνώρισεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου διαπραγματεύσεων ἡ Πύλη ἀπητήσῃ νὰ περιορισθῇ ἡ στρατιωτικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις τῆς Ἑλλάδος εἰς ἀριθμὸν ἐπαρκῆ πρὸς τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος πληρεξούσιος Παλμεράτων ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας ἀπήντησεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μνημονευθῇ ἀπλῶς ὅτι ἡ χώρα δικαιοῦται νὰ διατηρῇ στρατιωτικὰς καὶ ταυτικὰς δυνάμεις χωρὶς νὰ ὀριεθῇ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πάντα τὰ παρεπόμενα αὐτῇ ἐπεσφραγίσθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Φεβρουαρίου 1830 πρωτοκόλλου, ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ Πύλη παρεδέχθη πληρέστατα τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο καὶ ὅτι οὔτε αἱ ὑπογράφασαι αὐτὸ δυνάμεις, οὔτε ἡ Πύλη ἠδύνατο πλέον νὰ περιορίσῃ ἐν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνεξαρτησίας χωρὶς νὰ παραβῶσι τὰς ἑαυτῶν ὑποχρεώσεις.

» Ἄσμενος ὁμολογῶ ὅτι ἡ Πύλη ἐν τοῖς ἀμέσους αὐτῆς

σχέσει μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως οὐδέποτε ὑψηλήθη ὅτι τίθησιν ἐν ἀμφιβολίᾳ τὰς διεθνεῖς ἐκείνας ἀποφάσεις.

«Ὁ κ. Οὐίνδχαμ ἐξέθηκε πάραυτα εἰς τὴν κυβέρνησίν του τὸ γενόμενον παρ' αὐτοῦ διάδημα καὶ τὰς δοθείσας παρ' ἐμοῦ ἐξηγήσεις· λαθῶν δὲ προηγουμένως γινῶσιν τοῦ τηλεγραφήματός του εὖρον ὅτι ἡ ἐννοιά μου ἀπεδόθη πιστῶς. Οὐχ ἤττον ἐκρίνα ἐπάναγκες νὰ συνοψίσω ἐνταῦθα τὰς σκέψεις, ἃς προεκάλεσεν ἐνταῦθα ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ λόρδου Δέρβυ· παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς νὰ ὑποβάλλητε τὴν διακοίνωσιν ταύτην εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργῶν τῆς ἀνάσσης καὶ ἀφῆτε αὐτῷ, ἐάν τὸ ζητήσῃ ἀντίγραφον.

»Δέξασθε κτλ.

Χ. Τρικούπης·

Ἡ διακοίνωσις αὕτη δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ τόμῳ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων τῆς Ἀγγλίας προεκάλεσε τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν. Ἡ ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ γλῶσσα καὶ στάσις τοῦ Τρικούπη ἐπεδοκιμάσθη ὡς ἀνδρική καὶ ἀρμόζουσα εἰς ὑπουργῶν ἐλευθέρου κράτους. Τὰ «Ἡμερήσια Νέα» τοῦ Λονδίνου εἰρωνευόμενα τὸν Ἀγγλον ὑπουργῶν τῶν ἐξωτερικῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν γελβίων ἐκείνων διαδημάτων του ἔγραφεν.

«Ὁ λόρδος Δέρβυ τὴν ἔπαθε νοστιμώτατα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν του πολιτικὴν καὶ πάλιν· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Τρικούπης τῷ ἔδωκε μάθημα τοῦ ὁποίου φαίνεται πρὸ πολλοῦ νὰ ἔχῃ ἀνάγκην ὁ ἡμέτερος διπλωμάτης. Διότι ἐφαρμόζων τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζει ὁ Δέρβυ, πρόγραμμα μονομεροῦς ἐνεργείας, διὰ νὰ τῷ ἀπομείνῃ κατόπιν ὀλόκληρος ἡ δόξα τῆς ἐπιτυχίας, θὰ παθαίνη πάντοτε ὅτι ἔπαθε καὶ σήμερον καὶ θὰ παίζεται τόσον μεγαλοπρεπῶς ὅσον ἐπαίχθη ἀπὸ τὸν Τρικούπην.

Δριμύτερον ἐξεφράζετο ἡ «Ἄρκτος» τῶν Βρυξελλῶν

ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου « Ὁ ἀναγινώσκων τὴν διακοίνω-
σιν τοῦ κ. Τρικούπη, λέγει, ἐν ἧ οὔτος κατὰ πλάτος ἐκθέτε-
τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Ἀγγλίας ἐν
Ἀθήναις κ. Οὐίνδχαμ, διαμοιφθέντα, καταλαμβάνεται ὑπὸ
τοῦ εὐρέστου συναισθήματος, ὅτι ἀναγινώσκει πραγματικῶς
διπλωματικὸν ἀλλ' ἀξιοπρεπὲς ἔγγραφον, εἶδος ἀπαντήσεως
δριμείας καὶ γενναίας εἰς τὰς ὑπερφιάλους καὶ κωμικὰς ἀπαι-
τήσεις τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ἐνόμισεν ὁ λόρδος Δέρβυ,
ἐν τῷ ἀκρατήτῳ καὶ πρωτοφανεῖ φιλοτουρκισμῷ του, ὅτι ἔρκει
αὐτὸς ν' ἀναλάβῃ διὰ τὴν ἐξησφάλισιν τὰ νότια τῆς Τουρκίας
καὶ τὴν ἡσυχάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς δεινῆς ὄντως ἀνησυχίας ἣτις
θὰ τὴν κατέτρυχεν ἐνόσω θὰ ἦτο βεβαία περὶ τῆς τελείας ἀ-
πραξίας τῆς μικρᾶς χώρας, ἐν οὗτῳ δειναῖς περιστάσεσι.
Ἵσως μάλιστα προκαταβολικῶς παρέστησεν εἰς τὴν Πύλῃν
ὅτι ἀναλαμβάνει αὐτὸς διὰ λογαριασμὸν τοῦ τὴν Ἑλλάδα, ὡς
ἂν αὕτη ἦτο παράρτημα τοῦ Ἀγγλικοῦ βασιλείου, ἢ μία ἀπὸ
τὰς ἐν Ἀφρικῇ κτήσεις τῆς Ἀνάσσης. Ἐλησμόνει τότε ὁ
λόρδος Δέρβυ, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦτο μικρὸν μέρος τοῦ ὅλου
Ἑλληνισμοῦ, πρὸς ὃν συνδέεται δι' ἀρρήκτων δεσμῶν καὶ
ὑποχρεώσεων, ἐλησμόνησε δὲ πρωτίστως ὅτι προηγουμένη ἀ-
πόφασις τῶν τριῶν προστατῶν δυνάμεων—ἐν αἷς ἦτο αὕτη
ἢ Ἀγγλία—ἀνεκήρυξε τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν νὰ ἐξοπλιζῆ-
ται καὶ νὰ διαθέτῃ τὰ καθ' ἑαυτὴν χωρὶς νὰ διδῇ εἰς κανένα
λόγον τῶν πράξεών της. Εὐτυχῶς ἐπῆλθεν ἡ ἀνδρική στάσις
τοῦ ὑπουργοῦ κ. Τρικούπη, ὅστις μνήμων τῶν ὑποχρεώ-
σεων του ἀπέναντι καὶ τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπήντησεν
εἰς τὸν κ. Οὐίνδχαμ, ὡς ἔπρεπε ν' ἀπαντήσῃ. Φανταζόμεθα ποί-
ους μορφασμοὺς δυσαρσεκείας θὰ κάμνη ὁ κ. Δέρβυ καὶ μὲ πό-
σους τεμενάδες νὰ προσπαθῆσῃ νὰ δικαιολογηθῇ ὁ τόσον γεν-
ναιοφρόνως ἀναλαβὼν νὰ καθησυχάσῃ τὴν Τουρκίαν κ. Λαυ-
άρδος. Ὅπως δῆποτε ἡ διακοίνωσις αὕτη μετὰ τόσα ἄλλα
προηγούμενα διαδήματα τοῦ κ. Τρικούπη ἀφ' ὅτου ἀνέλαβε

δημόσια αξιώματα, είναι μία απόδειξις τῆς πρωτοφανοῦς ἀξιοπρεπείας μεθ' ἧς ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐννοεῖ νὰ διεξάγῃ τὰς ἐξωτερικάς τοῦ κράτους ὑποθέσεις. Εὐτύχημα τοῦτο μέγα διὰ μικρὰ ἔθνη ὡς ἡ Ἑλλάς, πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ἔξωθεν ἐπίδειξις καὶ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιπαθείας εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνος καὶ τὰ ὁποῖα πλεόν πρέπει εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν δύναμιν καὶ τὸ ἀνδρικὸν θάρρος νὰ ἐμπιστεύωνται τὴν διακανόνισιν τῶν ἐξωτερικῶν των σχέσεων. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην ἀδιστακτικῶς φρονοῦμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἔσχεν ἀκόμη ἰκανώτερον οὐδ' ἴσον τοῦ Τρικούπη ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν ἢ συνεχῆς του δὲ δρᾶσις ἐν τῇ διευθύνσει τῶν κοινῶν τῆς πατρίδος εἶναι προωρισμένη πολλὰς τῶ ὄντι καὶ μεγάλας ὠφελείας νὰ παράσχη τῇ Ἑλλάδι.»

Καὶ αὐτὴ μὲν ἦτο ἡ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τῆς διακοινώσεως, παραχθεῖσα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐντύπωσις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἀρίστην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἢ ἀνδρική διαγωγή τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐπεκρότησεν τὸ διάδημα ἐν γένει τοῦ ὑπουργοῦ, πρῶτος δὲ ἔδωκε πρὸς τοῦτο τὸ παράδειγμα ὁ πάντοτε γενναϊόφρων καὶ εἰλικρινὴς Κουμουνοῦρος. Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον διδόθη ὅτι ὁ Στούαρτ ἐπρόκειτο ν' ἀνακληθῆ ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ λόρδου Δέρβυ, σκεφθέντος νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀτυχῆ ἐκβασίν τοῦ διαδήματος τοῦ παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ἐν τούτοις ὁ Στούαρτ ἀπέμεινε καὶ πάλιν πρεσβευτῆς καὶ ὁ Δέρβυ ἐδέχθη μετ' ὀλίγον δύο νέας ἀκόμη διακοινώσεις περὶ ὧν θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ἐνῶ δὲ τοιοιτοτρόπως αἱ προπαρασκευαί κατὰ τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν συνετελοῦντο δραστηρίως καὶ τὰ δύο στρατόπεδα προσείλκυον τοὺς ἐφέδρους καὶ τοὺς ἐθελοντάς καὶ ἐν γένει ἡ Ἑλλάς παρεσκευάζετο ὅπως ἐν δεδομένη περιστάσει

εὑρεθῆ εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της, ἀνεπανόρθωτον ἔθνικόν δυστύχημα ἐπῆλθεν ἀπροόπτως.

Ὁ πρωθυπουργὸς ναύαρχος Κανάρης ἀπέθανεν ἐξ ἀποπληξίας. Ὁ ναύαρχος ὡς εἶπομεν κατώκει τὴν ἐν Κυψέλῃ μικρὰν ἔπαυλιν του εἰς ἣν ἀπεχώρει εὐθὺς μόλις τῷ τὸ ἐπέτρεπεν ἢ ἐν Ἀθήναις ἐργασία του. Ὁ βασιλεὺς παρεθέριζε τότε εἰς τὴν ἐν Δεκελῖα ἔπαυλιν του καὶ τὰ ὑπουργικὰ συμβούλια εἶχον ὅπως δῆποτε ἀραιωθῆ, ὅτε ἡ τελευταία φάσις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ ἡ σφαγὴ ἐλλήνων εἰς τὴν Καδάρναν προεκάλεσεν πρὸς τὰ ἐκεῖ ὀλόκληρον τὴν μερίμναν τῆς ἐλ. κυβερνήσεως. Ἐποιοῦτοτρόπως αἰφνιδίως τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν, ἡ ἐργασία τῶν ὑπουργῶν ἠυξήθη καταπληκτικῶς καὶ ἡ κοινὴ γνώμη εὑρέθη καὶ πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν διέγερσιν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ πρότερον. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀγωνίας ταύτης καὶ πρὸ πάντων ἐξ αἰτίας τοῦ ἰδιαίτερου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ναύαρχος τὴν νύκτα τῆς 2 Σεπτεμβρίου περὶ τὴν 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἐξεπνευσεν ἡρέμα ἐν τῷ δωματίῳ του (1).

(1) Ὁραϊὸν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ ναυάρχου Κανάρη εὐρίσκομεν εἰς ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Εἰς τὸν ναύαρχον παρουσίσειν ὁ ὑπασπιστὴς του τὴν διαταγὴν τῆς εἰς Κερκυρὰν ἀναχωρήσεως τοῦ «Γεωργίου» καὶ τῆς «Ὀλύγας» ὅπως ἀντισταθῶσι κατὰ τῶν τουρκικῶν τὰ ὅποια εἶνεκα τῶν πολεμοφοδίων ἠπειλοῦν ἐπιθεσιν.

— Γράψι τους κάτω ἀπὸ τὴν διαταγὴν, νὰ μὴ γυρίσουν πίσω ἂν δὲν βουλιάξουν τὰ τουρκικὰ, εἶπεν ὁ Κανάρης πρὸς τὸν ὑπασπιστήν.

— Μὰ, ναύαρχε, αὐτὰ δὲν γράφονται εἰς τὰ ἐπίσημα ἐγγράφα.

— Αὐτὸ τοῦ σοῦ λέω ἐγώ, ἐπανελάθειν ἐν ὀργῇ ὁ ναύαρχος.

Εἶδε δὲ καὶ ἔπαθε μεχρὶ τέλος ὁ ὑπασπιστὴς νὰ πεισῇ τὸν ἔνδοξον πυρπολητὴν ὅτι ἡ φράσις ἐκείνη δὲν εἶχε τὴν θέσιν της ἐν τῷ ἐγγράφῳ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη φοβερός κίνδυνος ἠπείλει τὴν συμμαχικὴν κυβέρνησιν. Ἡ σιδηρὰ χεὶρ ἣτις εἶχε διευθύνει πυρπολικά καὶ ἀπειλήσῃ στόλου ἐκράτει μετὰ περισσοῦς δυνάμεως τὰ ἡνία τῆς ἐνωμένης ἐκείνης διοικήσεως καὶ δύσκολον ἦτο εἰς τοὺς συνυπουργοὺς του νὰ ἀποσκιρτήσωσι καὶ ν' ἀποπτύσωσι τὸν χαλινόν. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ζῶντος τοῦ Κανάρη πολλάκις οἱ ὑπουργοὶ αὐτοῦ διεφώνησαν, ἢ κυβέρνησις ὅμως δὲν διεσπάσθη, τούναντίον δὲ οἱ ὑπουργοὶ ἐξηκολούθησαν τὰς ἐργασίας των. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐπεισοδίου τῶν τουρκικῶν πολιορκιῶν ἢ μεταξὺ Δεληγεώργη καὶ Τρικούπη ἐλαφρὰ ψυχρότης κατέληξεν εἰς ὀριστικὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων, ὁ πρῶτος δὲ ἠπείλησεν ὅτι θ' ἀπεχώρει ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον. Ὁ Κανάρης ὅμως παρενέβει, καὶ ὁ Δεληγεώργης ἔμεινε καίτοι δὲν ἀντίλλαζε πλέον λέξιν μετὰ τοῦ Τρικούπη.

Ἦδη ὅμως ὁ πρόωρος καὶ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου, ἔθετε πλέον εἰς ὀριστικὸν καὶ μέγαν κίνδυνον τὴν ὑπαρξίν τῆς οἰκουμένης κυβερνήσεως. Ἐξέλιπε μετ' αὐτοῦ ὁ συνεκτικὸς δεσμός, ἀλλὰ συγχρόνως ἐξέλιπε καὶ ὁ πληρώσας τὸ κενὸν τῆς πρωθυπουργίας, τριουτοτρόπως δὲ εὐρὺ πάλιν ἀφίνετο στάδιον εἰς τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἐργασθῇ καὶ ἕκαστος τῶν ὑπουργῶν—ἴσως ἐξηρεῖτο μόνον ὁ Ζυμβράκῃς—ἐσκέπετο ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ διατυπώσῃ ἀκεραίας τὰς ἀπαιτήσεις του.

Διότι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος ἀπλῶς μόνον εἶχε προσωρινῶς κατακοιμῆσῃ τὰς φιλοδοξίας τῶν ἀρχηγῶν δὲν τὰς εἶχεν ὅμως τελείως ἐξαλείψῃ. Ἡ τελευταία περίστασις τὸ εἶχεν ἀποδείξῃ περιφανῶς κατὰ τὴν πρώτην πρὸς τὸν ἐν Λονδίνω ἐπιτετραμμένον διακοίνωσιν τοῦ Τρικούπη, τὴν ὁποίαν ὀλόκληρον ἀναφέρομεν ἀνωτέρω· ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ τὴν μειονοψηφούσαν μερίδα ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς ἀπετέλεσε ὁ Δεληγιώργης καὶ ὁ Ζαΐμης, θὰ ἐματαιοῦτο δὲ ἡ ἀποστολὴ

τῆς διακοινώσεως ἐκείνης ἣτις τόσον ἀγαθὸν παρήγαγεν ἀποτέλεσμα, ἂν μὴ ὁ ναύαρχος Κανάρης, ἰσχυρῶς ἐπέμενον νὰ σταλῇ αὐτῇ. Κατὰ τὴν συζήτησιν ἐκείνην ὁ ναύαρχος ἀνήγγειλεν ὅτι θ' ἀπεχώρει δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὰ λουτρά, εὐθὺς δὲ διαφωνίαι ἠγέρθησαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ διευθύνεται τὸ ὑπουργεῖον κατὰ τὴν ἀπουσίαν του, τόση δὲ ἦτο ἡ θέρμη μεθ' ἧς ὑπεστηρίχθησαν αἱ διάφοροι ἀξιώσεις ὥστε ὁ Κανάρης ἀφῆκε τὸ σχέδιόν του καὶ παρέμεινε εἰς τὰς Ἀθήνας.

Τοιοιουτρόπως καὶ ἤδη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη τόσω τὸ φοβερὸν ζήτημα ἠγείροτο πρὸ τοῦ ἔθνους ὀλοκλήρου. Ὁ λαὸς ὅστις εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κυβέρνησιν εἶχεν ἀναθέσει ὀλοκλήρου τὰς ἐλπίδας του μετὰ περισσὴν ἀγωνίαν παρηκολούθει τὰ κενὸν τὸ ὁποῖον ἀφινεν ὀπίσω του ὁ γηραιὸς ναύαρχος καὶ μετὰ ἀγωνίαν ἀνεμέτρα τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἔχη ἢ ἐκ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τόσον αἰφνῆδία ἐξαφάνισίς του. Διτηροῦντο δὲ εἰσέτι τὰ πράγματα εἰς τὸ αὐτὸ ὡς καὶ πρὶν ὀξυτάτον σημεῖον, ἐδυσχεραίνετο δ' ἐπὶ μᾶλλον ἡ θέσις ζητημάτων τινων ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπεβάλλετο κατὰ τὴν γνώμην τοῦ λαοῦ ὑπὸ πλείονων κινδύνων ἢ ὁμοφωνία ἐκείνη ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ ἐλπίς δυνατῆς ἀντιμετοπίσεως τῶν πραγμάτων, εὐνόητος λοιπὸν ἦν ἡ ἀγωνία ἣτις ἀπετυπώθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ναυάρχου.

Εἰς τὴν λαϊκὴν αὐτὴν ἀγωνίαν περιτράνωσ ἐκδηλουμένην πανταχόθεν καὶ πρὸς τὸν ἐπιβεβλημένον πρὸς τὸν νεκρὸν σεβασμὸν ὑπέικοντες οἱ ὑπουργοὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἔδειξαν διαλυτικὴν τάσιν. Τοῦναντίον καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ ταχθέντος πένθους παρῆλθον καὶ τὸ ὑπουργεῖον ἐξηκολούθει ἐν συμπνοίᾳ ἐργαζόμενον.

Ἡ σύμπνοια ὅμως ἐκείνη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ καὶ ἡ ἐκρηγίς τῆς καταγίδος δὲν ἤργησε· τὸ παράδο-

Ξον εἶναι ὅτι πρῶτος ὁ Κουμουνδοῦρος ἔδωκε τὸ παράδειγμα. Τῆ 28 Σεπτεμβρίου, ὑπουργικὸν συμβούλιον συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ὑπουργοῦ Ζυμβρακάκη, ὅστις καὶ τὸ συνεκάλεσεν ὅπως ἀπὸ κοινοῦ πάντες διασκεφθῶσι περὶ τῶν γινομένων καθ' ἑκάστην παρασκευῶν τοῦ πολέμου καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς παραγγελίας τῶν πλοίων περὶ τῶν ὁποίων τελευταίως ἐγένετο μέγας λόγος καὶ ὅπερ ἦτο ὁ διακαέστερος πόθος τοῦ Κανάρη. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ὁ Ζυμβρακάκης ὡς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν προσωρινῶς ὑπουργὸς ἐδήλωσεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθῇ σπουδαίως ὁ στόλος ὅπως ἀναγάγῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς δύναμιν σεβαστῆν κατὰ τὴν Μεσόγειον, ἀνήγγειλε δὲ διάφορα σχέδια ἐν οἷς τὸν ἦτο ν' ἀγορασθῶσι τὰ διαθέσιμα ἀτμόπλοια πτωχευσάσης τινος Ἀγγλικῆς ἐταιρίας ὅπως μεταποιηθέντα εἰς πολεμικὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν δαπάνην τὴν ὁποίαν ἡ ἀγορὰ καὶ ἡ μεταποίησις αὐτῆ θ' ἀπήτει, οἱ προτείνοντες ὑπουργοὶ ἐφρόνουν ὅτι δι' εἰδικοῦ δανείου ἀπευθυνομένου εἰς τὸν λαόν καὶ ἰδίως τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ ἔξωτερικοῦ τὸ ποσὸν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξοικονομηθῇ.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Ζαΐμης σφοδρῶς δὲ κατεπολέμησεν ὁ Τρικούπης. Καὶ ἤδη μετὰ παρέλευσιν τῶσων ἐτῶν ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ προβλεπτικὸν πνεῦμα τοῦ μεγάλου Μεσολογγίτου πολιτευτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν ἠπατήθη. Τὰ ἀτμόπλοια ἐκεῖνα ἀγοραζόμενα θ' ἀπερρόφων τότε μέγιστα ποσὰ σήμερον δὲ θὰ ἦσαν τελείως ἄχρηστα καὶ οὐδ' ὡς ἀριθμητικῆ δύναμις οὐδεμίαν θὰ εἶχον διὰ τὸν στόλον σημασίαν. Ἀντὶ τούτου προέτεινεν ὁ Τρικούπης λογικώτατα νὰ γίνῃ εἰδικὴ παραγγελία δῶν ἢ τριῶν θωρηκτῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελευταίων καὶ τελειοτέρων συστημάτων, τὰ ὁποῖα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀληθῆς πυρὴν μεγάλου στόλου ἀργότερον τελειώτατα συντελουμένου. Τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἔρριψε τότε

εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ὁ Τρικούπης. Ἡ κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Μεσογείῳ ἀπετέλεσεν ἐν τῶν σπουδαιότερων μερῶν τοῦ ἀναμορφωτικοῦ προγράμματος τοῦ Ἑλληνος πολιτευτοῦ ἔκτοτε δὲ ἐπαρκῶς εἶχε μελετήσῃ τὸ ζήτημα καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ γνώσις τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὥστε ὁ κ. Θ. Δηλιγιάννης συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην του καὶ ἡ πρότασις περὶ ἀγορᾶς τῶν παλαιῶν ἐκείνων καὶ σαθρῶν ἀτμοπλοίων ἀπερρίφθη (1.)

Καὶ ὑπὸ ἄλλην ἀκόμη ἐποψιν ἡ ἀπόρριψις τῆς προτάσεως ἐκείνης ἦτο σωτηρία ἀληθῶς διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Τὸ δάνειον τὸ ὁποῖον δι' ὀμολογιῶν θὰ ἐγίνετο πρὸς κάλυψιν τῶν ἐξόδων καὶ τῆς μεταποιήσεως, θ' ἀπησχολεῖτο ἀδίκως δι' αὐτὰ, ἀργωτέρου δὲ σοβαρωτέρα καὶ πρακτικωτέρα μέριμνα ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν στόλου θὰ εὐρισκεν ἴσως ἀπροθύμους ἐκείνους, οἵτινες ἠδύνατο νὰ συνεισφέρωσι. Σωτηριον λοιπὸν κατόρθωμα δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀποτυχία τῆς προτάσεως ἐκείνης ὀφειλομένη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν Τρικούπην καὶ τὸν θεομῶς ὑποστηρίξαντα τὴν γνώμην του κν Θ. Δηλιγιάννη.

Ἐν τούτοις διὰ ν' ἀποφασισθῶσιν ὅλα ταῦτα καὶ νὰ ληφθῆ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις ἐπ' αὐτῶν ἀφοδρά συζήτησις ἠγέρθη καθ' ἣν ὁ Κουμουνδοῦροκ' ἰδιεκκίνῶσε φανερά, ὅτι μετὰ

(1) Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν τὰ τέσσαρα σκάφη τῆς Ἀγγλικῆς ἐταιρίας τῶν ὁποίων ἡ ἀγορὰ ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἠγορασθησαν ὑπὸ τῆς Τευρκίας, ἡ μεταποίησις των ὁμῶς σχεδὸν κατέστη ἀδύνατος. Ἐν τῶν ἀτμοπλοίων τούτων ἦτο καὶ τὸ Σελήμ Α' τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1883 ταξιδεῦον πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐβυθίσθη αὐ-ανῶρον, ἐν πλήρει ἡρεμίᾳ καὶ καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐνεκα ἀνεπανορθώτου βλάβης τῆς μηχανῆς ἧτις βλάβη καθίστα ἀδύνατον τὴν διατήρησιν τοῦ παλαιοῦ καὶ ἡμικατεστραμμένου ἐκείνου σκάφους.

τὸν θάνατον τοῦ Κανάρη, δυσκολώτατον θὰ ἦτο νὰ συγκρατηθῆ ὡς καὶ πρὶν τὸ συμμαχικὸν ὑπουργεῖον καὶ ὅτι προτιμώτερον θὰ ἦτο νὰ διαλυθῆ ὅπως καταρτισθῆ ἐγκαίρως κυβέρνησις πληροῦσα τοὺς ὅρους καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπάρξεώς της. Τὴν ιδέαν ταύτην τοῦ Κουμουνδούρου ἐντονώτερον ὑπεστήριξεν ὁ Ζαίμης ὅστις ἀπὸ τινος συνεψώνει συχνὰ μὲ τὸν ἐκ Μάνης πολιτεύτην, ἡ συνεδρίασις ὅμως ἐλύθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην χωρὶς νὰ ληφθῆ ἀπόφασις τις.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας νέα συνδρίασις ἐθήκε τὰς βάσεις καὶ ὑπὸ τοὺς καθεστῶτας ὅρους κοινῆς συνεργασίας μέχρις οὗ τὰ πράγματα ἀποδείξωσιν πῶς ἂν ἔδει ν' ἀκολουθήσωσιν. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ἀπεφασίσθη νὰ μὴ προεδρεύῃ ὡρισμένον πρόσωπον τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀφοῦ ἄλλως τε οὐδ' οἱ καθεστῶτες νόμοι προσδέπουσι τὴν ὑπαρξίν πρωθυπουργοῦ, ἀλλ' ἕκαστος τούτων μὲ τὴν σχετικὴν τάξιν ν' ἀναγγέλλῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα καὶ μελετώμενα εἰς τοὺς συναδέλφους του. Συζητήσις θερμῆ ὅπως δῆποτε ἐγένετο ἐπὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ προσκαληθῆται τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Ἐν τέλει ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ καλῆ αὐτὸ ἐκεῖνος τῶν ὑπουργῶν ὅστις ἔχει τι σπουδαῖον ν' ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς συναδέλφους του καὶ οὕτω παρεκάμφθη καὶ αὐτὸς ὁ σκόπελος.

Ἐν τούτοις μεθ' ὅλην τὴν φαινομενικὴν αὐτὴν σύμφορον ἢ δράσιν ἐκάστου ὑπουργοῦ εἶχε καταστῆ τόσον ἀπὸ τὰς τῶν ἄλλων ἀνεξάρτητος ὥστε πολλάκις τὰ διαδήματά των συνεκρούοντο καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀπετελεῖτο ἤδη κράτος ἐν κράτει. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ παραταθῆ καὶ ἤδη ἡ ιδέα τῆς διαλύσεως τῆς Κυβερνήσεως πρὸ πολλοῦ θὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ ἂν μὴ τοὺς ὑπουργοὺς ἐβασάνιζεν ἡ ιδέα ὅτι ἠδύνατο νὰ προσκληθῆ εἰς σχηματισμὸν τοῦ ὑπουργείου ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον ὃν ἕκαστος ἠθέλε. Ἐφο-

δειτο ὁ Κουμουνδοῦρος τὸν Τρικούπην καίτοι ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ βασιλεὺς κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν κομμάτων δὲν θὰ ἐβλεπε μὲ καλὸν βλέμμα τὴν διάλυσιν καὶ ἐπομένως ὀλίγας ἐπιτυχίας ἐλπίδας θὰ εἶχεν ἐκεῖνος ὅστις αὐτὴν θὰ πρότεινεν ὡς πρόγραμμά του.

Εἶχε δὲ ἀπομείνῃ μόνον ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς κυβερνήσεως ὁ κ. Θ. Δηληγιάννης καὶ οὗτος φιλοτίμως κατεγίνετο νὰ συγκρατήσῃ τὰ διστάμενα μέλη, ἔξακολουθῶν νὰ φρονῇ ὅτι ἐκ τῆς συνεργασίας ἐκείνης πολλὰ τὰ καλὰ ἠδύνατο νὰ προκύψωσιν. Οἱ ἄλλοι ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐφαίνοντο συμμεριζόμενοι τὴν ριφθεῖσαν περὶ διαλύσεως ἰδέαν. Προσεχώρησεν ἤδη εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Ζυμβρακάκης καὶ ὁ Τρικούπης, ἐφάνη δὲ ὑπὲρ αὐτῆς ἀποκλίνων καὶ ὁ Δεληγιώργης, οὕτως ὥστε πλὴν τοῦ Δηληγιάννη οὐδεὶς εἶχεν πλέον μείνῃ ὑπὲρ αὐτῆς, ἐνῶ ὁ λαὸς ἀγωνιστικῶς παρηκολούθη τὰς διαδοδομένας φημὰς καὶ τὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα προσεπάθουν νὰ ἐμφυχώσωσι τοὺς ἀποθαρρυνόμενους καὶ νὰ παραστήσωσι τὸν πρόσεχῆ διαμελισμὸν τοῦ ὑπουργείου ὡς πρᾶγμα τὸ ὅποιον οὐδ' ἀπὸ τὴν διάνοιαν τῶν ὑπουργῶν ἐπέρασεν.

Ἐν τούτοις αἱ φημὰι περὶ διαλύσεως ἐποτεινόμεναι ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου κατελθὼν ἐκ Δεκελείας προσεκάλεσε τοὺς ὑπουργοὺς ἰδιαιτέρως καὶ συνέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀνάγκην νὰ κοιμίσωσι τὰ προσωπικὰ συμφέροντα καὶ πάθη των καὶ νὰ διατηρήσωσι τὸ ὑπουργεῖον ὡς ἔχει. Ἄξιωμα μνημόνευτος εἶναι ἡ συνδιάλεξις τοῦ Τρικούπην πρὸς τὸν βασιλέα περιωθηθεῖσα εἰς ἐπιστολὴν πρὸς διακεκριμένον φίλον του. Εἰς τὸν βασιλέα ὁ Τρικούπης ἐξέθηκε διὰ μακρῶν ὅλας τὰς ἐπὶ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου σκέψεις του αἵτινες ἀπετέλουν οὕτως πολιτικὸν πρόγραμμα ἐφ' οὗ ἀργότερον ἐβάδισεν ὁ ἐκ Μεσολογγίου πολιτευτῆς. Τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ὑπουργείου ἐθεώρησεν ὁ Τρικούπης ἀνοπόφευκτον, ὡς μὴ

πληροῦσαν οὐδένα ὄρον τῆς συστάσεώς του, τούναντίον δὲ κωλύον διὰ τῆς ἐπιβολῆς του τὴν ἐνέργειαν ἣν θὰ κατέβαλλον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, κυβερνήσεις προσωπικαί. Προεμάντευσε δὲ ὁ Τρικούπης ἐν τῇ πρὸς τὸν Βασιλέα συνδιαλέξει ἐκείνη τὸ οἰκτρὸν ναυάγιον τοῦ ὑπουργείου καὶ ἐδήλωσεν ὅτι κυβερνήσεις προσωπικαί θὰ εἶχον πολὺ περισσότερα κατορθώση ἀφ' ὅτι ἐπραξεν τὸ ὑπουργεῖον κατὰ τὴν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ διαμονὴν του.

Μετὰ τὸν Τρικούπην ὁ βασιλεὺς εἶδε καὶ τοὺς ἄλλους ὑπερμάχους τῆς διαλύσεως καὶ τὸν μόνον αὐτῆς ἀντίπαλον τὸν κ. Δηλιγιάννην. Ἀπῆλθον δὲ οἱ ὑπουργοὶ ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα ἀφοῦ ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον οὐδεὶς θὰ ἐπραττεν κατὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Ἄλλ' ἡ διαβεβαίωσις αὕτη τῶν ὑπουργῶν τῆς οἰκουμένης κυβερνήσεως δὲν ἦτο προωρισμένη νὰ διατηρηθῆ πολὺ. Μετ' ὀλίγον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ πρὸς διαφωνίαν παρενεβλήθησαν καὶ οἱ ὑπουργοὶ ἠτοιμάσθησαν διὰ τὴν διάλυσιν. Ἐδόθη δὲ ἡ ἀφορμὴ ἐκ τοῦ ἐξῆς ἐπισοδείου. Αἱ ἐφημερίδες αἰ ὑποστηρίζουσαι τὴν πολιτικὴν μερίδα τοῦ Δεληγιώργη, ἐπετέθησαν λυσσῶδῶς κατὰ τοῦ Κουμουνδούρου, οὗτος δ' ἀπήτησεν ἀπὸ τὸν συνάδελφόν του ν' ἀσκήσῃ τὴν ἐπιρροήν του ἐπὶ τῶν δημοσιογραφικῶν ἐκείνων ὀργάνων καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἐναντίον του ἐπίθεσίν των. Ὁ Δεληγιώργης δὲν ἠθέλησε κἀν νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην ἐκείνην οὐδὲ ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑποχρέωσιν, ὁ δὲ Τρικούπης ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Κουμουνδούρου καὶ πλήρης διαφωνία ἐπῆλθε μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου.

Ἦτο δὲ βεβαίως λυπηρὸν σύμπτωμα ἡ τοιαύτη παράφορος ἐπίθεσις τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἐνὸς ὑπουργοῦ καθ' ἑτέρου ὑπουργοῦ καὶ ἤρχισε νὰ διαφαίνεται πλέον ὅτι ἡ ἐπὶ πολὺ συνεργασία τῶν ὑπουργῶν ἦτο ἀδύνατος.

Νέον ὅμως διάδημα τοῦ βασιλέως προέλαβε τότε τὴν ἀφρευκτον ρῆξιν. Ἐνῶ ὁ βασιλεὺς εἶχε κατέλθει ἐκ Δικελίας, ἀδιαθεσία παρατεταμένη ὡς ἐκ τῆς φοβερᾶς θερμότητος τοῦ φθινοπώρου ἐκείνου τὸν ἠνάγκασε καὶ πάλιν ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἑπαυλὶν του· πρὶν ἢ ὅμως μεταβῆ εἰς αὐτήν, ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς του ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν ἐν ἣ προέτρεπεν αὐτοὺς ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ τῆς πατρίδος συμφέροντος νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον ὅπερ ἀπετέλουν. Μετὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν ἐκ περιτροπῆς εἰς Δικέλειαν πάντας τοὺς ὑπουργοὺς του πρὸς διατήρησιν τοῦ καθεστώτος. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεσοδῆθη καὶ πάλιν ἡ κρίσις ἐνῶ παρὰ τῷ τῷ λαῷ ποικίλαι διαδόσεις ἀνεδίβαζον καὶ κατεδίβαζον καθ' ἐκάστην ὑπουργεῖα καὶ μετέβαλον ἀνά ὥραν πολιτικὰ προγράμματα.

Ἐνῶ δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καθ' ἐκάστην ἐδεινούντο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐμβάλωνται οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰς σοβαρὰς ἀνησυχίας. Οἱ Ρῶσοι νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι κατήρχοντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ οἱ βοηθοὶ των Ρωμοῦνοι, Βούλγαροι καὶ Σέρβοι ἀνελάμβανον καθ' ἐκάστην θάρρος, ἐξ ἄλλου δὲ αἱ ἑλληνικαὶ ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπαρχίαι, ἐδείκνυον φανερὰ σημεῖα ἐξεγέρσεως. Ἡ Κρήτη συνετάρασσετο ὑπὸ τὰς ἀλύσεις της καὶ ἐπιτροπαὶ ἀνεκήρυττονιτὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν καὶ ἡ Ἠπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία ἀνέμενον τὸ σὺνθημα νὰ ἐξεγερθῶσιν.

Ἐπάρχουν οἱ φρονούντες ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θ' ἀπέφευγεν ἡμῖν ἀναμφισβητήτως τὴν Κρήτην καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἠπειρον θ' ἀνεστήλου δὲ συγχρόνως καὶ τὸ γόητρον τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνισμοῦ εἰς ἐπίφθονον σημεῖον περιωπῆς. Οἱ ἰσχυριζόμενοι τοῦτο ἔχουν πρόσφατον παράδειγμα νὰ φέρουν τὴν ἀναγωγὴν τῶν Βουλγάρων εἰς κράτος σημαῖνον ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν Ἀ-

νατολικῶν πραγμάτων, οὐδεὶς δὲ δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι διαταγμοὶ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων πολιτικῶν θὰ εἶχον ὡς συνέπειαν τὸν παντελῆ ἴσως ἐνταφιασμὸν τῆς μικρᾶς ἐκείνης χώρας. Ἀνάλογος σκέψις δύναται βεβαίως ἀνάλογα συμπεράσματα ν' ἀποφέρῃ προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὅπως δὴποτε οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ θύελλα ἠδύνατο ν' ἀποβῆ ὑπὲρ τῶν δυναμένων νὰ διαχειρισθῶσι καταλληλότερον τὴν περίστασιν ταύτην.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ναύαρχος Κανάρης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος, εἶχον διατεθῆ φανερά ὑπὲρ τῆς ἐνεργείας, τοῦ Δεληγιώργη καὶ Ζαΐμη τὸ πρόγραμμα δὲν ἦτο ἐντελῶς σύμφωνον ἐπέμενε δὲ ὁ Τρικούπης ὅστις ὡς ἄλλως τε ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται εἶχε καθιερώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμέσου προπαρασκευῆς καὶ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ κράτους εἰς δύναμιν τὴν ὁποίαν ὤφειλον οἱ διέποντες τὰ τῆς Ἀνατολῆς νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψει, κατόπιν τούτου δὲ νὰ προβῆ εἰς ἐνέργειαν κατὰ τῆς Τουρκίας, καθ' ὅσον θὰ ἐπέτρεπον τοῦτο αἱ περιστάσεις.

Ἀνευδισιάστως ὀφείλει νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ τὸ λογικώτερον καὶ τὸ πρακτικώτερον ἦτο τότε. Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ 1877 δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ πολεμήσῃ. Τοῦτο κατήντησεν ἤδη ἀξίωμα δι' ἐκείνους οἵτινες ἐμελέτησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο νὰ προπαρασκευασθῆ τὸ ἔδαφος πρὸς κατάλληλον δρασίν, κατόπιν δὲ τούτου νὰ ἐγερωθῶσιν αἱ ἀξιώσεις αἰτινες ἠγέρθησαν.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Τρικούπη συνεκεντρώθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἀργότερον καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν πολιτικὸν βίον. Ἡ ἀντίστασις τοῦ αὐτῆ κατὰ τῆς ἀποφάσεως νὰ ἀγορασθῶσιν ἀγγλικά

ἀτρόπλοια παλαιὰ χρεωκοπησάσης ἑταιρίας εἶχεν ἀπώτερον ἀποτέλεσμα νὰ προικιοθῆ ὁ στόλος ἡμῶν διὰ τριῶν θωρηκτῶν, τὰ ὅποια σήμερον ἀποτελοῦσι τὸ σέμνωμα αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ὑπουργίας δὲ ἐκείνης ἐτέθησαν ἐτι καὶ αἱ βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ζυμβρακάκη εἰσαχθεῖσα πρότασις περὶ προσκλήσεως ξένων ἀξιωματικῶν πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ στρατεύματος, ὀφειλομένη καὶ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ἀποδεικνύει τὴν ἐπὶ τῶν παρασκευῶν αὐτῶν ἐπίμονον μέριμναν τοῦ Τρικούπη.

Ἐν τούτοις αἱ παρασκευαὶ αὗται ἀνησυχοῦν τὴν Πύλην ἥτις καθ' ἑκάστην ἐφαντάζετο τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα εἰσελαύνοντα εἰς τὰς μεθορίους ἐπαρχίας τῆς. Ληστρικαὶ τιτες συμμορίαί, ἀποτελούμεναι ἀπὸ Ἑλλήνων ὅσον καὶ Τούρκους καὶ Ἀλβανούς, ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἀνταρτικὰ σώματα, ἐκάστη δὲ ἐμφάνισις των ἐξηγγέλλετο εἰς τὴν Εὐρώπην μὲ τρόπον δεικνύοντα ὅτι ἡ Πύλη ἐθεώρει τὴν ἡσυχίαν τῶν νοτίων τῆς ἐπαρχιῶν διατρέχουσαν τὸν ἑσχατον κίνδυνον. Τῶ ὄντι δὲ αἱ αἰτιάσεις αὐταὶ ἦσαν ὅλως ἀδίκαι διότι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ καθ' ἣν ἐπίσημον ἔδωκεν ὑπόσχεσιν οὐδεμίαν ἠνθεὶ νὰ ἐπιφέρῃ ἢ νὰ ὑποβάλῃ ἐκεῖ διατάραξιν τὴν ὁποίαν ἔπειτα θά ἦτο ἠναγκασμένη ἐνεργητικώτατα νὰ ὑποστηρίξῃ.

Τὴν πρώτην διακοίνωσιν τοῦ Τρικούπη ἠκολούθηρε μετ' ὀλίγον δευτέρα καὶ τρίτη, πᾶσαι ἀφορμὴν ἔχουσαι τὴν προπαρασκευὴν τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ἐν γένει ἐξοπλισμούς αὐτῆς, τοὺς ὁποίους δὲν ἐβλεπε μὲ καλὸν ὄμμα ἡ Πύλη. Εἶχε δὲ εὖρει τότε ἡ Τουρκία πρόσφορον ἀφορμὴν τὰς συμπλοκάς πρὸς ληστρικὰς τινὰς συμμορίας ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀπέειδε τὰ κινήματα αὐτῶν ἀδίκως εἰς ὑποκίνησιν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔσπευδε μάλιστα νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι τὰ τακτικά τῆς στρατεύματα κατετρόπωσαν

δῆθεν ἐπανειλημμένως ἀνταρτικά σώματα, ὑποθαλπόμενα ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

Συνεπεία λοιπὸν τῶν διαδόσεων τούτων ὁ Τρικούπης ἔσχεν ἐπανειλημμένας μετὰ τοῦ κ. Οὐίνδχαμ συνεντεύξεις τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων διεδίβασε πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ Ἑλληνα ἐπιτετραμμένον, εἰς δύο ἐπιέκτενεῖς διακοινώσεις. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ νεώτερα ἐγγράφα εἶχον συνταχθῆ κατὰ τὸ αὐτὸ πάντοτε ὕφος καὶ διεπνέοντο ὑπὸ τῆς αὐτῆς αὐστηρᾶς λογικῆς, προϋξένησαν δὲ τὴν αὐτὴν ἢ καὶ ἡ πρώτη εὐάρεστον ἐντύπωσιν καὶ πολυτρόπως ἐσχαλιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τύπου. Εἰς τὴν τελευταίαν μάλιστα διακοίνωσιν καὶ εἰς προφορικὰς ἐξηγήσεις ἅς ἐπ' αὐτῆς ἐδωκεν ὁ Τρικούπης, διετύπωσεν, οὕτως εἶπεῖν, καθαρῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Κατὰ τοῦτο ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος θ' ἀπέμενε παθητικὴ ἐφ' ὅσον αὐτὸ θὰ ἐπέβαλε τοῦτο τὸ συμφέρον τῆς, θὰ προσεπάθη δὲ πάσῃ δυνάμει διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς νὰ καταπνίξῃ κινήματα μονομερῆ τὰ ὅποια θὰ ἦσαν ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ· εὐθὺς ὁμοίως ὡς αἱ περιστάσεις ἐμφανῶς θὰ τὸ ἀπήτουν ἢ Ἑλλάς θὰ ἐξήρχετο τῆς ἐπιφυλακτικῆς ταύτης θέσεως καὶ θὰ ἀπηλείφετο εἰς δράσιν.

καὶ οὐκ

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἀγγλίας Οὐίνδχαμ ἔσχε μακρὰν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς διακοινώσεως — ἰδίως τῆς τελευταίας ἣτις ἦτο ἡ ἐκτενεστέρα καὶ κατηγορηματικώτερα τῶν ἄλλων δύο—συνέντευξιν μετὰ τὸν Τρικούπην, εἰς τὴν ὁποίαν προσεπάθησεν ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης νὰ καθορίσῃ σαφῶς τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, εἰς τρόπον ὥστε τὰ διαδήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργοῦ νὰ τῷ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστά. Ἐπράττε δὲ τοῦτο ὁ Οὐίνδχαμ συνεπεία τηλεγραφήματος τοῦ κόμητος Δέρβυ, ὅπερ δημοσιεύθεν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων ἔκαμεν ἰδιαιτέραν αἰσθησιν διὰ τὸ ἴταμόν τοῦ ὕφους καὶ τὸν ἀπειρον φιλοτουρκισμόν ὅστις τὸ

διέπνεε. Ὁ Τρικούπης ὅμως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες συλλαμβάνονται εὐκόλως εἰς τοιαῦτα δίκτυα καὶ ἡ Ἀγγλικὴ πονηρία ἐναυάγησεν ἐτι ἄπαξ. Διότι ὅσον συγκεκριμένως ἠρώτα ὁ Οὐίνδχαμ καὶ προσεπάθει νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα ἐπὶ ὠρισμένων θεμάτων καὶ περιστάσεων, τόσον νεφελωδῶς καὶ ἀποφθεγματικῶς ἀπήντα ὁ Τρικούπης, ἀπῆλθε δὲ ὁ Οὐίνδχαμ τελείως ἀποτυχοῦσης τῆς ἀποστολῆς.

Ἔιχεν ἄλλως τε δίκαιον ὁ Τρικούπης νὰ μὴ δύναται νὰ καθορίσῃ ἕκτοτε τὰς πράξεις του καὶ ν' ἀπαντᾷ κατὰ τρόπον μὴ θίγοντα τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἀλλὰ καὶ μὴ δυνάμενον νὰ δώσῃ πυκνὰς ὑποψίας. Διότι τότε ἐκυφορεῖτο καὶ ἐρρίπτετο ἡ πρώτη ἰδέα τῆς διασκέψεως τοῦ Βερολίνου, ἔπρεπε δὲ νὰ εἶναι τις προφήτης διὰ νὰ γνωρίζῃ πῶς θὰ τραπῶσι τὰ πράγματα καὶ νὰ προδιαγράψῃ τὴν πολιτικὴν ἣν θὰ ἠδύνατο ν' ἀκολουθήσῃ.

Αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Τρικούπη μεταβίβασθεῖσαι εἰς τὸν Δέρβυ διὰ τοῦ Οὐίνδχαμ δὲν εὐηρέστησαν διόλου τὸν Ἀγγλον ὑπουργὸν ὅστις ἰδιαιτέρως ἐξέφρασε σφοδρὰ παράπονα κατὰ τοῦ Ἑλλήνου συναδέλφου του. Τότε ὅμως ἰδιωτικῶς καὶ ἄνευ ἀναλήψεως εὐθύνης τινὸς ὁ Τρικούπης δριμύτατα ἀπήντησε κατὰ τοῦ Δέρβυ ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ, ἐν ἣ δὲν παρέλειπε ν' ἀναφέρῃ ὅτι κυβερνήσεις Ἑλληνικαὶ οὐδέποτε ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν πλήρωσιν προσωρινῶν μέτρων καὶ ἀναγκῶν, ἀποβλέπουσι δὲ πάντοτε ἀπώτερον εἰς τὸν εὐρὺν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθον, ὅστις ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ πληρωθῇ μεθ' ὅλας τὰς πανταχόθεν ἀντιδράσεις. Ὁ λόρδος Δέρβυ, παραβιάζων κανόνας στοιχειώδους ἀδρότητος, ἀνεκοίνωσε τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδιωτικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Πύλης, ὅστις μετεβίβασεν αὐτὸ εἰς τὴν κυβέρνησίν του, ἣτις ἐταράχθη καὶ χαρακτηρίσασα τὰς δηλώσεις τοῦ Τρικούπη ὡς ἡμιεπίσημον κήρυξιν πολέμου, ἔσπευσε νὰ διπλασιάσῃ τὰς κατὰ τὰ σύνορα προφυλάξεις της καὶ εἰδοποιή-

σασα τὸν ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴν τῆς νὰ προβῆ εἰς διαδήματα παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅπερ οὗτος ἐπραξεν, ἄνευ ἐννοεῖται ἀποτελέσματος τινος.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Ἕλληνες τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν μετὰ αγωνίας παρηκολούθουν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀδράνειαν τῆς κυβερνήσεως, ἀπελπισθέντες δὲ περὶ ὅπως δῆποτε μεταβολῆς τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσι μόνοι τῶν εἰς διαδήματά τινα ἵνα ὅπως δῆποτε ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν μίαν ὑπόσχεσιν τοῦλάχιστον. Πρὸς τοῦτο ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ πρόκριτοι μετέβησαν παρὰ τῷ Λαυάρδῳ καὶ ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ νὰ μάθωσιν ὠρισμένως τί ἦτο διατεθειμένη ἡ Ἀγγλία νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αὕτη ὑπέικουσα εἰς τὴν συμβουλήν τῆς ἀπεφάσισεν νὰ μὴ λάσῃ μέρος εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, ἀν ἡδυνατο δὲ νὰ ἐλπίζῃ ἡ Ἑλλὰς ὡς ἀνταλλάγματα τῆς οὐδετερότητός τῆς, ὡς θὰ ἤλπιζον καὶ οἱ λοιποὶ Σλαῦοι, τὴν Ἡπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Λαυάρδος δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν. ὑπώπτευσεν ὅμως ὅτι τὸ διάδημα τῶν ἱερέων καὶ προκρίτων ἦτο προσχεδιασμένον καὶ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Δέρβυ νὰ διευθύνῃ τὰς ἐντονωτέρας του παρατηρήσεις εἰς τὰς Ἀθήνας ὁποῦθεν ἐξεπέμποντο αἱ διαταγαί. Τότε ἤρχισεν ἡ μεταξύ Τρικούπη καὶ τοῦ Οὐνδχαμ διπλωματικὴ μονομαχία τὴν ὁποίαν ἐκτενῶς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω.

Ἐν τῷ μεταξύ ὡς τὰ πράγματα τοῦ πολέμου μετεβλήθησαν ἐντελῶς καὶ εἰς τὸ θέατρον αὐτοῦ τελευταῖα συμβάντα ἐνέβαλον τὴν Ρωσσίαν εἰς σοβαρὰς σκέψεις ἐπὶ τῆς ἐν γένει δυσχεροῦς καταστάσεως εἰς ἣν ἡ αὐτοκρατορία εἶχε περιστῆ. Ἡ Ρωσσία εἶχε κατέλθῃ εἰς τὴν πάλην μετὰ τῶν δυνάμεων σχετικῶς ἀσθενῶν οὕτω δὲ τὸ δυστύχημα τῆς Πλεύνης, τῇ ἀπεκάλυψεν ὅτι ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἢ συνέχισις τοῦ πολέ-

μου θά ἦτο καταστρεπτική δι' αὐτήν, καί τῇ ἔδωκεν ἀφορμήν νά ἐννοήσῃ ὅτι ἔδει νά ζητήσῃ ἐξωτερικήν βοήθειαν, ἰδίως δὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον τῶν μικρῶν παρὰ τὸν Αἴμον κρατῶν, τὰ ὅποια ν' ἀπησχόλουν τὴν Τουρκίαν μέχρις οὗ αὕτη ἀναλάβῃ καὶ ἀναδιοργανώσῃ ταχέως τὰς δυνάμεις τῆς.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ Ρωσσία ἐρριψε τὰ βλέμματά της καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Φυσιώτερον ἦτο ἐξέγεροις τοῦ ὑποδούλου ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ σύγχρονος ἐνέργεια τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος νά ἐμβάλωσιν εἰς μεγάλας ἀνησυχίας τὴν Πύλην, ἣτις ἀρχῆθεν ἀπέδειξεν ὅτι πολὺ ἐφοβεῖτο τὴν ἐκ τῶν νῶτων προσβολὴν αὐτῆς. Εἰξέυρεν ὅμως ἡ Ρωσσία ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχε πλέον ὀριστικῶς ἐπικρατήσει ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ καὶ ὅτι δυσκολώτατα θά προσηλκύνοντο οἱ Ἕλληνες πρὸς τοὺς Ρώσσοις καὶ διὰ τοῦτο κατ' ἀρχὰς προέβη μετὰ προφυλάξεως εἰς διαδήματα διπλωματικά παρὰ τῇ Ἑλλ. κυβερνήσει διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ αὐτῆς κόμητος Σαβούρωφ.

Τὰ πρῶτα ταῦτα διαδήματα τοῦ κόμητος Σαβούρωφ οὐδὲν ἀπέφεραν ἀποτέλεσμα καὶ ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νά διπλασιάσῃ τὰς προσπάθειάς της, πρὸς τοῦτο δὲ κυρία ἀνήκουσα εἰς τὴν ἀνωτέραν ἀριστοκρατίαν τῆς Πετροπόλεως καὶ ἐξ ἐκείνων αἰτινες εἶναι προωρισμένοι διὰ μεγάλας ὑποθέσεις, ἀπεστάλη ἐπίτηδες εἰς τὰς Ἀθήνας φέρουσα ἐλκυστικώτατα ἐφόδια, ὅπως προπαρασκευάσῃ τὴν ἰδέαν ἐλληνορωσικῆς συμμαχίας, καὶ ἰδίως ὅπως καταπέσῃ τὴν αὐλήν. Καὶ ἡ κυρία αὕτη φθάσασα εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπεσκέφθη ἀλληλοδιαδόχως ὄχι μόνον τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς ὑπουργούς, ἀλλὰ καὶ πολιτικούς καὶ δημοσιογράφους, προσεπάθησε δὲ τοιοιυτοτρόπως νά δείξῃ διατεθειμένην τὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ τῆς συμμαχίας νά ἀναγκάσῃ δὲ ἐπομένως τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν νά ὑποκύψῃ εἰς τὴν πίεσιν τοῦ δημοσίου

φρονήματος καὶ νὰ δεχθῆ τὴν προτεινομένην συμμαχίαν.

Ἐνῶ δὲ ἡ κυρία αὐτῆ κατεγίνετο εἰς τὰ διπλωματικά αὐτὰ διαδήματα εἰς Ἀθήνας ὁ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἐμπνεόμενος Ρωσικὸς τύπος, ἀνέλαβεν ἐπιτηδείως καὶ θερμώτατα τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἰδέας ταύτης καὶ προσεπάθει παντὶ σθένει νὰ ὑποδείξῃ τὰς ὠφελείας αἰτινας θὰ ἠδύναντο ἐκ τῆς συμμαχίας ταύτης νὰ προκύψωσιν. Ὑπενθύμιζεν ὁ Ρωσικὸς τύπος ὅτι ἀπὸ αἰῶνων ἤδη καὶ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου ἡ Ρωσοῖα ὑπῆρξεν πάντοτε ἡ ὑψηλὴ τῆς ὀρθοδοξίας προστάτις ὅτι δὲ καθῆκον εἶχε τώρα ἡ Ἑλλάς νὰ συνταχθῆ μετ' αὐτῆς καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν ἀγῶνα τῆς, ἀγῶνα ὀλοκλήρου τῆς Ὄρθοδοξίας ἀλλὰ καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος. Διότι—προσέθετον αἱ Ρωσικαὶ ἐφημερίδες—ἡ ἐκβάσις τοῦ πολέμου πάντως θὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς Ρωσοῖας, κατόπιν δὲ αὐτῆς αἱ βοηθήσαντες θὰ δυνηθῶσι δικαίως νὰ ἐγείρωσιν ἀπαιτήσεις εἰς πλήρωσιν τῶν ὁποίων πρώτη ἡ Ρωσοῖα θὰ εἶναι φυσικῶς ὑπόχρεως νὰ ἐνεργήσῃ.

Ἰδιαιτέρως καθαρωτέραν ἐπὶ τοῦ παρόντος γλῶσσαν μετεχειρίζετο ἡ ἐφημερίς «Νοβόγιε Βρέμια» τῆς Πετρούπολεως, ἣτις φανερά διεκοίνωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ἂν ἐγνώριζε τὸ συμφέρον τῆς ἔπρεπε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον πρὸς βοήθειαν τῆς Ρωσοῖας. Μένουσα ἡ Ἑλλάς οὐδετέρα — ἔλεγεν ἡ Ρωσικὴ ἐφημερίς—δὲν ἔχει τίποτε νὰ περιμένῃ, θ' ἀπομείνῃ δὲ μόνη αὐτὴ ἐκ τῶν κρατῶν τῆς Χερσονήσου ἄνευ ὠφελείας ἀπὸ τὴν δεινὴν ἀνεμοζάλην εἰς τὴν ὁποίαν προκινδυνεύει ἡ Ρωσοῖα, τούναντίον δὲ ἂν ἐλάμβανεν ἐνεργὸν ὑπὲρ τῆς Ρωσοῖας μέρος ἤθελε προπαρασκευάσει δι' ἑαυτὴν τὸ λαμπρὸν μέλλον τὸ ὁποῖον ἄλλως τε περιέμενον, ὅλα τὰ ἄλλα συμμαχικὰ κράτη. Προσέθετε δὲ ἡ Ρωσικὴ ἐφημερίς ὅτι λαὸς γενναῖος ὡς ὁ ἑλληνικὸς καὶ τοιαύτας ἔχων ἀπέναντι τοῦ ἑλληνισμοῦ ὀλοκλήρου ὑποχρεώσεις, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀφήσῃ

νά τῷ διαφύγῃ τοιαύτη λαμπρά περίστασις τῆς ὁποίας τὴν αἰτίαν τόσο ἐγκαίρως κατενόησαν οἱ ἄλλοι.

Λυπηρὸν εἶναι ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσωμεν ὁμολογίαν πικρὰν διὰ τοὺς τότε πολιτικούς μας ἀνδρας καὶ δυστυχῶς καὶ δι' αὐτὸν τὸν Τρικούπην. Ὅλαι αἱ ἐλκυστικαὶ ἐκεῖναι προτάσεις, ὅλαι αἱ καταφανεῖς καὶ ἐναργέσταται εὐνοϊκαὶ περιστάσεις, εἰς οὐδὲν ἐλήφθησαν καὶ ἡ αἰωνία ἀπήντησις «Δὲν εἴμεθα ἔτοιμοι» ἐδόθη καὶ πάλιν, ὡς νὰ ἦτο δυνατόν ποτὲ νὰ εἴμεθα τελείως ἔτοιμοι ὑπὸ τοὺς ὄρους ὑφ' οὓς ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει τὸ ἀρτιούστατον κράτος.

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον πρὸ τοῦ ὁποίου προσήχθησαν αἱ Ῥωσικαὶ προτάσεις τὰς ἀπέρριψε, κατὰ πλειοψηφίαν. Ὁ Κουμουνοῦρος καὶ ὁ Ζαΐμης ἐκηρύχθησαν φανερά ὑπὲρ αὐτῶν προέτειναν τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν, τόσο μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ μέγα ὑπουργεῖον ἀπὸ τῆς ἀνάδοξου του εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν εἶχε πράγματι ἐκτελέσει ἀξιοσημειώτους παρσκευάς, ἔφερε δὲ τὸ κράτος εἰς σημεῖον ὅπως δῆποτε ἄξιον λόγου. Κατὰ τῆς προτάσεως ὅμως ἐκηρύχθησαν οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ προεξάρχοντος τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη. Οὗτος ἐξέθηκε τὰς σκέψεις των κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ ἐξήντλει αὐτὴν χωρὶς νὰ τῇ ἀποφέρῃ οὐδὲν ὄφελος, τὸναντίον δ' ἐκ τῆς οὐδετερότητος εἶχε νὰ περιμένῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Ἀγγλίας ἣτις εἰς τὴν διακανόνισιν ἀργότερον τοῦ Ἀνατολικῦ Ζητήματος, θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς ἡ Ἑλλὰς ἠκολούθησε τὰς συμβουλὰς της καὶ θὰ τὴν ἀντήμοιβε· ὁ Τρικούπης μάλιστα πρὸς ἐντονωτέραν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, ὑπέμνησε τὸ ἐν τῇ Κυανῇ βίβλῳ ἐγγραφον τοῦ Λαγαάρδου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης ἐκθέτων τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν κληρικῶν καὶ προκρίτων πρὸς αὐτόν, προσέθετεν ὅτι δίκαια ἦσαν τὰ αἰτήματά των καὶ ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει, ἐλησμόνει δὲ ὁ Τρικούπης ὅτι τὰ ἐγγραφα ἐκεῖνα

ἦσαν ἀπὸ τὰ συνήθη δολώματα τὰ ὅποια συχνὰ μεταχειρίζεται ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ.

Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον διελύθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην χωρὶς νὰ καταλήξῃ εἰς ὀριστικὴν ἀπόφασιν, συνήλθε τὴν ἐπομένην ὅτε καὶ πάλιν συνεζήτησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κοινὴ γνώμη παρηκολούθει ἀγωνιωδῶς τὰς ἐργασίας τῶν ὑπουργῶν καὶ φανερὰ πλέον ἐκδηλωθεῖσα ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας ἀνέμενε τὴν ὀριστικὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ἀγῶνα. Εὐρύτατα συνεζητεῖτο διὰ τοῦ τύπου τὸ ἐπιωφελές ἢ μὴ τῶν Ρωσικῶν προτάσεων, ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ δὲ τύπου ἀνησυχίας καὶ ὁ Τουρκικὸς ἐκάκιζε τὴν κυβέρνησιν τοῦ ὁμολογῶν ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες ἀπετόλμων νὰ ἐπιδράμωσιν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου, δὲν θὰ εὕρισκον ἐνώπιόν των παρὰ ἰσχνὰς φρουράς καὶ πολιτῶν ἀσπλῶν στίφη.

Αἱ ὑποστηρίζουσαι ὅμως τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος ἐφημερίδες προέβαλλον ἄλλο σπουδαιότατον ἐπιχείρημα καθ' ὃ τὴν συμμαχίαν τῆς Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος θὰ ἐπικολούθει ἐνεργητικὴ ὑπὲρ τῆς Τουρκίας ἐπέμβασις τῆς Ἀγγλίας διὰ τοῦ στόλου τῆς, ὅστις θὰ ἠμπόδιζε πᾶσαν κίνησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ, θ' ἀπέκλειε τὰ παράλια καὶ θὰ ἐβομβάρδιζε τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Ἐγράφοντο δὲ ταῦτα μᾶλλον ὅπως ἐμποιήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀπλουστεροὺς διότι οἱ ὅπως ἴποτε γινώσκοντες τὰ πράγματα κατενόουν ὅτι τοιαύτη ἐπέμβασις τῆς Ἀγγλίας ἦτο καθαρὰ κήρυξις πολέμου πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἧς σύμμαχος θὰ προσεβάλλετο, πρᾶγμα ὅπερ ἐντελῶς ἀσύμφορον ἦτο διὰ τὴν Ἀγγλίαν.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦται συζητήσεις διεξήγοντο διὰ τοῦ τύπου, τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον διὰ ψήφων 4 κατὰ 2 — δύο ἦσαν ὡς εἶπομεν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνο-Ρωσικῆς συμμαχίας, ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ Ζαίμης— ἀπέρριψε τὰς Ρωσικὰς προτάσεις.

Σήμερον ὅτε ὅπως δὴποτε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς

ἐκείνης Ἑλληνικῆς ἐνεργείας κατεδείχθησαν φανερά, σήμερον δυνάμεθα πλέον νὰ ἐκφράσωμεν λύπην διότι μετὰ τόσης ἐλαφρότητος ἐγκατελείφθη περίστασις ἐξ ἐκείνων αἰτινες σπανιώτατα παρουσιάζονται εἰς τὰ ἔθνη. Κολοσσὸς οἶος ὁ Ρωσικὸς ἐπιζητῶν καὶ μάλιστα τόσον φανερά καὶ ἀπροκαλύπτως καὶ διὰ δημοσιογραφικῆς ἀκόμη ἐκστρατείας τὴν συμμαχίαν μικροῦ καὶ ἀσθενοῦς κράτους εἶναι τι πρωτοφανές, ἡ ἀπόρριψις δὲ τῶν προτάσεων τῆς Ρωσίας, ἀποδεικνύει τὴν δύναμιν ἣν εἶχεν προσκτήσῃ ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐν Ἑλλάδι.

Ἄποια δὲ ὑπῆρξεν ἢ ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας εὐγνωμοσύνη διὰ τὴν ἐφεκτικὴν στάσιν τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ἡ Ἑλλάς ὑπέικουσα εἰς τὰς συμβουλάς τῆς ἀποδεικνύει καὶ ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη ὁ Ἀγγλικὸς τύπος, ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις προεκάλεσεν ἐπιστρατεύσεις διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας.

«Ἡ Ἑλλάς—ἐγραφεν ἡ Σημαία τοῦ Λονδίνου— ἔχασεν ἀληθῶς λαμπρὰν εὐκαιρίαν νὰ αὐξήσῃ ἑδαφικῶς καὶ νὰ καταλάβῃ χώρας ἰδικὰς τῆς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς μετὰ τῆς Ρωσίας τὴν ἠμποδίσασμεν ἡμεῖς ἄλλ' οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τότε ἀκριβῶς ἀναδεικνύονται ἱκανοὶ ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς περιστάσεις καὶ νὰ συμμορφώσῃ τὰς διδομένας αὐτοῖς συμβουλάς πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον.» Διὰ τοῦ νομίσματος αὐτοῦ ἐπλήρωσεν ἡ Ἀγγλία τὴν δουλικὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀμφιβόλου ὠφελείας συμβουλάς τῆς.

Μετ' ὀλίγον τὰ γενόμενα ἐδικαίωσαν τὰς προβλέψεις τῶν κηρυχθέντων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνορωσικῆς συμμαχίας. Ὁ ρωσικὸς στρατὸς νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος κατῆλθε μέχρι τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁ Ὄσμαν πασοῦς ἄγων πολυάριθμον στρατὸν, εἶχε παραδοθῆ εἰς τοὺς Ρώσους, ὁ δὲ στρατηγὸς Ραδέσκης ἔλαβε μεγάλας ἐπικουρίας μετὰ τὴν

κατάληψιν τῆς Πλεύνας, ἐνῶ ἡ Φιλιππούπολις ἐπιπτεν ἤδη ὑπὸ τοὺς Ρώσους.

Ἐν συντόμῳ πρέπει νὰ διεξέλθωμεν τὰ ἐν τῷ μεταῦ συμβάντα εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἄνδρα τὸν ὁποῖον βιογραφοῦμεν.

Αἱ ἀλλεπάλληλοι νίκαι τῶν Ρώσων ἐξήγειραν ἐν Ἀθήναις τὴν κοινήν γνώμην ἣτις κατεξανέστη κατὰ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη καὶ δικαίως ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐκτάκτως εὐνοικῆς ἐκείνης περιστάσεως. Ὁ λαὸς προέβη εἰς θορυβώδη συλλαλητήρια καὶ ἐζήτησεν ἀλλαγὴν τοῦ ὑπουργείου τοῦ ὁποίου ἄλλως τε τὰ μέλη εὐρίσκοντο εἰς πλήρη διαφωνίαν μεταξὺ τῶν.

Ἦναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ κηρύξωσι τὴν διάλυσιν τοῦ συμμαχικοῦ ὑπουργείου καὶ παρητήθησαν πάντες, προσκληθεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ Ἀλέξ. Κουμουνδοῦρος ἀνέλαβε νὰ σχηματίσῃ ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν 11 Ἰανουαρίου ὠρκίσθη συγκροτιθὲν ὡς ἑξῆς:

Α. Κουμουνδοῦρος, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν.

Θ. Δηληγιάννης, ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δημ. Ἐκπαίδευσως.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Σ. Πετμεζᾶς, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ

Γ. Μπούμπουλης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον εὐθὺς ὡς κατηρτίσθη ἐφάνει διαπνεόμενον ὑπὸ πολεμικῶν διαθέσεων, τῷ ὄντι δὲ ὁ πρωθυπουργὸς ἀνελθὼν εἰς τὸ βῆμα εὐθὺς ἅμα τῇ προσκλήσει τῆς βουλῆς ἀνήγγειλεν ὅτι θ' ἀκολουθήσῃ τὴν ὑπὸ τῆς περιστάσεως ἐπιβαλλομένην πολιτικὴν.

Ἐν τῷ μεταῦ ὅμως ὁ λαὸς εἶχε ἀμέτρως ἐξαγριωθῆ καὶ

λυπηραὶ σκηναὶ ἠπειλοῦντο νὰ λάβωσι χώραν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας. Τῷ ὄντι τὴν 14 καὶ 15 Ἰανουαρίου, δύο συλλαλητήρια συνεκροτήθησαν, λόγοι πικροὶ ἠκούσθησαν καὶ ὁ λαὸς ἐξαγριωθείς διηυθύνθη εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτευομένων. Ἡ οἰκία τοῦ Κουμουνδούρου ὑπέστη τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, ἐπηκολούθησε δὲ ἀνάλογος προσβολὴ εἰς τὰς οἰκίας τοῦ Ζαίμη καὶ Δεληγιώργη καὶ τοῦ Τρικούπη. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ στρατὸς ἠναγκάσθη νὰ παρέμβῃ διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν ἐκ τῆς συγκρούσεως δ' ἐφονεύθησαν πολῖται τινες ὧν τὰ πτώματα ὁ λαὸς μετέφερεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ζητῶν παρὰ τοῦ βασιλέως δικαιοσύνην. Ὁ βασιλεὺς ἐξῆλθεν εἰς τὸν ἐξώστην καὶ προσεκάλεσε τὰ πλήθη νὰ ἡσυχάσωσι, τῷ ὄντι δὲ ὁ λαὸς χάρις καὶ εἰς τὰς εὐστόχους ἐνεργείας τοῦ πρωθυπουργοῦ κατώρθωσε νὰ περιορίσῃ ἕως ἐδῶ τὰς ὁρμάς του καὶ ἡ τάξις ἀπεκατέστη εἰς τὴν πόλιν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ κατευνασθῇ ἡ γενικὴ ἐξέγερσις.

Τὴν ἐπομένην θυελλώδης ὑπῆρξεν ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς. Ὁ Κουμουνδούρος κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν σκηνῶν τῆς προηγουμένης ἐζήτησε ψῆφον ἐμπιστοσύνης, ὑπεστηρίχθη δὲ ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἀπαθῶν του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν κομματικῶν τοῦ Τρικούπη καὶ Ζαίμη, οἵτινες ἐπήνεσαν τὸ θάρρος τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν εὐστοχον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνεργείαν, καὶ ἐδήλωσαν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι νὰ τὴν υποστηρίξουν ἐφ' ὅσον οὕτω πολιτεύεται. Πραγματικῶς δὲ ἡ πολιτικὴ ἐκείνη σύμπνοια, ἀναγκαιοτάτη διὰ τὰς περιστάσεις ἐκείνας καθ' ἃς ἡ Ἑλλὰς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἐκλυδονίζετο μετὰ τσοαύτης βίας, διειτηρήθη ἐπὶ τινα καιρὸν καὶ τοιοῦτοτρόπως ὅπως δῆποτε ἀφήρεσε μέρος τοῦλάχιστον τῆς μερίμνης τοῦ Κουμουνδούρου, ὅστις κοινοβουλευτικῶς τοιοῦτοτρόπως ἀπέμενεν ἡσυχος· καὶ εἰς δύο δὲ μυστικὰς συνεδριάσεις τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ὁ Κουμουνδούρος ἐν τῇ Βουλῇ, οἱ δύο κομματάρχαι Τρικούπης καὶ Ζαίμης ἐψήφησαν

ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐπεδοκίμασαν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ὑπέικων εἰς τὴν πανταχόθεν ἐκδηλουμένην πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἠναγκάσθη νὰ κηρύξη τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ νὰ διατάξῃ τὴν ἐξοδὸν τοῦ στρατοῦ εἰς τὰ σύνορα. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ λαοῦ ἐκορυφώθη καὶ πάλιν, ἐθελονταὶ ἄπειροι συνέρρευσαν ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ τὸ πολεμικὸν μένος τὸ καθεῦδον εἰς πᾶσαν καρδίαν ἐξηγέρθη ὀλόκληρον.

Συγχρόνως ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τὰ ὁποῖα ἐξεδηλοῦντο εἰς τὰς ἐπαρχίας, Μακεδονίαν, Ἠπειρὸν, Θεσσαλίαν καὶ Κρήτην καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρος λόγος θὰ γίνῃ κατωτέρω. Ὡμολογητέον ὅμως ὅτι διὰ τοιαύτην ἐνέργειαν ἦτο ἀργὰ πλέον καὶ πᾶσα ἐνέργεια ἐφαίνετο προωρισμένη ν' ἀποτύχῃ, οὐχ ἦττον ἀμυδραὶ ἐλπίδες ἐσώζοντο εἰσέτι καὶ ἐπὶ τῶν ἐλπίδων αὐτῶν ἐκερδοσκοπεῖ ὁ Κουμουνδοῦρος εὐλόγως θεωρῶν ὅτι κάλλιον ἀργὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐνέργειά τις παρά νὰ βυθισθῇ καὶ πάλιν εἰς ἀδράνειαν τὸ ἔθνος ὅτε πρὸ πάντων ἀνυπολόγιστοι θὰ ἦσαν αἱ ἐπὶ τοῦ κοινοῦ φρονήματος ζημίαι, διότι τελείως πλέον θὰ κατέπιπτε τὸ γόητρον τῆς Κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἐν τούτοις ὁ Κουμουνδοῦρος ἐπιθυμῶν νὰ ἔχῃ ὑπὲρ τῶν ἐνεργειῶν τούτων καὶ τὴν ἐπίσημον γνώμην τοῦ ἔθνους μὴ θέλων δὲ ν' ἀναλάβῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην τῆς ἐνεργείας αὐτοβούλως καὶ αὐθαιρέτως, συνεκάλεσε τὴν Βουλὴν εἰς δύο μυστικὰς συνεδρίας, εἰς τὰς ὁποίας ὅλα τὰ κόμματα ἐδήλωσαν ὅτι ἀποδέχονται τὸ πρόγραμμα τῆς κυβερνήσεως καὶ προέτρεψαν αὐτὴν νὰ ἐργασθῇ καθ' ἣν ἐχάραξαν ὁδόν. Αἱ ἀξιωματικὸν αὐταὶ συνεδρίαὶ τῆς 17 καὶ 18 Ἰανουαρίου εἶναι χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν ἐλληνικὴν Βουλὴν ἥτις εὐτυχῶς πάντοτε προκειμένου περὶ ὑψίστων ἐθνικῶν κινδύνων συνεφώνησε καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην.

Ἡ κυβέρνησις εὐθὺς μετὰ τὰς συνεδριάσεις ταύτας προέβη εἰς συντονώτατα μέτρα. Ὁ στρατὸς ὅστις ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγον Σκαρλάτον Σουτσον εἶχε στρατοπεδεύσει εἰς τὴν Λαμίαν διετάχθη νὰ διαβῇ τὰ σύνορα, ἢ εἰδησις δὲ αὕτη διαδοθεῖσα μεταξὺ τοῦ λαοῦ ἐκορύφωσε τὸν ἐνθουσιασμόν του ὅστις ἐξεδηλοῦτο πανηγυρικῶς διὰ δημοψηφισμάτων καὶ διαδηλώσεων. Λόχοι ἐθελοντῶν πάραυτα διωργανώθησαν ὅπλα διενεμήθησαν καὶ ὑπὸ τὰς σημαίας συνέρρευσαν ὄχι μόνον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολυπληθεῖς ἐθελονταὶ πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, ἐνῶ εἰς τὰς Θῆβας ἀνοδιοργανοῦτο ὁ ἱερός λόχος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου τόσας ἐλπίδας ἐστήριζεν ἡ νεολαία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰς τὰς Ἀθήνας δὲ πρόσκλησις τοῦ δήμαρχου ἐκάλει τοὺς δυναμένους νὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἐθνοφυλακὴν, νὰ σπεύσωσιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος καὶ εὗρισκε προθύμους κατὰ χιλιάδας τοὺς πολίτας.

Ἄλλ' αἱ προπαρασκευαί αὗται ἀπήτουν χρήματα καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἥτις παρέσχε δάνειον δεκά ἑκατομμυρίων δραχμῶν διὰ τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας προμηθείας, ἐκ τοῦ δανείου τούτου δὲ ἤρχιζεν ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στόλου καὶ ἡ ἐν γένει διαίρεισις αὐτοῦ κατὰ μοίρας.

Τέλος τὴν 2ο Ἰανουαρίου αἱ τελευταῖαι διαταγαὶ ἐδόθησαν καὶ ἡ κατάστασις περιέστη εἰς τὸ ὀξύτατον αὐτῆς σημείον. Ὁ στρατὸς κατὰ τηλεγραφικὰς εἰδήσεις εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Λαμίας προπεμπόμενος ὑπὸ χιλιάδων λαοῦ, κατειλημμένου ὑπὸ φρενητιῶδους ἐνθουσιασμοῦ, καὶ ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ του αὐθημερόν διήρχετο τὴν μεθόριον γραμμὴν.

Αἱ εἰδήσεις αὗται ἀστραπηδὸν δισδοθεῖσαι εἰς τὴν πόλιν προῦκάλεσαν ἀπειρον συγκίνησιν· οἱ πρεσβευταὶ τῶν δυναμῶν μεταβάντες παρὰ τῷ ὑπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηληγιάννη ἐζήτησαν ἐξηγήσεις διὰ τὰ διαβήματα ταῦτα. Ὁ

κ. Δηληγιάννης, φανερά ἐδήλωσε τὸν σκοπὸν τῆς κυβερνήσεως εἶπε δὲ εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι αἱ ἔνεκα τῶν ἀνταρτικῶν κινήματων ὑποκείμεναι εἰς τὰς ἐκδικήσεις τοῦ τουρκικοῦ ἐπαρχίαι Θεσσαλία Μακεδονία καὶ Ἡπειρος ἔπρεπε νὰ προστατευθῶσιν ὡς ἑλληνικαὶ καὶ διὰ τοῦτο μετέβαινεν ἐκεῖ ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ δηλώσεις αὐταὶ δὲν εὐηρέστησαν τοὺς πρεσβευτάς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τῆς Πύλης Φωτιάδης βέης, προέβη εἰς ἐντόνους παραστάσεις ἀπέναντι τῶν ὁποίων εὖρεν ἐντελῶς κωφεύουσαν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Ἐν τούτοις ἡ χώρα δὲν εἶχε κηρυχθῆ ἀκόμη εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν, αἱ σχέσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπισημῶς διακοπῆ καὶ οἱ πρέσβυς μεθ' ὅλας αὐτάς τὰς πράξεις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἐν συμβουλίῳ ἐσκέφθησαν νὰ ζητήσωσι τὰς ὁδηγίας τῶν κυβερνήσεων των.

Ἐνῶ ὁμως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκοντο τὰ πράγματα καὶ ἐκ τῶν συνόρων ἀνεμόνοντο τηλεγράφηματ' ἀγγέλλοντα τὰς πρώτας συγκρούσεις, τηλεγραφικῆ εἴδησις μεγίστης σπουδαιότητος ἐπῆλθε προωρισμένη νὰ μεταβάλῃ ἐντελῶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Τῆ 22 Ἰανουαρίου, ἀκριβῶς δηλαδή τὴν ἐπομένην τῆς ἐξόδου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπεγράφη ἡ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας ἀνακωχὴ καὶ ἤρχισεν αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς διακανόνισιν τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐμπολέμων κρατῶν σχέσεων. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἐπῆλθεν ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἰμόνον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πολέμου, ὅστις φυσικῶς ἐξηροθῆναι τὴν τελευταίαν ταύτην καὶ ἀπησχόλει ἀλλαχοῦ τὰς δυνάμεις τῆς. Ἦδη ὁμως ὅτε ἡ ἀνακωχὴ προεσήμαινε τὴν ἐπερχομένην εἰρήνην, ἡ Τουρκία, ἣτις εὐρίσκετο εἰσέτι ἐπὶ ποδὸς πολέμου, δὲν εἶχε παρὰ νὰ στραφῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἀναμφισβητήτως ἦτο ὑπερτέρα, οὐδεὶς δὲ ἐχέφρων ἠδύνατο νὰ

φαντασθῆ ὅτι δύναμις διεξαγαγοῦσα τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ρωσικοῦ κολοσοῦ δὲν θὰ κατέπνιγε τὴν Ἑλλάδα ἐν μονομαχίᾳ.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυστυχῶς τὸ μόνον τὸ ὁποῖον ἀπεθάρρυνε τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Αἱ δυνάμεις ταραχθεῖσαι ἐκ τῆς τοιαύτης στάσεως τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσι μέτρα σύντονα ὅπως μὴ ἀνανεωθῆ ἡ πυρκαϊὰ τῆς ἀνατολῆς, ἣτις ἤδη κατεσδύνετο διὰ τῆς εἰρήνης μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, καὶ πρὸς τοῦτο διέταξαν τοὺς ἐν Ἀθήναις πρεσβευτάς των νὰ δηλώσωσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἂν δὲν ἀπέσυρε τὰ στρατεύματά της ἐκ τῶν συνόρων θὰ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ παρέμβωσιν ἐνεργητικῶς νὰ ἀποκλείωσι τὰ παράλια της καὶ νὰ ἀποβιδάσωσι στρατούς.

Ἐπενέβη δὲ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι διὰ τὴν διακανόνισιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπρόκειτο νὰ συνέλθῃ προσεχῶς συνέδριον εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ λάβῃ μέρος ἂν ὑπέσχετο ὅτι ἐντελῶς θ' ἀπέμενεν ἡσυχος ἐν τῷ μεταξὺ, ὅποτε καὶ μόνον θὰ ἐλαμβάνοντο αἱ ἀπαιτήσεις της ὑπ' ὄψει.

Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέναντι τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων τούτων εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν καὶ ἐπανειλημμένα συμβούλια συνεκλήθησαν διὰ ν' ἀποφασισθῆ τί τὸ πρακτέον. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι μὲ ὄλην τὴν καλὴν τοῦ ὑπουργείου ἐκείνου διάθεσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ σιδηρὰ ἀνάγκη ἐπέβαλε πρακτικωτέρας σκέψεις καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ.

Ἐνῶ λοιπὸν ὁ στρατὸς εὐρίσκετο ἤδη πρὸ τοῦ Δομοκοῦ, διστάχθη νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω καὶ αἱ προπαρασκευαί ἐγκατελείφθησαν, τὰ ὄργανα δὲ τῆς κυβερνήσεως ἐπιτηδεῖως προσεπάθουν νὰ ἐθίσωσι τὴν κοινὴν γνώμην εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησις οὕτω πράττουσα εἶχεν ὄντως σπουδαίας ὑποσχέ-

σεις τῶν δυνάμεων, ὅπερ ἄλλως τε ἦτο ἀληθές. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ λαὸς ὅστις τόσον εἶχεν ἐνθουσιασθῆ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι γενναίας δράσεως, δυσαρέστως ἤκουσε τὰ μέτρα ταῦτα καὶ τὴν δυσαρέσκειάν του ἐφάνέρωσε πολυτρόπως, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντές του, ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἰσχυρῶν.

Ὄφειλει νὰ ὁμολογήσῃ ἡ ἀδέκαστος καὶ ἀμερόληπτος ἱστορία σήμερον, ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ἦτο πλέον ἡ κατάλληλος πρὸς πολεμικὴν ἐνέργειαν. Ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πολεμικώτερος ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, καλῶς εἶχεν ὑπολογίσει τὴν περίστασιν ἐπὶ τοῦ μεγάλου ὑπουργείου, ἀναμφισβητήτως δὲ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ πολὺ πλείοτερον ἢ ὅ,τι ἀργότερον ἐπέτυχε. Δυστυχῶς ἡ γνώμη του δὲν ἐπεκράτησε τότε, οὕτω δὲ ἀφῆκαν οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ νὰ παρέλθῃ ἀνεπιστρεπτὴ περίστασις, ἣτις οὐδέποτε ἕως τῶρα παρουσιάσθη πλέον εἶναι δὲ καὶ δυσκολώτατον νὰ παρουσιασθῆ ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἄλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ παράκαιρος ἐνέργεια ἔσχε πάλιν τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς ἀποτέλεσμα, ἀνεζωογόνησε δηλαδὴ τὰς ἐν ταῖς παραμεθορίοις ἐπαρχίαις ἐπαναστάσεις, αἵτινες εἶχον ὅπως δήποτε ἀρχίσει νὰ καταβάλλωνται. Ἡ εἶδησις τῆς ἐξόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀνεπτέρωσε τὸ φρόνημα τῶν ὑποδοῦλων καὶ τοιουτοτρόπως τὰ σποραδικὰ κινήματα ἐν τε τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ ἐξηκολούθησαν, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκασε τὸ συνέδριον ν' ἀσχοληθῆ περὶ τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ δίκαιον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἀποδόσεως αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρᾶγμα ὅπερ ἄνευ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑπουργείου Κουμουνδοῦρου βεβαίως δὲν ἦτο ἐλπίς νὰ κατορθωθῆ.

Εἶπομεν, ἤδη ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1878 εὐθὺς μόλις ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐφάνη ὅτι θ'

ἀπέβαιναν ὑπὲρ τῶν Ρώσων, αἱ ὑπόδουλοι ἐπαρχίαι Ἡπειρος, Θεσσαλία, τὰ παρὰ τὸν Ὀλυμπον μέρη καὶ ἡ Κρήτη κατεξανέστησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας.

Τὰ ἐπαναστατικά κινήματα ἤρχισαν ἀπὸ τῆς Ἠπείρου, ὅπου ἐθελονταί τινες μεταβάντες κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ Τούρκων. Οἱ ἐθελονταὶ οὗτοι ἐνισχύθησαν καὶ ὑπὸ ἐγχωρίων πολεμιστῶν διοικοῦντο δὲ ἀπὸ τὸν δημοδιδάσκαλον Κοττίκαν, τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Ζηκαίους, τοὺς ἀδελφοὺς Ζέρβα, τὸν Σκαλτσογιάννην τὸν Λώρην καὶ ἄλλους. Δυστυχῶς τὸ κίνημα τοῦτο δὲν εἶχε διοργανωθῆ ὡς ἐπρεπε, οἱ ἐπαναστάται ἐσπεροῦντο πολεμοφοδίῳ καὶ ἐν γένει ἡ θέσις τῶν καθίστατο δεινῆ, ὡς ἐκ τούτου δὲ μετὰ τινὰς συμπλοκάς καθ' ἃς ἐπέδειξαν ἀξιοθαύμαστον θάρρος πολεμοῦντες κατὰ δεκαπλάσιων ἐνίοτε ἐχθρῶν οἱ πλεῖστοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀναγνωρίζοντες τὸ μάταιον τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους. Μόνον δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν τοῦ χωρίου Τσοῦκα τὰ ἑλληνικὰ σώματα ὑπὸ τὸν μοίραρχον Στεφάνου προσβαλόντα τοὺς Τούρκους τοὺς ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῶσι μετὰ τῶν δύω σημαίων καὶ πυροδόλων των. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Μετὰ τινὰς ἡμέρας πολυάριθμος Τουρκικὸς στρατὸς προσβαλὼν τοὺς ἐπαναστάτας, ἄλλους μὲν κατεδίωξε ἄλλους ἐφόνευσε συνέλαβε δὲ καὶ τινὰς αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους ἐξευτελιστικῶς περιέφερον εἰς τὰ Ἰωάννινα, τοιοῦτο δὲ τέλος ἔσχεν ἡ ἀποπείρα πρὸς ἐπανάστασιν τῆς Ἠπείρου.

Συγχρόνως ἕτερον κίνημα διοργανοῦτο εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Ὀλυμπον Μακεδονικὴν γῆν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου Λιτοχώρι, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῆ ἔδρα καὶ κέντρον τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἔσπευσαν 500 ἄνδρες ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Δουμπιώτην, προσβληθέντες ὅμως ὑπὸ πενταπλάσιων ἐχθρῶν ἠναγκάσθησαν

μετὰ πολύωρον μάχην νὰ ὑποχώρησῃσι πρὸς τὴν Θεσσαλίαν.

Εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὅμως τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα ἦτο πολὺ σπουδαιότερον. Καὶ οἱ ἐθελονταὶ προσήλθον πολλοὶ ἐκεῖ καὶ μάχαι σπουδαῖαι συνήφθησαν μεταξύ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ μάχη τῆς Μακρυνίτσας καθ' ἣν ἑξακόσιοι Τούρκοι καὶ ἰσο Ἑλληνας ἐκάλυψαν διὰ τῶν πτωμάτων των τὸ ἔδαφος. Τὴν μάχην τῆς Μακρυνίτσας ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλαι, ἐπίσης σοβαραὶ μάχαι αἰτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπέβησαν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν καίτοι οὗτοι καὶ ὀλιγαριθμώτεροι καὶ μᾶλλον ἀσύντακτοὶ ἦσαν. Τέλος μετὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον μάχην τῆς Ματαράγκας καθ' ἣν ὀκτακόσιοι Τούρκοι καὶ ἰσο Ἑλληνας ἔπεσαν, ὁ ἀγὼν κατεστάλη, ἰδίως ἔνεκα τῶν ὑποσχέσεων τῶν δύο ἐν Ἀθήναις καὶ Θεσσαλονίκῃ Ἀγγλῶν προξένων οἵτινες μετέδθησαν ἐπίτηδες εἰς Θεσσαλίαν διὰ νὰ καταπέισωσι τοὺς ἀντάρτας νὰ παύσωσι τὸν πόλεμον ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι αἱ αἰτήσεις τῆς Θεσσαλίας τὰς ὁποίας ἀνεγνώριζον ὡς δικαίας καὶ εὐλόγους θὰ ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει καὶ συγχρόνως ὅτι θὰ ἠλευθεροῦντο καὶ οἱ εἰς τὰ Ἰωάννινα καθειργμένοι αἰχμάλωτοι.

Ἐννοεῖται ὅτι τῆς σχεδὸν γενικῆς ταύτης ἐξεγέρσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑστερήσῃ καὶ ἡ γενναϊόφων Κρήτη καὶ τὴν 3 Φεβρουαρίου 1878, Γενικὴ συνέλευσις συνελθοῦσα ἀνεκήρυξεν ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ ἡ ἐπαναστασις ἐκηρύχθη ἐπίσημως. Οἱ Κρητῆς ἀπὸ διαφόρων σημείων κατεξανέστησαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς δὲ Χατζῆ Μιχάλην Γιάνναρην, Κριάρην, Ζουριδάκην, Μαντακάκην, Βολωνάκην, Μυλωνογιαννάκην καὶ ἄλλους, προσέβαλλον τοὺς Τούρκους καὶ συνεκρότουσαν τὰς μάχας τῆς Ζαχαριάς, τοῦ Πλατανιά, τῆς Ἀργυροπόλεως καὶ ἄλλας εἰς τὰς ὁποίας θαύματα ἀνδρείας ἐπετέλεσαν οἱ γενναῖοι νησιῶται. Δυστυχῶς ὅμως ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν των οὐδὲν ἐξηρτάτο. Αἱ δυνάμεις εἰργάζοντο συντόμως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τού-

του ὅστις κατεστάλη ταχέως χωρὶς ν' ἀποφέρει οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἄλλο ἢ νὰ ρίψη τὴν μεγαλόνησον καὶ πάλιν εἰς τὰ δεσμὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Διετρέξαμεν κάπως ἐκτενῶς εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἠπείρου, Μακεδονίας καὶ Κρήτης διότι ταῦτα ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικοῦπη. Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα εἶνε γνωστὸν ὅτι ὑπέβαλψεν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐλπίζουσα ἐκ τῆς οὕτω δημιουργουμένης ἀνωμάλου καταστάσεως νὰ ἐπιτύχη τι τοῦλάχιστον καὶ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει κατὰ τὸ συνέδριον αἱ ἀξιώσεις τῶν αἰματοκυλισθέντων ἐκείνων λαῶν.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶνε γνωστὸν πλέον, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἔκτοτε εἶναι ὅτι τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, πρῶτος ἐνεθάρρυνεν ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὁ Τρικοῦπης. Οὗτος εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπανάστασεως ἐκείνης καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐν τῇ Βουλῇ ἐδήλωσεν ὅτι τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα κατὰ τὰς τρεῖς εἰρημένας χώρας ἔπρεπε πάση δυνάμει νὰ ὑποστηριχθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἣτις εἶχε πολλὰ ν' ἀναμείνη ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς ταύτης. Καὶ εἰς μυστικὰς δὲ συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ἀντάρτας διετέλει καὶ οὐχὶ σπανίως διεβίβαζε πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Κουμουνδοῦρον εἰδήσεις τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἢ κυβερνήσεως δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἔχη. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἤδη ὅτι ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας προσπαθῶν ν' ἀποκρούσῃ ἐνδεχομένην ἐνέργειαν τοῦ Κουμουνδοῦρου καὶ ἐπισκεφθεὶς ὄχι μόνον τοὺς ὑπουργοὺς ἀλλὰ καὶ ἀντιπολιτευομένους τινὰς ἐν οἷς καὶ τὸν Τρικοῦπην, ἔλαβε παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου μίαν ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις ἐκείνας αἰτινες ἀνεδείκνυσεν ὀλόκληρον τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸ ἀρριπρὲς τοῦ ἀνδρός.

— Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις — εἶπεν ὁ Τρικούπης εἰς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν — συγκεντρώνει ἐνώπιόν της ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς πληροφορίες, εἶναι δὲ πατριωτικὴ καὶ νουνεχὴς κυβέρνησις ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἀνάγκην νὰ διδαχθῆ παρ' οὐδενὸς τί πρέπει νὰ κάμῃ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις. Ἄν τῇ συμφέρῃ νὰ διατυπώσῃ ἐνεργητικώτερον τὰς ἀπαιτήσεις της, καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ἀξία νὰ τὰς υποστηρίξῃ καὶ διὰ θυσιῶν, θὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ τὸ πράξῃ μεθ' ὅσας ἀπειλὰς καὶ ἂν τῇ ἐκτοξεύῃ ἢ διπλωματία. Ἄν ὅμως, ὅπερ πολλὰκις συνέβη, ἀνώτερα συμφέροντα ἔθνικὰ ἐπιβάλλουσιν ἀδράνεια νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην.

Εἶδομεν ὅμως ἤδη ὅτι οὐδ' ἡ σύμπραξις τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὠφέλησεν εἰς τι καὶ ὅτι μετ' ὀλίγον ὁ Κουμουνοῦρος εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀνακαλέσῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῶν συνόρων. Εἰς διακοίνωσίν του, ἣν ἀπηύθυνε πρὸς τὰς δυνάμεις ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάννης, ὑπενθύμιζε τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποῖαν εἶχε λάβῃ ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ στρατοῦ αἱ δυνάμεις σοδαρῶς θὰ ἐσκέπτοντο περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων τῶν τριῶν ἐπαναστατησασῶν χωρῶν καὶ ὅτι οἱ ἔθνικοὶ τῶν κατοίκων τῶν πόθων θὰ ἐγίνοντο θέματα διασκέψεως ἐν τῷ μέλλοντι μετ' ὀλίγον νὰ συνέλθῃ συνεδρίω.

Μετ' ὀλίγος ἡμέρας ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀπηύθυνε καὶ νέαν ἐγκύκλιον δι' ἧς ἐπανελάμβανε τὴν αἴτησιν νὰ παρακαθῆσῃ ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Βερολίνειον συνέδριον, συγχρόνως δὲ, διὰ νὰ καταστήσῃ ἢ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις μᾶλλον σεβαστὴν τὴν αἴτησίν της, διηύθυνε μυστικῶς νέας ἐπικουρίας εἰς τὰς ἐπαναστατημένας χώρας, οὕτως ὥστε νὰ παραστήσῃ τὸ κίνημα μὴ οβεσθὲν καὶ ἐπομένως ἐπικίνδυνον εἰσεῖτι.

Ἐν τούτοις τῇ 19 Φεβρουαρίου 1878 ὑπεγράφετο ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐν ἣ οὐδὲ μεία κἂν ἐγένετο

τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἡ Σερβία, ἡ Ρουμανία καὶ τὸ Μαυροβού-
νιον ἰδίως δὲ ἡ Βουλγαρία, θαυσιλῶς ἀντημοῖδοντο διὰ τὴν
ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας ἐκδήλωσίν των, τέλος δὲ τὸ Βερολίνειον
συνέδριον ὤρισθη διὰ τὴν 1 Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεφασίσθη ν' ἀντιπροσωπεύσῃ εἰς
τοῦτο τὴν Ἑλλάδα, ὁ Χαρ. Τρικούπης. Διὰ λόγους ὅμως
οὓς κατωτέρω θ' ἀναφέρωμεν, οὗτος διεφώνησε τὴν τελευ-
ταίαν στιγμὴν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλι-
γιάννην καὶ παρητήθη τῆς ἀποστολῆς ἣτις τῷ εἶχεν ἀνα-
τεθῆ. Οὕτω ἀντὶ τοῦ Τρικούπη ὤρισθη ν' ἀντιπροσωπεύσῃ
τὴν κυβέρνησιν ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάν-
νης ὅστις καὶ ἀπῆλθεν εἰς Βερολίνον συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ
ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ Βράϊλα Ἀρμένη καὶ τοῦ γραμματέως
τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν κ. Ἀγγέλου Βλάχου.

Ἡ ἀποστολὴ τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Δηλιγιάννης ν' ἀν-
τιπροσωπεύσῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ Βερολίνειον συνέδριον
ἦτο λεπτοτάτη καὶ ἐπισημὴ. Οὐδεὶς ἀντιπρόσωπος ἄλλου
παρὰ τὸν Αἴμον κρατιδίου εἶχε προσκληθῆ καὶ αὐτὴ δὲ ἡ
πρόσκλησις τῆς Ἑλλάδος εἶχεν προκαλέσῃ συζήτησιν καὶ ἀν-
τιπολίτευσιν. Ἐν τούτοις τὸ συνέδριον συνῆλθε καὶ ὁ Δηλη-
γιάννης παρουσιάσθη κατ' αὐτὸ καὶ ἀνέγνωσε μακρὸν ὑπό-
μνημα ἐν ᾧ ἐξέθετε τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπέ-
δειξεν ὅτι δικαιώτατον θὰ ἦτο νὰ προσαρτηθῇ εἰς τὴν Ἑλ-
λάδα ἡ Ἡπειρος ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Κρήτη. Μετὰ τὸν Δηλη-
γιάννην καὶ ὁ ἐν Βερολίῳ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Ἀλέ-
κανδρος Ραγκαβῆς προσέθηκε τινα μεθ' ὁ οἱ Ἕλληνες ἀντι-
πρόσωποι ἀπεχώρησαν καὶ τὸ συνέδριον ἐκλήθη νὰ σκεφθῇ ἐπὶ
τῶν αἰτημάτων των.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ μόνοι ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων
δυνάμεων οἵτινες εἶχον διατεθῆ κατὰ τῶν αἰτημάτων τῆς
Ἑλλάδος ἦσαν οἱ Ἄγγλοι πάντες δὲ οἱ ἄλλοι εὔρον αὐτὰ
νόμιμα καὶ δίκαια. Πρὸ τῆς ὁμοφωνίας ὅμως ταύτης ἠναγκά-

σθησαν καὶ οἱ Ἄγγλοι νὰ ὑποκύψωσιν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι θὰ μετασχωοὶ τῆς συζητήσεως, ἤδη δὲ ἀνθίσταντο μόνον οἱ τῆς Τουρκίας ἀντιπρόσωποι οἵτινες οὐδεμίαν ἤθελον ν' ἀκούσωσι μεταβολήν, ἐνθαρρυνόμενοι ὡς φαίνεται πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Ἄγγλιας, ἣτις ἀπετέλει τὴν μειονοψηφίαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Οὕτω τέλος ἀπεφασίσθη διὰ τοῦ 1γ' πρωτοκόλλου τοῦ συνεδρίου ἐκείνου νὰ παρασχεθῆ πᾶσα ἀρωγὴ ἐκ μέρους τῶν δυνάμεων πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἐπιτευχθῆ διακανονισίς τις λογικὴ τῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Τουρκίας διαφορῶν.

Ἡ ἀποστολὴ εἰς Βερολίνον τοῦ κ. Θ. Δηληγιάννη δύναται ἀδιστάκτως νὰ θεωρηθῆ ὡς μεγάλη διπλωματικὴ ἐπιτυχία. Ἀληθῶς δυσκολώτατον ἦτο ἤδη μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν Ρωσοτουρκικῶν νὰ ἐπιτευχθῆ λύσις ἀδιοπρεπεστέρα ἢ μᾶλλον εὐελπίς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, οὕτως δὲ ἡ ἐπιτυχία αὕτη κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὰς προσωπικὰς ἐνεργείας τοῦ εἰς Βερολίνον ἀποσταλέντος ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ὁστις ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας, ὑπέστη λυσσώδη ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἣτις ἐθεώρησε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ὡς τελείαν ἀποτυχίαν διπλωματικὴν καὶ πολιτικὴν.

Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδοῦρου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Τούρκον ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν διακοίνωσιν δι' ἧς ἐκάλει τὴν Πύλην νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν ἣτις νὰ κανονίσῃ τὰ μεθόρια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν ἐφάνη δὲ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην στιγμήν διστροποῦσα· ὁ Κουμουνδοῦρος διώρισε τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιτροπὴν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν Σκαρλάτου Σούτσου, Γεωργίου Ἀντωνοπούλου καὶ Πάνου Κολοκοτρῶνη, καὶ τὴν διέταξε νὰ ἦ ἔτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν.

Συγχρόνως νέα ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν διετύπωνε ἐνώπιον τῶν δυνάμεων κατηγορίαν κατὰ τῆς Πύλης ἣτις δὲν ἔδωκεν ἀπάντησιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διακοίνωσιν. Ἀπάντησις εἰς τὴν διακοίνωσιν αὐτὴν τοῦ Δηλη-

γιάννη ἦτο δήλωσις τῶν δυνάμεων ὅτι κατὰ τὴν ληφθεῖσαν ἤδη ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀπόφασιν θὰ ἐπανέβαινον αὐται ὅπως πείσωσι τὴν Πύλην νὰ διορίσῃ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς.

Ἡ δυστροπία αὕτη τῆς Πύλης εἶχεν ὑποκινηθῆ καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀγγλων οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ παρ' ὅλας τῆς τὰς διαβεβαιώσεις ὅτι δὲν ἦτο οὐδὲ λογικὸν οὐδὲ νόμιμον νὰ σκέπτηται ἡ Εὐρώπη τὸν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας, κατῴρθωσε αὕτη ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν Πύλην, τὴν Κύπρον, ἣν ἔκτοτε κατέχει. Τὸν θρίαμβόν αὐτὸν τῆς Ἀγγλικῆς διπλωματίας ἔχοντα μείζονα σοβαρότητα ἂν σκεφθῆ τις τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Κύπρου, δὲν εἶδε μὲ καλὸν ὄμμα ἡ Ρωσία, ἐν γένει δὲ ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν διὰ τῆς ἐπιτυχίας ἐκείνης δι' ἣς ἀπεδείκνυεν ὅτι ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς ἑαυτὴν ὅ,τι τόσον ἀδίκως καὶ μετὰ τόσῃς αὐστηρότητος ἀπῆται ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΑΠΟ ΤΟΥ 1878—1880

Ἰπουργεῖον Τρικοῦπη — Πρώσις αὐτοῦ. — Ἰπουργεῖον
Κουμουνοῦρου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ Βουλὴ ἐπανάλαβε τὰς ἐργασίας αὐτῆς· εὐθὺς δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης συνεδριάσεως ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα τῶν παρασκευῶν καὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἰπουργεῖου δὲν ἐθεωρήθη καθ' ὅλα σκόπιμος καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις σφοδρῶς κατέκρινε τὸ Ἰπουργεῖον, τέλος δὲ τῇ 17 Ὀκτωβρίου τὸ Ἰπουργεῖον Κουμουνοῦρου παρητήθη καὶ ἐκλήθη ὁ Δεληγεώργης νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν, διαμένων ἐν Μεσολογγίῳ ὅπου εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰανουαρίου ὅτε συνέβησαν αἱ λυπηραὶ ἐκεῖναι ἐν Ἀθήναις σκηναί.

Μετὰ τὴν ἀποποίησιν τοῦ Δεληγεώργη ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ἰπουργεῖου εἰς τὸν Τρικοῦπην, ὅστις κατήρτισεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς :

Χ. Τρικοῦπης, πρωθυπουργὸς καὶ Ἰπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Θρ. Ζαΐμης, ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Ν. Μαυροκορδάτος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Μιλτ. Κανάρης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη παρουσιάσθη μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἐζήτησε δεκαπενθήμερον ἀναβολὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς ὅπως κανονίσῃ τὸ πρόγραμμά τῆς, αὐθημερὸν ὅμως ἀνετράπη διὰ ψήφων 87 κατὰ 80 ὡς «μὴ ἐπαρκῆς διὰ τὰς παρούσας περιστάσεις».

Μετὰ τὴν ἀστραπιαίαν αὐτὴν πτῶσιν τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη ἐκλήθη καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ὑπουργεῖόν του ὡς ἑξῆς :

Α. Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Θ. Π. Δηλιγιάννης, Ἐξωτερικῶν καὶ προσωρινῶς Οἰκονομικῶν.

Α. Αὐγερινός, Ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Μπούμπουλης, Ναυτικῶν καὶ προσωρινῶς Στρατιωτικῶν.

Ἀργότερον τὸ ὑπουργεῖον συνεπληρώθη προσληφθέντων τοῦ Δ. Γρίβα εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, τοῦ Ν. Βαλοσαμάκη ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ τοῦ Ν. Παπαμιχαλοπούλου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Ὁ Κουμουνδοῦρος ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος, ὅπερ ἀρχῆθεν εἶχε, τῶν προσπαρασκευῶν. Ἐξηκολούθησε λοιπὸν τὴν ἐπ' ὀλίγον διακοπεῖσαν ἐργασίαν του, ἐνῶ ἐν Εὐρώπῃ ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Βαδιδίκτων περὶ ἐνεργείας ἀπὸ κοινοῦ τῶν Δυνάμεων παρὰ τῇ Πύλῃ, ὅπως πεισθῇ αὕτη νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τοῦ Βερολίνου, ἤγειρε πολὺν θόρυβον καὶ προεκάλεσε δηλώσεις τῆς Ρωσσίας καὶ Γερμανίας ὅτι θὰ τὴν ὑπεστήριζαν.

Τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερεν ἡ διακοίνωσις τοῦ ὑπουργοῦ Βαδιδίκτων κατεφάνη ἐναργέστερον ὅταν ἡ Ρωσσία

μετὰ τὸν πόλεμον ἐφάνη ὅπως δῆποτε παρακτείνασα τὴν μῆ-
νιν τῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπραξίαν αὐτῆς. Οὕτω
ἡ Πύλη ἠναγκασμένη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν
δυνάμεων, τῶν ὁποίων τὸ μᾶλλον ἐνεργὸν μέρος ἐλάμβανεν
ἤδη ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Γαλλία, προέβη εἰς τὸν διορισμὸν δύο
ἀντιπροσώπων καὶ ὅπως ἐλθωσιν εἰς συνεννόησίν τινα μετὰ
τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων πρὸς καθορισμὸν τῶν συνόρων.
Οἱ δύο οὗτοι ἀντιπρόσωποι τῆς Πύλης ὁ ὑποστράτηγος
Μουχτάρ πασοῦ καὶ ὁ Ἄλβανὸς Φράσοαρης-Ἀόβεδιν, κατ'
ἀρχὰς προσεπάθησαν νὰ κερδήσωσι καιρὸν, τῆς Τουρκίας,
ἐλπίζουσας ὅτι πιθανὸν καὶ τὴν τελευταίαν στιγμὴν νὰ ἐπέλ-
θῃ διαφωνία τις τῶν δυνάμεων καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ λη-
σμονηθῇ τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα, καὶ ζητούσης κατὰ τὴν συ-
νήθειάν τῆς πάντοτε ν' ἀναβάλῃ τὸ πρᾶγμα ἔστω καὶ δι'
ὀλίγας ἡμέρας.

Οὕτω ἐνῶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως
εἶχεν φθάσῃ πρὸ πολλοῦ εἰς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως οἱ
Τοῦρκοι οὐδὲ ἐπαρουσιάζοντο, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκασε τὸν ὑπ-
ουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς Πύλης.
Τέλος μετὰ πολλὰς ἀναβολὰς καὶ ὑπεκφυγὰς οἱ Τοῦρκοι ἀν-
τιπρόσωποι ἦλθον εἰς Πρέβεζαν ὅπου οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπε-
ρίμεναν.

Ἡ πρώτη συνεδρίασις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς
ῶρισθη ἐγένετο τὴν 13 Ἰανουαρίου 1879. Εὐθύς ὁμως ἐξ
ἀρχῆς τῆς συνεδριάσεως ταύτης ἐφάνη ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤρ-
χοντο ἐκεῖ μόνον διὰ ν' ἀντιτείνωσι καὶ νὰ κερδήσωσι καιρὸν,
οὐχὶ δὲ πρὸς συζήτησιν λογικὴν καὶ πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς.
Διότι εὐθύς μόλις κατεστρώθη αὐτοῖς ἡ αἴτησις τῶν Ἑλλή-
νων ἀντιπροσώπων οὗτοι ἀπήντησαν ὅτι ἔπρεπεν ἄλλως νὰ
διατυπωθῇ αὕτη διότι ὡς ἤδη διετυποῦτο ἐπὶ τοῦ 19' πρωτο-
κόλλου τῆς Βερολινείου διασκέψεως, οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν
διὰ τὴν Τουρκίαν ἢν εἰς οὐδὲν ὑπεχρέου τὸ πρωτόκολλον ἐ-

κεῖνο. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ἀπήντησαν ὅτι ἡ Τουρκία ἀνέλαβεν ἤδη ἀπέναντι τῶν δυνάμεων τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διακανονίσῃ τὸ ζήτημα ὡς ἦτο φυσικώτερον, ὅτι δὲ οἱ ἀντιπρόσωποί της οὕτω ἀπαντῶντες ἀπεδείκνυον ὅτι δὲν ἤρχοντο ἐκεῖ νὰ συζητήσωσιν, ἀλλὰ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι θὰ εἶναι ματαιοπονία πᾶσα ἀπώλεια χρόνου πρὸς συζήτησιν θέματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ Τοῦρκοι ἤρχοντο ἤδη προκατειλημμένοι.

Καὶ δὲν ὠμολόγησαν μὲν ἐντελῶς τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἀντιπρόσωποι, αὐτὸ ὅμως ἐφαίνετο ἐναργέστατα ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς. Ἰδίως δὲ ἐκεῖνος ὅστις παρενέβαλλε τὰς μεγαλειτέρας δυσχερείας ἦτο ὁ Ἄλβανὸς Ἀββεδὶν Φράσσαρης, ὁ ὁποῖος ἦτο εἰς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Μυστικοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου, δὲν ἠδύνατο δὲ μὲ καλὸν ὄμμα νὰ βλέπῃ τὰς πρὸς παραχώρησιν τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα καταβαλλομένας προσπάθειας.

Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ἑλλάδος ἀνεφέρθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν ὅπερ ἔκαμε τὰς δεούσας παραστάσεις πρὸς τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Πύλης, αὕτη δὲ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἄρῃ τὰς ὑποψίας, ἀνεκάλεσεν αὐτὸν καὶ ἀντὶ τούτου ἀπέστειλε τὸν Κωστάκη πασοᾶ, Ἕλληνα διατελοῦντα ἐν τῇ τουρκικῇ ὑπηρεσίᾳ, τοῦτο δὲ ἐθεωρήθη ὡς μία ἀπόδειξις τῆς ἐπὶ τὸ διαλλακτικώτερον τροπῆς τῶν διαθέσεων τῆς Πύλης.

Καὶ εἰς τὴν περίστασιν ὅμως αὐτὴν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις κατέφυγεν εἰς ἐν ἀπὸ τὰ συνειθισμένα δι' αὐτὴν παιγνίδια. Διωρίσθη δηλαδή ὁ Κωστάκης διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Πύλη ποιεῖται πᾶσαν παραχώρησιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐξ ἄλλου ὅμως τοιαῦται βεβαίως διαταγαὶ ἐδόθησαν αὐτῷ ὥστε νὰ μὴ δύναται οὐδεμίαν νὰ κάμῃ ἐνέργειαν καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῆς ὑποθέσεως, ἀφοῦ ἄλλως τε ἦτο γνωστὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπεσταλμένοι σχεδὸν δὲν ἠδύναντο νὰ συζητήσωσι καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προτεινομένους ὄρους, ἀντ' αὐτῶν συνε-

ζήτησι ο Βεζύρης των ἐκ Κωνοταντινουπόλεως, εἰς τὸν ὅποιον διεβιδάζοντο τηλεγραφικῶς αἱ συζητήσεις.

Τοιοιουτρόπως καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Κωστάκη πασοᾶ, αἱ διαπραγματεύσεις ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου καὶ τὸ ζήτημα ἀπέμενε πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου, διότι ἡ Πύλη ἐξηκολούθει μὴ θέλουσα ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑποχρέωσίν της ἀπέναντι τῶν δυνάμεων, φαινομένη δὲ ὅτι δέχεται ἐξ ἰδίας οὕτως εἰπεῖν βουλήσεως νὰ παραχωρήσῃ τι εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ τὴν καθησυχάσῃ. Τὸ παραχωρούμενον ὅμως περιωρίζετο εἰς στενώτατον μέρος γῆς μεταξύ Ἄρτης καὶ Βώλου, ἀσήμαντον ὄλως καὶ ἀνάξιον τοῦ κόπου καὶ τῶν συζητήσεων αἱ ὅποιαι ἐπ' αὐτοῦ ἐγένοντο. Οὕτω τὴν 16 Μαρτίου, αἱ διαπραγματεύσεις διετύπωσαν ἐντελῶς, καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς πρωτεύουσας των.

Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις πρὸ τῆς κακοπιστίας ταύτης τῆς Πύλης εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσιν. Ἐν Ἑλλάδι ὁ λαὸς παρηκολούθει μετ' ἀγωνίας τὴν ἐξέλιξιν τῶν διαπραγματεύσεων, ἡ εἶδησις δὲ τῆς διακοπῆς αὐτῶν ἐνέσπειρε εἰς πάντας καὶ ἐθεωρήθη ναυαγήσαν τὸ ζήτημα διὰ τὸ ὅποιον τόσαι εἶχον καταβληθῆ προσπάθειαι καὶ τόσος καιρὸς εἶχεν ἀπωλεσθῆ.

Ἦναγκάσθη ἐπομένως ν' ἀναφερθῆ ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὰς δυνάμεις. Ἐν διακοινώσει του ὁ ὑπουργὸς Δηλιγιάννης κατέδειξε τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης παρσβίασιν τῆς συνθήκης καὶ τὴν καταπάτησιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Βερολίνου, παρεκάλεσε δὲ αὐτὰς νὰ καταστήσωσι σεβαστὰς παρὰ τῇ Πύλῃ τὰς ἀπαιτήσεις των. Εὐτυχῶς τὸ δίκαιον ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀπεφασίσθη ἐνεργητικὴ παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπέμβασις, ἧς ἀνέλαβε νὰ πρωτοστατήσῃ ἡ Γαλλία. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως μέχρι οὗ ὀριστικὴ ληφθῆ ἀπόφασις παρῆλθον δύο καὶ πλέον μῆνες καὶ ἡ θέσις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καθίστατο δυσκολωτέρα, ἐνῶ ἐκ τῶν δυσχερειῶν ἡ Πύλη ἀνελάμβανε πλειότερον θράσος, καὶ

ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἠύξανε τὴν ἐπιμονὴν τῆς πρὸς ἄρνη-
σιν πάσης συνεννοήσεως μετὰ τὴν ἀπόριψιν μάλιστα ὑπὸ τῆς
Ἑλλάδος τῶν προτάσεων τῆς περὶ παραχωρήσεως τῆς οὐτενῆς
ἐκείνης λωρίδος.

Τέλος τῆ 3ο Ἰουνίου οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευ-
ταὶ τῶν δυνάμεων ἐπέδωκαν εἰς τὴν Πύλην ταύτσοημον δια-
κοίνωσιν, ἐν ἣ προσεκάλουν αὐτὴν ἐντόνως ν' ἀποφασίσῃ νὰ
συμμορφωθῆ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἀποφασισθέντα, καὶ
ῥιτισμένως νὰ συνέλθωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπ' αὐτὴν
τὴν ἐποπτεῖαν τῶν δυνάμεων, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἀν-
τιπρόσωποι ὅπως κανονίσωσι τὰ μεθόρια κατὰ τὰ μεθόρια τοῦ
συνεδρίου.

Ἡ Πύλη πρὸ τῆς ἐντόνου ταύτης διακοινώσεως τῶν πρε-
σβευτῶν δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ πλέον καὶ πρὸ
τῆς ἀδιεξόδου εὐρεθεῖσα κατενόησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ.
Φοδουμένη ὅμως τὴν ἐξέγερσιν τοῦ φανατικοῦ ὄχλου καὶ ἐ-
πιθυμοῦσα νὰ μὴ προσβάλλῃ καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς φιλοτιμίαν,
ἐξέδωκε τὴν περίφημον ἐκείνην προκήρυξιν τοῦ Σέχ-οὐλ-
Ἰολόμ καθ' ἣν «ἐπειδὴ ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι θεία ἐντολή, ἐπι-
τρέπεται ν' ἀποσπασθῆ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς μεγάλης ὀθωμα-
νικῆς αὐτοκρατορίας καὶ δοθῆ εἰς γειτονικὸν ἐθνάριον ὅπως
ζῆσῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἀνέτως καὶ τοῦτο ἐκ τῆς Αὐτοκρατορι-
κῆς γενναιοδωρίας» (1). Καὶ μετὰ τὴν γελοῖαν ταύτην σκέψιν

(1) Πάσας ταύτας τὰς πληροφορίας τοῦ κεφαλαίου, καθόσον
σχετίζονται μὲ τὴν ἐν γένει πολιτείαν τοῦ Χ. Τρικούπη, ἐρανι-
ζόμεθα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ «Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ τοῦ κ. Κυ-
ριακίδου, βιβλίου ὅπερ ἀληθῶς ἀποτελεῖ μοναδικὴν πηγὴν πληρο-
φοριῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρ' ἡμῖν. Ἐνταῦθα δέον ν' ἀναγραφῆ
ὅτι εἰς τὸ πολῦτιμον αὐτὸ βιβλίον καὶ προηγουμένως κατεφύγαμεν
καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐν γένει ἑλληνικὰ πράγματα, ἰδιαιτέρως δὲ
εἰς τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα ὅπου ἡ πολιτικὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνή-
σεως, ἐπεξετείνετο πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος καὶ
ἐπελαμβάνετο τῶν μεγάλων ζητημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

καθησυχάσασα τὴν συνείδησίν της ἡ Πύλη, προέβη εἶτα εἰς τὸν διορισμὸν τῶν ἀντιπροσώπων της, τῶν πασοᾶδων Σαβφὲτ πασοᾶ Σάβδα πασοᾶ καὶ Ἄλῃ Σαῖπ πασοᾶ.

Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, διώρισε πληρεξουσίους της τοὺς Ἄρμ Βράϊλαν, Α. Κουντουριώτην, Κολοκοτρώνην καὶ Πουρναρᾶν, συνοδευομένους ὑπὸ τῶν γραμματέων Στ. Κριεζῆ καὶ Γ. Κουντουριώτου.

Οἱ πληρεξούσιοι τῶν δύο κρατῶν κατωρθώθη νὰ συνέλθωσι τὴν 10 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰς τὴν ἐν Καλιντζᾶ ἔπαυλιν τοῦ Τούρκου πρωθυπουργοῦ καὶ αἱ διαπραγματεύσεις ἤρχισαν.

Καὶ ὅμως αἱ ἀναβολαὶ ἐκ μέρους τῆς Πύλης δὲν ἔπαυσαν· εὐθύς κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι ἐδήλωσαν ὅτι πρὸ πάσης σκέψεως ἀπήτουν πᾶσα συνεννόησις νὰ βασιοθῆ ἐπὶ τοῦ 19^{ου} πρωτοκόλλου τῆς Βερολινείου συνθήκης. Οἱ Τούρκοι ὅμως ἀντιπρόσωποι, ὡς νὰ εἶχον καταληφθῆ τελειῶς ἀπροπαρασκευοί, ἀπήντησαν ὅτι δὲν εἶχον οἰκείας ἐπὶ τούτου διαταγὰς τῆς κυβερνήσεώς των καὶ ἐζήτησαν ἀναβολὴν διὰ νὰ λάβωσι τὰς ἀπαιτούμενας ὁδηγίας. Ὡς ἐκ τούτου νέα ἀναβολὴ ἐπῆλθε καὶ ἡ δευτέρα συνεδρίασις ὤρισθη διὰ τὴν προσεχῆ ἐβδομάδα, ἥτις καὶ παρῆλθε χωρὶς νὰ κατορθωθῆ συνάντησις.

Ὅταν δὲ ἡ δευτέρα συνεδρίασις ἐπετεύχθη οἱ Τούρκοι ἀντιπρόσωποι ἐδήλωσαν ὅτι ἐδέχοντο τέλος τὸ πρωτόκολλον τῆς Βερολινείου διασκέψεως, ὑπὸ τοιαύτας ὅμως ἐπιφυλάξεις ὥστε τίποτε δὲν ἀπέμενεν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἐγγράφου τούτου, τὰς θετικὰς του δὲ προτάσεις ἀντικαθίστων ἀερολογίαι καὶ ἀοριστίαι, θύραι διὰ τῶν ὁποίων ἠννέει νὰ ὑπεκφύγῃ ἡ Πύλη.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκοντο τὰ πράγματα ὅτε ἐν Ἀθήναις ἀπεβίωσεν ὁ Βούλγαρος καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ὁ Ἐπαμ. Δεληγεώργης, ὅστις ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης σκηνῆς

τῆς 10 Ἰανουαρίου δὲν ἤθελε νὰ πολιτευθῆ, ὑπεσκάπτετο δὲ ἔκτοτε ἡ ὑγεία του μέχρις οὗ τέλος ἤχθη εἰς τὸν τάφον. Δὲν εἶναι τόπος ἐδῶ ὅπως χαρακτηρισθῆ ὁ πολιτικὸς βίος τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες πολλὰς ὑπηρεσίας παρέσχον τῇ πατρίδι καὶ πολλάκις ἐφάνησαν ἀνάλογοι τῶν περιστάσεων. Ἄν σφαλ-
λεροὶ ὑπολογισμοὶ κάποτε ἤγαγον αὐτοὺς εἰς σκέψεις ἀτυχεῖς, πρέπει πάντως νὰ συγχωρηθῶσιν, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ ὑφ' ἧς ἐνε-
πνέοντο ἦτο πάντοτε ἀγνή καὶ εἰλικρινής.

Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ Δεληγεώργη, δύο ἀπέμειναν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἀντιμαχόμενοι ἀρχηγοί, ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ ὁ Τρικούπη, τοῦ Δηλιγιάννη μόλις τότε ἀναφαινομένου καὶ μικρὰν ἀκόμη δύναμιν φίλων διευθύνοντος. Ὑπῆρχε δ' ἔτι καὶ τὸ κόμμα τοῦ Ζαΐμη, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠ-
δύνατο νὰ διεκδικήσῃ ἔτι ἀρχήν, ἐνῶ οἱ φίλοι τοῦ Δεληγε-
ώργη προσεχώρουν εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον, μετὰ τὴν πολιτικὴν
τοῦ ὁποίου μᾶλλον συνεβιάζοντο ἐνῶ τοῦ Τρικούπη ἦν ἐν-
τελῶς ἀντίθετος.

Εἰς τοιοῦτον λοιπὸν βρασμὸν εὐρίσκοντο τὰ πολιτικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτε ὤρισθη ἡ ἡμέρα τῶν νέων ἐκλογῶν· τὰ δύο ἐναπομείναντα κόμματα ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις εἶχεν ἐξαιρετικὴν τινὰ σημασίαν ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι δύο πλέον πολιτικαὶ μερίδες θὰ ἐξεδίκουν τὴν ἀρχήν καὶ ὁ λαὸς δὲ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μετὰ πολλῆς θερ-
μῆς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ καθήκοντός του.

Τέλος τῆ 23 Σεπτεμβρίου 1879 αἱ ἐκλογαὶ ἐγένοντο, ἀ-
πέβησαν δὲ ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως Κουμουνδοῦρου, τοῦ λαοῦ ἅπαρ ἔτι ἀποδείξαντος ὅτι τελειῶς ἐπεδοκίμαζε τὴν συνέχι-
σιν τῆς πολιτικῆς τῶν προπαρασκευῶν. Διότι ἄλλως τε καὶ
πρὸ τῶν ἐκλογῶν καὶ ὁ πρωθυπουργὸς καὶ οἱ ὑπουργοὶ του
του καὶ οἱ ὑποψήφιοί του βουλευταὶ τοῦτο διεκήρυττον εἰς
τοὺς ἐκλογεῖς ὅτι ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν ἀνάδειξις των θὰ εἶχεν ὡς
ἀποτέλεσμα νὰ παρασκευάσῃ τὴν χώραν εἰς ἀξιόμαχον ση-

μετον. Τῷ ὄντι δὲ καὶ κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν ἀπὸ τῆς ἀναρ-
ρήσεως τοῦ Κουμουندούρου ἐπὶ τὴν ἀρχὴν διάστημα μέχρι
τῶν ἐκλογῶν αἱ παρασκευαὶ εἶχον ἐξακολουθήσει μετὰ τῆς αὐ-
τῆς θέρμης καὶ αἱ ἀποθηκαὶ ἐπληροῦντο ὄπλων καὶ πολεμο-
φοδίων, ὁ στρατὸς δὲ καὶ τὸ ναυτικὸν ἐπιτηδεύεις ἂν καὶ βρα-
δέως παρεσκευάζοντο εἰς μέλλουσαν δράσιν. Αἱ ἐκλογαὶ δι-
εξήχθησαν μετὰ τινος ἀμεροληψίας, ὁ συμμαχῶν ὅμως μετὰ
τοῦ Τρικούπη Θρ. Ζαίμης, ἀπέτυχεν εἰς τὰ Καλάβρυτα.

Θυελλῶδεις ἤρχισαν αἱ συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς ἐκείνης·
αἱ ἐξελέγεσις τῶν ἐκλογῶν ἀπησχόλησαν ἐπὶ πολὺ αὐτὴν,
σπουδαιόταται δὲ διὰ τὴν θέρμην τῶν ἤσαν αἱ συζητήσεις
ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς Καλαβρύτων, αἵτινες ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα
ν' ἀκυρωθῆ ἡ ἐκλογή τοῦ Σολιώτου καὶ νὰ εἰσέλθῃ ἀντ' αὐ-
τοῦ ὁ Ζαίμης. Ἐξηκολούθησαν δ' ἄπειτα αἱ συζητήσεις ἐπὶ
τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Ὁρμητικώτατος καὶ ἐπιθε-
τικώτατος ὑπῆρξεν ὁ Τρικούπης κατὰ τὴν περίσδον ἐκείνην,
δυστυχῶς δὲ οὐχὶ ἅπαξ ἡ ἐπίθεσις του ἐξήλθε τῶν ὀρίων τῆς
ἀντιπολιτεύσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτηδεύεις ἐκμεταλλευ-
θὲν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως πολὺ σπουδαίως ἐβλάψε τὸν Τρι-
κούπην καὶ τότε καὶ κατὰ τὸν μετέπειτα πολιτικὸν του βίον.

Ἄλλ' ἡ συζήτησις ἣτις προσέλαβε τὴν μεγαλειτέραν
σπουδαιότητα καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπίθεσις ὑπερέδῃ τὰ ὄ-
ρια τῆς κοινοβουλευτικῆς συζητήσεως ἦτο ἡ τοῦ ὀργανισμοῦ
τοῦ στρατοῦ. Εἰς τὴν περίφημον ταύτην συζήτησιν ὁ Τρικού-
πης διετύπωσε πρόγραμμα τὸ ὁποῖον πρώτην φοράν ἠκούετο
ἀπὸ τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ ὁποῖον διέθεσε δυσμενῶς κατ'
αὐτοῦ τὴν κοινὴν γνώμην· εἶπε δηλαδὴ ὁ Τρικούπης ὅτι ὁ
τρόπος καθ' ὃν διεχειρίσθησαν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὰ
ἐθνικὰ ζητήματα ἐξησφάλιζε τὴν ἀποτυχίαν των, διότι ἐξήν-
τλει οἰκονομικῶς τὸ κράτος, ὅτι δὲ ἂν αὐτὸς ἤρχετο εἰς τὴν
κυβέρνησιν τῶν κοινῶν θὰ ἐφήρμοζε πρόγραμμα γενικῆς οἰκο-
νομίας, θὰ προσεπάθει δὲ νὰ ἐπιτείνῃ ταύτας καὶ μέχρι τῶν

προπαρασκευῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατός εἰς μόνιμον δύναμιν ἐκ δωδεκακισχιλίων ἀνδρῶν, ὅστις ὅμως εὐθὺς μόλις θὰ παρουσιάζετο ἀνάγκη νὰ δύναται ν' αὐξηθῇ μέχρις ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδων διὰ γενικῆς ἐπιστρατεύσεως. Δυστυχῶς κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προγράμματος αὐτοῦ τοῦ Τρικούπη οὗτος δὲν περιωρίσθη εἰς ταύτας μόνον τὰς ἐπαγγελίας. Ἐκθέτων τὰς ἐπὶ τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως ιδέας του παρεξετράπη καὶ ἐδήλωσεν ὅτι κατ' αὐτὸν Ἑλληνικὸν ζήτημα δὲν ὑφίσταται, διότι τοῦτο ἐξήρτηται ἀπὸ τὰς διαθέσεις τῶν δυνάμεων, ὅτι δὲ ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ ἀνωφελῶν σχεδίων τὰ ὅποια ἐξήντλουν αὐτὴν οικονομικῶς.

Εἰς ὁρμὴν ἀχαλίνωτον τῆς ἐπιθέσεως πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν δῆλωσιν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἀργότερον ἀνεδείχθη ἀντιλαμβανόμενος τόσων εὐφυῶς τῆς ιδέας τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἀνατολῇ καὶ διεχειρίσθη μετὰ τόσης περινοίας ἀνώτερα ἐξωτερικὰ ζητήματα σχετιζόμενα τόσον στενῶς μὲ τὴν ιδέαν τοῦ Πανελληνισμοῦ.

Αἱ σφοδραὶ ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων συζητήσεις ἐν τῇ βουλῇ ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κουμουνδούρου τῇ 6 Μαρτίου 1880. Ὁ βασιλεὺς ἀποδεχθεὶς τὴν παραίτησιν αὐτοῦ δὲν ἐδυσκολεύθη εἰς τὴν ἐξεύρεσιν ἐκείνου ὃν θὰ προσεκάλει εἰς ἀντικατάστασίν του. Εἶχε παρέλθει ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν πολυάριθμα κόμματα ἐν τῇ βουλῇ διεξεδίκουν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐνέβαλον τὸ στέμμα εἰς ἀπορίαν. Ἐκλήθη λοιπὸν ὁ ἕτερος τῶν κομματάρχων ὁ Τρικούπης, ὅστις καὶ τὴν 10 Μαρτίου ὤρκισε τὸ ὑπουργεῖον του συσσοθέν ὡς ἑξῆς.

Χ. Τρικούπης, πρῶθυπουργός, ὑπουργός ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῶν οικονομικῶν.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης, ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Α. Πετμεζᾶς ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Ν. Μαυροκορδάτος, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Βούλγαρης, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ὁ Τρικούπης μόλις ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν ἤρχισεν ἐφαρμόζων τὴν πολιτικὴν ἣν εἶχεν ὑποσχεθῆ πρὶν ἀντιπολιτευόμενος τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ ἀπέλυσε τὸν στρατὸν, τὸν ὁποῖον ὅμως ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναφέρῃ ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἠτοιμάζετο δὲ νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ εὐρύτερον τὸ πρόγραμμά του ὅτε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὑπουργείου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἡ ἀνάρρησις εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Γλάδστωνος ἐπέφερε νέα γεγονότα ἐφ' ὧν ἐστράφη ἡ προσοχὴ τῆς κυβερνήσεως.

Ὁ Γλάδστων καθ' ἃς εἶχε δώσει ἐπαγγελίας ὅταν προΐστατο τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀνέλαβεν ἤδη νὰ πρωτοστατήσῃ πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος, πρὸς ταῦτα δὲ ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθῃ ἡ ἐν Βερολίνῳ διάσκεψις τῶν πρεσβευτῶν τῶν δυνάμεων εἰς τοῦτο δὲ ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸ πάντων αἱ ἀλλεπάλληλοι τοῦ Τρικούπῃ διακοινώσεις διὰ τῶν ὁποίων οὗτος ἔκαμε μινεῖαν εἰς τὰς δυνάμεις ὅτι ἡ Πύλη παρ' ὅλας τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς ἐπαγγελίας, προέβαινεν εἰς πᾶν εἶδος καταπιέσεως εἰς τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας καὶ ἐν γένει ἐδημιούργει διὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς κατάστασιν ἣτις ἀδύνατον ἦτο νὰ παραταθῇ ἐπὶ πλέον, τῶν διακοινώσεων λοιπὸν τούτων ἐπωφεληθεὶς ὁ Γλάδστων καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ τότε ἐπίσης ἀνεληθόντος ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας, συνεκάλεσε τὴν συνδιάσκεψιν ταύτην ἣτις ἐσκόπει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Βερολινείου συνεδρίου καὶ νὰ κανονίσῃ τὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Συνῆλθον λοιπὸν τῇ 4 Ἰουνίου ὁ πρίγκηψ Χοενλόε, ἀντιπρόσωπος τῆς Πρωσσίας, ὁ κόμης Σάν Βιλλέ, τῆς Γαλλίας, ὁ Ροῦσσελ τῆς Ἀγγλίας, ὁ Σαβούρωφ τῆς Ρωσίας,

ὁ κόμης Τσεκένυ, ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρουγγαρίας καὶ ὁ κόμης Δελιτής τῆς Ἰταλίας καὶ τῆ βοήθεια τριῶν στρατιωτικῶν τοῦ Αὐστριακοῦ Σινδερχόροφ, Ρίππ καὶ τοῦ Ἄγγλου Σίμμονς ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι. Ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ πρεσβευτὴς Ἀρμένης Βραΐλας, ὁ λοχαγὸς Λυκούδης, καὶ ὁ γραμματεὺς Μεταξᾶς, ἀλλ' οὗτοι δὲν προσεκλήθησαν εἰς τὸ συμβούλιον, μόνον δὲ ἀπεστάλησαν ἐκεῖ διὰ νὰ πράξωσιν ἰδιωτικῶς τὸ καθ' ἑαυτοὺς ὑπὲρ τοῦ ζητήματος. Ἡ διάσκεψις ἐκείνη τοῦ Βερολίνου ἐνεφορήθη πραγματικῶς ὑπὸ δικαίων σκέψεων καὶ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων, ἂν δὲ ἡ ἀπόφασίς τῆς δὲν μετεβάλλετο ἐξ ἐπελθόντων γεγονότων τὸ ἀποτέλεμά της ἦτο πολὺ ἀπὸ τὸ ἤδη καλλίτερον. Οἱ πρεσβευταὶ ἐνέκριναν τὸν εἰς αὐτοὺς ὑποβληθέντα πίνακα ὑπὸ τῶν τριῶν στρατιωτικῶν συνταθέντα εἰς τὸν ὁποῖον περιλαμβάνοντο ὅπως παραφωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅλη ἢ ὑπὸ τοῦ ροῦ τοῦ ποταμοῦ Κάλυμνα διαγραφομένη ὄροφρα, ἐκεῖθεν δὲ ἀπὸ τῆς Βασιλικῆς μέχρι Ἀλιάκμονος. Περιλαμβάνοντο δὲ εἰς τὴν γραμμὴν ταύτην, ἡ Ἄρτα, ὁ Ἄσπροπόταμος, τὸ Μέτσοδον καὶ εὐρέτα πρὸς τὸ Αἰγαῖον γραμμὴ ἢ ὁποία ἦτο ἡ φυσικώτερα καὶ δικαιότερα ὄροφρα διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὡς τότε τοῦτο παρουσιάζετο.

Τὴν ἀπόφασιν τοῦ συνέδριου ἤγγειλε τηλεγραφικῶς ὁ Βραΐλας, τὴν ἐπομένην δὲ πράγματι οἱ πρεσβευταὶ τῶν δυνάμεων μεταβάντες παρὰ τῷ Τρικοῦπῃ ἔκαμαν γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Πάραυτα πολυτρόπως ἐξεδηλώθη ἡ χαρὰ τοῦ λαοῦ, ἔορται καὶ πανηγύρεις διωργανώθησαν, ἡ πόλις ἐσημαιοστολίσθη καὶ ἐπιβλητικὴ διαδήλωσις διελθοῦσα κάτω τῶν πρεσβειῶν ἐζητωκραύγασεν ὑπὲρ τῶν δυνάμεων.

Ἡ Τουρκία ὅμως κατὰ τὸ αἰώνιον τῆς σύστημα ἐθεώρησε πάντα ταῦτα ὡς μὴ γενόμενα κἂν καὶ ἀντέταξεν ἀντιρρήσεις πεισματώδεις, καὶ ὁ Τρικοῦπῃς ἐννοῶν νὰ καταλάβῃ

τὰ ἐπιδικασθέντα ὑπὸ τῶν δυνάμεων προσεκάλεσε τὴν ἐφεδρείαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέκειτο ἡ σύγκλησις τῆς Βουλῆς, ἣτις καὶ συνῆλθε τῇ 9 Ὀκτωβρίου, τὴν ἐπομένην ὁμοῦς γενομένης τῆς ἐκλογῆς τοῦ προέδρου, ὁ ὑποψήφιος τῆς κυβερνήσεως ἐμειονοψήφισε καὶ ὁ Τρικούπης κατέλιπε τὴν ἀρχὴν, προσεκλήθη δὲ ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσαχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον :

Κουμουνδοῦρος, πρῶθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινῶς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Σ. Σωτηρόπουλος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Α. Μαυρομιχάλης, ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν.

Γ. Μπούμπουλης, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀργότερον ἐτροποποιήθη καὶ ὑπουργὸς μὲν τῶν Στρατιωτικῶν ἐγένετο ὁ Β. Βαλτινός, τῆς Δικαιοσύνης ὁ Α. Ρικάκης, τῶν Οἰκονομικῶν ὁ Α. Ἀθανασιάδης καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὁ Σ. Ρώμας.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ἀνερχόμενον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς εὗρισκε τὰ πράγματα πολὺ μεταβέβλημένα. Τὸν Φραισινὲ διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Σαιντ-Ἰλλέρ, ὅστις παραδόξως ἐπιθυμῶν εἰς ἀντισηκῶμα τῶν φιλοτουρκικῶν διαθέσεων του νὰ ἐπιτύχη παραχωρήσεις εἰς τὴν Τύνιδα, ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μετατροπῆς τῶν ἐψηφισθέντων εἰς τὴν προηγουμένην συνδιάσκεψιν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ζημίᾳ ἐννοεῖται τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἐντόνως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης Σαιντ-Ἰλλέρ. Τέλος δὲ συνεκλήθη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις τῶν πρέσβων κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1881, ἣτις ἀπεφάσισε νὰ περιορίσῃ τὴν παραχώρησιν εἰς μόνην τὴν Θεσσαλίαν καὶ μικρὸν μέρος τῆς Ἡπείρου. Ἡ πρότασις ἐκείνη ἐρχομένη μετὰ τὰς εὐρυτέρας ἀποφάσεις τῆς

προηγούμενης διασκέψεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐαρεστήσῃ ἀλλ' ὁ Κουμουνδοῦρος ἐσκέφθη ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, ἔπρεπε δὲ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν δυνάμεων καὶ τοιοιτοτρόπως ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ λωρὶς τῆς Ἡπείρου, παρεχωρήθησαν κατόπιν ἰδιαιτέρας συμμάσεως, καὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Τόσον μόνον ἦτο τὸ λείψανον τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀσύνητος πολιτικὴ τῆς κατὰ τὴν οἰκουμενικὴν κυβέρνησιν. Περισσότερον θάρρος, ἀνδρικωτέρα ἀναμέτρῃσι τῶν περιστάσεων θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα τὴν παντελῆ τότε ἀπελευθέρωσιν καὶ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Κρήτης, ἄλλοια δὲ θὰ ἦτο σήμερον ἡ ὄψις τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ὅπως δὴποτε καὶ πάλιν τιμὴ καὶ εὐγνωμοσύνη δεόν νὰ ὀφείλεται εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἀναιμάκτως καὶ μόνον διὰ τῆς διπλωματικῆς τῶν εὐφυίας κατάρθωσαν ν' ἀνυψώσωσι τὴν χῶραν τῶν κατὰ δύο πλουσίας ἐπαρχίας.

Ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας προσέθεσε νέας βουλευτικὰς ἔδρας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν, πῶ ὄντι δὲ ἅμα τῷ αἰσίῳ γεγονότι ἡ Βουλὴ διελύθη διὰ νὰ ἐνεργηθῶσιν ἐκλογαὶ καὶ τοιοιτρόπως ἀντιπροσωπευθῶσιν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ αἱ νέαι ἐπαρχίαι· κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας ἀνεδείχθησαν ἐκ Θεσσαλίας βουλευταὶ οἱ ὑποψήφιοι τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Τρικούπην, ὅστις οὕτω παρουσιάσθη ἰσχυρώτατος. Τῇ 18 Ἰανουαρίου 1882 ἡ Βουλὴ ἤρχισε τὰς ἐργασίας τῆς, κατὰ τὴν ἐκλογὴν δὲ τοῦ προέδρου ἐπλειοψήφισεν ὁ Τρικούπικὸς ὑποψήφιος Ι. Βαλαωρίτης, καὶ τοῦ Κουμουνδοῦρου παραιτηθέντος ἐκλήθη ὁ Τρικούπης, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον :

Χ. Τρικούπης, ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ Ἐξωτερικῶν.

Π. Καλλιγᾶς, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Δ. Ράλλης, ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Γ. Ρουφος, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Σ. Καραϊσκάκης ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν, ἀργότερον δὲ ἀποχωρήσαντος τοῦ τελευταίου τούτου καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης.

Ἐν ἔτος ἀφ' ἧς ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης τὴν ἀρχὴν, ἀπέθανεν ὁ Ἄλ. Κουμουνδοῦρος τῇ 20 Φεβρουαρίου 1883. Δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος βιβλίου νὰ ἐπικρίνη τὴν πολιτικὴν τοῦ Μεσσηνίου πολιτευτοῦ, οὐδεὶς ὅμως βεβαίως θ' ἀρνηθῆ ὅτι οὗτος σπουδαίας παρέσχε τῇ πατρίδι του ὑπηρεσίας, ὀλιγώτερον δὲ τῶν ἄλλων ἐδύνατο αὐτὴν καὶ ἐκ τῆς πολιτείας του ὀλιγώτερον κακὸν θ' ἀπομείνη, παρ' ὅσον ἀπὸ τῶν ἄλλων διοικησάντων τὸν τόπον. Κατηγόρησαν πολλοὶ τοῦ Κουμουνδοῦρου τὴν ἐνδοτικότητα καὶ τὴν τάσιν πρὸς κολακείαν τῶν λαϊκῶν τάξεων, πρὸ πάντων δὲ τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀπηύθυνεν ὁ Τρικούπης, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος ἐκείνου ὀργανισμοῦ καὶ χαρακτήρος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἀδυναμία δυναμένη νὰ ἔχη εὐρυτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς πατρίδος συμφερόντων, ἀπλῶς δ' ἦτο λείψανον τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατὰ τὸ πρῶτον ἐπολιτεύθη καὶ ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τὸν λαόν, οὐδ' εἶναι τοῦτο ἰκανὸν νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ.

Τοῦναντίον ὅμως πολλὰ ὀφείλονται εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον, ἂν δὲ ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐμποδίζετο ὑπὸ τῶν ἄλλων κομματάρχων καὶ τῆς ἐμφύτου αὐτῷ δειλίας καὶ ἀτολμίας, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἐπιμονῆς καὶ πείσματος, ἀκριδῶς τῶν δύο ἰδιοτήτων αἵτινες πρὸ πάντων ἐχαρακτήρισαν τὸν πολιτικὸν βίον τοῦ Τρικούπης, βεβαίως πολὺ καλλίτερον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὸν Κουμουνδοῦρον εἶναι ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Ἑλλάς ἐθεωρεῖτο πλέον ἐντελῶς παραγκωνισθεῖσα ἕνεκα τῆς προτέρας τῆς ἀνοήτου πολιτικῆς καὶ οὐδὲ κἀν λαμβανομένη ὑπό-

ψει ὑπὸ τῶν δυνάμεων ὁ Κουμουन्दούρος κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλλῃ ὡς δικαίας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καὶ εἰρηνικῶς καὶ ἀναιμάκτως ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἀνευ ὑλικῶν θυσιῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἑλληνικωτάτης χώρας, στενοῦσης ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὸν ζυγόν.

Ἐπεκρίθη ἀκόμη ὁ Κουμουन्दούρος διότι κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας παρέβλεψε νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ μομφὴ ὅμως αὐτῆ εἶναι ἀδικος. Οὐδεὶς μέχρι τοῦδε πολιτικὸς ἀνὴρ ἠσοθάνθη ἴσως διακαέστερον τὸν πόθον νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ ἡρωϊκὴ μεγαλόνηρος ἀπὸ τὸν Κουμουन्दούρον, ὅστις νεώτερος καὶ μὲ τὸ ὄπλον ὡς ἐθελοντῆς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1854. Ἡ ἀπώτερα ὅμως σκέψις ἣτις ὑπέβαλεν εἰς τε τὸν Κουμουन्दούρον καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας πολιτικοὺς τὴν σκέψιν νὰ προτιμῶσι πάντοτε πρὸς Βορρᾶν τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ν' ἀφίνωσι τὴν Κρήτην δι' ὀργότερον, ἦτο ὅτι ὁ ἐκ τοῦ Βορρᾶ κίνδυνος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθίσταται ἤδη ἀπειλητικώτερος ὁσημέραι, ἐν ᾧ ἡ ἡρωϊκὴ τῆς Μεσογείου μεγαλόνηρος οὐδένα ποτὲ διέτρεξεν ἐθνικὸν κίνδυνον, αὐτὴ τὸναντίον διατελέσασα πάντοτε διαρκὲς ἠφαιστειὸν ἐθνισμοῦ, τοῦ ὁποίου αἱ φλόγες ἐφύωσαν πᾶσαν γωνίαν ἑλληνικῆς γῆς. Ἡ σκέψις αὕτη κατεδίκασεν ἴσως τὴν Κρήτην εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἠλευθέρωσε τὰς χώρας αἵτινες μᾶλλον ἐκείνης ἐκινδύνευσαν καὶ ἐπεξέτεινε τὰ ὅρια τῆς ἐθνικῆς δράσεως ἐκεῖ ὅπου εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἐπιβλέπωνται αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ ἔργον τῶν ξένων προπαγανδῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΝ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ

Ἄποστολὴ πλοίων εἰς Ἀλεξάνδρειαν — τὸ ἐπεισόδιον τῶν θυρόφων. — Ἑλλήνοτουρκικαὶ δυσπλοκαί. — Οἰκονομικὸν ζήτημα.

Ὁ Τρικούπης ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1882 παρεμείνε μεγὰ τοῦ πέλους τῆς τετραετίας, κανονικῶς συντελέσας πάς ἐργασίας τῆς Βουλῆς ἧτις εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου διανύσασα τετραετῆ σχεδὸν συνεχῆ βίον.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη ἀνεφύη καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν ζήτημα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἄραμπη καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἐν τῇ νήσῳ συμφέροντα εὐρέθησαν ἐκτεθειμένα εἰς φοδερὸν κίνδυνον καὶ οἱ Ἕλληνες διατρέχοντες κίνδυνον ζωῆς καὶ περιουσίας. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις τότε τῇ εἰσηγήσει τῆς Ἀγγλίας ἀπέστειλε δύο πολεμικά τῆς πλοῖα εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἀντάλλαγμα τῆς ἀποστολῆς ταύτης τῶν πλοίων ἦν ὅτι κατωρθώθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολιτικοῦ πράκτορος τῆς Ἑλλάδος Α. Βυζαντίου καὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς Ἀγγλίας νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἡ εἰσαγωγή τῶν Ἑλληνικῶν καπνῶν ὑπὸ εὐνοϊκωτάτους ὄρους μᾶλλον συμφέροντας καὶ αὐτῶν τῶν τουρκικῶν.

Ἐν τούτοις μόλις τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη κατέλαβε τὴν ἀρχὴν σπουδαία Ἑλληνοτουρκικὴ διαφορά ἀνεφύη εἰς τὰ σύνορα ἥτις μικροῦ δεῖν νὰ ἔχη ἀποτέλεσμα τὸν πόλεμον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Τῆς διαφορᾶς ταύτης αἰτία ὑπῆρξεν ἡ θέσις Καρὰλῆ Δερβέν τὸ ὅποιον ὡς κείμενον ἐπὶ τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς οἱ μὲν Ἕλληνες ἐθεώρουν δικαίως ἰδικόν των οἱ δὲ Τούρκοι προσεπάθουν νὰ οἰκειοποιηθῶσι. Καὶ κατέλαβον μὲν αὐτὸ οἱ ἡμέτεροι ἀποδιώξαντες τοὺς Τούρκους ἐκεῖνοι ὅμως ἐκδικούμενοι ἐπετέθησαν μετὰ τινὰς ἡμέρας κατ' ἄλλων Ἑλληνικῶν σταθμῶν καὶ κατέλαβον τρεῖς ἐξ αὐτῶν. Οἱ δύο ἀρχηγοὶ τοῦ κατὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὁ συνταγματάρχης Τσίρος καὶ ὑποστράτηγος Γρίβας ἀντέστησαν γενναίως εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπιθέσεις καὶ οἱ Τούρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐγένοντο δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν συμπλοκαὶ τινες οὐχὶ μεγάλης σπουδαιότητος πάντως ὅμως τὰ πράγματα ὡεύνοντο καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀνήσυχος παρήκολούθει τὰ γενόμενα. Οἱ πρεσβευταὶ τῶν ἐξῆτων δυνάμεων ἐσπευσαν πάραυτα παρὰ τῷ Τρικούπη καὶ προσεπάθησαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκεῖνος ὅμως διετύπωσε τὰς ἀπαιτήσεις του καὶ ὑπῆρξεν ἀκαμπτος, συγχρόνως δὲ προέβαινεν εἰς ἐντόνους παρὰ τῇ Πύλῃ διακοινώσεις διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ Κουντουριώτου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ στρατὸς συνεκεντροῦτο ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ σύνορα καὶ ὁ Τρικούπης ἐφαίνετο διατεθειμένος ἐὰν ἀπετύγχανον τὰ διπλωματικά διαδήματα νὰ διατυπώσῃ ἐνεργητικώτερον τὰς ἀπαιτήσεις του.

Δυστυχῶς ὡς πάντοτε σχεδὸν συμβαίνει ἡ μετὰ τὴν Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας ἔνεκα τῶν Αἰγυπτιακῶν πραγμάτων διαφορά ἐκανονίσθη συνεπείᾳ τῆς κατατροπώσεως τοῦ Ἀραβῆ, ἐπομένως ἡ Ἀγγλία ἐπαύσεν ὑποστηρίζουσα τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις ὡς εἶχε πράξει πρότερον ἐν τῇ σκέψει νὰ ἐμβάλῃ

εις ἀνησυχίας τὴν Πύλην. Συνηνώθη λοιπὸν καὶ ἡ Ἀγγλία μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ συνεβούλευσαν τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν αἵτινες ἐξέθετον εἰς κίνδυνον τὴν Εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Ἐδέησεν ἐπομένως νὰ ὑποκύψῃ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν πίεσιν ταύτην καὶ ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Δημ. Τοῦρον καὶ τὸν Σαλίχ πασοᾶν ἐκανόνισε τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν μὲν τριῶν σταθμῶν ὀριστικῶς ἐπιδικασθέντων τῇ Ἑλλάδι, ἀποδοθέντος δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν τοῦ Καραλῆ Δερβέν, τὸ ὅποιον ὅμως μετὰ τρεῖς μῆνας ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ διπλωματικῆς ὁδοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἐλύθη εἰρηνικῶς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῶν συνόρων τὸ ὅποιον ἐστοίχισε τὴν ζωὴν γενναίων τινῶν ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ τοῦ ἡρωικοῦ λοχίου Παπαθανασίου, ἀγωνισθέντος μετὰ ἡρωικῆς τόλμης ἐν Νεζερῶ.

Τοιουτρόπως τὸ ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐπιτυχῶς διῆλθε τὸν πρῶτον αὐτὸν σκόπελον καθ' οὗ παρ' ὀλίγον νὰ προσκρύσῃ, καὶ ἐφαίνετο ὅτι καθίστατο ἀκαταγώνιστον, ὅτε ἡ ἀντιπολίτευσις ἡγουμένου τοῦ Θεοδ. Δηλιγιάννη, ἐπῆλθε κατὰ τῶν οικονομικῶν μέτρων τῆς κυβερνήσεως, ἐπιτηδεῖως ἐκμεταλλευομένη τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἐπίδοσιν τῶν νέων φόρων.

Διότι ὁ Τρικούπης ἀκολουθῶν τὸ σύστημα, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔθεσεν ὡς βάσιν εἰς τὰς ἐνεργείας του καὶ τὰς ἐπαγγελίας, τὰς ὁποίας εἶχε καταστήσει πρόγραμμά του, εὐθύς ὡς κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐπέδωθη εἰς τὴν οικονομικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας. Καὶ πρῶτον μὲν κατήργησε τὴν καταθλιπτικὴν δεκάτην, τὸ λείψανον αὐτὸ τῆς μεσαιωνικῆς διοικήσεως, τὸ ὅποιον τόσοον ἐβάρυνε τοὺς ἀτυχεῖς χωρικοὺς. Ἀντικατέστησε δὲ ταύτην διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, ὅστις καὶ λογικώτερος καὶ ἐπωφελέστερος εἶναι. Τὰ δύο ταῦτα οἰκονομικὰ μέτρα ἐπηκολούθησεν ἡ αὐξήσις τῶν ἐμμέσων φόρων

καί ἡ μετατροπὴ τοῦ δασμολογίου διπλασιάσασα σχεδὸν τοὺς φόρους ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰδῶν πολυτελεῖς ἰδίως.

Τὸ οἰκονομικὸν αὐτὸ σύστημα τοῦ Τρικοῦπη ἐρρωμένως ἐπολέμησαν τὰ κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἰδίως δὲ ὅμως ἐπ' αὐτῶν διετύπωσεν ἀρχὰς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως Θ. Δηλιγιάννης, ὁ βουλευτὴς Ἄρτης Κ. Καραπᾶνος, ὁ βουλευτὴς Τριφυλλίας Σ. Σωτηρόπουλος καὶ ἄλλοι. τοιοῦτοτρόπως δὲ ἡ κυβέρνησις τῆ 6 Φεβρουαρίου 1885 ἀνετράπη καὶ διαλυθείσης τῆς Βουλῆς ὠρίσθησαν αἱ νέαι ἐκλογαὶ αἵτινες ἀνέδειξαν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ παραιτηθέντος τοῦ Τρικοῦπη ἐκλήθη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ὁ Θεόδ. Δηλιγιάννης, ὅστις ἐσχημάτισε τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὑπουργεῖον ὡς ἑξῆς:

Θ. Δηλιγιάννης, πρωθυπουργὸς ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἐξωτερικῶν.

Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Σ. Ἀντωνόπουλος ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Α. Ζυγομαλάς, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Α. Μαυρομιχάλης ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Ροβ. Ρώμας, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀργότερον ἐτροποποιήθη· παραιτηθέντων τῶν βουλευτῶν Ζυγομαλά καὶ Ρώμα, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσελήφθη ὁ Α. Κοντογούρης καὶ ἐπὶ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὁ Γ. Μπούμπουλης.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον μόλις ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἤρχισε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τῶν οἰκονομικῶν τὰς ὁποίας ἐπηγγέλθη ἀφ' ὅτου εὐρίσκετο ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει, πρὸς τοῦτο δὲ κατήργησε φόρους τινάς, ἐτροποποίησε τὸ δασμολόγιον καὶ ἔλαβεν ἄλλα οἰκονομικὰ μέτρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ κατάργησις τῶν πρεσβειῶν ὄλων πλὴν τῆς πρεσβείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄλλὰ τὴν κανονικὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἤλθε ν' ἀνακόψῃ τὸ ἐν Βουλγαρίᾳ πραξικόπημα. Τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1885 ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς διαβάς τὸν Αἴμον κατέλαβε τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτὴν Βουλγαρικὴν. Τὸ πραξικόπημα τοῦτο ὑπῆρξε πραγματικὸς κεραυνὸς ἐν αἰθρίᾳ, ἰδίως δὲ κατέπληξε τὰ παρὰ τὸν Αἴμον κράτη καὶ ἰδιαίτατα τὴν Ἑλλάδα, ἥτις οὐδέποτε ἐφαντάζετο τί ἐβουσοδομεῖτο εἰς τὴν μικρὰν ἀλλὰ παράτολμον ἡγεμονίαν.

Ἐπηκολούθησαν λοιπὸν διαδηλώσεις καὶ λόγοι πατριωτικοί, ἐξηγέρθη δὲ ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ἐζήτηί ἄμεσον τὴν ἐνεργείαν, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ ἀνά τὴν Εὐρώπην ταξειδίου του ἐγένετο δεκτὸς διὰ δηλώσεων πανηγυρικῶν καὶ ἐνθουσιωδῶς πολεμικῶν συνελθούσης δὲ ἐκτάκτως τῆς Βουλῆς ἡ ἀντιπολίτευσις ἐδήλωσε διὰ τε τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Λομβάρδου ὅτι θὰ ὑποστηρίξῃ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς, ἐπιρρώσασα οὕτως αὐτὴν εἰς δεινὰς ἐθνικὰς περιστάσεις. Ἡ πρωτοφανὴς αὕτη ἐκδήλωσις ἐν τῇ Βουλῇ ἐκορύφωσε τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ, ὅστις τὴν φορὰν ταύτην ὀριστικῶς ἐνόμισεν ὅτι πλέον αἱ ἐθνικαὶ ὑποθέσεις θὰ εὕρισκον τοῦ λοιποῦ σώσωμον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς δὲν θὰ προσέκρουον δὲ εἰς τὰ κόμματα καὶ τὰς ἀντιζηλίας, οἱ μεγάλοι ἐθνικοὶ πόθοι. Δυστυχῶς ἡ ὁμοφωνία τῆς συμπολιτεύσεως καὶ ἀντιπολιτεύσεως, ὀλίγον διήρκεσεν, ὅταν δὲ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ἤρχισαν αἱ ἐνεργεῖαι τῆς κυβερνήσεως πραγματοποιούμεναι, αἱ δύο πολιτικαὶ μερίδες τελείως διέστησαν καὶ τὰ πολιτικὰ ἐπανῆλθον εἰς τὴν προηγουμένην των κατάστασιν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ δὲν ἐπεκράτει πλήρης ὁμοφωνία. Τρεῖς τῶν ὑπουργῶν ἀπέκλιναν φανερὰ ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας, οἱ Ζυγομαλάς, Ρώμας καὶ Ἀντωνόπουλος, ἐπειδὴ δὲ τὸ πρόγραμμα τῶν ὑπουργῶν τούτων

ἐγένετο κατ' ἀρχάς δεκτὸν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἔπειτα ὡς ἐγκατελείφθη καὶ ἡ πολιτικὴ μετεβλήθη, οἱ τρεῖς οὗτοι ὑπουργοὶ παρητήθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ὁ μὲν Α. Ζυγομαλῶς διὰ τοῦ Α. Κοντογούρη, ὁ δὲ Ρώμας διὰ τοῦ Γ. Μπούμπουλη καὶ ὁ Ἀντωνόπουλος ἐπίσης διὰ τοῦ Κοντογούρη ἀναλαβόντος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης.

Τὸ ὑπουργεῖον ἀπεφάσισε τέλος ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν προπαρασκευῶν, πρὸς τοῦτο δὲ ἐξεῦρε διὰ δανείων περὶ τὰ 100 ἑκατομμύρια δραχμῶν καὶ ἤρχισε συγκαλοῦν τὸν στρατὸν καὶ προπαρασκευάζον τὸν στόλον. Οἱ δύο ὑπουργοὶ τοῦ πολέμου ἀνευδότης ἐργαζόμενοι κατώρθωσαν νὰ παρασκευάσωσιν ἐμπόλεμον δύναμιν πραγματικῶς ἀξίαν λόγου· ὀγδοήκοντα χιλιάδες στρατοῦ καὶ ναυτικὸν οὐχὶ ἀξιοκαταφρόνητον προέκυψαν ἐκ τῆς προπαρασκευῆς ταύτης.

Ἄλλ' ἡ στάσις αὕτη τοῦ κράτους ἀπήρθεσκεν εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἀπεφάσισαν νὰ ἐπέμβωσι καὶ ν' ἀνακόψωσι τὸν πολεμικὸν τῆς Ἑλλάδος ὄργανόν. Τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Ἀγγλίας ἐπεδόθη τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει διακοίνωσις τῶν δυνάμεων ἐν ἧ' πᾶσαι ἐβεβαίουν τὴν Ἑλλάδα ὅτι ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ἀπειλοῦσα αὐτῷ τὴν παγκόσμιον εἰρήνην θὰ ἀναγκασθῶσι νὰ ἐπέμβωσι καὶ δι' ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς, προέτρεπε δὲ αὐτὴν ν' ἀφοπλισθῇ καὶ θὰ διατεθῶσιν αὐταὶ ὅπως κανονίσωσι τὰ πράγματά τῆς. Ὁ Θ. Δηλιγιάννης εἰς ἀπάντησιν τῆς διακοινώσεως ταύτης ἀπέστειλεν ἄλλην αὐστηρὰν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ πράγματα ἐφθασαν εἰς τὸ ὀξύτατον σημεῖον ἐν ᾧ αἱ προσκλήσεις τῶν ἡλικιωῶν καὶ τὰ πολεμικὰ μέρη, ἰδίως δὲ ἡ ἔντονος στάσις τῆς κυβερνήσεως ἐνεθουσίαζον τὸν λαόν, ὅστις προθυμώτατα ἀνελάμβανε τὰς θουσίας.

Ὅ,τι ὅμως δὲν κατώρθωσαν αἱ ἀπειλαὶ τῶν Μ. Δυνάμεων ἐφάνη ὅτι τὸ κατώρθωσεν ἐν πολιτικὸν διάδημα τῆς Γαλλίας. Ἐνῶ τὰ πολεμικὰ σκάφη αὐτῶν συνετηροῦντο εἰς

τὴν Σοῦδαν ἔτοιμα νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀποκλείσωσι τὰ ἑλληνικὰ παράλια, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας δὲ Μουί μεταβὰς παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ τῷ ἀνεκοίνωσε τὴν συμβουλὴν τοῦ Γάλλου πρωθυπουργοῦ Φρουσινὲ περὶ ἀφοπλισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἣτις ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ ἐνεργήσῃ ἀφοῦ τοιαύτην ἐτήρουν στάσιν ἀπέναντί τῆς ὁμόφωνον αἰ δυνάμεις. Ὁ Δηλιγιάννης πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχε διατάξει τὸν ἔκπλου τοῦ στόλου, ἀνεμένετο δὲ ἡ ἐπίσημος κήρυξις τοῦ πολέμου, ὅτε ὡς κεραυνὸς ἐνέσκηψεν ἡ εἶδησις ὅτι ἡ κυβέρνησις ἀπεφάσισε ν' ἀκούσῃ τὰς φιλικὰς συμβουλὰς τῆς Γαλλίας καὶ θὰ προέβαιεν εἰς κατάθεσιν τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν ἀναμένουσα ἐκ τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν νὰ δικαιωθῇ. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Ρῶμβολδ ὅστις δὲν ἠθέλε ν' ἀφήσῃ τὸν διπλωματικὸν αὐτὸν θρίαμβον εἰς τὸν Γάλλον συναδελφὸν του, ἐπέμεινε νὰ ὀρισθῇ ὁ ἀφοπλισμὸς ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν· ὁ πρωθυπουργὸς ἀπήντησεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπόσχεται νὰ μὴ διαταράξῃ τὴν εἰρήνην· δὲν ἐφαίνετο ὅμως ἐκδηλοῦσα ὅτι θ' ἀφωπλίζετο τοῦτο δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς δυνάμεις αἵτινες προέβησαν εἰς νέαν κοινὴν διακοίνωσιν δι' ἧς ἀπῆτουν ὠρισμένως τὸν ἀφοπλισμὸν, μὴ θεωρηθεισῶν ἐπαρκῶν τῶν διαβεβαιώσεων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Δηλιγιάννης ἐδήλωσεν ὅτι λυπεῖται διότι οὕτως ἀνεπαρκεῖς ἐθεωρήθησαν αἱ δηλώσεις του ἀλλ' οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ὑποσχεθῇ ἡ Βασιλικὴ κυβέρνησις.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐξώργισε τοὺς πρεσβευτὰς οἵτινες ἀπέστειλαν τὰς ὁδηγίας των καὶ ἀνεχώρησαν ἐξ Ἀθηνῶν ἐν ᾧ ὁ στόλος τῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου τοῦ Ἐδιμβούργου, ὅστις παρ' ὀλίγον νὰ ἐκλεχθῇ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέκλεισαν τὰ παράλια αὐτῆς ἐνῷ ὁ Δηλιγιάννης μὴ δεχθεὶς νὰ ὑπογράψῃ ἀφοπλισμὸν παρητήθη. Τότε ἐσχηματίσθη τὸ ἄχρουν ὑπουργεῖον Βάλθη.

Δ. Βάλβης, πρωθυπουργός και ύπουργός ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Η. Παπαηλιόπουλος, ύπουργός ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Ε. Λουριώτης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Α. Αὐγερινός ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν.

Μ. Βενιζέλος ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Β. Πετμεζᾶς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Α. Μισούλης ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Μόλις τὸ ύπουργεῖον Βάλβη συνεκροτήθη καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ἠγγέλθησαν τηλεγραφικῶς ἐκ τῶν συνόρων συμπλοκαὶ μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Τὴν πρῶιαν τῆς 8 Μαΐου πυροβολισμοὶ ἀνπαλλαγέντες εἰς τοὺς σταθμοὺς τῆς Καραβίδας μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἔδωκαν τὸ σύνθημα καὶ μετ' ὀλίγον αἱ συμπλοκαὶ ἐπέξετάθησαν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἐβδομηκοντα πέντε χιλιάδες ἀνδρῶν ἀπετέλουσαν τότε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, ἰσθρίθμον δὲ τουρκικὸν στρατεύμα ὑπὸ τὸν γενικὸν ἄρχηγόν Ἐγιοῦπ πασοῦν κατεῖχε τὴν ἀντίθετον γραμμὴν. Τὰ συμβᾶντα ἐκεῖνα τῶν συμπλοκῶν γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν θ' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα κεφαλαιωδῶς καθόσον μόνον σχετίζονται μὲ τὸ θέμα ἡμῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν τὸ ἄχρον ύπουργεῖον παρητήθη καὶ ὁ Τρικούπης ἐσχημάτισεν ἰῶα ἔξῃς τὸ ύπουργεῖόν του.

Χ. Τρικούπης, πρωθυπουργός, ύπουργός ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν.

Κ. Λομβάρδος, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν.

Στ. Δραγούμης, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν.

Δ. Βουλπιώτης, ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Π. Μανέτας, ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν

Γ. Θεοτόκης, ἐπὶ τῶν ναυτικῶν.

Ἀργότερον ἀποθανόντος τοῦ Λομβάρδου τὸ ύπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν ἀνέλαβεν ὁ Τρικούπης, ἀναθέσας εἶτα αὐτὸ εἰς τὸν Σ. Δραγούμην.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον Τρικούπη ἀναλαβὸν τὴν ἀρχὴν εὐρέθη ἀληθῶς ἐν φοβερᾷ τῶν πραγμάτων καταστάσει. Καὶ προέβη μὲν εἰς ἐντονον διαμαρτύρησιν κατὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς χώρας ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι προεκάλουν αἵματηρὰς συμπλοκάς εἰς τὰ σύνορα, ἠναγκάσθη ὅμως ἐν τέλει νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰ διατάγματα τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τοιουτοτρόπως ἔληξε καὶ ἡ νέα αὕτη πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀφορμὴ ἐρίδων, ἣτις ἐστοίχισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὕλικῶς οὐκ ὀλίγα ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν ἐκλεκτῶν τῆς τέκνων.

Τὰ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σύνοδον τῆς Βουλῆς συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Τρικούπη καὶ πολλὰ καὶ σημαντικὰ εἶναι· καὶ ἐν πρώτοις ὑπεδλήθη καὶ ἐγένετο νόμος ἡ εὐρεῖα ἐκλογικὴ περιφέρεια δι' ἧς ἠλαττώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἰς 150· ἡ πρώτη κατὰ τὸν νέον αὐτὸν νόμον ἐκλογὴ ἐγένετο τὸν Νοεμβρίου τοῦ 1885, τὴν δὲ 22 Ἰανουαρίου ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἡ Βουλὴ ἣτις κανονικῶς εἰργάσθη καθ' ὅλην τὴν τετραετίαν ἀνευ διαλύσεως.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ κυβέρνησις Τρικούπη ἐξηκολούθησε τὸ πρόγραμμα τῆς οἰκονομικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους καὶ πρωτίστως τὴν δι' ἐξωτερικῶν δανείων πληρωοῖν τῶν κυριωτέρων τῆς χώρας ἀναγκῶν. Οὕτω συνῆψε τὸ μέγα δάνειον τῶν 135 ἑκατομ. καὶ ἐτροποποίησεν ἄλλα τινα μικρότερα δάνεια ὑπὸ τὸ ἀκοίμητον πῦρ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἣτις κατήγγελε τὸν Τρικούπην ὡς βυθίζοντα τὴν Ἑλλάδα εἰς χρεὴ ἀφ' ὧν δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνακύψῃ ποτέ. Ἐκ τῶν δανείων ὅμως αὐτῶν πολλὰ ἀληθῶς καλὰ προέκυψαν. Οὕτω μέρος τοῦ δανείου τῶν 135 ἑκατομ. διέτεθη εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν τριῶν μεγάλων θωρηκτῶν Ὑδρασ, Σπετσῶν καὶ Ψαρρῶν, πλοίων τελειοτάτων καὶ ἰσχυρῶν, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ ἀναδιοργανουμένου ἑλλ. στόλου κατέστησαν δὲ τὴν Ἑλλάδα δύναμιν πρῶ-

την ναυτικήν ἐν τῇ Μεσογείῳ. Καὶ ἡ προμήθεια αὐτῆ τῶν τριῶν πλοίων δεινῶς κατηγορήθη ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις ὁμῶς ἐν τέλει ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἄριστα ἦσαν ἀληθῶς τὰ παραγγεληθέντα πλοῖα καὶ σπουδαιοτάτη ἡ δι' αὐτῶν ἐνίσχυσις τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Ἐπίσης ἡ σιδηροδρομικὴ συγκοινωνία ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτέρων μελημάτων τῆς κυβερνήσεως Τρικούπη. Ἀγγλικὴ ἐταιρία ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς Λαρίσσης, δικαίως δὲ ὑπελογίσθησαν εἰς μεγίστας αἰ ὠφέλειαι αἰτινες ἐκ τοῦ σιδηροδρομικοῦ αὐτοῦ δικτύου θὰ προέκυπτον· διότι ὁ σιδηροδρόμος Λαρίσσης, ἐνούμενος μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν σιδηροδρόμων διὰ τοῦ τουρκικοῦ τῆς Μακεδονίας σιδηροδρόμου, θὰ ἐπληροῖαζεν ἐτι μᾶλλον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην τοῦ ὁποίου τὰ ὠφέλη πᾶς δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ. Ἄλλως τε ἡ μεγάλη αὕτη σιδηροδρομικὴ γραμμὴ θὰ ἦτο ἡ ἐπίστεψις καὶ ἄλλης σιδηροδρομικῆς τῆς χώρας συστάσεως ὀφειλομένης ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν Τρικούπην, ὅστις καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην αὐτοῦ πρωθυπουργίαν καὶ κατὰ ταύτην εἰς τοῦτο ἀπέβλεψε νὰ συνενώσει διὰ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Ἄλλὰ καὶ ἡ διοργάνωσις τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου εἴλκυσαν ἐγκαίρως τὴν μέριμναν τοῦ Τρικούπη. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἀπὸ τοῦ μεγάλου κληθέντος ὑπουργείου, τῇ προτάσει τοῦ Τρικούπη γενομένη δεκτῇ καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν Ζυμβρακάκη ἀπεφασίσθη νὰ κληθῶσιν εἰς ὀργάνωσιν τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ ἀνώτεροι στρατιωτικαὶ ἀποστολαὶ ἐκ Γαλλίας. Ὁ Τρικούπης ἐπίδοθεὶς ἤδη εἰς τὴν γενικὴν ἀναμέρφωσιν τῆς χώρας ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ πρὸς τοῦτο μετεκάλεσε δύο ἀποστολάς ἐκ Γαλλίας τὴν μὲν στρατιωτικὴν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Βοσσέρ τὴν δὲ ναυτικὴν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Λεζέν. Αἱ δύο αὐ-

ται ἀποστολαὶ ὁμολογουμένως εἰργάσθησαν μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐπὶ τὸ καθήκον των πολλὰ δὲ τοῖς ὀφείλει ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ κατεκρίθησαν μὲν αἱ ἀποστολαὶ ἐκεῖναι ὡς δαπανηραὶ καὶ δυσανάλογοι πρὸς τὰς οἰκονομικὰς περιστάσεις αἰτινες ἐβάρυνον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, οὐδεὶς ὅμως ἀληθῶς δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δαπάνης ἐκείνης δὲν ἦτο εὐεργετικὸν διὰ τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας, ἀναχθεῖσαν οὕτω εἰς περιωπὴν εὐρωπαϊκῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ὁποίας ἄλλως τε τὰς ὠφελείας μόνον σήμερον εἴμεθα ὅπως δῆποτε εἰς θέσιν νὰ διαγιγνώσκωμεν. Ἄλλως τε καὶ ὑπὸ ἔποψιν οἰκονομικὴν δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἀληθές ὅτι αἱ δύω ἐκεῖναι ἀποστολαὶ ἐβάρυναν καὶ πολὺ τὴν χώραν διότι ἡ συντήρησις καὶ ἡ μισθοδοσία αὐτῶν δὲν ἦτο ὑπὲρ τὰ λογικὰ ἔρια καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ τόπου, φανερωτάτη δὲ ἦτο ἡ ἀμειδίη τῆς θυσίας ταύτης.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Τρικούπη, πρωτοφανοῦς σημασίας καὶ σπουδαιότητος ἐξέρχεται ἐτελέσθησαν ἐν Ἀθήναις. Οὕτω ἐπανηγυρίσθη ἡ ἐνηλικίωσις τοῦ Διαδόχου τῆ 1 Δεκεμβρίου 1886 ἀργότερον ἢ πεντηκοστῇ ἐπέτειος τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ εἰκοσιπενταετηρίς τῆς Βασιλείας τοῦ Γεωργίου οἱ γάμοι τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας, καὶ τέλος οἱ γάμοι τοῦ διαδόχου μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ 1890 τὰ πολιτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ θολοῦνται καὶ ἡ θέσις τοῦ ὑπουργείου νὰ καθίσταται ὀλίγον δύσκολος ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐπιτάσεως τῶν διαφόρων φορολογικῶν μέτρων τὰ ὅποια ἐπιτηδείως ἐξεμεταλλεύετο ἡ ἀντιπολίτευσις ὅπως διαγεῖρη τὴν δυσμένειαν τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Συνεπεία μάλιστα τοῦ τότε ἀναφανέντος Κρητικοῦ ζητήματος, ἡ δυσἀρέσκεια ηὔξησε καὶ τέλος αἱ ἐκλογαὶ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1890 ἀπέδειξαν

νικηφόρον τὴν μερίδα τοῦ κ. Δηλιγιάννη ὅστις καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἐξῆς ὑπουργεῖον.

Θ. Δηλιγιάννης, πρωθυπουργός, ὑπουργός ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ἑσωτερικῶν.

Κ. Καραπάνος, ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν.

Λ. Δεληγιώργης, ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Α. Ζαίμης, ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης.

Κ. Κουμουνδοῦρος, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν.

Ἄχ. Γερωκοστόπουλος, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1891 παρητήθη ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός Κ. Καραπάνος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο ἀνέλαβεν ἀντ' αὐτοῦ ὁ Δηλιγιάννης, τοῦ Ζαίμη ἀναλαβόντος καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν.

Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη καταρτισθέν οὕτω ἐκ πολιτευτῶν διακεκριμένων ἔδρασεν ἐν γένει εὐεργητικῶς ὑπὲρ τοῦ τόπου εὐνοηθὲν δὲ καὶ ὑπὸ πρωτοφανοῦς εὐφορίας καὶ ἐν γένει καλῶν καὶ εὐνοϊκῶν περιστάσεων κατώρθωσε νὰ ἐργασθῆ ἀποτελεσματικῶς καὶ νὰ ἀνακουφίσῃ ὀλίγον τὸν τόπον ἐκ τῶν τελευταίων δεινῶν περιστάσεων.

Κατὰ τὴν ὑπουργίαν ταύτην τοῦ κ. Δηλιγιάννη, ἐκεῖνο ὅπερ πρὸ παντός διετάραξε τὰς ἑξωτερικὰς σχέσεις τοῦ κράτους ἦτο μόνον τὸ ζήτημα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὅμως μετὰ θάρρους συμπεριφερθεῖσα καὶ διατάξασα μάλιστα καὶ τὸν ἀπόπλουν τοῦ στόλου, κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῆ καὶ τοιοιουτρόπως ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διακανονήσεως τοῦ ζητήματος.

Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐν γένει πολιτικὴ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ αὕτη αὕτη ἡ λύσις τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους ἐγένοντο αἰτία νὰ δημιουργηθῆ οἰκονομικὴ κατάστασις οἰκτρὰ τῆς ὁποίας τὰς συνεπείας ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1890 νὰ αἰσθάνεται βα-

ρυτάτας τὸ κράτος. Ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ ἐπομένως ἡ διαφορὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ τρέχοντος ἐν Ἑλλάδι χαρτονομίσματος αὐξανομένη καθ' ἑκάστην παρέλυσε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς αὐτῶν συναλλαγαῖς, τοιοιυτοτρόπως δὲ τὸ ἐμπόριον ὁ ζωτικώτατος τοῦ ἔθνους οἰκονομικὸς παράγων ἤρχισε φθίνων ἡμέρα τῆ ἡμέρα. Κατὰ τῆς καταστάσεως ταύτης προσεπάθησε ν' ἀντεπεξέλθῃ ἡ κυβέρνησις, διὰ διαφόρων οἰκονομικῶν μέτρων καὶ διὰ παντοίων ἐνεργειῶν πρὸς ἐπέκτασιν τῶν βιομηχανικῶν τοῦ κράτους μέσων. Δυστυχῶς ὅμως ὅλα ταῦτα τὰ μέτρα καὶ αἱ προσπάθειαι τῆς κυβερνήσεως δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἀναλογία αὐτῶν πρὸς τὰς ἀντιθέτους περιστάσεις καὶ τοιοιυτοτρόπως τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον ἐπληροῖαζεν ἡμέρα τῆ ἡμέρα χωρὶς οὐδεμίαν δύναμιν νὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ τὸ ἀπομακρύνῃ.

Τὰ παλαιώτερα τῆς Ἑλλάδος χρεῖ ἦσαν ὀλίγιστα ἀπέναντι τῶν νέων. Ἐξήκοντα τρία ἑκατομμύρια εἶχε δανεισθῆ τὸ κράτος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἐπληρῶνοντο τότε οἱ τόκοι τοῦ χρέους ἐκείνου. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο ἡ δυσχέρεια περὶ τὴν πληρωμὴν τῶν τόκων ν' αὐξηθῆ τεραστίως ὅτε δεκαπλάσιως ηὐξήθησαν τὰ δάνεια καίτοι βεβαίως καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ηὐξήθησαν καὶ ἐν γένει ἡ βιομηχανία του καὶ τὸ ἐμπόριον ἔλαβον ἀναλόγους διαστάσεις.

Καθ' ὅλα ταῦτα ὡς εἶπομεν ἤδη ἡ οἰκονομικὴ κρίσις ἤρχισε φανερά ἀπὸ τοῦ 1890. Τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἀνεῖθον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς εὐρέθη πρὸ δημοσίου χρέους ὑπερβαίνοντος τὰ 700 ἑκατομμύρια· ἐπήρχετο δὲ καὶ ἡ νομισματικὴ κρίσις ἀφορμὴν ἔχουσα τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ κατάστασις καθίστατο ἡμέρα τῆ ἡμέρα τοιαύτη ὥστε πᾶσα καλὴ θέλησις ἐκ μέρους τῶν κυβερνήτων ἦτο προωρισμένη ν' ἀποτύχῃ καὶ σιδηρᾶ ἀνάγκη ἐ-

πέδαλε τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον τοῦ ὁποίου φυγή ἦτο ἀδύνατος. Ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου δὲ συνήπτοντο καὶ τῶν κομμάτων οἱ ἀγῶνες καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως διεφώνουν καὶ ἐδημιουργοῦντο τὰ κόμματα τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ εἶχον καὶ ἀνὰ ἓν οἰκονομικὸν πρόγραμμα ἕκαστος. Εἰς τὰς συζητήσεις διὰ τοῦ τύπου καὶ τὰς συζητήσεις ἐν τῇ βουλῇ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ σχεδὸν πλεόν ἢ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων, παρετηρεῖτο δὲ καὶ ἐπεκρίνετο ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ αὐτῶν καὶ ἐπὶ ταύτης αἱ ἐπαγγελίαι πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἡ δημοτικότης καὶ τὸ ἀντιδημοτικὸν τῶν κομμάτων.

Τοιοιυτοτρόπως μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου κόμματος ἡ οἰκονομικὴ καταστροφὴ ἐπήροχετο ἄφευκτος. Καὶ ἰδίως ἐπ' αὐτῆς ἠναγκάσθη τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη νὰ καταλείπῃ τὴν ἀρχὴν κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1891· ὑπὸ περιστάσεις αἱ ὅποιαι—γενικῶς ἐνομιζέτο—μετὰ δυσκολίας θὰ ἐπέτρεπον εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην μερίδα νὰ ἀναγερθῇ. Καὶ ὅμως ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω τὸ κόμμα τοῦτο ἀνεγεννήθη πανίσχυρον καίτοι καὶ αὐτὸ ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα οὐδὲν εἶχεν νὰ ἐπαγγελθῆ νεώτερον, ἀπεναντίας δὲ ἐπὶ τῆς πεπατημένης βαΐνον καὶ τοῦτο συνετέλει εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς αὐτῆς καταστάσεως τῆς χώρας, προωρισμένης νὰ φέρῃ πρὸς τὸ οἰκονομικὸν ναυάγιον τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἐπῆλθε.

Ἀναγκαζόμεθα νὰ παρατρέξωμεν τὰ κατὰ τὰ χρονικὰ αὐτὰ διαστήματα γεγονότα καὶ νὰ ἐλθωμεν χρονολογικῶς μόνον εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δράσεως τοῦ Τρικούπη. Κατὰ τὸ 1892 ὁ βασιλεὺς ὑπέικων εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κοινῆς γνώμης ἣτις εἶχεν ἐξεγερθῆ ἰδίως ἐκ τῆς νομοματικῆς καὶ ἐν γένει οἰκονομικῆς κρίσεως ἣτις ἐμάστιζε τὴν ἀγορὰν ἀπέλυσε τὸ ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη. Προσκληθεὶς ὁ Τρικού-

πης ἐπὶ τὴν ἀρχὴν οὐδὲν δυστυχῶς κατώρθωσε καὶ ἡ κρίσις ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον τῆς ἀλλαγῆς ἔχουσα τὴν ἀρχὴν καὶ βαθυτάτας τὰς ρίζας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ πολιτικὸν ἄστρον τοῦ Τρικούπη ἤρχισε ν' ἀμαυρῶνται καίτοι ἡ ἐκλεκτοτέρα τοῦ ἔθνους μερίς καὶ ἰδίως ὁ ἔξω ἐλληνισμὸς ἐν αὐτῷ ἐβλεπον τὸν πραγματικῶς μεγαλοφυέστερον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πολιτευταί. Ὁ λαὸς ὅμως ἀδυνατῶν ν' ἀντιληφθῇ τὰς βλέψεις καὶ ἐξ ἄλλου θεωρῶν αὐτὸν ὑπεύθυνον τῆς οἰκονομικῆς τοῦ τόπου καχεξίας, τὸν ἐμίσει ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ πανωλεθρία τῆς 16 Ἀπριλίου ἐκ τῆς ὁποίας τὸ τρικουπικὸν κόμμα ἐξῆλθε συντετριμένον καὶ ἀκέφαλον· οὐδ' αὐτὸς ὁ Τρικούπης εἶχεν ἐπιτύχη εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μεσολογίου, οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι τῶν ὁπαδῶν του ἀπέμεναν ἐκτὸς τῆς βουλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κόμμα του ἀντεπροσωπεύετο δι' ἐλαχίστων βουλευτῶν.

Βαρύτατα φέρων τὸ κτύπημα τοῦτο ὁ Τρικούπης ἀπῆλθεν εἰς τὴν Βυρῶπην. Τέλος τῆ 30 Μαρτίου ὥρα 6 καὶ 5 μ. μ. παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῆς Γαλλικῆς πόλεως Κάνναις περιστοιχούμενος ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς του τοῦ ἐξαδέλφου του καὶ τῶν ἰατρῶν του.

Πρὶν ἢ λεπτομερῶς περιγράψομεν ἐν τελευταίῳ κεφαλαίῳ τὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς κηδείας τοῦ ἐξόχου πολιτευτοῦ, νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὸν ἐξοχὸν τοῦ ἀνδρὸς χαρακτηρισμὸν γραφέντα ὑπὸ τοῦ συντάκτου τῆς «Νέας Ἡμέρας» εἰς θαυμάσιον ἄρθρον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Τρικούπη.

Τὸ σφάλμα, τὸ καίριον σφάλμα τοῦ Τρικούπη ὑπῆρξεν ὅτι ἐξέλαβε τὸ διάλειμμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ὡς ἐπεισῶδιον ἄνευ βαθυτέρων συνεπειῶν καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐφαρμοζὼν μετ' αὐτὸ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα ὅπερ βέβαιον καὶ εἶνε θαῦμα δεξιότητος καὶ ἀφθονίας πνευ-

ματικῶν πόρων ὅτι ἀνεβλήθη ἐπὶ ἕξ ἔτη. Τὸ ἰσχνὸν τῆς Ἑλλάδος σωματίον δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνθέξῃ καὶ εἰς τὰς θυσίας, δι' ὧν ἤρθῃ ἡ ἀναγκαστική, καὶ εἰς τὰς θυσίας, ἃς ἀπῆται μετ' ἔτος ἐπαναχθεῖσα, ὁ δ' ὀκτάμηνος εἰρηνοπόλεμος εἶχε καταστήσει δυσδαστακτότερα τὰ προηγηθέντα ὑπὲρ παραγωγικῶν ἔργων βάρη. Μάτην ἐπενοοῦντο φόροι ἐπὶ φόρων! Μάτην ἡ πανελλήνιος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπιστοσύνη ἐχορηγεῖ δάνεια ἐπὶ δανείων! Τὰ τεχνηέντως συγκαλυπτόμενα ἐλλείμματα, ἅτινα ἐγέννα κυρίως ἡ ὀγκουμένη μεταξύ χρυσοῦ καὶ χαρτονομίσματος ἀπέστασις, ὡρυσσον βάραθρον ὅπως καταποθῇ ἡ τιμὴ τοῦ τόπου. Ἐν ἦτο πλέον τὸ κύριον μέλημα ὁ πορισμὸς τοῦ τοκομεριδίου, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὑπετάσσοντο εἰς τὴν σιδηρᾶν ταύτην ἀνάγκην.

Κατενοεῖτο καλῶς ὅτι πᾶσα διακοπὴ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας θὰ ἐπέσπευδε τὴν καταστροφὴν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα προσπάθεια πρὸς συντήρησιν τῆς πλειονοψηφίας ἐκρίνετο ἐπιτραμμένη. Ἡ συναλλαγὴ δι' ἧς ἐκυβέρνα ὁ Κουμουνδοῦρος ἐγίγαντοῦτο, καὶ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀκαμπτος κυβερνήτης, ὁ ἀψηφῶν τὴν κοινὴν γνώμην καὶ ἀποκρούων νικηφόρως πᾶσαν πολεμίαν ἐπίθεσιν ἐδεικνύετο ἐνδοτικώτερος τοῦ δέοντος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλευτῶν. Κρίνων τις ἐν τῇ γαλήνῃ τοῦ σπουδαστηρίου καὶ κατ' ἀπολύτους ἀρχὰς ἠθικῆς, εὐκολὸν εἶνε νὰ καταδικάζῃ τὸ ἐφαρμοσθὲν διοικητικὸν σύστημα, εὐκολὸν εἶνε ν' ἀποφαινηται ὅτι μυριάκις προτιμότερον θὰ ἦτο ν' ἀπέρριπτεν ἐξουσίαν, ἀσκουμένην ἐπὶ τοιοῦτοις ὄροις.

Ἄλλ' οἱ ὀλίγοι εἰς οὓς ἐδόθη νὰ εἰσδύσωσι μέχρι τῶν μυχιῶν τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος, ἤξεύρουσιν ὁποῖα σπαρακτικὴ πάλῃ συνεκροτήθη πολλάκις ἐν αὐτῇ. Ἐρρεπε πρὸς εὐγενῆ ἰδεώδη καὶ ἐδεσμεύετο ἀνά πᾶν βῆμα ὑπὸ τῶν σιδηρῶν ἀλύσεων ταπεινῶν προσωπικῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων. Ἐζύγιζε τὸ καλόν, οὐ ἠδύνατο νὰ καταστῇ πρόξενος, καὶ τὸ κακόν, ὅπερ ἠναγκάζετο ν' ἀνέχηται, ἢ καὶ νὰ διαπράττῃ.

καὶ ὅτε μὲν ἐταλαντεύετο, ἢ ἠδημόνει, ὅτε δ' ἠγανάκτει, ἢ ἠρυθρία. Ἄλλ' ἐξηκολούθει ἐλπίζων παρ' ἐλπίδα, τηρῶν ἀσάλευτον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν παιδευτικὴν δύναμιν τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ φανταζόμενος ὅτι ἡ ὑλικὴ πρόοδος θὰ ἔφερε κατὰ μικρὸν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξάγνισιν, ἵνα δ' ἐπισπεύσῃ τὴν πρόοδον ταύτην, ἠγόραζε τὸν χρόνον τῆς ἐξουσίας ἀναλώμασι τοῦ ποιοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἐλατηρίων δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κριθῇ δικαίως ἡ δράσις τοῦ Τρικούπης, οὐδ' εἶνε αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα φιλοπάτριδος πολιτικοῦ, γεννηθέντος ἐν ἐποχῇ μεταβάσεως ἢ παρακμῆς καὶ σκικρύναντος ἑαυτὸν ἐν τῇ προσπάθειᾳ, ὅπως μεγαλύνῃ τοὺς ἄλλους.

Ἄνειλικρινεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀνευλαβεῖς πρὸς τὸν ὑψηλόφρονα νεκρὸν, ὅστις ἐτίμα τοὺς λέγοντας αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐδεικνύμεθα σήμερον, πειρώμενοι νὰ συγκαλύψωμε τὰ διαπραχθέντα σφάλματα, οὐδ' εἶνε τὸ ἐλάχιστον τῶν σφαλμάτων τούτων ἡ σπαυδὴ, μεθ' ἧς ἀνεζήτησε πρὸ τριετίας τὴν ἀρχήν, ὅπως ἀνακηρύξῃ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν, καὶ ἡ πεισμονή, μεθ' ἧς ἀπέκρουσεν ἐπιεικεῖς ὄρους συμβιβασμοῦ. Ἄλλ' ὁ ἐξίλασμος, ἀθώωςας συγχρόνως παρελθὸν ἐνοχώτερον, ὑπερέβη πᾶν μέτρον, τὸ θανάσιμον δὲ πληγμὰ ἔλαβεν ἴσως ἡ καρδία, ὅτε ἡ ἀγνώμων τῶν Μεσολογγιτῶν ψῆφος ἐκήρυξεν αὐτὸν ἀνάξιον καὶ νὰ παρακάθῃται ἀπλῶς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους. Ἄνδρικός καὶ ἐν τῇ ἡττῇ, ἐξήγαγεν ἀγογγύστως τὰς λογικὰς συνεπείας τοῦ λαϊκοῦ δημοβουλευματος. Ἄλλὰ ποῖον ἄφωνον μαρτύριον θὰ ἦτον ἢ ἐπὶ ἐν ἔτος περιπλάνησις εἰς τὰ ξένα, ἢ ἀπότομος διακοπὴ τῶν ἕξεων ἐνὸς ὄλου βίου, ὁ χωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς, ἢν ἐλάτρευε καὶ ἦν ἐπανειδὲν ἐτοιμοθάνατος! Καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἐξορίας, εἰς ἣν κατεδικάσθη, ἐπιβαλὼν αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ποινήν αὐστηροτέραν τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τοῦ ἔθνους, ἐδιπλασίαζον αἱ

ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις. Καὶ ὅ,τι καλὸν ἠτύχησε νὰ ἐπιτελέσῃ κατεστρέφετο οἷονεὶ συστηματικῶς, ὡς διὰ νὰ μὴ ἀπομείνῃ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς διαβάσεώς του ἴχνος. Κατηργοῦντο οἱ νόμοι περὶ προσόντων, κατηργοῦντο τὰ ἐκπαιδευτικὰ τέλη, κατηργεῖτο ἡ στρατιωτικὴ ἀστυνομία, κατηργεῖτο τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς θητείας. Ὅποια ἀλγεῖναι σκέψεις, ὅποια ἀμφιβολίαι περὶ τοῦ μέλλοντος θὰ ἐβασάνιζον τὰς αὐπνοὺς νύκτας του, ἐνῶ ἔδακνεν ἤδη τὴν καρδίαν ὁ πόνος!

Ὁ θάνατος ἔφερε τέλος τὴν αἰωνίαν γαλήνην καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἐργάτης ἀνευπαύθη, μὴ ἐπιτελέσας τὸ ἔργον εἰς ὃ ἀφιέρωσε τὸν βίον του, τῶρα δὲ μόλις ἀναμετρῶμεν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τὸ κενόν, ὅπερ καταλείπει. Ὅμοίαν πολιτικὴν δύναμιν δὲν θὰ πλάσωμεν ἐκ τοῦ διαθέσιμου ὑλικοῦ καὶ Τρικούπην δὲν θὰ ἴδῃ πλέον ἢ καθ' ἡμᾶς γενεά. Ὁ ὅλος πολιτικὸς βίος, ὃ διαμορφωθείς ἀπὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν καὶ στρεφόμενος περὶ δύο κομματάρχας, ὧν ὁ εἰς ὤφειλε τὴν ἐπικράτησιν εἰς ἀπαράμιλλα χαρίσματα καὶ ὁ ἄλλος εἰς μακρὰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, συνδέεται νῦν πρὸς τὴν ὑπαρξίν γέροντος ὑπερεβδομηκοντούτου, οὗ τὴν δρᾶσιν περιορίζουσιν οἱ μοιραῖοι νόμοι. Τὸ αὐτὸ σύστημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ἄλλων προσώπων. Θᾶπτον ἢ βράδιον ἢ κληρονομικὴ ἀρχή, ἔκουσα ἄκουσα, θ' ἀναγκασθῇ ν' ἀναλάβῃ κόπους καὶ εὐθύνas καὶ νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὡς κυβερνῶνται πᾶσαι αἱ βασιλευόμεναι χῶραι τῆς ἡπείρου. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἐθαύμασεν ἐπὶ πολὺ τὸν Τρικούπην, θὰ κατεθλίβῃ, δὲν ἀμφιβάλλομεν, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἐπῆλθεν ὁ θάνατος, θὰ σκεφθῇ δὲ βαθυτέρον ἐπὶ τῶν ἀφορμῶν, ὧν ἕνεκεν ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἀπὸ τριακονταετίας Ἑλλήνων πολιτικῶν ἐσέεσθη μακρὰν τῆς πατρίδος καὶ ὑπὸ τὸ βᾶρος ἀποτυχίας. Ὅλιγοὶ ἡγεμόνες ἠτύχησαν ν' ἀποκτήσωσι τοιοῦτον σύμβουλον, καὶ ὁ σύμβουλος οὗτος κατη-

ναλώθη ἐπὶ ματαίῳ. Ὅμοια πειράματα δι' ὑποδεεστέρων ὀργάνων θὰ παρέτεινον ἀνωφελῶς τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ τόπου καὶ θὰ καθίστων δυσχερεστέραν τὴν ἀνάρρωσιν. Ἀναποδράστως ἐπιβάλλεται πλέον ἢ ἐφαρμογὴ ἄλλης μεθόδου διὰ συντόνου προσωπικῆς ἐργασίας.

Καὶ ἐὰν τυχὸν ἀναφανῆ πολιτικός, συνενῶν πρὸς τὸν εὐρωστον τοῦ Τρικούπη νοῦν ἴσας γνώσεις καὶ ἴσην θέλησιν, τὰ δῶρα ταῦτα, ἅτινα ἡ Πρόνοια θαφιλεῖ εἰς ὀλιγίστους ἐκλεκτοὺς, θ' ἀναδειχθῶσιν ἄγονα, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία οὐδὲν ἔχει τὸ ἐδραῖον καὶ οἱ νόμοι εἶνε κατασκευάσματα ἐφήμερα, σαρωνόμενα μεθ' ἐκάστην δημοτικὴν θύελλαν. Αὐστηρὰ διδάγματα ἐνέχει ὁ ἀνοιχόμενος τάφος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Τρικούπη δύναται ν' ἀποβῆ χρησιμώτερος τῆς ζωῆς, ἐὰν κατανοηθῆ ὑπὸ πάντων διατί ἀνὴρ πλασθεὶς πρὸς μεγαλουργίαν δὲν κατάρθωσε νὰ συνδέσῃ τὴν φήμην του πρὸς περίοδον ἐθνικῆς ἀκμῆς καὶ εὐκλείας. Τί δὲν ἤλπισε παρ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ φυλή! Ἦτον δὲ τόσον ἀκατάβλητον τὸ γοητρεόν, ὅπερ ἤσκει ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὥστε, καὶ μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ περυσικοῦ Ἀπριλίου, πρὸς αὐτὸν συνεδέσμεν πάντες ἐνδομύχως τὰς ὑστάτας ἐλπίδας κοσμιωτέρας τοῦ κράτους διαρρυθμίσεως.

Ἐφантаζόμεθα Τρικούπην, νηφαλιώτερον καὶ ἐμπειρότερον, διδαχθέντα ἐκ τῶν παθημάτων καὶ καταναλίσκοντα τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἄλλου συστήματος. Ὁ χρόνος ἐφαίνετο μὴ ἔχων λαβὴν ἐπὶ τῆς χαλυβδίνης του κράσεως καὶ μὴ θαμάσας τὴν νεανικὴν ζέσιν καὶ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητα. Προσδοκία ματαία!

Ἡ ἀδελφὴ ἐπαναφέρει νεκρὸν τὸν ἀδελφὸν καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐτοιμάζεται ν' ἀπονεύμῃ καὶ εἰς τὸν Τρικούπην ὃ, τι δὲν ἀρνεῖται εἰς πάντας τοὺς τιμίως ὑπηρετοῦντας αὐτήν, κηδεῖαν δημοτελῆ. Ἡ πένθιμος ἐορτὴ θὰ ἐπέλθῃ εὐθύς μετὰ τὰς χαρμοσύνους καὶ ἡ αὔρα θὰ φέρῃ εἰς τὸ νεκροφόρον σκάφος, προσεγγίζον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς, τὴν τελευταίαν ἡχῶ

τῶν ἀλαλαγμῶν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαραθωνίου δρόμου. Μετὰ τὴν σωματικὴν ἀλκὴν, θὰ τιμηθῇ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς διανοίας καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἥθους ἀρετὴ. Ἐνέχει ἄρα γε καὶ ὑπερτέραν τινα ἐννοίαν αἰσιωτέρου μέλλοντος ἢ σύμπτωσις αὕτη; Οὐδεὶς ἐπόθησε τὸ μέλλον τοῦτο διακαέστερον τοῦ Τρικούπη, καὶ ἐάν ποτε ἀνατείλωσιν ἡμέραι κρείττονες, ἢ εὐγνωμοσύνη τῆς πατρίδος δὲν θὰ λησμονήσῃ τὸν κρατερόν καὶ ἐπίμονον ἐργάτην τῶν χαλεπῶν ἡμερῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐν Κάνναις. — Ἡ δεινῶδὸς τῆς καταστάσεως. — Ὁ θάνατος — Μεταφορὰ εἰς Ἀθήνας.

Ἀπὸ τῶν τελευταίων ἤδη ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου εἰδήσεις ἐξ Εὐρώπης ἀνήγγελλον ὅτι ἡ ὑγεία τοῦ Τρικούπη ἐκλονίσθη σπουδαίως· αἱ εἰδήσεις αὗται κατέστησαν μελανώτεραι ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου. Τέλος τηλεγράφημα πρὸς τὴν κ. Σοφίαν Τρικούπη καὶ τὸν ἐξάδελφον του κ. Κωνσταντῖνον Τρικούπην, ἀξιωματικὸν τοῦ πυροβολικοῦ, προσεκάλει αὐτοὺς εἰς Κάννας, τοῦτο δὲ δικαίως ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ βεβαιωθῇ ἡ σπουδαιότης τῆς καταστάσεως τοῦ ἀσθενοῦς.

Ἡ κ. Τρικούπη καὶ ὁ κ. Κ. Τρικούπης ἐφθασαν εἰς Κάννας τῇ 28 Μαρτίου· ὁ Χαρ. Τρικούπης καθ' ὄλον τὸ διάστημα τῆς ἀσθενείας του εἶχε μείνῃ εἰς τὸ ἐκεῖ ξενοδοχεῖον τῆς «Ἀλδιόνος» περιποιούμενος ὑπὸ τοῦ κ. καὶ κ. Τραού-

τεμβεργ καὶ τῶν ἰατρῶν Φράγκ, Μελάν καὶ Κάρρ. Οἱ ἰατροὶ οὗτοι εἶχον διαγνώσῃ τὸ σοβαρὸν τῆς καταστάσεως διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀδελφὴν εἶπον ὅταν ἀφίκετο νὰ μὴ παρουσιασθῇ αἰφνιδίως ἀλλὰ ν' ἀναμείνῃ νὰ προπαρασκευασθῇ ὁ ἀσθενὴς ὅστις τὴν περιέμενεν ἀγωνιωδῶς.

Εἰδοποίησε λοιπὸν τὸν ἀσθενῆ ὁ ἰατρός ἐπιτηδεῖως καὶ κατόπιν εἰσήγαγε τὴν κ. Σοφίαν Τρικούπη. Ἡ συνάντησις ὑπῆρξεν εἰς ἄκρον συγκινητικὴ. Τὴν ἐπομένην συμβούλιον τῶν τριῶν ἰατρῶν ἀπεφάνθη ὅτι ἐπαισθητῆ βελτίωσις παρετηρεῖτο εἰς τὸν ἀσθενῆ. Ἐκ τῶν ἰατρῶν μάλιστα ὁ Φράγκ ἦτο τόσοσ ἀισιόδοξος ὥστε προβλέπων προσεχῆ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ Τρικούπη συνίστα εἰς τὴν ἀδελφὴν του νὰ μὴ τὸν ἀφήσῃ εὐθύς νὰ ἐπαγαλάβῃ τὴν ἐργασίαν του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀσθενὴς διετήρη πλήρη τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματός του καὶ συνωμίλει μετὰ τῆς ἀδελφῆς του εἰς τὴν ὁποίαν καὶ συνέστησε νὰ τηρηθῇ πρὸ πάντων ἡ τελευταία ἐντολή του, ἡ ἐπιθυμία του ὅπως οὐδεμίᾳ ἐπίδειξις γένηται κατὰ τὴν κηδεῖαν του, οὐδὲ λόγοι ἐκφωνηθῶσιν, οὐδὲ στέφανοι καταθεθῶσιν.

Τὴν ἐπομένην αἱ δυνάμεις τοῦ ἀσθενοῦς ἠλαττώθησαν σημαντικῶς καὶ τὴν 6 μ. μ. ὥραν ὁ Χ. Τρικούπης παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἡσυχῶς ἀνευ ἀγωνίας. Ἡ κ. Σοφία Τρικούπη ἔθεσε τὰς χεῖράς της ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ τοὺς ἐκλείσεν, ἠτοίμασε δὲ τὸν νεκρὸν καὶ ἐπιστατήρασα εἰς τὴν τοποθέτησίν του, παρέμεινε παρ' αὐτῷ καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς οἱ ἰατροὶ ἐνήργησαν τὰς ἐνέσεις πρὸς διατήρησιν τοῦ νεκροῦ, μεθ' ὃ οὗτος ἐνεδύθη τὴν συνήθη του περιβολήν. Τὴν ἐπομένην τὸ φέρετρον ἐτοποθετήθη εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ξενοδοχείου καλυφθὲν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας, τὴν αὐτὴν δὲ ἐσπέραν μετεκομίσθη εἰς τὸ ἀτμόπλοιον «Τιτάν» ὅπερ μετέφερεν αὐ-

τὸν εἰς Μασσαλίαν ἐκ Μασσαλίας τὸ ἀτμόπλοιον « Ἀμερική » παρέλαβεν αὐτὸν καὶ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ.

Ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου τοῦ Τρικούπη διαδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις προὔξεν ἡσυχίαν, πληθὸς δὲ ἀπειρον ἀνέμενε τὸν νεκρὸν εἰς Πειραιᾶ, ἐπὶ ἀτμοκάτου καὶ εἰς τὴν παραλίαν. Τὸ φέρετρον διὰ μέσου πυκνοτάτης συρροῆς πλήθους μεταφέρεται εἰς τὸν σιδηρόδρομον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου πυκνότατὰ πλήθη ἀναμένουν καὶ ὁδηγεῖται εἰς τὸν οἶκόν του πενθίμως διεσκευασμένον.

Προσκύνημα ἀληθές τοῦ λαοῦ κατέστη ὁ οἶκος τοῦ μεγάλου πολιτευτοῦ καθ' ὅσας ἡμέρας εἶχεν ἐκτεθῆ ἐν αὐτῷ ὁ νεκρός του. Κατὰ χιλιάδες προσήλθον αἱ πολῖται, ἔσπευσαν δὲ νὰ ἐκδηλώσωσι τὸ πένθος των αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ βασιλεῖς.

Τέλος τῆ 11 Ἀπριλίου μ. μ. ἐγένετο ἡ κηδεῖα πρωτοφανοῦς ἐπιβλητικότητος, ἀνευ στρατιωτικῆς παρατάξεως καὶ στεφάνων, συγκινητικὴ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοῦ κοινοῦ πένθους. Εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, εἰς τὸν οἰκογενειακὸν τῶν τάφον, κατετέθη ὁ Χαρ. Τρικούπης, εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων βεβαίως ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος μας, ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ ἐκ τῶν πρώτων μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Τ Ε Λ Ο Σ